DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

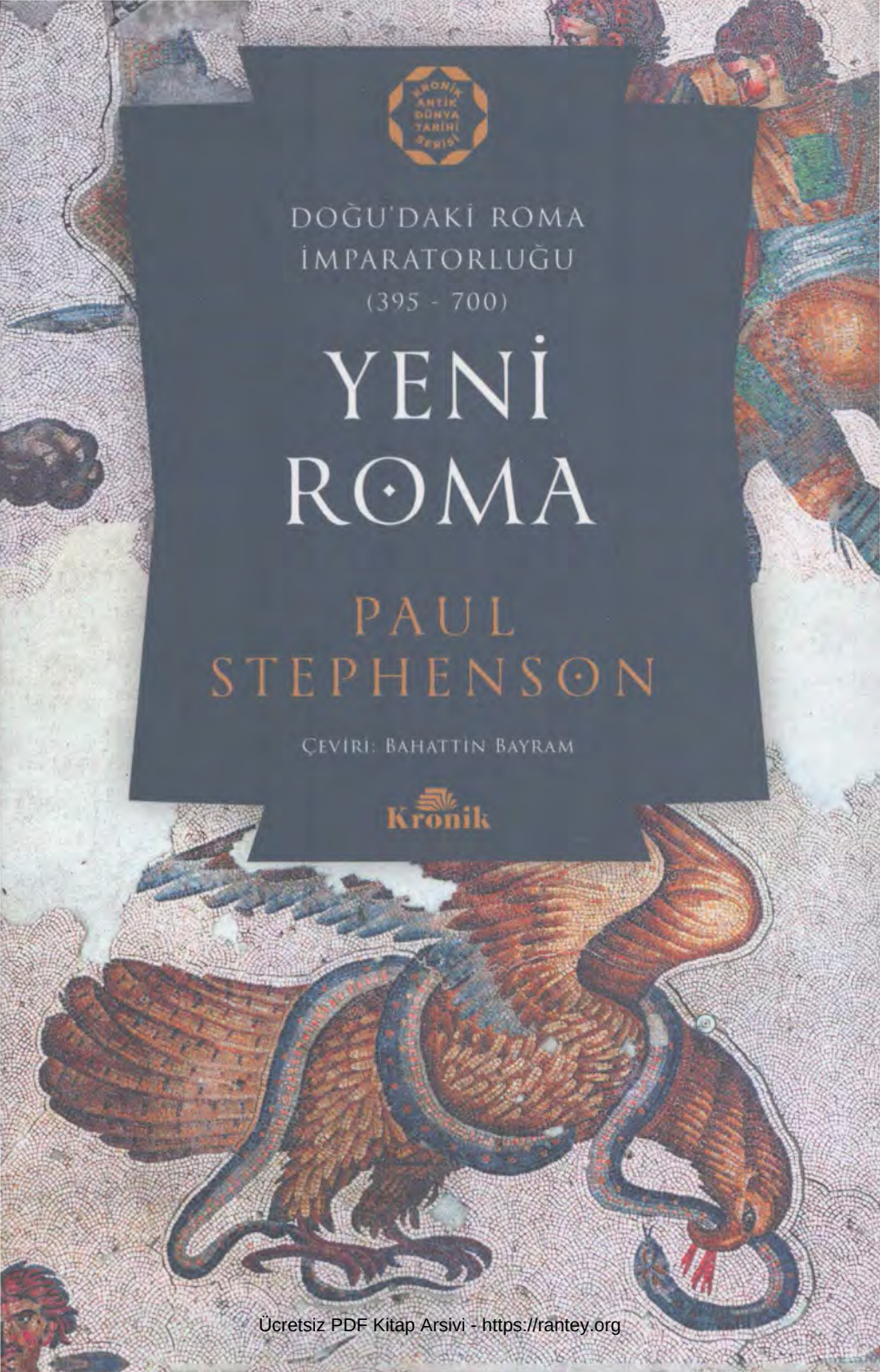

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

YENİ ROMA
Doğu'daki Roma İmparatorluğu (395-700)

—

PAUL STEPHENSON

KRONİK KİTAP: 370
Antik Çağ Dizisi: 15

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

EDİTÖR
M. Murtaza Özeren

ÇEVİRİ
Bahattin Bayram

DÜZELTİ
Ömer Ayhan

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Şubat 2023, İstanbul

ISBN
978-625-6989-24-5

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. No:8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKİ VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
© Paul Stephenson, 2022, Londra "The New Rome: The Roman Empire in the East, 395-700," özgün adıyla Profile Books tarafından yayımlanan telif hakları AnatoliaLit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınan bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik Yayıncılık A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KRONİK ANTİK DÜNYA TARİHİ SERİSİ

DOĞU'DAKİ ROMA İMPARATORLUĞU (395 - 700)

YENİ ROMA

PAUL STEPHENSON

Çeviri: Bahattin Bayram

Kronik

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

PAUL STEPHENSON

Paul Stephenson, erken ve orta dönem Bizans dönemlerinin siyasi ve kültürel tarihi üzerine araştırmalarını sürdürmektedir. New York ve Princeton Üniversiteleri, Metropolitan Sanat Müzesi gibi çeşitli üniversite, enstitü ve müzelerde öğretim ve araştırma görevlerinde bulunmuştur. Aralarında İmparator Konstantin, Yılanlı Sütun, Bizans dünyası gibi konuları işlediği on kitabı bulunmaktadır. Öğrenme ve düşünme farklılıkları olan öğrencilere ücretsiz eğitim danışmanlığı ve tavsiyeler sunan, kâr amacı gütmeyen ve işbirlikçi bir girişim olan theec.net'in kurucusu ve yönetim kurulu başkanıdır.

BAHATTİN BAYRAM

2016 yılında Akdeniz Üniversitesi tarih bölümünden mezun oldu. 2020 yılında Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Orta Çağ Araştırmaları dalında yüksek lisansını tamamladı. Halihazırda İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora eğitime devam etmekte ve Geç Antik ve Bizans çalışmaları alanında çalışmalarını sürdürmektedir. Cécile Morrison ve Angeliki E. Laiou tarafından kaleme alınan ve alanında kült bir eser olarak kabul edilen *Bizans Ekonomisi* (2020) isimli eserin yanı sıra, Barry Strauss'un *Troya Savaşı* (Kronik Kitap, 2021) isimli yapıtını Türkçeye kazandıran çevirmen, yürüttüğü çalışmaları için Türk Tarih Kurumu, The Society for the Promotion of Byzantine Studies, Canadian Committee of Byzantinists, Vehbi Koç Vakfı, Koç Üniversitesi Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi tarafından verilen akademik araştırma ve destek burslarına layık görülmüştür. Muhtelif yayınevleri için çevirmenlik ve editörlük yapmaya devam etmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 7
Yeni Roma'nın Türkçe baskısına önsöz 9
Peter Brown'ın Yeni Roma değerlendirmesi 11
Çevirmenin notu 15

Giriş 41

Bölüm I: Geç Roma İmparatorluğu'nda Hayat 47
I "Kurşun Çağ" Sonunda Hayat 49
II Aile ve İnanç 82
III Şehirlerden Müteşekkil Bir İmparatorluk 109
IV Kültür, İletişim, Ticaret 140
V Konstantinopolis, Yeni Roma 165

Bölüm II: Güç ve Siyaset 205
VI Theodosiuslar Çağı, 395–451 207
VII Askerler ve Siviller, 451–527 251
VIII Ioustinianos Çağı, 527–602 287
IX Herakleioslar, 602–700 yılı dolayları 341

Bölüm III: Antikitenin Sonu 389
X Antik Uygarlığın Sonu 391
XI Mahşer ve Antikitenin Sonu 425
XII Yeni Roma İmparatorları 460

Kaynakça 491
Dizin 493

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TEŞEKKÜR

Müteveffa John Davey tarafından 2011 yılında bu kitap sipariş edildiğinden bu yana niyetim yazılı kaynaklara odaklanan tarihçilerin genellikle ihmal ettikleri bir dizi disiplindeki muhtelif araştırmaları, bilhassa bilimsel verileri sunan ve yorumlayan çalışmaları dâhil ederek bu eseri alanındaki pek çoklarından farklı kılmaktı. İşte bu sebepledir ki metne eşlik eden çalışmaların çoğunluğu 2011 yılından itibaren yayımlanan araştırmalardır. Aynı zamanda bu, 2016 yılında iki diğer çalışmanın yayımlanmasından sonra, planladığımdan çok daha sonra kitap üzerine çalışmaya başladığımın da bir yansımasıdır. John'un yerine geçen Louisa Dunnigan'a, metin editörü Susanne Hillen'a, Profile ve Harvard University Press'teki ekiplere sabırları, metni büyük ölçüde geliştirdikleri, kapsamlı notlar tutmama izin verdikleri için minnettarım keza kitap söz konusu olduğunda bu esas görevlerinin bir parçası değildi. Harvard University Press tarafından görevlendirilen iki anonim okuyucu hızlıydılar, ayrıntılara oldukça dikkat ettiler ve yorumlarında inanılmaz derecede yardımcı oldular. Michael Kulikowski'ye, benim birini bitirmek için harcadığımdan daha kısa süre içerisinde iki cilt katkıda bulunduğu bu diziye katkıda bulunmamı önerdiği için minnettarım. Michael ayrıca *Imperial Tragedy* için ısmarladığı haritalardan birkaçını da bu kitap için yeniden çizmeme cömertçe izin verdi.

Kitap yayıma girdiğinden bu yana pek çok kurumun desteğinden, birçok meslektaşımın yardımlarından ve örneklerinden faydalandım. Yalnızca birkaç tanesini anıyorum burada. Nijmegen'deki Radbout Üniversitesi'nde bulunan Olivier Hekster'e nezaketi ve başkalarına birlikte öğrettiğimiz gibi Roma hakkında beni bilgilendirdiği için

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

teşekkür ederim. Yazılı olarak birbirleriyle her zaman aynı fikirde olmayan ancak her ikisi de katkılarımda değerli bir yan gören ve sarsılmaz bir destek sunan Averil Cameron ve Anthony Kaldellis'e teşekkür ederim. Jonathan Shepard'a bana bu dünyayı otuz yıl önce tanıttığı ve bir rehber ve bir arkadaş olarak kaldığı için teşekkür ederim. Bu bilim insanları benim adıma destek, kütüphanelere erişim ve yazmak için zaman sağlayan pek çok mektup yazdılar.

Kitabı tamamladığımda Princeton Üniversitesi'nde Seeger bursu, Metropolitan Museum of Art'ta Mellon bursu, Dumbarton Oaks'taki misafir akademisyen rolüyle cömertçe desteklenen yeni bir projeye başladım. Seeger Center for Hellenic Studies at Princeton direktörü Dimitri Gondicas'a, Department of Medieval Art and The Cloisters at the Met baş küratörü Griffith Mann'e, Dumbarton Oaks direktörü Tom Cummins'e teşekkür ederim. Özellikle Princeton Üniversitesi'ndeki John Haldon'a ve destek ve rehberliğini sunan Met'teki Helen Evans'a minnettarım. Bu kitabı, beni bu arkadaşlıklardan zevk almaya teşvik eden karıma, yokluğuma katlanan ve dışarıda yapılacak çok daha iyi şeylerin olduğu zamanlarda beni yazarken izlemeye devam eden kızıma ve oğluma atfediyorum.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

YENİ ROMA'NIN TÜRKÇE BASKISINA ÖNSÖZ

Yeni Roma çalışmaları ve onu kucaklayan modern ulusun, yani Türkiye'nin ulusal tarihindeki yeri canlı bir konudur. Osmanlı geçmişi, bilhassa Konstantinopolis'in fethi ve Osmanlı tarihinin en erken yüzyıllarının değerlendirilmesi, belki de fethedilen imparatorluğun zararına olacak şekilde son birkaç on yılın özelliği olmuştur. Bunların çoğunluğu modern siyasi kaygılar tarafından yönlendirilir ve uzak geçmişin bir tarihçisi burada böylesine değişken ve geçici bir sahneyle doğrudan ilişki kuramaz ve belki de henüz kurmamalıdır. Fakat Yeni Roma'nın, yani Bizans'ın değer kazanmasının Türkiye ile Batı komşuları arasında kültürel bir etkileşim alanı olarak oynayabileceği ve oynadığı rolün altının çizilmesinde fayda vardır. Batılı Bizantinistlerin, Mustafa Kemal Atatürk'le başlayarak, daha önceki Türk rejimleriyle angajmanlarına; Bizans sanatına ve kültürüne daha geniş bir ilginin yirminci yüzyılın ilk yarısında akademik Bizans çalışmalarının gelişimine eşlik ettiği ABD'deki bilim insanları ve estetler öncülük etmiştir. Bu, bilhassa Thomas Whittemore tarafından Byzantine Institute of America'nın kurulmasının akabinde Amerikalı bilim insanlarının Türkiye'deki kazı ve restorasyon projelerine katılımına bir şeyler borçluydu. Thomas Whittemore ile İstanbul'da hayatta kalan, her ikisi de o zaman cami olan fakat daha sonra müzeye çevrilen (şimdi bir kez daha ibadet merkezleridir) en iyi Bizans kiliselerinden ikisi olan Ayasofya ve Khroa'nın (Kariye Camii) restore edilmesi hususunda anlaşmışlardı. Thomas Whittemore eve yalnızca restorasyondan çizimler ve fotoğraflarla gönderilmiştir. Oysaki Antakya (bugün Türkiye sınırları içerisindedir fakat o zaman Fransız mandası altındaki Suriye'nin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir parçasıydı) örneğinde olduğu gibi Doğu Akdeniz'deki daha önceki Amerika kazıları pek çok müze ve üniversitenin oldukça cömert bir *partage* politikasından yararlanmıştı. Antakya'dan kıymetli mozaik zeminlerin gelişi, Bizans çalışmalarına akademik ilgiyi teşvik etmesi ve Alexander A. Vasiliev, Kurt Weitzmann ve Ernst Kitzinger de dâhil olmak üzere Bizans kültürünü yorumlayan kişilerin ABD'ye göçünü kolaylaştırması gibi Yakın Doğu'nun erken Hristiyan sanatına karşı da kamusal ilgiyi artırmıştı.

Avrupalı Bizantinistlerin ABD'ye göçü ve bunu takip eden Bizans çalışmalarının gelişimi, Türkiye'deki Bizans çalışmalarının durumuyla çok az ilgili görünebilir. Fakat bunun aksine hem Türkiye'nin bugünkü durumuyla hem de Türkiye'nin kucaklamak isteyebileceği konunun gelişimi için bir model sunarlar. Önemli tarihçiler, arkeologlar, sanat tarihçileri, filologlar ve diğer başka kimseler son yıllarda varlıklı patronlar ve cömert vakıflar tarafından finanse edilen Türk enstitüleri tarafından toplanmışlardır. Bizans çalışmaları şimdi, modern Türkiye topraklarında serpilen, geniş çapta kültür ve medeniyetlere ayrılan programlar içerisinde seçkin üniversitelerdeki kayıtlı Türk öğrencilere İngilizce olarak öğretilmektedir. Büyük ölçüde İstanbul'da ikamet eden yabancı bilim insanları hem Türkçe hem de İngilizce eğitim veren, pek çoğu ABD'deki Bizans çalışmalarının bir asır önce benzer bir süreçle kurulduğu muhtelif kurumlarda eğitim almış, kendisini işine adayan bir Türk kadroyla birlikte çalışmaktadırlar. Eski imparatorluğun tam kalbinde, başkentinde, yani Yeni Roma'da, en kolay ve en iyi çalışılabilecek yerde Bizans çalışmalarında özgün bir gelişim için fırsat bulunmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

PETER BROWN'IN *YENİ ROMA* DEĞERLENDİRMESİ

(Peter Brown, *The Other Rome*,
The New York Reviews of Books, Şubat 2022)

Paul Stephenson'ın *Yeni Roma: Doğudaki Roma İmparatorluğu* isimli eseri 395 ila 700 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Yeni Roma dünyasını, siyasi ve sosyal tarihin geleneksel anlatılarına nefes veren modern bilimsel yöntemlerle, olağanüstü bir bilgi ve muhteşem bir açıklıkla anlatıyor. Söz gelimi Küçük Asya'daki göl tortusundan alınan polen analizleri, ekilen toprakların genişlemesini ve daralmasını, bir üründen diğerine kesin değişimleri takip etmemize olanak tanımaktadır –imparatorluğun genel refahını ve vergi tabanını doğrudan etkileyen değişikliklerdir bunlar. Hava ve peyzaj zamanında tespit edilmiştir. Güneş bile tereddütle hareket eder: 536 ve tekrar 540 yıllarında uzak volkanik patlamalar tarafından atmosfere atılan bir kül örtüsünün neden olduğu yıllarca süren esrarengiz muğlaklık sebebiyle "düzensiz bir enerji" olduğunu ortaya koyar.

Fakat Paul Stephenson'ın yaklaşımı insan unsurunu yerle bir etmek yerine, bizi doğrudan Doğu Roma toplumunun kalbine götürür. İmparatorlar, piskoposlar, generaller ve genellikle "Bizans" terimiyle ilişkilendirdiğimiz renkli saray mensuplarıyla tanışmadan önce, hava ve topraktan en çok etkilenen köylüler ve köy ileri gelenleriyle karşılaşırız.

Bu köylüler, parıldayan şehirleri ve büyük Hristiyan türbelerini destekleyen zenginliği acımasız topraktan koparmak için mücadele veren güçlü insanlardı. Düşük güneş enerjisi döngüleri, 541 yılında veba salgınının gelmesiyle birleştiğinde, Doğu Roma sakinlerinin direncini en üst seviyeye çıkardı. Fakat insan kumaşı tutmuştu. Yalnızca 700 yılına yaklaşırken, doğa ve insan düşmanlarıyla olan savaş yenilgiyle

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sonuçlanıyor gibi görünüyordu. Balkanlar ve Küçük Asya'nın her yerinde şehirler sessizliğe gömüldüler. Hastalık, savaş ve ticaret ağlarının çöküşü nedeniyle yere serildiler. Bir zamanlar açık olan köyler tepelerde toplanmaya başladılar. Kök salması uzun zaman alan ve kâr elde edilebilir olması için pazarlara yakın olması gereken zeytin ağaçları, Suriye'nin batısındaki tepelerde kayboldular. İmparatorluğun ya da imparatorluktan geriye kalanların ivmesini yeniden kazanması bir asırdan daha fazla sürecekti.

Paul Stephenson'ın eseri imparatorluğun doğusunun kırsal yerleşimleri hakkında takdire şayan bir şekilde güncel olmasına rağmen yazarın kalbi şehir merkezleriyle atar. Doğu Roma'nın daha ayrıcalıklı sakinleri, antik şehirlerin son büyük ihtişamlı parıltısına ve ardından yüzyıllarca süren düşüşlerine tanık olmuşlardır. 500 yılında hâlâ "yaşamla çalkalanan" bir ağ vücuda getirmişlerdi. "Görünüşleri, kokuları ve sesleri birbirine benziyordu. Sütunlu caddeleri yazılarla kaplanmış, gürültülerle çınlıyordu. Kamuya ait su yapıları fışkırıyor, damlıyor, sıçrıyor ve parlıyordu." İçlerinde "okul, kütüphane, kalabalık *stoa*, uzanan su kemerleri, gürültülü hamamlar ve tuvaletlerin" –ki bunlar, genellikle kamuya açık sıralar gibi açık havalıydı, anıtsal mermerden oyulmuşlardı ve nükteli şiirlerle süslenmişlerdi– yanı sıra şehir meseleleriyle ilgilenen sivil ileri gelenlerin, yani "*decurio*ların yoğun ilgisi" vardı.

Yazarın hikâyesinin bir kısmı, Constantinus tarafından 324 yılında kurulan küstah şehrin nasıl "diğer büyük şehirleri dize getirdiği" ve böylece onları kendi hayatlarından nasıl çekip çıkardığıyla ilgilenir. Konstantinopolis, huzursuz bir yerdi. Depremlerle sarsılır, yangınlar tarafından süpürülürdü. Tıpkı bin yıl sonraki Osmanlı İstanbul'u gibi mermer cephesinin ardındaki şehir, ahşap evlerden müteşekkil teneke bir kutuydu. Bu sebeple kundaklamaların eşlik ettiği ayaklanmalar bir korku unsuruydu. Böylesi bir isyan büyük bir gaddarlıkla bastırıldığında, bir *khronographia* yazarı büyük bir iç ferahlığıyla şunları yazmıştı: "Konstantinopolis'te ve Roma devletinin her bir şehrinde mükemmel bir düzen ve hiç de az olmayan bir korku hüküm sürüyordu."

Modern İstanbul'un gökyüzüne hâlâ 527 ilâ 565 tarihlerinde hüküm süren İmparator Ioustinianos tarafından inşa ettirilen Ayasofya hâkimdir. Metanet yayan bu devasa türbe, büyük bir ayaklanmadan (532 yılındaki ünlü Nika (Zafer) İsyanı) ve Konstantinopolis merkezini küller

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

içinde bırakıp, 30,000 kişinin öldürülmesinden sonra inşa edilmiştir. Ayasofya'nın inşası büyük bir cesaret hareketiydi, Paul Stephenson'ın sözleriyle antik dünyada "şimdiye değin yapılmış en büyük tek yapıydı." Karakteristik bir ayrıntı ustalığıyla, muazzam merkezî kubbenin "ıslak" bir ses üretmek için meydana getirildiğini ekler. Sözü edilen bu ton, on bir saniyelik yankısıyla (modern bir konser salonundaki iki ya da üç saniyelik yankıyla karşılaştırılır) "ibadet eden kimseleri vuran ve derinlere sürükleyip" yankılanan bir canlılık yaratıyordu.

Paul Stephenson'ın İstanbul'daki arkeolojik keşiflerden gelen canlı parçalar seçme gibi bir yeteneği var. Yenikapı'da kumlar altında kalan Bizans rıhtımında Konstantinopolis'in kanişleriyle karşılaşıyoruz. Zenginlerin klasik mozaiklerinde gördüğümüz zayıf, uzun çeneli av köpekleri değildir bunlar, daha çok Romalı kadınların mezar taşlarında gösterilen ve "Roma'nın köpekleri" olarak bilinen ve Çin'in Tang imparatorlarının sarayındaki hanımlar tarafından çok sevilen Malta teriyeri gibi kalkık burunlu küçük şeylerdir.

Peki, bu imparatorluğun yerlileri kendilerini nasıl görüyorlardı? Paul Stephenson'ın Doğu Roma toplumunun evrimine ilişkin anlatısı, dayanışma arayışında olan bir toplumun izlerini verir. Daha önceki denemeler başarısız olmuştu. Doğu Roma şehirleri, bilim insanları tarafından ikinci ve üçüncü yüzyılın başlarında yeşerdiği kabul edilen ve *euergetism* olarak bilinen klasik pagan kamusal hayırseverlik sisteminde olduğu gibi artık zengin üyeleri tarafından cömert bağışlarla ayakta tutulmuyordu. *Euergetism* en azından yoksul kasaba sakinlerine vatandaş olmayanların sahip olmadığı ayrıcalıklar ve olanaklarla donatılmış bir yurttaşlığın parçası olduğunu hissettiriyordu. Doğu Romalılar iki yüzyıl sonra kendilerini dünyayı daha az umursar şekilde buldular. Konstantinopolis'teki imparatorluk başkenti tarafından yönetilen bu daha açık plütokratik toplumda imparatora hizmet, şehre ve vatandaşlarına sadakatten daha fazla mükâfat getiriyordu. Kamu hayırseverliği soldu. Zenginler, imparatorluğun muhteşem refahının iş güçlerine ve sadakatlerine bağlı olduğu çiftçiler ve yerel söz sahiplerinden olduğu kadar yoksullardan da giderek uzaklaştılar. Böylesine çatlamış bir toplum nasıl ayakta kalabilir?

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÇEVİRMENİN NOTU

2022 yılının şubat ayında Harvard University Press tarafından yayımlanan *New Rome: The Roman Empire in the East* (Yeni Roma: Doğudaki Roma İmparatorluğu) isimli tercümesini sunduğumuz eser, öncelikle İngilizce aslından kimi noktalarda ayrılmaktadır. Keza çeviri esnasında tespit edilen bazı küçük hatalar için yazarla iletişime geçildi ve bu aksaklıklar yazarın samimi yaklaşımıyla Türkçe baskısında giderildi. Söz gelimi İngilizce metninde hatalı şekilde Malakhi, Hristiyan Yeni Ahiti'nin son kitabı olarak anılırken, Türkçe tercümesinde doğru olarak Hristiyan Eski Ahiti'nin son kitabı olarak verilmiştir (s. 49). Değiştirilen noktalar kitabın akışını bozmamak adına her seferinde Türkçe metin içerisinde gösterilmedi. Öte yandan çevirmenin teklifi üzerine yazar, Türk okuru için bir ön söz yazma nezaketinde bulundu. Benzer şekilde *Yeni Roma*'nın yayımlanmasından kısa süre sonra Geç Antik Çağ tarihçiliğinin "kurucu babası" olarak kabul edilen Peter Brown, *New York Reviews of Books* isimli dergide yayımlanan değerlendirmesini, Türk okuruyla buluşturmama izin verdi. Böylece eserin Türkçe tercümesi, bir nebze geliştirildi. Bu anlamda hem Paul Stephenson hem de Peter Brown'a katkıları için teşekkür ederim.

Eser siyasi, askerî, sosyal, idari olduğu kadar entelektüel hayatta da bir geçiş dönemini en az dört farklı coğrafyada konu almaktadır. Bu sebeple imparatorluk içerisindeki dil kullanımı uzun bir süreçte Latinceden Yunancaya geçiş yaşamıştır. Eserin Türkçe tercümesinde bu zaman ve coğrafya ölçeği dikkate alınarak kimi imparator, bürokrat, memuriyet, yer vb. isimlerini Latince, kimilerini ise Yunanca fakat her hâlükârda *nominativus* hallerinde basit transliterasyonlarıyla verdim.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Örneğin Konstantinos değil Constantinus ya da Heraclius değil, Herakleios veyahut patrician değil, *patricius*. Türkçeye yerleşen özel, bilhassa şehir isimlerini ise alışılageldiği şekliyle kullandım (mesela, Konstantinoupolis değil de Konstantinopolis). Arapça ve Farsça isimler ve İslâm devletlerinde teşekkül eden kurumlar için yaygın olarak kullanılan ve çevrimiçi olarak her okurun ulaşabileceği Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ni referans aldım. Aynı yöntemi eser içerisinde yer alan haritalar kısmında da izledim. Yazarın Latince olarak sunduğu özel isimleri olduğu gibi orijinal hallerinde bıraktım. İngilizce kısımları ise Türkçe çeviride geçtiği haliyle aktardım. İngilizce metne bağlı kalınarak çevirmenin müdahale etmesi gereken her noktada köşeli parantez [ ] kullandım, dolayısıyla köşeli parantez içerisindeki tüm ifadeler yazara değil, çevirmene aittir. Son olarak tüm sorumluluğun yükü hiç kuşkusuz çevirmenin omuzlarında olmasına rağmen bölüm arkadaşım İrem Kısacık'a içinden çıkamadığım cümleleri benimle birlikle çalıştığı, araştırdığı ve tartıştığı için teşekkür ederim.

Bahattin Bayram
Sivas, 2022

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

GÖRSELLER LİSTESİ

Aksi belirtilmediği sürece fotoğraflar yazara aittir.

Siyah Beyaz Görseller

Figür 1. Suriye'de gömülmüş Romalı bir bebeğin kurşun sandukası, Metropolitan Museum Art, New York.

Figür 2. Abu Mena (Mısır) ve Resafa'dan (Suriye) gelen bir grup *ampulla*, altı ve yedinci yüzyıllar, Walters Art Museum, Baltimore.

Figür 3. Apollinopolis Magna'dan (Mısır) gelen bir papirüs, Herakleios'un saltanatının son yılına (MS 641) tarihlendirilmektedir, bir evlilik kontratı (Fotoğraf: British Library).

Figür 4. Ephesos'taki Aşağı Agora'nın yakınlarındaki kamu tuvaletleri.

Figür 5. Antakya *tykhe*si. Dalgalı saçlarla genç bir adam olarak tasvir edilen Orontes'in üzerinde oturuyor. Eutykhides tarafından yapılan heykelin bronz bir kopyası, Louvre Müzesi (Fotoğraf: Wikimedia).

Figür 6. Stoboi'daki vaftizhanenin mozaikleri, Kuzey Makedonya.

Figür 7. Konstantinopolis'teki hipodromdan gelen yarışçı Porphyrios'un iki heykel kaidesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.

Figür 8. Constantinus Sütunu, İstanbul.

Figür 9. Theodosius Kara Surları, Blakhernai, İstanbul.

Figür 10. Theodosius Limanı'ndaki (Yenikapı) ahşap bir iskele.

Figür 11. Yaban tavşanlarını kovalayan av köpekleri, Büyük Saray Mozaikleri, İstanbul.

Figür 12. Konstantinopolis hipodromunda bulunan Theodosius Dikilitaşı ve Örme Dikilitaş.

Figür 13. Theodosius Dikilitaşı, üst kaide üzerindeki imparatorluk sahnesi. Obelisk bronz bloklar üzerinde desteklenmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Figür 14. Herakles'in sopasına göndermede bulunan yumru biçimindeki sütunlar. Bugün Divan Yolu olarak anılan *Mese*'deki Theodosius Forumu'nda bulunuyorlardı, İstanbul.
Figür 15. Markianos Sütunu, İstanbul.
Figür 16. Azize Eirene Kilisesi ve Ayasofya, İstanbul.
Figür 17. Bir zamanlar Zeuksippos Hamamları'nda bulunan Hekabe (EKABH) yazılı sütun kaidesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Figür 18. Aetius Sarnıcı. Üstü açık büyük bir su deposu olan bu sarnıç bugün bir futbol müsabakalarının oynandığı bir stadyumdur, İstanbul.
Figür 19. Kutsal röliklerin Konstantinopolis'teki Büyük Saray'a gelişini tasvir eden Trier fildişi (Fotoğraf: Wikimedia).
Figür 20. Asker İsa, Archiepiscopal Chapel, Ravenna, Roma Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün izniyle (58.599).
Figür 21. Aspar'ın gümüş *missorium*u, Floransa Arkeoloji Müzesi.
Figür 22. Aziz Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ndeki ithaf yazıtı.
Figür 23. İsa'yı "Kralların Kralı" olarak gösteren II. Ioustinianos'un altın sikkesi (*solidus*), Metropolitan Museum of Art.
Figür 24. Gerasa'daki (Ceraş) büyük oval meydan, Ürdün.
Figür 25. Gerasa'daki hipodrom, Ürdün.
Figür 26. Şam (Damaskos) Ulu Camii, Suriye (Fotoğraf: Judith McKenzie/Manar al-Athar).
Figür 27. Kudüs Kubbetü's–Sahre (Fotoğraf: Ross Burns/ Manar al-Athar).
Figür 28. Genç bir adamın portre büstü, muhtemelen Arcadius ya da II. Theodosius, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Figür 29. Herakleios ve iki oğlunun altın sikkesi (*solidus*), İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Figür 30. Dâvûd'un bir askerle konuştuğunu ve Eliab ile yüzleşmesini gösteren Dâvûd Levhaları, Metropolitan Museum of Art.

Renkli Levhalar

Levha 1. Dört at tarafından çekilen bir güneş arabası mozaiği, Capella di Sant'Aquilino, Milano.
Levha 2. Symeonios'un adını taşıyan gümüş kadeh (Walters Art Museum).
Levha 3. Bir zamanlar tiyatroya bakan büyük bir sütunlu cadde olan Ephesos'taki *stoa* ya da *embolos*.
Levha 4. Antakya'daki bir hamamdan gelen bu mozaik Dionysos ve Hermes'i gösteriyor (Fotoğraf: Worcester Art Museum. Antakya ve çevresi kazılarının izniyle. Sözü edilen bu kazılar saygıdeğer Dr. Austin S. Garver ve Sarah C. Garver'ın bağışlarıyla finanse edilmiştir).

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Levha 5. Konstantinopolis, Antakya, Roma ve İskenderiye *tykhe*leri (Esquiline Hazinesi, British Museum'un izniyle).
Levha 6. Smirat'tan gelen Magerius Mozaiği, Sousse Arkeoloji Müzesi, Tunus (Fotoğraf: Wikimedia).
Levha 7. Iulius Dominus Mozaiği, Kartaca (Fotoğraf: Wikimedia).
Levha 8. Piskoposluk bazilikasındaki mozaik, Herakleia Lynkestis, Kuzey Makedonya.
Levha 9. Peutinger haritası, Konstantinopolis *tykhe*si ve şehrin konumu (Fotoğraf: Wikimedia).
Levha 10. Theodosius Limanı'na doğru bakan Konstantinopolis deniz surları.
Levha 11. Bugün Yerebatan Sarnıcı olarak isimlendirilen Basilica Cistern, İstanbul.
Levha 12. Porfir lahitler, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Levha 13. Arcadius Sütunu'nun doğu yüzünün çizimi (Freshfield Album, Trinity College, Cambridge izniyle).
Levha 14. Barberini koleksiyonundaki fildişi, Louvre Müzesi, Paris.
Levha 15. Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus'un fildişi konsül diptiği (Metropolitan Museum of Art).
Levha 16. Ayasofya'nın kubbesi.
Levha 17. Küçük Ayasofya olarak da bilinen Aziz Sergios ve Bakkhos Kilisesi, İstanbul.
Levha 18. Dokuz Dâvûd Levhası'nın en büyüğü. Bu levhada Dâvûd, Câlût'u öldürürken gösteriliyor (Metropolitan Museum of Art).
Levha 19. Monogramlı cam sikke ağırlığı (Metropolitan Museum of Art).
Levha 20. Selanik kara surlarının önündeki Aziz Demetrios'u gösteren mozaik.
Levha 21. Apsiste bulunan bu mozaikte melekler, Bakire ve Çocuk İsa'nın yanında duruyorlar, Kiti, Kıbrıs.
Levha 22. "Rinceau'daki Kuş Evi" olarak isimlendirilen mekândan gelen mozaik parçası, Antakya, Baltimore Museum of Art.
Levha 23. Kudüs ve Ürdün Nehri Vadisi'ndeki diğer şehirleri gösteren Madeba mozaik haritası, Madeba, Ürdün (Fotoğraf: Sean Leatherbury/Manar al-Athar).
Levha 24. "Hippolytus Hall" (Madeba) olarak anılan yerde bulunan zemin mozaiğindeki üç *tykhe*: Roma (Konstantinopolis), Gregoria ve Madeba (Fotoğraf: Steve Walsh/ Manar al-Athar).
Levha 25. Aziz Stephanos Kilisesi zemin mozaiği, Umm ar-Rass, Ürdün (Fotoğraf: Sean Leatherbury/Manar al-Athar).

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi https://rantey.org

Levha 26. Aziz Stephanos Kilisesi zemin mozaiği, Umm ar-Rass, Philadelphia (Amman) ve Madeba detayları (Fotoğraf: Miranda Williams/Manar al-Athar).
Levha 27. Kudüs'teki Kubbetü's–Sahre'nin inşasını kaydeden mozaik yazıt detayı (Fotoğraf: Elias Khamis/Manar al-Athar).
Levha 28. Bone takan genç bir kadının portre büstü, Metropolitan Museum of Art, New York.
Levha 29. Litürjinin Büyük Girişi sırasında Ioustinianos'u gösteren mozaik, San Vitale, Ravenna.
Levha 30. Tecelli Mozaiği, Azize Katherine Manastırı, Sina Dağı (Wikimedia).

Haritalar

Harita 1. Britanya, Galya, İspanya. 21
Harita 2. Roma İmparatorluğu, MS 400 yılı civarları. 22
Harita 3. Kuzey Balkanlar. 24
Harita 4. Küçük Asya. 26
Harita 5. Suriye ve Antakya'nın şehir planı. 27
Harita 6. Sâsânî İmparatorluğu. 28
Harita 7. Mısır ve İskenderiye'nin şehir planı. 29
Harita 8. Kuzey Afrika. 30
Harita 9. İtalya. 32
Harita 10. Konstantinopolis ve Büyük Saray. 33
Harita 11. Konstantinopolis ve hinterlandı. 34
Harita 12. Yunanistan ve Ege. 35
Harita 13. Roma İmparatorluğu, MS 550 yılı civarları. 36
Harita 14. "Bizans", MS 700 yılı civarları. 38

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Harita 1: Britanya, Galya, İspanya

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Harita 2: Roma İmparatorluğu, MS 400 yılı civarları

ASIA *Notitia Dignitatum*'a göre diyakozluklar

0 1000 2000 kilometre
0 500 1000 mil

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Harita 4: Küçük Asya

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Harita 5: Suriye ve Antakya'nın şehir planı

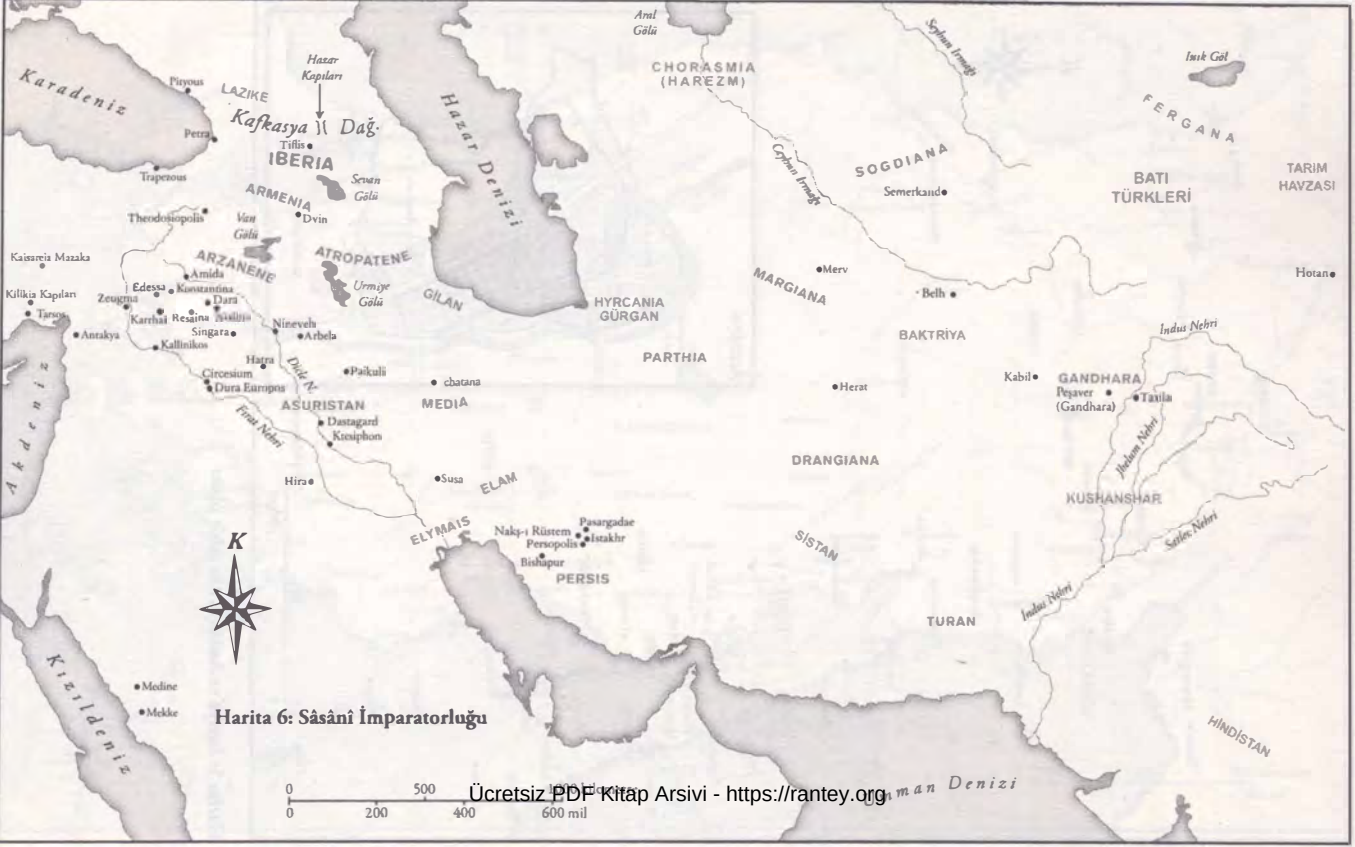

Harita 6: Sâsânî İmparatorluğu

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Harita 7: Mısır ve İskenderiye'nin şehir planı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

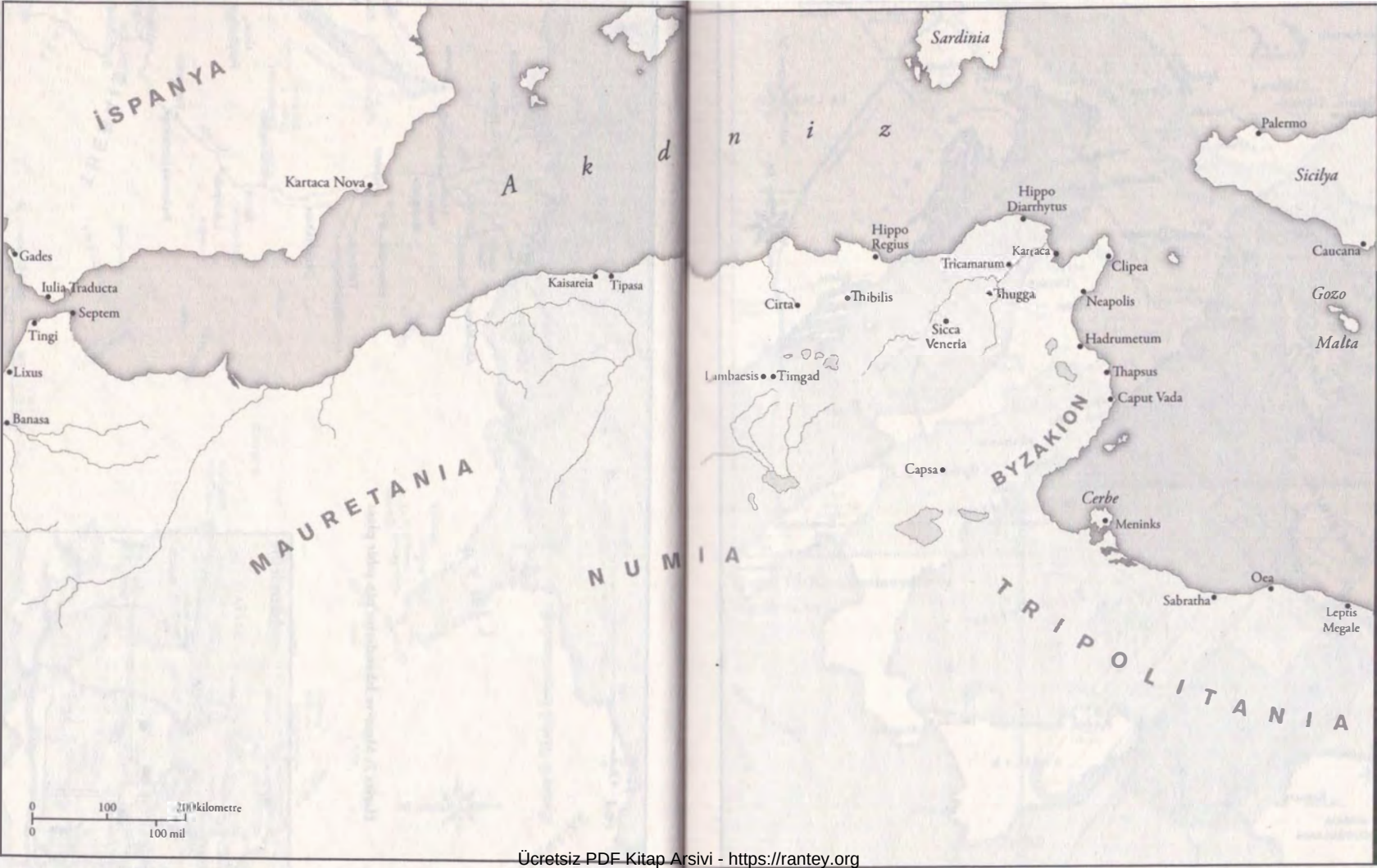

Harita 8: Kuzey Afrika

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Harita 9: İtalya

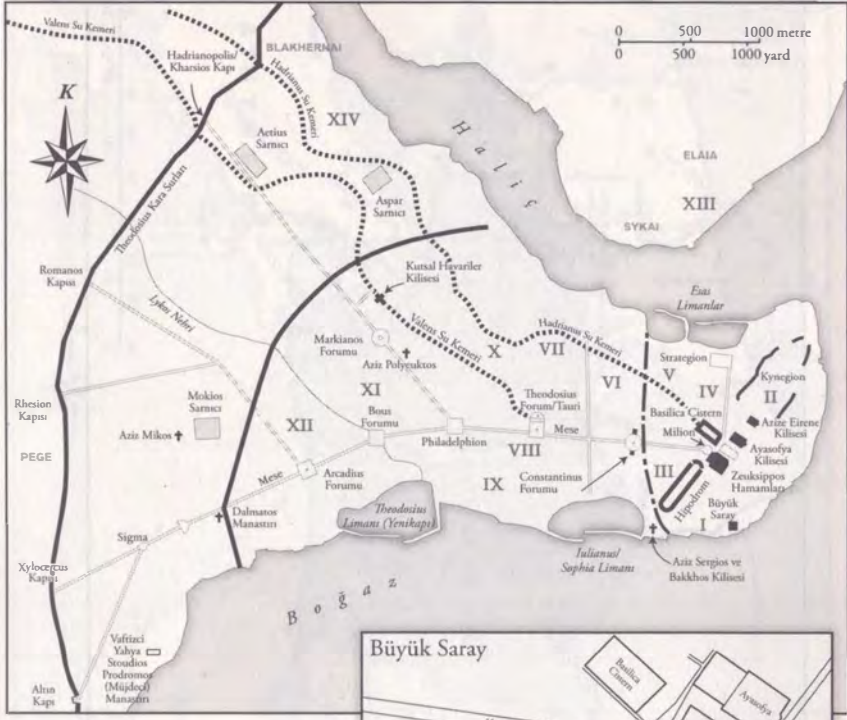

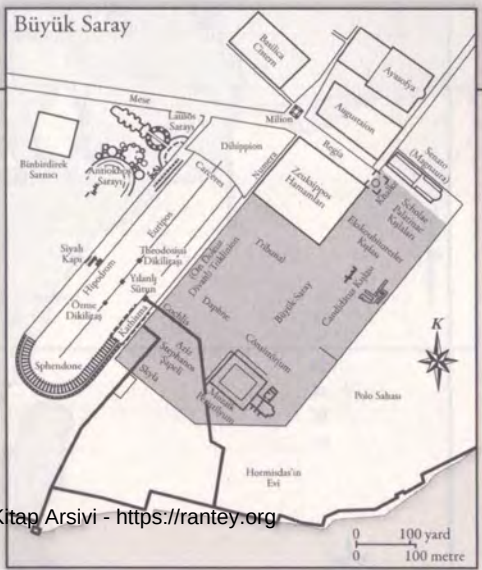

Harita 10: Konstantinopolis ve Büyük Saray

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org/

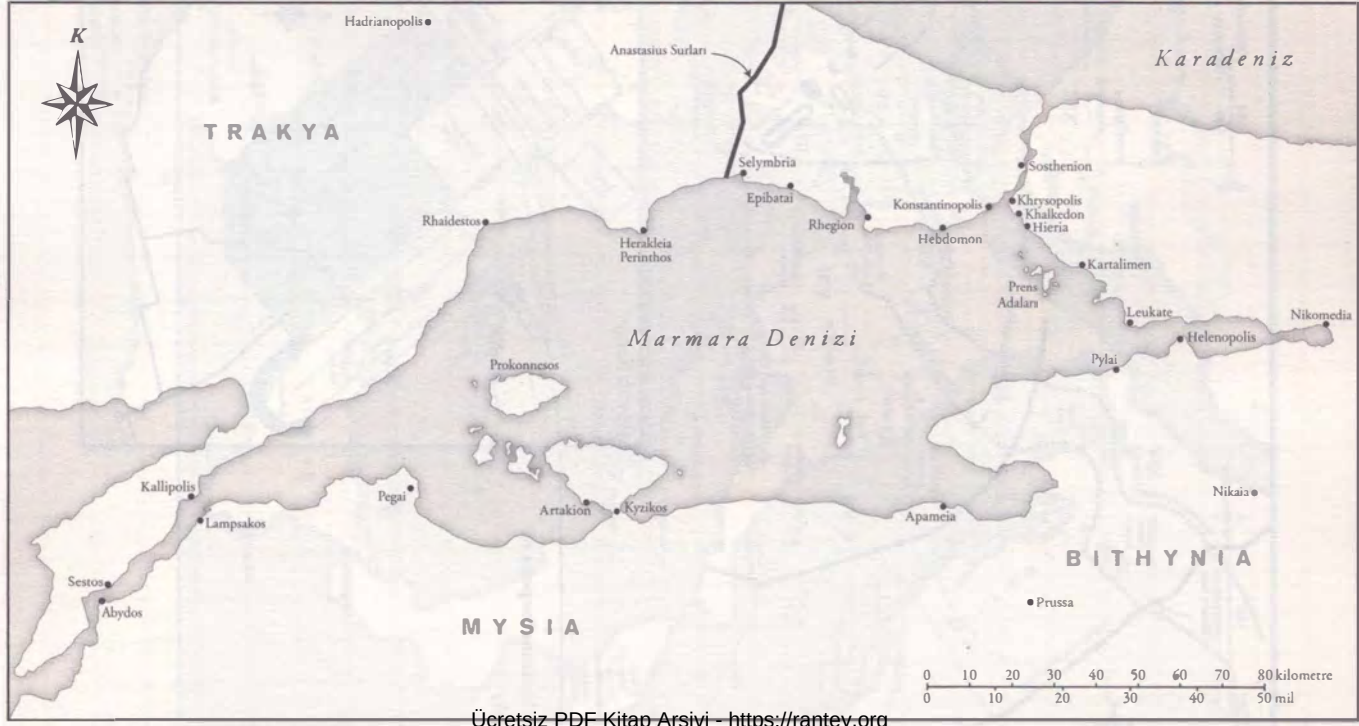

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Harita 11: Konstantinopolis ve hinterlandı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Harita 12: Yunanistan ve Ege

Harita 13: Roma İmparatorluğu, MS 550 yılı civarları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Harita 14: "Bizans", MS 700 yılı civarları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ

Herkes bilir ki Roma İmparatorluğu, 476 yılında, Ostrogotların eline düşmüştür. Keza bu tarihte Odovacer, son meşru Batı Roma İmparatoru Augustulus ya da namıdiğer pısırık Küçük Augustus'u tahttan indirmiştir. Senato, hadise üzerine, Roma'dan (doğu ve batıyı ve dahi Asya ve Avrupa'yı kucaklayan) Konstantinopolis'e bir elçilik heyeti göndermiştir (Harita 2). Byzantion şehri, I. Constantinus tarafından tekrar kurulmuştu ve yine "Constantinus'un şehri" yani Konstantinopolis olarak kendi namına adanmıştı. Elçiler, Odovacer'in İtalya'yı imparator adına yöneteceğine ilişkin bir imparatorluk nişanı ve kanıtı taşıdığı için şehir artık tüm Romalıların yüce imparatorunun ikametgâhı haline gelmiştir. Geleneksel ifadelerle bu, Roma İmparatorluğu'nun tek bir şehirden nasıl yönetilmeye başlandığını gösterir. Buna rağmen beşinci yüzyılda imparatorluk herhangi bir şehirden ziyade, pek çok şehir tarafından ya da şehirlerden idare ediliyordu. Siyasi, idari, kültürel ve ruhani otoriteleri ile sözü edilen bu şehirler Roma, Milano, Antakya, İskenderiye, Kartaca ve Konstantinopolis de dâhil olmak üzere birkaç *metropolis*e (ana şehir) toplanmışlardı. Elinizdeki kitap, bu durumun nasıl sona erdiğini ve imparatorluğun tek bir büyük şehirden (yani, Yeni Roma olarak adlandırılan Konstantinopolis'ten) yönetilmeye başlanana değin pek çok antik şehrin nasıl çöktüğünü ya da dönüşüme uğradığını ortaya koymaktadır.

Antik şehrin sonu, Antik Çağ'ın bitimine işaret eder. Bu ise kitabın ana temasıdır. Fakat sözü edilen tema hiç de yeni olmadığı gibi onlarca yıllık akademik birikimi de görmezden gelmek doğru değildir. Artık açıktır ki şehirler, gözden kaybolduğunun göründüğü yerlerde dahi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

uzun süredir bir gelişim aşamasındadırlar. Wolf Liebeschuetz'e göre "klasik şehir idealinin ve gerçekliğinin çözülmesi" Doğu Akdeniz'deki toplulukları birleştirmek gibi alternatif ancak zorlayıcı bir dünya görüşü sunan Hristiyanlığın dönüştürücü gücü ile yakından ilişkilidir. Hristiyanlık, "şehir ve şehrin siyasal topluluğuna odaklanmayan farklı bir değerler dizisini" birleştirmişti. Eğer değişim dördüncü yüzyıldan bile önce başladıysa bu dönüşüm dönemimiz boyunca hızlı bir şekilde ivme kazanmıştı. Yabancı istilalar, yıkım, hızlı iklimsel soğumalar, kıtlık, veba, nüfusun gerileyişi, vergi gelirlerinin ve şehir kurumlarının kaybı, Hellenistik kültürün ve şehir yönetiminin erozyona uğraması, kiliselerin refahının ve öneminin artması, manastır hayatının ani gelişimi gibi biriken etkiler, üç yüz yıldan fazla bir zaman sonra tüm şehirleri bir dereceye kadar etkilemiş, pek çok şehir gözle görünür bir vaziyette şehir olmaktan çıkmıştı.[1]

İmparatorluk boyunca canlılık muhafaza edilmişti ancak bu canlılık bölgesel olarak üretilen metalardan ziyade, uluslararası boyutta paylaşılan şeylerle karakterize ediliyordu. Göreceğimiz gibi bu metalara, tercih edilen bölgelerden gelen sırlı seramikler, pişmiş toprak kandiller, nötron camlar, muhtelif mermerler, balık ürünleri, zeytinyağı, şarap ve toplu halde gönderilen tahıl da dâhildir. Yenilebilir maddelerden günümüze bir şey kalmamışsa ya da yalnızca birtakım izlere ve parçalara sahip olsak bile bu maddelerin taşındıkları şeyler ve yine bu metaları satın almak için kullanılan sikkeler günümüze değin ulaşmışlardır –ki bunlar dönüşen ve fakirleşen somut bir peyzaj için delil teşkil ederler. Surları içerisinde Roma sivil hayatının kurumlarını ve elinden geldiği kadar materyal kültürünü muhafaza eden Konstantinopolis, üstünlüğü dolayısıyla tek örnektir. Yeni Roma İmparatorluğu, Roma olmaksızın çok farklı bir yer haline gelecekti. Doğudaki mevkidaşları Antakya ve İskenderiye'nin de yokluğu çok daha ayrı olacaktı. Yeni bilimsel veriler olayların iç yüzünü anlama imkânı getirip, bu köklü tezin (yani, Bizans dediğimiz imparatorluğun ortaya çıkışını) daha keskin bir şekilde ortaya koyuyor ve şimdiye değin oldukça anlaşılmaz kılınan pek çok şeyi aydınlatıyor.

1 Alıntılar için şu eserden istifade edilmiştir: J. H. W. G. Liebeschuetz, *The Decline and Fall of the Roman City* (Oxford, 2001), s. 248–9.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Yeni bilimsel yaklaşımlar, tüm geçmiş uygarlıklara ilişkin anlayışımızı değiştiriyorlar. Bugün ortaya çıktığı, geliştiği ve çöktüğü doğa tarihini hesaba katmaksızın herhangi bir devletin, toplumun ya da kültürün genel tarihini yazmak mümkün değildir. En çetrefil tarihsel problemler arasındaki Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü açıklamak için tarihçiler şimdilerde iklim ve salgın hastalıkların oynadığı rolleri ön plana çıkararak ve eski tezleri destekleyip ötekilerini çürüterek doğa ve çevre bilimlerine dönmüşlerdir. İklim değişikliğinin sonuçları fark edilmiş ve giderek artan bir şekilde Avrasya'nın içlerindeki kurak topraklardan gelen "barbar" halkların hareketine uygulanmıştır –mesela Gotları imparatorluk içlerine süren Hunlar ve onları takip eden diğerleri. Bu minvaldeki düşünceler artık barbarların neleri yıktıklarından ve Roma uygarlığından neyi miras alıp neyi dönüştürdüğü araştırmalarından önce gelmektedir. İnsanlar seyahat ettikçe yeni patojenler getirmişler ve Romalılara yabancı hastalıkları yaymışlardır. Bu hastalıklar Roma'nın sayısız vatandaşını, yoğun nüfuslu ve sağlıksız şehirlerini yerle bir etmişlerdir. Roma kültürünün meydana geldiği ve vergilerin toplandığı, Roma imparatorluk sistemi için bir dayanak teşkil eden şehirlerin gerileyişine ilişkin herhangi bir anlatı; salgınlar kadar sismik ve volkanik hareketleri, iklimi etkileyen fiziksel faktörler sürecini ve kirliliği de hesaba katmak zorundadır.

Bu çetrefil, ivedi ve yeni kaygılar henüz tarih yazımında veyahut varsayım bağlamında bilimsel bir kesinlik ve veri sunmazlar, hiçbir zaman da sunmayacaklardır. Şurası kesindir ki bunlar eski soruları farklı yollardan cevaplamamıza yardım edecek ve yeni sorular sormamız için baskı kuracaklardır. Buna karşın "bilimcilik" saf tarihsel araştırmanın yerini alamaz. "Bilimciliğin" kayda değer bir kıymete sahip olması için bilimsel verinin muntazam bir şekilde tarihî çalışmalara ilişkin daha geleneksel yaklaşımlar ile harmanlanması gerekir. Siyasi, sosyal, ekonomik, entelektüel, dinî, kültürel tarih ve sanat tarihi hâlâ hem kayda değer bir yer hem de dikkatimizi işgal eder, tıpkı arkeoloji ve materyal kültür çalışmalarının sunduğu içgörü gibi. Bu kitabın amacı ise daha yeni ve eski görüşleri harmanlamak, Doğu Roma İmparatorluğu'nun çevresini keşfetmek, imparatorluğu etkileyen doğal felaketlere dikkat çekmek, yerel, bölgesel ve biriken etkilerin yanı sıra insanların bunlara verdiği cevapları ortaya koymaktır. Metalürji, sağlık, büyü, tedavi,

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

volkanlar, iklimi etkileyen fiziksel faktörler süreci, veba, depremler, tarihsel klimatoloji, jeofizik, epidemiyoloji dikkate alınacaktır. Öte yandan bu kitap savaş, dinî tartışmalar, mühendislik ve mimari alanlarındaki gelişmeler, edebiyat ve sanattaki apokaliptizmin yükselişi ve imparatorluk imgesindeki gelişmelerin de dâhil olduğu bir dizi olguya insanların verdiği tepkileri, geleneksel olarak yazılı kaynaklar ve sanatsal faaliyetlerle bütünleştirerek siyasi ve kültürel bir anlatı sunacaktır.

Bu iplikleri uyumlu ve bütüncül bir şekilde dokuyarak bir kumaş haline getirmek temel bir sorunu teşkil eder. Dokuma tezgâhı konumundaki bu çalışmanın kronolojik çerçevesi, Roma antikitesinin son dilimini vücuda getiren 395 ilâ 700 yıllarını kapsar, yani Doğu ve Batı Roma imparatorlarının kendi saygın başkentleri, Milano ve Konstantinopolis arasında I. Theodosius'un ölümüyle imparatorluğun gözle görünür biçimde ayrılması ilâ Yakın Doğu ve Akdeniz'in İslâm kuvvetleri tarafından fethi arasında geçen zaman dilimini. Arkeoloji ve Yeni Roma tarihi biliminin sunduğu çevresel ve materyal kaygılar, dokuma tezgâhı boyunca uzanan ilk iplikler olan kumaşın öncü katmanlarıdır. Bu hususlar aracılığıyla daha kalın ve daha ince, daha açık ve daha koyu iplikler dokunacak ve kimi kısımlarda ötekilerden daha fazla ayrıntı ve kalite sunarak, günümüze değin gelmeyi başaran kaynakların doğası yansıtılacaktır. Bu şemayla, bir tarza ve biçime sahip, görüntüleri ve tarihi üç kesitte sunan bir duvar halısı ortaya çıkacaktır. Kompozisyonun kaçınılmaz olarak kusurları, boşlukları ve parmakların gireceği delikleri vardır. Neredeyse tüm antik kumaşlar gibi bunun da renkleri hızlı şekilde solacak, köşeleri yıpranacak, düğümlerinin zayıf olduğu ortaya çıkacak ve atacaktır. Bilimsel çalışmalar ilerleyip yeni yorumlar sunuldukça tamamlanması için geçen on yıl boyunca yaratıcısının hayal ettiğinden kısa süre önce gözden kaybolacaktır.

Roma dünyasında üç kesitte ele alınan sanat işleri oldukça yaygındı ve pek çoğu günümüze değin gelmiştir. Duvar halıları nadiren korunmuş olsalar da daha dayanıklı malzemeden yapılanlar hayatta kalmışlardır, Dâvûd Levhaları ve Barberini koleksiyonundaki fildişi gibi. Her ikisi de bu kitapta tartışılacaktır. Kitabın ikinci kısmını oluşturan merkezî kesit, entrika ve detaylarla dolu siyasi bir anlatıdır. Akabinde aşağı ve yukarıdaki kesitler, hikâyenin anlaşılabileceği ve genel olarak öncesi ve sonrası olarak algılanan daha geniş bir bağlam

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

sunarlar. Kitabın ilk bölümüne şehir, imparatorluk, maddi ve ideolojik temalar hâkimdir. Buna karşılık odak noktası yaşayan ve ölen, ıstırap çeken ve çalışan, ticaretle uğraşan ve ticareti yapılan insanlar, yani Romalılardır. İlk bölümler "Kurşun Çağ" sonundaki yaşamı, doğal dünyayı ve çevreyi, inanç ve aileyi konu edinirler. Sokakları insanlar, hayvanlar, bitkiler, mikroplar ve yaşamla dolup taşan, uygar dünyayı tanımlayan ve sınırlayan, etkin ulaşımlarla birbirine bağlanan, üretken iç bölgeler üzerinde hâkimiyet kuran ve *decuriō* olarak bilinen zengin aileler tarafından yönetilen bir şehirler topluluğu tasvir edilir. Bu aileler Roma, Antakya, İskenderiye, Kartaca ve en nihayetinde diğer hepsinin üzerindeki Konstantinopolis, yani Yeni Roma'da bulunan yöneticilere minnettardılar. Aileler, gösterişli bir biçimde bağlılıklarını ifade ediyorlar ve yöneticiler için vergi topluyorlardı. Son bölümler, İslâm'ın yükselişini ve sonrasını tasvir ederler. Bu dönemde şehirler, imparatorluğun peyzajına hâlâ hükmetmelerine rağmen sayıları daha azdı ve çoğunluğu dönüşüme uğramıştı. Dönüşüme uğramayanlar ise yıkılmış ya da yerlerinden edilmişlerdi. Elimizdeki arkeolojik veriler, birbirine bağlı şehirlerin, farklı bir şey haline geldiğini göstermektedirler. Bu şehirler daha dar ve daha az şehirseldi. Pek çok şey bir yana yeni dünya hükümet, Tanrı, sanat ve savaşa ilişkin yeni düşünceler üzerine inşa edilmişti. Son bölüm, Yeni Roma'da oturan imparatorları, üç yüzyıl boyunca görülmeyi arzuladıkları fakat aynı zamanda görülmedikleri bağlamında ele alıyor ve değerlendiriyor. Keza imparatorların güçleri kısıtlanmış, koşullandırılmış, hayatları çoğu zaman zorbalıkla son bulmuş ve şöhretleri yerle bir edilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BÖLÜM I

GEÇ ROMA İMPARATORLUĞU'NDA HAYAT

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

I

"KURŞUN ÇAĞ" SONUNDA HAYAT

Dördüncü yüzyılın son birkaç on yılında, Batı Roma İmparatorluğu'nun başkenti olarak Roma'yı gölgede bırakan Mediolanum'da (Milano), sekizgen bir *mausoleum* [=anıt mezar] inşa edilmiştir. Bugün Capella di Sant'Aquilino olarak bilinen *mausoleum*, I. Valentinianus'un oğulları Gratianus ve II. Valentinianus'un röliklerine ev sahipliği yapmaktadır. Milano'nun terk edilmiş amfitiyatrosundan gelen malzemelerin kullanımıyla inşa edilen bu güçlü yapı, günümüzde Basilica di San Lorenzo Maggiore olarak bildiğimiz Aziz Laurentius Kilisesi ile bitişikti. 374 ilâ 397 tarihlerinde Milano piskoposluğunu yürüten Ambrosius, Gratianus ve II. Valentinianus'un Hristiyan geleneklere göre defnedilmesi törenine nezaret etmişti. Ambrosius'un üzerinde, *mausoleum*un kubbesinde, bir arabada güneş tanrısı formunda gökyüzü boyunca ilerleyen bir figür bulunuyordu (Levha 1). Sözü edilen bu figür, ateşten bir arabada cennete taşınan Eski Ahit peygamberi İlyas'tı (2 Krallar 2). Geleneksel olarak bu, dört at tarafından çekilen bir arabada [=*quadriga*] göklere yükselirken gösterilen Roma imparatorunun tanrılaştırılmasına gönderme yapan bir *mausoleum* için uygun bir görüntü olmasına rağmen artık Hristiyanlığın zaferini ve inananlar için dirilişin katiyetini ifade ediyordu. Hristiyan Eski Ahiti'nin son kitabı Malakhi'ye göre (4:1-5) Gratianus ve II. Valentinianus gibi Hristiyanlar için "doğruluğun güneşi ışıklarında şifayla doğacak" ve güneş ötekilerini küle çevirdiğinde bile, onları cennete yükseltecekti. "Bakın! Rab'bin o büyük ve korku dolu günü gelmeden önce, sizlere Peygamber İlyas'ı göndereceğim."[1]

1 M. Johnson, "On the burial places of the Valentinian dynasty", *Historia* 40 (1991), 501–6; B. Brenk, *The Apse, the Image and the Icon* (Wiesbaden, 2010), s. 20–22, 52–3.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ambrosius kutsal metinler konusunda çok yönlü bir yorumcuydu ve bir kutsal metinden ya da görüntüden sızan tüm manalardan anlam çıkarmaya özen gösteriyordu. İlyas'ın ateşten arabasına bir göz gezdiren piskopos, daha ileri bir yorum katmanı ve daha nazik bir güneş metaforu sundu. İsa, bildirilen dönüşünden önce, gerçek bir güneş ve merhametin daimî kaynağı olmalıydı. İsa'nın ışığı göklerden takipçileri üzerine kutsallaştırıcı hikmetler olarak dökülüyordu. Ambrosius, bugün İngilizce konuşan kimseler tarafından *Splendour of God's Glory Bright* olarak bilinen, baki güzellikte bir ilahi besteledi.

Ey Tanrı'nın saltanatının görkemli nuru,
ey nurdan nur getiren sen,
nurun nuru, nurun yaşayan ka
tüm günler nurlu.
Ey sen, Gerçek Güneş, bize
er kralivet nurlarına düşsün,
ruhun doyurucu hikmeti,
dünyevi duyularımızın üzerine.

Bu ilahinin aksine fiziksel güneşimiz, değişken bir enerji kaynağıdır. Dünyanın eğimi, kendi ekseni etrafında dönme şekli ve güneş etrafındaki yörüngesi az veyahut çok güneş ışınlarının dünyanın yüzeyine ulaşmasına sebebiyet verir. Bu, takribî 33,000 ilâ 15,000 yıl önce, on sekiz bin yıl boyunca süren, son buzul maksimumu da dâhil olmak üzere, çok daha yüksek ya da düşük sıcaklıkların oldukça uzun dönemleriyle sonuçlanır. Güneş, yüzlerce yıllık daha kısa dönemlerde, daha büyük ve daha küçük enerji miktarları yayar. Doğrudan dünyanın atmosferini ısıtan daha büyük güneş emisyonları ise güneş patlamalarının sayısındaki ve güneş lekelerinin süresindeki bir artış tarafından ortaya konulurlar. Güneş aktivitesinin oldukça yoğun olduğu dönemler solar maksimum olarak bilinirken, güneş aktivasyonunun bilhassa az olduğu zamanlar solar minimum olarak adlandırılırlar. En son solar minimum (Maunder Minimum), "Küçük Buz Çağı" ile tesadüf eden, 1645 ilâ 1715 yıllarında meydana gelmiştir. Son olarak güneş, salınan enerji miktarında küçük çıkışlar ve inişler arasında on bir yıllık kısa dönemlik bir doğal döngüye sahiptir. Dünyaya ulaşan ışınlar tarafından yayılan enerjinin özünü teşkil eden güneş, kozmojenik radyonüklidler

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

olarak bilinen *proxy*ler (radyoaktif izotop) tarafından ölçülür. Sabit izotoplar, kozmik ışınlarla çarpışıp, kar ya da yağmurda aerosol birikmesi ya da fotosentez yoluyla dağılmak üzere yeryüzüne düştüklerinde, sözü edilen bu radyoaktif izotoplar yukarı atmosferde oluşurlar. Sezginin aksine daha büyük güneş aktivitesi daha az radyonüklitin üretimiyle sonuçlanır, tıpkı eski ağaçların ahşaplarında korunan Karbon-14 (radyokarbon) ve buzullarda hapsolan berilyum-10 gibi. Biriken radyonüklitlerin ölçümleri, 360 yılından takribî 690 tarihlerine değin dünyanın uzun bir süre güneş ışınlarının azalmasından mahrum kaldığını, bin yıldan uzun bir süredir görülmeyen önemli bir solar minimumun doruğa ulaştığını ve "Küçük Buz Çağı" gelinceye kadar tekrar görülmeyeceğini ortaya koymaktadırlar.[2]

Asırlarca süren güneş ışınlarının azaldığı bu dönem, çalışmamızın kronolojisiyle rastlaşmaktadır. Bu, "Roma Sıcak Dönemi" olarak adlandırılan, MÖ 270 dolaylarında bir solar maksimum tarafından başlatılan, çok daha fazla güneş ışığının aralıksız olarak geldiği bir dönemi takip etmiştir. "Roma İklim Optimumu" olarak da bilinen bu dönem, Roma İmparatorluğu'nun emperyal genişlemesinin ve genel ekonomik refahının uzun bir aşamasıyla tesadüf etmektedir. Bunun aksine bizim dönemimize, "Geç Antik Küçük Buz Çağı" olarak adlandırılagelen dönem, Roma gücü ve refahının düşük bir noktaya ulaştığı zaman da dâhildir. Roma İmparatorluğu, Akdeniz'in tamamını ve Avrupa'nın çoğunluğunu bünyesinde barındırıyordu. Böylesi bir uygarlığın ortaya çıkışına ya da gerileyişine artan veyahut azalan güneş aktivitesinin kesin

2 S. Manning, "The Roman world and climate: context, relevance of climate change, and some issues" içinde: W. V. Harris, ed., *The Ancient Mediterranean Environment between Science and History* (Leiden, 2013), s. 103–70. Güçlü bir sentetik argüman K. Harper tarafından ortaya konur. Harper kimi bilim insanlarını rahatsız eden bir kesinlik sunduğu için bazı eleştiriler ile karşılaşmıştır fakat eseri açık şekilde sunulan etkileyici verilerle doludur. Bakınız: K. Harper, *The Fate of Rome: Climate, Disease, and the End of an Empire* (Princeton, 2017). Son derece iyi bir makale derlemesi sanatın (bilimin) mevcut durumunu ortaya koymuştur ve tarihçiler için gelecek fırsatlara işaret etmiştir. Bakınız: W. Scheidel, ed., *The Science of Roman History: Biology, Climate, and the Future of the Past* (Princeton, 2018). Her ikisi de Harvard ve Princeton üniversitelerinde Michael McCormick ve John Haldon'ın önderlik ettiği girişimlerdir ve görüş alanımızı genişletmeye devam etmektedirler.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

etkisi tam anlamıyla tespit edilemez. En basit ifadelerle daha fazla güneş ışığı ve daha yüksek sıcaklıklara ve işlenen toprakların kurumasına sebebiyet verir. Şarap ve zeytinin yetişebildiği bölge güneş ışınlarının ulaştığı kadar kuzeye genişletilir ve güneş ışığının battığı güney kısımlarına değin bir alt sınır çizilir. Kayın gibi ova ağaçları yamaçların daha yukarı kısımlarında büyüyebilirdi ve sonrasında onları geri çekebilirlerdi. Alp buzulları ise ters istikamette hareket edeceklerdir. Bir tahmine göre Roma İtalya'sındaki yalnızca bir derecelik artış, Celsius'a beş milyon hektarlık bir toprak getirecekti ve bu toprak üç milyondan fazla insanı besleyen işlenen topraklardaki arazilere bir ekti. En nihayetinde çalışmamızın sonunu belirleyen solar minimuma doğru, sıcaklıkların düştüğü her bir derece için ekilebilir arazinin de bu minvalde kaybedilmesi beklenebilir.

Geç Antik Çağ Akdeniz dünyasında yaşayan tüm insanlar için havanın bir nebze daha sıcak ya da soğuk olup olmadığı, kati derecede havanın daha nemli ya da kurak olmasından daha az önemliydi. Yeteri kadar yağış olmaksızın topraklar milyonları besleyen ek araziler değil, kurumuş çorak topraklar haline gelirdi. Tarihsel yağış seviyeleri ancak takribî olarak ağaç halkalarında ve sarkıtlar gibi mağara mineral yataklarında ölçülebilir. Genel olarak bunlar, "Roma Sıcak Dönemi'nin" imparatorluk boyunca tarımda ciddi bir genişlemeyi desteklemek için yeteri miktarda yağmur suyu sağladığını göstermektedir. Oysaki Doğu Akdeniz'de dördüncü yüzyılın ortalarından itibaren (Geç Antik Küçük Buz Çağı'nın varsayılan başlangıcından iki yüz yıl önce) çoğunlukla daha az yağış vardı. Roma dünyasının tamamında, yağış hususunda büyük bir bölgesel çeşitlilik olması nedeniyle, bilim insanları henüz veriler ve bu verilerin küresel bir resim yaratmak için bir araya getirilip getirilmemesi konusunda uzlaşmaya varabilmiş değillerdir.[3]

3 U. Büntgen vd., "Cooling and societal change during the Late Antique Little Ice Age from 536 to around 660 ad", *Nature Geoscience* 9 (2016), 231–6. Devam eden tartışmalarla: A. Izdebski vd., "The environmental, archaeological and historical evidence for regional climatic changes and their societal impacts in the Eastern Mediterranean in Late Antiquity", *Quaternary Science Reviews* 136 (2016), 189–208; K. Harper ve M. McCormick, "Reconstructing the Roman climate" içinde: Scheidel, ed., *Science of Roman History*, s. 11–52; J. Haldon vd., "Plagues, climate change, and the end of an empire: a response to Kyle Harper's *The Fate of Rome*", *History Compass* 16:12 (2018), üç bölümde: e12506, e12507, e12508.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Bölgesel ve yerel düzeyde pek çok kanıt açık ve ikna edicidir. Söz gelimi dördüncü ve beşinci yüzyıllarda daha yağışlı ve sıcak bir dönem Anadolu'nun büyük bir bölümünde daha fazla toprağın işlenmesine olanak tanımıştır. İç Anadolu'nun güneyindeki Ikonion (Konya) civarındaki ova her zaman olduğundan ve olacağından daha fazla yerleşim görmüştür bu dönemde. Zeytin ağaçları dikilmiş ve Anadolu'nun iç bölgesinde toprak işlenmiştir. Altıncı ilâ yedinci yüzyıllarda daha kurak ve soğuk şartlar geldiğinde, zeytin hasadı durmuştur. Benzer şekilde altıncı yüzyıldaki dönemde, Suriye ve Filistin'de iklim koşulları şimdiye değin marjinal ve ekonomik olmayan toprakların işlenmesine olanak tanımıştır. Zeytin ve tahılların yetiştirildiği Yahudiye tepeleri ve Ölü Deniz'in yukarısındaki yamaçlar burada örnek olarak verilebilir. Bu, yedinci yüzyılda son bulmuş ve akabinde iklim daha kurak hale gelmiştir. Tıpkı ağaç yetiştiriciliğinin tüm biçimlerinde olduğu gibi zeytin üretimi de ağır bir sermaye ve ağaçlar olgunlaştıkça sabır ister. Ekonomik bir verim alabilmek için onlarca yılın geçmesi gerekir. Bu, kırsal toplulukların sırtını yaslayacağı, siyasi ve ekonomik istikrar tarafından desteklenen sürekli bir talebin olacağına ve etkili ticaret ağlarının mahsulleri yerel pazarlara ya da öte alanlara ulaştıracağına ilişkin duyduğu güvene göndermede bulunur. İşte bu güven, dönemimizin sonunda kaybolmuştu.[4]

Metalürji ve Erken Antroposen

Sürekli değişen bir doğal çevrenin Roma İmparatorluğu'nun kaderi üzerindeki etkisi artık dikkatli bir şekilde incelemeye tabi tutuluyor olsa da Roma İmparatorluğu'nun çevresi ve doğasına tesiri pek az ele alınmaktadır. Bu ise kayda değer bir hassasiyet ile ölçülebilir. Bizim çalışmamız başlarken, bir çağ bitiyordu. Endüstri, kirlilik, madencilik, döküm, metallerin deniz yoluyla uzun mesafeli nakliyeleri, milyonlarca sikkenin basımı ve büyük ölçekli altyapı faaliyetlerinin çağıydı bu. Roma metalürjisi,

4 A. Izdebski, "Why did agriculture flourish in the late antique East? The role of climate fluctuations in the development and contraction of agriculture in Asia Minor and the Middle East from the 4th till the 7th c. Ad", *Jahrbuch zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr.* 8 (2011), 291–312; N. Roberts, "Revisiting the Beyşehir Occupation Phase: land-cover change and the rural economy in the eastern Mediterranean during the first millennium ad", *Late Antique Archaeology* 11 (2018), 53–68.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

toprak, tortu ve buzun antropojenik ağır metal kirliliği formunda Kuzey Avrupa ve Güney Atlantik boyunca izler bırakmıştır. Kirlilik o kadar önemlidir ki yaşadığımız dönemin başlangıcı, mevcut jeolojik çağımız Holosen'in ayrı bir bölümü olarak tanımlanan Antroposen'in başlangıcı olarak ortaya konulmuştur. Göl yatakları, turba ve tuzlu bataklıkları ile buz sahaları oldukça güvenilir kirlilik kayıtları sunarlar. İrlanda ve İsveç göl yatakları, İzlanda'daki bir tuz bataklığı, Faroe Adaları'nda bulunan turba bataklığı ve Kuzey Kutbu buzullarından alınan çekirdeklerin tamamı, takribî MÖ 100 ilâ MS 100 yıllarındaki atmosferik kurşun kirliliğindeki birikmenin ani ve dramatik yükselişini göstermektedirler. Kurşun; bakır, altın, kalay, çinko, gümüş ve yine kurşunun kendisinin de dâhil olduğu bir dizi metalin eritilmesi ile salınıyordu. Her bölgede kurşun kirliliğinin seviyeleri hızlı bir şekilde 400 yılına doğru düşmektedir. 800 yılından sonra yeniden yükselmeye başlasa da takribî 1700 dolaylarına değin Roma seviyesine ulaşamaz. Sözü edilen bölgelerin hiçbirisinde kirliliğe neden olabilecek metalik cevherin çağdaş madenciliğine ya da eritilmesine ilişkin bir kanıt bulunmamaktadır.

Kuzey Atlantik'teki Roma dönemi kirliliği, binlerce kilometre güneyde meydana gelen eritme işlemleri yoğunluğundaki dalgalanmaların doğrudan bir sonucudur. Bu eritme işlemi atmosfere, Kuzey Yarım Küre'nin atmosferik taşıma sistemi içerisinde büyük mesafelere taşınan ve yağışla biriktirilen kurşun aeresol tanecikleri salıyordu. Grönland buzulundaki kurşunun kökeni jeokimya (izotop analizi) tarafından onaylanmıştır. Birinci yüzyılda İspanya, zirveye ulaşan ağır metal kirliliğinin %70 oranında kaynağını teşkil ediyordu (Harita 1).[5] Kirlilik, kaynağına yaklaştıkça daha da artar. Fransa Alpleri'ndeki Col

5 Her zaman kesin olmasa da ve pek çok aşama olsa da madenin kurşun içeriğindeki bölgesel farklılıklar kimi kurşun kaynakları arasında ayrım yapmamızı sağlayan izotopik bir işaret üretirler. Bakınız: J. R. McConnell vd., "Lead pollution recorded in Greenland ice indicates European emissions tracked plagues, wars and imperial expansion during antiquity", *PNAS* 115 (2018), 5726–31 belirli tarihsel olaylar ve çevresel kayıtlar arasında endişe verici derecede kesin bağlantılar sunar. K. Rosman vd., "Lead from Carthaginian and Roman Spanish mines isotopically identified in Greenland ice dated from 600 bc to 300 ad", *Environmental Science and Technology* 31 (1997), 3413–16 Grönland çekirdeklerindeki İspanya'dan gelen kurşun kirliliğini ortaya koyar. Sanatın durumu ve izotop analizlerinin sınırlarına ilişkin genel olarak bakınız: F. Cattin vd., "Lead isotopes and archaeometallurgy", *Archaeological and Anthropological Sciences* 1 (2009), 137–48.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

du Dôme buzullarından alınan bir buz çekirdeğinde, kurşun kirliliğinin büyüklüğü, milattan önce birinci yüzyılda Grönland'da kaydedilenden yüz kat daha büyüktür. Kirlilik altıncı yüzyılda istikrarlı ve önemli bir biçimde en düşük seviyesine gerilemeden önce, 100 yılı dolaylarında daha düşük bir zirveye varır.[6]

Atmosferik kurşun kirliliğindeki hızlı artış Roma gümüş *dēnārius*undaki yükselişi yansıtıyordu. Birinci yüzyılda, *dēnārius*, Augustus zamanından itibaren neredeyse %98'i gümüş olmak üzere (darphane tarafından saf olarak kabul edilirdi) çok geniş miktarlarda ve saflığının zirvesinde basılıyordu. Roma gümüş sikke basımının dikkatli bir analizi, gümüşün 100 yılı sonrasında daha az eritildiği iddiasını destekler. Nero'nun saltanatından itibaren Roma gümüş sikkesinin değeri giderek artan bir şekilde düşürülmüştür. Gümüşün bakır alaşımına oranla değeri düşmüş ve eski sikkelerin eritilmesiyle elde edilen gümüş miktarı artmıştır. Roma gümüş *dēnārius*u, altın sikke olan *aureus* ile sabit bir mübadele miktarına sahipti. Bu, Cumhuriyet döneminde, geniş oranda kavramsal bir boyuttaydı ancak Iulius Caesar'ın saltanatından itibaren büyük oranda altın sikkeler üretilmiştir. Bunun da çevresel kanıtlara yansıdığı görülmektedir.[7]

6 M. Wagreich ve E. Draganits, "Early mining and smelting lead anomalies in geological archives as potential stratigraphic markers for the base of an early Anthropocene", *The Anthropocene Review* 5 (2018), 177–201; G. Schettler ve R. L. Romer, "Atmospheric Pb-pollution by pre-medieval mining detected in the sediments of the brackish karst lake An Loch Mór, western Ireland", *Applied Geochemistry* 21 (2006), 58–82; I. Renberg vd., "Preindustrial atmospheric lead contamination detected in Swedish lake sediments", *Nature* 368/6469 (1994) 323–6; W. A. Marshall vd., "The isotopic record of atmospheric lead fall-out on an Icelandic salt marsh since AD 50", *The Science of the Total Environment* 407 (2009), 2734–48; W. Shotyk vd., "Accumulation rates and predominant atmospheric sources of natural and anthropogenic Hg and Pb on the Faroe Islands", *Geochimica et Cosmochimica Acta* 69 (2005), 1–17; S. Hong vd., "Greenland ice evidence of hemispheric lead pollution two millennia ago by Greek and Roman civilizations", *Science* 265 (1994), 1841–3; S. Hong vd., "History of ancient copper smelting pollution during Roman and Medieval times recorded in Greenland ice", *Science* 272 (1996), 246–9; S. Preunkert vd., "Lead and antimony in basal ice from Col du Dome (French Alps) dated with radiocarbon: a record of pollution during antiquity", *Geophysical Research Letters* 46 (2019), 4953–61.

7 K. Butcher ve M. Ponting, *The Metallurgy of Roman Silver Coinage: From the Reform of Nero to the Reform of Trajan* (Cambridge, 2015). Bu eser öngörülen üç ciltten ilkidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Altın üretimi bol miktarda kirliliği ortaya çıkarıyordu. Bilinen en büyük Roma altın madenciliği hareketi Kuzeybatı İspanya'da Las Médulas'ta bulunuyordu (Harita 1). Madenlerden takribî otuz beş kilometre uzaklıktaki küçük bir buzul gölünden çıkarılan tortu çekirdeği, MÖ 300 dolaylarında Las Médulas'daki ilk altın metalürjisinin kanıtlarını göstermektedir. Burada MÖ 100 yılı civarında kurşun kirliliğinde hızlı bir artış, MÖ 15 dolaylarında bir zirve ve 120 yılı çeperinde eski seviyelere (MÖ 300 öncesi) bir gerileyiş vardır. Sözü edilen noktada aynı zamanda kayda değer biçimde hem antimuan hem de arsenikte bir artışa şahit olunmaktadır. Kirliliğin zirvesi Grönland buz çekirdeğinde tanımlanan şey ile uyuşmaktadır ancak döküm noktalarına çok yakın bulunan kurşun yoğunluğu daha büyüktür. Las Médulas'ın yaklaşık olarak 150 kilometre kuzeyindeki bir turba bataklığı, kurşun kirliliğinde bir artış görür. Bu, 100 yılı dolaylarında bölgedeki alışılagelen seviyesinden otuz kat daha büyük olsa da 500 yılı civarında taban oranına geri düşmüştür.[8]

Gümüş ve altın hem prestijli hem de ender metallerdi. Oysaki kurşun âdeta çağının plastiğini temsil eden donuk ve sıradan bir madendi. O günden önce ve o gün itibarıyla bilinmeyen amaçlar için kullanılmıştı. Bu ise "Demir Çağı'nın" bir halefi olarak, Roma döneminin "Kurşun Çağı" olarak adlandırılması önerisini gündeme taşır. Roma inşa yapılarında kurşun geniş oranda kullanılıyordu zira hava ve su ile temas ettiğinde şekillendirilebiliyordu ve yıpranmaya dayanıklıydı. Sütun gövdelerini bir arada tutmak ve mermer cepheleri bloklara sabitlemek için demir kelepçelerin etrafına kurşun dökülüyordu. Su geçirmez derzler oluşturmak ve mühürlemek adına kurşun levha ve

8 A. Hillman vd., "Lead pollution resulting from gold extraction in northwestern Spain", *The Holocene* 27 (2017), 1465–74. Kurşun kirliliğinin Roma zirvesi, modern zirvenin iki katıdır. Bu ise aynı göl tortusu çekirdeğinde belirgin olan kurşunlu yakıtın kullanımıyla alakalıdır. 1990 yılı kurşun kirliliğinde küresel düzeydeki modern zirvedir ve Roma metalürjisiyle birleştirilenden kayda değer oranda çok daha yüksek olduğu için İspanya'daki göl yataklarının kirlenmesinin yerel eritme aktivitesini yansıttığı açıktır. A. Martínez Cortizas vd., "Atmospheric Pb deposition in Spain during the last 4600 years recorded by two ombrotrophic peat bogs and implications for the use of peat as archive", *Science of the Total Environment* 292 (2002), 33–44. Bir ombrotrofik turba bataklığı tüm nemi akarsulardan ve kaynaklardan değil, yağışlardan alır. Bu sebeple son derece güvenilir bir çevre kirliliği kaydı sunar.

lehimlerden yararlanılıyordu. Kurşun, bilhassa Roma su sistemlerinde iş görüyordu. Basınçlı su taşıyan boruları yapmak, çeşmeleri ve hamamları kaplamak, yağmur için oluk ve çatı kurmak, tanklara içilebilir olanlar da dâhil olmak üzere su depolamak gibi muhtelif amaçlar için kullanılıyordu. Roma'ya borular aracılığıyla taşınan suyun 250 yılı öncesinde doğal kaynak suyunda bulunan kurşunu kırk katına kadar içermiş olabileceği ve 500 yılına gelindiğinde boruların kireçle tıkanması, çatlaması ve kullanım dışı kalması ve daha geniş bir su sisteminin bakıma muhtaç hale gelmesi nedeniyle on dört kat düştüğü saptanmıştır.[9]

Kurşun, inşa faaliyetleri ve altyapı işlerinde kullanılmasının yanı sıra daha sonraki Roma bakır sikkelerinde büyük oranda görünen bakır alaşımlarda da hacim artırıcı bir madde olarak işlev görüyordu. Büyük oranlarda kurşun markalar ve sikkeler basılmıştır. Kurşundan, ağır olduğu için hem ağırlık oluşturmak hem de tunç kantar ağırlıklarına ağırlık vermek adına yararlanılıyordu. Kolay şekil verilebilmesi nedeniyle kurşun mühürler muhtelif torbaları, çantaları ve mektupları teminat altına almak adına değerlendiriliyordu. Kurşun tıpalar sıvı şeylerin ağızlarını kapatıyor ve torbaların ağızlarına kurşun etiketler iliştiriliyordu. Harfler ise bu yumuşak metalin üzerine kazınıyordu. Kurşunun en düşük erime noktası (327°C) ve fiziksel özellikleri madenin, gümüş ve altının çıkarılmasında, rafine edilmesinde ve heykel, kap ve mücevherat imalatında bronz ve bakıra akışkanlık kazandırmak için döküldüğü anlamına geliyordu. Roma ordusu, kurşun mermi de dâhil olmak üzere bu metali bol miktarda kullanırdı. Kurşun bileşimleri, boyalarda ve kozmetikte de pigment olarak cezbediciydi. Mesela "beyaz kurşuna" *cērussa*, "kırmızı kurşuna" ise *minium* deniyordu. Aynı cevherden elde edilen koyu ve donuk bir metal olan galen, muhteşem göz alıcı bir gümüş olarak, *chthonic* ve uğursuz kabul ediliyordu. Tabletler biçiminde oluşturulmuş ince kurşun levhalar katlanıp gömülen lanetleri yazmak için birer aracı teşkil ediyorlardı. Taş lahitler de

9 H. Delile vd., "Lead in ancient Rome's city waters", *PNAS* 111 (2014), 6594–9 Traianus Limanı havzasındaki tortu çekirdeklerini inceleyerek Roma şehrindeki borular vasıtasıyla gelen suyun, yerel kaynak sularında olduğundan yüz kat daha fazla kurşun içerdiğini gözlemlemiştir. Bu hususta ayrıca bakınız: H. Delile vd., "A lead isotope perspective on urban development in ancient Naples", *PNAS* 113 (2016), 6148–53; H. Delile vd., "Rome's urban history inferred from Pb-contaminated waters trapped in its ancient harbor basins", *PNAS* 114 (2017), 10059–64.

Figür 1: Suriye'de gömülmüş Romalı bir bebeğin kurşun sandukası, Metropolitan Museum Art, New York.

bir kurşun astar içerebilirlerdi. Bu lahitleri yaptırmaya olanağı olmayanlar ise süslü kurşun tabutlara ya da kurşun astarlı ahşap tabutlara defnedilmeyi seçebilirlerdi. Defnedilen cesetleri muhafaza etmek ve korumak için tabutların kapakları lehimlenerek kapatılmış ve üzerlerine koruyucu temalarda figürler işlenmiştir. Kurşun tabutlar, Geç Roma İmparatorluğu'nda, az sayıda muhtelif mekânlarda ve çok daha büyük oranda kurşunun doğal olarak bol bulunduğu Britanya'da fazlaca ve kurşun bakımından kıt Levant'ta bulunmuşlardır (Figür 1).[10]

Kurşunun aynı anda pek çok yerdeki varlığı, Roma topraklarında kurşun madenciliğinin ve eritme işleminin yapılmadığı yerlerin dahi kurşun tarafından kirletildiği anlamına gelmekteydi. Bilinen bir kurşun yatağının olmadığı modern İsrail devletinde, kazı çalışmalarının yapıldığı alanlarda yürütülen tortu analizleri, Roma zanaat işlerinin kurşunla yakından alakalı olduğunu göstermektedir –ki bu daha önceki zamanlarda ve bin yıl sonrası için bilinmeyen bir şeydir. Mısır

10 J. Boulakia, "Lead in the Roman World", *American Journal of Archaeology* 76 (1972), 139–44; M. Still, *Roman Lead Sealings*, 2 cilt, yayımlanmamış doktora tezi, University College London, 1995; E. Welcomme vd., "Investigation of white pigments used as make-up during the Greco-Roman period", *Applied Physics A* 83 (2006), 551–6; S. Stewart, ""Gleaming and deadly white": toxic cosmetics in the Roman world" içinde: P. Wexler, ed., *Toxicology in Antiquity* (Londra, 2018), s. 301–11. Britanya'da iki yüzden fazla kurşun sanduka ele geçirilmiştir. Bu sayı Levant'ta daha çoktur fakat İspanya'ya kıyasla daha azdır.

İskenderiye'sindeki limanlardan alınan tortu çekirdekleri (Harita 7), şehrin kuruluşundan önce bölgesel çevrede oldukça az kurşunun bulunduğunu ortaya koymaktadırlar (milyonda 2 ilâ 6 parça [ppm]). Ptolemaiosların hâkimiyeti altındaki şehirde bir miktar kurşuna rastlanır (milyonda 200 ilâ 300). Bu rakam daha sonra, 100 yılı dolaylarında, 600 ppm civarına ulaşmış ve ardından 500 yılında Roma öncesi seviyelere doğru istikrarlı bir düşüşe geçmiştir. Roma döneminde kurşun kirliliği seviyeleri, İskenderiye'nin modern limanında kaydedilenlerden daha yüksektir. Fakat bu ne eritme tesislerinde yağışla biriken kurşun aerosollerinin ne de İskenderiye'nin, Roma'da olduğu gibi kurşun borularla sulandığının kanıtıdır. Daha ziyade kurşun, limanın bizzat kendisinde bol miktarda bulunuyordu. Kurşun, gemi kurtlarına (*terēdō nāvālis*) karşı bir koruma olarak gemilerin gövdelerine çekiliyordu, belki de tüm Roma gemilerinin üçte ikisine kurşun kaplama uygulanıyordu. Kimi gemiler yama ve onarım için kurşun tomarlar taşıyorken kimileri ahşap ve kurşun karışımı çapalar, kürekler, suyun derinliğini ölçmek için kurşun sondaj ağırlıkları, bir kısmı kurşundan müteşekkil sintine pompalar, balık ağları ve oltalarda kullanılan kurşunlar ve hatta güvertede daha güvenli bir şekilde yemek pişirmek için kurşun mangallara sahiplerdi. Bunlardan bazıları deniz zeminine düşüyorlardı, tıpkı midye kabuğuyla kaplı kurşun yüzey gövdelerin düzenli temizliğinden kaynaklanan ve tortunun kirliliğe sebebiyet veren çok sayıda kurşun kazıntıların meydana getirdikleri gibi.[11]

Kurşuna maruz kalmak denizciler için hayati risk teşkil ediyordu ancak bu metalik madenlerin çıkarıldığı ya da eritildiği yerlerin yakınlarında yaşama riskiyle karşılaştırıldığında sönük kalır. Hem Yaşlı Plinius

11 R. Homsher vd., "From the Bronze Age to the "Lead Age": observations on sediment analyses at two archaeological sites in the Jezreel Valley, Israel", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 16 (2016), 203–20; A. Véron vd., "Pollutant lead reveals the pre-Hellenistic occupation and ancient growth of Alexandria", *Geophysical Research Letters* 33 (2006), L06409 (dört sayfa); Y. Kahanov ve D. Ashkenazi, "Lead sheathing of ship hulls in the Roman period: archaeometallurgical characterisation", *Materials Characterization* 62 (2011), 768–74; B. Rosen ve E. Galili, "Lead use on Roman ships and its environmental effects", *International Journal of Nautical Archaeology* 36 (2007), 300–307; A. Mosyak vd., "Thermodynamics of a brazier cooking system modeled to mimic the lead brazier of a Roman ship", *Journal of Archaeological Science: Reports* 16 (2017), 19–26.

hem de Vitruvius kurşun işçilerinin ne kadar sağlıksız olduklarını gözlemlemişlerdir. 100 yılı öncesinde, kurşun faaliyetinin zirvesinde, pek çok kurşun işçisi, yalnızca kurşun zehirlenmesinden değil aynı zamanda solunum sisteminde kaşıntı ve iltihaba sebebiyet veren ve uzun vadede akciğer fonksiyonlarını etkileyen yüksek yoğunluklardaki sülfür dioksitini solumaya da maruz kalan kölelerdi. Eritme tesislerinden daha uzakta yaşayan insanlar için kurşun zehirlenmesi daha az görülen bir durum olmakla birlikte yine de mümkündü. Kurşun, vücuda girdiği derecede zehirlidir. Sindirilen kurşun partikülleri %5 ilâ 10 oranında olmasına rağmen solunan kurşun partiküllerinin %30 ilâ 50'si vücutta kalır. Popüler bir teorinin aksine pek çok Romalı, su borularındaki kurşunlar sebebiyle zehirlenmeye maruz kalmamışlardır. Kurşun, suda çözülen bir elementtir. Fakat kireçli su tarafından çözünen kalsiyum karbonat, su ve kurşun arasında bir engel oluşturur. Bunun da ötesinde kalsiyum, bağırsakların kurşunu emmesini engeller. Kurşun borularda taşınan kireçli suyu içmek, Romalılar için ciddi bir sağlık riski teşkil etmiyordu ancak temiz su alanlarındaki risk daha yüksekti. Keza kurşun karbonat su borularının içerisinde daha düşük bir derecede koruyucu oluşturabilirdi. Buna karşılık Romalılar, sularından değilse bile, kurşunu mideye indirmek ve emmek için pek çok başka yol buldular. Kurşun, tıbbi amaçlar, yemeklerde sosları karıştırmak, şarabı korumak ya da tatlandırmak için kullanılıyordu. Kurşun ve kalay karışımından üretilen Roma kapları, yoğunluğuna göre *sapa*, *dēfrutum* ya da *carēnum* olarak adlandırılan, hepsi de kurşun içeren, fermente edilmemiş üzüm suyu üretmek için bir araçtı. Tuz, ufalanmadan ve kazınmadan önce, kurşundan salamura kaplarda üretiliyor ve suyu buharlaştırmak için ısıtılıyordu.[12]

12 J. Montgomery vd., "Gleaming, white, and deadly: using lead to track human exposure and geographic origins in the Roman period in Britain", *Journal of Roman Archaeology, supplementary series*, 78 (2010), 199–226, 210. Kurşunun aksine galen ve maden atıkları suda çözülmezler ve bu nedende gıda ve su kaynaklarının tüketimi vasıtasıyla vücutta emilmezler. A. T. Hodge, "Vitruvius, lead pipes and lead poisoning", *American Journal of Archaeology* 85 (1981), 486–91. Antik Çağ'daki kurşun zehirlenmesine ilişkin yerleşik bir literatür vardır ve popüler teoriler sağlık ve çevre bilimciler tarafından geliştirilmişlerdir fakat tarihçiler, Eski Çağ uzmanları ve arkeologlar tarafından büyük ölçüde bu teoriler reddedilmişlerdir. Bakınız: S. C. Gilfillan, "Lead poisoning and the fall of Rome", *Journal of Occupational Medicine* 7 (1965), 53–60; T. Waldron, "Lead poisoning

Flora ve fauna, kurşun kirliliği de dâhil olmak üzere, çevre kirliliğinin iyi birer göstergeleridir. Modern araştırmalar, bal arılarının diğer arılardan iki kat daha fazla kurşun emdiğini ve bitkiler tarafından yakalanan ve polenle karışan partikülleri etkili bir şekilde çıkardıklarını göstermiştir. Ne yazık ki kurşun Romalıların oldukça sık bir şekilde tükettiği ve sütten kesilen çocuklar için temel bir besin olan balda da bolca bulunuyordu. Yaşlı Plinius'un da farkında olduğu gibi bal arıları ve diğer haşereler atmosferin büyük oranda zehirli olduğu yerde yaşamayacaklardı. Hayvanlar, eritme tesislerinin yakınlarında otlamıyorlardı. Kirlilik oranı zirveye ulaşmış bölgeler pastoral alanlar olarak kullanılmıyor olsa bile yağışlar tarafından geniş bir alanda giderek artan bir biçimde biriktirilen kurşun aerosollerinin seviyesi bal arılarını, kuşları, kirli nehirlerdeki balıkları ve kabuklu deniz canlılarını, körfezleri, kirlenmiş topraklarda büyüyen otlarla beslenen büyük ve küçük baş hayvanları yine de etkileyecekti. Bu canlıları ya da süt ve peynir de dâhil olmak üzere hayvanların ürünlerini tüketen insanlar, vücutlarına kurşunu alıp, onu kemiklerine ve dişlerine depoluyorlardı. Çocuklarını emziren anneler, kemiklerine hapsolmuş bu kurşunu anne sütüne, dolayısıyla bebeklerine aktarıyorlardı.

Romalıların kemiklerine ve dişlerine nüfuz eden kurşun, onları aynı yerleşim yerlerinde kendilerinden önce ve sonra yaşayan kimselerden ayırt etmemize olanak tanır. Somerset'in en yakın eritme tesislerinden biraz uzakta bulunan Britanya'nın güneybatısındaki Dorset Poundbury'den (Harita 1) gelen iskelet kalıntılarının analizleri, aynı bölgeden Roma öncesi iskeletlerin iki katından daha fazla, büyük oranda yüksek kurşuna maruz kalmış kemikleri göstermektedirler. Poundbury ve Londra'daki West Tenter Street'te bulunan ve üçüncü ilâ beşinci yüzyıllara tarihlendirilen mezarlıklardaki kurşun yoğunluğu 100 ile 250 μg/g arasında değişen bir orandadır. Oysa Gloucestershire,

in the ancient world", *Medical History* 17 (1973), 391–8; J. Nriagu, *Lead and Lead Poisoning in Antiquity* (New York, 1983). Çok daha yeni araştırmalar sorunu ortaya koyarlar: P. Charlier vd., "Did the Romans die of antimony poisoning? The case of a Pompeii water pipe (79 CE)", *Toxicology Letters* 281 (2017), 184–6; Vitruvius, *De Architectura*, 8.6.10–11: "Özellikle *cerussite*nin insan sistemine zararlı olduğu söylenmektedir." Strabo, *Geography*, 3.2.10'da bir İspanyol madeni olan Kartaca'da çalışan 40,000 köle tanımlamaktadır. J. Eisinger, "Lead and wine. Eberhard Gockel and the *colica Pictonum*", *Medical History* 26 (1982), 279–302.

Hazelton'daki uzun bir höyüğe gömülmüş otuz dört neolitik çiftçinin kaburgalarında ölçülen oran, takribî 14 μg/g seviyelerindedir. Roma Britanya'sının yerlileri neolitik atalarından da kayda değer oranda kısadırlar. Benzer şekilde bir o kadar daha ilginçtir ki bu insanlar kendilerinden sonra gelen kuşaktan da kısadırlar. Kadınların boy ortalaması 152 cm (5' o") iken erkeklerinki 164 cm idi (5' 5"). İki ilâ üç santimetre uzunluğa sahip olan bir Romalının femür kemiği, bir Anglo-Sakson'unkinden kısadır. Roma işgali sonrasında beslenme düzenindeki değişiklikler ve hastalık yükü önemliydi. Orana vurulduğunda veriler, Roma Çağı Britonlarının bir dizi deniz suyu balığı ve yumuşakçaları da dâhil olmak üzere Demir Çağı atalarından daha fazla protein tükettiklerini önermektedir –ki bu da boylarının uzamasına sebebiyet vermiş olmalıdır. Bu sebeple herhangi bir seviyede kurşun kirliliğinin çocuklarda büyümeyi engellediği bilindiği için olağan derecenin üzerinde kurşun yoğunluğunun etkisine şaşırmak gerekir.[13]

Yeni Roma Metalürjisi

Kuzey ve Batı Avrupa'daki madenlerin Roma İmparatorluğu'nun elinden çıkmasından sonra, yüzyıllar boyunca gümüş, kurşun, bakır, kalay, demir ve az miktarda altın imparatorluğun doğu bölgesindeki zorlu madencilik operasyonlarından çıkarıldılar. Bu bölgeler, bilhassa Balkanlarda, Toros ve Ermeni dağlarında, Mısır'ın doğusundaki ve bugün Ürdün'ün güneyine tekabül eden çöllerde bulunuyorlardı. Bugün Sırbistan'ın batısında kalan Tara Dağları'ndaki (Harita 3) bir turba bataklığı, Geç Roma dönemi boyunca, Balkanlardaki

13 G. Müldner, "Stable isotopes and diet: their contribution to Romano-British research", *Antiquity* 87 (2013), 137–49; T. Waldron, "The exposure of some Romano- British populations to lead", *Anthropologie* 26 (1988), 67–73; J. Rogers ve T. Waldron, "Lead concentrations in bones from a Neolithic long barrow", *Journal of Archaeological Science* 12 (1985), 93–6. Eritmeye ilişkin kurşun kirliliğinin en yüksek seviyesinden sonra defnetme yalnızca üçüncü yüzyılda Britanya'da başlıca gömme yöntemi olarak ölü yakmanın yerini almıştır. Bu sebeple birinci ve ikinci yüzyıllarda daha büyük bir oranda yoğunlaşma varsayılabilir. Fakat ölü yakma kalıntıları (tipik olarak seramik bir kapta ezilmiş ve yanan kemikler) karşılaştırılabilir analizlere uygun değillerdir. Yakılan kalıntılardaki kurşunun ve diğer metallerin toplam miktarı tanımlanabilir olsa da, yakılan malzemenin ne kadarının yok olduğunu ya da toplanmayıp bırakıldığını tespit etmek mümkün değildir.

maden eritme oranındaki hızlı artışa tanıklık etmektedir. Kurşun kirliliği yoğunluğu, üçüncü yüzyıldaki bir zirveden sonra düşüşe geçer ancak 400 yılı dolaylarından itibaren istikrarlı bir şekilde tekrar yükselir ve yedinci yüzyılın ilk yarısında daha yüksek bir seviyeye ulaşır. Bugün Bolkardağ madencilik bölgesi olarak bilinen Toros Dağları'nda (Türkiye, Harita 4) 2,000 ilâ 3,000 metre yükseklikteki on beş kilometrelik bir bölge madenler ile çevrelenmişti. Bir madende bulunan ahşap merdiven parçasının radyokarbon tarihlendirmesi göstermektedir ki söz konusu maden sekizinci yüzyılın sonlarında hâlâ kullanılıyordu. Seramik ve sikke buluntuları ise çok daha sonraki kullanımlar için bir delil teşkil etmektedir. Kaisareialı Basileios, Toros Dağları'nda çalışan demir işçileri ve 370 yılı dolaylarında üretimlerine uygulanan vergilendirme seviyelerine ilişkin kaygısını dile getirmiştir. Yoğun çam ormanları, Bolkardağ'daki eritme işlemleri için gerekli yakıtı sağlıyordu ve eritme işiyle meşgul tesisler, ağaçların tekrar büyümesine olanak tanıyan vadinin yakaları arasında ardı sıra geliyor gibi görünmektedir.[14]

Madencilik işiyle uğraşan toplulukların zor, sağlıksız ve çoğunlukla özgür olmayan bir hayatları vardı. Madenciler hâlâ kölelerden müteşekkil olabilirlerdi, belki de mahkûmlar ya da savaş tutsakları da vardı aralarında ancak giderek daha fazla madencilerin çocuğu olarak doğan ve bu nedenle madenlere bağlı hale gelen insanlardan ibaretti bu topluluk. 430 dolaylarında bir kanun derlemesi olarak hazırlanan *Codex Theodosianus*'un bir bölümü madenlere, madencilere, metallere, metal işçilerine ve taş ocaklarına ilişkin *De metallis et metallariis* olarak başlıklandırılmıştır. 424 tarihli bir kanun "eğer bir kişi bir madenciden ve herhangi bir soydan dünyaya gelirse, mutlaka bir madencinin soysuz doğum statüsünü izleyecektir" diye hükümde bulunmaktadır. Benzer şekilde madencilerin "yabancı bölgelere göç etmeyi arzulamaları halinde, mevcut aile menşeine ve hane halkının doğum statülerine göre yeniden adlandırılacaklardır." O zamana kadar 30 Nisan 369 tarihi ile

14 J. Longman vd., "Exceptionally high levels of lead pollution in the Balkans from the early Bronze Age to the Industrial Revolution", *PNAS* 115 (2018) E5661–8; K. Aslihan Yener ve A. Toydemir, "Byzantine silver mines: an archaeometallurgy project in Turkey" içinde: S. Boyd ve M. Mundell Mango, ed., *Ecclesiastical Silver Plate in Sixth-Century Byzantium* (Washington, DC, 1993), s. 155–67.

başlayan, eyalet hâkimlerine serserileri tespit etme ve yakalama konusunda destek sağlama talimatı veren sözleşmeli madencilerin kaçışıyla ilgili bir madde yürürlükteydi.[15]

Altın gibi madenlerin tercihen hazineye satılmasını belirten 365 yılına tarihlendirilen *CTh.* 10.19.3 gibi kanunlar, eşit derecede madencilik hususundaki özel girişimlerin de desteklendiğini ortaya koymaktadır. İş yapmanın maliyeti sekiz *scrupula*ya sabitlenmişti. *Scrūpulus* ağırlık ve ölçü sistemindeki en küçük birimdi ve onsun 1/24'üne denk geliyordu. Bu vergi daha sonra yedi *scrupula*ya düşürülmüştü ki bu bir onsun üçte birinden daha zor bir hesaplamaydı. Buna ek olarak altın üretimi, her birim başına belirlenmiş sabit bir oranda vergilendiriliyordu. Dönemimiz boyunca muhtelif zamanlarda Romalılar ve Sâsânîler arasında el değiştiren Ermeni Dağları'nda, çoğunlukla başarılı altın aramaları yapılmıştır. Bir altıncı yüzyıl kronik yazarı olan Ioannes Malalas bize zengin "altınlarla dolu dağların Roma ve Sâsânî sınırında kalan Ermenistan bölgesinde uzandığını" ve Anastasius'un saltanatında (491–518) büyük bir kaynağın keşfedildiğini aktarmaktadır. Burası daha önce Sâsânîlerin egemenliği altında olsa da bahsi geçen dönemde Romalıların egemenliğindeydi (Harita 6). "Önceleri kimi insanlar, bu dağları, Romalılar ve Sâsânîlerden 200 *litra* altına kiralamışlardı" ancak şimdi yalnızca Romalılar bu dağlardan gelir elde ediyorlardı.

Beşinci ve altıncı yüzyıllarda yeni altın kaynaklarına duyulan ihtiyaç, Mısır'ın doğusundaki çölde yeni madenlerin açılışına da tanıklık etti. Bu amaçla yüzlerce işçi bu bölgeye gönderildi ve yenice köyler inşa edildi. Sözü edilen işçiler iyi beslenmişlerdir. Hayvan yeminin olmadığı yerlerde, neredeyse hiç bulunmayan sığır kemikleri gibi bu bölgede çok sayıda koyun ve keçi kemiği ele geçirilmiştir. Tahıl ithal ediliyordu, kullanılabilir su vardı ve peynir bölgede üretiliyordu. İşçilerin görevi demir kazma kullanarak, granitten mineral bakımından zengin altın içeren kuvars damarlarını kesmek, madeni tanımlamak için plaklarla kuvarsı dövmek ve sonrasında cevheri toz haline getirerek onu yıkamak ve

15 Kanunlar şunlardır: *CTh.* 10.19.15 ve *CTh.* 10.9.5. İlgili bir yasa madencilerin Sardinia'ya gemiyle kaçtığını ve o geminin kaptanlarının madencilerin kaçmalarına yardım ettiği için her madenci için beş *solidus* ödemekle yükümlü olduğunu önermektedir.

eritmek adına yeteri kadar yakıtın bulunduğu bir mekâna göndermek için paketlemekti.[16]

Metalürji, bol miktarda yakıt ve malzemenin ihtiyatlı bir şekilde yönetimini gerektiriyordu. Romalılar, ormanlık alanları kullanmak konusunda dikkatliydiler. Fidancılık ve ormancılıkla meşgul kimselerdi. Uzun ağaçlar, önemli binaların ve gemilerin yapımı için bir kenara ayrılmasına rağmen bunlar Geç Roma döneminde artan bir şekilde ender hale gelmiştir –Hadrianus, Lübnan'da bulunan uzun sedirlerin hırsızlık ve kötüye kullanımını engellemek için bir yazılı uyarıda bulunmuştu. Özel amaçlar için kullanılacak en iyi ahşaplarla yakıt değeri taşıyan odunlar oldukça iyi biliniyorlardı. Büyük miktarda odun, eritme ve diğer endüstriyel süreçler için ihtiyaç duyulan yüksek sıcaklıkları muhafaza etmek amacıyla kömüre dönüştürülüyordu. Böylece yakıt hacmini neredeyse 5/4 oranında azaltıyordu. Kömür çok daha az duman salınımında bulunması hasebiyle gücü yetenler tarafından evsel amaçlar için de kullanılıyordu. Bir tahmine göre Roma dünyasındaki yıllık demir üretimi, ahşabın kömüre dönüştürülmesinden sonra, 38,400 km²'lik bir ormanın tahribatı demekti. Gümüş–kurşun imalatı da aynı miktarda bir yakıtı gerekiyordu –ki bu çağımızın başlangıcında metalürjinin imparatorluğun tüm alanlarının takribî %2'sinin kaynaklarına hâkim olduğu anlamına gelmektedir (3,800,000 km²). Öte yandan bu evsel yakıt gereksinimin küçük bir kısmıdır.

Takribî elli milyonluk bir toplam nüfus tahminine dayanarak, kişi başına yakacak odun talebi, herhangi bir yılda imparatorluk topraklarının %10 ilâ 12'sinin odun üretimine ayrılması gerektiği anlamına gelir. Tüm bu talep oldukça büyük olmasına rağmen baş edilebilirdi. İkinci yüzyıldan sonra imparatorluk genelinde defin için genel bir kanaat oluştuğunda, cenaze törenleri için çok daha az yakıt kullanıldı. Buna rağmen tuğla ve seramik fırınlarının ısıtılması, cam ve kireç imalatı, hamamlarda suyun kaynatılması için epey bir yakıta gereksinim duyuluyordu. Özetle

16 Malalas 18.54, çev. Jeffreys vd., s. 267. C. Meyer, "Bi'r Umm Fawâkhir: gold mining in Byzantine times in the Eastern Desert" içinde: J.-P. Brun vd., ed., *The Eastern Desert of Egypt during the Greco-Roman Period: Archaeological Reports* (Paris, 2018), çevrimiçi (sayfalandırma bulunmamaktadır). Bu hususta ayrıca bakınız: K. P. Matschke, "Mining" içinde: *EHB*, s. 115–20; C. Entwhistle ve A. Meek, "Early Byzantine glass weights: aspects of function, typology and composition", *British Museum Technical Research Bulletin* 9 (2015), 611–14.

yıllık olarak kullanılan ahşabın %80 ilâ 90 oranında bir kısmı yakacak odundu ve kesilen ağaçların %10 ilâ 20'si kereste olarak kullanılıyordu. Çok daha küçük yerleşimler kendilerine yetiyor olsa da İskenderiye gibi pek çok büyük şehir yerel ve hatta bölgesel olarak yeteri kadar odun desteği alamıyordu. En nihayetinde büyük oranda odun ihracı ve ticareti yapılıyordu. Ormanların kaybı ve bunun sonucunda toprak erozyonu ise kimi bölgelerde bir sorun haline gelmişti. Mümkün olan yerlerde yakacak odun için alternatifler kullanılmıştır, kömür madenciliğinin yapıldığı kuzey bölgelerinde kömür ya da daha düşük sıcaklıklarda ısıtma için turba ve tezek gibi. Ekilebilir görülmeyen topraklarda bölgesel olarak büyük miktarda yakıt üretebilirlerdi. Örneğin bataklıklardan turba ve sazlık elde edilebiliyordu. Bunun yanı sıra zeytinyağı preslerinden gelen "posa" da dâhil olmak üzere yenilikçi yakıtlar da vardı. Posa Kuzey Afrika'da, içerisinde yağların taşındığı geniş seramik araçlar olan amforaların üretiminde de kullanılıyordu.[17]

Geç Roma sikkelerinin üretiminde işlem gören bakırın zengin bir kaynağını teşkil eden ve bugün Ürdün'ün güneyinde bulunan maden bölgesi, ithal yakıta bel bağlamış olmalıdır. Roma dönemi Phaeno'su (Harita 5) 250'den fazla farklı maden ile kapsamlı ve yoğun bir bölgeydi. Beşinci yüzyılda, daha evvelki madenciler tarafından ıskartaya çıkartılan maden parçaları tekrar eritilmiş, eski madenler ve daha derin kuyular kazılmış, çıkarılan cevherin taşınması için hayvan erişimine olanak tanıyan 1,5 metre yüksekliğine varan yollar kurulmuştur. Çevresel kayıtlarda cevher ve maden parçalarının eritme işleminin yoğunluğu açık bir iz bırakmıştır. Su, madenlere borular aracılığıyla gönderiliyordu ve bugün kurumuş halde bulunan bir rezervde depolanıyordu. Buradan çıkarılan tortulu bir çekirdek, ağır metal kirliliğinin on dokuzuncu yüzyıldaki endüstriyel eritme tesisleriyle rekabet edecek bir seviyeye ulaştığını göstermektedir. Kumdaki kurşun ve bakır yoğunlukları ile maden kalıntılarının oluşturduğu birikintilerin altındaki alüvyon tehlikeli boyutlara varacak şekilde yüksekti ki bunlar kurşun

17 W. V. Harris, "Defining and detecting Mediterranean deforestation, 800 bce to 700 CE" içinde: W. V. Harris, ed., *The Ancient Mediterranean Environment between Science and History* (Leiden, 2013), s. 173–94 ve bu iyi derlemeden diğer makaleler. Bilhassa A. Wilson tarafından yazılan eleştirisel sonuç ve R. Veal tarafından odun kömürü üzerine kaleme alınan makale.

için milyonda (ppm) 45,000 ve bakır için ise 17,000 parçaya ulaşıyordu. Madencilerin ve ailelerinin yaşam kalitesi oldukça düşüktü ve sağlıkları ciddi şekilde tehlike altındaydı. Kemik ve diş analizleri, zehirli ve ölümcül derecede bir kurşun yoğunluğunu ortaya koymuştur –ki bu gram kemik başına 63 μg/g kurşun ve 117 μg/g kadar yüksek bir oranda bakıra tekabül ediyordu. Sözü edilen analizler çalışan madencilerin tutsak ya da madenlere sürülen mahkûmlardan ziyade o bölgede doğan, yaşayan ve ölen yerel kimseler olduklarını da göstermiştir. Kirlilik o kadar şiddetlidir ki bugün dahi bedevilerin sağlığını etkilemektedir.[18]

Sağlık ve Beslenme Düzeni

Khirbat Feynan'da bölgesel olarak ağır metal kirliliğin zirveye ulaşmasının aksine beşinci yüzyıl, Kuzey Atlantik'te ölçüldüğü üzere, küresel atmosferik kurşun kirliliği bakımından oldukça düşük bir seviyedeydi. Kurşuna maruz kalma düzeyleri ne olursa olsun Doğu Roma imparatorlarının tebaaları uzun ve sağlıklı bir hayat yaşamayı umut edemiyorlardı. Doğduklarında beklenen yaşam süresi daima otuz yıldı ve ne zaman/nerede doğduklarına bağlı olarak yirmi üç yaşına kadar düşebilirdi bu seviye. Bunun nedeni bebek ve çocuk ölüm oranlarının yüksek olması ve genç yetişkinler için ölüm oranlarındaki hızlı artıştı. İnsan kalıntılarını bilimsel yöntemlerle inceleyen bio-arkeoloji, yaşam seyri ve yaşam beklentisine ilişkin güvenilir bilgiler sağlar. Yeni doğanlarda ölüm oranları yüksekti ancak tarihsel bağlamda ele alınacak olursa, olağanüstü de değildi. Genç çocuklar arasındaki ölüm oranları, yeni doğanlara nazaran daha yüksekti. Romalı çocukları sütten kesmek zordu. Bu ise dört ila dokuz yaşları arasındaki zamanlarda başlayan ölüm oranlarında ani bir artışa sebep oluyordu. Kötü beslenme seçimleri de önemli bir rol oynayacaktı.

18 J. Grattan vd., "Analysis of copper and lead mineralizations in human skeletons excavated from an ancient mining and smelting centre in the Jordanian desert: a reconnaissance study", *Mineralogical Magazine* 69 (2005), 653-66; J. Grattan vd., "The local and global dimensions of metalliferous pollution derived from a reconstruction of an eight thousand year record of copper smelting and mining at a desert-mountain frontier in southern Jordan", *Journal of Archaeological Science* 34 (2007), 83–110; M. Perry vd., "Condemned to *metallum*? The origin and role of 4th-6th century A.D. *Phaeno* mining camp residents using multiple chemical techniques", *Journal of Archaeological Science* 38 (2011), 558–69.

Burada şimdilerde yeni doğanların zehirlenmesiyle alakalı olduğu bilinen balın ve muhtelif patojenlerin (*E. coli*, salmonella, listeria, kampilobakter) yanı sıra kurşun kirliliğini barındıran pastörize edilmemiş gündelik mamullerin sütten kesme aşamasında kullanımı örnek verilebilir. Öte yandan katı gıdalara geçiş, besinlerin hazırlanması ve depolanmasında düşük hijyen ve sağlık önlemleriyle ilişkilendirilen parazitler ve diğer enfeksiyonlara da yol açıyordu. Şurası kesindir ki en büyük tehditler kirli su, yıkanmayan eller, mide ve bağırsak iltihabıyla diyareye neden olan bakteri ve öteki patojenlerle etkileşime giren dışkı parçacıklarını taşıyan sivrisineklerdi. Bugün hâlâ dünya çapında beş yaşının altındaki çocukların en sık görülen katilleri arasındadırlar. Toplamda doğanların tamamının %40'ı on sekiz yaşına varmadan ölmüş olacaktı.

Antikitede çocuklar, anneleri ya da doktorları tarafından bilinemeyecek nedenlerden dolayı daha büyük oranlarda hayatlarını kaybetmişlerdir. Yumuşak dokularına çok daha fazla nüfuz etmesi nedeniyle kurşun, çocuklar için daha zehirliydi. Yetişkinler, emilen kurşunun %94'ünü kemiklerinde ve dişlerinde depoluyorlardı. Oysaki bu rakam çocuklarda %70'ti. Hamile annenin kötü beslenmesi, yeni doğanların ağırlıklarının düşmesine sebebiyet veriyordu. Modern araştırmalar ise kilo kaybının çocukluk hastalıklarına ve uzun vadeli koşullara daha büyük bir oranda duyarlılıklarının olduğunu göstermektedir. Sırasıyla A ve C vitaminlerinin eksikliğine bağlı olarak, anemi ve iskorbüt gibi vitamin ve mineral eksiklikleri pek çok çocuğu etkiliyor ve diğer hastalıklara karşı daha hassas bir hale getiriyordu. Yetişkinlerden ziyade çok daha fazla çocuk zatürre, bronşit ve menenjite yol açan kızamık, çiçek hastalığı ya da kabakulak gibi salgın hastalık dalgası sebebiyle öleceklerdi. Bağışıklığı olmayan pek çok kimseyi etkileyen sıtma, Akdeniz'deki çoğu kimse için enderdi.[19]

19 Fakat Roma altyapısını ve alışkanlıklarını özümseyen ya da madenlerde çalışmaya devam eden kişiler için kurşun zehirlenmesinin bir risk olarak kaldığına ilişkin kimi kanıtlar vardır: R. Paine vd., "A health assessment of high status Christian burials recovered from the Roman-Byzantine archaeological site of Elaiussa Sebaste, Turkey", *Journal of Comparative Human Biology* 58 (2007), 173–90. D. Brothwell, "The human bones" içinde: R. M. Harrison, ed., *Excavations at Sarachane in Istanbul* (Princeton and Washington, DC, 1986), I, s. 374–98 öteki Akdeniz bağlamlarıyla karşılaştırıldığında (ve belki de yorumlanması zor olan pek çok parçalar halindeki kanıtların doğası nedeniyle) görece yüksek kalan altıncı yüzyıl Konstantinopolis'inde ortalama yaşamın yirmi sekiz yıl olduğu önerilmiştir.

Buna rağmen etkili bir doğum kontrolünün olmadığı yerde daima her köy, kasaba ve şehirde yetişkinlerden çok daha fazla yeni doğan ve çocuk vardı. Yetişkinliğe ulaşanların ölüm yaşı, erkekler için kırk ve kadınlar içinse otuz beş dolaylarındaydı. Çok azı elliyi, yani "yaşlılığı" yaşıyordu. Kadınlar, erkeklerden daha fazla ölüyorlardı zira hem ani hem de kronik enfeksiyonlara yol açan sık gebelikler ve çocuk doğumlarına ilişkin komplikasyonlar meydana geliyor, her yerde bulunan dışkı ve pis su tarafından fena halde sınanan bağışıklık sistemleri zayıflıyordu. Emzirme dört yaş gibi geç bir tarihe kadar devam ediyordu. Bu, herhangi bir zamanda, muhtelif çocukları emziren annelerin omuzlarına büyük bir yük bindiriyordu ve belki de kendilerini yeterli düzeyde besleyemiyorlardı. Erkekler yaralanmalardan ve dejeneratif eklem ve kireçlenme gibi daha yüksek düzeylerdeki hastalıklardan mustariptiler. Dizlerin kullanımındaki işlev kaybı, her iki cinste de oldukça yaygındı. Oysaki erkekler omuzlarında, bilhassa sağ omuzlarındaki sıklıkla gelen ağrılardan yakınıyorlardı. Bu ise büyük olasılıkla bir şeyleri kaldırmaktan doğan ve fiziksel iş gücünden kaynaklanıp süregelen bir baskıyı önermektedir. Darbeler, bıçak yaraları ve kırık kemikler de dâhil olmak üzere travma için kanıtlar bir dereceye kadar kadınlardan ziyade erkekler arasında daha sık görülür. Dental hastalıklar her iki cinste de sıklıkla meydana geliyordu. Dişleri fırçalamak toplumun geniş çapında uygulanan bir alışkanlık değildi. Sıtma ve yetersiz beslenme, her yaştan insanın kemiklerinde bulunan süngerimsi ya da gözenekli kemik dokusunda (porotik hiperostoz) kendisini gösterebilir. Gözeneklerle "örülmüş kemik" olarak kendisini belli eden kemik lezyonları, hepsi de *costa* [=kaburga] lezyonları ile ilişkilendirilen tüberküloz, zatürre ve bronşit gibi hastalıkları gösterir. Buna rağmen pek çok hastalık kemikleri etkilemez keza ölümlerin büyük bir çoğunluğunun sebeplerine ilişkin belirtilere sahip değiliz. Bilhassa epigrafik olmak üzere yazılı kaynaklar, belirli hastalıklar hususunda bağışıklığa sahip yaşlı insanlar için düşük olsa da tüm yaş grupları adına yaz ve sonbahar aylarında belirgin bir

Daha karşılaştırmalı bir yaklaşım Bizans Girit'inden malzeme ve analizlerle gelir. Chryssi Bourbou'nun muhtelif makalelerinde ve son derece iyi monografisinde sunulur. Buna göre Girit'te hayat uzunluğu Stylos'ta yirmi üçten Gortyn'de yirmi dokuza değin uzanır. Bakınız: Chryssi Bourbou, *Health and Disease in Byzantine Crete (7th–12th centuries ad)* (Farnham, 2010).

artış ile ölüm oranları için açık bir mevsimselliğe işaret etmektedirler. Ancak kış ayında yaşlılar için ölüm oranlarında bir artış daha vardı.[20]

Her koşulda yeteri kadar besine erişimi bulunan, ağır fiziksel işleri yüklenmeyen, arazilerinde çalışmaktan tutun da yeni doğan bebeklerini emzirmeye değin kendilerinin yapması gereken işler için başkalarını kiralamaya gücü yeten toplumun zengin üyelerinin, daha uzun yaşama ve daha sağlıklı çocuklara sahip olma ihtimalleri vardı. Yine de imparatorlar daha yaşlılığa erişmeden bulaşıcı hastalıklara ve sağlık koşullarına yenik düşüyorlardı. *Augusta*lar [=imparatorun eşleri kadar kadın akrabaları için de kullanılan bir terim] ise ya doğum sırasında ya da doğumdan sonra ölüyorlardı. Prens ve prensesler pek az kaydedilen sebeplerden dolayı bebeklik ya da çocukluklarında vefat ediyorlardı. Gerçekten de bilim insanları tam olarak imparatorluk sarayında kaç çocuğun doğduğunu belirleme konusunda büyük bir zorluk yaşamışlardır. İmparatorluk hanedanlarından Theodosius'un ailesi mükemmel bir vaka çalışmasıdır. I. Theodosius'un ikinci karısı, üçüncü çocuğunu doğururken, yirmi beş yaşından evvel vefat etmiştir. Ioannes isimli bu çocuğun da öldüğünü not etmeliyiz. İlk oğlu Gratianus da henüz çocuk yaşta vefat etmiştir. Yalnızca kızı Galla Placidia yetişkinliğe erişebilmiştir. I. Theodosius'un ilk karısı Flaccilla otuzlarına kadar yaşamış ve üç çocuk dünyaya getirmiştir. Kızı henüz bebekken ölmüş ve diğer iki oğlu Arcadius ve Honorius erginliklerine ulaşmışlardır. Arcadius, 397 ve 403 yılları arasında beş çocuk doğuran ve 404 yılında bir doğum esnasında otuz yaşında vefat eden Eudoxia ile evlenmiştir. İlk doğan kızı bebek yaşta ölmüştür. Fakat diğer kızları Pulcheria, Arcadia ve Marina ve oğlu II. Theodosius yetişkinliklerine erişmişlerdir. II. Theodosius, 422 yılında Licinia Eudoxia isimli kızını dünyaya getiren Atinalı [Athenais] Eudoxia ile yuva kurmuştur. *Augusta* ayrıca bebekken ölen ikinci kızı Flacilla ve çocuk yaşta ölen Arcadius isimli bir oğlan da doğurmuştu. I. Theodosius kırk sekiz, Arcadius otuz üç ve II. Theodosius elli bir yaşında vefat etmiştir.[21]

20 K. Harper, *The Fate of Rome: Climate, Disease, and the End of an Empire* (Princeton, 2017), s. 65–118. Bu eser ilgi uyandırıcı ve kapsamlıdır. Sıtma hususunda bakınız: R. Sallares, *Malaria and Rome: A History of Malaria in Ancient Italy* (Oxford, 2002) ve aynı yazarın daha sonraki çalışmaları.

21 W. Jongman vd., "Health and wealth in the Roman empire", *Economics and Human Biology* 34 (2019), 138–50. Şu an için Roma iskelet verilerinin en geniş analizidir.

İşte bu sebepledir ki refah ve statü, uzun ve sağlıklı bir yaşamı garanti etmiyordu. Fakat tüm çağlarda olduğu gibi hayat fakirler için daha kısa ve daha zordu. Roma'nın Aşağı Tuna sınırına yakın bir mevkide, Karadeniz sahilinde bulunan Histriopolis, birtakım içgörüler ve çizimler sunmaktadır. Şehrin Geç Roma dönemi mezarlığından gün yüzüne çıkarılan iskeletler, ağır ve gündelik olarak devam eden çalışmayı, kötü beslenme ve bireysel temizliği, enfeksiyonu, travma ve kronik ağrıları gözler önüne sererler. Muhtemelen yirmi dört yaşındaki genç bir kadın, üç aylıkken ölmüş bir bebeğiyle defnedilmiştir. Yaşına rağmen kadın, ciddi eklem bozukluklarının belirtilerini göstermektedir –ve muhtemelen bu belirtilerle de ölmüş görünmektedir. Belki de ölümünün sebebi sağ bacağındaki bir yaranın sonucudur. Öncesinde *pelvis*ine [=leğen (kemiği), kalça kuşağı] bir yara ve kafasına körelmiş bir cisimle darbe almıştı fakat her iki yara da enfeksiyon kapmadan iyileşmişlerdi. Bitişiğindeki mezara defnedilen bir diğer kadın ise otuz üç ilâ kırk altı yaşlarında ölmüştü. Kadın hem akut hem de kronik ağrılardan mustaripti muhtemelen. Bir dişini kaybetmiş, iki dişinde çürük ve dört tanesinde ise apse vardı. Kalan dişlerinin hepsi (azı, köpek ve kesici dişler) yoğun ya da olağandan fazla bir biçimde aşınmıştı. Sırtı ve uzuvları kireçlenme ve dejenerasyon belirtileri gösteriyordu. Sağ eli ise muhtemelen bir darbe ve aşınmadan dolayı biçim bozukluğuna uğramış gibi görünüyordu. Ayakta durduğunda 1,59 metre (5'2") boylarında olsa da muhtemelen kambur bir şekilde yürüyordu. Kadının yanına defnedilen bir adam ise hemen hemen aynı yaşlardadır ve 1,71 metre (5' 7") boyundadır. On tane dişini kaybetmiş, dört tanesinde ise çürük vardır. Muhtelif kireçlenme şikâyetlerinden mustariptir ve *vertebra*yı [=omur] oluşturan kemiklerden on bir tanesi kaynaşmıştır haldedir.[22]

Roma Britanya'sında gördüğümüz gibi ortalama bir boy daha büyük nüfusların bulunduğu yerlerde sağlık ve iyi bir beslenmenin işaretidir. Uzun kemikleri ölçmek görece kayda değer bir boy uzunluğu tahminini sağlayabilir. İncelediğimiz dönem içerisinde Doğu Akdeniz'de, erkekler ve kadınlar ortalama olarak bugünkü erkek ve kadınlardan yalnızca daha kısa değillerdi, aynı zamanda daha önceki ve daha sonraki yüzyıllara

22 C. Radu vd., "Bioanthropological data for a skeletal sample retrieved from the extra-mural necropolises at Histria" içinde: *Histria: histoire et archéologie en Mer Noire*, *Pontica* 47, supplementum III (Constanța, 2014), s. 283–97.

göre de daha kısaydılar. İtalya, Yunanistan ve modern Türkiye'de erkeklerin ortalama uzunlukları 1,64 (5' 4") ilâ 1,70 (5'6") metreydi ve kadınlarınki 1,52 (5' 0") ve 1,60 (5' 3") metre arasında değişiyordu. Bio-arkeoloji, çocukların ve yetişkinlerin tükettiği şeyleri ve tüketilen şeylerin çocukların ve daha geniş bir çevrenin sağlıklarını ne kadar etkilediğine dair de kanıtlar sağlar. Büyüyen çocukların kemikleri çok daha hızlı bir şekilde dönüşüme uğradığı için ölüm ânında ne yediklerine ya da neyle beslendiklerine ilişkin oldukça açık ve taze bir iz bırakırlar –bu, kolajen ve nitrojen izotopları ölçülerek, tespit edilebilir. Yetişkinlerin kemikleri ise daha yavaş bir şekilde değişir ve genellikle çok daha önceki beslenme düzenlerine ilişkin izleri muhafaza ederler. Yetişkinlerin beslenme düzeninin zaman içerisinde çok fazla değişime uğramaması şaşırtıcı değildir. Analizler iyi bir miktarda süt, balık ve deniz ürünlerinin de dâhil olduğu kimi hayvan proteinleriyle desteklenen tahıl, zeytinyağı ve şaraptan müteşekkil olağan bir Akdeniz beslenme biçimini ortaya koymaktadırlar. Tavuğun ne kadar tüketildiği kesin değildir. Fakat öyle anlaşılmaktadır ki tavuklar yumurtlamayı bıraktıklarında, besin değeri kazanıyorlardı. Tavuk kemikleri kırılgandır ve arkeolojik şartlarda günümüze bol miktarda gelmeleri ihtimali düşüktür.

Yazılı kaynaklar tüm yurttaşların bir yıllık beslenme düzeninin balık ve kimi durumlarda etle desteklenen ekmek ve sebzelerden ibaret olduğunu da göstermektedirler. Satılmak ve kesilmek üzere sürüler mevsimsel olarak daha büyük şehirlere götürülüyorlardı. Pek çok insan, birisi sabahın geç saatlerinde, ötekisi de akşama doğru olmak üzere iki öğün yemek yiyordu. Eğer yemeği pişirecek kadar yakıt varsa ve ev sahibinin gücü yetiyorsa, ikinci öğün çoğunlukla sıcak bir yemekti. Daha önce gördüğümüz gibi yakacak odun muhtemelen çok az ve oldukça pahalıydı. Bu yüzden yemeği ısıtmak için daha düşük sıcaklıklarda kurutulmuş tezek, kamış ya da posa yakılıyor olabilir. Ekmek yapımı için çok daha yüksek sıcaklıklar gerekiyordu ancak bu amaçla iş gören fırınlar muhtemelen sabahın erken saatlerinde kullanılıyordu ve sonra öteki yemek pişirme yöntemleri için soğumaya bırakılıyorlardı. Evde ekmek yapılmıyordu ancak ocaklar güveç ya da yulaf lapası pişirmek ya da besinleri tekrar ısıtmak için kullanılabilirlerdi. Fırınlar her sabah ekmek satıyorlardı. Bakkallar ise koyun ve keçi sütünden imal edilen peynir ve tereyağı da dâhil olmak üzere konserve ile işlenmiş ürünler

sunuyorlardı. Kullanılan tahılın türüne ve kalitesine bağlı olarak değişen katıksız, ince elenmiş hamurla yapılan "katıksız ekmekten" (*artos katharos*) tutun da kepek ya da arpa ile karıştırılmış buğday unundan mamul edilen "vasati ekmek" ve daha kaba taneli arpadan (*krithinos*) ya da kepekten (*rypartos*) yapılan ekmeklere değin pek çok tür vardı. Arpadan yapılan ekmek daha çok şehirlerde yaşayan yoksullar tarafından tüketiliyordu. Keza arpa, buğday fiyatının yalnızca üçte ikisine tekabül ediyordu. Darı ve çavdar ise daha ucuzdu. Çavdar, yulaf lapası içerisindeki temel bir bileşendi.[23]

Beslenme biçimi ve parazitik enfeksiyonlara ilişkin belirtiler, kazılan umumi ve özel tuvaletlerdeki insan dışkısı atıklarında da bulunabilirler. Bir tuvaletin lağım borusu, muhtemelen bir kanalizasyona boşaltılıyor olsa da çok daha yaygın olarak atıklar bir deponun yakınlarına dökülüyorlardı. Bu ise Romalıların bağırsak hastalıklarının ve parazitlerinin araştırılmasına olanak tanımaktadır. Ephesos'da (Türkiye'nin batısı, Harita 4) bir konaktaki (Hanghaus 2) özel bir tuvaletten gelen örnekler yuvarlak kurt ve *trichuris trichiura*ya ilişkin delilleri göstermektedirler. Benzer şekilde bu kurt parazitleri bir defasında otuz yedi kişilik tuvaleti bulunan, Varius Hamamları'nda da bulunmuştur. İncelemeye tabi tutulan her örnekte keşfedildiği üzere bu kurt parazitleri yumurtalarıyla birlikte *trichuris trichiura*ya işaret ediyorlardı. Hem yuvarlak kurt hem de *trichuris trichiura*, toprak aracılığıyla taşınan parazitlerdir. Bu parazitlerin varlıkları ise Ephesos biçimi beslenme düzeninde, toprakta yetiştirilip hasat edilen hububatlara ve sebzelere işaret etmenin yanı sıra suni gübre olarak yeniden kullanılan insan atıklarının da tehlikelerini gözler önüne sermektedirler. Bir diğer yaygın parazit olan yassı solucan, az pişmiş et ya da kurtlu balıkların tüketilmesi yoluyla geçiyordu. Ephesos'da yassı solucana ilişkin kanıt bulunmamaktadır. Bu ise parazitik enfeksiyonların iyi pişmemiş yemeklerden ziyade, bireysel temizliğin ihmal edilmesi nedeniyle (ellerin ve yemek malzemelerinin yeteri kadar yıkanmaması) geçtiğini

23 J. Koder, "Fresh vegetables for the Capital" içinde: C. Mango ve G. Dagron, *Constantinople and its Hinterland* (Aldershot, 1995), s. 49–56; J. Koder, "Stew and salted meat – opulent normality in the diet of every day?" içinde: L. Brubaker ve K. Linardou, ed., *Eat, Drink and Be Merry (Luke 12:19): Food and Wine in Byzantium* (Aldershot, 2007), s. 59–72.

önermektedir. Bugüne kadar aynı şekilde araştırmaya tabi tutulan bir diğer Akdeniz şehri Sagalassos'taki sonuçlar da benzerdir. Fakat bu buluntuları tüm Roma dünyasına genellemek doğru değildir. Keza yassı solucan dâhil on bağırsak paraziti Britanya, Avusturya, Fransa, Almanya ve Hollanda'daki Roma şehirlerinde tanımlanmıştır.[24]

Çabuk bozulan ürünler uzak bir bölgeye taşınamadıkları için bir dizi sebze büyük şehirlere yakın yerlerde yetiştiriliyordu. Konstantinopolis'te, bilhassa ilkbaharda ekilen ve iyi bir taşınma yöntemi bulunmayan marul ve yeşilliklerin hem surların içerisinde hem de surların hemen dışarısında yetiştirildiğine dair elimizde güvenilir deliller bulunmaktadır (Harita 10 ve 11). Geç Antik Çağ kaynaklarına dayanan bir onuncu yüzyıl derlemesi olan *Geoponika*, marul ve yeşilliklerin yanı sıra pancar, lahana, havuç, tere, dereotu, çemen otu, pırasa, hardal, yaban havucu, sarı şalgam ve başka pek çok şeyi listeler. Bu metinde üzüm ve zeytinin de içinde bulunduğu temel gıdalara yer verilmemektedir. Oysaki öteki kaynaklardan biliyoruz ki hem üzüm hem de zeytin şehre yakın noktalarda yetiştiriliyor ve büyük bir ölçekte nakliyeleri yapılıyordu. Stylites Daniel'in mucizelerine göre azizin sütunu, Konstantinopolis'in bir banliyösü olan Anaplous'ta (modern Rumelihisarı), varlıklı bir imparator vekilharcına ait üzüm bağları üzerindeydi. Verimli bahçeler ve av arazileri de şehir surlarının dışındaydılar. Büyük bir oranda bakla, bakliyat ve nohut kurutuluyor ve kış aylarında tüketiliyordu, tıpkı meyve ve sebzelerin toplanması ve konservelerinin yapılması gibi. Kimi meyve ve sebzeler Konstantinopolis'in ikliminde iyi şekilde yetişmiyordu. Keza şehrin iklimi her yıl en azından bir hafta kar alıyordu. Sıcaklıklar, ocak ve şubat aylarında genellikle 5^0C'nin altındaydı ve incelemeye tabi tuttuğumuz dönemin çoğunda, kış ayları daha uzun süre boyunca, daha soğuk şekilde geçmişlerdi.

24 G. Jansen, "The toilets of Ephesus: a preliminary report" içinde: G. Wiplinger, ed., *Cura Aquarum in Ephesus* (Leuven, 2006), s. 95–8; M. L. Ledger vd., "Intestinal parasites from public and private latrines and the harbour canal in Roman period Ephesus, Turkey (1st *c*. bce to 6th *c*. CE)", *Journal of Archaeological Science Reports* 21 (2018), 289–97; J. Baeten vd., "Faecal biomarker and archaeobotanical analyses of sediments from a public latrine shed new light on ruralisation in Sagalassos, Turkey", *Journal of Archaeological Science* 39 (2012), 1143–59; M. Flohr ve A. Wilson, "The economy of ordure" içinde: A. Kolowski-Ostrow vd., ed., *Roman Toilets: Their Archaeology and Cultural History* (Leuven, 2011), s. 147–56.

Bahçelerden, bağlardan, tarlalardan ve otlaklardan hasat edilip toplanan aynı tür ürünler Akdeniz dünyasındaki pazarların her birinde bol miktarda vardı. Güneydoğu Sicilya'da bulunan Kaukanai'daki (Punta Secca) (Harita 9) yerel tüketimin son bir örneğini vermek gerekirse, ileride göreceğimiz gibi Belisarios'un 533'te Kuzey Afrika'yı tekrar işgal etmek için yelken açtığı liman, bir mezar alanına bırakılan yiyecek kalıntılarının arkeo-botanik bir çalışma sahasını teşkil etmektedir. Belki de yılda bir ya da iki defa olmak üzere yortuya katılan kişilerin buğday, arpa, nohut, mercimek, badem, şeftali ve incir de dâhil olmak üzere muhtelif yerel tahıllar, baklagiller, meyveler ve sert kabuklu yemişler yediklerini öne sürmektedir sonuçlar. Bunun yanı sıra bitki ve yeşillikler de tüketiliyor ya da yemeklere sarımsak, çemen ve mavi kantaron da ekleniyordu. Sofra yalnızca birkaç yemek için hazırlanıyordu. Ocak, yemeklerin pişirilmesine olanak tanıyordu ya da belki de muhtelif hayvanların kemikleri kavrulmadığı için ocak üzerinde eti kızartmaktan ziyade yalnızca tekrardan ısıtılıyordu. Bunlar öncelikle %83 oranında koyun, keçi ve domuz kemikleriydi. %14 oranında tavuk ve bir miktar dana, at ve kara kaplumbağa kemiği bu listeyi takip ediyordu. Deniz salyangozu, mürekkep balığı ve salyangoz kalıntıları da vardı. Isınmak için servi yakılıyordu. Mezar, *libasyonu*n [=bir tür sıvı sunu] gerçekleşmesine olanak tanıması maksadıyla delinmiş ağır bir levha ile kaplıydı ve mezarın yakınlarında Sicilya, Mısır ve Kuzey Afrika işi olduğu anlaşılan şarap amforaları parçalarının yanı sıra Afrika kırmızı astarlı yemek pişirme ve sofra takımıyla üç Afrika menşeili kandil bulunmuştur. Bu kandillerden birisi, bir tavla tahtasını betimlediği anlaşılan eşsiz bir tasarıma sahiptir. Mezarda otuz ilâ otuz beş yaşlarında bir kadının bedeni, kadının ölümü sırasında yaklaşık altı aylık hamile olduğunu gösteren bir bebeğin üç kemiği ve diğerlerinden daha sonra defnedilen yaklaşık dört yaşlarındaki bir kız çocuğunun kemikleri bulunmaktadır. DNA analizleri, bu kemiklerin kadının kızına ait olduğunu teyit etmiştir. Kız çocuk öldüğünde, annesinin bedeni canlılığını kaybetmiş, *pelvis*i ayrılma noktasına gelmişti. Böylece küçük kızın esnek vücuduna yer açmak için bu kemik parçası kenara kaydırılmıştı. Mezardakilerin tamamı, 580 ilâ 600 yıllarında inşa edilen ve 650 dolaylarında terk edilen bir evde gömülmüşler. Üzerleri ise kumla kapatılmıştı.

Kaukanai'daki mezarı mühürleyen plakalardan biri hem bir yazıt hem de bir gamalı haça benzer figür taşımaktadır. Ortasında büyük harflerle üç defa çizilmiş Yunanca bir HAGIOS (kutsal) yazılı olsa da zıt yönü koruyucu gücünü yükseltmektedir. Ne yazık ki büyülü yazıt, hırsızları mezarı yağmalamaktan alıkoymamıştır. Kazılar, ölen kimseleri hatırlayanların, soygunun ardından ve kayan kumlarla kaplanmadan önce mezarı ne kadar dikkatli bir şekilde eski haline getirdiklerini ortaya koymaktadırlar. Belki de Güney Sicilya'daki küçük bir toplulukta bulunan birisi, ailenin hırsızları tanıdığını tahayyül etmiş olabilir.[25]

Büyü ve Tıp

İnsanlar ölülerini korumaya çalıştıkları gibi bakır alaşım, kil ve taştan imal edilen eşya da dâhil olmak üzere gündelik hayatlarındaki somut şeyleri de muhafaza etmenin yollarını arıyorlardı. Göğüs haçları, yüzükler ve muskalar iyi bir sağlık için ilahi bir enerjiyi yönlendiren etkili nesneler olarak düşünülüyorlardı. Pek çok şey güneş enerjisini içine alıyor fakat bazıları bu enerjiyi diğerlerinden daha iyi bir şekilde koruyor ve iletiyordu. Bu sebepledir ki ilahi enerjiyle (bölüme başladığımız Aziz Ambrosius'un sözü ile "ruhun günahlardan arındırıcı nuru") bazı şeyler doğaları gereği temas, yakınlık ya da sergilenme biçimleri vasıtasıyla diğerlerinden daha iyi bir şekilde enerjiyi depoluyor ve iletiyordu. Hacı sembollerinin, bilhassa ilahi enerjiyi depolama ve yayma hususunda etkili olduğu hissediliyordu. Keza bu haç sembolleri belki de bir zamanlar şeytan ve onun cinleriyle ruhani bir kavgaya tutuşmuş kutsal bir azizin toprağından alınarak vücuda getirilmişti. *Ampulla*lar ise kutsal sıvı içeren ve onu koruyan üzeri simgelerle işlenmiş küçük hacı şişeleriydi. Bu sıvı, söz gelimi bir mezardan damlayarak gelen ya da sızan bir çeşit sıvı veyahut bir azizin mezarıyla temas halinde bulunarak kutsanmış su ya da bir mezarın yakınındaki kısımdan akan yağ olabilirdi (Resim 2). Su ve yağ azizlerin mezarlarını ziyaret eden hacılar tarafından taşınıyordu.

25 R. J. A. Wilson vd., "Funerary feasting in Early Byzantine Sicily: new evidence from Kaukana", *American Journal of Archaeology* 115 (2011), 263–302; J. Ramsay ve R. J. A. Wilson, "Funerary dining in Early Byzantine Sicily: archaeobotanical evidence from Kaukana", *Mediterranean Archaeology* 25 (2012), 81–93; R. J. A. Wilson, "An unusual early Byzantine "thrice-holy" inscription and accompanying design from Punta Secca, Sicily", *Phoenix* 67 (2013), 163–81.

Figür 2: Abu Mena (Mısır) ve Resafa'dan (Suriye) gelen bir grup ampulla, altı ve yedinci yüzyıllar, Walters Art Museum, Baltimore.

İskenderiye yakınlarındaki Aziz Mena (modern Abu Mena, Mısır, Harita 7), Sergiopolis'teki Aziz Sergios (Resafa, Suriye, Harita 5) ya da Pege ve Blakhernai'da bulunan Konstantinopolis'in şifalı türbeleri (Harita 10) ziyaret edilen yerlerden birkaçıdır. Eğer hacılar evlerine dönerken deniz yoluyla seyahat ediyorlarsa, gemi sahipleri ya da denizcilerin eylemleriyle sağlanan korumayı paylaşabilirlerdi. Her Epiphania Yortusu'nda [=*Theophania*] İskenderiyeli Hristiyan gemi sahipleri Nil Nehri'nden değil fakat Ürdün Nehri'nden su alır, bir rahibe kutsatır, kendilerini ve denizcileri gelecek yıl koruması için gemilerinin pruvasının üzerine serperlerdi. Gemi batıklarında keşfedilen çapalar koruyucu işaretler taşımaktadırlar. Söz gelimi Aşkelon kıyısı (İsrail, Harita 5) açıklarında bulunan taştan yapılma bir altıncı ya da yedinci yüzyıl çapasına İsa'yı simgeleyen, AΩ harflerini de içeren bir haç monogramı kazınmıştır.[26]

Dua, sağlığı korumak için kullanılan en yaygın araçtı. Kuzey Afrika'nın Kyrenaike Eyaleti'nin (Harita 8 ve 12) en zengin adamlarından Kyreneli Synesios (ilerleyen sayfalarda birkaç defa daha karşılaşacağız) evleneceği zaman bir dua yazmıştı. Bu duada sevgili kardeşinin hayatını koruduğu için İsa'ya teşekkür ediyor ve kız kardeşleri de

26 E. Galili vd., "Anchors bearing apotropaic inscriptions and symbols from Israel" içinde: A. Zemer, ed., *Seafarers' Rituals in Ancient Times* (Haifa, 2016), s. 122–9.

dâhil olmak üzere babası Hesykhios'un hanesinin ve yeni karısından sahip olacağı çocukların da esirgenmesi adına yakarıyordu: "Yatağımı paylaştığım kadını da koru, onu hastalıktan ve ziyandan azade kıl ve iyi geçinmemize olanak tanı elinin altında." Synesios'un duası, ailesini kurtarmadı. Keza çocuklarından üçü, biri ikiz olmak üzere tüm oğulları, muhtemelen bir salgın sırasında bir yıl içerisinde öldüler.[27]

Dua hastalığa karşı da en yaygın ve ivedi cevaptı. Antik istiareye yatma geleneği (tapınaklarda uyumak), Hristiyan türbelerinde ve kiliselerinde devam ediyordu. Pek çok kimse türbelerinde rüya görürken, Tanrı'nın annesi (*theotokos* [=Tanrı doğuran]) ya da öteki şifa veren azizlerin kendilerini ziyaret ettiklerini bildiriyorlardı. İlahi koruma ve şifa veren kutsal güçlerin büyü yoluyla çağırılması gerekli ve etkili olarak düşünülüyordu. Keza şeytanlar, hastalıklara ve salgınlara sebep oluyorlardı. Bilinen bir eser olan *Süleyman'ın Amentüsü* belirli hastalıklar ve durumlarla ilgili otuz altı şeytanın yanı sıra onları geri kovmak için efsunlar, sihirler, mühür, yüzük, büyülü yazılar ve işaretler ile donatılmış muskaların da dâhil olduğu bir dizi yönergeyi detaylı şekilde aktarmaktadır. Şeytanlar, çoğu zaman hayvan ya da daha yoğun olarak yılan ve sürüngen şeklini alıyorlardı. Birbirine benzeyen şeylerin karşısındaki tedavi gücü sebebiyle muskalar ve yüzükler, bir sürüngen simgesi taşıyabilirlerdi. Kola takılan diğer bantlar, testiler ya da şişeler daha önceki ve sonraki ejderha katilleri gibi sürüngen bir şeytana nüfuz etmek için mızrak kullanan kutsal atlılara sahiptiler. Mısır'daki Bavit'te bulunan Aziz Apollonios Manastırı'ndaki bir duvar resminde (bugün kayıp olmasına rağmen altıncı ya da yedinci yüzyıllara tarihlendirilir) Aziz Sysinnios, dişi şeytan Alabasandria'yı öldürürken resmedilirken, şeytanın yılan kuyruklu kızı yukarıda uçar. Lilith ile aynı soydan gelen Alabasandria, *Süleyman'ın Amentüsü*'nde, doğum sırasında çocukların ölümünden sorumlu şeytan olarak tanımlanır.[28]

27 *The Letters of Synesius of Cyrene*, çev. A. Fitzgerald (Londra, 1926), s. 157. Bakınız: A. Cameron ve J. Long, *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius* (Berkeley, 1993), s. 17–19.

28 Genel hatları için bakınız: E. Dauterman Maguire, H. Maguire ve M. Duncan-Flowers, *Art and Holy Powers in the Early Christian House* (Urbana and Chicago, 1989). Bu imaj ve daha genel olarak Sysinnios için bakınız: M. Immerzeel, "Holy horsemen and crusader banners: equestrian saints in wall paintings in Lebanon and Syria", *Eastern Christian Art* 1 (2004), 29–60.

Beşinci yüzyılın sonunda birkaç on yıllığına Stylites Daniel, hastalıklı çocuklarından şeytanları uzaklaştırmak için azizin güçlü dualarını arayan aileler de dâhil olmak üzere çift sütununda ziyaretçileri kabul etmiştir. Stylites Daniel'i ziyaret edenler arasında şair ve Panopolisli Kyros isimli *praefectus praetorio* de vardı. Kendisiyle daha sonra tekrar II. Theodosius'un sarayında karşılaşacağımız gibi kızı için iki defa yardım dilemeye gelmişti ve kızı her iki seferde de iyileşmişti. Yalnızca emekleyebilen yedi yaşlarındaki bir çocuk, azizin sütununa sarılabilmek için ayakları üzerinde durabilmişti. Ötekileri ise sütun ile aralarına bir mesafe koyarak derman umuyorlardı. Bir baba "İsa'nın yoksulluğunda o denli zengindi" ki "ister oğlu ister hizmetçisinin kızı isterse kızı olsun" fark etmeksizin hane halkından birisi hastalanacak olsa azizin dualarını dilemek için hemen bir mektup yazardı. Kutsal adamın yazılı cevabını aldığında "sanki İsa'nın mucizelere gebe eli, ıstırap çekenin üzerindeymiş ve hemencecik inancının meyvelerini almış gibi" bir mektup daha kaleme alırdı. Basiliskos'un tahtı gasp etme girişimi sırasında (475-476), Stylites Daniel, sütununda indi, Ayasofya'ya doğru ilerledi ve Konstantinopolis'in en ünlü manastırına giderken yolda durdu. 450 yılında Stoudios tarafından kurulan ve 460 dolaylarında tüm gün boyunca dua eden uykusuz keşişlerin bir grubu tarafından ele geçirilen manastır ve Vaftizci Yahya'ya adanan manastırın resmi adı Stoudios Prodromos (Müjdeci) Manastırı'ydı.[29] Keşişler, Stylites Daniel'e kendisini bir bot ile iskelelerinden Ayasofya'ya götürmeyi teklif ettiklerinde, bir grup kızgın kalabalık bir araya gelmişler ve "eğer Ortodoksluğu seviyorsanız, yalnızca adamı buraya getirin. Hastalıkları iyileştirmesini engellemeyin" diye bağırmışlardı. Akabinde Stylites Daniel, Bous Forumu'na ulaşmadan önce, annesinin ricası üzerine yürüyerek ilerlemiş ve üç yıldır yatalak haldeki bir kızı iyileştirmişti.[30]

Artemios'un Mucizeleri Konstantinopolis'teki türbesini ziyaret ettiklerinde, aziz şehidin, bir dizi erkek hastalığıyla alakalı rahatsızlığı iyileştirdiğini nakletmektedir. Beşinci yüzyılda yaşayan Stylites Daniel'in gerçekleştirdiği mucizelerin aksine, bunlar, kimisi Artemios'un

29 P. Hatlie, *The Monks and Monasteries of Constantinople*, ca. *350–850* (Cambridge, 2007), s. 102–10.

30 "Life of St. Daniel the Stylite" içinde: *Three Byzantine Saints*, çev. E. Dawes ve N. Baynes (Oxford, 1948), s. 1–84.

ölümünden iki yüzyıl sonra olmak üzere, yedinci yüzyılda ölüm sonrası meydana gelen mucizelerdi. Üçüncü mucizede, testislerinde bir çıbandan mustarip bir adamdan haberdar oluyoruz. "Hastanın doktorlarda derman aramasına rağmen" tedavisi, kutsal mum ve azizin kendisinin görünümünden oluşan bir yara merhemi şeklinde gelmişti ve azizin kendisi bir neşter ile çıbanı deşmişti. Isidoros isimli bir diğer adam "bir şeytani ruhun testislerinde sebep olduğu sorunlardan senelerdir mustarip bir denizciydi." Isidoros, Artemios'un bedenin defnedildiği Aziz Vaftizci Yahya Kilisesi'ni ziyaret etti. "Aziz ise soldaki koridorda sanki bir hastanenin başhekimiymiş gibi dolaşmaya alışmıştı." Kilisede "bir gece aziz tüm canlılığı ile adama yaklaşmış ve tedavi gözleyenlerin pek çoğu" Artemios'un kara bir karga şeklini alan şeytanı çıkarırken gerçekleşen olaylara şehadet etmişti. Gümüş satıcısı Akakios ve karısı, yedi yaşındaki çocuklarını ve muhtelif şilteleri bir Paskalya zamanında kiliseye getirmişler ve tedaviden yoksun şekilde ayrılmak üzereyken, Artemios, çocuğun "peltek ve anlaşılmaz konuşmasına rağmen" şunları söylediğini duymuştu: "Aziz Artemios, fıtığımdan kurtar beni." Ve aziz, şifa bahşetti.[31]

En nihayetinde doktorlar da vardı. Kolophonlu Nikandros tarafından milattan önce ikinci yüzyılda kaleme alınan iki eser incelemeye tabi tuttuğumuz dönem boyunca oldukça geniş çapta okunuyorlardı. Nikandros'un *Aleksipharmaka* adlı eseri çok sayıda bitki, meyve, bal ve deniz ürünleri ile hastalıkların tedavisi için tavsiyelerde bulunuyordu. Nikandros'un kurşun zehirlenmesinin semptomlarını hafifletmek için tavsiyesi, taze bir ada çayının kaynatılmasını ya da közlenmiş biber ve rendelenmiş sedef otunun şaraba katılmasını içeriyordu. Sonraları tekrar ve tekrar kopya edilen *Theriaka* adlı eseri sürüngenler ve yılanlara ilişkin Yunan bilimi ile doluydu. Okuyucular, hangi şifalı otların ve merhemlerin yılanları kovacağını ve eğer bir yılan ısırığına maruz kalırlarsa buna karşı nasıl merhem ve şifalı otlar yapacaklarını bu kitaptan öğreneceklerdi. Tıbbi inceleme eserleri dermatitten tutun da hıyarcıklı vebaya değin bir dizi rahatsızlık için mevcut reçeteler ile farmakoloji alanındaki antik bilgileri güncellemişlerdir. Kendisiyle Ayasofya

31 *The Miracles of St. Artemios: A Collection of Miracle Stories by an Anonymous Author of Seventh-Century Byzantium*, çev. V. Crisafulli ve J. Nesbitt (Leiden, 1997).

Kilisesi'nin bir mimarı olarak karşılaşacağımız Anthemios'un kardeşi Tralleisli Aleksandros altıncı yüzyılda on iki kitaplık bir ansiklopedi yazdı. Bu ansiklopedi, teorik olmaktan ziyade pratik bilgileri içeriyordu ve göz, göğüs, akciğer, kalp ve sindirim sistemindeki yaygın hastalıkları konu ediniyordu. Aleksandros, ateş ve bağırsak kurtları hakkında dikkatli gözlemlerde bulunmasına rağmen büyülü muskaları savunmaktan da geri durmamıştır. Aiginalı Paulos, yedinci yüzyılda, tıbbi bir derleme ve yorum vücuda getirmiştir. Söz gelimi "bel bölgesine uygulanan kurşun levhaların şehvetli rüyaları engelleyeceğini" öne sürüyordu. Paulos'un çalışmasında, yakılan kurşun ve kurşun oksitleri, bir dizi zehir ve merhemlerin içerisinde görülüyordu, tıpkı ülser tedavisinde olduğu gibi. Öteki karışımlar belki dövülüp karıştırılabilir ya da tamamen zehirli olan kurşun bir havan ya da çömlekte depolanabilirlerdi. Doktorlar, bu çalışmaları ücretsiz bir hizmet imkânı sunarak bireysel deneylerinde kullanıyorlardı.[32]

Milano'daki imparatorluk *mausoleum*u inşa edildiğinde, Roma otoritesi, Kuzey Britanya ve Suriye'nin doğusunda hâlâ etkindi. Roma metalleri imparatorluk boyunca gemilerle taşınıyor ve üretimlerinin sebep olduğu kirlilik Kuzey Kutbu yakınlarından tutun da İskenderiye'ye değin alınan buz ve tortularda yakalanıyordu. "Kurşun Çağı" sonunda hayat zengin ve güçlü insanlar için bile kırılgandı. Milano'daki *mausoleum*da yatan imparatorluk sakinlerinin her ikisi de yirmilerinin başlarında öldürülmüşlerdi. Kyreneli Synesios parası ve dualarına rağmen çocuklarını kaybetmişti. Romalıların çok büyük bir kısmı fakir, kronik sıkıntılardan ve kötü sağlık koşullarından mustaripti. Nerede bir çocuk doğarsa doğsun, ailesinin ettiği dualar ya da başvurduğu büyülere karşın uzun ve sağlıklı bir ömür sürme şansı ne yazık ki azdı. Yine de gelecek bölümde göreceğimiz gibi kararsız güneş bir tereddüt gösterse ya da ekinler bitmese bile aileler sebat etmiş ve inançlarını sürdürmüşlerdir. Bu ise istilalar ve doğal felaketler karşısında Akdeniz dünyasındaki toplulukları ayakta tutmuştur. Sözü edilen bu topluluklar birbirlerine Roma kanunlarıyla da bağlıydılar.[33]

32 *ODB*, s. 58 (Tralleisli Aleksandros), s. 1327–8 (ilaç), s. 1473 (Nikandros), s. 1607–8 (Aiginalı Paulos).

33 Artık her bir harita okuyucunun dikkatine sunulduğuna göre yalnızca anlatıya bir içgörü sunduğunda bir haritaya atıfta bulunacağım.

II

AİLE VE İNANÇ

Altıncı yüzyıl Mısır'ında kaygılı baba Ioannes, kızı Euphemia'yı, kasabasından bir çocuk olan Phoibammon ile nişanladığında, bir hata yaptığını kabul etmişti. Phoibammon ne Tanrı'yı ne de insanları hoşnut eden, kâğıda dökülmeyen "kanunsuz işlerle" meşguldü. Bu sebeple Ioannes, "Oksyrrykhos şehrinin en ünlü avukatı" Anastasios'a kendi el yazısıyla imzaladığı ve Phoibammon'a gönderdiği bir ayrılık ve boşanma beyannamesi yazması için ödemede bulundu. Babasının onun adına girişimde bulunduğu için Euphemia'nın "huzurlu ve sakin bir yaşam sürmek" isteyip istemediğini ya da Phoibammon'un bahsi geçmeyen suçlarının ne olduklarını bilmiyoruz. Hem Euphemia hem de Phoibammon muhtemelen nişanlandıkları zaman, henüz çocuklardı. Keza yedi yaşından itibaren bireyler arasında bir nişan yapılmasına izin veriliyordu ve bu nişan cinsel olgunluğa erişilene ya da daha sonrasına değin sürdürülüyordu. Sağlık ve fiziksel gelişmelerin ele alındığı önceki bölümün bilimsel veri analizlerine dayanarak, çocukluğun on sekiz yaşına değin sürdüğünü söyleyebiliriz. Fakat Roma kanunlarında çocukluk, kızlar için on iki, erkekler içinse on dört yaşı olmak üzere daha evvel sonlanıyordu. Bu yaştan sonra, kanun metinlerinde geçtiği şekliyle, on iki yaşına kadar hem oğlanlara hem de kız çocuklarına gençler, ergenler (tekil: *ephebos*) ya da küçükler (tekil: *aphlikes*) olarak atıfta bulunuluyordu. Cinsel erginliğe ulaştıklarında gençlere evlenme izni tanınmasına rağmen öyle gözükmektedir ki çok genç yaşta evlenmek alışıldık bir durum değildi.[1]

1 *P. Oxy.* I. 129. Şurada yayımlanmış ve çevrilmiştir: *The Oxyrhynchus Papyri*, I, ed. ve çev., B. Grenfell ve A. Hunt (Londra, 1898), s. 200–201. *P. Oxy.* I. 129'un Yunanca metni ayrıca şurada da görüntülenebilir: papyri.info/ddbdp/p.oxy;1;130.

Aile

Çocuklar ve gençler evlenene değin ebeveynlerinin ailesinin bir üyeleriydiler. Evlendikleri zaman bir koca, kadın ve biyolojik ya da evlatlık çocuklarından müteşekkil kendi ailelerini kuruyorlardı. Bir ev hanesine kocanın ve daha az rastlansa da kadının anne ve babasının yanı sıra ev hizmetçileri, köleleri, kölelerin çocukları da olmak üzere muhtelif yaşlardaki diğer insanlar da dâhil edilebilir. Aile temel bir sosyal yapıydı ve dördüncü ilâ sekizinci yüzyıllarda çıkarılan yasalarla da büyük ölçüde güçlendirilmişti. Beşinci yüzyıldaki Romalı bir baba, artık birinci yüzyıldaki aile babalarının otoritesine sahip değildi ancak hanenin başıydı. Öteki aile üyelerinin haklarını temsil ediyor ve koruyordu. Resmî nikâh olmaksızın birlikte yaşamanın da bir muadili mevcuttu. Eğer bir adam evine bir kadını sokup cinsel ilişkide bulunurlarsa ve adam hanesinin idaresini kadına verirse, mezkûr çiftin bir evlilik akdine vardıkları düşünülüyordu. Altıncı yüzyıldan itibaren buna, evlilik taçlarının karı ve kocanın başlarına yerleştirilmesinden sonra ağırbaşlı bir dinî tören eşlik ediyordu. Tören, kelimenin tam manası ile *stephanoma* (taç giyme) olarak biliniyordu. Fakat evliliğin resmî durumu bir taç giyme töreninin yapılıp yapılmamasından etkilenmemiştir. Belirli bir akrabalık derecesi içerisinde evliliğe ilişkin yasaklar oluşturulmuş olsa da bu yasalar her zaman etkili bir biçimde hayata geçirilmemiştir.

Evliliği üzerine bir kız, çeyiziyle veriliyordu. Bu çeyiz ailenin ortak mülkiyeti haline gelirken, evliliğinin bitmesi durumunda kız tarafında kalıyordu. Roma hukuku uyarınca anlaşmalı şekilde boşanmaya müsaade edilmesine rağmen Ioustinianos'un saltanatı sırasında ancak her iki taraf da manastıra kapanmayı kabul ettikleri takdirde mümkündü bu. Karısının zina yapması ya da hanesi dışında başka kötü davranışlarda bulunması durumunda, kocanın lehine ayrılmaya izin veriliyordu. Bu tarz kötü davranışlara başka erkeklerle yemeğe çıkmak, hamama gitmek ya da vahşi hayvanları avlamak da dâhildi. Kyreneli Synesios, Tanrı'nın, karısını "gizli kapaklı işlerin bilgisinden azade tutması" için dua etmişti: "Tanrım! Yatağımı, mukaddes, lekesiz, sahte ve haram arzulara erişilmez kıl." Kocanın da üç yıllık iktidarsızlığı, kadın için evliliğini sonlandırmak adına gerekçe olabilirdi. Koca öldüğünde,

kadının hanenin başına geçmesi, mal varlığı üzerindeki hakları koruması, çocuklarına sahip çıkması, geleceklerini teminat altına alması ve çeyizlerini hazırlaması olağan bir durumdu. Mısır'daki Oksyrrykhos'ta bir anne olan Aurelia Herais'in 554 yılında, kocasının ölümünden bir yıl sonra yaptığı gibi bir çocuğun olmadığı durumlarda evlat edinmek mümkün olup, bir şarta tabi değildi. Dokuz yaşındaki kızının yasal velayetini, ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilecek bir çifte verirken anne, "bu vakitten sonra onu almaya yasal bir gücü olmadığı" hususunda anlaşmaya varmıştı. Mal varlığı ve miras hakları hem kız çocuklarına hem de oğlanlara aktarılıyordu. Aile reisi olarak evli kızlar, kocaları vasıtasıyla miras alabiliyorlardı. Doğu Roma toplumu, miras konusunda yalnızca baba soyundan gelenlere değil, çocuklar arasında bir paylaşmaya dayanıyordu.[2]

Aurelia Herais'in kızı için kaleme alınan evlat edinme mektubu, Mısır'daki muhtelif bölgelerde gün yüzüne çıkarılan kıymetli pek çok papirüsten yalnızca birisidir. Keza bölgedeki kuru kumlar papirüslerin muhafazası için oldukça iyi bir ortam sağlamaktadırlar. Papirüs, bizim gündelik hayatlara erişimimizi sağlar ve şimdi imparatorluğun başka bir yerinde gerçekleştirilmesi imkânsız hususları sorgulamamıza olanak tanır. Mısır'ın en güneyindeki Syene'den (modern Asvan) gelen bir papirüs dosyası aile hayatının, inzivaya çekilmenin ve bölünebilir miras konularının pek çok yönünü gösterir. Bu dosyada, Aurelios Patermouthis ve Aurelia Kakou isimli karı koca için hazırlanan 12 Mart 584 tarihli bir vasiyetname yer almaktadır. Buna göre koca ya da kadın öldüğünde "hayatta kalan, merhum kişi tarafından bırakılan tüm mülkleri alacak ve koruyacaktır." Bu mülklere:

> Ana babadan miras yoluyla satın alınarak, alın teri ve emekle elde edilen evler, altın, gümüş, bakırdan metalar, elbiseler, dokunmuş materyaller, iri ya da ufak her tür küçük eşyadan oluşan her şey dâhildir. [Hayatta kalan kişi bunların] sahibi, efendisi, yöneticisi

2 Cameron ve Long, *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius* (Berkeley, 1993), s. 18–19; A. Laiou, "Family structure and transmission of property" içinde: J. Haldon, ed., *The Social History of Byzantium* (Oxford, 2009), s. 51–75. Kim olduğunu bilmediğimiz Paulos isimli bir kimsenin oğlu ve iki kızı arasındaki 360 *solidus* değerindeki bir malikânenin pay edilmesi için bakınız: *Oxyrhynchus Papyri*, I, s. 205–6. *P. Oxy.* XVI. 1895. Yunanca metin: papyri.info/ddbdp/p.oxy;16;1895.

> olacak ve [bunları] idare edip, onarımlarını yapacaktır. Bunların dışında, kendilerini besleyecek, giydirecek, ölen kişileri defnedecek ve merhumun vasiyetini yerine getirecektir. Çocuklarından hiçbirisi şimdi ya da gelecekte hayatta kalan kişi ölene değin ona dava açamayacak, bir hak iddia edemeyecek ya da onu engelleyemeyecektir. Hayatta kalan kişi öldükten sonra, tarafımızdan bırakılan tüm mülk eşit bir şekilde çocuklar arasında bir fark gözetilmeksizin biyolojik çocuklarımıza gidecektir.[3]

Aurelios Patermouthis ve Aurelia Kakou, Aurelia Kakou'nun babası Iakobos ile kalan günlerinde aile evinde ona bakmak üzere yasal bir anlaşma yaptılar. Karşılığında çift, bütün mülkünü alıp, diğer tüm akrabalarını fiilen mirastan mahrum etmiştir. Bu durum on iki yıl sonra, Aurelios Patermouthis ile Aurelia Kakou'nun erkek kardeşi Ioannes arasında, başka bir papirüste kaydedilen, yasal bir davaya ve tahkime sebebiyet vermiştir. Iakobos yasal anlaşmadan bir yıl sonra ölmüş ve 585 yılının mart ayında çift avukatlarıyla birlikte tekrar geri dönmüşlerdir. Böylece Aurelia Kakou annesi ve Iakobos'un dul eşi Aurelia Tapia onlara bir dizi mülkü "satın alma yasasına ve sonsuz mülkiyet" hakkına göre on *solidus* miktarı karşılığında satabilmiştir. Burada sözü edilenlerden ilki "annemin evindeki oturma odasının bana ait yarım kısmıdır. Öteki yarısı, yani ikinci katta kuzeye bakan kısmında bulunan bölüm, kardeşlerim Menas ve Tselet'e aittir. Ve ayrıca Talephantis'in yatak odasının üzerindeki dördüncü kattaki terasta da payım vardır." Dördüncü bir kardeş Georgios, oturma odasının kendi payına düşen yarım hissesini ise daha evvel Aurelia Tapia'ya satmıştı. Aurelios Patermouthis'in, muhtemelen Nil Nehri üzerinde eşyaları ve yolcuları taşıyan bir kayıkçı olduğu söylenmektedir. Başka belgelerde ise bir asker olarak görünmektedir. Her halükârda Aurelios Patermouthis, evden çok uzakta olacaktı. Bu sırada hem Aurelia Kakou ve kendi çocuklarının bakımını hem de mal varlığının işleyişini kendisinden yaşlıca akrabalarına bırakıyordu. Sözü edilen bu belgeler ve diğer pek çok papirüs, köy yaşamının

3 B. Porten, *The Elephantine Papyri in English: Three Millennia of Cross-Cultural Continuity and Change* (Leiden, 1996), s. 396, 503–5. Aile tartışmaları ve mülkiyetin nakli de dâhil olmak üzere vasiyetnamenin tam bir içeriği ve İngilizce çevirisi için bu esere müracaat edilebilir. *P. Lond.* 1727'nin Yunanca metni şu adreste görüntülenebilir: papyri.info/ddbdp/p. lond;5;1727.

şaşırtıcı dikey mimarisini ortaya koyup, beş kata kadar çıkan çok katlı yapıları detaylandırır.[4]

Yazılı kayıtlarda varlıklarını tanımlamak zor olsa da daha az şaşırtıcı olan şey, kölelerin mevcudiyetleridir. Özgür doğan kimseler ve köle arasındaki Roma yasal ayrımı devam ediyordu. Ioustinianos'un hukukçuları kölelik üzerine mevcut olan kanunları yeniden düzenleyip daha basit bir hale getirmişlerdir. Söz gelimi efendisi tarafından terk edilen hasta bir kölenin iyileşmesi durumunda, özgür sayılması gerektiğine ilişkin kanun bu konuda örnek olarak verilebilir. Aynı şekilde Ioustinianos, Selanik'teki ailelerin yetiştirilmeleri için kiliseye verdikleri kendi çocuklarını geri alıp onları köle yerine koyduklarını öğrendiğinde, çocukların özgürlüklerine kavuşturulması ve ailelerin cezalandırılması gerektiğine hüküm vermiştir. Azatlıların özgürlüğü ve bir köleyi azat etmek isteyen kimseler için bir sınır bulunmuyordu. Eski bir köle sahibi azatlısı için patron olarak kalıyordu ancak kendisini ve ailesini geçindirmek için ona yeterli zamanı ve ödeneği tanımak ile mükellefti.[5]

Kanunların dışına çıkıldığında kölelere ilişkin atıflar oldukça renksizdir. Bu ise Hristiyan bir toplumda kölelik kurumunun ne kadar yerleşik ve normal olduğunu ortaya koyar. Köleliğin olgusal eleştirisi pek az zaman dile getirilmiştir ve uygulamada herhangi bir sonucu olmaksızın ortada kalmıştır. Buna rağmen kimi kararsız ve çoğu zaman ikircikli rahatsızlıklar kölelere ilişkin terminolojiye yansıyabilir: *doulos* ve *doule* (köle için kullanılan alışılagelen erkek ve kadınları ifade eden terimler) dışında belki de hizmetkâr, görevli, kâhya, besleme, oğlan ve kız olarak çevirebileceğimiz pek çok kavram ile karşılaşıyoruz –ki bunlar kölelere ilişkin okumalarımızda ima edilen bağlamlardadırlar. Küçültmeye ilişkin terimler yalnızca kölelerin statülerini düşürdükleri için değil, aynı zamanda pek çok kölenin de çoğu zaman on sekiz yaşının altında olmasından kaynaklanan bir durumdu. Bu köle çocukları, özgür doğan

4 Papirüs *P. Münch.*14'tür. Bakınız: Porten, *Elephantine Papyri*, s. 509. Ayrıca bakınız: G. Husson, "Houses in Syene in the Patermouthis archive", *Bulletin of the American Society of Papyrologists* 27 (1990), 123–37; J. Keenan, "Evidence for the Byzantine army in the Syene papyri", *Bulletin of the American Society of Papyrologists* 27 (1990), 139–50, 143–4'te.

5 Bakınız: J. Evans, *The Age of Justinian: The Circumstances of Imperial Power* (Abingdon, 1996), s. 207–8.

çocuklarla aynı dertlerden mustarip olmalarının yanı sıra, çalıştıkları yerlerde başlarına gelen yaralanmalar ve fiziksel iş gücünün getirdiği kronik sorunların, daha erken bir tarihte başlamasından da mustariplerdi.[6]

Sosyal İlişkiler ve Toprak

Roma İmparatorluğu, dördüncü yüzyılın sonlarında bir "köle toplumu" olmaktan çıkmıştı. Bu ise imparatorluğun ekonomisinin artık köle iş gücüne daha fazla dayanmadığı anlamına geliyordu. Buna rağmen köleler imparatorluğun doğu kısmındaki kimi geniş topraklara sahip malikânelerde istihdam ediliyorlardı. Kölelerin durumlarına kimi Mısır papirüslerinde *paidaria* olarak atıfta bulunulur. Bu belgeler içerisinde mütevazı ancak özgür bireylerin çalışma arkadaşlarını miras olarak aldıklarını ve sattıklarını görüyoruz. Yine de bölgede çalışanların çoğunluğu, mevsimlik işçi ya da kiracı çiftçilerdi. Anoup isimli bu minvaldeki bir işçiden günümüze değin gelen dilekçe, papirüs koleksiyonunda muhafaza edilen bilgi zenginliğinin bir diğer örneğidir. Anoup, Apion'a şöyle yazar:

> Phakra olarak bilinen malikanenin parselindeki sizin aciz köleniz Anoup'tan, yüce efendime, yoksulların İsa sever sevgilisine, Thebais topraklarının en övgüye değer ve saygın soylusu ve dükü Apion'a. İyi lordumun şerefli hanesine hiçbir haksızlık ve günah uğramadı. Bu hane başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak için daima merhametle doldu ve taştı. Bu sebeple ben, yüce efendimizin aciz kulu, atalarımın ve atalarımın atalarının benden önce yaptığı gibi rabbime kulluk ettiğimi ve vergilerimi her yıl düzenli olarak ödediğimi sizlere arz etmek istiyorum. Ve Tanrı'nın izniyle, geçtiğimiz on birinci ve onuncu mali karinede sığırım öldü ve aynı sayıda sığır satın alabilmek için hatırı sayılır bir miktarda, on beş altın sikke ödünç aldım. Fakat lütufkâr efendime yaklaşıp merhamet dilediğimde, efendime karşı sorumlu kimseler, efendimin emrini yerine getirmeyi reddettiler. Efendim, merhametiniz bana uzanmadıkça, arazimde kalamam ve malikânenin mal varlığına ilişkin hizmetlerimi tam manasıyla yerine getiremem.

6 G. Prinzing, "On slaves and slavery" içinde: P. Stephenson, ed., *The Byzantine World* (Londra), s. 92–102 *therapon* ve *therapaina, oiketes, oikogenes, pais, paidiske* ve *threptos, paidarion, psycharion, soma* ve *threptarion* terimlerini tartışır.

> Sizlerden, emrinizde çalışan kimselere, emretmenizi rica ediyorum ve yalvarıyorum ki başıma gelen felaket nedeniyle bana merhamet gösterilsin.[7]

Bu dilekçeyi açmak, bize altıncı yüzyılın Mısır topraklarındaki hayata ilişkin bir içgörü sunmaktadır. Anoup iki defa kendisini efendisinin aciz kölesi (*eleeinos doulos*) olarak sunar. Bu, gerçek kölelik durumunu yansıtmayan, yazılı kayıtlarda köleliği tanımlamanın zorluklarını vurgulamaya önayak olan bir nezaket ifadesidir. Aslında dilekçeyi hazırlamak için tutulan kâtip tarafından yazılan alışageldik bir hitabet formülasyondur. Anoup'un, Apion ile ilişkisinin nasıl tasarlandığına ilişkin hiçbir şeyi ortaya koymaz. Akabinde Anoup, Apionların sahip olduğu toprakta çalışan ve bu toprak için gerekli vergileri ödeyen ailesinin yalnızca en yeni üyesi olduğunu ortaya koymaktadır. Anoup vergilerden (*ta demosia*) bahseder, kiralardan değil. Bu ise Anoup'un toprak ve toprak sahibi ile ilişkisine ilişkin pek çok şey söyler. Apionların devletin yerine geçtiğini, sahip oldukları tüm topraklar için toplam vergileri ödemek adına kira topladıklarını ve aynı zamanda topraklarında yaşayan ve çalışan tüm yetişkin erkekler (kadınlar ve çocuklar değil) tarafından yıllık olarak ödenen kelle vergisini topladıklarını kabul etmektedir. Apion'un malikânelerinde çalışan toplam nüfusun 10,000 adam, kadın ve çocuktan fazla olduğu düşünülmektedir. Anoup, Apion'un malikânesindeki bir ücretli işçi değildi yalnızca. Ücret almasına rağmen aynı zamanda bir arazi kiralayan ve yerleşimiyle bağlantılı otlakta sığırlarını besleyen bir kiracı çiftçiydi. Kayıtlı bir tarım işçisiydi (*enapographos georgos*). Apionlar ile imzaladığı özet bir kontratla çalıştığı toprağa bağlıydı. Toprak sahibinin kendi adına vergileri ödemesini zorunlu kılan ayrı bir yasal anlaşmaya da ayrıca tabiydi. Kaybedilen sığırların yerine yenilerini koymak için büyük bir borcun altına girmesi sebebiyle Anoup, Apionlar ile gerçekleştirdikleri sözleşmesinin tüm yükümlülüklerini yerine getirememişti. Kiraladığı parselden atılma riskiyle karşı karşıya kalmıştı, belki de eşyalarına el konulmuştu. Buna

7 *P. Oxy.* I. 130. Çeviri *Oxyrhynchus Papyri*, I, s. 201–3'ten geliştirilmiştir. Ayrıca bakınız: P. Sarris, *Economy and Society in the Age of Justinian* (Cambridge, 2006); P. Sarris, "Social relations and the land: the early period" içinde: Haldon, ed., *Social History*, s. 92–111, s. 104'te. *P. Oxy.* I. 130'un Yunanca metni şurada görüntülenebilir: papyri.info/ddbdp/p.oxy;1;130.

rağmen kendisini bağlandığı topraklarda, belki de farklı şartlar altında, bir tarım işçisi olarak çalışma yükümlülüğünden (*paidarion*) kurtaramayacaktı. Kiraladığı parselden çıkarılan Anoup ve ailesi muhtemelen malikânenin, Apion'un hanesi için ekilen ve yönetilen kısmında, yani *autourgia*da (elde tutulan) bölümünde yaşayan ve çalışan diğer *paidarion*lara katılmışlardı.

Anoup'un açıkladığı gibi ilk af talebi reddedilmişti. Sorumlusu, muhtemelen Apionların istihdam ettiği ve işleri toprak sahibinin devlete karşı kendi mali yükümlülüklerini yerine getirmesi ve kâr elde etmesini sağlayan, hazine tahsildarlarıydı (*pronoetes*). Apion'un malikânelerini, kimden ne kadar para topladıklarını dikkatli bir şekilde kaydeden, on altı ilâ yirmi hazine tahsildarı çekip çeviriyordu. Bir diğer kıymetli papirüs kaydına göre (*P. Oxy.* XVI. 1918) 542 yılında, Apion'un malikâneleri 20,010 *solidus* gelire sahipti. 6,917 *solidus*u vergi olarak İskenderiye'ye gönderilmişti.[8] Anoup'un af dilekçesinin Phlaouius Apion nezdinde kabul edilip edilmediğini bilmiyoruz ancak başkaları bir af koparmayı başarmışlardı. Elimizde, Apionlara ait bir köy olan "Pempo halkına bir süre tolerans gösterilmesini" emreden "toprak sahibi tarafından" imzalanmış bir mektup bulunmaktadır. Aynı Phlaouius Apion, 550 yılında (*P. Oxy*. I. 133), yalnızca ertesi yıl geri ödemeleri şartıyla Takona köyüne 200 *artaba* tohumluk tahıl ödünç vermiştir. Şurası açıktır ki en zengin ailelerin geniş toprakları barındıran malikâneleri kısmen büyümüştür. Keza bu aileler, Anoup'unki gibi aileleri ya da Pempo ve Takona örneğindeki köylüleri küçük baş hayvanların kaybı ya da mahsulün alınamaması gibi tarımsal yaşamın yıllık kaprislerinden koruyabilirlerdi –ki korumuşlardır. Bu, bilhassa altıncı yüzyılın ortalarındaki sorunlu yıllar için doğrudur. Zira daha sonraki bölümlerde göreceğimiz üzere altıncı yüzyılın ortalarında, iklim olayları pek çok bölgede hasatları etkilemiş

8 *P. Oxy.* XVI. 1918'in Yunanca metni şurada görüntülenebilir: papyri.info/ddbdp/p.oxy;16;1918. G. Ruffini, *Social Networks in Byzantine Egypt* (Cambridge, 2008), s. 105'te MS 580 tarihli ikinci bir doküman alıntılar. Sözü edilen bu doküman gelir ve vergi ödemeleri için bilhassa aynı rakamları ortaya koyar. Fakat başka bir yerde buradaki gelirin bir kısmının Apionlar tarafından basit bir şekilde mültezimler olarak işlendiği, dolayısıyla kendi topraklarındaki vergi oranının %48'e yakın olduğu önerilir. Bakınız: G. Bransbourg, "Capital in the sixth century: the dynamics of tax and estate in Roman Egypt", *Journal of Late Antiquity* 9 (2016), 305–414, 314–15'te.

görünmektedir. Salgın hastalıklar ise üretici nüfusta bir gerilemeye sebebiyet vermiş olabilir. Benzer şekilde devletin *emblole* (devletin tahıl yardımını destekleyen tahıl toplanması) ve *annona* da (orduyu destekleyen yiyecek içecek ve malın toplanması) dâhil olmak üzere muhtelif vergi gelirlerini korumayı bir gereklilik olarak gördüğü ortadadır.[9] Çalkantılı zamanlarda bile bu etkili mali sistem sürdürülmüştür.[10]

539 yılında Ioustinianos, Mısır'ın yönetimine ilişkin bir ferman yayınlamıştır. Bu ferman, eyaletten elde edilen gelirlere yönelik herhangi bir tehdidin "devletin bütünlüğünü" tehdit edeceğini ifade ediyordu. Gelirlerin, herhangi bir yılın açığını kapatmak için geçmiş kârları kullanması gereken toprak sahibi tarafından sigortalandığı durumlarda, devlete gerekli geliri garanti ediliyordu. Apion'un, Pempo ya da Takona köylülerine verdiği toleranslar gibi herhangi bir cömertlik eylemi, sistemin arzu edildiği biçimde çalıştığının bir ispatıydı. Bu yüzden devlet ve elitler arasındaki ilişki karşıtlığa değil, iş birliğine dayanmaktadır. Toprak sahiplerinin üzerine önemli sorumluluklar yüklenmiştir. Toprak sahipleri ise bu sorumlulukları reddetmek bir yana, bu sorumluluklar vasıtasıyla sosyal statülerini sağlamlaştırırlarken, ekonomik ve politik olarak fayda sağlamışlardır.

Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi belirli bir oranda toprağa sahip zengin kimseler, *decuriō* (yerel şehir konseyi üyesi) olmak ve altyapı ile şehir hizmetlerini sürdürmek için önemli meblağları taahhüt etme yükümlülüğündeydiler. Phlaouius Apion örneğinde bu şehir, İskenderiye'nin güneyindeki Nil Vadisi'nin en büyük şehirlerinden, Euphemia'nın

9 Bransbourg, "Capital in the sixth century", 361 Apionların sahip olduğu ya da yönettiği malikânenin 540 ilâ 587 yıllarında takribî olarak %30 büyüdüğünü tahmin etmektedir. Fakat daha sonra (395–400) 540 yılından önce ve 580 yılından sonra hızlı bir büyüme artışı olduğunu düşünür ve nüfusun gerileyişi sebebiyle terk edilen topraklardan gelen malikânelerde herhangi bir önemli artış tespit edememektedir.

10 Bransbourg, "Capital in the sixth century", 319'ta sistemi oldukça iyi bir şekilde özetler: "Altıncı yüzyıl Mısır papirüsleri merkeziyetinde çoğu zaman ortaya konulan şey iki farklı vergi toplama kanalıdır. Bir yanda *embole*nin tahılı ve diğer her şey, altın *kanonika* [altın olarak toplanan genel vergiler] ile bölgesel *annona* [yani, tahıl ve ürün] ile ya da altın ve diğer şeylerle… *Embole* tahılı İskenderiye'ye taşınması için yerel kayıkçıların sorumluluğundan çıkarken, altın ve bölgesel ayni ödemelerle bu ödemelerin nihai varış noktasına bakılmaksızın köy, şehir ya da büyük malikâne düzeyindeki özel memurlar tarafından ilgilenilmiştir."

Phoibammon ile nişanlandığı, Oksyrrykhos'tu. Başka bir yerde olduğu gibi Oksyrrykhos'ta da en büyük masraflardan birisi halk hamamlarının yakacak ihtiyacını tedarik etmek ve sürekliliğini sağlamaktı. 566–567 yıllarına ilişkilendirilen bir papirüste (*P. Oxy.* XVI. 2040), Apionların bu husus için lazım gelen yirmi yedi *solidus*un dörtte birini ödediğini, geri kalan üç çeyreğin ise diğer *decuriō*lar ve kilise tarafından karşılandığını okuyoruz. Bu ve başka sayısız örnekte olduğu gibi topraktan elde edilen artı ürün, Nil Vadisi'nin şehir nüfusunu destekliyordu. Yine de şehirlerde yaşayan insanların %90'ı toprak sahibi değildi. Çoğunluğu, Apionların mülkiyetindeki evler, çok katlı binalar ve atölyeler de dâhil olmak üzere şehirdeki mülklerin yüzlercesi için kira ödüyorlardı. Şehirlerdeki insanlarla şehirlerin etrafındaki toprakları işleyen kimseler arasındaki gündelik ve samimi bağlar, Aurelios Pamouthios tarafından imzalanan bir diğer belgede (*P. Oxy.* I. 35) gösterilmektedir. Aurelios Pamouthios Oksyrrykhos'da bir işçi başıydı ve Aurelios Abrahamios'a karısı ve sürüleriyle birlikte *enagraphos georgos* olarak tashih edilen arazide kalmazsa, Aurelios Pamouthios, Apionlara sekiz *solidus* ödemekle yükümlüydü. İki adam arasındaki ilişki başka türlü açıklanamaz.[11]

Refah, İnanç ve Toplum

Phlaouius Samouelis altıncı yüzyılın ilk yarısı içerisinde, Oksyrrykhos'dan çok da uzakta bulunmayan, Nil Vadisi'ndeki Aphrodite Köyü'nde toprakları bulunan bir askerdi.[12] 526 yılında (*P. Michael* 43), Phlaouius

11 Bransbourg, "Capital in the sixth century", 314: "Takona eklendiğinde, Apionlar toplamın %25'ine ya da bir defaya mahsus olmak üzere %30'una katkıda bulunur [sözü edilen bu köydeki hamamlar için ek bir vergi]… Öyle gözükmektedir ki Apionlar her zaman genel rakamın 1/3'ü oranında ödemede bulunurlar." Ayrıca bakınız: Ruffini, *Social Networks*, s. 102–4, 117; P. Van Minnen, "The other cities in later Roman Egypt" içinde: R. Bagnall, ed., *Egypt in the Byzantine World 300–700* (Cambridge, 2007), s. 207–25, s. 221'de. *P. Oxy.* XVI. 2040'ın Yunanca metni şu adreste bulunabilir: papyri.info/ddbdp/p.oxy;16;2040. *P. Oxy.* I. 135'in Yunanca metni şu adreste görüntülenebilir: papyri.info/ddbdp/p.oxy;1;135.

12 Aphrodite önde gelen köylülerden (*syntelestai*) oluşan bir konsey tarafından toplanan kendi vergilerini (*autopragia*) ödemeye hak kazanmış ve kıskanç bir şekilde bunu koruyan bir köydü. Bu hak tehdit edildiği zaman köylüler *Augusta* Theodora'nın himayesini kazanmaya çalışmışlardır fakat *augusta*nın ölümünden sonra "autoprakt" statülerini kaybetmişlerdir.

Samouelis, sekiz yıllığına Triadelphos'un oğlu Aurelios Phoibammon isimli köylü bir ahbabına yirmi sekiz *arūra* boyutunda bir tarla kiraladı (bir *arūra* takribî olarak bir dönümün üçte ikisi kadardır, dolayısıyla çiftlik 19 dönüm ya da 7,5 hektarın biraz altındadır). Phlaouius Samouelis'in hâlâ bir asker olduğunu ve toprağının başında bulunmadığını varsayarsak, bu kiralama işleminin muhtemelen üçüncü bir köylünün toprağı boşaltması sonucunda gerçekleştiğini düşünebiliriz –ki Phrer'in oğlu Ioannes isimli bir köylü bahsi geçen papirüste Phlaouius Samouelis'in eski kiracısı olarak gözükmektedir. Aurelios Phoibammon her yıl arpadan daha fazla buğday olmak üzere 140 *artaba* tahıla ek olarak elli teneke peynir, bir miktar hardal, kiralanan topraktaki ağaçların verdiği meyvelerin de yarısını içeren gıda maddelerini göndermeyi kabul etmişti. Mısır'daki kuru tahılları ölçmek için kullanılan bir birim olan *artaba*, imparatorluğun başka bir yerinde 4,5 *modios*a, yani otuz kilogramın biraz daha fazlasına eşitti. Bir başka deyişle Aurelios Phoibammon, 4,200 kilogram tahıl ödemekle mükellefti. Bu miktar her ne kadar yüksek görünse de yıllık mahsulün yarısının kira olarak Phlaouius Samouelis ve kızlarına ödenmesi oldukça olağandı. Fakat aynı zamanda Phlaouius Samouelis, Aurelios Phoibammon'dan, on sekiz *solidus* ve elli sekiz *artaba* (takribî 1,750 kilogram) miktarında buğdayı önden almış, anlaşma şartlarını da hemencecik değiştirmişti. Keza Aurelios Phoibammon yıllık on beş *artaba* miktarında bir kira indirimi kapmanın yanı sıra Phlaouius Samouelis borcunu ödemezse, kira yıllık olarak on *artaba* daha düşecekti. Bu sebepledir ki Aurelios Phoibammon hızlı bir şekilde kiraladığı toprak için piyasa fiyatından çok daha az bir rakam ödemişti. Bunun da ötesinde ertesi yıl Phlaouius Samouelis, Aurelios Phoibammon'dan önce otuz *artaba* (takribî 900 kilogram), daha sonra da on sekiz *artaba* (takribî 500 kilogram) olmak üzere iki defa ödünç buğday aldı. Bu sebeple Phlaouius Samouelis hızlı bir şekilde Aurelios Phoibammon'a karşı ağır bir borç yükünün altına girmişti. Aurelios Phoibammon artık Phlaouius Samouelis'in aldığı kredilerin bir teminatı olarak arazilerin tamamına sahipti.

Phlaouius Samouelis'e ilişkin elimizde başka bir kayıt yoktur. Fakat Aurelios Phoibammon'un köy konseyinde hizmet ettiği Aphrodite'de, zenginliği artmaya devam etmiştir. Aurelios Phoibammon, köyünde

bulunmayan askerler ve diğer görevliler de dâhil olmak üzere, kendi toprağını ekmek istemeyen ya da ekemeyen kimselerden, bölgedeki kiliselerden hem toprak kiralamış hem de çok sayıda parsel satmıştır. 572 yılında, Aurelios Phoibammon'dan bahseden son papirüs kaydında artık açıktır ki kendisi yaşlı bir adam olan Aurelios Phoibammon, kardeşi Kolluthos'un oğlu yeğeni Viktor ile bir otlak mukavelesi gerçekleştirmiştir. Tarihlendirilmeyen bir papirüs kaydında ise Aurelios Phoibammon ile Kolluthos köyde geniş bir evi ortak olarak satın almışlardır. Bu ev, ekmek için özel bir depolama alanının da olduğu büyük bir kilere sahipti. Böylesi bir mekânda Aurelios Phoibammon hem artı ürünlerini hem de tahıl tohumlarını yıllık olarak depolayabilir ve gerektiği zaman başkalarına ödünç vermek ya da satmak için çıkarabilirdi. Elinde bulundurduğu mal miktarı, vergilerini hasat mevsiminden önce ödeyecek kadar yeterliydi. Aurelios Phoibammon, Aurelios Paulos isimli ikinci bir erkek kardeşe ve birlikte bir bağ satın aldığı "güvercin" olarak nitelediği bir eşe sahipti. Ailesi hâlâ başka bir hususun konusu olan Anastasia'nın dayısı Apollos, köydeki ilk hane sahibiydi. Apollos'un oğlu Dioskoros, köylüler için imparatorluk lütfunu temin eden bir dilekçe kaleme alan, Aphrodite Köyü'nün büyük bir bilim insanı ve şairiydi. Hem baba hem de oğlu uzun süredir bölgede Phalouius Apion'a denk gelen Kont Phlaouius Ammonios için çalışıyordu. Apollos öldüğünde, malikânesinin üçte ikisini Dioskoros'a, geri kalanını ise Aurelios Phoibammon'a bırakmıştı.[13]

Aurelios Phoibammon'un hikâyesi, papirüslerde Aphrodite Köyü'ne ilişkin anlatılan orta halli bir adamın tarihidir. Bu kıymetli belgeler bir zamanlar bir ailenin arşivinde tutuluyordu ancak şimdilerde Aphrodite'den uzakta Floransa, Vatikan, Kahire, Londra, Michigan ve New Jersey kütüphanelerinde ve müzelerinde görünmektedirler. Anoup, Phlaouius Samouelis, Aurelios Patermouthis, Aurelia Kakou ve kavgalı oldukları akrabaları gibi Aurelios Phoibammon'un da hikâyesi imparatorluğun her yakasındaki köylerde ve şehirlerde muhtemelen

13 J. Keenan, "Aurelius Phoibammon, son of Triadelphus: a Byzantine Egyptian land entrepreneur", *Bulletin of the American Society of Papyrologists* 17 (1980), 145–54; J. Keenan,"Byzantine Egyptian villages" içinde: Bagnall, ed., *Egypt in the Byzantine World*, s. 226–43; Ruffini, *Social Networks*, s. 147–97

benzer bir şeydi. Ancak biz bu hikâyeleri yalnızca Mısır dışında oldukça ender bir şekilde kurgulayabiliriz. İmparatorluğun başka bir yerindeki köylerde ve şehirlerde süregelen yaşama ilişkin arkeoloji, aziz hayatları ve edebî kaynaklardaki referanslara da başvurmak zorundayız. Bu listenin başına Libanios'un Orontes [Asi] Vadisi ve sevdiği Antakya'nın hinterlandına ilişkin gözlemleri yerleştirilebilir. Burada toprak "derin, zengin ve yumuşaktır. Saban ile kolay şekilde işlenir ve oldukça iyi bir biçimde toprağı işleyen çiftçilerin beklentilerinin ötesine geçer... Tüm güzellikleriyle topraklarında uzun ağaçlar ve ağaçlardan daha uzun tahıl demetleri biter... Bu nedenle komşularımıza epey bir şarap gider ve dünyanın her yerine yük gemilerinde yağ taşınır."[14]

Libanios bu toprakların nasıl ekildiğini ve büyük köylerde ve küçük kasabalarda (*kome*, *metrokoma*) metaların nasıl mübadele edildiğini ayrıntılarıyla anlatır:

> Kasabalarda olduğu gibi zanaatkârların hizmetleri kullanılır ve zanaatkârlar tarafından üretilen metalar festivaller aracılığıyla birbiriyle paylaşılır. Zanaatkârlar bu festivallere ötekileri davet ederler ya da davet edilirler. Her biri karşılığında ötekilerini çağırır. Aynı şeylerden keyif ve zevk alırlar. Elde ettikleri ürünleri, birbirleriyle paylaşarak, kâr elde ederler. Karşılığında ihtiyaç duyduklarını kazanırlar. Bazı şeyleri satarlar, ötekileri alırlar. Kimileri deniz ticaretiyle uğraşanlardan daha şanslıdırlar. Keza bu kimseler refahlarını dalgalar ve mancanalar arasında değil, kahkaha ve koşuşturmalarla kazanırlar. Kendi aralarındaki ticaret nedeniyle şehir ürünlerinin pek azına ihtiyaç duyarlar.[15]

Libanios başka bir yerde, tıpkı Mısır'daki Aphrodite Köyü gibi "bu köylerin bereketli topraklarının her birinin pek çok efendiye ait olduğu" gözleminde bulunur. Kuzey Suriye'de, bir kireç taşı kütlesi üzerinde, zeytin ağaçları ve üzüm bağlarının baş verdiği yedi yüzden fazla köyün kalıntıları tanımlanmıştır. Refahın bir simgesi olan taştan inşa edilen pek çok köy korunmuştur zira erken bir safhada terk edilmişlerdir. Taş yapılar kereste,

14 Libanius, *Oration* 11.19–21; çev. Downey, s. 677. Bu pasajı destekleyecek yorum ve arkeolojik kanıt için bakınız: C. Morrisson ve J.-P. Sodi "The sixth century economy" içinde: *EHB, s.* 171–220, s. 179–81'de.

15 Libanius, *Oration* 11.230; çev. Downey, s. 657.

kerpiç ve saz gibi organik maddelerden inşa edilen yapılardan çok daha kolay şekilde günümüze ulaştığı için kireç taşı bolluğu arkeologlar adına bir avantaj olagelmiştir. Refah, her köyde bulunan küçük taştan kiliselerden de anlaşılır. Bu kiliselerin hem aldıkları hem de gömdükleri gümüşler, köydeki yalnızca dört ya da beş yapıya hizmet ediyorlardı.[16]

Çok daha büyük köylerdeki ve kasabalardaki zanaatkârlar arasında metal işçileri, demirciler, halıcılar, dokumacılar ve taş ustaları vardı. Hünerleri ve becerileri bulunan bu kimseler aletler ve çuvallar yaparak, at arabalarını onararak ve kilerler inşa ederek evdeki ve arazideki hayatı kolaylaştırıyorlardı. Tüm bunlardan gelen izler, Akdeniz ve Kuzey Afrika'daki kazı alanlarının arkeolojik kayıtlarında görünmektedirler. Bu *kome*lerde, bir bütün olarak şehir yaşamını karakterize eden büyük sütunlu caddeler, anıtsal çeşmeler ya da hamamlar veyahut belediye ve eğitim binaları bulunmuyordu. Bu hususlara bir sonraki bölümde tekrar döneceğiz. Fakat burada bir kilise olabilirdi ve kilisenin içerisinde gündelik hayatlarında ve seyahatlerinde Geç Antik Çağ hayatının bir başka kaidesiyle karşılaşacak yerlilerin bağışladığı bir servet ya da toplumsal ilişkilere müdahale ve anlaşmazlıklara hakemlik eden bir aziz bulunabilirdi. Zira bu azizin duaları şifa veriyor, yardım ediyor ve hatta adli vakaları çözüp suçluları yakalıyordu.

Sykeonlu Aziz Theodoros'un Hayatı bu bağlamda öğretici bir metindir. Hem yedinci yüzyılın başlarındaki Galatia'daki (Anadolu) köylerde yaşayan toplulukların büyüleyici hatıralarıyla doludur hem de bir aziz hayatının bilgiyi nasıl şekillendirdiği ve rafine ettiğine dair bir örnektir. Burada gaye *vita*nın [=hayat hikâyesi] kahramanının hikâyesinin temel amacına hizmet etmek, propagandasını yapmak ve öteki önemlerinin üzerinde kutsiyetini yükseltmektir. Bu sebeple "Tanrı'nın hediyesi" Theodoros, oldukça genç bir yaşta Aziz Georgios'un görüleri tarafından kalabalıklardan çekilerek, İsa'yı taklit etmeye ikna edilir. Fakat azizin çölü, kendi köyünün hinterlandıdır. Terk edilmiş bir şapelde oturmaya muktedirdir. Sunağın altında bir çukur kazar, oruç tutar ve Noel'den, Paskalya'dan önceki pazar gününe kadar orada yaşar. Akabinde dışarıya, yalnızca bir adam tarafından bilinen ve iki yılını

16 Libanius, *Oration* 47.4. Bağlamı içerisinde yorumu için bakınız: J. Banaji, *Agrarian Change in Late Antiquity: Gold, Labour and Aristocratic Dominance* (Oxford, 2007), s. 10–12.

daha geçirdiği başka bir inziva alanının bulunduğu yerel bir dağ eteğine çıkmaya cesaret eder. Bir deri bir kemik kalmış şekilde, saçında solucanlar ve kafasından iltihap sızar vaziyette döndüğünde, yaşadığı muhitin piskoposu Theodosios tarafından kutsiyet atfedilerek tanımlanır. Theodoros'un kutsallığı, henüz doğumundan önce annesi Meryem'in danıştığı bir dizi yerel aziz için bile açıktı.[17]

Theodoros'unki, küçük bir dünyadır. Sykeon Köyü kesin olarak *vita*nın hemen başlangıcında, Galatia kırsalının on iki mil uzaklığında, Galatia Prima Eyaleti'ne, yani Ankyra'ya bağlı bulunan, Anastasioupolis kasabasının yargı yetkisi altındaki noktada yer alır. Tek bir kısa bölüme konu olan azizin Kudüs'e yaptığı hac ziyareti dışında Theodoros'un mucizeleri, bölgede yaşayan ahali ve Sykeon'dan altı, sekiz ya da on mil uzaklıktan gelen ziyaretçiler için gerçekleştirilir. Azizin gücü daha öteye de ulaşabilirdi, tıpkı dualarının Nikaia yakınlarında bir adamı bulması ve onu ayrılmadan durdurması olayında olduğu gibi. Böylece adam yakalanabilir ve çaldığı parayla birlikte Sykeon'a geri getirilebilirdi. Gücünün en yüksek noktasında Theodoros, bölgedeki çiftçiler tarafından hibe edilen eşyalardan kurulan bir kafese sahipti. Bu kafesi, doğal şartlara açık mağarasının üzerine asmıştı. Kafesin içerisinde ağırlığı bindirmek için demir giysiler giymişti. Ayakları döşeme tahtalarına yapışmıştı ve hareket ettiğinde derisi parçalanıyordu. Yazın güneş çarpmasından dolayı bayılmıştı ve hizmetlisini kendisini gölgelediği için azarlamıştı. Kendi kendine dayattığı sıkı bir düzene (*askesis*) maruz kalan genç bir adamın kişisel bir hizmetçi, belki de bir köle tutması çarpıcıdır. Fakat bir o kadar da açıktır ki Theodoros, genç bir adam için altın bir kemer ve pahalı kıyafetler alacak kadar zengin bir aileden geliyordu. Ailesi, han işletmeciliğiyle iştigal ediyordu. Fakat Theodoros, bu altın kemeri ve kıyafetleri bir kenara atmış ancak kölesini tutmuştu. Phoibammon gibi Theodoros da orta sınıf bir vatandaştı ve dünyevi şeyleri bir kenara bırakma kararı alacak kadar zengindi.

Theodoros, bir köy doktorunun yokluğunda sağlık hizmetleri sunuyor, bedensel ve zihinsel hastalıklara sebep olan şeytanları defediyordu. Theodoros, doktor azizler Kosmas ve Damianos'dan mucizevi

17 Sarris, *Economy and Society*, s. 119: "Çalışma boyunca Theodoros'un müdahaleleri, şeytan çıkarmaları, şifa dağıtmaları vasıtasıyla zirai sosyal ilişkilerde barış ve uyumu koruyup düzenlediği görülebilir. Fakat bu tablo göründüğü gibi resmedilmemelidir."

öğütler ve medikal tavsiyeler almıştı –ki Kosmas ve Damianos kendi zamanlarında sundukları sağlık hizmetleri için para almamaları sebebiyle kaydedilmeye değerlerdir. Bir defasında Theodoros, kocasının kendisine aldırış etmediği bir kadından şeytan çıkarmıştı. Azizin hayatını kaydeden kişiye göre kadın bir günah tarafından zarar görmüş ve yozlaşmıştı. Pek çok karakter yalnızca Theodoros'un mucizeleri için bir sahne olarak işlev görür. Kadınlar, bakire ya da fahişe olarak sunulurlar. Theodoros'un kız kardeşi Blatta kutsanmış bir bakireydi. Aziz, kardeşinin genç yaşta ölümünü kutluyordu. Büyükannesi ise Theodoros'un sağlığı konusunda çok endişelidir, ta ki kendisi bir rahibe olup sonraki yaşamında onun izinden giderek bir topluluğa liderlik edene kadar. Büyükannenin geç kazanılmış kutsiyeti, ölümünü önceden tahmin edebilme kabiliyeti tarafından ortaya konur. *Vita*daki en kötü değerlendirme, azizi zengin bir gezginle birlikteliğinden dünyaya getiren annesi Meryem için ayrılmıştır. Meryem, adaşından oldukça farklıdır. Oğlunun çağrısını tanımaması, çılgınlıklarını önlemek için annelik içgüdüsüyle hareket etmesi ve en nihayetinde köyü terk ederek Ankyra'da tekrar evlenmesi gibi hatalara düşmesinin tamamı şiddetle kınanır. Annesinin ölüm haberi azize ulaştığında, aziz bu haberi kabul etmeyi reddeder ancak bir hafta boyunca oruç tutar ki Tanrı annesinin günahlarını affetsin. Theodoros'un bir azize yakışır yaşamı, henüz ailesinden yüz çevirdiğinde başlamıştır fakat *vita* aile bağları ve inancın köy yaşamındaki merkezî yeri hususunda anlayışımıza katkıda bulunur.[18]

Theodoros'un ünü ve mevkisi arttıkça, statüsüne uygun bir manastır kurmuş ve Konstantinopolis'e komünyonda kullanılmak üzere gümüş alması için bir diyakoz göndermiştir. "Üzerindeki beşli damgaların kalitesinin kanıtladığı" yüksek kaliteli bir kadeh ve tabak bulan diyakoz alışverişinden memnun kalmıştı fakat aziz hoşnut değildi ve onları "kullanışsız ve sahte" olarak nitelendirmişti. Litürjide ilk kullanıldığı vakit ise gerçek ortaya çıkmış, gümüş kararmıştı.

18 "The Life of St. Theodore of Sykeon", çev. E. Dawes ve N. Baynes, içinde: *Three Byzantine Saints* (Oxford, 1948), s. 88–192. Peter Brown'ın Augustinus'un *Confessiones* isimli eserindeki Monica karakterine ilişkin gözlemi yalnızca oğulları için ne anlama geldiği bağlamında sunulduğu için pek az annenin hayatta kalabileceğine dair yargısını hatırlatır.

> Bunu gören kardeşler görünür olmayan şeyleri, hizmetkârının ellerinde görünür kılan Tanrı'ya ibadet ettiler. Baş diyakoz bu eşyaları alıp kaldırdığında, bir kez daha saf gümüş gibi göründüler. Akabinde diyakoz Konstantinopolis'e döndü ve gümüşleri tekrar satıcıya verip, nedenini söyledi. Sonrasında satıcının ustasını ve eşyaları döken demirciyi araştırdı ve bu eşyaların bir fahişenin tuvaletinden geldiğini buldu.[19]

Ioannes Khrysostomos bu tür bayağılıklardan ve zenginliğin gösterişli bir şekilde sergilenmesinden yakınmıştı: "Dışkınıza ona gümüş alacak kadar saygı mı duyuyorsunuz?"[20]

Günahın bedeli, bağışlar kadar kolay bir şekilde gümüş kaplar, kabul edilen dualar için adaklar ve vefat edenler anısına anıtlar satın alabilirdi. Theodoros'unki gibi manastır kiliseleri, kesinlikle bir servete sahip oluyorlardı. Güzel bir örnek, Anadolu'nun güneyindeki dağlık kıyı şeridi Lykia'daki Myra yakınlarında bulunan Kutsal Sion Manastırı'dır. Lykia Eyaleti'nin Korydalla şehrinde (modern Kumluca), manastırdan takribî kırk kilometre uzaklıkta, en azından yetmiş beş kap kacak ve kilise eşyası keşfedilmiştir. Buna rağmen Kutsal Sion'a atıfta bulunan sekiz yazıtta, manastırın kilisesiyle arasındaki ilişki ortaya konulmaktadır. Otuz gümüş obje, *Sykeonlu Aziz Theodoros'un Hayatı*'nda bahsedildiği gibi beşli gümüş damgalara sahiptir –ki bu 550 yılı dolaylarında Anastasius'un hâkimiyeti altında uygulamaya giren ve 670 yılına değil devam eden bir pratikti. Damgalar, eşyaların 550 ilâ 565 yıllarında yapıldığını kanıtlamaktadırlar. Damgalanan tüm gümüşler ve damga taşımayan üç obje, toplamda otuz üç parça, yalnızca bir adam tarafından verilmiştir: Piskopos Eutykhianos. Bu eşyaların en büyüğü ve en pahalısı Aşai Rabbani Ayini'nde kullanılan, komünyon sırasında ekmeğin dağıtıldığı, geniş metal tabaklardır. Bugün Antalya Müzesi'nde sergilenen damgalı eşyalardan birisi kenarlarında akantus yaprakları ve merkezinde *khi-rho*

19 "The Life of St. Theodore of Sykeon", 117–18. Ayrıca bakınız: R. Leader-Newby, *Silver and Society in Late Antiquity: Functions and Meanings of Silver Plate in the Fourth to Seventh Centuries* (Aldershot, 2004), s. 66–72.

20 Chrysostom, *Homily 7 on Colossians* belki de Petronius'un *Satyricon Liber* isimli eserindeki bölüme gönderme yapar. Bu bölüm içerisinde Trimalchionis kamu hamamlarında top oyunu oynarken, kendisini böyle bir kabın içerisine koyar. Bakınız: Leader-Newby, *Silver*, s. 112.

ile dövülerek yapılan yaldızlı madalyonlara sahiptir. Eutykhianos'un ismini taşıyan iki metal tabak daha vardır fakat bunlar gümüş damgalar olmaksızın bu eşyayı taklit ederler. Buna rağmen şu an George Ortiz Koleksiyonu'nda bulunan bir tanesi daha büyüktür. Dumbarton Oaks'taki ise daha küçüktür. Üç metal tabak arasındaki ilişki merak uyandırıcıdır. Belki de zor olmasına karşın en azından birisi kesinlikle Konstantinopolis'te imal edilen damgalı bir parçanın bölgede üretilen bir muadili olabilir ve üçünün tamamının da bölgesel olarak tamamlanmış olması muhtemeldir. Damgalanmış diğer iki metal tabak, dalgalı yaldızlı ve gümüş loplardan oluşturulmuş kenarlıkları ve merkezlerinde geniş yaldızlı haçlarla eştir ve açıktır ki aynı *metropolis* atölyesinde birlikte imal edilmişlerdir. Her ikisi de ağırlık işaretleri taşırlar ancak tam olarak ayırt edici özellikte değillerdir. Gösterilen ağırlık, hâlâ gümüşün ilk etapta işlenmesi sırasında kaybolmuş olacak iki ons içerisinde doğrudur. Her ikisi de yazıt taşırlar. Bir tanesi Rufinus'un hatırasına, ötekisi ise Ioannes ve kızı Prokles'in anısına adanmıştır.[21]

Kuzey Suriye'de, çok da önemli bir köy olmayan, bir kireçtaşı kitlesinin üzerinde tespit edilen yedi yüz köyden birisi olan Kaper Koraon'da, elli altıya yakın farklı gümüş litürjik obje bir defasında Aziz Sergios'a adanan kilisenin hazinesini oluşturuyordu. Bu parçalar, en azından elli kişinin ismini taşıyorlardı. Kadehler, metal tabaklar, ibrikler, yelpazeler, kaşıklar ve imbik gibi objeler şimdilerde British Museum da dâhil olmak üzere muhtelif müzelere dağılmıştır. British Museum, 1914 yılında, "Arap Lawrence" olarak da bilinen T. E. Lawrence'ın tavsiyesi üzerine, bir yıl önce Lawrence'ın Antakya'daki otel odasında satışa çıkarılan bir kadeh almıştı. Kadehin kenarındaki yazıt şöyledir: "Sergios ve Ioannes'in adağını yerine getirmek üzere." Bu, adakta bulunan kimselerin olumlu bir sonuç için dua ettikleri ve iyi bir talihe kavuşmalarının üzerine, yerel kiliseye bir gümüş kadeh vererek adaklarını tamamladıkları anlamına geliyordu. Farklı çeşitlerde, çok daha fazla gümüş eşya, şimdilerde Baltimore'daki Walters Art Museum'da bulunmaktadır ve neredeyse tamamı yerel bağışçıların isimlerini taşımaktadır. Gümüş kadehin kenarını

21 S. Boyd, "A metropolitan treasure from a church in the provinces: an introduction to the study of the Sion Treasure" içinde: S. Boyd ve M. Mundell Mango, ed., *Ecclesiastical Silver Plate in Sixth-Century Byzantium* (Washington, DC, 1992), s. 5–38; Leader-Newby, *Silver*, s. 82–97. *Repoussé*, yüzeye çıkan bir süsleme üretmek için levha metali arkadan sıkıştırma tekniğidir.

çevreleyen bir yazıt, *magistrianos* ya da posta veyahut liman müfettişi olarak hareket eden orta sınıf bir bürokrat Symeonios tarafından yerine getirilen adağın şehadetini taşır (Levha 2). Aziz Sergios'un ismi bir dizi kap kacağın üzerine işlenmiştir ve ötekilerin de üzerinde azizin imgesi vardır. Walters Art Museum'daki bir ibriğin üzerindeki yazıtta şöyle denilmektedir: "Aziz Sergios'un ibriği, Daniel, Sergios, Symeonios, Bakkhos'un ve Kaper Koraon Köyü'nden [gelen] Thomas'ın duası." Aziz Sergios'un oyma süslemelerdeki dört figürden birisi olarak gösterildiği bir imbiğin üzerindeki yazıtta ise şöyledir: "Bir adağın yerine getirilmesi ve Megale ve çocukları ve yeğenlerinin kurtuluşu ve Heliodoros ve Akakous'un ruhlarının huzuru için." Öyle anlaşılmaktadır ki Megale, Heliodoros'un dul kalan eşi, Akakios'un ise kardeşidir.

Bu elli altı gümüş obje ve belki de kurtarılamayan ya da bilinmeyen daha fazlası bağışlanmak üzere imal edilip, 540 ilâ 640 yıllarında, yalnızca beş ailenin üyeleri tarafından adanmışlardı. Symeonios'un kadehi örneğindeki gibi metaların on yedisi beşli imparatorluk gümüş damgası taşıyorlardı. Muhtemeldir ki bu objeler devletin işlettiği bir atölyede imal edilmişler, belki de tamamlanmışlar ve daha sonra bölgede yaşayan bir demir ustası tarafından yazıt işlenmişti. Buna rağmen metaların çoğu, damga taşımaz. Görünüşe göre en zengin bağışçı, hayat hikâyesi belli olmayan ancak ihtimal odur ki zengin Megas'tır. Belki de Megas, Konstantinopolis sarayında önemli bir sima haline gelen ve Antakya'da yüksek bir memuriyeti tutan Megale'nin kardeşidir. Megas'ın, Aziz Sergios Kilisesi'ne nihai bağışı, gümüşün külçe değeri bağlamında 75 *solidus*tu. Bu rakam, böylesi mütevazı bir kuruluş için kayda değer bir hediyeydi. Gümüş kap kacaklar genellikle hafif ağırlıklardır ve metalürjik analizler üretimlerinde büyük bir oranda bakır kullanıldığını göstermektedir. Bu ise beş ailenin olağanüstü zengin olmadığı ancak hali vakti yerinde ve dindar kimseler olduğunu göstermektedir. Onlarınki, ele aldığımız yeni Romalıların imparatorluğu, kültürü ve uygarlığıdır. Dünya görüşleri Roma ve batıdaki eyaletlerdeki gelişmeler tarafından şekillendirilmiştir. Bu eyaletler arasında Britanya en uzak ve karanlık noktaydı fakat doğuda Antakya, İskenderiye ve son zamanlarda yalnızca Konstantinopolis bulunuyordu.[22]

22 M. Mundell Mango, *Silver from Early Byzantium: The Kaper Koraon and Related Treasures* (Washington, DC, 1986).

Keşişler ve Hadımlar

Sykeonlu Theodoros, ailesiyle bağlarını başarılı bir şekilde kopardığında, bir manastır kurdu. Toplumdan ayrı yaşamanın bir yolu olarak her ne kadar hareketleri epey farklı bir biçimde başlamış olsa da yedinci yüzyıl başları itibarıyla imparatorluğun doğu yakasındaki keşişler toplum içerisinde olağan varlıklardı. Manastır hayatı [=*monasticism*] terimi *monazein* (tek başına yaşamak) kavramından gelmektedir ve erken keşişler Antonios'a öykünmüşlerdir. Antonios, üçüncü yüzyılın sonlarında, yaşamı sırasında şöhret kazanmış olsa da bu şan ölümünden sonra İskenderiyeli Athanasios'a atfedilen *vita*sıyla daha geniş bir alana yayılmıştır. 360 dolaylarında yazılan *vita*, Antonios'un şeytanlarla mücadelesi ve gerçekleştirdiği mucizeler üzerinde durmuş ve yeni bir edebî *janr* ortaya çıkarmıştır: *Hagiographia*. Öteki yazarlar tarafından kaleme alınan Antonios hakkındaki pek çok diğer hikâye de yayılmıştır. Bu hikâyeler ise vurguyu genç keşişler için bir danışman ya da *abbas*lara (peder) toplamışlardır. Antonios toplumdan ve ailesinden uzaklaşarak Mısır çölüne çekilmiştir ve ünü takipçileri cezbedene kadar tek başına yaşamıştır. Hızlı bir şekilde komünal (senobitik) manastır hayatının kaideleri Antonios'un çağdaşı Pakhomios tarafından kaleme alınmıştır. Senobitik manastır hayatı bir üste itaati, ayinlere düzenli olarak katılımı, el emeğiyle üretimi, yoksulluğu ve bekâreti vurguluyordu. Öte yandan bu çilecilik bireylerin ruhani mücadelesine dayanıyordu. Tipik olarak bu, her türlü dünyevi hususun tiksindiğini, kadınların bedenlerinden korktuğunu ve kendi vücutlarını aşağıladıklarını açığa vuran azizler tarafından sürdürülmüştür. Fakat ölçülü olmak genellikle kendilerini ibadete adamayı arzulayan kimselere daha cazip görünüyordu. Kaisareialı Basileios'un gayretleriyle, senobitik manastır hayatı, dördüncü yüzyılın sonlarından itibaren baskın bir yaşam biçimi haline geldi. Kaisareialı Basileios, kadın ve erkek keşişler için ölçülü olmayı ve bireysel çileciliği vurgulayan bir dizi manastır kuralı koydu ve şehir manastırlarının kurulmasını destekledi. Bu sebeple oldukça erken bir zamanda, çöller şehirlere ya da en azından banliyölere indi. Söz gelimi hem azizler hem de keşiş toplulukları Konstantinopolis surlarının hemen dışarısında, dördüncü yüzyılın sonunda bir manastır kurdu. Bu hareket Antakya, İskenderiye ve Kudüs'te ise daha erken tarihlerde meydana gelmişti.

Dördüncü yüzyılda pek çok kişinin Hristiyanlığa ihtidası, manastır hayatının benimsenmesiyle tesadüf eder. Kimileri için bu hayatın sonunda gelmişti kimileri içinse adanmışlığa genç yaşta gönül verilmişti. Bu ise zorunlu askerlik hizmetinde bulunma, vergi ödeme ya da şehir hayatı içerisindeki sorumlulukları yerine getirmeden kaçma olanağı tanıyordu. İmparator Valens tarafından 373 yılında çıkarılan bir kanun "kimi dindar geçinen aylakların şehrin zorunlu hizmetlerinden kaçtıklarını, inzivaya ya da köşe bucakta kalmış yerlere çekildiklerini ve din bahanesiyle keşiş gruplarına katıldıklarını" gözlemlemektedir. Bu kimseler yakalanacaklar ve tekrar hizmete çağrılacaklardı. Valens, keşişleri zorunlu askerî hizmete tabi tutan bir kanun da çıkarmış ve bir dizi muhalifini askere almış, hatta kimilerini iş gücü eksikliğini kapatmak için madenlere göndermiştir. Savaşmak adına zorunlu olarak askere alınan kimseler arasında, sopa ile dövülen Isaakios isimli genç bir keşiş de vardı –bu ceza, asker kaçakları için yaygındı. Isaakios'un önceden bildiğini söylediği felaketle neticelenen Hadrianopolis Savaşı'nda Valens'in ölümü üzerine, sıklıkla imparatorluk sarayını ziyaret eden ve Konstantinopolis surlarının dışındaki bir arazide kendi manastırını kuran başkentin başat bir figürü haline gelmiştir.

Ioannes Khrysostomos dünyevi, politik bağları bulunan ve politikayla haşır neşir olmuş olarak tanımladığı Isaakios'un manastır yaşamına muhalifti. Öyle görünmektedir ki çatışma Isaakios'un *vita* yazarı için kimi utanç verici hadiselere sebep olmuştur. Isaakios en azından 406 yılına kadar yaşamıştı ve Ioannes Khrysostomos'un güçten düşmesine ve sürgüne gönderilmesine şahit olmasına rağmen *vita* yazarı Isaakios'un ölüm tarihini 383 yılına yerleştirmişti. Bir sonraki bölümde bu hususlara döneceğiz. Isaakios'un kendisinden sonra belirlediği halefi manastıra ismini veren Dalmatos'tu ve şimdi manastır şehrin Theodosius Surları içerisinde kalıyordu. Dalmatos da I. Theodosius'un hükmü altında imparatorluk muhafızı üyesi olarak hizmet eden eski bir askerdi. Ioannes Khrysostomos başka bir güçlü manastırı Diyakoz Olympias'ı davasına çekmeyi başarmıştı. Olympias şehrin kalbinde, büyük kiliseye bitişik bir kadınlar manastırı kurmuştu ve manastırın hizmetine kendi hizmetkârlarından elli kişiyi adamıştı (ve bir varsayıma göre azat edilmiş köleleri). Manastır hızlı bir şekilde 250 kadını içeren bir yapıya dönüştü. Olympias'ın kadınlar manastırı yedinci yüzyıla

değin hayatta kaldı. Yedinci yüzyılda daha sonra keşişlerin başına geçecek Sergia'nın anlatımına göre manastırı kuran kişinin ve azizin kemiklerinin kurtarıldığı ve bir vakfa dönüştürüldüğü aktarılır. Dalmatos Manastırı, gasıp İmparator Leontios'a ev sahipliği yapmasının ardından yedinci yüzyılın sonunda III. Tiberios tarafından kaldırılmıştır.

Konstantinopolis ve çevresindeki erken manastır hayatına ilişkin en iyi kanıtlar, beşinci yüzyılın ilk yarısında, Khalkedon'daki *Rouphinianai* Manastırı olarak adlandırılan manastırın kurucu ve baş rahibi *Hypatios'un Hayatı*'ndan gelir. Kurum 392 ilâ 395 yıllarında bir banliyö sığınağı olarak *prafectus praetorio* Rufinus tarafından inşa edilen terk edilmiş bir sarayın bir parçasıydı. Ioannes Khrysostomos'un sürgününe karar veren Oak Konsili, 403 yılında burada toplanmıştı. Hypatios, takipçilerini bahçecilik ve sepet örmenin yanı sıra itaat gibi hususlarda teşvik ederek komünal bir manastır hayatını benimsemiştir. Bireysel olarak şeytanlarla girdiği kimi sert mücadelelere rağmen öteki manastırlarda bulunan aşırı çilecilik türlerini yasaklamıştır. Hypatios'un manastırı gelişmiş, hatta II. Theodosius'u bir ziyaretçi olarak misafir etmiştir. İlk başlarda ismini gece boyu söyledikleri mezmurlardan alan "Uykusuzlar Manastırı" (*akoimet*[os]-*oi*) daha az başarılıydı ve katı bir çilecilik anlayışıyla ün yapmıştı. Bu grup şehirde yoksullara hitap etmiş ve uykusuzların sayısı hızlı bir şekilde büyümüştür. Fakat liderleri Aleksandros yalnızca güçlü bir hami bulmakta başarısız olmamış aynı zamanda açık şekilde zenginleri eleştirmiş ve öteki manastırların keşişlerine kendi topluluğuna katılmalarına izin vererek, diğer manastırların başlarında bulunan kimselerle arasını açmıştır. Manastırları dağıtılmış ve topluluk ancak Hypatios'un müdahalesiyle hayatta kalmıştır. Keza Hypatios, şehirden belirli bir mesafe uzaklıktaki arazinin bir parçasını, uykusuzlara hibe etmiştir. Fakat kısa süre sonra keşişler Prodromos Manastırı'nın (Stoudios Manastırı, *tou stoudiou*) mülkiyetini almak için tekrar şehre döneceklerdir.[23]

23 N. Lenski, "Valens and the monks: cudgeling and conscription as a means of social control", *DOP* 58 (2004), 93–117; P. Hatlie, *The Monks and Monasteries of Constantinople,* ca. *350–850* (Cambridge, 2007), s. 62–132. Hypatios'un hayatı için bakınız: R. Kosinski, *Holiness and Power: Constantinopolitan Holy Men and Authority in the Fifth Century* (Berlin, 2016). Daha sonraki bir bölümde Ioannes Khrysostomos ve Olympias'a tekrar döneceğiz.

Yaşlı kimselerin akrabaları ya da evli çocukları tarafından önemsenmediği bir yerde manastır hayatı bir alternatiftir. Eşleri ölen kimselerin manastır yemini etmelerinin yanı sıra daha fazla çocuklarına bakmayan çiftler de manastır topluluklarına katılabiliyordu ve yine manastır hayatına katılmak için boşanmaya yasal olarak izin veriliyordu. En zengin kimseler, mülklerini bir aile manastırı bulup oraya bağışlayabilirlerdi. Manastır hayatı, bir çocuğun ailesi tarafından seçilen yaşam boyu bir uğraş da olabilirdi. Sykeonlu Theodoros gibi kutsal çocukların kendi arzularını tanımaları ve ailelerinin arzularına karşı çileci bir yaşamı seçmeleri, aziz hayatlarının bir kinayesidir. Ailelerin çocuklarını manastırlara onlara iyi bir eğitim, daha iyi bir gelecek, düzenli olarak beslenme ve sığınak temin etmeleri için vermeleri de sıklıkla rastlanır durumlardı. Manastır eğitiminin yükselişi, bir sonraki bölümde izini süreceğimiz, imparatorluk şehirlerindeki geleneksel okulların gerileyişine ışık tutar. Bu hususun eğitimin nasıl ve nerede gerçekleştiği ve aslında eğitim almanın ne anlama geldiği üzerine derin bir etkisi vardı. Aziz hayatlarına ilişkin bir diğer *topos*, bir çocuğun yasal erişkinliğine erişmeden evvel, manastır hayatını kucaklamasına izin verilmesi için yalvarması anlatılarıdır. Yedinci yüzyılın sonundan itibaren çocukların ancak on yaşına ulaştıklarında manastır hayatına girmelerine izin veriliyordu. Bu yaş sınırı keşişleri kötü yollara sapmadan, çocukları ise sübyancılıktan korumak için yediden ona yükseltilmişti. Fakat her şeye rağmen bunun devam ettiği düşünülebilir. Sübyancılık, tıpkı homoseksüellik gibi ahlaken mide bulandırıcı olarak kabul ediliyordu ve kanunen muhtelif şekillerde cezalandırılıyordu. Bununla birlikte sübyancılık (bir adamın cinsel olarak bir erkek çocuğu tacizi) ve homoseksüellik (bir adamın yetişkin bir başka adamla cinsel ilişkisi) arasında açık bir ayrıma gidilmemişti.[24]

Bireyin gental olarak sakatlanması, cinsel sapkınlık ya da suç için uygun bir ceza olarak düşünülüyordu. İncelemeye tabi tuttuğumuz dönemin sonuna doğru sakatlamanın pek çok diğer biçimi yaygın hale gelmişti. Burada suçluların cezalandırılması, rakipleri ve siyasi muhalifleri yüksek memuriyetlerden ayırmak ve etkisiz bırakılması için cezai sakatlama uygulamalarından söz edebiliriz. Ellerin ve dilin kesilmesi ya da burnun doğranması, insanları imparatorluk gücünden ayırmak için kullanılıyor ve öldürmenin bir alternatifi olarak iyilik olarak

24 Malalas, 18.18, çev. Jeffreys vd., ·. 253.

düşünülüyordu. Bir yazı elinin ya da dilin kaybı bir kariyeri sonlandırabilirken, hadım etme uygulaması yüksek makamlara erişme fırsatı verebilirdi. Keza imparatorluk sarayında, rütbelerin ve unvanların dağıtımı tamamen hadımlar için ayrılmıştı. Doğu Roma İmparatorluğu'nda hadımların büyük bir kısmı ergenliklerinden önce iğdiş edilen oğlanlardı. Bu oğlanlar, hadımların alışageldik fiziksel izlerine sahip bireylerdi: Tiz bir ses, sakalsız bir yüzün yanı sıra uzun kemiklerin sonlarının kapanmamasının bir neticesi olarak uzuvların ince ve uzun olması. Ergenlikten sonra hadım edilenlerin sakalları çıkabilirdi ancak tiz bir sese ve cinsel bir organa sahip olamazlardı. Belki de bu yüzden bu kimseler ne erkek ne de hadım olarak düşünülüyorlardı. Hadımların imparatorluk sistemindeki konumlarını sağlama almaları, Geç Roma İmparatorluğu'nda mabeynci (*cubicularius*) olarak atanmalarıydı. Bu sebepledir ki hadımlar sıklıkla hükümdarlar ve elit sınıfın diğer üyeleri için özel bir beden hizmetçisi rolünde tahayyül edilmesine rağmen sarayda ve saray ötesinde bir dizi işlevi yerine getirebilirlerdi. Hadımlara hem sarayın sınırları içerisinde hem de imparatorluk sınırlarının ötesinde faaliyet gösterebilecekleri özel görevler yüklenmiştir. Aslında hadımlar, kimi özel istisnalar dışında, sakallıların yerine getirebileceği hemen bütün makamları doldurabilirlerdi. Hadımlar *eparkhos* (şehir yöneticisi, etkin şekilde Konstantinopolis'in valisi), *quaestor* (yargıç ya da yasa koyucu) ya da *domestikos*un muhtelif biçimleri (kıdemli askerî subay) olamazlardı. Buna rağmen hadımlar general olarak hizmet etmişlerdir. En ünlü hadım, General Narses'ti. Ioustinianos'un nazarında Narses, Belisarios'tan çok daha az tehlikeliydi. Keza imparatorun fiziksel olarak zarar görmemiş, "bütün bir adam" olması bir gereklilikti.

Hadımlar üzerine düşünceler muhteliftir. Hadımlar bir yandan melekler ile kıyaslamaya tabi tutulur. Keza melekler de cisimsiz, cinsiyetsiz varlıklardır. Tıpkı İsa'nın ordusuna önderlik eden Başmelek Mikhael gibi Narses de imparatorun ordularına liderlik edebilir ya da Başmelek Gabriel gibi bir hadım yine imparatorun maiyetinin başı olarak hizmet verebilir, aracılık yapabilir ya da imparatorluk huzuruna çıkmasına gerek duyulan kimselere yol gösterebilirdi. Öte yandan hadımlar bir ön yargıyla karşılanmışlar ve çoğunlukla kadınlarla ya da sakallı fakat homoseksüel bireylerle eş tutulmuşlardır. Manastır kayıtları, kadın yüzlerine sahip hadımların, manastırlardaki varlıklarının

tehlikeleri hususunda uyarılarda bulunmuştur. Buna göre şeytana uymamak için hadımlar diğer keşişlerden ayrı konulmalıdırlar.

Göreceli olarak imparatorluktaki hadımların sayısı ve dağılımı her zaman küçüktür. Fakat incelemeye tabi tuttuğumuz dönem boyunca süregelen varlıkları özel yasama ve uygulamalara yol açmıştır. Hadımların evlenmesine izin verilmiyordu. Bu hususa ilişkin kanunlar, bu durumun nedeninin, evliliğin amacının çocuk sahibi olmak olduğunu iddia ediyorlardı. Hadımlar çocuklara babalık yapamazlardı ancak sosyal bağlar kurmak adına vaftiz ebeyenliği gibi dolaylı bağlar kurabilirler veyahut diğer hadımlar ya da hadım olmayan kimseler ile "kardeşlik-kurma" ritüeliyle (*adelphopoiesis*) kardeş olabilirlerdi. Bu tarz bağlar, keşişler ve yüksek düzeydeki kilise üyeleri için de uygundu. Hadımları evlilikten uzak tutmak, onları erkeklerden ayrı kılmıyor, daha ziyade kocalık görevini ifa etme farkını vurguluyordu. Erkeklerin bekâr kalması ve dolayısıyla gayrimeşru çocuk peydah etmeleri de mümkündü. Bekâr erkekler çocuk sahibi olabilirler ve evli adamlar yine evliliklerinin dışında çocuk yapabilirlerdi. Gayrimeşru çocuklar (piçler, *noth*[os]-*oi*) babalarının mirasından pay alamazlardı ancak diğer çocuklar gibi annelerinin mirasından faydalanabilirlerdi.

Eğer keşişler ya da hadımlar Geç Roma toplumunun temel birimi ailelerden ayrı dururlarsa, ritüel tarafından yönetilen ve kanun hükmü altında bulunan yeni akrabalık grupları ve topluluklar yaratabilirlerdi. Tüm Romalı Hristiyanlardan ortak yaşamlarına katkıda bulunmaları bekleniyordu. 517 yılında, Antakya Piskoposu Severos, cemaatinden en yoksulların dahi katedralini süsleyen kaplamalar için takribî dört *solidus* değerindeki bir gümüş pound bağışlamasını talep etmişti. Benzer şekilde kıymetli gümüş kadehler ve ibriklerden oluşan hazine, alçakgönüllü zengin ailelerin inançları ve umutları için kanıtları teşkil ediyordu. Aksi halde buralar hiç de dikkate değer olmayan köyler haline gelirlerdi. Gümüş bağışlamak, yoksulların imkânlarının çok ötesindeydi.

Fakat mevcut herhangi bir kaynaktan daha iyi olan Mısır papirüsleri, zirai piyasanın ne kadar para getirdiğini ve akıcı hale geldiğini, kredinin ne kadar yaygın olduğunu ve toplumun her sınıfındaki insanların birbirlerinin yanı sıra ticari mukrizlerden para alıp verdiğini ortaya koymaktadır. Bu belgeler, küçük bir çiftliğe sahip tarım işçisi Anoup'un on beş *solidus* gibi büyük bir meblağda borç alabildiğini ve

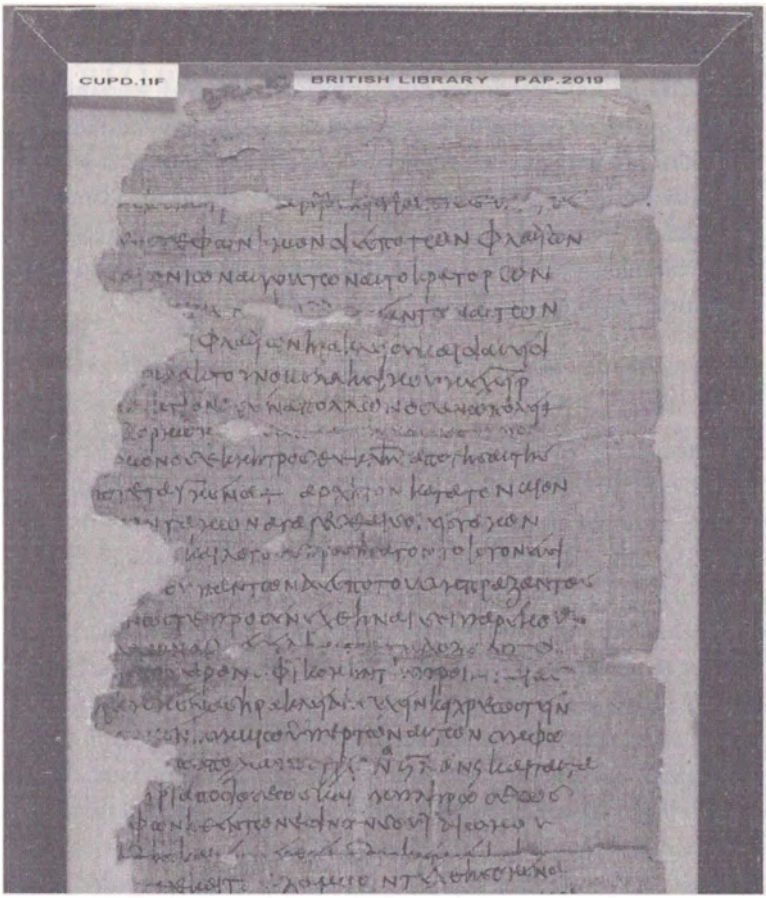

Figür 3: Apollinopolis Magna'dan (Mısır) gelen bir papirüs, Herakleios'un saltanatının son yılına (MS 641) tarihlendirilmektedir, bir evlilik kontratı (Fotoğraf: British Library).

Phoibammon'un Aphrodite Köyü'nde bir toprağın tahvillerini toplayıp mal varlığı edinebildiğini ve etkili bir adam haline geldiğini söylemektedirler. Sözü edilen belgeler yine Aurelia Herais'in, eşinin ölümünden sonra kızını evlatlık olarak vermekten vazgeçtiğini ve Ioannes'in kızı Euphemia'yı bir diğer Phoibammon'a bahsi geçmeyen suçlar nedeniyle vermeyeceğini nakletmektedirler. Tehditlerin artması ve şehirlerin düşmesine rağmen aile meselelerine ilişkin yasal tavsiyelere erişim

imparatorluk genelinde hem zenginler hem de mütevazı kişiler için mevcuttu ve incelemeye tabi tuttuğumuz dönem boyunca da öyle kaldı. Herakleios'un saltanatının otuz üçüncü yılında, 641 senesinin başlarında, işgalci bir Arap ordusu İskenderiye'yi kuşatmaya hazırlanırken, Nil Nehri'nin uzak güneyinde bulunan Apollinopolis Magna şehrinde (modern Edfu) Philemon ve Thekla kızlarını civardaki adamlardan Heraklides'e evlenmek üzere verdi. Antik Çağ'ın sonunda yaratılan küçük bir aile arşivinden gelen bir diğer kıymetli meta olan bu evlilik sözleşmesi korunmuştur (Figür 3).[25]

25 British Library Papyrus 2019, ayrıca bakınız: SB VI 8986, TM 17839. Bakınız: papyri.info/ddbdp/sb;6;8986. Bu eser basım sürecindeyken yazar, papirüs arşivinde anlatılan pek çok hikâyeyi içeren oldukça iyi bir derlemenin farkına vardı. Bakınız: S. Huebner vd., ed., *Living the End of Antiquity* (Berlin, 2020).

III

ŞEHİRLERDEN MÜTEŞEKKİL BİR İMPARATORLUK

Roma İmparatorluğu hayat, insan ve hayvanlarla çalkalanan daha büyük ve daha küçük şehirlerden müteşekkil bir şebekeydi. Köpekler özgür şekilde dolanıyorlar ve karanlık çöktükten sonra gruplar halinde çöplükleri karıştırıyorlardı. Gençler derslerden, kütüphanelerden ve *gymnasium*lardan sokaklara dökülürken, varlıklı babaları kamu binalarında ve hamamlarda aylak aylak geziniyorlardı. Avukatlar, doktorlar, hatipler, yöneticiler, filozoflar ya da diğer uzmanlar iş yürütüyorlar ya da bir mesleğe ihtiyaç duymayacak kadar zengin ancak çoğu zaman sırtlarına görev yüklenen aylaklarla sohbet ediyorlardı. Şehirlerde, imparatorluk kültleriyle ilgilenen ve imparatorluk kanunlarını uygulayan rahipler ve hâkimler, Roma adına yönetimde söz sahibi olan ve imparatorluğun refahını paylaşan bölgenin ileri gelen kimseleri de vardı. Sokaklar, boş adamların yanı sıra, köleler, tamirciler, dilenciler, sarraflar ve tüccarlar ile doluyorlardı. Seramik üreten, cam üfleyen, metal metaları imal eden zanaatkârlar, bina ustaları ve vücut eklemleri iltihap tutan işçiler vardı. Bu işçilerin bedenleri önceleri banliyölere defnedilirken, şimdilerde şehir mezarlıklarına gömülüyordu. Daha büyük şehirler sapkın düşünürlerin, onların tehlikeli düşüncelerinin, büyücülerin, astrologların, vaizlerin ve sapkınların varlığıyla müşerreftiler. Yukarıda tüm bu saydıklarımızdan başka evde kardeşleriyle ya da sokakta oynayan, gürültü çıkarıp yaramazlık yapan, yere düşen, hasta olan ve genç yaşta ölen çocuklar, bebekler, oğlanlar, kızlar vardı.

İmparatorluk şehirleri birbirlerine, bölge ya da eyalet başkentlerine veyahut Akdeniz'i çevreleyen büyük şehirlere kara yolları ve deniz

rotalarıyla bağlı geniş bir iletişim ağındaki boğumlardı. Uzak bölgelerde üretilen bol miktarda mal, düşük bir maliyete, deniz taşımacılığı aracılığıyla toplu halde sevk ediliyor ve akabinde imparatorluk şehirleri ortak bir materyal kültürünü ve beslenme düzenini paylaşsın diye daha büyük bir maliyete kara yolu vasıtasıyla taşınıyordu. Her şehrin mutfağına yerel kaba kaplar ve benzer ince seramiklerin yanı sıra Küçük Asya ve Kıbrıs'tan getirilen sırlı tabaklar ve kâseler konulmuştu. Evler ve paylaşımlı odalar, Kuzey Afrika'dan gelen pişmiş toprak kandiller ile aydınlatılıyor, pencerelerde Levant camından yararlanılıyordu. Fırınlar, binlerce mil ötedeki Mısır ve Sicilya'da hasat edilen tahıllardan öğütülen unu kullanıyorlardı.

Şehri Tanımlamak

Geç Roma imparatorlarının tebaaları nasıl bir şehir tahayyül ediyorlardı? Şehrin öteki yerleşim yerlerinden ve topluluklardan farkı neydi? Yunancanın ya da *lingua franca*nın konuşulduğu imparatorluğun doğu yakasında *polis* terimi, bir şehri tanımlamak için kullanılıyordu. *Polis* kavramı, idare ettiği yargı alanı içerisinde sınırları tayin edilen bir bölgeden gelen vergi gelirlerinin toplanması ve devlete karşı sorumlu özerk topluluklara da uygulanmıştır. Şehrin yasal statüsü imparatorlar tarafından tanındığı için bu statü elde edilebilir ya da uzatılabilirdi. Yabancı güçler gibi yasal olarak tanınan şehirler, imparatora elçi gönderme hakkına sahipti. Her şehrin kendi tarihi, kimliği ve vatandaşlığı vardı. Fakat *polis* gelenek, hafıza, kült, ritüel, eğitim, eğlence, savunma, fiziksel alanın düzenlenmesi ve şenlendirilmesi ile ilgili bütün bir anlamlar bütününü de kucaklıyordu. İkinci yüzyılda yaşayan Yunan coğrafyacı Pausanias, Phokis'teki Panopeus'u (Yunanistan) yasal bir şehir olarak tanır ancak dikkati aşağılayıcı bir şekilde Panopeus'un bir şehir gibi görünmediği üzerine çeker (Pausanias, 10.4.1). Panopeus'un yargıçlar için binası, *gymnasium*u, tiyatrosu, pazarı (*agora*), suyun toplandığı bir çeşmesi yoktu ve halkı kelimenin en hafif anlatımıyla "dağ kulübeleri" olarak tanımlanabilecek ağıllarda yaşıyorlardı.[1]

1 Pausanias için bakınız: F. Millar, *The Emperor in the Roman World* (Bristol, 1992), s. 394–5; C. Ando, "The Roman city in the Roman period" içinde: S. Benoist, ed., *Rome, a City and Its Empire in Perspective: The Impact of the Roman World through Fergus Millar's Research* (Brill, 2012), s. 113–14.

Pausanias'dan yüzyıllar sonra yaşayan kimseler de bir şehrin nasıl görünmesi gerektiğini biliyorlardı. Yargıçlar için büyük bir kamu binasına, bir *gymnasium*a, hamam kompleksine ve yer altında ya da yer üstünde su kemerlerine ihtiyaç duyabilecek bakımlı bir su kaynağının beslediği kamu çeşmesine (*nymphaeum*) sahip olmalıydı. Şehrin vatandaşları, ağıllarda yaşamamalıydı. En zenginler yerleri mozaik ve mermerlerle, duvarları resimlerle kaplanan, sırlı camlara sahip şehir saraylarında ve villalarda ikamet etmeli, bu evlerin özel su kaynakları bulunmalıydı. Sütunlu bir cadde ya da durup sohbet etmek için mükemmel bir mekân olan *stoa* zorunluydu. Keza çatılar vatandaşları yaz aylarında güneşten, kış aylarında ise yağmurdan korurdu. Binaları ve vatandaşları birleştiren bir dizi kemerli sütun dizisiydi. Libanios'un dördüncü yüzyıl sonlarına doğru, doğduğu şehir olan Antakya için gözlemlediği gibi "konuşmak için güzeldir, duymak için daha iyidir ve sohbet etmek için en iyisidir." Libanios sütunlu caddeden faydalanmayan kimselere hayıflanır keza "bu kimselerin bir şehirde yaşadıkları söylenebilir ancak onlar aslında birbirlerinden farklı şehirlerde yaşayan kimselerden daha az ayrı değillerdir ve onlar yanlarında ikamet eden insanların havadislerini sanki şehir dışında yaşayanlar gibi öğrenirler."[2]

Pek çok şehir yüz binlerce, kimileri on binlerce ve bazıları da binlerce nüfusa sahip olmasına rağmen şehrin sakinlerinin sayısı *polis* ile öteki yerleşim türleri arasında bir ayrım yapma hususunda kesin değildi. İncelemeye tabi tuttuğumuz dönemin başında tüm imparatorlukta belki de 100,000 kişinin üzerinde nüfusa sahip beş şehir vardı. On beş şehir 30,000'den fazla ve otuz şehir 10,000 kişiyi geçen nüfusuyla, toplamda takribî elli büyük şehir bulunuyordu. Bu şehirlerin otuz beşi Mısır da dâhil olmak üzere imparatorluğun doğu eyaletlerindeydi. Beş tanesi, Kuzey Afrika'da bulunuyordu. En önemlisi beşinci yüzyılda, 50,000'in üzerinde nüfusuyla Kartaca'ydı. Yalnızca on şehir, çoğunluğu İtalya ve İspanya'da olmak üzere, batı eyaletlerinde konuşlanmıştılar. Sonradan belki de onda birine küçülecek olsa da Roma açık ara en büyük şehirdi ve beşinci yüzyılın sonlarında 100,000 civarında bir nüfusu bulunuyordu. Kimi tahminlere göre yedinci yüzyıl itibarıyla bu rakam tekrar 25,000 civarına düşmüştür. İlerleyen bölümlerde ele alacağımız gibi şehrin nüfusu zamanla, çoğu zaman dramatik bir biçimde yangın,

2 Libanius, *Oration* 11.214–15; çev. Downey, s. 675–6.

deprem, salgın hastalıklar, istilalar, kıtlıklar, kuraklık, limanların, nehirlerin ve kanalların alüvyonla dolması ve başka pek çok unsurun etkisiyle değişmiştir.[3]

Doğuda şehir yerleşiminin yoğunluğu, batıdakinden açık ara büyüktü. Fakat doğuda bile yoğun şekilde şehirleşmiş bölgelerin bitişiğinde, şehirlerin gelişmediği bölgeler buluyoruz. Isauria, Küçük Asya'nın güney doğusunda bulunan dağlık bir bölgeydi. Kilikia'ya komşuydu ve Kıbrıs'ın karşısında bulunuyordu. Esasen Anadolu'yu Suriye'den ayıran Toros Dağ zincirlerini kapsayan Isauria kademeli olarak ve fakat hiçbir zaman tam anlamıyla olmayacak şekilde Roma devletine dâhil edilmişti. Bir Hitit diyalektiği olan kendi dilini (Luwice) ve kültürünü muhafaza etmiştir. Yüzyıllar boyunca konar–göçerliği ve eşkıyalığı desteklemiş, Roma ordusu için daimî bir insan gücü kaynağını teşkil etmiştir. Isaurialı savaş beylerinin güçlerinin ölçüsü, bir şehirdeki statüsü değil, hisarının ne kadar kuvvetli olduğu ve bu hisar içerisinde adamları ve silahları bir araya getirebilme kabiliyetiydi. "Dağlık Kilikia" olarak anılan komşu dağ bölgesi de haydut ve asker yatağı olmanın yanı sıra kayaya oyulmuş preslerde üretilen ve Eulaiousa Sebaste, Korykos ve Seleukeia gibi birkaç büyüyen kıyı şehrinde imal edilen amforalarda taşınan kaliteli şarap ve zeytinyağının da kaynağıydı. Nehir vadilerinin bittiği noktanın hemen yanı başında bulunan bu şehirler, iç kesimlerin artı ürünlerini de servis ediyorlar, bir *entrepôt* olarak hareket ederek doğu ve batı kıyıları boyunca ve güneyde Kıbrıs'a doğru ara bir istasyon işlevinde bulunuyorlardı. Toros Dağları gördüğümüz gibi ayrıca metal ve kayda değer oranda demir madenlerinin yanı sıra kalay, bakır, gümüş ve kurşun madenlerinin de bir kaynağını teşkil ediyordu.[4]

Antik Çağ'ın en büyük şehirlerinden Ephesos büyük sütunlu caddeleri (*embolos*) ile bu kısma bakıyordu (Levha 3). Ege sahilinin kıyısında konuşlanan şehir ayrıca önemli limanı, büyük bir *stadion*u ve tiyatrosu, kütüphaneleri ve okulları, pek çok önemli kamu hamamı ve *embolos*ların uzandığı noktalar arasında iki pazarıyla övünüyordu.

3 J. C. Russell, "Late ancient and medieval population" içinde: *Transactions of the American Philosophical Society* 48 (1958), 1–152; A. Laiou, "Human resources" içinde: *EHB*, s. 47–55.

4 K. Hopwood, "The links between the coastal cities of western Rough Cilicia and the interior during the Roman period", *Anatolia Antiqua* 1 (1991), 305–10.

Meryem Ana Kilisesi olarak anılan büyük bazilika kilisesi, 431 ve 449 yıllarında, iki büyük kilise konsiline ev sahipliği yapmıştı. Geç Antik Çağ Ephesos'u, klasik planını koruyan ve ona büyük çapta eklemeler yapan geniş bir alanı işgal ediyordu. Surları, takribî olarak 415 hektarı kaplıyordu –ki bu, yerleşim gören alanın neredeyse yarısına tekabül etmesi hasebiyle oldukça geniş bir alandı. Surlar, 1,373 hektarlık bir alanı tutan Roma'nın Aurelianus Surları'ndan kayda değer oranda küçüktü. Fakat 385 hektara ulaşan Selanik, 321 hektarlık Kartaca ve 250 hektarlık Milano surlarından da büyüktü. Ephesos surları içerisinde kaç insanın yaşadığını bilmemizin olanağı yoktur ancak tahminler 30,000 ila 200,000 rakamları arasında uzanmaktadır.

Ephesos'taki "Hanghäuser" ya da teras evler, şehrin ana sütunlu caddesine bakan dik teraslı bir yakadaki lüks konaklardı. Bu konakların yüzyıllarca kullanımda kalan muhtelif özel tuvaletlere sahip olması ilginçtir, hatta "Hanghäus 2" evinde beş farklı tuvalet bulunur. Bir lazımlık ya da hazne kullanmaktansa, tek bir tuvaletin varlığı dahi kayda değer miktarda bir refahı gösterir. Keza bu tuvalet, önemli miktarda su kaynağına erişimi gerektiriyordu. Özel bir bireye bahşedilen su miktarı statüsüne, mülkünün büyüklüğüne, banyo ve tuvalet sayısına göre değişiyordu. Bahşedilen su miktarı özel konut ya da hamamlara bağlanacak bir su borusunun belirli bir çapına göre hesaplanıyor ve kaydediliyordu. Su, bilhassa pişmiş topraktan imal edilen borular kullanılarak dağıtılıyordu. Suyun akışını durdurmak, yönünü değiştirmek ve çeşmede küçük musluklar oluşturmak için bronz bir muslukla kurşun borulara bağlanılıyordu. Kurşun borular, suyun kimin yetkisiyle ve kime ihsan edildiğini göstermek amacıyla damgalanabilirdi. Tüm su dağıtım sistemini denetlemek, korumak, herhangi bir suiistimali tespit etmek, düzeltmek ve cezalandırmak için her şehir kendine münhasır bir su denetçisine ihtiyaç duyuluyordu.[5]

Ephesos'ta toplamda on sekiz özel ve kamu tuvaleti araştırmaya tabi tutulmuştur. Kamu tuvalet tesisleri genellikle kamu hamamlarıyla bitişik şekilde inşa edilmekle birlikte belediyenin kontrol ve su akışını garanti edebileceği öteki noktalarda da görünmektedirler. Ephesos'taki

5 G. de Kleijn, "Fistulae and water fraud in late antique Constantinople" içinde: B. Shilling ve P. Stephenson, ed., *Fountains and Water Culture in Byzantium* (Cambridge, 2016), s. 55–67.

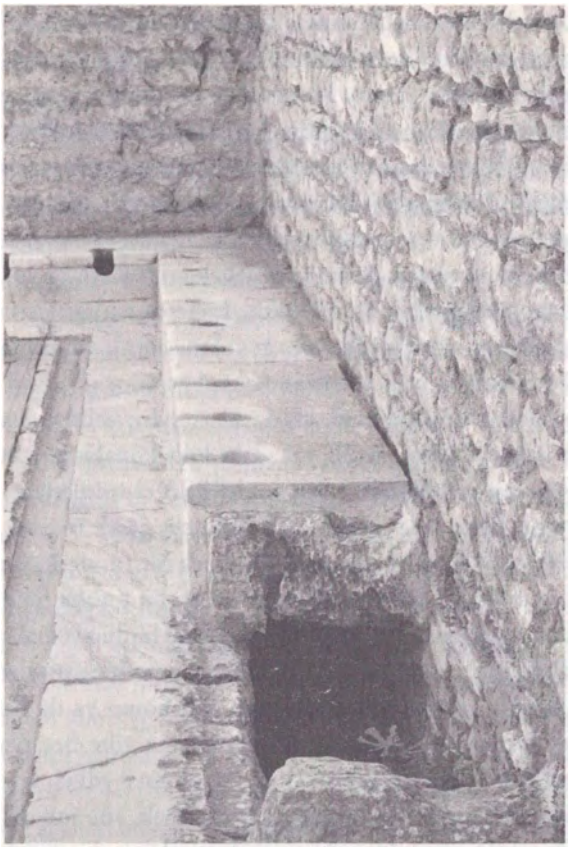

Figür 4: Ephesos'taki Aşağı Agora'nın yakınlarındaki kamu tuvaletleri.

beş tuvalet, kamu hamamlarının bir parçasıdır. Bir diğeri bir banyoya bitişiktir, iki tanesi ise bağımsız şekilde durur. Aşağı *agora*da ise bir defada yirmi kişinin ihtiyacını karşılayacak beşinci ya da altıncı yüzyıllara ait bir tuvalet bulunmaktadır (Figür 4). Vedius Hamamları her biri altmış kişilik olmak üzere iki ayrı, Liman Hamamları'nın kırk ve Varius Hamamları'nın otuz yedi müşterilik tuvaletleri bulunuyordu. Tuvaletler canlı bir tuvalet kültürünün varlığına işaret eden duvar resimleri, dekorasyonlar, yazıtlar, grafitilerin bulunduğu kamu mekânlarıydılar. Şakalar ve şiirlerin yanı sıra, bazı koltukların yakınlarda faaliyet gösteren tanınmış profesyonel lonca üyeleri için ayrıldığını gösteren

işaretler vardı. Mahremiyet beklenmiyordu ve tuvalet bölümleri bulunmuyordu ancak olağan bir tuvalet oturağı uçtan uca 57 ilâ 60 cm genişliğinde değişiyordu. Bu ise her bireye yeterli alanı sağlıyordu. Romalıların çömelmek yerine oturmayı tercih etmesi, bu işe zaman ayırmak ya da sohbet etmek isteyenlere olanak tanıyordu.[6]

Antakya

Pek az şehir Ephesos'u geçebilmiştir. Fakat doğunun iki şehri hem daha büyüktür hem de uzun süre Roma ile rekabet etmişlerdir: Antakya ve İskenderiye. MÖ 300 yılı dolaylarında, Büyük İskender'in eski generallerinden I. Seleukos Nikator tarafından kuruluşundan bu yana Antakya dişil bir kişileştirme olan *tykhe* (ya da şans) ile temsil edilmiştir. Seleukos Lysippos'un öğrencisi Sikyonlu Eutykhides'e, *tykhe*nin mural ya da çeperli bir taç giyen, sağ elinde toprakta yetişen meyveleri tutan, dökümlü bir elbiseyle sarılan ve bir kayanın üzerinde otururken, bacaklarını temsilî Orontes Nehri'ne (dalgalı saçlarıyla genç bir adam olarak tasvir edilmiştir) atan bronz bir heykelini sipariş etmiştir (Figür 5). Bu tarz, Hellenistik dünyada hızlı bir şekilde yayılmıştır. Taki her şehir kendine münhasır bir *tykhe*ye sahip olana kadar. Bu *tykhe*lerin her biri birbirinden bir nebze de olsa farklıdır ancak bu her zaman sayısız sikkede basılan jenerik *tykhe*lerden gelen bir kanıtı teşkil etmez. Orontes Nehri'nin üzerinde bulunan Antakya bir zamanlar 800,000 kişiye ulaşan bir nüfusa sahipti. Suriye'de İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle işler değişmiştir. Bugün Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan bir merkez ilçedir. Erken Hristiyanlık tarihine ilişkin geniş bir mazisi bulunmaktadır. Hristiyan terimi, ilk defa Antakya'da, İsa'nın takipçileri için kullanılmıştır (İşler 11:26). Şehir, İsa'nın havarileri için önemli bir erken dönem merkezidir. Hem Petros hem de daha sonra Tarsos yakınlarından gelen Paulos Antakya'da ikamet etmişlerdir. Benzer şekilde bu iki havarinin Yahudi olmayan kimseleri [=gentīlis] ihtidası üzerine tartıştıkları nokta burasıdır. Matta İncili takribî olarak 80 ilâ 90 yıllarında

6 A. Wilson vd., "Urination and defecation Roman-style" içinde: A. O. Koloski-Ostrow vd., ed, *Roman Toilets: Their Archaeology and Cultural History* (Leiden, 2011), s. 95–111. Kadınlar için ayrı tuvaletler de tanımlanmıştır, Pergamon'daki Asklepios Tapınağı gibi. Fakat kadınların çoğunlukla eve gitmeleri bekleniyordu.

Figür 5: Antakya tykhesi. Dalgalı saçlarla genç bir adam olarak tasvir edilen Orontes'in üzerinde oturuyor. Eutykhides tarafından yapılan heykelin bronz bir kopyası, Louvre Müzesi (Fotoğraf: Wikimedia).

Antakya'da yazılmıştır. Sözü edilen incilin cemaat organizasyonu üzerine odaklanması ise şehirde ilk dönem Hristiyanlarının gelişimini yansıtmaktadır. Gerçekten de Antakya'da kaleme alınan Matta İncili, kısa süre sonra "kilise" anlamına gelecek olan Hristiyan cemaatler için kullanılan "meclis" ya da "topluluk" manasındaki Yunanca *ekklesia* terimini kullanan ilk metindir.[7]

7 G. Downey, *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest* (Princeton, 1961); S. Ashbrook Harvey, "Antioch and Christianity" içinde: C. Kondoleon, ed., *Antioch: The Lost Ancient City* (Princeton, NJ, 2000), s. 38–49.

Hristiyanlığa yapılan bu gerekli vurgu gözlerimize perde çekmemelidir. Keza Antakya'nın sakinleri bir inanç çeşitliliğine sahip olup, zengin bir mitoloji ve imgeler dünyasında yaşamalarının yanı sıra aynı müverrihler tarafından yaratılan aynı entelektüel gelenek içerisinde yetiştiriliyorlardı. Antakya, dördüncü yüzyılın sonu itibarıyla, bir hipodrom, bir saray, sekiz imparatorluk hamamı ve verimli bir su kaynağından yararlanması gereken pek çok kamu ve özel yapıları da dâhil olmak üzere bir Roma başkentinin diğer tüm özelliklerine sahipti. Orontes Nehri, yıkanmak için su sağlayabilirdi. İçme suyu ise Daphne olarak adlandırılan banliyöden borularla temin ediliyordu. Bu banliyönün Kastalia ve Pallas gibi muhtelif kaynakları bulunmaktaydı. Şehrin yüz fit yukarısındaki bir kayalıktan çıkarılan tatlı su, saniyede yaklaşık olarak 1,500 litre (400 galon) hızla akıyordu ve yer çekimiyle Caligula, Traianus ve Hadrianus tarafından inşa ettirilen su kemerleri vasıtasıyla şehrin her noktasına dağıtılıyordu. Antakyalı büyük hatip Libanios şehrin iklimini, bereketli topraklarını, dağlarını, caddelerini, eski şehri, yeni adacığını, banliyölerindeki bahçeleri ve konakları övüyordu. Fakat suyun, şehrini tanımladığını da biliyordu: "Gerçekten de bilhassa üstün olduğumuz husus, şehrimizin her yakası boyunca su akmasıdır."

> Öteki şehirlerin güzel sularını bizimkinin bolluğuyla ve öteki şehirlerin bol sularını bizimkinin güzelliğiyle geride bırakıyoruz… Her bir kamu hamamına, bir nehir kadar geniş bir çay akar. Özel hamamlardan bazıları bunlar kadar büyük çaylara sahiptir ve ötekilerinin de onlardan geri kalır yanı yoktur. Kim kendinden evvelkilerin yerine bir hamam inşa etme imkânına sahipse, bu çaylar sayesinde hamamlarını güvenle inşa eder… Bu sebeple şehrin tüm sakinleri, adlarından çok hamamlarının özel süslemeleriyle övünürler.[8]

Süslemelere, şehrin ve sakinlerinin canlı kozmopolit kültürüne kanıt teşkil eden, çok sayıda mozaik ve heykel de dâhildi. Şimdiye kadar altı hamamda arkeolojik kazı yürütülmüştür. İmparatorluk sarayı, *circus* ve *stadion*a komşu beş tanesi, Orontes Adası'nda, görece küçük bir alanda bulunmaktadır. Bu hamamların birisinden, yerel halkın nazarında

8 Libanius, *Oration* 11.244–5; çev. Downey, s. 678–9. Ayrıca bakınız: Kondoleon, *Antioch*, s. 144–5

İsa'ya rakip olan Dionysos'un Hermes tarafından henüz bir bebekken götürüldüğünü gösteren dördüncü yüzyıla ait bir mozaik gelir (Levha 4). Hermes bir pelerine sarılmıştır ve etkileyici bir kafa bandı takar. Fakat bunun dışında çıplaktır. Dionysos da çıplaktır ancak tanrısallığı başının etrafındaki parıldayan bir *nimbus* (ya da *halo*) tarafından işaret edilir. Hermes geriye bakar. Bebeğin babası Zeus tarafından emredildiği gibi Dionysos'u Nysa'nın su perilerine teslim etme hususunda tedirgindir. "Böylece Hermes, banyo yapmadan doğan küçük kardeşini kollarında taşıdı… Onu, nehir perileri Lamos'un kızlarına emanet etti –Zeus'un oğlu, şarap tanrısı." Bu satırlar, belki de burada tasvir edilen mozaikten bir yüzyıl sonra Dionysos'un efsanelerini daktilik heksametrede (Antik Yunan ve Latin şiirinde sıklıkla kullanılan bir ölçü, ritmik şema) özetleyen, Panospolisli Nonnos tarafından kaleme alınan, Antik Çağ'ın en uzun şiiri, kırk sekiz kitaptan müteşekkil *Dionysiaka*'dan yalnızca iki satırdır. Hristiyanlar arasında bilinen bir isim olan Nonnos "saf" ya da "kutsal" anlamına gelir. Panospolisli Nonnos, "yarı pornografik klasik mitolojik destanı yazdığında" kesinlikle bir Hristiyandı.[9]

Altıncı yüzyılda yazan Ioannes Malalas, geniş bir saray ve "eski hipodromun yanında, şehrin aşağı bölgesinde inşa edilen ve Diocletianum olarak anılan bir kamu hamamı" da dâhil olmak üzere Orantes Adası'ndaki pek çok yapıyı üçüncü yüzyılın sonlarında yaşayan Diocletianus'a atfeder. Bu iki yapı, Libanios'un "Yeni Şehir" olarak andığı şeyin parçalarını teşkil ediyorlardı. Bunun sebebi ise Diocletianus'un Antakya'da masraflarını karşıladığı, Olymposlu Zeus ve Nemesis'e ait tapınaklarında bulunduğu Daphne banliyösünde kurulan yeni olimpik bir *stadion*un da dâhil olduğu bir inşaat faaliyeti patlamasıydı. Yakınlarına da bir banliyö sarayı yerleştirilmişti. Apollon Tapınağı yenilenmiş, Hekate'ye 365 basamaklı yeni bir yer altı tapınağı kazılmıştı. Ioannes Malalas listesini "ordu için silah imal eden" üç kollu bir silah atölyesi ve "sikkelerin basımı için" bir darphane ve

9 Nonnus, *Dionysiaca*, 9.25–6, çev. W. H. D. Rouse (Cambridge, MA, 1940), I, s. 306–7. Sözü edilen mozaik ve alıntı için bakınız: R. Molholt, "Mosaic of Hermes carrying the infant Dionysos" içinde: L. Becker ve C. Kondoleon, ed., *The Arts of Antioch* (Worcester, MA, 2005), s. 190–95. Ayrıca bakınız: Alan Cameron, "Poets and pagans in Byzantine Egypt" içinde: *Wandering Poets and other Essays on Late Greek Literature and Philosophy* (Oxford, 2016), s. 147–62, s. 157'de.

"senatöryal olarak adlandırdığı bir hamam ve üç tane daha banyo" ile tamamlar.[10]

Bu sebeple Diocletianus sayesinde Antakya, doğunun hâkim imparatorluk şehri olarak Konstantinopolis'e ve Yeni Romalıların en yenilerine üstünlüğünü muhafaza edebilirdi. Libanios, Antakya'daki yeni saray hakkında yazarken, daha fazlasını ima ediyordu: "Eğer bu saray, birkaç kulübenin şehirleri teşkil ettiği Trakya'daki sayısız örnekte olduğu gibi kendi kendine ayakta dursaydı, ona sahip olan, şehirler kataloğunda onurlu bir yer elde etmek için iyi bir nedene sahip olurdu." Libanios hayatı boyunca bu önemli Trakya şehirlerinden birinin böylesi bir sarayla süslendiğinin ve bir dizi imparatorun Antakya'yı tercihen bu şehri evleri kıldığının gayet farkındaydı. Bu nedenle Orontes'in üzerindeki şehir, monofizit doğunun ruhani başkenti, incelemeye tabi tuttuğumuz dönem boyunca cereyan eden kristolojik anlaşmazlıklar boyunca "sapkın" piskoposların ikametgâhı haline geldi. Konstantinopolis ve Sâsânî Ktesiphon'u arasında yer alan Antakya, doğunun savunması ile görevlendirilen generallerin karargâhıydı. Şehir ayrıca Geç Antik Çağ'ın en önemli azizi, Stylites Daniel'in eviydi. Bu aziz, 459 yılındaki ölümüne değin, kırk yıl boyunca çöldeki bir sütunun tepesinde yaşamış, oruç tutmuş ve edip hacılar tarafından ziyaret edilmiş, anlaşmazlıklara hakemlik etmiş ve mucizeler göstermişti.[11]

İskenderiye

Dördüncü yüzyılın sonlarında, yaldızlı gümüş formunda takım olarak sergilenen Konstantinopolis, Antakya ve Roma *tykhe*lerine bir dördüncüsü katılmıştır: İskenderiye *tykhe*si. Roma ve Konstantinopolis'teki bu heykeller, belki de gücün ve savaşlardaki başarıların bir nişanı olarak tüylü miğferler takıyorlardı (Levha 5). Kolları açık, tunikleri sade ve ayaklarının altında hiçbir şey yoktur. İskenderiye'de bulunan *tykhe* ise daha çok Antakya'dakine benzer. Mural bir taç giyer ve her yıl Antakya limanından Akdeniz'e taşınan buğday çuvallarıyla simgelenen toprağın

10 Malalas, 12.38; çev. Jeffreys, Jeffreys ve Scott, s. 167. Bakınız: F. Yegül, "Baths and bathing in Roman Antioch" içinde: Kondoleon, ed., *Antioch*, s. 146–51.

11 Libanius, *Oration* 11.207; çev. Downey, s. 675. Ölümünden kısa süre sonra Yaşlı Symeon sütununu şehre daha da yakınlaştıran bir adaşı tarafından taklit edilmiştir.

cömertliğinin kanıtlarını tutar. Ayağı, bir geminin pruvasına sağlam şekilde basar.[12]

İskenderiye, Büyük İskender için kurulmuştu ve Akdeniz dünyasında hızlı bir şekilde kültürel olarak zengin ve kozmopolit bir nüfus ile bir *megapolis* haline gelmişti. Şehir, takribî olarak 300,000 ilâ 500,000 nüfusu barındırıyorken, Nil Vadisi'nde belki de beş milyon kişi daha yaşıyordu. Bir liman şehri olması nedeniyle büyük oranda mevsimlik işçiye ev sahipliği yapıyordu ve etnik olarak çeşitli bir göçmen nüfusa sahipti. Her Epiphania Yortusu'nda, İskenderiye'nin Hristiyan gemi sahipleri, gelecek yıl gemilerini ve tayfalarını korumak adına Ürdün Nehri'nden bir rahip tarafından kutsanan suyu alıyor ve pruvalarına serpiyorlardı. Her ne kadar iddia ilk defa Kaisareialı Eusebios tarafından, İskenderiye piskoposunun kendi topraklarında muhtelif takımlar tarafından direnişiyle yüzleştiğinde süregelen otoritesini meşrulaştırmaya çalıştığı anda ortaya atılmış olsa da İskenderiye Kilisesi kökenlerini Aziz Markos'a dayandırıyor, onun tarafından kurulduğunu öne sürüyordu. Takribî 320 yılı dolaylarında, İskenderiye Piskoposu Aleksandros ile meşhur vaiz Arius arasında bir anlaşmazlık baş gösterdi. Arius, Aleksandros'un otoritesine meydan okuduğu için suçlu bulunmuştu. Bu yüzden o sıralarda Bithynia'daki Nikomedia'da piskopos olan bir diğer Eusebios'un desteğine başvurmuş ve almıştı. Bu, otorite üzerine bir tartışma olarak başlayan Ariusçuluğun kökenidir. Fakat sorunun İskenderiye'nin ötesinde yankılanmasının nedeni, öteki güçlü şahsiyetlerin kristolojik anlayışlarına meydan okumasıdır. Arius, baba Tanrı'nın oğuldan önce geldiği ve oğlu özden yarattığı hususunda ısrar etmiştir. Pek çoğunun zorlama fakat öteki kişilerin de tüyler ürpertici bulduğu bir iddiaydı bu.[13]

Çok sayıda konsil toplanmıştır. 324 yılında İmparator Constantinus, şahsi vaizi Córdobalı Ossius'u, taraflar arasında uzlaşma sağlaması için

12 K. Weitzmann, *Age of Spirituality: Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century* (New York, 1979), s. 176–7, no. 155; Kondoleon, *Antioch*, s. 116–17.

13 R. Bagnall, *Early Christian Books in Egypt* (Princeton, 2009), s. 6–7. Nüfusa ilişkin bakınız: P. Sarris, *Economy and Society in the Age of Justinian* (Cambridge, 2006), s. 10–11. D. Delia, "The population of Roman Alexandria", *Transactions of the American Philological Association* 118 (1988), 275–92 500,000 kişilik bir nüfus önerir. Bu öneri kendi zamanında, MÖ 60 yılı dolaylarında 300,000 kişilik bir tahminde bulunan Diodorus Sicilus'unkinden fazladır.

göndermeden önce, Hristiyan dünyasında bir cepheleşme yaşanmıştı. Ossius, tüm sadeliği içerisinde imparatorun düşüncelerini gösteren bir mektup taşıyordu. Muhafaza edilen mektup, imparatorun meseleyi "oldukça önemsiz ve böylesi bir anlaşmazlığa düşmek için tamamen yakışıksız" bulduğunu ortaya koymaktadır. Ancak tartışmanın her iki tarafı da bunun tam aksini hissediyorlardı. Keza onlar için İsa'nın doğası, Mesih'in uğruna öldüğü tüm insanların kurtuluşu üzerinde bir etkiye sahipti. Karşıtları için Arius, İsa'nın Tanrı'dan kristolojik olarak alt bir konumda olduğunu öne süren, fedakârlığının kutsallığını inkâr eden ve böylece *theosis*in (insanın tanrılaşması) mümkünatını engelleyen bir sapkındı. Arius'a göre ise babanın ve oğulun eşit bir şekilde ebediyetini ve aynı özden geldiğini öne sürenler, cemaatlerini, tanrısallığı bir bütün olarak ve oğlu ve kutsal ruhu tanrısallığın veçheleri olarak ele alan Sabelliusçular gibi sapkınlığa sürüklüyorlardı. Kurtuluş, yalnızca doğru inanç (Yunanca, *orthodoksia*) ile güvenceye alınabilirdi. Ortodoksluk ve kurtuluş meseleleri her iki taraf için de önemsiz hususlar değillerdi.[14]

En nihayetinde Constantinus'un arzusu üzerine, 325 yılında Nikaia'da, bir konsil toplandı. İmparatorun *homoousios* (aynı özden) terimine dayalı olarak anlaşmaya ısrar ettiği bir çözüme ulaşıldı. Arius'un Sabelliusçu sapkınlığın kökü olarak reddettiği terimi kullanarak, vaizin kaderi mühürlenmişti. Kendisiyle birlikte Nikaia İtikadı olarak bilinen bu inanç beyanını kabul etmeyi reddeden iki piskopos mahkûm edildiler ve sürgüne gönderildiler. Sonraları kilisenin ilk ekümenik [=evrensel] konsili olarak anılan Nikaia Konsili'nin tek görgü şahidinin anlatısı, aynı zamanda Constantinus'un biyografisini de kaleme alan Kaisareialı Eusebios tarafından konsilden birkaç on yıl sonra yazıldı. Eusebios'un, Nikaia'da meydana gelen olaylar sırasında tarafsız kalması için nedenleri vardı. Keza yargılanmalar sırasındaki kendi rolü, adaşı Nikomedia piskoposundan az değildi. Constantinus'un biyografi yazarı, Nikaia Konsili öncesinde ortada dolaşan mektuplarda, Arius'un öğretilerine sempati duyan biri olarak anılmıştı ve geçici olarak aforoz edilmişti. Esasen Constantinus'un umduğu ve ısrar ettiği gibi İsa'nın doğası meselesinin bir imparatorluk fermanıyla çözülmesi hadisesi

14 *Eusebius, Life of Constantine*, II. 64–72, çev. Averil Cameron ve S. G. Hall (Oxford, 1999), s. 116–19, 250–53. Bakınız: P. Stephenson, *Constantine: Unconquered Emperor, Christian Victor* (Londra, 2009), s. 264–9.

daha ziyade imparatorluğun büyük şehirlerindeki Hristiyan topluluklar arasında çatlaklara yol açmıştır. Bu çatlaklar ise incelemeye tabi tuttuğumuz dönem boyunca büyüyerek devam etmişlerdir.

İskenderiye'deki Ariusçuların karşılaştıkları en büyük zorluk, Athanasios isimli genç ve yetenekli yeni bir piskopostu. Athanasios'a, Arius ve takipçilerini, İskenderiye Kilisesi'yle tam bir birliktelik haline getirmesi emredilmişti. Athanasios reddetti ve keşişler arasında yaşamak için İskenderiye'den çöle çekildi. Böylece imparatorun iradesini tesis etmek için gönderilen memurlardan sakınmayı başardı. Athanasios'un, Ariusçu kiliseleri yağmalamak, sunaklarını baş aşağı getirmek ve litürjik eşyalarını tahrip etmek için bulunduğu mevkiden akınlar düzenlediği iddia edilmektedir. Piskopos, Arius'un ölümünden sonra da direnişine devam etti. Athanasios, Roma piskoposunu da tartışmanın içerisine sürükledi. Roma piskoposu başta Athanasios'un yanında yer aldı, ta ki imparator ile burun buruna gelene kadar. II. Constantinus'un ölümü üzerine sığındığı manastır hayatından İskenderiye'ye tekrar döndü. Iulianus tarafından tekrar sürgün edildi. Ioavinus tarafından yeniden çağrıldı, tekrar kovuldu ve en nihayetinde Valens'in arzusu üzerine İskenderiye'ye gitmesi emredildi. Athanasios, 373 yılında, İskenderiye'de öldü. On yıl içerisinde Ariusçuluk Konstantinopolis'ten sürüldü. Nikaia İtikadı ise ikinci ekümenik konsil olan 381 Konstantinopolis Konsili'nde onaylandı. Fakat bu süreye değin çok geç kalınmıştı. Ariusçuluk, orduları batıdaki halef imparatorlukları kuracak olan imparatorluğun "barbar" komşuları arasında baskın inanç haline gelmişti.

I. Theodosius, sapkınlar ve paganlara karşı, kanunlar yürürlüğe koydu. Sozomenos'a göre I. Theodosius, "kiliselerde heterodoks buluşmaları yasaklamış, inancı öğretmiş ve piskoposlar atamıştı." Hatta imparatorun kanunlaştırdığı gibi ilk defa paganların tapınaklara girişi yasaklanmıştı. İmparator, İskenderiye Piskoposu Theophilos'un şahsında ateşli bir destekçi buldu. Theophilos daha önce tapınakları ve dinî ritüellerini koruyan Neo-platonizmin Iamblikhosçu geleneğine bağlı şehrin önde gelen filozoflarıyla bir anlaşmazlığa neden olmuştu. Neticede hepsi de seçkin öğretmenler olan Filozof Olympios ve Gramerci Helladios ve Ammonios'un önderlik ettiği bir isyan çıkmıştı. İsyancılar, İskenderiye'nin en eski tapınağı Serapis'e sığındıklarında, Theophilos, isyancıların teslim olmasına önayak olan bir emri I.

Theodosius'tan almıştı. Helladios ve Ammonios, Konstantinopolis'e taşındı. Olympios'tan bir daha haber alınmadı ve Serapis Tapınağı temellerine kadar yıkıldı. Fakat bu, İskenderiye'deki felsefe eğitiminin sonuna delalet etmiyordu. Keza Plotinos'un takipçileri gibi ötekiler de hiçbir tapınak ritüeli gerektirmeyen Tanrı'yla birleşmek için tamamen düşünceye dayalı bir yol izlediler. Bu kimselerin arasında Hypatia da vardı.[15]

370 ilâ 415 yılları dolaylarında yaşayan İskenderiyeli Hypatia, modern biyografi yazarları tarafından ele alınan, tarihi için ilgi uyandıran bir kimsedir. Nasıl bir dış görünüşe sahip olduğunu bilmiyoruz fakat alışageldiği şekliyle zihninin güzelliği, başkalarına onun muhteşem bir dış görünüşe sahip olduğunu düşündürtmüştür. Bir erkek için çekici olmak avantajlıydı ve kutsanmış bir ruhu ortaya koyardı. Oysaki genç adamlarla karşılaşan, onları eğiten ve onlara ilham veren bir kadın için güzellik tehlikeli ve şeytaniydi. Bu güzellik, 399 yılında ölen Euagrios Pontikos'un o zamanlar yazdığı gibi Hypatia ile ciddi bir sohbete giren kimselerin "onunla şeytani ve utanç verici şeyleri yapmayı arzulamalarına" sebep oluyordu. Theon'un kızı ve öğrencisi Hypatia, çok yetenekli bir matematikçiydi. Ptolemaios'un anıtsal matematik ve astronomi eseri *Matematike Syntaksis*in [=al-magesti/almagest] bir edisyonu üzerine çalışıyor ve bu eseri yorumluyordu. Sadık bir Hristiyan öğrencisi ve mektup arkadaşı Kyreneli Synesios için Hypatia'nın paganizminin bir önemi bulunmuyordu. Önemli olan Hypatia'nın Neo-platonik felsefedeki gurur verici yeteneğiydi. Oğlunun ölümünü haber verdiği ve ondan yardım istediği 413 yılına tarihlendirilen mektup da dâhil olmak üzere Kyreneli Synesios'un mektuplarında, Hypatia'yı basit şekilde "filozof" olarak isimlendiriyordu.[16]

> Seni erdemle bozulmadan kalan tek güzel şey olarak addediyorum. Her zaman bir güce sahip oldun, belki de bu güce uzun süre boyunca sahip olacak ve onu güzel şeyler için kullanacaksın.

15 *Theodosian Code*, 16.10.10–12; Sozomen 7.12 ve 7.20. Alıntı Alan Cameron tarafından yapılmıştır. Alan Cameron, *The Last Pagans of Rome* (Oxford and New York, 2011), s. 59–74 aslında Theodosius'un pagan karşıtı yasasına ilişkin nüanslı bir akademik eleştiridir. Ayrıca bakınız: E. Watts, *Hypatia: The Life and Legend of an Ancient Philosopher* (New York and Oxford, 2017), s. 45–6, 56–61.

16 Alan Cameron, "Hypatia: life, death, and works" içinde: *Wandering Poets*, s. 185–203, s. 199'da.

> Birbirlerine dostluk bağıyla tutunan iki genç adamı sizlerin ilgisine sunmak istiyorum: Nikaios ve Philalaos. Yeniden kendi mülklerine sahip olabilmeleri için özel şahıslar ya da *magistrātus*lar fark etmeksizin tüm dostlarından destek almaya çalış.[17]

Kyreneli Synesios biliyordu ki genç ve zengin herhangi bir öğretmenin olabileceği gibi Hypatia'nın da iyi ilişkileri bulunuyordu. Fakat Hypatia'nın bundan daha fazlası olduğu açıktır. Filozofun kendi başına bir ağırlığı vardı. *Arkhon* olarak isimlendirilen "önde gelen adamlar", imparatorluk memurları ve İskenderiye'nin diğer güçlü ziyaretçileri tarafından ziyaret ediliyordu. *Praefectus augustalis* Orestes'in ise sırdaşıydı. Bir kadının böylesi bir bilgeliğe ve etkiye sahip olması yalnızca İskenderiye piskoposluğunu neredeyse otuz yıl boyunca elinde tutan amcası Theophilos'un yerine seçilen Piskopos Kyrillos'u değil, İskenderiye'deki pek çok kişiyi tehdit ediyordu. 415 yılının mart ayında Hypatia'nın, Orestes de dâhil olmak üzere "pek çok insanın aklını çelmek için büyü, usturlaplar ve müzik aletleri" kullandığı dedikodusu ortalıkta dolaşmaya başladı. Petros isimli bir keşiş, tam da Hypatia halka açık olarak verdiği bir dersten dönerken, onu kaçıracak çeteyi bir araya getirdi. "Hypatia'yı arabasından dışarıya sürüklediler ve Caesareum olarak adlandırılan kiliseye götürdüler. Filozofu burada tamamen soydular ve daha sonra onu" sokakta kavga eden kimseler tarafından sıklıkla kullanılan bir silah olan "çatı kiremitleri ile öldürdüler." Hypatia'nın acımasız şekilde öldürülmesine karşı duyulan öfke yayılmasına rağmen yarattığı şok şehri sakinleştirmiş gibi görünmektedir. Orestes'in vali olarak görev süresinin sona ermesinden ya da 444 yılında nihayete eren Kyrillos'un uzun süreli piskoposluk görevi sırasında başka bir isyan kaydedilmemiştir. Kyrillos, itibarını bir başka kristolojik krize sebep olan Konstantinopolis Piskoposu Nestorios'a karşı çıkan muhalefete liderlik ederek kurtardı. Zira Nestorios, 431 yılında Ephesos'ta toplanan konsilde ele alınan [çift tabiatlı] "iki İsa" tartışmasının fitilini ateşlemişti.[18]

Serapis Tapınağı'nın yıkılmasından yirmi yıl sonra Hypatia'nın katli, İskenderiye'nin uzun felsefi geleneği üzerinde daha saldırgan Hristiyanlığın bir zaferinin işareti olarak görülebilirdi. Fakat bu husus,

17 *Letters of Synesius*, çev. Fitzgerald, s. 174.

18 John of Nikiu, 84.88. Şurada alıntı yapılır: Watts, *Hypatia*, s. 157, n. 4; Socrates Scholasticus, 7.15.

zenginler ve fakirlere ilişkin olduğu kadar paganlarla ve Hristiyanlarla da alakalıydı. Zengin kimseler, kültürü ve bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi eğitimi (*paideusis*) şekillendirmişlerdi. Sanat ve edebiyattan memnunlardı. Mitlere sarılmışlardı. Alegoriden anlıyorlar ve felsefeye can atıyorlardı. Fakir kimseler ise şeytanları görüyorlar, hane büyüleriyle uğraşıyorlar ve cadılığın gücüne inanıyorlardı. İskenderiye'nin fakirleri çok büyük bir oranda zenginlerden daha fazla bir nüfusa sahipti fakat zenginler şehri, eyaleti ve imparatorluğu yönetiyorlardı. Zenginliğin ayrıcalığı, tüccarların ve kazanılan ya da kaybedilen talihin şehri İskenderiye'de günbegün ortadaydı.

Şehir ve İmparatorluk

İskenderiye ve Antakya da dâhil olmak üzere her Roma şehrinin politik iradesi daha büyük bir güce, imparatorluğa tabiydi. Roma gücünün (yani, *imperium Romanum*'un) doğuya doğru genişlemesi, bu büyük *polis*lerin ve Atina, Korinthos, Ephesos ve Pergamon gibi yüzyıllar önce kurulan ve otonom yönetime sahip şehirlerin, imparatorluğa tabi olmasına sebep oldu. Fakat Roma uygarlığı yıkarak değil, bu *polis*lerin kültürlerini kendine tabi kılarak, anlamlı bir şekilde "Romalı" bir şeye çevirerek ve yayarak ilerlerdi. Her ne kadar hâkimiyetini genişletmek ve muhafaza etmek için hayati olsa da Roma imparatorluk sisteminin görkemi, yalnızca amacına ulaşmak için ezici bir şiddet kullanma yeteneği değildi. Bu sistem aynı zamanda yabancı düşünce ve uygulamaları görmezden geliyor ve onları daha büyük fakat daha gevşek bir çerçeveye yerleştiriyordu.[19]

Roma, çoğunlukla merkez ile iletişim halinde bulunan yerel elitlerin iş birliğiyle yönetiliyordu. Bu elitler, imparatora arzu ve istekleri ileterek ve merkezden gelen cevapları hayata geçirerek hem kendilerinin hem de yurttaşlarının çıkarlarına hizmet ediyorlardı. İncelemeye tabi tuttuğumuz dönemde bir talebin ya da elçinin, Konstantinopolis'te ikamet eden imparatora gönderilmesi, bir sonraki bölümde betimlendiği gibi etkili ve görece yeterli bir iletişim sistemini gerektiriyordu. Çok daha yaygın olarak bir şehrin istekleri, çoğunlukla vergi ya da bölgesel statülerle ilgili ayrıcalıklarını korumak ya da bu ayrıcalıkları tekrar

19 A. H. M. Jones, *The Greek City from Alexander to Justinian* (Oxford, 1940); A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire, 284–602*, 3 cilt (Oxford, 1964), I, s. 712–66.

kazanmakla alakalıydı. Bilhassa kimi durumlarda şehirler, söz gelimi bir yangın ya da depremden sonra imparatorluk bağışı talebinde bulunabilirlerdi. Çok şanslı bir şehir, patronunun ya da patronunun aile üyelerinin hatırlanması için ismini değiştirme ayrıcalığı da kazanabilirdi. Kıbrıs'taki Salamis bu duruma bir örnektir fakat bir deprem hasarından sonra Konstantia adı verilerek, imparatorluk bütçesinden onarılmış ve dört yıllık bir vergi bağışında bulunulmuştur. Şehrin yönetiminde bulunan muhtelif kişilerin lobi faaliyetlerine girmesi ya da doğru zamanda güçlü bir bireyin ilgisini çekmesi, pahalıya mal olacak şehrin bir ayrıcalığının uzamasını ve garanti altına alınmasını temin edebilirdi.

Kyreneli Synesios, elçi tayin edildiği vergi indirimlerini sağlamadan önce, 397 ila 400 yılları arasında, Arcadius'un sarayında üç yıl geçirmiştir. Şehri adına ilk olarak imparatora, sözde Arcadius'un hükümdarlığının on beşinci yılı onuruna verilen, bir arzuhalciden beklenen hediye ve altın taçlar sunmuştur. Kısa süre sonra güçlü General Paionios'a yaltaklanmış ve ona İskenderiye'de kendisi için imal edilen, Kyreneli Synesios'un şahsi tasarımı gümüş bir usturlap hediye etmiştir. Bu hediyenin yanına, bir filozofun, generalin, bilgeliğin ve gücün nadir bir birleşimi olarak hediyenin sahibini öven *Hediye Üzerine* isimli bir kompozisyon da iliştirilmiştir. Paionios bir vergi indirimi tedarik edemediğinde, Kyreneli Synesios, Aurelianus isimli güçlü bir patron buldu ve onun için iki eser kaleme aldı: *İhtiyat Üzerine* ve *Krallık Üzerine*. Her ikisi de Aurelianus'u övüyor ve mevcut rejimi eleştiriyordu. Gerçekten de Aurelianus doğunun *praefectus praetorio* makamına gelecek ve Kyreneli Synesios'u sarayda geçirdiği üç yıldan sonra vergi indirimi ile ödüllendirecekti. Kyreneli Synesios, bireysel bir vergi yardımının yollarını arayan akrabası Herodes gibi başkalarının mektuplarını da Aurelianus'a ulaştırdı. Kyreneli Synesios başarılı elçilik görevini takiben yerel görevlerden ve bölgenin ekonomik sorunlarından kurtuldu. Fakat sarayda geçirdiği zamana pişmanlık ile baktı. "Elçilik yaptığım zaman dışında benim hayatım kitaplar ve arayıştan ibarettir. Hayatımdan akıp giden üç yılı görmeseydim keşke!"[20]

20 T. D. Barnes, "Synesius in Constantinople", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 27 (1986), 93–112; A. Cameron ve J. Long, *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius* (Berkeley, 1993), s. 71–102; N. Lenski, *Constantine and the Cities: Imperial Authority and Civic Politics* (Philadelphia, 2016), s. 158–9.

İmparatorluk bağışı için şehirler arasındaki rekabet ciddi bir işti ve yalnızca çıkar sağlamıyordu. Bu yol vasıtasıyla aynı zamanda bağlı oldukları komşu şehirler ya da uzak mesafelerdeki *metropolis*lerden bağımsızlıklarını da kazanıyorlardı. Benzer şekilde imparatorluğun gözünden düşen şehirler de bu minvalde sorun yaşıyorlardı. Bir şehrin duvarlarının yıkıldığı, statüsünün düşürüldüğü ya da komşu bir şehrin gözden düşen şehrin sorumlusu tayin edildiği bilinmektedir. Bu, başka bir *polis*in vergi yükünü, ona tabi olanın karşılaması anlamına gelebilirdi. Söz gelimi Constantinus tarafından imar edilmeden önce Byzantion şehri bir iç savaş sırasında Septimus Severus'a karşı Pescennius Niger'e arka çıkmanın bedelini ödemişti. Şehir sivil statüsünü kaybetmiş, duvarları yerle bir edilmiş ve elli yıl boyunca harap halde bırakılmıştı. Byzantion bir dönem için komşusu Perinthos'a tabi hale bile gelmişti. Fakat böylesi cezalar, merkezî yönetimin gücünden ziyade bilhassa zayıflığını ortaya koymaktadır. Uygulama yerel ya da bölgesel olarak rakip *polis*ler tarafından bir eyalet valisinin gözetimi altında gerçekleştiriliyordu. Ezici bir şiddet tehdidi, Roma imparatorlarının ellerinde tuttukları ancak pek az oynadıkları bir karttı.

Orkistos şehrinin 324 ilâ 326 yıllarında yaptığı gibi şehirler, statülerini geri kazanma hususunda da talepte bulunuyorlardı. Bu talep Orkistos adına başarılı olmuş ve 331 yılında yeniden onaylanmıştır. Öyle görünmektedir ki tabi kılınan, Orkistos kültlerinin bakımı için ödeme yapmaya alışkın komşu şehir Nakolaion'un tacizlerine karşı bir hareketti. Orkistos'un bir kez daha *polis* (Latince metinde *civitas*) ayrıcalıklarını ve adını alma talebi, dördüncü ve beşinci yüzyıllarda şehirlerin nasıl algılandığının ve bu şehirlerin esas işlevlerini açık şekilde ortaya koymaktadır. Sözünü ettiğimiz talebi alan imparatorun kendi sözleriyle "arzularını tamamen hoş karşıladım" çünkü Orkistos "her yıl *magistrātus*ların varlıklarıyla süslenmiş ve *cūria*ler ve insanlarla donatılmıştır." Bunun da ötesinde şehir ifade ettiği şekliyle "hem kamusal hem de özel olmak üzere bol miktarda su, eski imparatorların heykelleri ile süslenmiş bir forum" ve hem özel hem de kamusal ihtiyaçlara hizmet eden bir hana (*mansio*) sahip görünmektedir. Orkistos bir kavşak noktasında bulunduğu için bir hana sahip olması bilhassa önemlidir. Orkistos vatandaşları, talep ettikleri arzularında

şehirlerini, "Phrygia ve Galatia arasındaki sınırdadır" diye tanımlamaktadırlar.[21]

İncelemeye tabi tuttuğumuz dönemin başında şehirler, özellikle imparatorluğun yönetimi için önemliydiler fakat şehirlerindeki yerel elitlerin çıkarlarını sürdürmek her zaman zordu. Keza hızlı bir şekilde genişleyen imparatorluk bürokrasisinde daha fazla ve daha büyük fırsatlar çıkıyordu. Yerel memurlar için gereken nitelikler kayda değer şekilde önceki yüzyıllara oranla daha düşüktü ve imparatorlar nispeten kısmi bir servete sahip kimselerin bile şehirlerinin çıkarlarını ifade etmesi ve şehirde bulunan altyapı faaliyetlerinin korunmasına katkıda bulunmasını sağlamak için yasal düzenlemelerde bulunuyorlardı. 439 yılında çıkarılan bir kanun, 300 *solidus* değerinde toprağa sahip kimselerin, şehir meclislerinin (*boule*) üyeleri olmalarını ve *decuriō* (Yunanca *boule*, Latince *cūria* ya da *decuriō*) makamlarını tutmalarını emrediyordu. 300 *solidus*un ne kadar bir arazi satın alabileceği, arazinin kalitesi ve yerine göre değişiklik gösteriyordu fakat takribî 40 hektarlık (100 ya da daha fazla dönüm) bir yere denk geldiği düşünülebilir, dolayısıyla bu büyük bir malikâne olmaktan ziyade kayda değer bir arazidir. Şehir konseylerinin önemi ve daha varlıklı vatandaşların hizmette bulunmak için gösterdiği isteksizlik, pek çoğu A. H. M. Jones tarafından incelenen, meseleye ilişkin çok sayıda yasada görülmektedir. A. H. M. Jones şöyle der: "Bu geniş ve karmaşık yasa yığınından iki sonuç açık şekilde ortaya çıkar:

> İmparatorluk yönetimi, şehir konseylerinin muhafazasının imparatorluk refahı için hayati olduğunu düşünüyordu ve şehir konseylerinin üyelerinin çoğu mevkilerini ciddi anlamda beğenmiyorlardı. Maiorianus'un ortaya koyduğu gibi imparatorlar için *decuriō*lar "devletin sinir uçları ve şehirlerin kalpleri" idi. Eski nüfuzlu günlerinde, imparatorluk vergilerini toplayıp güvence altına alıyorlar, yolları onarıyorlar, kamu iletişimini yönetiyorlar, ordu için asker topluyorlar ve madenleri idare ediyorlardı… "Şehirlerin kalpleri" olarak Romalıların nazarında uygar hayatın gereklilikleri olan hamamlar ve oyunlar başta olmak üzere şehir hayatının hoş yanlarını sürdürüyorlardı."[22]

21 Lenski, *Constantine and the Cities*, s. 96–113, 150–64. Ayrıca bakınız: Millar, *Emperor*, s. 410.

22 Jones, *Later Roman Empire*, II, s. 748.

Eutropios isimli böylesi bir adamı tasvir eden bir büst, günümüze değin ulaşmıştır. Bir taş zemin üzerinde sokağa bakan bir duvara yerleştirilmiş bir konsola da sahibiz. Bu konsolun üzerinde bir haçla başlayan yazıt, Eutropios'un şehre bir kaldırım armağan etmesini övmektedir: "Mukaddes Ephesos'un evladı Eutropios, zahmetli emeklerin neticesinde, bu mütevazı teşekkürü hak ettin. Keza sen, ata topraklarını burma mermer caddelerle donattın."

Yerel Elitlerin Refahı ve Teşhiri

Bu yüzden *decuriō*lar, kamu görevini, özel servetin bir işlevi olarak üstlendiler. Hem servet hem de görev kalıtsaldı. *Decuriō*lar, imparatorluk kaynaklarına başvurma hakkına sahiplerdi. Söz gelimi her ne kadar en zengin kimseler kendi maiyetlerinde adam bulundursa da vergileri toplamak amacıyla devletin birlikleri kullanılabilirlerdi. Toprak sahibi olarak şehirler ve toprak arasında yaşayan bağlantılar gibi hizmet veriyorlardı fakat ikamet ettikleri şehirde önemli mülk portföylerine sahip olabilirlerdi. Zenginler, kendi şehirlerine yatırım yapıyorlardı. Keza hem *decuriō* olarak kendilerinden bu bekleniyor hem de kendileri bunu arzu ediyorlardı. Emekli olduklarında faydalanabilecekleri ya da sosyal ölçeğin en üstündeki ailelerini güçlendirecek yollar arıyorlardı. Bir kez daha Oksyrrykhoslu Apion ailesi bir örnek olarak verilebilir. Keza bu ailenin ilişkileri oldukça iyi bir şekilde belgelenmiştir.

Apionlar, beşinci yüzyılın ortalarından papirüs kayıtlarının sona erdiği ve tarihten silindiği yedinci yüzyıla değin, bir büyüme kaydetmişlerdir. Bu ailenin üyeleri ileriki bölümde ele alacağımız olaylarda önemli bir rol oynamışlardır. Yazılı olarak ilk belgelenen Apion aile üyesi Strategius, Oksyrrykhos yakınlarında, bilhassa II. Theodosius'un eşi *Augusta* Eudoxia'nın sahip olduğu imparatorluk malikânelerinde *cūrātor* olarak hizmet eden yerel bir *decuriō*ydu. Anastasius'un saltanatı sırasında Strategius'un haleflerinden ve hâlihazırda bir *patricius* olan "Mısırlı Apion" ordunun levazım daire başkanı olarak 503 yılında Sâsânîlere karşı gönderildi. Amida'yı kurtarma girişimi başarısız olduktan sonra, İskenderiye'den Konstantinopolis'e kendisini savunması için çağrıldı fakat daha sonra sürgün edildi. Mısırlı Apion, Ioustinos'un saltanatının başlarında sürgünden geri çağrılan önemli isimler arasındaydı

ve kendisine yüksek bir komuta mevki verilmişti. Kısa süre sonra ise doğu *praefectus praetorio* makamına getirildi. Apion'un oğlu Strategius, 532 yılında Mısır'da *praefectus augustalis* oldu. Ioustinianos tarafından devletin ana mali bürokrasisinin başlarından kutsal hazineler saymanı olarak atanmadan önce, başka bir yerde ismi *magister militum* ve *patricius* olarak geçer. Görevleri arasında, Konstantinopolis'teki Ayasofya'nın inşasını finanse etmek de vardı. Strategius'un oğlu Flavius Apion, Apionların bir şehir sarayı inşa ettiği ve 539 yılında konsül seçildiği Konstantinopolis'te yetiştirilmişti. İspanya'daki Oviedo'da muhafaza edilen konsül diptiğinin izleri günümüze kalan herhangi bir diptiğin en geniş yüzeyine sahiptir. Bu diptikler oyuldukları fil dişinin doğal kavisi kullanılarak yapılmıştır. Hâlihazırda kısmen değindiğimiz bir dilekçeye göre Flavius Apion bir *patricius* ve Mısır'ın en güneyindeki on üç idari bölgeden (*nomos*) müteşekkil bir alanda Thebais Dükü haline gelmiştir. Statüsü, ona Konstantinopolis'te bir senatör rütbesi verilmesi için fazlasıyla yeterliydi. Belki de Konstantinopolis'ten Mısır'a, Thebais Dükü görevini almak için taşınmıştı. Fakat şurası kesindir ki 561 yılında iki günde son bulan ve şehrin ana caddesi boyunca rıhtıma değin uzanan depolarda yangınların meydana geldiği bir sokak kavgasının yaşandığı Konstantinopolis'teki aile sarayını korumuştu.[23]

İmparatorluğun doğusunda bulunan başka bölgelerdeki öteki ailelere ilişkin elimizde zengin kaynaklar bulunmasa da Apionların devlet hizmetinden yararlanan, yüksek memuriyetlere ulaşan, toprak satın almak ve ondan kâr sağlamak için kaynakları kendi adlarına teminat altına alan bir elit sınıfın temsilci oldukları gerçeğinden tahmin yürütebiliriz. Bu kişiler pek çok *cūria*yı teşkil eden eşrafın üzerinde bulunan uluslararası toprak sahipleri ve aristokratlardı. Fakat bir *cūria*ya mensup tüm aileler yoğun biçimde muhtelif evlere, konaklara, şehir

23 Şu özlü anlatıyı takip ettim: J. G. Keenan, "Egypt" içinde: *CAH* 14, s. 612–37, s. 625–8'de. T. M. Hickey, *Wine, Wealth, and the State in Late Antique Egypt: The House of Apion at Oxyrhynchus* (Ann Arbor, 2012) tam bir anlatı sunar ve s. 14–16'da Flavius Apion'umuzun ve konsülün ayrı kişiler olduğunu, konsülün Konstantinopolis'te kaldığı detayıyla önerir. Bu Anoup'un dilekçesinin daha sonra, belki de 590 yılı dolaylarında III. Apion'a gönderilmesini gerektirecekti. Apion'un diptiği için bakınız: Alan Cameron ve D. Schauer, "The last consul: Basilius and his diptych", *JRS* 72 (1982), 126–45, s. 134'te ve LEVHA VIII. İsyan hususunda bakınız: Malalas, 18.135, çev. Jeffreys vd., s. 300.

merkezlerinde saraylara ve banliyölerde villalara, sahil kesimlerindeki lüks sitelere ve kendi malikânelerine yatırım yapıyorlardı. Bu minvaldeki binalar, sahipleri tarafından desteklenen ve sürdürülen oyunların da dâhil olduğu şehir hayatının çehrelerini yansıtan mozaiklerle yoğun şekilde süsleniyorlardı. Kuzey Afrika'daki Smirat'ta, zeytinlikler tarafından çevrelenen bir kır villasında, Magerius, bir *vēnātiō*da (vahşi hayvan avı) sanatçılara para dağıttığı ve öldürdükleri dört leoparın her birini satın aldığı için amfitiyatroda kopardığı alkışların daima hatırlanmasını arzu etmişti. Bu sebeple kabul salonu için hipodrom sahnesinin tasvir edildiği bir zemin mozaiği ısmarladı. Sözü edilen bu mozaikte leoparlar (Romanus, Victor, Crispinus ve Luxurius) ve onların katilleri tasvir edilip isimleri verilmiş ve bir alkışlama cümbüşü tasvir edilmişti (Levha 6). Bir tepsi üzerinde de para torbaları getirildiği gösterilmişti. Bu torbaların her biri yazıtta talep edilenin iki katını içerdiğini (1,000 *dēnārius*) gösteren işaretler ile işlenmişti. Yazıt şöyle nihayete eriyordu: "Zenginliğe sahip olmak böyle bir şey. Bu, güce sahip olmak. Bu, benim anım."[24]

Kyreneli Synesios'un şehirdeki evi babası "Libyarkh" Hesykhios'u öven mozaik bir yazıt tarafından tanımlanmıştır. Kyreneli Synesios'un kırda bulunan malikânesi tespit edilememiştir fakat burada düşünmeyi ve avlanmayı tercih ettiğini ve istemsiz bir şekilde Konstantinopolis'te yürütmesi gereken elçilik görevi için malikâneyi terk ettiğini biliyoruz. Daha büyük bir pişmanlığı ise Ptolemais'e piskoposluk yapmak için gittiğinde yaşayacaktı. Kartaca'da bulunan bir şehir konağındaki mozaik, kır malikânelerinin zenginliğini hatırlatan villa hayatını tasvir eder. Dördüncü yüzyılın sonlarına tarihlendirilen Iulius Dominus mozaiği, bir malikânedeki merkez binanın güçlü duvarlarını ve kulelerini gösterir (Levha 7). Tarlalara bakan uzun duvarlar boyunca uzanan bir kemerin altında efendi ve hanımı dört mevsim boyunca malikânelerinin meyvelerini alırken tasvir edilmişlerdir. Üç sahnenin en üstünde malikâne işçileri, oturan hanıma zeytin getirirler. Sol tarafı (kış) ördekler ve sağ tarafı kuzularla desteklenmiştir. Aynı tarafta ayrıca bir altın buğday tarlası da (yaz) görüyoruz. En alt sahnede kadın çiçek ve

24 K. Dunbabin, *Mosaics of the Greek and Roman World* (Cambridge, 1999), s. 116–17; J. N. Adams, ed., *An Anthology of Informal Latin, ad 200–900* (Cambridge, 2017), s. 354–66.

balıkları (bahar) almak için dururken, memuriyet elbisesini giyen ve sağ tarafında oturan kocası isminin yazıldığı (Efendi Iulius) bir parşömen destesini tutar. İşçileri ise üzüm bağından salkımları ve avlardan (sonbahar) etlerini toplarlar. Villa, ortadaki sahneyi işgal eder. Resmî kıyafetleri içerisinde, bir ata binen ve seyisinin ve hatta sağ tarafının avcılara ve kendisine eşlik eden köpeklerine ayrıldığı efendi, villaya sol taraftan yaklaşır. Villanın duvarları içerisinde dört adet kubbe bulunur. Belki de bunlar bir hamama ya da malikânenin tüm güzelliklerinin tüketildiği üç apsisli "üç tarafında yarım kubbesi bulunan" yemek odasına aittir.[25]

Villalar, zirai hayatın merkezleriydiler. Tıpkı ziraat gibi doğa üzerine bir düzeni dayatıyorlardı. Malikâne villaları, lüks ile kârı harmanlayan, işleyen çiftliklerin kalbi olarak ortaya çıkmışlardır. Fakat süreç içerisinde lüks ve rekabetçi gösteriş ön plana gelmiştir. Keza sahip oldukları oda sayısı ve süslemelerindeki zenginliğin dereceleri açık şekilde tespit edilebilir. Sicilya'daki Piazza Armerina yakınlarındaki Villa Romana del Casale, uluslararası olarak zengin kimselerden birine aitti. Bu kişi devletin en üst makamlarından biri olan Roma senatörüydü. Dördüncü yüzyılın ilk yarısı içerisinde inşa edilen ve altıncı yüzyıl boyunca yerleşim gören villa, 3,500 m^2'yi kaplayan dört ayrı mozaikle Greko–Roman antikitesinin gördüğü en büyük zemin mozaik kompleksine sahiptir. Malikânenin geniş personelinin yanı sıra misafirlere ve müşterilere hizmet veren iki büyük villa tuvaletinin bile zemin mozaikleri vardı. Villanın tamamında büyük oranda mermer kullanılmıştı. Bu mermerlerin kimileri eskiydi ancak çoğu Akdeniz dünyasındaki on sekiz taş ocağından getirtilmişti. En çok kullanılan mermer, Kuzey İtalya'daki taş ocağından çıkartılan Bianco di Luni'ydi. İkincisi ise en ucuz ve kolay şekilde bulunabilen, Prokonnesos'tan alınanlardı. Her ikisi de beyaz mermerdi. Bol miktarda bulunan üçüncü ve dördüncü mermerler, (gri) Bigio venato ve (sarı) Greco scritto'ydu. Her ikisi de Hippo Regius'un batısında kalan Kuzey Afrika sahili yakınlarından çıkarılıyordu. Villada kullanılan en ender ve çok daha pahalı bir mermer

25 D. Parrish, "Two mosaics from Roman Tunisia: an African variation of the season theme", *American Journal of Archaeology* 83 (1979), 279–85; Dunbabin, *Mosaics*, s. 118–21. Hesykhios'un evine ilişkin bakınız: Cameron ve Long, *Barbarians and Politics*, s. 15–16, referanslar için.

olan Giallo antico, Kartaca ve Hippo arasındaki Chemtou madenlerinden geliyordu.[26]

*Decuriō*lar rahip olarak hizmet vererek ve alışılagelen bir takvime göre ritüelleri icra ederek, imparatorluk kültünü sürdürerek şehirleri ve imparator arasındaki iletişimi yönetiyorlardı. Hristiyanlık devlet dini haline geldiğinde, güçlü aileler, bölgelerindeki kilise hiyerarşilerini ele geçirmeye başladılar. İmparatorlar ise yarı tanrısal görünmenin yollarını buldular. Böylece her hafta ölümsüz ruhları için her bir şehirdeki ayinlerde ölümsüz ruhları adına isimleri okunup dualar dile getirildi. Manastırların ortaya çıkışıyla kilisenin ve piskoposların artan önemi, imparatorluk bağışlarının ve bölgesel zenginliğin sivil binalardan ve projelerden, bilhassa tiyatrolardan ve oyunlardan, kilise ve manastır yapılarına faydası dokunan kimselere yönelmesine neden oldu. Büyük ve gösterişli şekilde süslenmiş bazilika kiliselerinin ortaya çıkışı, tıpkı erken dönemleri tanımlayan devasa boyutlardaki tiyatrolar, villalar ve şehir duvarları gibi beşinci ilâ yedinci yüzyıllarda Geç Antik Çağ peyzajının ayırıcı bir özelliğidirler.

Kısa süre sonra uygun biçimde ele alacağımız Ioannes Khrysostomos, kırlardaki malikânelerde tarım işçilerinin ruhani ihtiyaçları için kiliselerin yapımını teşvik etmiştir, tıpkı işçilerin hijyenleri ve sağlıkları için villalardaki hamamların ve tuvaletlerin muhafazasına onay verdiği gibi. Araştırmalar, Girit'te, beşinci ilâ yedinci yüzyıllarda aktif olan altmış ve Kıbrıs'ta seksen kilise tanımlamışlardır. Bu kiliselerden pek çoğu zemin mozaiği içermektedir. Kıbrıs ya da Girit'ten çok daha zengin bir bölge olan Balkanların kalbindeki zengin süslemeli iki kilise emsal teşkil eder. Aksios (Vardar) Nehri'ni takip eden karayoluyla ulaşılan Stoboi, Selanik'in takribî 150 kilometre kuzeyinde bulunur. Mütevazı

26 Dunbabin, *Mosaics*, s. 116, 130–43; A. Castrorao Barba, "Sicily before the Muslims. The transformation of the Roman villas between late antiquity and the early middle ages, fourth to eighth centuries CE", *Journal of Transcultural Medieval Studies* 3 (2016), 145–89; P. Pensabene vd., "A quantitative and qualitative study on marble revetments of service area in the Villa del Casale at Piazza Armerina" içinde: P. Pensabene ve E. Gasparini, ed., *Interdisciplinary Studies on Ancient Stone* (Roma, 2015), s. 641–9; P. Pensabene, "Il contributo degli scavi 2004–2014 alla storia della Villa del Casale di Piazza Armerina tra IV e VIII secolo" içinde: C. Giuffrida ve M. Cassia, ed., *Silenziose rivoluzioni: la Sicilia dalla tarda antichità al primo medioevo* (Catania, 2016), s. 223–71.

Figür 6: Stoboi'daki vaftizhanenin mozaikleri, Kuzey Makedonya.

bir şehir olan Stoboi'nin görkemli tiyatrosu ve halk hamamlarına, I. Theodosius'un ziyaretiyle konaklamak için bir saray eklenmiştir. Dördüncü yüzyılın ortalarına doğru üzerine geometrik tasarımlı zemin mozaikleriyle süslenen geniş bir kilisenin inşa edildiği tiyatronun hemen bitişiğindeki ve üzerindeki tepede, yapay bir teras yükseldi. Bir yüzyıl sonra yerini daha büyük bir kilise olan piskoposluk bazilikası aldı. En geniş boyutlarına ise Ioustinianos döneminde ulaşarak çok daha güzel mozaikler ve duvar resimleriyle donatıldı. Stoboi vaftizhanesinin zemin mozaikleri (Figür 6),.42. Mezmur olarak da bilinen Yunan *Septuagint*in 41. Mezmur'unu tasvir eden yaşam suyuna susayan geyiklerin, tavus kuşlarının ve su kuşlarının çevresinde bir araya gelen ayaklı dört testiyi çeşme olarak betimler: "Ey Rab! Karacanın su çeşmelerini özlediği gibi özler seni ruhum." Yetişkin bir erkek geyik olan karaca, Hristiyan ruhun bir sembolü olarak ele alınmıştır. Sözü edilen mezmur, Hristiyan katekümenler yaklaşırken, vaftiz litürjisinin bir parçası olarak söylenir.[27]

27 I. Baldini, "Early Byzantine churches in Crete and Cyprus: between local identity and homologation", *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes* 43 (2013), 31–49; R. Kolarik, "Mosaics of the early church at Stobi", *DOP* 41 (1987), 295–306; B. Shilling, "Fountains of paradise in early Byzantine art, homilies, and hymns" içinde: Shilling ve Stephenson, ed., *Fountains and Water Culture*, s. 208–28.

Herakleia Lynkestis (modern Bitola) yakınlarında geniş bir piskoposluk bazilikası, küçük ve eski bir kilisenin üzerine yerleştirilmiştir. Kilise, beşinci yüzyıl itibarıyla terk edilen tiyatroya yukarıdan bakmaktadır. Değişen zamanın ve önceliklerin bir göstergesidir bu. Kilisenin dış narteksi yaratılışı, balıklarla ve ahtapotlarla dolu yeryüzünü, bahar, yaz, kış ve sonbahar olmak üzere dört mevsim ile yeryüzünün bereketini tasvir eden egzotik bir mozaiğe sahiptir. Mevsimlerin ve mevsimlerin bereketinin tam olarak gösterildiği Dominus Iulius mozaiğinin aksine her mevsim yapraklar, meyveler, kuşlar ve bilhassa bir keçi, bir boğa, bir aslan ve ağaca bağlı kırmızı bir köpek gibi yaşayan canlılar tarafından çevrelenmiş yaşam dolu bir ağaçla temsil edilir. Bunlar, burçlara ilişkin göndermelerdir. Söz gelimi köpek, yaz sonunda ve sonbaharın ilk dönemlerinde en parlak şekilde ışıldayan Büyük Köpek takımyıldızıdır. Sonbaharın tasvir edildiği son sahne, bağırsakları bir panter tarafından yere serilen aslanın arkasında yatan bir betimle ölümü gösterir. Fakat bunun geçici bir ölüm olduğu ağaçtaki meyveler tarafından ima edilir. Zira nar, dirilişin sembolüdür. Mozaiğin ortasında merkezî motif olan ayaklı testiye bir geyik ve tavus kuşu yaklaşır, artık bir üzüm ve asma filizlenmektedir (Levha 8).[28]

Oyunlar ve Taraftarlar

Zenginler halk desteğini sağlamak için bir vatandaşlık görevi olarak şehirlerinde oyunlar tertip ediyorlardı. Magerius gibi kimi *decuriō*lar böylesi oyunları sahneye koymanın ve alkış almanın tadını çıkarmışlardır. *Quaestor*lar, *praetor*lar ve konsüller gibi ötekiler de memuriyetlerinin bir gerekliliği olarak büyük şehirlerde oyunlar düzenlenmek mecburiyetindelerdi. Beşinci yüzyılın ilk çeyreğinde Roma'daki zengin bir senatöre yazan Olympiodoros, üç *praefectus praetorio*nun oyunlarının sırasıyla 1,200-2,000 ve 4,000 altına mal olduklarını nakleder. Bu meblağ, varlıklı ailelerin yıllık gelirinin dörtte biri ilâ beşte dördü arasında bir rakam demektir. Roma ve Konstantinopolis'i temsil etmesi için imparatorlar tarafından atanan *consul ordinarius*ların yıllara isimlerini veren en kıdemlileri *magistrātus*lardı. Memuriyet yılları boyunca,

28 R. Kolarik, "Seasonal animals in the narthex mosaic of the large basilica, Heraclea Lyncestis", *Niš and Byzantium* 10 (2012), 105–18.

hipodromlar ve imparatorluk başkentlerindeki öteki tiyatrolarda at ve araba yarışları, vahşi hayvan avları ve dövüşleri ve teatral eğlenceler de dâhil olmak üzere bir dizi oyun ve yarışmadan sorumluydular. 384 yılındaki bir kanuna göre oyunlarda dağıtılan hediyeler yalnızca gümüş sikke olmalı, hediyelerin boyut ve miktarı sınırlandırılmalı ve levha ya da tabletler "fildişi dışındaki öteki metalardan" olmalıydılar. *Consul ordinarius*ların hediye olarak yalnızca altın ve fildişi diptik verme hakkına sahiptiler. Bu dönemden altıncı yüzyıla değin konsüller yalnızca böyle yapmışlardır ve düzinelerce zarif fildişi oyma levha günümüze kalmıştır (Levha 15). Rekabetçi gösteriler, konsüllerin görkemli zenginliğini paylaşmayanlar için büyük bir yüktü. İmparatorların da pek çok zaman kişisel olarak *consul ordinarius*ların gibi hareket ettiklerini kaydetmekte fayda vardır.

409 yılında, elli yıllık hükümdarlığında, on altı defa *consul ordinarius* olarak hareket eden II. Theodosius için bir kanun hazırlanmıştır. Bu kanunun amacı ise yüksek devlet memuriyetiyle ilişkili kimseler dışındaki oyunlarda abartılı harcamaları önlemekti.

> Bir gelenek olduğu üzere, tüm yargıçları gösterilerde hazır bulunmaları ve eğlencelerle halkın lütfunu kazanmaları fakat masraflarının iki *solidus*un üzerine çıkmaması hususunda uyarıyoruz. Beğeniye duyulan düşüncesiz ve çılgın özlem ile *decuriō*ların kaynakları, vatandaşların talihleri, baş *decuriō*ların evlerini, toprak sahiplerinin zenginlerini ve belediyenin gücünü yıkmasınlar.[29]

En büyük şehirler, taraftarlarınca Maviler, Beyazlar, Kırmızılar ve Yeşiller olarak bilinen, *circus* hiziplerine sahiptiler.[30] Hizipler, bir zamanlar düşünüldüğü gibi şehir milisleri ya da siyasi ve dinî gruplar (Maviler Ortodoksların, Yeşiller ise monofizitlerin alışıldık yandaşı) değillerdi. Maviler üst ve orta sınıfları, Yeşiller ise daha alt sınıfları temsil etmiyorlardı. Onlar daha ziyade son derece teşkilatlı ve profesyonel amigoların (yani, şakşakçıların) liderlik ettiği spor iştirakleriydiler. Bireysel atletler ve takımların adanmış holiganlarıydılar. Geleneksel olarak amigolar tezahüratlara önderlik için pandomimlerin istihdam

29 *CTh.* 15.9.1, 15.9.2; A. Cameron, "The origin, context and function of consular diptychs", *JRS* 103 (2013), 174–207.

30 A. Cameron, *Porphyrius the Charioteer* (Oxford, 1973), s. 180–87.

ettikleri profesyonellerden teşekkül takımlardı. Kalabalıkların, bilhassa yabancılarla karşılaştıklarında, hemencecik uyumlu bir şekilde tezahüratlara ya da ilahilere başlaması mümkün görünmemektedir. Bu sebeple kalabalığın katılımını başlatmak ve sürdürmek için amigolara ihtiyaç duyuluyordu. Bu uzmanlar aynı zamanda *praefectus praetorio*lar, valiler ve kimi durumlarda imparatorların da dâhil olduğu politikacıların beğenilerini kazanmak için görevlendiriliyorlardı. Fakat amigolar, bir politikacı tarafından rakibinin alkışını ya da övgüsünü yarıda kesmek veyahut bir politika veyahut imparatorluk eylemine muhalefet işareti göstermek için satın alınabilirlerdi. Amigolar Maviler, Yeşiller, Beyazlar ve Kırmızıların kendilerini hipodromlardaki araba yarışlarına adadıkları Konstantinopolis, Antakya ve öteki ana şehirlerin başlıca spor takımlarına bağlanmışlardı. Hipodromda, imparator ve eyalet valisine karşı muhalefet kolay şekilde gösterilebilir ve kalabalık hareketler bir şehrin heyecanlı atmosferi içerisinde manipüle edilebilirdi.

Hipodrom insanların gündelik olarak etkileşim içerisinde bulunduğu, çoğu zaman politik olan pek çok anıta ev sahipliği yapıyordu. Konstantinopolis'teki *circus* hiziplerine, en yetenekli ve başarılı araba yarışçılarını onurlandırmak için heykellerini hipodromun merkezine dikmelerine izin verilmişti. Bu, herhangi başka bir şehirde bilinmeyen bir şeydir. Her heykel hizip koltuklarına bakan *eurīpus*un bir bölümüne yerleştirilmişti. Koltuklar başlangıç kapılarından (*carcer*, [çoğ. *carcerēs*) *sphendone* olarak adlandırılan hipodromun sonundaki kavisli noktaya değin *kathisma*nın karşısında bir düzen içerisinde bulunuyorlardı (sırasıyla Maviler, Beyazlar, Kırmızılar ve Yeşiller). Bir heykel dikmek için imparatorun rızası ve *circus* hiziplerinin iki ana grubunu teşkil eden Mavilerin ve Yeşillerin onayı gerekiyordu. Beyazlar ve Kırmızıların kahramanları için de heykeller dikiliyordu. Hem Yeşiller hem de Maviler için yarışan Porphyrios'un heykel kaidesi, her iki hizibin de onayına ilişkin bir yazıt taşımaktadır. Porphyrios hayatı boyunca heykelleri yapılan tek yarışçıydı. Yedi defa onurlandırılmıştı. Erken dönem şiirlerinin bir Orta Çağ derlemesi olan *Anthologia Graeca* elli dört farklı epigram kaydeder. Epigramların her biri dokuzuncu yüzyılın sonundan önceki (ve belki daha önce) hipodromdaki bir yarışçının heykel kaidesinden gelmektedir. Otuz ikisi, Porphyrios'a adanmıştır. İkisi bir heykel kaidesinde, dördü ise ikinci bir kaidede günümüze değin

Figür 7: Konstantinopolis'teki hipodromdan gelen yarışçı Porphyrios' iki heykel kaidesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.

gelmiştir (Figür 7).[31]

Roma uygarlığının son zamanlardaki güçlü bir analizi onu, "Roma İmparatorluğu'yla yayılan şehri, yaşama ve düşünme biçimi" olarak değerlendirmiştir. Refah ve yeteneği benimseyen ve üreten şehirler, elitler tarafından ayakta tutulmuşlardır ve bu elitleri bünyelerinde

31 Cameron, *Porphyrius*, s. 7–8, 12–58, 96–116, 121–2, 209–11; *Greek Anthology* XV. 41–50; XVI. 335–87. Epigramların yirmi yedi tanesi Laurence versiyonunda kaydedilmiştir ve on tanesi daha sonraki antolojinin Palatin versiyonuna eklenmiştir, MS Parisinus gr. 23, 707–9.

barındırmışlardır. Fakat aynı zamanda büyük yoksulluk ve hastalıklara da kucak açmışlardır. Romalıların beşte dördü şehirlerin dışında, topraklarda, köylerde ve kasabalarda yaşıyor olsa dahi hayatları bağlı bulundukları şehirlerin ihtiyaçları tarafından tanımlanıyordu. Romalılar bu şehirlerde belki bir avukata başvuru yapıyorlar ya da revaklı bir yapının altında bir şeylere şaşıyorlardı. Bu şehirlere ürünlerini, vergilerini, oğullarını ya da daha nadir olarak kızlarını gönderiyorlardı. Şehirlerin nüfusları sürekli olarak dışarıdan yeni kan ve patojenlerin, tehlikeli fikirlerin ve sapkın davranışların girmesiyle yenileniyordu. Göçmenler, bir vatandaş olarak yaşamayı öğreniyordu. Çok daha zenginler ise şehirlerin koruduğu okullarda farklı şeyleri belliyorlardı. Bir sonraki bölüm, şehirlerde verilen eğitimin ve kültürün daha geniş şekilde incelenmesine ve onları birbirine bağlayan iletişim ve ticarete ayrılmıştır.[32]

32 Bu kavram şurada ortaya atılmıştır: H. Inglebert vd., *Histoire de la civilisation romaine* (Paris, 2005), s. 31–3 ve eleştirisel bir şekilde şu eser içerisinde geliştirilmiştir: J. Arnason, "The Roman phenomenon: state, empire, and civilization" içinde: J. Arnason ve K. Raaflaub, ed., *The Roman Empire in Context* (Londra, 2010), s. 351–86.

IV

KÜLTÜR, İLETİŞİM VE TİCARET

Roma şehirlerinin özünü, kelimeler oluşturur. Antik ve modern yazıtlar; grafitiler, yön işaretleri ve umumi ilanlarla rekabet ediyorlardı. Vatandaşlar düzenli olarak yasalar, derlemeler, yeni fermanlar, onaylanan mühürlü belgeler, vergi kayıtları ve talepler de dâhil olmak üzere imparatorluk bürokrasisi tarafından üretilen dokümanlarla karşılaşıyorlardı. Geç Roma dünyasında tüccarlar arasında, ordu kamplarında ve hatta ev köleleri çevresinde temel eğitim herkes için ulaşılabilirdi. Fonksiyonel okuryazarlık yaygındı. Tüm şehirler ve pek çok kasaba ve daha geniş köyler, Yunanca ve Latince okuma ve yazma eğitimi vermek için okullara sahip olabilirlerdi. İkinci öğretim, erkek ve pek nadir de olsa kız çocuklarına, onlara konuşulan dilden oldukça farklı bir şekilde kaleme alınmış Latince ve Yunanca eserlerde ustalaşmaları için küçük bir edebiyat kanonuyla tanıştıran bir gramer öğretmeni (*grammatikos*) tarafından sunuluyordu. Gramer öğretmeni, temel retorik egzersizleri ya da *progymnasmata* (kelimenin tam manasıyla, egzersizlerden önce anlamına gelir) ile başlayan öğrencilere, bir söylevin ana taşını vücuda getiren hitabet alıştırmalarına geçmeden önce, kompozisyon refleksi sağlayan bir retorik dersi de verebilirdi. Gramer hocasıyla geçirilen yıllardan sonra, kimileri bir hatipten ders almak için yüksek eğitime devam edebilirdi. 301 yılında çıkarılan Diocletianus'un bir fermanına göre bir ilk sınıf eğitim öğretmeni, her öğrenci başına ayda en fazla 50 *dēnārius* talep edebilirdi. Oysaki bir hatip, bu miktarın beş katını kazanabilirdi. Yüksek eğitim oldukça pahalıydı fakat okuryazarlık Roma dünyasında ilerlemenin anahtarını teşkil ediyordu.[1]

1 *Edict*, 7.66–71. Bakınız: R. Rees, *Diocletian and the Tetrarchy* (Edinburgh, 2004), 146.

Hitabete dayalı yazınsal bir eğitim, bölgesel olarak bir belediye bürosunda ya da bir eyalet şehri avukatı pozisyonunda, iş bulmayı garanti edebilirdi. Daha önce Mısır papirüslerinde gördüğümüz gibi Geç Roma dönemi belgelerinde de oldukça önemsiz ya da olağan yasal meseleler, yüksek bir retorik tarzda ele alınıyorlardı. Bir eyalet valisi ya da yöneticisinin hizmetinde veyahut bizzat başkentteki bir role uygun bir kariyer sahibi olmak için seçkin bir okulda, yüksek bir eğitim almak gerekiyordu. Yalnızca birkaç aile bu olanaklara sahipti ve çocuklarını ünlü eğitmenlere teslim etmek için gönderme arzusu taşıyorlardı. Yine de pek çok kıdemli bürokrat böylesi bir eğitime sahipti. Konstantinopolis'in imparatorluk başkenti olarak kurulmasına ve gelişmesine eşlik eden bürokrasi gereğinden fazla büyümesine rağmen burada her zaman işten fazla nitelikli aday vardı.[2]

Yazınsal Kültür ve Eğitim

Romalı *decuriō* ailelerin egemenliği, çoğu zaman yalnızca "eğitim" (*paideia* ya da *paideusis*) olarak adlandırılan yüksek eğitim ve bu eğitimin kazandırdığı kültürel sistem tarafından sürdürülüyordu. Yalnızca büyük şehirler, zenginlerin arazi dışında satın alabileceği daha büyük bir "meta" olan yüksek eğitim imkânlarını barındırıyorlardı. Kabaca ikna sanatı olarak düşünebileceğimiz hitabet, Romalılar için söylevlerini şekillendirebilecekleri bir yoldu. Romalılar, gündelik konuşma ve ritüelleştirilmiş söylev arasında bir ayrıma gidiyorlardı. Bu, Roma dünyasında sosyal düzenin temelini teşkil ediyordu. Geç Roma dünyasında yaşayan tüm vatandaşlar için kamusal hayatı tanımlıyordu. Kompozisyon ve söylevdeki beceri yalnızca yüksek düzeyde kıymetli değildi, aynı zamanda sosyal ilerleme için de bir ön koşuldu. Şairler, rahipler, filozoflar, siyasetçiler ve avukatlar tüm imparatorluk şehirlerinin kamu sahnesindeki oyuncularıydılar. Pek çoğu, bir valinin ve hatta imparatorun huzurunda şehirlerini temsil ediyorlardı. Ritüelleştirilmiş söylevin özel hayatta dahi bir yeri vardı. Aile içerisinde önemli olayları kutlamak için söylevler sipariş ediliyor, belki de şehir saraylarında ya da kır villalarında aile üyelerinin, dostların, işçilerin ve kölelerin

2 Şu kaynak içerisindeki en yeni makalelere bakınız: W. A. Johnson ve H. N. Parker, ed., *Ancient Literacies: the Culture of Reading in Greece and Rome* (Oxford, 2009).

huzurunda okunuyorlardı.[3] İmparatorluk söylevi için bir dizi talimatla başlayan Hatip Menandros tarafından kaleme alınan klasik bir el kitabı, muhtelif aile, şehir ve devlet etkinliklerinde yapılacak söylevleri oluşturmak için notlar sunar. Kayda değer bir kimsenin şehre varışı, bir doğum günü, ölümün tesellisi üzerine söylevler ya da bir cenazede, taç giyme töreninde verilmesi gereken söylevler veyahut bir elçilik görevini ifa ederken ya da bir şehrin temsilcisi durumundayken yapılacak olan söylevler örnek olarak verilebilir. Kitap içerisinde, düğünden sonra ilk defa bir cinsel yakınlıkta bulunacaklar için bir cesaret söylevinin nasıl yazılacağına ilişkin talimatlar da vardır.[4]

Yalnızca en şanslı Romalı gençler ve her zaman yetenekli olmasalar da zenginler hitabet üzerine eğitimlerini antik dünyanın Antakya, İskenderiye, Atina ve daha sonra Konstantinopolis'te bulunan en iyi okullarında alıyorlardı. 438 yılında derlemesi tamamlanan *Codex Theodosianus*, 425 yılında Konstantinopolis'in, Yunanca alanında beş hatip ve on gramer öğretmeni, Latince sahasında üç hatip ve on gramer öğretmenine ek olarak felsefe üzerine bir ve hukuk üzerine iki profesörü bulunan bir "üniversiteye" sahip olduğunu söyler. Eğer iki hukuk profesörü yeterli gelmezse, adli retorikte hukuki amaçlar için yükselmek isteyenler Berytos'a (modern Beyrut) gidebilirlerdi.

3 T. Habinek, *The World of Roman Song: From Ritualized Speech to Social Order* (Baltimore, MD, 2005), s. 1, 61–2'de ritüelleştirilmiş söylevin "özel diksiyon, düzenli ölçü, müzikal eşlik, ses figürleri vasıtasıyla mitolojik ya da dinî konuları kullanarak ve sosyal olarak amirane performans bağlamında verilen söylevler" olduğunu açıklar.

4 *Menander Rhetor*, ed., D. Russell ve N. Wilson (Oxford, 1981). Bir Bizans ansiklopedisi olan *Suda*'daki Hatip Menandros'un maddesi (M590) doğum yerini ve Hermogenes ve Minouskianos üzerine yorum yazan, genellikle hatiple eş anlamlı bir sofist olduğunu ortaya koyar. Ayrıca bakınız: G. Kustas, *Studies in Byzantine Rhetoric* (Thessalonike, 1973); H. Maguire, *Art and Eloquence in Byzantium* (Princeton, 1981) ve T. Habinek, *Ancient Rhetoric and Oratory* (Oxford, 2005), s. 44. Popülerlik ve etki bakımından Menandros'un incelemesi Hermogenes'in milattan sonra ikinci yüzyıl sonlarında bir yorum sunarak kaleme aldığı beş kitabının yanına ve Aphthonios'un milattan sonra dördüncü yüzyılın sonlarında yazdığı çalışmalarının arkasında bir yere yerleştirilmelidir. Aphthonios'un retorik alıştırmaları takip eden bin yıl boyunca en iyi bilinen ve en revaçta olan çalışmalardı. Latince bir retorik öğretim geleneği de vardı. En önemlisi Cicero'nun üç ciltte topladığı *De Oratore* isimli eseri ve Quintilianus tarafından *Institutio Oratoria* başlığı altında toplanan on iki kitaplık eğitici el kitabıydı.

Bir süreliğine Pergamon, İmparator Iulianus'u bile kendisine çekerek, diğer şehirleri gölgede bırakmıştır. Iamblikhos'un bir öğrencisi olan Aidisios, Pergamon'da, theourgia takipçilerini ve sofistleri eğitmiştir. Oreibasios burada büyük tıp eserlerini kaleme almıştır. Pergamon'daki Serapis Tapınağı'nın güçlü bir kiliseye dönüşümü, Hristiyanlığın zaferine işaret ediyordu. Ancak okullar uzun bir müddet daha varlıklarını devam ettirdiler. Felsefi eğitimin yeşerdiği İskenderiye ya da Atina gibi öteki okullar ise en azından Ioustinainos dönemine değin ayakta kaldılar. Daha evvel gördüğümüz gibi Kyreneli Synesios, Hypatia'nın gözetimi altında İskenderiye'de eğitim almış ve Keldani kehanetleri konusunda ustalaşan sadık bir Neoplatonist olmuştu. Kyreneli Synesios, bilimsel aletlere de ilgi duyuyor gibi görünmektedir. Bu ise daha evvel gördüğümüz gibi kendisinin diplomatik bir hediye olarak verdiği usturlabı tasarlamasına olanak tanımıştı. Kyreneli Synesios okuldan ayrıldıktan sonra, okulları Hypatia'nınkiyle neredeyse hiç kıyaslanamayacak olan Atina da dâhil olmak üzere geniş bir coğrafyada seyahat etmiştir. Atina'da eğitim gören Isidoros'un öğrencisi Damaskios'un da içinde bulunduğu öğrenci grubu, her zaman onunla aynı fikirde değillerdi. Keza onlar, öğretmenlerinin, Hypatia'yı "bir adam olarak bir kadını ve gerçek bir filozof olarak sade bir geometri âlimini aştığını" tahayyül ediyorlardı.[5]

Dördüncü yüzyılın sonunda Roma İmparatorluğu şeklen Hristiyan bir imparatorluk haline geldiği için geleneksel eğitim sisteminde de açık değişikliklerin olması beklenebilir. Fakat eğitim sistemi içerisinde pek az büyük değişim vardı ve Hristiyan Romalılar şimdi "pagan" ile anlamsal bütünlüğü bulunan aynı "Hellenik" eğitimi tüm seviyelerde almaya devam ettiler. Yine de 350 dolaylarında Nisibis'te kurulan ve 363 yılında Edessa'ya taşınan Süryani teoloji, felsefe ve tıp okulu kaydetmeye değer bir istisnadır. Yalnızca Mürtet Iulianus'un kısa saltanatı sırasında, Hristiyanlara, "Hellenik" edebiyatın öğretimi yasaklanmıştır. Şurası gerçektir ki bunları Eunapius'un *Bioi Philosophon kai Sofiston* [Filozofların ve Sofistlerin Yaşamları] isimli eserinden

5 *CTh.* 14.9.3; Averil Cameron, "Education and literary culture", *CAH* 13, s. 665–707, s. 676, 682–4'de; A. Sheppard, "Philosophy and philosophical schools", *CAH* 14, s. 835–54; A. Cameron ve J. Long, *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius* (Berkeley, 1993), s. 39–62.

öğreniyoruz. Iulianus, Themistios ve Libanios isimli iki "pagan" filozof ve hatip ile çalışmıştı. Libanios, eğitimini Atina'da almıştı. Antakya'ya gelmeden önce ise Atina, Konstantinopolis ve Nikomedia'da eğitim vermişti. Libanios'un bir diğer öğrencisi ise Büyük Basileios olarak da bilinen Kaisareialı Basileios'tu. Basileios'un eğitimi, zengin bir genç için mümkün olan şeylerin bir simgesidir. Sonraları piskoposu olacağı bölgesel metropolit Kaisareia'da bir gramer hocasıyla çalışmadan önce, büyük annesinin malikânesinde birkaç yıl "evde eğitim" görmüştü. Konstantinopolis'te hitabet eğitimi almış, sonrasında beş yıl boyunca Atina'da çalışmış ve felsefe alanında bir doktoraya eş değer bir mevki kazanmıştı. O zaman usta bir hatip olan Basileios, daha sonra Nyssa piskoposu olacak kardeşi Gregorios da dâhil olmak üzerine öğrencilerine hitabet eğitimi vereceği ve hukuk çalışacağı Kaisareia'ya döndü. Gregorios, kardeşi Basileios'u, "hitabet konusundaki yetenekleriyle koltukları aşırı derecede kabarmış ve tüm büyük itibarları küçümseyen" gerçekten kibirli genç bir âlim ve hatip olarak anıyordu. Basileios'un kutsal emirleri alması için biraz zaman gerekiyordu.[6]

Basileios, Atina'da geçirdiği süre ve sonrasındaki seküler kariyerine ilişkin pek az şey yazmıştır. Keza bu zamanların, kendisini gerçek bir piskopos olarak anılmaktan alıkoyduğuna inanıyordu. Öğrenci ve hitabet öğretmeni zamanlarına ilişkin bildiklerimiz, Basileios'un sadık arkadaşı ve öğrencisi Nazianzoslu Gregorios tarafından 381 yılında verilen bir cenaze söylevinden gelmektedir. Basileios bir rahip haline geldikten sonra bile yalnızca yavaş bir şekilde "konumlarını öğrenmek ve kendilerini açık bir şekilde ifade etmek sayesinde kazanan bilgili, gösterişli ve güçlü kimselerin ötesine" ulaşmıştır. Cemaati içerisinde samimi kimselere içten bir ilgi duyuyordu fakat cehalet ve hurafelerin üstesinden gelemeyen ve esnek zekâsının tüm yönlerini hiçbir zaman göstermeyeceği kimselere karşı ise asilzade bir küçümsemeyle doluydu. Buna rağmen vaazları, geniş bir topluluğun ilgisini çekiyordu. Vaazlarının yanı sıra pek çok mektubu daha sonraki kuşaklar için birer model olarak muhafaza edilmiştir.[7]

6 R. Browning, "Education in the Roman Empire", *CAH* 14, s. 855–83.

7 P. Rousseau, *Basil of Caesarea* (Berkeley, 1994), s. 41–2. Alıntılar şu eserden yapılmıştır: Gregory of Nyssa, *Life of Macrina*, 6. Ayrıca bakınız: Cameron, "Education and literary culture", s. 668.

Piskoposlar düzenli olarak yalnızca cemaatleri önünde değil, aynı zamanda valiler ve imparatorların huzurlarında da azizler için vaazlar veriyor ve övgüler sunuyorlardı. Pek çok şehirdeki en zengin ve en iyi eğitimli kimseler arasında bulunan piskoposlar, valilere ya da imparatorların bizzat kendilerine, elçi ya da ricacı olarak görevlendiriliyorlardı. Piskoposlar giderek artan bir şekilde papazlardan, ruhani şeyler sergileyen kimselerden ya da uygar hayatı içtenlikle tamamen terk edenlerden ziyade, hitabet konusundaki yeteneklerine göre seçilmeye başlandılar. Kyreneli Synesios, bir kez daha örnek teşkil edebilir. Kyreneli Synesios, Konstantinopolis'te elçilik görevini ifa ettikten on yıl sonra, 410 yılında, ekmek elden su gölden felsefeyle ilgilendiği yaşamından Ptolemais piskoposluğu görevi için çağrıldı. Bu görevi kabul etmedi. Keza önemli mahzurlar bulunuyordu. Fakat yalnızca birkaç yıl önce düğününde bulunan güçlü İskenderiye Piskoposu Theophilos'tan gerekli ayrıcalıkları aldı. Kyreneli Synesios'un evli kalmasına izin verilmişti. Görevi, felsefeye olan bağlılığına zarar vermeyecekti. Başta diriliş olmak üzere, kilise doktrinine ilişkin görüşleri de bir sorun teşkil etmeyecekti. Kyreneli Synesios altı ay düşündükten sonra, kabul mektubunda, Ptolemais'teki cemaatine bu görevi kabul ettiğini çünkü "büyük gücümle size karşı galip gelemediğimi ve 'piskoposluk görevini geri çevirmediğini'" yazıyordu. Fakat filozofu kaygısız hayatından ve kitaplarından vazgeçirmeye zorlayan cemaatinin arzuları değildi. Bu görevi de mutlu bir şekilde ifa etmeyecekti.

> Aksine... Hem yakın zamandaki gecikmeye hem de şimdi kabul etmeme neden olan şey ilahi bir güçtü. Bu dini memuriyeti üstlenmektense, birçok defa ölmeyi yeğlerdim... Çünkü güçlerimi bu yüke eşit görmüyordum. Gençliğimi felsefi boş zamanlara ve soyut varlığın boş tefekkürüne adayan ve sadece bedenin yaşamı için görevlerimi yerine getirebilecek ve kendimi bir vatandaş olarak gösterebilecek kadar dünyanın dertlerine karışmış olan ben nasıl ben nasıl [piskoposluk] yapacağım? Günlük rutin bir hayata nasıl ayak uydurabilirim?[8]

Kyreneli Synesios'un günümüze kalan vaazları göstermektedir ki kendisi felsefeyi misyonuna dâhil etmiş, kutsal yazıları daha iyi anlamaları için cemaat üyelerine mantığı övmüş ve Hristiyan bayramların felsefi

8 Synesius, Letter 11, çeviri için: Cameron ve Long, *Barbarians and Politics*, s. 22.

yorumlarını sunmuştur. Fakat korktuğu gibi günlük rutinin yükü, sağlığında hızlı bir gerileyişe sebep olmuştur. Göreve başladıktan yalnızca üç yıl sonra ölmüştür.

Kyreneli Synesios'un zamanının en büyük Hristiyan hatibi, 347 yılı dolaylarında, Antakya'da doğmuştur. Sonraları Khrysostom (Altın Ağızlı) olarak bilinen Ioannes, böylesi bir ünü Hristiyan kutsal yazılarına ilişkin yorumlarıyla kazanmış, ahlak öğretileri sebebiyle de Konstantinopolis piskoposu olmuştu. Ioannes Khrysostomos manastır hayatının erdemlerine ilişkin vaazlar vermesine rağmen fakir ve hasta kimseleri de önemsiyordu. Miras alınan zenginliğin ve bilhassa zenginliğin açık şekilde en zararlı biçimi köle sahipliğinin en ateşli karşıtıydı. Fakat en nihayetinde sesi, dinleri ve inanç derinlikleri ne olursa olsun gücü yetenlerin, öteki insanlara sahip olmaya devam edeceklerine ilişkin ebedî gerçeği değiştirmedi. Ioannes Khrysostomos vaiz ve hatip olmadan önce, Suriye çölünde bir münzevi, yani İsa'nın takipçisiydi. Münzeviliğin sertliği sağlığını tehdit eder hale geldiğinde ise şehre dönmüştü. Manevi bir otoriteyle müşerref kılınan kimselerin on yıllar boyunca bir sütunun tepesinde durmasına ya da piskoposluk görevine uygun olduklarını göstermek için kendilerini çöllere hapsetmelerine ihtiyaçları yoktu. Bunu vaiz kürsüsünde de yapabilirlerdi. Kutsal piskoposların yaşamları, müritlerinin Kitâb-ı Mukaddes yazarlarına öykünmeleri hasebiyle kaleme alınmışlardır. Dördüncü ve beşinci yüzyılın en ünlü piskoposları ise kendilerini eğitime, otoriteye ve kiliseye adamışlardır. Bu piskopos safları arasında ise İsa'nın doğasına ilişkin farklı öğretilerin ateşli taraftarları bulunuyordu.[9]

İletişim

312 yılında Trier'de, Constantinus'a hitap eden bir diğer hatip (kendi şehri Autun namına bir tebrik konuşması yapan eski bir kurt), imparatorun kendi imparatorluk ikametgâhında "hemen her şehirden kamu görevleriyle gönderilen ya da kendi arzularını iletmek için gelen" sayısız kişinin huzurunda söylevini işiteceğini biliyordu. Constantinus yirmi yıl sonra iktidara tek başına hükmettiğinde, Konstantinopolis'te,

9 C. Rapp, *Holy Bishops in Late Antiquity: the Nature of Christian Leadership in an Age of Transition* (Berkeley, 2005).

piskoposlar ve yabancı ruhani liderlerin yanı sıra pek çokları imparatorun dikkati, ilgisi ve desteği için yarışan büyük elçi güruhlarını kabul etmeye devam edecekti. Bir mektupta faydalı şeyler söylenebilirdi. Fakat mektubun yalnızca elden iletilmesi elzem değil, aynı zamanda sesli bir şekilde okunması, içeriğinin ortaya konulması ve genellikle yazıya geçirilmemesi gereken şeylerin de tek tek anlatılması gerekirdi. Bir mektubu teslim etmek, belagat ve hitabet hususunda yüksek bir eğitime ek olarak, genellikle masrafları kendisine ya da temsil ettiği şehre ait olmak üzere seyahat etmeyi gerektiriyordu.[10]

Bu noktada pek çok kitap, okuyucuyu basit bir şekilde bir haritaya yönlendirebilir (Harita 2). Bu haritanın ise antik seyahatlerin, zorluklarının ve ödüllerinin doğasını anlamaya yardım edeceği tahayyül edilir. Fakat Romalı seyyahlar harita taşımıyorlardı. Yönleri ve uzaklıkları tayin etmek için gökyüzüne ve mil taşlarına bakıyorlardı. Yerel rehberlere, yer işaretlerinin açıklamalarına ve yazılı yol kılavuzlarına güveniyorlardı. Geç Roma dönemi yol kılavuzlarında sunulan mesafeler, doğru değillerdi. Strabon ve Ptolemaios'un yorumlarının ötesinde, aziz hayatı yazarlarının Doğu Akdeniz'in bir *hacı coğrafyası* derlemesini oluşturmaya başarana kadar coğrafi düşünce olarak tanımlanacak bir şeyden pek az söz edilebilir. Kosmas Indikopleutes'in *Khristianike Topographia* [=Hristiyan Topografyası] (dünyanın ahit sandığına binaen bir kutudan şekil aldığını tartışıyordu) ve Prokopios'un *Peri Kristmaton* [=Binalar Hakkında] (Ioustinianos'a uzun bir methiye) isimli eseriyle karşılaştırıldığında, mümkün olduğunca farklı yaklaşımlara sahip birkaç eser vardı. Byzantionlu Stephanos'un kaleme aldığı *Ethnika* (etnik isimler ve kökenlerinin bir listesinden biraz fazlasını ortaya koyan günümüze kalmış bir kitap) ve Hierokles'in *Synekdemos*'u (altmış dört eyalet ve 920 ana şehir ile altı imparatorluk diyakozluğunun bir listesi) yol

10 F. Millar, *The Emperor in the Roman World* (Bristol, 1992), s. 364: "Eyalet valileri ve diğer memurlar tarafından ya da daha istisnai olarak ayrıcalıklı özel kişiler tarafından gönderilen mektuplar ulaklar tarafından taşınabilirdi fakat aksi takdirde imparatorla kurulacak herhangi bir iletişim biçimi için tarafların imparator şu an neredeyse oraya bir yolculuk yapmalarını gerektiriyordu. Bu sebeple süreç birkaç bin kilometre kadar olan yolculukları ve haftalarca ya da aylarca sürebilen gecikmeleri içeriyordu. Yine de... imparatora bu minvaldeki yolculuklar sıklıkla yapılıyordu... [ve] bir dizi farklı bağlamda imparatorluğun çalışma biçiminin bir parçası olarak görülüyordu ve kabul ediliyordu."

kılavuzlarına daha yakındır. Byzantionlu Stephanos ve Hierokles'in haritalar ürettiğine ilişkin herhangi bir gösterge bulunmamaktadır. Buna rağmen modern yazarlar, sözü edilen müelliflerin verileri merkeziyetinde haritalar yapmışlardır.[11]

Modern haritalar, Romalı seyyahların bulundukları seçimleri kolay şekilde aktaramazlar. Keza seyyahlar farklı manzaralar, mevsimler, haydutluk ve çatışmalarla karşılaşıyorlardı. Her seyahat, alınan ya da göz ardı edilen tavsiyeler, sunulan dualar ve şanslarla bir dizi seçimdi. Seyahatler, bireysel olarak ve küçük ya da büyük gruplar halinde temsilciler, tüccarlar, ordular ya da onların beraberindekilerle yapılıyordu. En büyük sayıdaki yolcular her zaman Konstantinopolis'e gidiyorlar ya da oradan geliyorlardı. Konstantinopolis'e hem kara hem de deniz yoluyla ulaşım vardı. Akdeniz havzası doğudan batıya 3,800 kilometre (2,400 mil) ve kuzeyden güneye 400 ilâ 750 kilometre (250–440 mil) uzanır. Malta ve Girit adalarının ortasında, Libya sahilinde bulunan Sidra Körfezi'nden kuzeye, Otranto Boğazı'na ve Adriyatik Denizi boyunca yelken açıldığında bu büyük bir rakamdır. Genel bir kural olarak iyi bir havada bir günlük deniz yolculuğu, taş döşeli yoldaki dört ilâ yedi günlük kara seyahatine eşitti. Gemilerin bir günde en azından otuz kilometre, kimi zaman ise elli kilometreden fazla yol yaptığı tahmin edilmektedir. Deniz yoluyla seyahat etmeyi arzu eden bir kimse, doğru yöne giden bir ticaret gemisinde yer bulmak zorundaydı. Fakat bu gemi neredeyse hiçbir zaman doğrudan istenilen noktaya gitmezdi. Açık denize çıkmak hayati derecede gerekli olmadıkça, gemiler kıyı şeridini takip ederler ve yol boyunca eşyaları, erzakları ve diğer yolcuları toplayarak adadan adaya geçerlerdi. Deniz yolculuğu en çok kötü havalardan etkilenirdi. Dört kış ayı boyunca denize açılma yasağı olan *mare clausum*a ilişkin çok az işaret olsa da buna geniş çapta dikkat edilmiştir.[12]

Bir yolcunun Roma'dan Konstantinopolis'e giderken büyük olasılıkla güneydoğu yönündeki Otranto'ya yönelip Tiren Denizi'ni geçerek Avlona'da inmesi beklenirdi. Korkyra (Korfu) üzerinden Otranto'dan ayrılmak için hareket edilen güzergâh, erken dönemlerde oldukça

11 D. Drakoulis, "The Synekdemos of Hierokles and his cartographic representation" içinde: A. Tsorlini, ed., *Proceedings of the 10th National Cartographic Conference* [Yunanca] (Thessalonike, 2010), s. 199–224.

12 Bakınız: J. Beresford, *The Ancient Sailing Season* (Leiden, 2013).

kullanılır hala gelmiştir. Keza bu yol çok gerekli işleri varsa, yolcuların kara yoluyla daha kuzeye ilerlemelerine olanak tanıyordu. Roma ve Otranto arasındaki topraklar incelemeye tabi tuttuğumuz dönemde sık sık oldukları gibi güvenli değillerdi. Sonrasında Ravenna'ya kara yoluyla seyahat, Otranto'dan yelken açmaktan daha cazip olabilirdi. Ravenna'nın limanı Classe'den ayrılan birisi, Doğu Adriyatik kıyısı boyunca güneye gitmek için yaklaşık 780 kilometre, Akdeniz'den kuzeye uzanan bir körfez olan Adriyatik'i geçebilirdi. Doğu Adriyatik kıyısı 300 kayalık girişe, otuz altı geniş ve 500'den fazla küçük adaya sahiptir. Bunun aksine Batı Adriyatik sahili görece niteliksizdir. Po Nehri'nin ağzından Grado lagününe kadar Veneto'da kümelenenler dışında geniş adaları yoktur ve pek az küçük ada bulunur. Venedik'in durumunda güneydeki İtalyan kıyılarından daha fazla Doğu Adriyatik kıyısıyla paylaşması, şehrin tarihinin erken safhalarında kesinlikle bir etkiye sahipti. Doğu Adriyatik kıyısını takip eden gemiler Zara (Zadar), Spalathos (Split) ve Ragusa (Dubrovnik) gibi ana şehirlerde durabilirlerdi ve Istra Yarımadası'nın ucundan Korčula Adası'nın güney ucuna değin adalar dizisinin oluşturduğu kanal boyunca yelken açabilirlerdi. Bu kanal içerisinde gemiler Ragusa'nın güneyi, Dyrrakhion (Dürres) ve ötesine değin uzanan açık sularda meydana gelen hava koşullarının kötülüklerinden korunuyorlardı. Dyrrakhion'a varıldığında, Selanik'e gitmek için buradan deniz yoluyla devam edilebilir ya da Herakleia Lynkestis'ten geçen Egnatia Yolu kullanılarak kara yolu tercih edilebilirdi. Hârûn İbn Yahyâ'ya göre dokuzuncu yüzyılda kara yoluyla Selanik'ten Konstantinopolis'e yolculuk on iki gün sürüyordu. Bu durumun beşinci yüzyılda farklı olduğunu düşünmek için herhangi bir neden bulunmamaktadır.[13]

Selanik'ten kuzeye giden başka bir yol Aksios (Vardar) Nehri'ni takip eden Stoboi ve Skupi üzerinden Naissos'a (Niš) uzanıyordu. Naissos burada Sirmium (Sremska Mitrovica) ve Singidunum'u (Belgrad), Serdika (Sofya), Philippoupolis (Plovdiv) ve Hadrianopolis (Edirne) üzerinden Konstantinopolis'e bağlayan askerî bir yolla kesişiyordu. Balkan toprak yolları, çeteler ve öteki risklerle dağlık ve tehlikeliydi, en azından hepsi iyi bir durumda olmayanlar. Egnatia Yolu'nun,

13 V. von Falkenhausen, "Reseaux routiers et ports dans l'Italie meridionale byzanti (VIe-Xe s.)" içinde: *Everyday Life in Byzantium* (Athens, 1989), s. 711–31.

Ioustinianos'un eski yapıların yenilenmesine olan bağlılığının bir parçası olarak altıncı yüzyılda büyük oranda yenilendiğini ve daha sonraki zamanlarda da kesinlikle imparatorların ilgisine mazhar olduğunu biliyoruz. Egnatia Yolu'nun tüm bölümlerinde rotalar hiçbir zaman tamamen tanımlanamamış olsa da uzunluğu 750 ilâ 800 kilometredir. Bu rakamlar önemli mesafelerdir. Fakat Konstantinopolis'ten, Tarsos ve Antakya arasındaki doğu sınırına uzanan taş döşeli yolla karşılaştırıldıklarında kısmen kısadır.[14]

Deniz sezonu dışında çoğu noktadan doğuya giderken kara yolunu kullanmak, daha güvenli olarak düşünülüyordu. Kara güzergâhı, ana yollar boyunca her birkaç kilometrede bir bulunan hanlar ve diğer konaklama alanlarıyla büyük ve müstahkem şehirlerden geçiyorlardı. Roma yolları boyunca 225 rotayı ve imparatorluktaki durakları sıralayan üçüncü yüzyılın başlarına tarihlendirilen *Itinerarium Antonini Augisti*'e göre Antakya'dan Nikomedia'ya uzaklık 747 Roma miline tekabül ediyordu ve yer yer zor bir yoldu –bir Roma mili takribî 1,481 metre ya da 1,1620 yard olarak tahmin edilen 1,000 adımdı. Antakya'dan yola çıkan bir kimse, Tarsos'un güneyindeki Issos Ovası'nı geçmeden önce, kuzeyde bulunan Amanos Dağları'na doğru ilerlemek zorundaydı. Tarsos'tan, Toros Dağları'ndaki bir geçiş olan Kilikia Kapıları'ndan geçerek dağlara geri dönülüyor ve Tyana'dan sonra Arkhelais'e iniliyordu. Sonrasında yol, İç Anadolu Platosu'nu geçerek Güney Kappadokia'ya, Parnassos ve akabinde Ankyra'ya (modern Ankara) ilerliyordu. Sözü edilen bu yolun güneyinde, Galatia'dan Amorion'a ve Dorylaion'a giden başka bir yol daha vardı. Ankyra'dan da bir yol Dorylaion'a gidiyordu fakat esas yol kuzeye doğru Sangarios Nehri boyunca Ioulioupolis ve Nikaia'ya, hemen sonrasında ise kesin bir şekilde kuzeyde bulunan Nikomedia ve Konstantinopolis'in karşısında bulunan Khalkedon'a doğru uzanıyordu. 333 yılında kutsal topraklara gitmek amacıyla yola çıkan ve rota boyunca pek çok noktada duran Bordeauxlu bir hacı tarafından mesafeler şöyle verilmiştir: Nikomedia'dan Ankyra 258 mil; Ankyra'dan Tarsos 343 mil; Tarsos'tan Antakya 141 mil. Gösterilen toplam mesafe ise 742 mildir.[15]

14 A. Avramea, "Land and sea communications, fourth–fifteenth centuries" içinde: *EHB*, s. 57–90, s. 68–72'de.

15 D. French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor*, *IV*: *the Roads* (Ankara, 2016) (elektronik monografi).

Devlet işlerini yürüten kimseler ya da mektupların teslimatı söz konusu olduğunda, kara yolculuğu ötekilerine kıyasla kayda değer oranda hızlı olabilirdi. Devletin posta servisi konumundaki *cursus publicus* vasıtasıyla mesajlar, sekiz ilâ on milde bir bulunan ve her birinde kırk adet dinlenmiş atın tımar edildiği posta istasyonları ([=tek.] *mūtātiō*) boyunca iletiliyordu. Her üçüncü ya da dördüncü istasyon daha önemliydi. Keza bu istasyonlar sadece atların seyisleri ve kuryeler için değil, aynı zamanda diğer seyyahlar için de geceyi geçirecekleri bir han (*mansio*) sunuyorlardı. Sözü edilen bu hanlar çoğunlukla şehirlerin ender bulunduğu yerlerdeydiler. Sık sık acil bir mesaj ile atını süren bir kimsenin, dörtnala giden atlarda devasa mesafeleri aştıkları tahayyül edilir. Altıncı yüzyılın önde gelen tarihçisi Prokopios dahi Ioustinianos'un sözü edilen hizmetin gerilemesine nasıl izin verdiğini anlatmasına rağmen posta servisinin bir defada bir yolcunun gidebileceği yolun on katını tamamladığını iddia ediyordu –ki bu, takribî 400 kilometre yapmaktadır. Öte yandan bu yolun hava şartlarına ve güneş ışığına bağlı olarak on ilâ on iki günde aşılması daha muhtemeldir. Vardiyalı olarak çalışmak, bir Roma uygulaması değildi. Bu yüzden bir haberci yorulduğunda, istasyonlarda görevi devralmak için bekleyen yedek kuryeler bulunmuyordu. Tek bir kurye, istenilen mesafeye her mesajı taşıyabilir, bir vagonda ya da at sırtında seyahat edebilirdi. Bir kurye düzenli olarak günde on saate kadar yolculuk yapıyordu –ki bu, saatte beş ya da altı Roma mili yol alıyor demektir. En nihayetinde bir kimse hiç durmadan her istasyonda yeni bir at alarak, gündüzleri ve mümkün olduğu yerlerde ay ışığında ilerlese bile, acil bir mesaj bir günde ancak yedi ilâ sekiz Roma mili (kabaca 100-120 kilometre) taşınıyordu. Zor arazi, seyahati yavaşlatıyordu. Pek çok rota ise oldukça dağlıktı ya da dağların içerisinden geçiyordu.[16]

Antakya, Konstantinopolis'e olduğu gibi Sâsânî başkenti Ktesiphon'a da yakındı. Bir kimse Antakya'nın limanı Seleukeia'dan deniz yoluyla Kıbrıs'taki Salamis'e geçebilir ya da Levant kıyısı boyunca Kaisareia'daki

16 M. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300–1450* (Cambridge, 1985), s. 602–13. Karşılaştırabilir tek modern servis olan kısa ömürlü Pony Express'in ABD'nin batı eyaletlerinde her on milde bir istasyonu vardı ve saatte ortalama on kilometre yol kat ediyordu. Arabada değil fakat at sırtında 125 libreden daha ağır olmayan biniciler bir çantada 40 libreye kadar posta ve erzak taşıyorlardı.

güçlü liman da dâhil olmak üzere yüzlerce liman, rıhtım, körfez ve gemilerin demir atabileceği yerde durarak İskenderiye'ye ulaşabilirdi. Doğu Akdeniz bölgesindeki ticaret oldukça hareketliydi ve kalkan bir geminin güvertesinde bir şilte bulmak her zaman mümkündü. Fakat giderek artan bir şekilde ambarlar mallarla dolup taşarken, güverteler kutsal mekânlara yolculuk eden hacılar tarafından işgal edildi. Gemiler her ne kadar Kıbrıs ve Anadolu'nun güney kıyılarında duruyor olsalar da bir kimse her yıl yaz başı kalkan tahıl gemilerinin biriyle İskenderiye'den Konstantinopolis'e ya da daha fazla yolcu kapasitesiyle dönen gemilerle Konstantinopolis'ten İskenderiye'ye doğrudan yelken açabilirdi. Mayıstan eylül ayına kadar kuzeyden esen meltem rüzgârları sayesinde seyahatin süresi güneye inerken dokuz ilâ on gün, kuzeye çıkarken ise üç hafta sürüyordu. Benzer şekilde Roma'dan İskenderiye'ye yapılan doğrudan bir yolculuk takribî on günü alıyordu. İskenderiye'den Roma'ya ise iki ay kadar sürebilirdi. Bu ise fırtınalar ve boranlarla karşılaşmak için epey bir zaman bırakıyordu. Samosatalı Loukianos, İskenderiye'den ayrılan ve Atina'ya kadar rotasından çıkan *Isis* isimli büyük bir tahıl gemisiyle karşılaşmıştı. Samosatalı Loukianos'a göre bu gemi 120 *cubit* uzunluğundadır "ve genişlik olarak onun bir çeyreğinden fazla genişliği vardır ve güverteden geminin en altına kadar kısım ise yirmi dokuz *cubit*tir."[17]

Bir kimse, İskenderiye'nin batısındaki Afrika kıyıları boyunca devam ederek Kyrene'de, Tripolitania'nın limanları ya da Kartaca, Hippo, Cebelitarık Boğazı'ndaki Septem'e (Ceuta) kadar karaya çıkabilirdi. Kuzey Afrika ve Akdeniz'in büyük adaları arasında sık sık yolculuk yapılıyordu fakat böylesi herhangi bir deniz yolculuğu, nispeten deneyimli Kyreneli Synesios'un kardeşine yazdığı gibi travmatik ve olasıdır ki ölümcül olabilirdi. Kyreneli Synesios İskenderiye'den evine dönerken, üçte biri kadın olan elli yolcudan müteşekkil bir gemideydi. Kendisi ve yanındaki yolcu arkadaşları zamanlarının çoğunu gemi kaptanını azarlayarak geçirmişlerdi zira kaptan kıyıyı çevreleyen kayalıklardan uzaklaşmak için pek çok şeyle uğraşıyordu. Sonrasında İskenderiye tahıl filosunun açık deniz nakliye hatlarının içinde kalmıştı –ki bunlar, "işleri Libyamız ile alakalı olmayan çift yelkenli kargo gemileriydi."

17 Lucian, *The Ship, or the Wishers*, çev. Harmon, s. 434–7.

> Kısa süre sonra dağlar kadar büyük şiddetli bir rüzgâr yükseldi. Bir anda üzerimize çöken bu boran, yelkenlerimizi gerisin geriye sürdü ve ters bir rüzgâra maruz bıraktı ve gemi kıç tarafından neredeyse alabora oluyordu. Fakat büyük bir zorlukla yelkeni içeriye çektik. Sonrasında Amarantus [geminin kaptanı] yüksek sesle [şöyle] dedi: "Gemicilik sanatının ustası olmak ne-menem şey görün. Bu fırtınayı uzun zaman önce öngörmüştüm ve bu yüzden açık arıyordum. Şimdi gemiyi çevirebilirim zira manevra sahamız uzun ve yelkenimizin yönünü değiştirmemize olanak tanıyor. Fakat kıyıya bağlı kalsaydık biraz önce izlediğimiz rota mümkün olmayacaktı çünkü gemi karaya vuracaktı."

Fakat fırtına daha da kötüleşti ve ıssız bir kıyı şeridine çıktıktan sonra, uğursuz alametlerle dolu bir günde tekrar yola çıktılar. "Küçülen ayın on üçüncü günüydü ve büyük bir tehlike yaklaşıyordu artık. Kimi takımyıldızların birleşimini ve hiç kimsenin denizde bir cezaya çarptırılmadan yüzleşemeyeceği iyi bilinen o olayları kastediyorum." İkinci bir fırtına gemiyi vurdu ve bölgeden bir kişinin yolcuları küçük bir limandaki kıyıya getirdiği kayalık burna sürükledi. Bu limanda yolcuların kimileri kendilerinden birkaç gün önce İskenderiye'den ayrılan başka gemiler tarafından alındılar. Tüm yolcular gemiye getirdikleri erzaklara güvendikleri için erzaklar bittiğinde, bölgeden kimseler onlara yiyecek ve su getirene değin balık tutmaya ve deniz salyangozu toplamaya zorlandılar. Ptolemais Piskoposu Kyreneli Synesios deniz yolculuğuyla ilişkilendirilen astrolojik kehanetleri ve batıl inançları saymakta tereddüt etmemiştir. Benzer şekilde çarpıcıdır ki Kyreneli Synesios bir kitap koleksiyoneri ve bir usturlabın yapımı üzerine kaleme aldığı bir eser de dâhil olmak üzere pek çok kitabın yazarıydı. Fakat gemiciliğe ilişkin herhangi bir materyal, rehber kitap ya da harita taşımıyordu. Herkesin yaptığı gibi kılavuzlara ve Kaptan Amarantus gibi uzmanlara güveniyordu, her ne kadar kendisini eve sağ salim ulaştıran kaptanı hicvetse bile.[18]

18 *The Letters of Synesius of Cyrene*, çev. A. Fitzgerland (Oxford, 1926), s. 81–2. Ayrıca bakınız: H. Casson, *Travel in the Ancient World* (Baltimore, 1994), s. 159–62.

Ticaret

Kyreneli Synesios ata toprakları Kuzey Afrika'dan kayda değer bir mesafeyi kat etmişti fakat dönmüş ve doğduğu yerden pek de uzak olmayan bir mekânda ölmüştü. Kyreneli Synesios'un aksine onunla aynı zamanda vefat eden Kuzey Afrikalı bir kadın, doğduğu yerden çok uzak bir bölge olan İngiltere'nin kuzeyinde bulunan York şehrinde defnedilmiştir. Sözü edilen bu kadın bir ayna, oltu ve fildişinden yapılan değerli bilezikler, sarı cam küpeler ve mavi cam boncuklardan oluşan bir kolye de dâhil olmak üzere bir dizi şahsi eşya ile gömülmüştü. En değerli eşya ise taş lahdi içerisinde keşfedilen oyulmuş bir fildişi levhaydı. Bu levha, öz ya da manevi kardeşinden bir hediyeydi. Üzerindeki yazıtta, "merhaba kız kardeşim, Tanrı'ya tevekkül et" deniliyordu: "SOROR AVE VIVAS IN DEO." VIVAS, Britanya'da bulunan eşyaların Geç Roma dönemi yazıtlarında en sık kullanılan ifadesidir. Bu terim mutlu bir hayat, bir dostun ya da aile üyesinin çoğunlukla Hristiyan bir bağlamda umutlarını taşır. "Fildişi Bilezikli Kadın" bölgede üretilen Whitby oltusu ve Rhineland'den gelen mavi cam boncuklar veyahut Roma Britanya'sında oldukça ender bulunan fakat kadının bizzat kendisi gibi daha doğudan gelen fildişi eşyalar örneğinde olduğunca, İngiltere'nin kuzeyine ulaşan oldukça değerli metalara sahipti. York'tan daha sıcak bir yerde büyüyen bu kadın (kesinlikle bir kıyı bölgesinde, muhtemelen Kuzey Afrika), Britanya'ya deniz yoluyla ulaşmıştı.[19]

19 S. Leach vd., "A lady of York: migration, ethnicity and identity in Roman Britain", *Antiquity* 84 (2010), 131–45. Artık seyahat eden bireyleri ve göçmenleri tanımlayan çok sayıda bilimsel veri vardır. Bakınız: M. Perry vd., "Strontium isotope evidence for long-distance immigration into the Byzantine port city of Aila, modern Aqaba, Jordan", *Archaeological and Anthropological Sciences* 9 (2017), 943–64; M. Wong vd., "Pursuing pilgrims: isotopic investigations of Roman and Byzantine mobility at Hierapolis, Turkey", *Journal of Archaeological Science: Reports* 17 (2018), 520–28. Ayrıca bakınız: H. Shaw vd., "Identifying migrants in Roman London using lead and strontium stable isotopes", *Journal of Archaeological Science* 66 (2016), 57–68 Roma'da büyümüş olması çok muhtemel olan dördüncü yüzyıl Roma Londra'sında ikamet eden Spitalfields kadınlarını tanımlar. Diş minesindeki stronsiyum, yetişkin dişleri çıktıktan sonra Londra'ya seyahat ettiğini ortaya koymaktadır. Dişlerinin etrafındaki siyah dişeti çizgisi, bu kadının genç bir yetişkin olduğu zamanlarda kurşun zehirlenmesinden mustarip olduğunu ortaya koyar. Spitalfields kadını diş minesinde tespit edilenden çok daha farklı olan ve kemikleri kahverengiye çalan İngiliz kurşunundan bir tabuta defnedilmiştir.

Kartaca ve Tripolitania'daki Leptis Megale (Lebda) arasındaki Kuzey Afrika sahili, Roma dünyasına metalar gönderiyor ve neredeyse gönderdiği kadar, amforalarda taşınan erzaklar da dâhil olmak üzere ithalat yapıyordu. Çok sonraları dördüncü ilâ altıncı yüzyılın temel amfora tipleri olan Kartaca'da bulunan Roma amforası (Geç Roma ya da LR 1-7 tipleri) ilk olarak Kilikia ve Kıbrıs (LR1), Ege ve Küçük Asya (LR2a/b), Küçük Asya'nın batısı (LR3), Suriye ve Filistin (LR4; "Gazze" tipi, LR5/6) ve Mısır'daki (LR7) büyük üretim merkezlerinde imal ve ihraç edilen seramikleri tanımlayan bu buluntuların merkezinde sınıflandırılmışlardır. Kuzey Afrika'da üretilen havuç biçimli ve "spatheion" olarak anılan türler de vardır. Amfora türleri ve sayıları şarap, zeytinyağı ve konserve balık ürünleri gibi belirli metaların zaman içerisinde gelişen ticaret hacminin ve yönünün kusursuz göstergeleridir. Ege ve Levant'taki şehirlerden gelen Kartaca'da keşfedilen amforaların pek çoğu şarap içeriyordu. Kuzey Afrika kökenliler ise tuzlanmış balık, balık sosu (*garum*) ve sert balık ezmesi de (*allec*) dâhil olmak üzere çoğunlukla zeytinyağı ya da balık ürünlerini taşıyorlardı. Kartaca'daki limandan alınan bir örneğin arkeo-botanik analizi, muhtemelen şehre 600 yılı dolaylarında ithal edilen nar, fındık ve cevizin de dâhil olduğu kimi diğer gıda maddelerini gün yüzüne çıkarmıştır. Polen analizlerine göre ise bölgesel olarak buğday, arpa, üzüm, zeytin ve incir de dâhil olmak üzere sözü edilenlerden fazlası yetiştirilmiştir. Birçoğu nehir vadileri boyunca uzanan iç bölgelerdeki şehirlerden kıyıya doğru yol alırken, pek azı aksi yönde hareket ediyordu. Oldukça az sayıda ithal amfora Kuzey Afrika'daki iç bölgelere ulaşmıştır.[20]

Arkeolojik kayıtlarda seramik her yerde bulunur fakat kimi metalar vardır ki eşit derecede yaygın olmasına rağmen pek az görünürler. Bilhassa Kuzey Afrika'da vahşi hayvanlar ihraç etmek üzere yetiştiriliyor ve avlanıyorlardı. Gösteri amacıyla vahşi hayvanların avlanması yasaklanmadan önce, imparatorluğun her şehrinde büyük kediler için talep vardı.

20 A. Wilson, "Saharan trade in the Roman period: short-, medium- and long-distance trade networks", *Azania: Archaeological Research in Africa* 47 (2012), 409–49; M. Bonifay, "Africa: patterns of consumption in coastal regions versus inland regions: the ceramic evidence (300–700 ad)" içinde: L. Lavan, ed., *Local Economies? Production and Exchange of Inland Regions in Late Antiquity* (Leiden, 2013), s. 529–66; W. van Zeist ve S. Bottema, "Palaeobotanical studies at Carthage", *CEDAC Carthage Bulletin* 5 (1983), 18–22.

Yasaklardan sonra dahi egzotik yaratıklar daha büyük şehirlere yollanmıştır. Konstantinopolis'in Theodosius Limanı'nda devekuşu, makak ve fil kemiklerinin tamamı tespit edilmiştir. Egzotik hayvanların iskeletlerini köpek, büyükbaş hayvan ya da insanınkilerden ayırmak uzmanlar için kolaydır. Kölelerin kemikleri, özgür kimselerinkiyle aynıdır fakat yazılı kaynaklar kölelerin çok sayıda Kuzey Afrika limanından ithal edildiğini iddia etmektedirler. Miladi birinci yüzyılın her yılı belki de 10,000 kadar tutsak ihraç ediliyordu ancak zamanla bu rakamda bir düşüş yaşanmıştır. Leptis Megale ana bir köle pazarı olarak görünmektedir. Kartaca ve Leptis Megale arasındaki yarı yolda kalan Meninks (Cerbe) Adası'ndaki üzeri kazınmış seramik parçaları, bir köle tacirinden bahsetmektedirler. Büyük oranda ticaretinin yapıldığını bilmemize rağmen arkeolojik kayıtlar içerisinde tekstil ürünlerini de tanımlamak zordur. Cerbe ve şehri Meninks, mukusu, mor boyayı üretmek için kullanılan deniz yumuşu (*mureks*) üreterek zenginleşmiştir. Beşinci yüzyıla kadar şehrin on hektarında beş metreye kadar kazılmış *mureks* kabuğu içeren çukurlar vardı. Bu dönemde balıkçılar, dokumacılar, boyacılar ve tüccarlar ürünü pazara getirmek için kullanılıyorlardı. Dört su kemeri vasıtasıyla şehrin su tedariki sağlanıyordu. Yün ve kumaşlar, mor boya bozulmadan önce yapıldığı yerde boyanıyor ve Doğu Akdeniz'in dört bir yanından gelen şarap amforalarının boşaltıldığı limanda gemilere yükleniyorlardı. Mor boya üretiminin dayanılmaz kokusu ve ardı gelmez kabuk birikimi altıncı yüzyılda son bulmuştur. Meninks'teki daha sonraki meşguliyetler ise yalnızca birkaç seramik parçasından anlaşılmaktadır.[21]

Kuzey Afrika'daki tüm bölgeler önemli miktarda malın ihracatçısı değillerdi. Beşinci ilâ yedinci yüzyıllarda Kyrene, Ptolemais ve Kyrenaike'nin geri kalanında şarap ve zeytinyağı üretimi için bol miktarda arkeolojik kanıt vardır fakat bu üretim çoklu değil, tekli presler kullanılarak yapılmıştır. Kyreneli Synesios, bölgesinin zeytinyağını ağırlığı hasebiyle övüyordu. Keza bu ağırlık zeytinyağının, insani tüketimden çok lamba yağı için kullanımına olanak tanıyordu. Kyreneli Synesios'un zamanında ya da daha sonrasındaki Kyrenaike'de üretildiği bilinen bir

21 E. Fentress, "An island in transition: Jerba between the fifth and ninth centuries" içinde: S. Panzram ve L. Callegarin, ed., *Entre Civitas y Madina: El Mundo de las Ciudades en la Península Ibérica y en el Norte de África (Siglos IV–IX)* (Madrid, 2018) s. 241–52.

amfora tipinin bulunmaması, çok az miktarda yağ ya da şarap ihraç edildiğini önermektedir. Kyrenaike'den gerçekleştirilen bir gıda ihracatı için kanıt olmamasına rağmen saha kesinlikle Kuzey Afrika'daki diğer bölgeler gibi tuzlanmış balık ve balık sosu üretiyor olmalıdır. Bunun da ötesinde Kyrene'nin, hemen kuzeyinde bulunan Girit ile sağlam bağlantıları vardı ve kesinlikle mal mübadelesinde bulunuyorlardı.[22]

Girit şarabı beşinci ve altıncı yüzyıllarda uzak ve geniş bir sahaya ihraç ediliyordu – Kyrenaike ve Kuzey Afrika'nın geri kalan kısmı, Adriyatik ve Ege Denizi, Konstantinopolis ve Kuzey Karadeniz bölgesinin ötesine. Buna rağmen yedinci yüzyıl itibarıyla bu ticaret kayda değer biçimde azaldı ve bin yıllık teşebbüsün sonu geldi. İmparatorluk döneminde Kyrene ve Girit arasındaki bağlantı, Kyrene ve Girit'in birbirine bağlanmasıyla ikili bir eyalet olarak yüceltilmişti. Bu eyaletin başkenti ise Girit'te bulunan Gortyn şehriydi. Aralarındaki ilişki, ortak mitlerin propagandasıyla güçlendirilmişti. Fakat materyal kayıtlarında açık şekilde, her iki mekânda da bulunan pişmiş toprak lambaların biçiminde ve bolluğunda da açığa çıkıyor gözükmektedir. Bu pişmiş toprak lambaların bolluğu ve formu, lamba üreticilerinin ve tacirlerinin arasındaki oldukça yakın ilişkileri ortaya koymaktadır.[23]

Taşıma kapları dışında lambalar da dâhil olmak üzere seramikler Kuzey Afrika'ya pek az ithal ediliyordu. Bölgesel kullanım ve ihracat için büyük miktarlarda lamba ve kaliteli seramik üretildiği için böylesi mallara talep bulunmuyordu. Kuzey Afrika kırmızı astarlı seramiğinin (ARS) dördüncü ilâ yedinci yüzyıllarda büyük oranda tüm Akdeniz dünyasında ticareti yapılıyordu ve Afrika kıyı şehirlerinin bizzat kendi önemli pazarlarında da bulunuyordu. Fakat çok ender şekilde Afrika'nın iç bölgelerine pazarlanmıştır. Afrika kırmızı astarlı seramiği Yunanistan, Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Mısır ve Libya da dâhil olmak üzere Doğu Akdeniz'in tüm modern ülkelerindeki arkeolojik kazı bölgelerinde bulunmuştur. Afrika kırmızı astarlı seramiği için en geniş pazarlar Sicilya ve Güney İtalya'ydı –ki üretim merkezlerine yakınlıkları göz önüne

22 A. Wilson, "Cyrenaica and the late antique economy", *Ancient West and East* 3 (2004), 143–54.

23 F. Chevrollier, "From Cyrene to Gortyn: notes on the relationship between Crete and Cyrenaica under Roman domination (1st century bc – 4th century ad)" içinde: J. Francis ve A. Kouremenos, ed., *Roman Crete: New Perspectives* (Oxford, 2016), s. 11–26.

alındığında, bu hiç de şaşırtıcı değildir. Altıncı ve yedinci yüzyıllar boyunca Afrika kırmızı astarlı seramiği, Sicilya'nın kıyı şehirlerinde ve daha düşük kalitede olmak üzere iç kesimlerde de bulunur. Küçük Asya'da (Foça kırmızı astarlı seramiği) ve Kıbrıs'ta da (Kıbrıs kırmızı astarlı seramiği) eşit oranda kaliteli seramik üretiliyordu. Girit'in Kyrene'yle siyasi ve ekonomik ilişkiler tesis etmesi gibi Kıbrıs da kuzeyinde Kilikia ve Isauria, doğusunda Suriye ve Filistin ve güneyinde Mısır ile ilişkiler kurmuştu. Uzun süre devam eden bu ilişkiler, bilhassa amfora ve diğer seramiklerin dağılımı başta olmak üzere bölgelerin materyal kültür kayıtlarına yansımıştır. Dördüncü yüzyıldan yedinci yüzyıla değin Kıbrıs'ın güney sahilinde bulunan limanlar İskenderiye'den Konstantinopolis'e tahıl taşıyan gemiler tarafından ziyaret edilmişlerdir.[24]

Haziran ve eylül ayları arasında her yaz Nil Nehri taşıyordu. "Toprağın tüm yüzeyini" kaplıyor ve "toprağın tüm meyvelerini zahmetsiz bir şekilde gün yüzüne çıkarıyordu." Asvan'daki (antik Syene) modern barajların inşasına değin sel suları yıllık olarak dar vadileri doldurmak için yükseliyor, kanallara akıyor ve antikitenin en büyük tarım tesisini destekleyen geniş ve kompleks sulama sistemlerini besliyordu. Bol miktarda şarap üretiliyordu. İmparatorluğun başka yerlerinde keşfedilen Mısır amfora türlerinin şaşırtıcı yokluğuna güvenecek olursak, bu şaraplardan pek azı ihraç ediliyordu. Yerel şarap, bölgede yapılan ekmekle ve belki de ithal edilen İspanyol zeytinyağı ve Filistin'den gelen salamura balıkla tüketiliyordu. Tahıl, Mısır'ın başat mahsulüydü. Yaz aylarında hasat edilip *granarium*lara getiriliyordu. Pek çoğu bahar aylarında ihraç edilmek üzere mavnalarla İskenderiye'ye taşınıyordu. İskenderiye'den büyük miktarda tahıl gönderiliyordu –ki buna, yıllık olarak 160,000 ilâ 240,000 ton ağırlığın Konstantinopolis'e gönderilen ve "Mutlu İrsal" olarak adlandırılan sevkiyat da dâhildi. Denizcilik sezonu sırasında takribî 650 gemi yükleniyor ve bu gemiler Akdeniz boyunca kuzey rüzgârlarıyla boğuşuyorlardı. İhraç edilen tahılın büyük bir çoğunluğu ayni vergi (*annona*) olarak alınıyor ve hükümet ile anlaşmaları sayesinde ticari

24 E. Fentress vd., "Accounting for ARS: fineware and sites in Sicily and Africa" içinde: S. Fontana vd., ed., *Side-by-Side Survey: Comparative Regional Studies in the Mediterranean World* (Oxford, 2004), s. 147–62; P. Bes ve J. Poblome, "African red slip ware on the move: the effects of Bonifay's *Études* for the Roman east" içinde: J. H. Humphrey, ed., *Studies on Roman Pottery of the Provinces of Africa Proconsularis and Byzacena (Tunisia)* (Portsmouth, RI, 2009), s. 73–91.

bir nakliyeden daha az ücret ödeyen özel gemiciler ([=tek.] *nāviculārius*) tarafından taşınıyordu fakat gemilerin inşası ve muhafazası için cömert vergi imtiyazları ve devlet desteği tarafından tazmin ediliyordu. Tahılın her *modius*u bir nehir mavnasından, İskenderiye'nin rıhtımlarından geçen porfir, tekstil ürünleri, baharat ve çok miktarda papirüsün de dâhil olduğu diğer ürünleri taşıyabilecek bir deniz aracıyla nakliye ediliyordu. Gemi batıklarından gelen kanıtların işaret ettiği gibi bir arada bulunan nakliyeler ve karışık yükler olağandır. İskenderiye'ye dönen gemiler, Mısır'da yetişmeyen ancak inşaat için hayati olan uzun ağaçların keresteleri de dâhil olmak üzere ahşap taşıyabilirlerdi. İşlerini yoluna koyamayan ya da liman gecikmesi, bürokrasi, kötü kehanet, batıl inanç, güçlü rüzgârlar, kötü hava koşulları nedeniyle devlet sevkiyatlarını teslim edemeyen *nāviculāriuslar*ın gemilerine ve servetlerine el konuluyordu.[25]

Kaptan Amarantus'un; İskenderiye'den yelken açan tahıl gemilerinden yana kaçmaya alışkın olduğu ve kendi gemisinin işleri gerçekten Kyreneli Synesios'un Libyası'na ait olan tüccarları ve malları taşıdığı, kıyı boyunca yüzlerce gemiye ev sahipliği yapmak için tesis edilen muhtelif büyük limanlar da dâhil olmak üzere iskelelerde durduğu tahayyül edilebilir. Mısır'dakiler hariç kırk beş Kuzey Afrika limanı tespit edilmiştir. Romalılar bu limanlarda ticareti desteklemek adına kesinlikle ya da muhtemelen rıhtım, iskele, dalgakıran ve kapalı demirleme alanları gibi suni yapılar inşa etmişlerdir. Roma İmparatorluğu'nun Kartaca Limanı, neredeyse beş kilometrelik bir havuzlama alanı sağlıyordu –ki bu, Pön Kartaca'sından üç kat daha büyüktü. Leptis Megale'deki limanın takribî 1,200 metrelik havuzlama alanı vardı ve Hadrumetum'daki (Sousse) limanı da neredeyse aynı olanaklara sahipti. İskenderiye'nin üç limanı bulunuyordu: Tahıl taşımacılığı hizmeti veren derin doğu

25 Kısmi alıntı dördüncü yüzyıldan gelir: *Expositio totius mundi et gentium*. Bakınız: P. Sarris, *Economy and Society in the Age of Justinian* (Cambridge, 2006), s. 11–12; M. McCormick, *Origins of the European Economy: Communications and Commerce, ad 300–900* (Cambridge, 2001), s. 97. Ayrıca bakınız: McCormick, *Origins,* s. 87'de "tahıl değerinin %7'si olan bir devlet oranı %12'lik özel bir orana kıyasla dördüncü yüzyılın başlarında doğru olarak gözükmektedir." Başka bir yerde Roma'nın en yüksek döneminde bir milyonluk nüfusunu desteklemek için 200,000 ton tahıl ithal edildiği tahmin edilmektedir. Genel olarak bakınız: J. Teall, "The grain supply of the Byzantine Empire, 330–1025", *DOP* 13 (1959), 87–139; C. Haas, *Alexandria in Late Antiquity: Topography and Social Conflict* (Baltimore, 1987).

Büyük Limanı; küçük batı Eunostus Limanı ve kanallar aracılığıyla Nil Nehri, Akdeniz ve Kızıldeniz'e bağlanan Mareotis Gölü'ndeki iç liman. İki deniz limanı birbirinden anakarayı Pharos Adası'na bağlayan bir dalgakıran tarafından ayrılıyordu. Bu dalgakıran aynı zamanda bir sığınma alanı sunuyordu. Adanın kuzeydoğu burnunda, ünlü deniz feneri duruyordu.[26]

Deniz yoluyla seyahat eden kimseler düzenli sarsıntılardan ve hem kış hem de yaz aylarında yıkıcı fırtınalardan mustariptiler. Limana ulaştıktan sonra dahi bu limanın güvenli bir sığınak olduğu hususunda tatmin olmuyorlardı. Akdeniz'de kimi zaman sismik aktiviteler, devasa dalgalar gönderiyordu. Konstantinopolis, bilhassa oldukça hassas bir durumdaydı zira şehir tektonik bir fayın üzerinde duruyordu. Öte yandan Konstantinopolis kısmen dar bir kanalın sonunda bulunduğu için bir tsunami dalgasının hızı ve büyüklüğü şehre yaklaştıkça büyük oranda artar. Bugün Yenikapı olarak bilinen Theodosius Limanı'nında yürütülen arkeolojik kazılar öyle gözükmektedir ki geçmiş bir tsunami yıkımını ve çökelti birikimini ortaya koymaktadır. Arkeologlar, Theodosius Limanı'nda, otuz yedi gemi batığını gün yüzüne çıkarmışlardır. Ulaşım için kullanılan küçük tekneler, orta ölçekli ticaret gemileri ve savaş gemisi olarak kullanılan dört adet kadırga da dâhil olmak üzere bu gemilerin tamamı beşinci ilâ on ikinci yüzyıllarda alüvyon altında kalmışlardır. Yenikapı Kazıları'nda gün yüzüne çıkarılan en geniş ticaret gemisi olan Yenikapı 22 (YK22) otuz metreden biraz daha kısaydı ve esasen çam, servi, kızıl meşe ve ak meşeden inşa edilmişti. Radyokarbon analizlerine göre sözü edilen gemi 430 ile 603 yılları arasında yapılmıştı fakat daha kesin bir tarih, 457 ilâ 474 yıllarında hüküm süren I. Leon'nun ender bir altın sikkesi tarafından verilir. Bu sikke, Selanik'te basılmıştır ve teknenin parçalarından birisinin içine düşmüştür.

Yenikapı 35 (YK35) yüksek yük kapasitesi ve karaağaç çerçeveli kalın gövdesiyle (ki bu gövde Akdeniz servi kalaslarıyla kaplanmıştı) geniş bir ticaret gemisiydi. Omurgası, Türk çamından vücuda getirilmiştir. Kalitesiz seramik taşıma kapları ve Karadeniz'de imal edildiği düşünülen lambalardan müteşekkil bir amfora kargosuyla beşinci yüzyılda batmıştır. Dikkat çekici bir şekilde kargo, tamamen sağlamdı. Amforalardan

26 D. Stone, "Africa in the Roman empire: connectivity, the economy, and artificial port structures", *American Journal of Archaeology* 118 (2014), 565–600.

pek çoğunda boyun ve omuzun birleştiği yerlerde harfler, sahiplik işaretleri ve belki de sık sık yeniden kullanıldıklarına ilişkin kanıtlar vardır. Amforalardan kimileri ise hamsilerden gelen ince kemikler içeriyorlardı. Daha küçük bir ticaret gemisi olan YK11 yalnızca sekiz metre uzunluğundadır. Omurgası meşeden yapılmasına rağmen bilhassa yumuşak ağaçlardan, özellikle çam ve serviden inşa edilmiştir. YK11 sık sık onarım gördüğüne ve yedinci yüzyılın büyük çoğunluğu boyunca kullanıldığına ilişkin işaretler taşımaktadır. Gövde kalıntıları, büyük oranda deniz kurtları (*teredo nāvālis*) tarafından hasara uğratılmıştır. Bu ise geminin battığını, limanda demirli olarak çok az zaman geçirdiğini ve asla kurşunla kaplanmadığını önermektedir. Theodosius Limanı'na dökülen Konstantinopolis'in tek nehri olan Lykos, gemi kurtları için suyu acı ve yaşanılmaz hale getiriyordu. Bu sebeple eğer gemi diğer deniz suyuyla beslenen limanlara demirlenseydi, çok daha fazla zarar görecekti. Pek çok geminin kalafatlanmış gövdeleri korunuyordu.[27]

Yenikapı'da ve Konstantinopolis'in başka yerlerinde keşfedilen amforalar, şehrin, Karadeniz, Kuzey Adriyatik, bol miktarda Ege adaları ve Kuzey Afrika sahillerinin yanı sıra Akdeniz dünyası boyunca uzanan şehirlerle sıkı ilişkiler tesis ettiğini göstermektedirler. Altıncı yüzyılın sonuna doğru ticaret kalıpları değiştiği ve ticaret hacmi gerilediği (bir sonraki bölümde daha detaylı şekilde ele alacağımız bir olgu) için dönüşümler, seramik kapların yapısında ve üretiminde görülebilir. Geç Roma amfora türlerinin tamamının üretimi öyle gözükmektedir ki altıncı yüzyılla bitmiştir. Yedinci ve sekizinci yüzyıllar boyunca Doğu Akdeniz'deki şehirlerde bulunan tek bir yekpare amfora tipi, tüm bu amforaların yerini almıştır. Yekpare amforalar, pek çok farklı malzemeden oluşmaktadır. Bu ise sözü edilen amforaların birkaç büyük merkezde değil de çok yakın benzerlik taşıyan formlarda, pek çok farklı noktada imal

27 Yenikapı gemileri hâlâ incelenmektedirler fakat önemli ön raporlar için bakınız: U. Kocabaş, "The Yenikapı Byzantine-era shipwrecks, Istanbul, Turkey: a preliminary report and inventory of the 27 wrecks studied by Istanbul University", *International Journal of Nautical Archaeology* 44 (2015), 5–38; Z. Kızıltan, ed., *Stories from the Hidden Harbour: Shipwrecks of Yenikapı* (Istanbul, 2013), ve YK22 ve bu geminin altın sikkeleri için bakınız, s. 65, 137; Ü. Akkemik, *Woods of Yenikapı Shipwrecks* (Istanbul, 2015), s. 85–91, 124–35; R. Ingram, "The hull of Yenikapı shipwreck YK11: a 7th-century merchant vessel from Constantinople's Theodosian Harbour", *International Journal of Nautical Archaeology* 47 (2018), 103–39.

edildiğini ortaya koyar. Yekpare amforalar, Girit ve Ege'de yapıldığı gibi Kıbrıs ve bulunan örneklerle Küçük Asya, Suriye, Mısır ve İtalya'da da üretilmektedirler. Yassıada Batığı, Halikarnassos'ta (Bodrum, Harita 4), Türkiye'nin kıyı açığında keşfedilmiştir ve güvenilir biçimde 625 dolaylarına tarihlendirilmiştir. Bu gemi batığı, muhtelif bölgelerden takribî 900 adet (800 tanesi yekpare amfora) zengin bir amfora çeşidi içeriyordu. Bu kargonun Herakleios'un ordusuna gönderilen, daha sonra ise Sâsânîler ile çarpışan bir *annona* sevkiyatı olduğu öne sürülmüştür. Fakat sözü edilen dönemde özel teşebbüsler, bu ölçekte bir faaliyet göstermediği için bunların pek çok yerel limandan satın alınan ve daha sonra daha geniş pazarlar ve kalabalık merkezlerde satılan eşyalar olduğunu varsaymak daha uygundur. Tıpkı Yenikapı'da olduğu gibi pek çok amfora sahiplik ve düzenli yeniden kullanım işaretleri taşımaktadır.[28]

Cam gibi kimi emtiaların ticareti öyle gözükmektedir ki oldukça uzun süre dayanmışlardır, belki de özel üretim tesislerinin devam etmesi hasebiyle. Cam, kumun (*silica*) ve sodanın (kumun erime noktasını düşürmek için kullanılan bir baz) eritilmesiyle oluşturulur. Keza ikisi aynı zamanda kullanıldığı vakit bir dengeleyici görevi görürler. Orta Çağ camı, yerel bir üründü. Nehir kumu ve çoğunlukla kayın ya da dişbudak gibi bitkilerin yakılmasından elde edilen, kül gibi yerel olarak temin edilen elementler ve kirecin dengeleyici olarak kullanılmasıyla imal ediliyordu. Fakat Orta Çağ camlarının aksine Roma camları, özel materyaller kullanan endüstriyel ölçekteki belirli şehirlerde üretiliyordu. Yüksek kaliteli sahil kumunu bir kenara koyacak olursak, Roma cam üretiminde kullanılan temel ham madde, bilhassa Mısır'daki kimi göllerdeki acı suyun dönemsel olarak buharlaşmasından meydana gelen bir tuz olan sodyum karbonattı. Mısır'daki Natrun Vadisi'nden gelen sodyum karbonat, Antik Çağ boyunca cam üretiminde vazgeçilmez bir maddeydi.

28 N. Poulou, "Transport amphorae and trade in the Aegean from the 7th to the 9th century ad: containers for wine or olive oil?", *Byzantina* 35 (2017), 195–216; F. H. van Doorninck Jr, "The seventh-century Byzantine ship at Yassıada and her final voyage: present thoughts" içinde: D. Carlson vd., ed., *Maritime Studies in the Wake of the Byzantine Shipwreck at Yassıada, Turkey* (College Station, TX, 2015), s. 205–16; A. Sazanov, "Cretan amphorae from the northern Black Sea region: contexts, chronology, typology" içinde: N. Poulou-Papadimitriou vdl., ed., *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean* (Oxford, 2014), s. 399–409; E C. Portale, "The sunset of Gortyn: amphorae in 7th–8th centuries ad" içinde: *Late Roman Coarse Wares*, s. 477–89.

Cam imalatı, Beni Salama'nın yakınlarının yanı sıra sodyum karbonatın çıkarıldığı ve yüksek kalite kumun bulunduğu şehirlerde yapılıyordu. Kumun kalitesindeki bölgesel tutarsızlık, Geç Roma camına ayırt edici nitelikler kazandırıyordu. Kullanılan dengeleyici türüne ilaveten bu durum, üretim tesislerinin tanınmasına olanak tanımaktadır. Sodyum karbonatın kolay şekilde çıkartıldığı ve sahil kumunun bol miktarda bulunduğu Levant'ta muhtelif cam üretim tesisleri tespit edilmiştir.

Doğu Akdeniz'de keşfedilen camların analizleri, altıncı yüzyılın başları ilâ yedinci yüzyıllarda ve yine yedinci yüzyılın sonları ilâ sekizinci yüzyılın başlarında cam üretiminin bileşiminde ani bir değişikliğe gidildiğini önermektedir. Altıncı ilâ yedinci yüzyıllara ait bir cam olan "Levant I" türünün üretiminde, dört cam fırının gün yüzüne çıkarıldığı Apollonia-Arsuf'taki (Filistin Kaisareia'sının 34 kilometre güneyinde) kendisinden önceki ve sonraki camların her ikisinden de kayda değer oranda az kireç kullanılmıştır. Bugün Ürdün'de bulunan Gerasa'da, Apollonia-Arsuf'tan ihraç edilen altıncı ilâ yedinci yüzyıl sodyum karbon camı, ikinci ilâ dördüncü yüzyıllardaki sodyum karbon camından oldukça farklıdır. "Levant I" camı düşük manganez içerdiği için mat bir beyaza dönüşür. "Levant I" camının üretiminin yapıldığı esnada, "Levant II" camının imalatına başlanmıştır. Kaisareia'nın güneyinde bulunan Hadera'da (Bet Eli'ezer, İsrail, Harita 5), on yedi cam fırını, bu son nesil karbon sodyum camının üretimine başlamıştı. Sözü edilen bu cam fırınlarında neredeyse sekiz ton ağırlığında ham cam levhalar oluşturuluyordu. Bu muazzam levhalar, eritilmek ve imparatorluğun etrafındaki atölyelerde işlenmek üzere parçalara ayrılıyorlardı. Bu bölgeden ihraç edilen işlem görmemiş büyük cam parçaları, Akdeniz'deki gemi batıklarında ve ham materyalleri işleyen ikincil atölyelerin bulunduğu iç kesimlerdeki şehirlerde kendilerini göstermektedirler. Sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren bitki, ilk defa Suriye ve Filistin'de ve bir yüzyıl sonra Mısır'da bitki küllerinden üretilen cama rastlanır. Bu ise iki bin yıldır sürdürülen bir süreç olan sodyum karbon cam üretiminin sonuna işaret eder.[29]

29 G. Hoffmann Barford vd., "Geochemistry of Byzantine and early Islamic glass from Jerash, Jordan: typology, recycling and provenance", *Geoarchaeology* 33 (2018), 1–18; I. Freestone vd., "Raw glass and production of glass vessels at late Byzantine Apollonia-Arsuf, Israel", *Journal of Glass Studies* 50 (2008), 67–80; Th. Rehren vdl., "Changes in glass consumption in Pergamon (Turkey) from Hellenistic to late Byzantine and Islamic times", *Journal of Archaeological Science* 55 (2015),

Geç Roma uygarlığı, York'tan Kartaca'ya, Kyrene'den Antakya'ya, İskenderiye'den Konstantinopolis'e, şehirleriyle tanımlanmıştır. Elitleri ve idaredeki kimseleri ayakta tutan edebî kültür bir şehir olgusu ve ürünüydü. Kyreneli Synesios gibi adamlar siyasi ve diplomatik işlerini yürütmek, imtiyazlar aramak ve onları güvence altına almak ve çıkarlarını temsil etmek için oldukça sık seyahat ediyorlardı. Roma İmparatorluğu'nun pek çok şehri birbirine benziyor, aynı kokuyor ve benzer seslerle çınlıyordu. Şehirlerin sütunlu caddeleri yazılarla kaplıydı ve gürültülerle çınlıyordu. Kamu hizmetleri dolup taşarken göz alıyordu. Kimileri yıl boyunca denizden çekilen balık ürünleri gibi kokuyorken, kimileri de üzüm ve zeytin hasat zamanı işlerinin izini taşıyordu. Kimilerinde ise sürülerini pazarlara güderken uğultu duyuluyordu. Pek çok şehir sıcak hamamlarını kullanmak ve mallarını depoladığı ya da ihraç ettiği seramikleri pişirmek için bol miktarda yakıt tüketiyordu. Pek az şehir kaliteli astarlı seramik üretiyordu fakat tüm şehirler seramik ustalarına, demircilere ve ithal edilen cam, demir, kurşun, gümüş ve bakır cevherleri işleyen metal işçilerine sahipti. Dükkânlarda ve tezgâhlarda satılan mallar, yerel üretimi olduğu kadar uzak mesafe ticaretini de gözler önüne seriyordu. Roma imparatorunun tebaası pek çoğuyla benzer bir beslenme düzeninin yanı sıra ortak bir materyal kültürü de paylaşıyordu. Gemiler, feribotlar, at arabaları ve yük hayvanları bir şehrin hinterlandında bulunan ürünleri ya da Britanya kadar uzak bir yerdeki fildişi bilezikleri getiriyordu. Şarap, yağ, balık sosu ve hamsilerin tamamı açıkça tanımlanabilir amfora türlerinde gönderiliyordu. Her ne kadar hiçbir şey İskenderiye'den yola çıkan yıllık tahıl filosunun azametiyle boy ölçüşmeye muktedir olmasa da yüzyıllarca süren ticaret ve iletişime nüfuz etmemize olanak tanıyan pek çok ahşap türünden vücuda getirilen türlü büyüklükteki gemiler, Akdeniz'in limanlarını kullanıyorlar ve kimi durumlarda batıyorlardı. İncelemeye tabi tuttuğumuz dönem boyunca tüm yollar, Yeni Roma'ya çıkıyordu. Bir sonraki bölümde sunulan siyasi tarih, gücün Roma'dan, Yeni Roma İmparatorluğu'nun atan kalbi, damarlarından eşyaların, mektupların ve her şeyin ötesinde insanların aktığı Konstantinopolis'e geçişini izah eden bir yolculuklar serisi olarak okunabilir.

266–79; M. Phelps vd., "Natron glass production and supply in the late antique and medieval Near East: the effect of the Byzantine-Islamic transition", *Journal of Archaeological Science* 56 (2016), 57–71.

V

KONSTANTİNOPOLİS, YENİ ROMA

1200 yılı dolaylarında, Reichenau Manastırı'nda, dikkate değer bir Orta Çağ kartografi çalışması üretildi. Sözü edilen bu manastır, Constance Gölü'nden çıkan Ren Nehri'nin bulunduğu yerdeydi. *Tabula Peutingeriana* ya da Peutinger Haritası, kendisinden önceki bir çalışmanın sadık bir kopyasıydı. Kendisi de dördüncü yüzyıla ait canlı bir yol rehberinin Karolenj dönemine ait kopyasıydı. Bu muhteşem harita on bir sayfadan müteşekkildi, belki de orijinali on iki sayfaydı. Sayfalar bir araya getirildiğinde neredeyse yedi metre uzunluğundadır fakat harita yalnızca otuz üç santimetre genişliğindedir. İçerisinde yollarla birbirlerine bağlanan beş yüzden fazla şehrin ismi de dâhil olmak üzere üç binden fazla mekânın adı bulunmaktadır. İmparatorluğun en büyük üç şehri, öteki şehirlerden ve onların kendine münhasır *tykhe*lerinden (dişil kişileştirme ya da şanslar) ayırt edilebilir. Bu şehirler Roma, Antakya ve Konstantinopolis'tir. Konstantinopolis'in *tykhe*si şehrin ayırt edici *milion*unu gösterir vaziyette, bir küre ve bir mızrak tutan, çıplak bir şekilde duran bir heykelin altında kalan çok katlı sütun gövdelerinden müteşekkil uzun bir sütunun üzerine yerleştirilir. Dördüncü yüzyılda sütunun tepesinde duran Constantinus'un bizzat kendisinin heykeliydi bu. Fakat heykel, on üçüncü yüzyıldan evvel çoktan düşmüştü (Levha 9).[1]

Konstantinopolis'in ilk olarak nasıl öne çıktığı, sonrasında yükseldiği ve en nihayetinde imparatorluğun hâkim şehri haline geldiği, bizim

1 E. Albu, *The Medieval Peutinger Map*: *Imperial Roman Revival in a German Empire* (New York ve Cambridge, 2014), s. 95–103; R. Talbert, *Rome's World: The Peutinger Map Reconsidered* (Cambridge, 2010), s. 10–11, 83–4 (M. Steinmann tarafından yapılan paleografik analizler), 163–4 konuyu sorunlaştırır ancak bu öneriyi reddetmez.

hikâyemizdir. Konstantinopolis, Büyük Constantinus'un son rakibi Licinius'u 324 yılında mağlup etmesinin bir nişanesi olarak Byzantion antik şehri üzerine kurulmuştu. Konstantinopolis, Roma'nın yerini alacak yeni bir Hristiyan başkent olarak algılanmaktan ziyade, süreç içerisinde bu hale gelmiş ve öteki tüm şehirleri ardında bırakan sivil bir statüye ulaşmıştı. Şehir aynı zamanda Antakya ve İskenderiye gibi pek çok vatandaşıyla Doğu Hristiyanlığının en ünlü şehri haline evrilmişti. Fakat öteki açılardan doğudaki iki rakibinden aşağıda kalmıştı. Robert Taft'ın sözleriyle "erken Konstantinopolis hem kültürel hem de ruhani olarak pek az tanınıyordu. Şehirde herhangi bir öneme haiz neredeyse hiç eser üretilmemişti. Konstantinopolis büyük bir entelektüel merkez ya da keşişlerin inzivaya çekildiği veyahut azizlerin ya da şehitlerin beşiği de değildi. Bunun da ötesinde şehrin homiletik ve teolojik üretimi oldukça zayıftı." Öteki büyük şehirleri boyun eğmeye zorlayan büyüklüğü, görkemi, imparatorluk ikametgâhı olması ve imparator tarafından himaye edilmesi, hükümet gücünü barındırması, yani Konstantinopolis'in altyapısıydı. Her şeyin başkente gitmesi, üstünlüğünü tanıması ve imparatorluğun görkemi önünde eğilmesi gerekiyordu.[2]

Yeni Roma'da Devlet Yönetimi

Konstantinopolis bir senatoya sahip olması hasebiyle imparatorluk kuruluşları arasında özel bir şehirdi. Zosimos'a göre "Constantinus, değersiz adamlara gereksiz hediyeler bahşederek, devlet gelirlerini israf etmeye devam etmiştir." Zosimos'un bakış açısı, Constantinus'un parayı kötü kimselere ve düşkün inşaat projelerine çarçur edişi ve parayı doğunun şehirlerinden ve tapınaklarından toplaması, dördüncü yüzyılın sonlarında tamamen yerleşmiş bir pagan geleneği yansıtmaktadır. Constantinus'un biyografi yazarı Eusebios aynı meseleyi övgüyle değerlendirmiştir. Eusebios senatonun kuruluşunu kaydetmemiştir fakat "kimilerinin nakit kimilerinin ise toprak olarak hediyeler aldığını, *praefectus praetorio*, senatör ya da diğer konsül rütbelerini elde ettiklerini… Keza imparatorun daha fazla insana lütfunun bir simgesi olarak verebileceği yeni makamları icat ettiğini" aktarmaktadır. Alışageldik konsüllük makamı muhafaza edilmiştir ancak herhangi bir güce sahip

2 R. Taft, *The Byzantine Rite: A Short History* (Collegeville, Minnesota, 1992), s. 28.

değildir bu makam. Öte yandan hâlihazırda bu makam yalnızca güce sahip zengin adamlara veriliyordu. Konsüller oyunlar için ödeme yapıyorlar ve hediye olarak dağıtmak üzere fildişine oyulmuş kendi portrelerini taşıyan diptikler sipariş ediyorlardı (Levha 15).[3]

Senato binası, Constantinus Forumu'nda bulunuyordu. Herkese, Konstantinopolis Senatosu'nun, imparatorun bizzat kendisinin bir eseri olduğu hatırlatılıyordu. Tarihlendirilmesi yapılmayan fakat güvenilir bilgiler veren anonim bir eser olan Origo Constantini Imperatoris açık bir şekilde Constantinus'un Konstantinopolis'te üyeleri *clārus* (seçkin, Roma senatosunun en seçkini olan *clārissimus* olarak adlandırılan üyelerinden daha düşük bir rütbe) olarak adlandırılan "ikinci dereceden bir senato kurduğunu" belirtmektedir. Fakat bu ayrım birkaç on yıl içerisinde terk edildi ve tüm senatörler *clārissimus* olarak adlandırıldılar ve imparatorluğun doğusunda ya da batısında yaşamalarına göre Roma ya da Yeni Roma'ya bağlı hale geldiler. 337 yılında, Konstantinopolis'teki senatoda muhtemelen üç yüz kişi varken, Roma'daki senatoda altı yüzden fazla insan bulunuyordu. Constantinus'un oğlu II. Constantius bu sayıyı yalnızca Konstantinopolis'teki senatoda neredeyse iki bin kişiye yükseltecekti. Bu kimseler çoğunlukla imparatorun gücünü desteklemek ve sarayın artan tören ihtiyaçlarını karşılaşmak için varlardı. Devletin en yüksek memurları, askerî ve sivil yönetimlerden sorumlu kişiler de dâhil olmak üzere senatör rütbesini tutuyorlardı –ki bu kişiler senatör olarak tanınabilirler.[4]

Başkomutan olarak imparator askerî yönetimin başında bulunuyordu. İmparatoru ise *magister* unvanını ellerinde tutan baş generalleri takip ediyordu. *Magister peditum* ve *magister equituum* Konstantinopolis yakınlarında konuşlandırılan merkezî saha ordularına komuta ediyordu. İkisi birlikte *magistri militum praesentales* olarak biliniyorlardı. Galya (Ren), Illyria (Yukarı Tuna), Trakya (Aşağı Tuna) ve Doğu (Sâsânî) sınırlarında hazır bulunan bölgesel saha ordularının generalleri ise *magister*lerdi. Doğu komutanı, sözü edilen sınır hatlarının en büyüğü ve en

3 Zosimus, 2.38, çev. Ridley, s. 40–41; *Eusebius, Life of Constantine*, IV. 1, çev. Averil Cameron ve S. G. Hall (Oxford, 1999), s. 153–4, 310–11.

4 "The Origin of Constantine", çev. J. Stevenson içinde: S. Lieu ve D. Montserrat, ed., *From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine Views: A Source History* (Londra ve New York, 1996), s. 39–62. Ayrıca bakınız: P. Stephenson, *Constantine: Unconquered Emperor, Christian Victor* (Londra, 2009), s. 190–211.

önemlisiydi. İmparatorluk muhafız birliklerine ayrı olarak komuta ediliyordu ve imparatora şahsen eşlik ediyorlardı. Düzenli olarak komuta eden taşra kökenli adamlar hızlı bir şekilde yükselebilirlerdi. Söz gelimi 474 yılında imparatorluk mevkiine gelen Isaurialı Zenon, daha evvel imparatorluk muhafızları komutanıydı ve 469 yılından itibaren doğu orduları generali (*magister utriusque militia per orientem*) olmuştu. Kimi zaman imparatorluğun hizmetinde kendi güçlerine komuta eden "barbarların" başında bulunduğu özel komutanlıklar vardı. 394 yılında, Frigidus Savaşı'nda I. Theodosius'un yanında, emrindeki Gotlarla savaşan fakat daha sonra 410 yılında Roma'yı kuşatmaya giden Alaric gibi kimileri, son derece yüksek rütbelere sahipti.

Sivil yönetim saray ve eyalet olarak ikiye ayrılıyordu. Saray yönetiminden sorumlu kişi, en iyi şekilde imparatorun baş kurmayı olarak tanımlanabilecek *magister officiorum*du. *Magister officiorum*un tek dengi, imparatorun adli sekreteri ve genel danışmanı, imparatorluk kanunlarını hazırlayan, mektupları ve dilekçeleri yanıtlayan *quaestor*du. Her iki memuriyetin de en ünlü sahibi belki de Ioustinianos'un saltanatında görev alan Tribonianos'du. İmparatorun kendisine daha yakında bulunan tek kişi, imparatorun özel dairelerinin işlerini yürüten ve imparator seyahat ettiğinde ona eşlik eden *praepositus sacri cubiculi*ydi. *Praepositus sacri cubiculi*, sonraları istisnai bir şekilde güvenilir bir general olacak Ioustinianos'un emri altındaki Narses gibi genellikle bir hadımdı. *Magister officiorum* kont rütbesine sahipti ve dilekçeler, raporlar ve elçilik talepleriyle ilgilenen üç sekreteri ([=tek.] *scrīnium*) yönetiyordu. *Quaestor*, asıl astlarını bu makamlardan alıyordu. *Magister officiorum*, Yunanca *magistrianos* olarak anılan bir grup gezici "ajanı" da idare ediyordu. Bu ajanların görevleri kısmen bellidir. *Magister officiorum*un diğer sorumlukları imparatorluk posta teşkilatını (*cursus publicus*), limanları ve gümrükleri idare etmek, farklı yetki alanları arasındaki koordinasyonu sağlamak, bilgi ve istihbarat toplamaktı. Casusluk kavramına odaklanmak, *magistrianos*ların aslında gizli polis olduklarına ilişkin iddialarına yol açmıştır. Daha önce gördüğümüz gibi kazandığı paranın bir kısmını, altıncı yüzyılın ortalarında Antakya'nın birkaç kilometre doğusunda bir köyde bulunan yerel kilisesine yazıtlı bir gümüş kadeh bağışlamak için harcayan Symeonios gibi binlerce ajan vardı (Levha 2).[5]

5 Symeonios daha önceki bir bölümde gördüğümüz gibi Kaper Koraon'un bir yerlisiydi ve kiliseye bir gümüş bağışlamıştı.

İki kont (tek. *comes*, çoğ. *comites*), imparatorluk hazinesinde birbirinden farklı bölümleri yönetiyorlardı. Bu adamlar imparatorun maiyetini oluşturan (*comitātus*) en yakın ve en kıdemli danışmanlar olarak kabul edildikleri için (ki çoğu durumda öyleydiler) *comites* terimi "arkadaşlar" olarak da çevrilebilir. İmparatorun özel hazinesini idare eden kont (*comes rerum privatarum*) pazarlar, bahçeler, villalar, otlaklar, tarım toprakları, madenler ve taş ocakları da dâhil olmak üzere imparatorluk malikânelerini ve mal varlıklarını yöneten beş sekreteri de yönetiyordu. Bireysel malikâneler ya da bu bireysel malikânelerden müteşekkil birtakım malikâneler kıdemli yöneticiler vasıtasıyla Konstantinopolis'teki bürolara raporlar gönderen küratörler tarafından denetleniyorlardı. İmparatorluk malikâneleri, kiralanabilir ya da doğrudan işletilebilirdi. İmparatorun şahsi malikânelerinin ölçeği ya da fonksiyonları hakkında pek az şey bilinmektedir. Benzer şey imparatorun şahsi mülkü ve devlete ait mülk için de geçerlidir. Fakat bunların oldukça büyük oldukları ve bağış, haciz ve el koyma yollarıyla düzenli olarak büyüdüklerini belirtmek için yeterli kanıt vardır. İmparatorluğun genel maliyesini yeniden organize etmesinin bir parçası olarak Anastasius *comes patrimonii*nin kurulmasını gerekli bulmuştur ve arazi alımlarının işlenmesini özel bir saymana bırakmıştır. Gerçekte ise eski rol mali olmaktan ziyade, adli hale gelmiştir. On *scrīnium*dan müteşekkil imparatorluk hazinesinin daha büyük bir kısmı, *comes sacrarum largitionum* tarafından yönetiliyordu. Bu kimse para basım ve dağıtımını, altın ve gümüş olarak ödenen kamu gelirlerinin toplamını (özellikle *khrysargyron* olarak bilinen işlem vergisi –ödeme esasen altın ve gümüş cinsinden gerçekleştiriliyordu) ve gümrük vergileri gibi diğer dolaylı vergileri denetliyordu. Farklı sekreterlikler ise değerli metallerin kalitelerini (gümüş eşyalar üzerindeki beşli kontrol damgaları bir büronun işaretini taşıyordu) ve orduya dağıtılan parayı kontrol ediyorlardı.

Eyalet yönetiminde, dördüncü yüzyılın başında imparatorluk, her biri yüz ya da daha fazla eyaletten oluşan on iki diyakozluğa ayrılmıştı. Her diyakozluk bir *vicārius*un idaresi altındaydı. Tüm eyalet yöneticileri *vicārius*a karşı sorumluydu ve valilerin hükümleri *vicārius*a şikâyet edilebilirdi. *Vicārius*ların üzerinde bir *praefectura*daki imparatorun namına yöneten *praefectus praetorio*lar vardı. 314 yılında her biri üç diyakozluk içeren dört *praefectura* vardı. Constantinus, Afrika'ya tek

başına bir *praefectus praetorio* atayarak bu sayıyı beşe çıkarmıştır. Galya ve İtalya batıda, Illyria ve "Doğu" (Oriens) doğuda olmak üzere 395 yılında bir kez daha bu sayı dörde düşmüştür. Doğu, dört diyakozluktan (Suriye, Filistin, Mezopotamya ve Mısır) müteşekkil ve önce on altı daha sonra on yedi eyaleti içerisinde barındıran açık ara en geniş *praefecturay*dı. *Praefectus praetorio*ların bulunduğu bölgelerde *vicārius*lar genellikle gözden kaybolmuşlardır. Fakat Anastasius'un saltanatına değin Doğu *praefectus praetorio*su Konstantinopolis merkezliydi ve Trakya, Asya, Pontos ve doğu kontu ve *praefectus augustalis* [=*dioikesis Aigyptou*] olmak üzere beş astı bulunuyordu.

*Praefectus praetorio*ların unvanlarının artık askerî bir rolleri bulunmuyordu. Fakat unvanları aslında Roma merkezli imparatorluk alayı olan *praetorian* muhafızlarının komutanı ya da kıdem bakımından imparatorun hemen altında bulunan askerî görevli olarak tasarlanmıştı. *Praefectus praetorio*lar, geniş bir bölgedeki sivil bir yöneticiydi. Bilhassa siyasi ve adli işlerle, ekonomik meselelerle ve vergilerin toplanmasından sorumluydular. 331 yılında çıkarılan bir kanuna göre (CTh 11.30.16) *vicārius* tarafından yapılan yargılamalar imparatorluk mahkemesine havale edilebilir fakat *praefectus praetorio* kararlarında temyize gidilemezdi keza onların "imparatorun namına doğru yargıda bulundukları söylenebilirdi." *Praefectianus* [=çoğ. *praefectiani*] (*praefectus praetorio*nun adamları) iki sınıfa ayrılıyorlardı: Siyasi ve adli hususlarla ilgilenenler (*schola exceptorum*) ve mali görevliler ([=tek.] *scrīniārius*). Temsilcileri vasıtasıyla *praefectus praetorio*lar topraklardan, toprağa sahip kimselerden ya da toprağı işleyenlerden gelen doğrudan vergileri alıyorlar ve harcanacak yerlere dağıtıyorlardı. A. H. M. Jones'tan uzun bir alıntı, zaman içerisinde görev ve sorumluluklar başka kimselere devredilse de güçlerinin zirvesindeki *praefectus praetorio*lar, yetki alanlarının kapsamını çok daha iyi açıklar.

> Mali bölümlerin açık ara en önemlisi *praefectus praetorio*nlarınkiydi. Onlar en yüksek rütbeli memurlar olan *magister militum* ve *praefectus praetorio*nların kendilerinden tutun da özel askerler ve en mütevazı kâtip ve hizmetlilere değin saray nazırlıkları da dâhil olmak üzere, askerî ve sivil hizmetlerin ücretlerinin hacmini oluşturan zahireler ya da daha sonraki zahire ödeneklerinden (tek. *annōna*) sorumluydular. Benzer şekilde memurların ve askerlerin

> ve eşit kademelere sahip sivil hizmetlilerin yem ya da yem ödeneklerinden (*capitus*) mükelleftiler. İki başkenti ve imparatorluğun öteki önde gelen şehirlerini beslemek için tahıl tedarik etmek ve deniz nakliyesi için taşıma ücretini *nāviculārius*lara [gemilerinde tahıl taşımak için hükümet ile sözleşmesi bulunan kimseler] ödemek zorundaydılar. Posta teşkilatını yönetmek, yük hayvanlarının ekipmanını sağlamak ve personellerin maaşlarını yatırmakla yükümlüydüler. Dördüncü yüzyılın sonundan itibaren silah fabrikalarının yönetimini üstlendiler ve bundan sonra işçilere ham madde ve erzak sağlamaya devam ettiler. Roma ve Konstantinopolis'te şehir valilerinin ya da eyaletlerde şehir otoritelerinin ya da sınırda ordunun ilgi alanına girmediği müddetçe, kamu yapılarından da sorumluydular. Yollar, köprüler, postaneler ve *granarium*lar onların özel yetki alanlarındaydı ve bu yapılar için taş, kalas ve gerekli iş gücünü topluyorlardı... Yıllık olarak detaylı şekilde devletin ihtiyaçlarını ve gerekli olup on beş yılda bir yapılan emlak tayini [genel vergi oranı] oranını hesaplamakla yükümlüydüler.[6]

*Praefectus praetorio*nlar adaleti, iç ve dış ilişkileri, vergi tahsilatını ve erzak dağıtımını da kontrol ettikleri için kendilerinin ve astlarının faaliyetleri *magister militium* ve *quaestor*un altında çalışan memurlar tarafından izleniyordu. Bunlar diyakozluklarda *vicārius*ların yanlarında çalışan ve *comes provinciarum* olarak bilinen adamlar da dâhil her kademeden gelen kimselerdi. Bunun belirli bir *vicārius*a bağlı kalıcı bir görev olup olmadığı belli değildir fakat şurası açıktır ki kontlar geniş oranda geziyorlar, imparatorun çıkarlarına hizmet edilmesini teminat altına alıyorlar, yolsuzluk meseleleri ile ilgileniyorlar ve suiistimalleri bildiriyorlardı.

Bu sebeple yönetim içerisinde denetimi sağlamayı amaçlayan fakat aynı zamanda bürokrasiyi genişleten ve verimsizliği yükselten bir sorumluluk teksiri vardı. Sistem, zaman içerisinde, yerleşik görevleri yerine getirmek için yaratılan yeni memuriyetlerle daha fazla genişledi ve yeni görevleri icra eden memuriyetler sürdürüldü. Gerçekten de bürokrasinin dağılımı değil ancak basit şekilde genişlemesi ve eski memuriyetlerin ortadan kaybolmasına göz yumma eğilimi "Bizans" olarak adlandırdığımız bürokratik sisteme sebebiyet vermiştir. Pek çok idari

6 A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire*, 3 cilt (Oxford, 1964), I, s. 448–9.

makam, bu makamlara sahip kimseler tarafından bir işten ziyade, bir ödül olarak kabul ediliyordu ve kazanılan idari bir makam, bir sonrakine geçmek için kullanılıyordu. Başarılı bir işveren, en nihayetinde evine, ailesi için bir toprak ve heykeller alacak kadar parayla dönebilirdi. İdari sistemde birkaç nesil boyunca devam eden istihdam, önemli ve kalıcı ayrıcalıklar bahşediyordu. Bürokratlar, oğulları ve torunları kendi kasabalarında ya da şehirlerinde *decuriō* olarak hizmet etmekten muaf tutuluyorlardı ve belki de askerî birliklere katılmaları ya da kamu işleri için malzeme ve iş gücü temin etmeleri gerekmiyordu. Benzer muafiyetler, piskoposlar için de uygulanıyordu.

İmparatorlar ruhani ve pragmatik otoriteleri kendilerininkinden hiç de farklı olmayan, yalnızca biraz daha fazla olan piskoposları da bir diğer astları olarak görüyorlardı. Bu sebeple her şehrin, her biri kendi bölgesi ve diyakozluk içerisinde faaliyet gösteren, şehirlerinin piskoposuna hesap veren taşra cemaatleri bulunan, şehirlerin kendi hiyerarşisini yansıtan piskoposları vardı. Erken kilise konsilleri, kilise yönetimindeki düzenlemelerin, eyalet yönetimindekilere ne kadar benzer şekilde yapıldığını açık şekilde ortaya koymaktadır. Tüm piskoposlar sözde eşit olsalar da üstünlüklerine karar kılınan Roma, Antakya, İskenderiye ve Konstantinopolis piskoposluklarının önemi haizdi. 381 yılında Konstantinopolis'te düzenlenen ikinci ekümenik konsilde, üçüncü kanon "Konstantinopolis piskoposunun, Roma piskoposundan sonra öncelikli onur payesini paylaştığını çünkü Konstantinopolis'in Yeni Roma (*Nea Romē*) olduğunu" vurguluyordu. 451 yılından sonra Konstantinopolis piskoposu, onursal "Patrik" unvanına layık görülmüştür.

Genel vergi gelirleri, tüm karmaşıklığı içerisinde yönetimi finanse etme yükünü karşılıyordu. Fakat bu büyük çaplı masraflar, hâlâ ordu ve posta teşkilatının masraflarından düşüktü. Maaş ödemelerinin ötesinde bu fabrikalar, atölyeler, tabakhaneler, hanlar, ahırlar ve damızlık hayvanlar için olan çiftlikler de dâhil olmak üzere altyapılarını sürdürmek için büyük kaynaklar tüketiliyordu. Ordunun sürekliliğini sağlayan devasa masraflar çok iyi bilinmektedir ancak posta teşkilatının masrafları daha az bilinir. Tek bir posta istasyonundaki (*mutatio*) atların beslenmesi yıllık olarak 1,500 *solidus* civarındaydı ve bu miktara nal, ahır, seyis, nalbant ve onların ihtiyaçları ve veteriner bakımı masrafları da eklenmelidir. Bu yolla posta teşkilatının masrafı hesaplanabilir. Daha önce gördüğümüz

gibi her sekiz ilâ on milde bir istasyon vardı ve her üçüncü ya da dördüncü istasyon, çevrili bir alan içerisinde muhtelif binalar içeren ve istihkâm edilip savunulabilecek iyi bir handan (*mansio*) daha fazlasıydı.[7]

Saray yönetiminden uzakta bulunan imparatorluk hanesi, imparatorun bizzat kendisinin sahip olduğu arazi ve mal varlığı tarafından finanse ediliyordu. Fakat Augustus'tan bu yana imparatorların açık şekilde kamuya ait malları bile kendi istedikleri gibi kullanmaları su götürmez olduğu için kamu ve imparatorluk serveti, toprağı ve gelirleri arasında uygun bir ayrıma gidilmesi gayreti anlamsızdır. İmparatorlar şahsi cömertliklerine büyük önem veriyorlardı ve kimi durumlarda bunu açık şekilde göstermeyi arzu ediyorlardı. Constantinus, piskoposlara, *cursus publicus*u kamu masrafları pahasına seyahat etmeleri için teklif etmiş olsa bile hiçbir şey *Liber Pontificalis*'te belirtildiği gibi Constantinus ve ailesinin Roma kiliselerine bağışta bulunmasından açık değildir.[8]

Yeni Bir Roma İnşa Etmek

Konstantinopolis'in sınırları, su tarafından çiziliyordu. Güneyinde Marmara Denizi uzanıyordu. Kuzeyinde ise bir körfez olan Haliç bulunuyordu. Marmara Denizi ve Haliç, Asya'yı Avrupa'dan ayıran bir kanal olan Boğaz'da buluşuyorlardı. Tuzlu su kokusu Geç Antik Çağ Konstantinopolis'inin havasına öylesine sinmişti ki bu tatlı sudan ya da kuru toprağa düşen ya da yerleşen yağmur suyundan oldukça farklıydı. Balık satıcıları, balıkları balıkçılardan alıyorlardı. Balıkları ham ya da pişmiş olarak merkezdeki balık pazarlarının civarlarındaki tezgâhlarda ve dükkânlarda satıyorlardı. Bugünkü dizelin kötü kokusu gibi ızgarada kızartılan balıkların aroması, sabahları taze yakalanan balıkların kokusu bilinmezdi. Öğle güneşinde tüketilen bu balıkların kalıntısı bir sonraki balık tutma eylemi için yem olarak kullanılıyordu. Konstantinopolis'in vatandaşları suya yüzmek ve rahatlamak için giriyorlardı, tıpkı bugün Haliç kıyısında sıralanan iskelelerden atlayan küçük çocukların yaptığı gibi. İnsanlar şehrin içinde ve ötesinde çalışmak, malları taşımak ve

7 M. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300–1450* (Cambridge, 1985), s. 602–13.

8 F. Millar, *The Emperor in the Roman World* (Bristol, 1992), s. 190; Stephenson, *Constantine*, s. 256–78.

balık tutmak için su yoluyla seyahat ediyorlardı. Altıncı yüzyılın ilk yarısında, Avrupa ve Asya kıyıları arasındaki dar boğazda bir balina, taşımacılığı mahvetmişti. Bu balina, kaçan bir yunus sürüsünü kovalarken, kendisini kıyıya vurmadan önce, Porphyrios (Mor ya da Kraliyet canavarı) ismini kazanmıştı.

Konstantinopolis şehri, Antakya gibi Roma'nın öteki doğu eyaletlerinin başkentleri modeline göre kurulmuştu. *Mese* (orta cadde) olarak adlandırılan ve meydanlar, dairesel plazalar, anıtlar, sütunlar ve heykeller tarafından kesilen merkezî büyük bir sütunlu caddeyi (*embolos*) barındırıyordu şehir. Beşinci yüzyılın sonu itibarıyla şehrin ana formu olan hipodrom, saray, katedral kompleksi forumlar, pazarlar, kara surları, daha büyük deniz surları ve *Mese*'den gelen daha küçük yollar ile kurulmuştu. *Mese*, Altın Kapı'dan (büyük giriş) hipodromun ve şehrin katedrali olan ve basit şekilde "Büyük Kilise" (*megale ekklesia*) olarak adlandırılan Ayasofya'nın yakınındaki son durağa değin uzanan ana alay güzergâhıydı. Sık sık çıkan isyanlar ve yangınlarda büyük oranda zarar gören fakat daima tekrar inşa edilen şehir merkezi, imparatorluğun heybeti için bir sahneyi teşkil ettiği kadar eğlence, egzersiz, idare ve hükümet için de bir mekândı. Bürokratlar binlerce belgeyi eyaletlere gönderiyorlar, bu belgelerin mühürlü kopyalarını arşivlerde muhafaza ediyorlardı. Fakat günümüze yalnızca kurşun mühürler kalmıştır. Bürokratların başında bulundukları idari bölümler, şehrin içerisinde gidip gelen malları ve şehre gelen malları vergilendiriyor, şehrin limanlarını, depolarını, tabakhanelerini, fabrikalarını ve onların ürünlerini denetliyor, bu malları piyasaya süren esnafı nizama sokuyor ve ağırlıkları, ölçüleri, basılan paraları ve bunun yanı sıra pek çok şeyi kontrol ediyorlardı. Garnizonlar, sarayı ve surları savunuyorlardı. Garnizonların teçhizatları imparatorluk atölyelerinde üretiliyor, atları imparatorluğun damızlık çiftliklerinde yetiştiriliyordu. Mühendisler, su kemerlerini, çeşmeleri ve hamamları besleyen sarnıçlarla şehrin su tedarikini temin ediyorlardı ve bunların hepsi su muhafızları ve *eparkhos*a karşı sorumlu olan "Suların Yöneticisi" tarafından denetleniyordu. Hepsi de her sabah ve kimi öğleden sonraları imparatorluk sarayında idari işlere başkanlık eden imparatora hizmet ediyordu.

Konstantinopolis'teki Doğu Roma imparatorlarının Büyük Sarayı, bugün yokluğuyla dikkat çekicidir (Harita 10, detay). Ayasofya'yla

hipodromun kalıntıları arasındaki sarayın kalıntıları, yer altında yatmaktadır. Alanın yalnızca küçük bir kısmının resmî olarak kazısı yapılmıştır ve beşinci ilâ yedinci yüzyıllara tarihlendirilen birkaç mozaik halkın erişimine açıktır. Modern İstanbul'daki barların, restoranların, otellerin ve dükkânların tabanlarında daha ziyade özel kazılar gerçekleştirilmiştir. Büyük Saray kısmen yeni, kısmense hipodromda bitişik mevcut yapılardan devşirilerek, Büyük Constantinus için inşa edilmiştir. Constantinus, her şeyin üzerinde bir generaldi. Bu yüzden imparatorun sarayı, idari bir işlevi de barındıran askerî bir teşekküldü. Büyük bronz kapı (*khalke*) halka açık alanda *regia*ya açılıyordu. *Regia* bir kraliyet yoluydu ve kuzeyde adını imparatoriçelerden alan büyük bir plaza olan Augoustaion tarafından sınırlandırılıyordu. Saray tarafından *khalke*, *scholae palatinae*nin (imparatorluk saray muhafızları) kışlalarına açılıyordu. Bunlar arasında kırk *candidātus*, imparatorun kişisel korumalığını yapmak için seçiliyorlardı. Fakat beşinci yüzyılın sonu itibarıyla *scholae palatinae*, imparatordan ziyade saraya ve çarpışmadan ziyade saray törenlerine bağlı hale geldi. İkinci bir muhafız birliğini oluşturan *Ekskoubitores*ler (Nöbetçiler) saray içerisinde ve dışarısında imparatoru şahsen korumak için oluşturulmuştu. Birliğin komutanı gerçekten de güçlü bir adamdı ve saray içerisindeki bir üssün güce yakınlığı altıncı yüzyılda Ioustinos, Tiberios ve Maurikos da dâhil olmak üzere bu birliğin kimi komutanlarının tahta geçmesini sağlamıştı. Ioustinianos, amcası Ioustinos tarafından terfi ettirilmeden önce, *Ekskoubitores*lerde hizmet ediyordu.

Muhafızların kışlalarının ötesinde, mekâna bir at nalı biçimi veren, yarım daire revakla (*Onopodium*) çevrilen üç tarafı kapalı bir avlu bulunuyordu. Bu avlu vasıtasıyla Tribunal'dan iç saraya geçilebiliyordu ve kuzeyindeki açık bir alana ulaşılıyordu. Dış duvarın merkezinde bir kapı (Üçlü Kapı) vardı ve bunun üzerinde imparatorun Tribunal'da toplananlara hitap edebileceği bir galeri (*Heliacum*) bulunuyordu. Galerinin ötesinde, içerisinde imparatorun özel dairelerinin yer aldığı, sütunlu bir villa tarafından kapatılan bir güney avluyu içeren Daphne duruyordu. Kuzey avlusunun doğusunda, Augustus'un ismine izafen Augusteus isimli bir kabul salonu (muhtemelen ilk taht odasıydı burası), batısında imparatorun devlet yemeklerine ev sahipliği yaptığı ve yüksek rütbeli ruhani liderler ve elçilerin huzurunda uzandığı bir şölen salonu (On Dokuz Divanlı Triklinion) bulunuyordu. İki salon, bir imparatorluk

giyinme odası olan sekizgen bir bölmede kesişen geçişler tarafından birbirine bağlanıyordu. Saray seremonileri sık sık kostüm değiştirmeyi gerektiriyordu. Bunun ötesinde imparatorun danışmanlarıyla istişare ettiği ve terfilerin dağıtıldığı, geniş bir konsil dairesi olan *cōnsistōrium* bulunuyordu. Bu üst teras, saray yapısındaki salonların ve odaların sayısı ve dizilişi, dördüncü ve altıncı yüzyıllar arasındaki dönem boyunca sarayın gelişimini yansıtmaktadır. Altıncı ve yedinci yüzyılda saray yarımadanın güney kıyısından denize surlarına kadar inen alçak terası işgal etmek için ilerleyecekti ve zaman içerisinde yukarı terasta bulunan binalar kullanımdan kalkacak ve harabeye dönecektir.

Tibunal'ın kuzeyinde büyük imparatorluk hamamları olan Zeuksippos Hamamları bulunuyordu. Hamamların kuzey girişi, Augoustaion'un güney yakasında yer alıyordu. Augoustaion'un güneydoğu sınırının sonunda, Magnaura vardı. Magnaura, yabancı ruhani liderleri karşılamak için kullanılan bir kabul salonuydu ve ismi *magna aula* (büyük salon) olmasından geliyordu. *Mese* boyunca hipodromdan batıya doğru ilerlediğimizde, hipodroma bitişik olan Antiokhos Sarayı ve heykel koleksiyonuyla ünlü Lausos Sarayı da dâhil olmak üzere zengin ailelere ait muhtelif sarayları görürüz. Kısa bir yürüyüş sonrasında Constantinus Forumu'na ulaşırız. Constantinus Forumu'nun ortasında, uzun bir sütun bulunur. Sözü edilen bu sütun yaklaşık otuz yedi metre yüksekliğindeki bronz bir heykeli destekleyen basamaklı bir kaidenin üzerindeki mor bir sütunu oluşturan yedi porfir gövdeden inşa edilmiştir. Bu, Peutinger Haritası için daha sonra bir model olacak grafikli yol kılavuzunda resmedilen sütundu (Levha 9). Constantinus Sütunu'nun gövdesini oluşturan sütun gövdeleri, Mısır'ın doğusunda bulunan çöldeki bir taş ocağı olan Mons Porphyrites'ten (modern Jabal Abu Dukhan) getirilmişti. Bu sütun, muhtelif depremlerden zarar görmüştü ve 416 yılı gibi erken bir tarihte hâlâ yerlerinde duran metal çemberlerle sarılmıştı (Figür 8). Çıplak bir güneş tanrısı olarak imparatorun heykeli, kimi istisnalar dışında yüzyıllar boyunca şehrin silüetine hâkim oldu. Tanrı imparatorun tuttuğu mızrak 554 yılında düştü ve yerini belki de başka bir mızrak ya da asa aldı. İmparatorun tuttuğu kanatlı bir Nike'nin üzerindeki bir küre 477 yılında meydana gelen bir depremle öteki eline kaydırıldı ve tekrar 869 yılında bir *globus cruciger* ile yer değiştirildi. Forum'un kuzey tarafında, bir zamanlar Traianus'un

Figür 8: Constantinus Sütunu, İstanbul.

Ephesos'taki Artemis Tapınağı'na verdiği bronz kapılarla süslenen senato binası bulunuyordu. Bu kapılar, tanrılar ve devler arasında bir savaş olan *Gigantomachy*nin Hellenistik bir tasviriyle süslenmişti.[9]

Mese, Constantinus Forum'undan imparatorluk kültüyle özdeşen Capitol'ün bulunduğu Philadelphion'a kadar uzanıyordu. Buraya yerleştirilen bir grup heykelin, Constantinus ve üç oğlunun kucaklaştığı ve "kardeş sevgisini" gösterdiğine inanılıyordu. 1204 yılında

9 G. Fowden, "Constantine's porphyry column: the earliest literary allusion", *JRS* 81 (1991), 119–31, 124'te.

Konstantinopolis'ten Venedik'e götürülen *tetrarkh*ların ünlü heykel grubuna uyan bir porfir parçasının keşfi, heykeller için farklı bir özgün kimliği önermektedir. Philadelphion'un hemen doğusunda beşinci yüzyılın başında Theodosius Forumu haline gelecek olan Tauri Forumu bulunuyordu. Bu forumun merkezinde, I. Theodosius'a ithaf edilen, "tarihselleştirilmiş" ve bir anlatı dizesinde imgelerle süslenmiş bir sütun bulunuyordu. *Mese*, bu noktada güneybatı ve kuzeybatıya doğru uzanan surlara doğru ikiye ayrılıyordu. Güneybatıya doğru gittiğimizde, üçüncü bir imparatorluk forumu olan Arcadius Forumu'na ulaşmadan evvel, iki büyük ticari meydan olan Bous ve Amarianos forumlarından geçeriz. Yol, burada, bir kez daha ikiye ayrılıyordu. Bir kolu Rhesion Kapısı'ndaki surlara ulaşırken, *Mese* güneybatıya doğru devam ediyor ve tekrar Xylocercus Kapısı [=Belgrad Kapısı] ve Altın Kapı'ya ulaşmak için ayrılıyordu.[10]

Konstantinopolis'in iki sur duvarı vardı. Bu sur duvarlarından ilki Constantinus'un saltanatı sırasında inşa edilmiş, daha sonra I. Theodosius'un hükümdarlığında Altın Kapı haline gelecek olan bir zafer takının dikilmesiyle başlayan büyük ve yeni kara surlarınca desteklenmişti. Hem Arcadius hem de II. Theodosius'a *praefectus praetorio*luk yapan Anthemios yönetimi altında kara surlarının yapımına, 405 ve 413 tarihleri arasında başlanmıştır. Anthemios'a şehir valisi olarak atanan oğlu Isidoros yardım etmiştir. Yeni kara surları, şehrin Constantinus Surları'nın iki buçuk kilometre batısına uzanıyor ve Altın Kapı'nın hemen güneyinde bulunan Marmara Denizi kıyısından neredeyse yedi kilometre boyunca Altın Kapı'nın güneyine, Blakhernai'ın doğusundaki Haliç kıyılarına değin devam ediyordu. 626 yılından hemen sonra batıya doğru uzanan ek bir sur, Blakhernai Sarayı ve türbeleriyle birleştirilmiştir (Figür 9). Kara surları, dört buçuk beş metre kalınlığında ve on üç metre yüksekliğinde bir iç suru içeriyordu. Bu sur, 180 metre aralıklarla yerleştirilen kuleler tarafından destekleniyordu. Dış surlar, iki metre kalınlığında ve dokuz metre yüksekliğindeydi. Her ikisinin de ötesinde, bir teras ve geniş bir hendek vardı. Bu hendeklerden bazıları yedi metre derinliğindeydi ve iç taraftan duvarlar ve payandalarla

10 J. Bardill, "The Golden Gate in Constantinople: a triumphal arch of Theodosius I", *American Journal of Archaeology* 103 (1999), 671–96; C. Mango, "The triumphal way of Constantinople and the Golden Gate", *DOP* 54 (2000), 173–88.

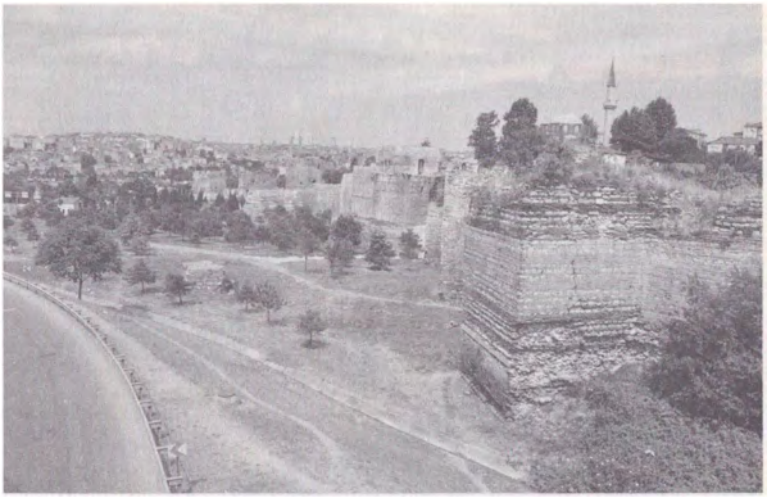

Figür 9: Theodosius Kara Surları, Blakhernai, İstanbul.

destekleniyorlardı. 447 yılında meydana gelen bir depremde oldukça fazla zarar gören kara surları tekrar inşa edilmiş ve eklemeler, ilave, koruma ve birkaç kez yinelenen restorasyon çalışmalarıyla günümüze değin kısmen ayakta kalmışlardır. Çok daha uzun olan deniz surları hattı, 439 yılında *praefectus praetorio* Kyros tarafından tamamlanmıştı. Deniz surları, kara surlarını kuzeyde ve güneyde birleştirmesinin yanı sıra bundan sonra Theodosius Limanı (bugün, Yenikapı) olarak anılacak Marmara Denizi'ndeki Eleutherios Limanı'nın tekrar gelişimini destekliyordu (Levha 10).[11]

Genişletilen Theodosius Limanı'nın inşası için gereken şey, şehrin talihli konumundan ziyade Konstantinopolis'in başarısıydı. Yenikapı'da otuz yedi gemi batığı bulunmuştur. Bu gemi batıklarından otuz biri yelkenli gemidir. Kayda değer istisnalar, kürekçilerin kullanıldığı kadırgalardır. Şehre kuzeyden yaklaşarak Karadeniz'i geçen yelkenli gemiler, güneyden gelenlerden daha şanslıydılar çünkü yaz aylarındaki denizcilik mevsiminde hâkim rüzgârlar kuzeyden esiyorlardı. Bu sebeple gelen tahıl filosu da dâhil olmak üzere Akdeniz'den seyreden gemileri vuruyordu.

11 S. Bassett, *The Urban Image of Late Antique Constantinople* (Cambridge, 2004), s. 79–97; Z. Kızıltan, ed., *Stories from the Hidden Harbour: Shipwrecks of Yenikapı* (Istanbul, 2013).

Figür 10: Theodosius Limanı'ndaki (Yenikapı) ahşap bir iskele.

İncelemeye tabi tuttuğumuz dönem boyunca Theodosius Limanı kullanımda kalmış, düzenli olarak tamirat görmüş ve yeni yapılar vücuda getirilmiştir. Dendrokronoloji çalışmalarından gelen kanıtlar, 520'lerde ahşapların kesilmesiyle (ki bu ahşaplar Ayasofya'da kullanılanlarla aynıdır) yeni rıhtımların inşa edildiğini ve daha sonra 580'lerde ve tekrar 610'larda onarım gördüğünü göstermektedirler. İskeleler 447, 477 dolayları ve 557 yıllarında kaydedilen fırtınalar, depremler ve beraberinde tsunamilerle eşleştirilebilecek hasarlardan ya da yalnızca su içinde ahşabın zaman içerisinde çürümesi sebebiyle onarılmışlardır (Figür 10). Ahşap, bilhassa meşe Karadeniz'den, muhtemelen Haimos (Balkan) Dağları'ndaki ormanlardan getiriliyor görünmektedir.[12]

Yenikapı'da çok sayıda hayvan kemiği de bulunmuştur ve bunlar daha önce bahsettiğimiz devekuşu, makak ve fil gibi egzotik ithalatlardır. Yerli hayvanlar arasında tavşanlar, gelincikler, tilkiler ve ayıların yanı sıra akbaba, pelikan ve leylek gibi kuşlar da bulunur. İri burunlu ve sıradan yunusların kemikleri de hem karetta karetta deniz

12 C. Pearson vd., "Dendroarchaeology of the mid-first millennium ad in Constantinople", *Journal of Archaeological Science* 39 (2012), 3402–14; G. Bony vd., "A high-energy deposit in the Byzantine harbour of Yenikapı, Istanbul (Turkey)", *Quaternary International* 266 (2012), 117–30.

kaplumbağaları hem de kara kaplumbağalarının kabuklarının yanında bulunmuştur. Daha sıradan olan hayvan kemikleri ise limanda çalışan eşeklere, katırlara ve atlara aittir. Kimi kemikler kırık uzuvlar ve delinen damaklar da dâhil olmak üzere oldukça gaddar çalışmanın izlerini göstermektedir. Öyle görünmektedir ki ölü köpekleri limana atmak gibi bir uygulama vardı. Yenikapı kazıları, %97'si mezosefalik ırk (neredeyse hepsi orta boyutlarda burunlara sahip olan teriyer gibi orta ebat ya da daha küçük köpekler) olmak üzere 500'den fazla köpeğin kafatasını ortaya çıkarmıştır. Kafataslarının yalnızca %3'ü dolikosefal, yani yalnızca on beş köpek Alman kurdu örneğinde olduğu üzere ince ve uzun bir burna sahiptir. Vahşi köpek sürüleri vatandaşlar için sık sık tehdit oluşturuyorlardı fakat Yenikapı köpeklerinin pek çoğu ilerleyen yaşlarda ölmüşlerdi -ki bu da onların hem evcil hem de işe koşulan köpekler olarak iyi bakıldığını ve beslendiğini göstermektedir. Büyük Saray mozaiklerinde tasvir edilen pek çok hayvan arasında av köpekleri de bulunur (Figür 11). Şehirdeki hayata dair oldukça ilginç ve harika hikâyeler sunan Ioannes Malalas, imparatorların madenî paralarını ve "hamile kadınları, zina yapan erkekleri, kadın tüccarlarını, cimrileri ve asil ruhlu" kimseleri tanımlayabilen kayda değer bir köpekten bahseder. Daha sonraki bir çalışma, görme engelliler tarafından köpeklerin rehber olarak kullanıldığını iddia etmektedir. Çok daha yaygın olarak köpekler şehirlerde mal varlığını korumak ve surların dışında sürüleri otlatmak ve avcılık için kullanılıyorlardı. Batıl bir inanca göre sabahın erken saatlerinde bir köpek görmek, kötü şans getiriyordu.[13]

İncelemeye tabi tuttuğumuz dönemin başında Konstantinopolis'in kara ve deniz surları içerisindeki kamu alanları yenilenmiş ve yeni meydanlar eklenmiştir. Hepsi de anıtlarla süslenmiştir. Belki bugün en ünlüsü, Mısır Dikilitaşı olarak da bilinen Theodosius Dikilitaşı'dır (Figür 12). MÖ 1479-1425 yılları arasında hüküm süren Firavun III. Thothmosis için granitten oyularak yapılan yekpare dikilitaş, Karnak'taki

13 V. Onar, "Animal skeletal remains discovered at the Metro and Marmaray excavation" içinde: Kızıltan, ed., *Stories from the Hidden Harbour*, s. 139–43 çoğunlukla evcil olmak üzere hayvan türlerini listeler. Ayrıca bakınız: V. Onar vd., "Skull typology of Byzantine dogs from the Theodosius Harbour at Yenikapı, Istanbul", *Anatomia Histologia Embryologia* 41 (2012), 341–52. Alıntı Ioannes Malalas'tan gelir. Bakınız: Malalas, 18.51, çev. Jeffreys vd., s. 266.

Figür 11: Yaban tavşanlarını kovalayan av köpekleri, Büyük Saray Mozaikleri, İstanbul.

Amun Tapınağı'na dikilen iki obeliskten birisidir. Constantinus bu dikilitaşı şehri için istemiş fakat I. Theodosius'un saltanatı sırasında şehre getirilene ve dikilene değin İskenderiye'de bir limanda birkaç on yıl boyunca öylece yatmıştır. Dikilitaş, I. Theodosius'un, 388'de Magnus Maximus'a karşı zaferini simgeliyordu. Dikilitaş'ın üzerinde bulunduğu alt mermer kaidenin iki yüzündeki yazıtlar, Maximus'un yenilgisinden sonra dikildiğini doğrular: Otuz (Latince) ya da otuz iki (Yunanca) günde dikildi ve [bu anıt] o zamanlar şehir valisi olan Proculus'un eseridir. Proculus'un ölüm tarihi 392 yılı olarak saptandığı için dikilitaşın dikilebileceği yalnızca kısa bir dönem bulunmaktadır. Alt mermer kaidenin kuzeydoğu yüzünü teşkil eden üçüncü kısımda dikilitaş tamamlanmış halde gösterilir. Güneydoğu yakasındaki dördüncü bölüm ise araba yarışlarının yapıldığı hipodromdaki yerini anlatır. Mermer kaidedeki yazıtlar, dikilitaşın dikilmesi sırasında kırılmasını ortaya koymazlar. Keza dikilitaşın aslı 19,6 metre (64'3") değil, 34,8 metreydi (127'6"). Bu sebeple köşelerinde dört bronz parke taşı tarafından desteklenen orijinal yazıtlı mermer kaide üzerine yerleştirilen daha kısa bir

Figür 12: Konstantinopolis hipodromunda bulunan Theodosius Dikilitaşı ve Örme Dikilitaş.

dikilitaşın daha küçük bir izini yerleştirmek adına ikinci bir mermer kaide oyulmuştur. Bu geçici önlem tarihçiler ve sanat tarihçileri için oldukça önemlidir zira yukarıdaki kaidenin dört yüzünde imparator ve maiyeti, hipodromdaki imparatorluk locası olan *kathisma*da tasvir edilmişlerdir (Figür 13).[14]

14 Konstantinopolis'teki Latince yazıt, Lateran Obelisk'inin kaidesindeki daha uzun bir ithafı (tiranların en aşağılık olanının, yani Magnentius'un II. Constantius tarafından mağlup edildiğine gönderme yapar) taklit ettiği için Karnak'tan gelen iki obelisk arasındaki ilişki yazıtlarında muhafaza edilir.

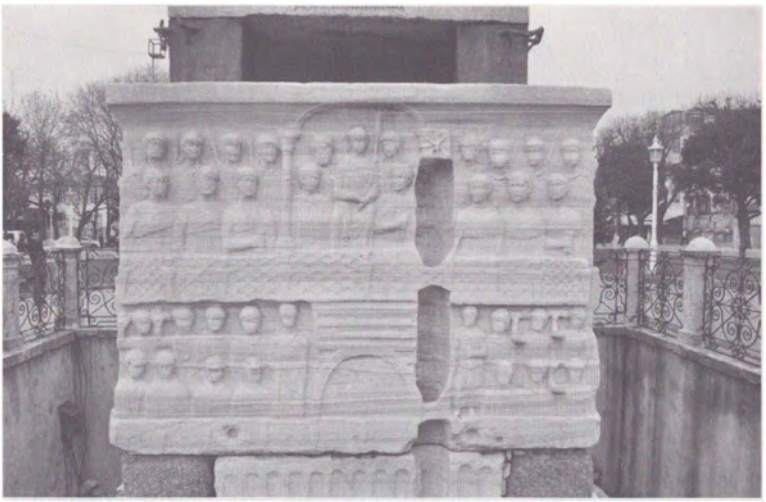

Figür 13: Theodosius Dikilitaşı, üst kaide üzerindeki imparatorluk sahnesi. Obelisk bronz bloklar üzerinde desteklenmiştir.

Theodosius'un zaferlerini anmak ve halefini işaret etmek için Arcadius, babasının Konstantinopolis'teki Tauri Forumu'nun yeniden tasarım projesini tamamlamıştır. Bugün Theodosius Forumu olarak andığımız şeyin merkezinde Theodosius Sütunu bulunuyordu. Bu, Theodosius'un zaferlerinin helozonik bir anlatısıyla oyulan ve yaratıcısı imparatorun bir heykelinin üzerine konulduğu uzun bir sütundu. Theodosius yalan da olsa Traianus'un soyundan geldiğini iddia ettiği için forum ve sütun Traianus'un Roma'daki sütununa öykünülerek inşa edilmiştir. Ancak sütunun tasarımı aynı zamanda Constantinus sütunu, forumu ve heykelini andırıyor ve ölçek bakımından onu geride bırakıyordu. Ata biner gibi duran Theodosius'un ikinci bir heykeli muhtemelen Antakya'dan getirilen, Hellenistik bir kralın heykelinin tekrar kullanımı olan alçak dikdörtgen bir mermer kaide üzerinde duruyordu. Heykelin yeni kimliği *Anthologia Graeca*'da kaydedilen epigramatik bir yazıtta ortaya çıkmıştır (XVI.65).[15]

15 Theodosius'un Traianus'un soyundan geldiğine yönelik iddiası için bakınız: A. Kaldellis, "The politics of classical genealogies in the Late Antique Roman East" içinde: I. Tanaseanu-Döbler ve L. von Alvensleben, ed., *Athens II: Athens in Late Antiquity* (Tübingen, 2020), s. 259–77, s. 269–72'de.

Figür 14: Herakles'in sopasına göndermede bulunan yumru biçimindeki sütunlar. Bugün Divan Yolu olarak anılan Mese'deki Theodosius Forumu'nda bulunuyorlardı, İstanbul.

> Ey koca yürekli imparator! Her ne kadar görkemli atınız kaçmaya çalışsa da doğudan semanın ortasına çıktınız. Yumuşak kalpli Theodosius, ikinci güneş, fanilere ışık bahşeden, ayaklarının altında okyanusla birlikte uçsuz bucaksız topraklar, dört bir yanı ışıl ışıl, korunaklı, kolayca gem vurulan...

Daha sonraki kaynaklar forumda Arcadius, Honorius ve II. Theodosius'un atlı heykellerinin yanı sıra belki de Herakles'in sopasına göndermede bulunan yumru biçiminde ahşaptan işlenen dört sütundan müteşekkil iki büyük kemerin bulunduğunu önermektedirler. Bu yumru sütunlardan kimileri bugün modern İstanbul'da *Mese* yolunu takip eden cadde olan Divan Yolu boyunca parçalar halinde görülebilirler (Figür 14). Esasen Theodosius iddia edildiği gibi doğudan ortaya çıkmamış, İspanya'da doğmuştu. Bu sebeple söz edilen tasarım Cebelitarık Boğazı'nı kuşatan "Herakles Sütunlarına" gönderme yapıyor olabilir.[16]

Mese boyunca bir forum daha kurulmuş ve buraya Arcadius'un kendisinin ismi verilmiştir. Bu forumun merkezinde imparatorun

16 Theodosius'un yumru sütunları ın Herakles'in sopasını temsil ettiğine ilişkin gözlemi için Anthony Kaldellis'e minnettarım.

Figür 15: Markianos Sütunu, İstanbul.

Gainas liderliğindeki Gotlar üzerine zaferini kutlayan "tarihselleştirilmiş" bir sütun daha bulunmaktadır (Levha 13). Bu bölüme, bir sonraki kısımda döneceğiz. Beşinci yüzyılda Konstantinopolis, daha fazla imparatorluk forumu kazanmıştır. Marcellinus Comes'e göre II. Theodosius Forumu 435 yılında, Altın Kapı'ya yaklaşırken, *Mese*'nin güney yakasında bulunan eski Helenianae Sarayı'nın bulunduğu, bu yüzden de "Heliane olarak adlandırılan yere" inşa edilmiştir. Bu forum Sigma olarak adlandırılan yarı dairesel bir sütunlu girişi içeriyordu ki halk arasında bu isimle anılıyordu forum.

Markianos Forumu, *Mese*'nin kuzey yakasında bulunan I. Theodosius Forumu'nun hemen kuzeybatısında bulunuyordu. Bu forum bugün takribî on metre (33') yüksekliğindeki bir sütunla tanımlanmaktadır. Bu sütun şehrin öteki imparatorluk meydanlarına hâkim sütunlardan daha kısa ve daha az etkileyicidir (Figür 15). Bronz üzerine işlenen yazıtı, sorumlunun *praefectus praetorio* Tatianos olduğunu ve bir zamanlar sütunun tepesinde Markianos'un bir heykelinin bulunduğuna işaret eder. Leon Forumu'nun yeri daha az kesindir. Buna rağmen bu mekânın bugün Topkapı Sarayı'nın ikinci bahçesinde bulunan Azize Eirene Kilisesi'nin yakınında bulunduğu önerilmektedir (Figür 16).[17]

Yangınlar ve depremler tarafından zarar gören binalarda ve anıtlarda sık sık yenileme ve restorasyon çalışmaları yürütülüyordu. Beşinci yüzyıl bu minvaldeki örneklerle doludur. 404 yılında bir yangın Konstantinopolis'in büyük kilisesini ve yakınlardaki senato binasını yutmuştu. O vakit 446 yılında tekrar yanacak yeni bir kilise inşa edilmişti. 406 yılında patlak veren bir diğer yangın, hipodrom kapılarının yanı sıra şehrin kumaş pazarını (*Prandiara*) ve ana cadde boyunca uzanan revakların kimi kısımlarını mahvetmişti. 407 yılında şehri tsunamiyle birleşen muazzam bir deprem vurmuştu. Pek çok zaman İngilizce literatürde *Paschal Chronicle* ya da *Chronicon Paschale* olarak adlandırılan yedinci yüzyıla ait *Epitome Khronon* [=Chronicum Alexandrinum; Constantinopolitanum; Fasti Siculi] isimli eser "Theodosius Forumu'nun bronz çinilerinin Kainoupolis'e kaydırıldıklarını ve Capitol'de bulunan İsa'nın ambleminin düştüğünü ve pek çok geminin battığını ve kayda değer oranda cesedin Hebdomon'da kıyıya vurduğunu" nakletmektedir. Kainoupolis, Theodosius Forumu'yla yeni Theodosius Limanı arasında toprağın ıslah edildiği "yeni bir şehir" idi. 420 yılında bir deprem meydana geldiği sırada Constantinus Sütunu'nunda taşlar kopmaya başladığında, sütun gövdelerini bağlayan demir şeritler eklenmişti (Figür 8, s. 177). Marcellinus Comes'e göre 443 yılının ağustos ayında "imparatorluk şehrinin kuzey yakasının büyük bir kısmı üç gün boyunca alev alev yanmış ve zemine kadar çökmüştü." 447 yılında meydana gelen bir deprem, yeni kara surlarının kimi kısımlarını yıkmıştı fakat *praefectus praetorio* Konstantinos tarafından derhal yeniden inşa edilmişti. 2 Eylül

17 K. Dark ve A. Harris, "The last Roman forum: the Forum of Leo in Fifth-century Constantinople", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 48 (2008), s. 57–69.

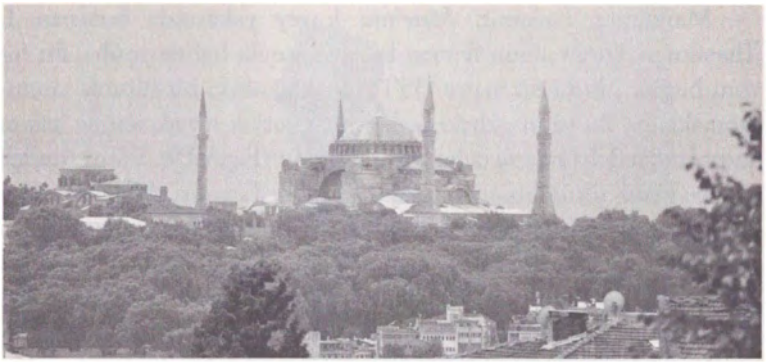

Figür 16: Azize Eirene Kilisesi ve Ayasofya, İstanbul.

464 yılında başlayan yangında (bugüne kadarki en büyük yangındır), şehrin on dört idari bölgesinin en doğudaki sekizi alevlere teslim olmuştu. 469 yılında çıkan ikinci bir yangın, yeniden inşa edilen yapıların pek çoğunu tekrar yakmış fakat bu yapılar 476 yılında tekrar inşa edilmeden evvel bir kez daha alevlere teslim olmuştu. Şehir her yandığında, zehirli gazlar haftalarca havayı dolduruyorlardı. İnşaatlarda kullanılan kurşundan gelen aerosoller toprağa yerleşerek toprağı zehirliyor ve şehir içerisinde dolanıyordu.[18]

Konstantinopolis, şehrin duvarlarının çok ötesinden getirilen içme suyuyla destekleniyordu. Su ve suyun göze çarpan tüketimi, gücü göstermektedir. Konstantinopolis, Roma'nın Tiber Nehri'nde, Antakya'nın Orontes Nehri'nde sahip olduğu şeye, yani bir şehir için sembol ve bol miktarda doğal içme su kaynağına sahip değildi. Konstantinopolis'te bir kısmı yer altında akan tek bir mütevazı nehir, Lykos vardı. Constantinus'un, saray kompleksini ve saraya komşu Zeuksippos Hamamları'nın ihtiyaçlarına hizmet eden tek Hadrianus Su Kemeri'ni tamamlamayı isteyip istemediği kesin değildir. Sözü edilen hamamlar genellikle Septimus Severus'a atfedilir. Fakat hamamların imparatorluk sarayı ve hipodrom ile yakınlığı başka yerlerdeki, bilhassa

18 Yakın tarihli bir raporda 2019 yılının nisan ayında Paris Notre Dame'daki yıkıcı yangın, kurşun kirliliğiyle özdeştirilmiştir. Bakınız: G. Le Roux vd., "Learning from the past: fires, architecture and environmental lead emissions", *Environmental Science and Technology* 53 (2019), 8482–4.

Diocletianus'un Antakya'da Orontes Adası'ndaki yapı faaliyetlerini andırır. Zeuksippos Hamamları'nın Constantinus'un rakiplerinden birisi (Diocletianus, Galerius ve Licinius'un hepsi de adaydı) tarafından geliştirilmiş olması ve yapının son zamanlardaki olaylar neticesinde öldürülmeyen büyük bir imparatora atfedilmesini tercih eden Constantinus tarafından kendine mal edilmiş olması muhtemeldir.[19]

Hamamların, Roma dünyasının dört bir yanından getirilen seksen heykelle kayda değer bir heykel koleksiyonunun oluşturulması kesinlikle Constantinus'un inisiyatifiyle gerçekleşmişti. Klasik antikitenin en büyük Yunan hatipleri Isokrates, Demosthenes ve Aiskhines ziyaretçilere yetmiş yediden fazla yazar, savaşçı, kâhin, kahraman tanrıça (üç tane Aphrodite de dâhil) ve tanrı (üç adet de Apollon dâhil) heykellerinin yanı sıra hamamların öğretici işlevlerini de anımsatıyordu. Bu yüzden aşk ve savaş çok iyi temsil edilmişlerdir fakat yazılı ve sözlü sanatlarda bir girişim olmamıştır: Tarih, şarkı, felsefe, bilim, belagat ve destan uygulayıcıları. 532 yılında Ioustinianos Konstantinopolis'ini yerle bir eden bir yangının hamamları ve hamamların heykellerinden otuz yıl önce şair Koptoslu Khristodoros tarafından 500 yılı dolaylarında dile getirilen bu "sessiz bronz" koleksiyonunda, Romalı devlet adamlarından (belki de yalnızca Iulius Caesar ve Pompeius) çok daha fazla Yunan düşünür bulunuyordu. Yangın o kadar büyük bir hasar vermiştir ki hamamların bulunduğu alandan iki mermer heykel kaidesi çıkarılana değin bunun Khristodoros'un yaptığı heykellerden birisi olduğu düşünülmüştür. Bu heykellerden birinin üzerinde "Hekabe" (EKABH, Figür 17) yazıtı vardır.[20]

Valens Su Kemeri olarak adlandırılan ikinci bir yüksek su hattı, şehre 373 yılında girdi. Trakya'dan gelen su, kırsal bölgeyi dolambaçlı şekilde geçen kanallar ve kemerlerle toplamda 268 kilometrelik (167 mil) bir uzunluğa sahipti. Şehrin dördüncü ve üçüncü tepeleri arasındaki vadiyi aşan, bugün Bozdoğan Kemeri olarak adlandırılan ünlü viyadükte sona eriyordu. Sular oradan Tauri Forumu'ndaki büyük ve yeni

19 P. Stephenson ve R. Hedlund, "Monumental waterworks in late antique Constantinople" içinde: B. Shilling ve P. Stephenson, ed., *Fountains and Water Culture in Byzantium* (Cambridge, 2016), s. 36–54, 48–51'de.

20 A. Kaldellis, "Christodoros on the statues of the Zeuxippos Baths: a new reading of the *Ekphrasis*", *GRBS* 47 (2007), 361–83; ve Bassett, *Urban Image,* s. 162, fotoğraf için (Levha 8).

Figür 17: Bir zamanlar Zeuksippos Hamamları'nda bulunan Hekabe (EKABH) yazılı sütun kaidesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.

Nymphaion'a akıyordu. Takribî 56 metre (184') ya da daha düşük yükseklikteki konumların su ihtiyacını karşılayabilen yüksek su hattının tamamlanmasına ilişkin Hieronymus kısaca şöyle der: "Konstantinopolis şehrinin *eparkhos*u Klearkhos, her gün adaklarla beklenen gerekli suyu halka getirmesi ile iyi bilinir." Hatip Themistios da "Trakya kökenli isimleri ve erkeksi yapıları bulunan ancak güzellikleri ve ihtişamlarıyla son derece narin" su perilerinin gelişlerine atıfta bulunarak, bu girişimi daha canlı bir şekilde övmek için hazırdı. En nihayetinde bu hat, yaklaşık olarak 600 kilometrelik (373 mil) kanallardan oluşuyordu.[21]

21 J. Crow, J. Bardill ve R. Bayliss, *The Water Supply of Byzantine Constantinople* (Londra, 2008), s. 127, 224 (Themistius, *Oration* 11.151c), 225 (Jerome, *Chronicle*, s.a., 373).

Yeni Valens Su Kemeri'nden suyu toplayan ve dağıtan Büyük *Nymphaion*'a 425 yılından önce, üç büyük kamu çeşmesi daha katılmıştı. Beşinci yüzyıl başındaki şehre ilişkin bu ve öteki eşsiz bilgiler *Notita Urbis Constantinopolitanae* olarak bilinen 425 yılı tarihli bir belge içerisinde muhafaza edilmiştir. Sözü edilen eser şehrin her bir idari bölgesi içerisinde bulunan yapıları listeler. Büyük *Nymphaion*, X. Bölge'nin güneydoğu kıyısında bulunuyordu. X. Bölge Constantinus Surları'dan Theodosius Forumu'na kadar uzanan geniş bir alandı ve kuzeyde Haliç'te son buluyordu. Kamu çeşmelerinin olduğu V. ile IV. bölgeler, yeni imparatorluk kompleksinin kuzeyindeydi. Bu imparatorluk kompleksinin ana unsurları Büyük Saray (I. Bölge) ve Hipodrom (III. Bölge) ve *akropolis*in batısı ile Ayasofya'ydı (Bölge II). Dört kamu çeşmesinin bulunduğu XIV. Bölge, bugün Constantinus Surları ve Theodosius Surları arasında kalan geniş bir alanı kaplıyor olabilir. *Notitia Urbis Constantinopolitanae* ayrıca sekiz kamu hamamına (*thermae*) ek olarak şehrin on dört bölgesinin her birinde en azından beş tane olmak 153 özel hamamı (*balnea privata*) da, genişletilmiş su tedarik hattının sağladığı artan kapasite ve erişimi doğrulayarak kaydeder (Harita 10).[22]

Codex Iustinianus'da muhafaza edilen takribî 440 yıllarına ilişkin bir imparatorluk fermanı eski Hadrianus Su Kemeri hattından gelen suyun bundan böyle yalnızca kamu hamamları ve imparatorluk binaları için kullanılması gerektiğini ve Valens Su Kemeri hattının diğer pek çok talebi karşılayacağını öne sürer. Şehrin su hatları, bugün 150'den fazlası tespit edilen muhtelif büyüklükteki açık hava su rezervlerini ve bu rezervlerden de çok yer altı sarnıçlarını destekliyordu. En eski büyük sarnıç, Valens Su Kemeri hattından önceydi. Bu su kemerinin yapımına 363–369 yılları arasında Konstantinopolis *eparkhos*u Modestus gözetim ettiği için onun ismi verilmiştir. Fakat oldukça büyük üç açık hava rezervi, beşinci yüzyılda eklenmişti. Bunlar Aetius (420/421, bugün futbol maçlarının oynandığı bir stadyumdur, Figür 18), Aspar (459) ve Mokios'tur (499/500 ya da muhtemelen 514/515). Bu yapılar, Constantinus tarafından inşa edilen

22 C. Mango, "The water supply of Constantinople" içinde: C. Mango ve G. Dagron, ed., *Constantinople and its Hinterland* (Aldershot, 1995), s. 9–18; *CJ* 11.42.9 Zenon'un fermanı için. XIV. Bölge'nin, Konstantinopolis surlarından biraz uzak olmasına rağmen idari olarak şehrin bir parçası olarak kabul edilen Region olması muhtemeldir. Benzer bir durum Sykai (Pera) için de geçerlidir.

Figür 18: Aetius Sarnıcı. Üstü açık büyük bir su deposu olan bu sarnıç bugün futbol müsabakalarının oynandığı bir stadyumdur, İstanbul.

duvarların dışına yapılmıştır fakat duvarların içerisinde de II. Theodosius tarafından eklenenler ve şehrin sakinlerinin çoğunluğunun su ihtiyaçlarını karşılayanlar mevcuttur. Açık hava sarnıçlarında depolanan su, yağmur suyundan müteşekkildi ve genellikle çok daha az temizdi. Bu sebeple normal şartlar altında bu su, muhtemelen tarım ya da endüstriyel amaçlarla ya da gösteri için kullanılıyordu. İçmek için daha temiz su, yer altında depolanıyordu. Yer altında su, daha soğuk ve yeteri oranda arıtılmış şekilde tutulabilirdi. Saltanatı sırasında Mokios Sarnıcı inşa edilen Anastasius, hipodromun tonozlarında *sphendone* olarak adlandırılan bir soğuk su sarnıcı da yaptırmıştır. Altıncı yüzyılda şehrin günümüze kalan en önemli sarnıçları inşa edilmiştir: Valens Su Kemeri hattının desteklediği Binbirdirek Sarnıcı ve bugün Yerebatan Sarnıcı (Levha 11) olarak bilinen, Hadrianus Su Kemeri tarafından desteklenebilecek yeteri yükseklikte bulunan Basilica Cistern. Pek çok ilave sarnıç kurulmuş, kimi durumlarda eski binalar su depolamak için dönüştürülmüştür .[23]

23 *CJ* 11.43.6; Crow vd., *Water Supply*, s. 15–17, 125, 128–32, 138, 148. Mokios Sarnıcı Crow ve ekibi tarafından tespit edildiği gibi doğrudan Hadrianus ya da Valens su hatları tarafından beslenemeyecek bir biçimde konumlandırılmıştır. Bu nedenle Mokios Sarnıcının Valens Su Kemeri'nden gelen bir hatla beslendiği sanılmaktadır.

Pişmiş toprak ve kurşun borular vasıtasıyla yakınındaki binalara ve çeşmelere bol miktarda su nakletmelerine rağmen esasen suyun sarnıçlara nasıl girip çıktığı kesin olarak belli değildir. 1964 yılında *Mese*'de geniş mermer su boruları keşfedilmiştir –ki bunlar bir zamanlar Tauri Forumu ve Constantinus Forumu arasında basınçlı su taşıyorlardı. Su muhafızları (*hydrophylakes*) olarak bilinen memurlar şehre giden ve şehrin içerisinden geçen su akışını denetlemek ve gözetlemek için görevlendirilmişlerdi. Bu kimseler ayrıca topraklarından su kanallarının geçtiği kimseleri gözetiyorlar, onların su kanallarını temiz ve sağlam tutup tutmadıklarını denetliyorlardı. Bunun karşılığında toprak sahipleri ise devlet tarafından yüklenen herhangi bir ek mali yükümlülükten kurtuluyorlardı. Memurlar su tedarikine yönelik gerçekleştirilen zararlı hareketleri de denetliyorlardı. Belirli çapta bir boru satın alınabilmesine rağmen onaylanmamış herhangi bir özel su yönlendirmesi engelleniyor ve eski haline getiriliyordu. Zenon'un bir fermanı, şehir *eparkhos*unun şu işi yürütmesini emrediyordu: "Esasen kamuya ait olan çeşmelerin yanı sıra özel kaynaklardan gelenlerin, daha sonra kamu çeşmesi haline gelenlerin ve sonra özel bireylerin kullanımına çevrilenlerin" denetimi. Su tedariki, şehrin dışından da yapılabiliyordu. Ioannes Malalas tarafından verilen kısa bir referans Konstantinopolis'e su getiren bir su kemerinin 487 yılında Theoderic tarafından kesildiğini fakat hızlıca restore edildiğini iddia etmektedir. Aynı durum daha sonra, 626 yılında vuku bulan Avar kuşatması sırasında tekrar yaşandığında, sözü edilen hat bir yüzyıldan fazla kesik biçimde kalmıştı.[24]

İmparatorluk Şehri

I. Theodosius, Constantinus'tan sonra Konstantinopolis'e bilhassa yerleşen ilk imparatordu ve 380 yılının kasım ayında şehre zaferle girdiği ilk andan 394 yılının ağustos ayında son defa ayrılışına değin daha çok Konstantinopolis'te ikamet etti. Kendisinin beş çocuğu Konstantinopolis'teki Büyük sarayda doğdu: Honorius (384), Pulcheria (385), Gratianus (388), Galla Placidia (392) ve Ioannes (394). İmparatorluk kutlamaları, on binlerce insanı şehrin sokaklarına ve hipodroma

24 *CJ* 11.42.10; Crow vd., *Water Supply*, s. 142–3, 231; Mango, "The water supply", s. 14.

döküyordu. Bu zamanlarda şehrin kalabalık hali şehrin Başpiskoposu Nazianzoslu Gregorios tarafından oldukça iyi tasvir edilir. Her imparatorluk zaferi, alaylar ve oyunlarla da gözler önüne seriliyordu.

Theodosius'tan sonra, imparatorlar yılın çoğu zamanını Konstantinopolis'te ikamet ederek geçirdiler. İmparatorlar şehrin etrafında dolaşıyorlar, yazlık sarayları ve av köşklerine yenilerini ekliyorlardı. Duvarlarının ötesinde şehir, imparator ve aileleri de dâhil olmak üzere kırsal bölgede mutlu ve huzurlu bir yaşamı karşılayabilen kimselerin toprakları ve villalarıyla çevrilmişti. İmparator Zenon'a isyan ederek kısa bir saltanat süren Basiliskos, şehrin güney kıyısında bulunan duvarların yedi Roma mili uzaklığındaki Hebdomon'daki imparatorluk banliyö sarayında kendisine bir sığınak bulmuştu. Neredeyse kırk yıl boyunca hükümdarlık yapan fakat pek az Konstantinopolis hinterlandının ötesine seyahat eden Ioustinianos, Hebdomon'u yeniletmiş, genişletmiş ve limanını temizletmişti. Böylece bölgeye imparatorluk mavnasıyla kolay şekilde ulaşılabiliyordu. Öyle görünmektedir ki bu alan kısa süre sonra yeni bir isim almıştır: Secundianae (ya da Iucundiana). Bunun yanı sıra Khalkedon (Kadıköy) ve Hieria'da (Fenerbahçe), Boğaz boyunca Ioustinianos'un eşi Theodora'nın yazlarını geçirmeyi tercih ettiği imparatorluk villaları vardı. Paulos Silentiarios bunu bir şiirinde şöyle betimler: "Deniz dünyanın meskenini yıkar ve kuru arazinin denize yakası, deniz koruları oluşturur. Derini karayla, yosunu bahçelerle, Nereid taşkınlarını Naiad nehirleriyle karıştıran ne kadar da yetenekliydi." Theodora, Büyük Saray'ın hemen güneyinde bir şehir köşkünü de kullanıyordu. Bu köşk monofizit bir aziz için sığınak olduğu için Hormisdas'ın Evi, Hormisdas'ın Sarayı ve daha sonraları Boukoleon Sarayı olarak adlandırılmıştır. Ephesoslu Ioannes, Theodora'nın, "münferitlerin" bu "büyük ve muhteşem çölünde" 500'den fazla kimseyi nasıl topladığını anlatır. Bu kimseler Khalkedon itikadını benimseyenler tarafından "kendilerini kovuşturma altında bulmuşlar" ve "sütunlarından aşağı inmişler ve inziva mekânlarından çıkmışlardı." Zira Aziz Sergios'a adanan bu görkemli manastırı ele geçirmek istiyorlardı.[25]

25 S. Runciman, "The country and suburban palaces of the emperors" içinde: A. Laiou-Thomadakis, ed., *Charanis Studies* (New Brunswick, NJ, 1980), s. 219–28; A. Littlewood, "Gardens of the Byzantine world" içinde: H. Bodin ve R. Hedlund, ed., *Byzantine Gardens and Beyond* (Uppsala, 2013), s. 30–113. John

Ioustinianos, şehrin duvarlarının hemen dışında bulunan şifalı kutsal bir kaynak olan Pege'de bir köşk inşa ettirmiştir. Sözü edilen bu köşk, kendisi ve müteakip imparatorlar tarafından yıllık olarak en azından, Paskalya Pazarı'ndan sonraki kırk güne düşen salıya denk gelen Kutsal Perşembe'de ziyaret edilmiştir. Yıllık ziyaretin bir anlatısı *De Ceremoniis*'te [=tam adı De ceremoniis aulae Byzantinae] bulunmaktadır. Buna göre hava henüz karanlıkken Büyük Saray'dan ayrılan imparatorlar, imparatorluk mavnasıyla (*khelandion*) Altın Kapı'daki iskeleye kadar seyahat ediyorlar ve daha sonra kara surlarının yanındaki araziler boyunca "kaynağın karşısına çıkan kapıya" kadar at sırtında ilerliyorlardı. Tabii ki imparator yalnız değildi. İmparatora tüm maiyeti eşlik ediyordu ve daha sonra türbeye giriliyordu. "At üzerindeki imparatora eşlik eden aristokratların ve senatonun tamamı yürüyerek ilerliyorlardı." Kiliseye varıp kıyafetini değiştiren imparator, şehrin *circus* hiziplerinin temsilcilerinin alkışlamalarıyla ortaya çıkıyordu. Bu hizipler, imparatora "gülle sarmalanmış haçlar ve tatlı kokulu çiçekler" uzatan, Maviler ve Yeşillerdi. Sonrasında Konstantinopolis piskoposu tarafından yönetilen mum taşıyıcılar alayının varışları bekleniyordu.[26]

Banliyöleri şehre bağlayan ve şehrin manzarasını, revaklı caddelerini ve meydanlarını alkış, dua ve kıyafet değiştirmek için mekân olarak kullanan başka düzenli imparatorluk alayları da vardı. Bu alaylar, Konstantinopolis piskoposunun nezaret ettiği sabit bir ayin takvimiyle kesişiyordu. Her zaman bir şehrin piskoposu tarafından yönetilen sabit ayinlerin Antakya, Kudüs, İskenderiye, Oksyrrykhos, Roma ve Milano da dâhil olmak üzere pek çok şehirde gerçekleştiğini biliyoruz. Sözü edilen bu şehirlerde ayinler, deprem ya da şehitlerin ölüm tarihlerinin yıl dönümleri de dâhil olmak üzere bir şehrin anma takvimiyle ilişkilendirilmişti. Konstantinopolis hayatının temel olaylara işaret eden alay tarihleri arasında şunlar da bulunuyordu: 1 Eylül tarihi, on beş yılda bir yapılan emlak tayini ve 464 yılında patlak veren büyük yangın; 25 Eylül, 447 büyük depremi ve 11 Mayıs, 330'da şehrin açılışı. *Trisagion*

of Ephesus, 47, çev. E. W. Brookes, *Patrologia Orientalis* 17 (1923), 1–307; P. Hatlie, *The Monks and Monasteries of Constantinople,* ca. *350–850* (Cambridge, 2007), s. 47, 143–4.

26 *De Cerimoniis* I, 18, çev. Moffatt, s. 108–12.

ilk defa Konstantinopolis'in şehir geçit törenlerinin birisi sırasında bağırılmıştı: "Kutsal Tanrı, Kutsal Güçlü, Kutsal Ölümsüz… Merhamet et bize!" Dördüncü ve beşinci yüzyılların ayinleri, imparatorluk türbelerinin ve büyük kiliselerin gelişimine öncülük etmiştir ve bir dereceye kadar bu türbelerin formlarını ve mimari özelliklerini tanımlamıştır. Alaylar, kiliselerde bitiyordu. Bu alaylar daha sonra içlerinde icra edilen ayinlerin tanımlayıcı bir unsuru haline gelmiştir.[27]

Tören yolculukları ve varışlar, su yoluyla da yapılabiliyordu. Şehrin kuruluşundan bu yana Haliç'in karşısındaki Sykai (modern Galata) ve Boğaz'ın karşısındaki Khalkedon, Konstantinopolis'in şehir manzarasının ve deniz manzarasının bir parçasıydılar. Her yıl 29 Haziran'da su yoluyla düzenli olarak bir alay tertip ediliyordu. Bu alayda imanlı kimseler Rufinus Sarayı'nın yakınındaki Aziz Petros ve Aziz Paulos Kilisesi'ni ziyaret ediyorlardı –ki Rufinus Sarayı, ismini Khalkedon'un bir banliyösü olan Rufinianae'ye vermişti. Aynı grup, belki de düzenli olarak kalkan feribotlarla, banliyönün üzerindeki bir tepe olan Elaia'daki (Zeytin) Maccabeesler Kilisesi'nin Kutsal Perşembe'sini kutlamak için Sykai'a gidiyorlardı. Sözü edilen bu tepenin ismi, İsa'nın Kudüs'teki Zeytin Dağı'ndaki, İsa'nın Miracı mevkisinden geliyordu.[28]

Şehrin ruhani topografyası, imparatorluğun dört bir yanından bir araya getirilerek, Konstantinopolis'in yeni kiliselerine verilen rölliklerin elde edilmesiyle dönüşüme uğramıştı. 391 yılında I. Theodosius, Vaftizci Yahya'nın başını bizzat Hebdomon Sarayı'na taşıdığında ve onu yenice inşa ettirdiği bir kiliseye yerleştirdiğinde, bir standart oluşturmuştu. 400 yılından kısa bir süre önce, Aziz Phokas'ın bedeni deniz yoluyla şehre taşındı ve Ioannes Khrysostomos bunu

27 R. Janin, "Les processions religieuses à Byzance", *Revue des Études Byzantines* 24 (1966), 69–88; J. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship: The Origins, Development, and Meaning of Stational Liturgy* (Roma, 1987), s. 205–26; R. Taft, *The Byzantine Rite: A Short History* (Collegeville, MN, 1992), s. 30–34.

28 W. Mayer, "The sea made holy: the liturgical function of the waters surrounding Constantinople", *Ephemerides liturgicae* 112 (1998), 459–68; C. Mango, "Constantinople's Mount of Olives and Pseudo-Dorotheus of Tyre", *Nea Rhome* 6 (2009), 157–70; I. Kimmelfield, "Defining Constantinople's suburbs through travel and geography", *Scandinavian Journal of Byzantine and Modern Greek Studies* 2 (2016), 97–114.

övgüyle karşıladı. 406 yılında Eski Ahit peygamberi İsmâil'in rölikleri "Khalkedon rıhtımından Konstantinopolis'e nakledilmişti" –ki bu, rölliklerin Boğaz'ı geçtiği ve İmparator Arcadius, imparatorun *praefectus praetorio*su, *eparkhos* ve tüm senatonun hazır bulunduğu büyük bir seremoniyle geçit töreni icra edildiği anlamına gelmektedir. 411 yılında İsmâil'in rölikleri, Hebdomon'da yenice inşa edilen bir kutsal mekâna taşınmıştır. 415 yılında, Yakup peygamberin oğlu Yûsuf ve Vaftizci Yahya'nın babası Zekeriya'nın bedenleri kilisenin tekrar açılışından sekiz gün önce, 2 Ekim'de büyük kiliseye getirilmiştir. Aynı yıl içerisinde Hristiyanlığın ilk şehitlerinden Aziz Stephanos'un yakın zamanda keşfedilen rölikleri, yerel bir piskopos yardımcısı olan Hesykhios'un bir vaazıyla, Kudüs'teki Sion Kilisesi'ne yerleştirilmiştir. Konstantinopolis için röliklerin güvene alınması adına çalışmalar hemen başladı. *Praefectus praetorio* Aurelianos bir şapel inşa ettirmiş olmasına rağmen bir tek kemiği koruma hususunda başarısız olmuştur. İmparatorun kız kardeşi Pulcheria daha başarılıydı. 421 yılında bir kol almış ve bu kolu imparatorluk sarayı içerisinde inşa ettirdiği bir şapele yerleştirmiştir. Bunun karşılığında *augusta* bağışlarda bulunmuş ve Golgotha'ya dikilmek üzere altın ve mücevheratla süslenmiş büyük bir haç göndermiştir. Aziz Stephanos'un röliklerinin geri kalanı, 439 yılında şehre ulaşmıştır. İmparatoriçe Eudoxia'nın girişimiyle Aziz Laurentius Kilisesi'ne konulmuştur.[29]

Aziz Stephanos'un röliklerinin şehre getirilmesi, görkemli bir tören ve coşkulu kalabalıklarla işaretlenen bir giriş seremonisi olan imparatorluk *adventus*una benziyordu. Artık daha sonraki bir bölümde betimlendiği anlaşılsa da buna benzer bir sahne bugün Trier fildişi olarak bilinen oyma bir fildişi plakta yakalanır. Üzerinde İsa'nın suretinin

29 *Epitome Khronon* İsmâil'inki de dâhil olmak üzere bu röliklerin nakillerinin detaylarını sunar. Bakınız: *Easter Chronicle*, s.a., 406 ve 411, çev. Whitby, s. 60–62. Ayrıca bakınız: B. Croke, "Reinventing Constantinople: Theodosius I's imprint on the imperial city" içinde: S. McGill vd., ed., *From the Tetrarchs to the Theodosians: Later Roman History and Culture, 284–450 CE* (Cambridge, 2010), s. 241–64, s. 255–6'da; H. Klein, "Sacred and imperial ceremonies at the great palace of Constantinople" içinde: F. Bauer, ed., *Visualisierungen von Herrschaft Byzas* 5 (Istanbul, 2006), s. 79–99; W. Mayer, "The sea made holy: the liturgical function of the waters surrounding Constantinople", *Ephemerides Liturgicae* 112 (1998), 459–68.

belirgin bir şekilde sergilendiği, imparatorluk sarayının kapısından geçen iki katır tarafından çekilen bir arabada oturan iki piskoposun kucaklarında küçük bir kutu gösterilmektedir. Bu piskoposlara, kutsal metinleri tutan ve imparatorluk kıyafetleri içerisinde duran bir adam ve büyük bir haç tutan imparatoriçeye yaklaşan bir alay öncülük etmektedir. Sözü edilen figürlerin hepsi yenice inşa edilen bir şapelin önünde dururlarken, çatı ustaları hâlâ son kiremitleri yerleştirmek için mücadele ederler. Hepsi de üç katlı revaklı bir pasajdan buhurdanlıklar ve çanlar sarkıtan figürler tarafından izlenirler. Belki de bu figürler, bir korodur. Sözü edilen figürlerin üzerinde ise aşağıyı gözetleyen çok daha fazla kimse vardır (Figür 19).[30]

Aziz Stephanos'un röliklerinin ulaşmasından kısa süre önce Konstantinopolis, 27 Ocak 438 yılında büyük bir kutlamayla rölikleri şehre giren Ioannes Khrysostomos'un sürgünden dönüşünü kutluyordu. Ioannes Khrysostomos'un rölikleri, Constantinus için inşa edilen bir *mausoleum* olan fakat imparatorluk ailesinin öteki üyelerinin de mezarları için kullanılan Kutsal Havariler Kilisesi'ne yerleştirilmiştir. I. Theodosius, Constantinus ve II. Constantius ile özgün bir *mausoleum*a, muhtemelen rölikleri kompleksin öteki yakası olan kuzey *stoa*ya taşınan Iovianus'un pahasına defnedilmişti. Arcadius, Eudoxia ve oğulları II. Theodosius yeni bir haç yapı planlı yapıya, güney *stoa*ya gömülmüştü. Kutsal Havariler Kilisesi'nin büyük bir imparatorluk *mausoleum*una dönüşümü, bilhassa Constantinus'un annesi Helena ve I. Theodosius'un eşleri de dâhil olmak üzere başka yerlerde gömülü olan imparatorluk hanedanlarına ait bedenleri mezarlarından çıkarma ve sözü edilen yapıya getirme kararını almasıyla başlamıştır. Mürtet Iulianus'un bedeninin Tarsos'tan kuzey *stoa*daki Iovianus'un yanına

30 K. Holum ve G. Vikan, "The Trier Ivory, *adventus* ceremonial, and the relics of St. Stephen", *DOP* 33 (1979), 113–33; J. Wortley, "The Trier ivory reconsidered", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 21 (1980), 381–94, 439 çevirisini kabul eder fakat 439'unki de dâhil olmak üzere 350 ile 450 yılları arasındaki takribî on beş rölikin aktarımını kaydeden daha önceki kaynaklardan ziyade Theophanes tarafından ancak daha sonra bildirilen 421 yılındakinin doğruluğunu sorgular. Fildişi şimdi 800 yılı civarında *augusta* Eirene tarafından Azize Euphemia'nın röliklerinin restorasyonunu temsil etmek için tutulmaktadır. Bakınız: A. Cutler ve P. Niewöhner, "Towards a history of Byzantine ivory carving", *Travaux et mémoires* 20 (2016), 89–107, 93–8'de.

Figür 19: Kutsal röliklerin Konstantinopolis'teki Büyük Saray'a gelişini tasvir eden Trier fildişi (Fotoğraf: Wikimedia).

defnedilmek üzere getirilmesi oldukça kayda değerdir. Öyle görünmektedir ki bu diğer hususları geçersiz kılan, yeni bir imparatorluk geleneğidir. Sonraları imparatorluk çiftlerini barındırmak için bir alan yapılmıştır. Markianos ve Pulcheria, Leon ve Berina, Zenon, Anastasius ve Ariadne gibi çiftlerin tamamı daha sonraki yüzyıllarda çok daha kalabalık hale gelecek Constantinus'un *mausoleum*una yerleştirilmişlerdir. Sonraki betimleyici anlatılar, Mısır porfiri ve yeşil Selanik taşından imal edilen pek çok renkli mermer lahitten söz eder ve muhtelif mor ve beyaz mermer lahitler, Topkapı Sarayı'ndaki Azize Eirene ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin girişindekiler de dâhil olmak üzere günümüze değin ulaşmışlardır (Levha 12).[31]

31 G. Downey, "The tombs of the Byzantine emperors at the Church of the Holy Apostles in Constantinople", *Journal of Hellenic Studies* 79 (1959), 27–51; P. Grierson, "The tombs and obits of the Byzantine emperors (337–1042", *DOP* 16 (1962), 1–63; M. Johnson, "On the burial places of the Theodosian dynasty", *Byzantion* 61 (1992), 330–39; Croke, "Reinventing Constantinople", s. 252–4. Konstantinopolis'teki Kutsal Havariler Kilisesi'nin kökeni Cyril Mango tarafından oldukça ikna edici bir biçimde tartışılmıştır. Bakınız: C. Mango, "Constantine's mausoleum and the translation of relics", *Byzantinische Zeitschrift* 83 (1990), 51–61 *mausoleum*un Constantinus'a ve bitişiğindeki bazilikanın da Constantius'a atfedilmesini savunur. Bu detaylı bir çalışma tarafından geliştirilmiştir. Bakınız: G. Downey, "The builder of the original Church of the Apostles at Constantinople: a contribution to the criticism of the *Vita Constantini* attributed to Eusebius", *DOP* 6 (1951), 51–80, bilhassa. 69–71.

Yeni Roma'daki İmparatorun İmajı

Üçüncü ve dördüncü yüzyılın imparatorluk sanatında imparatorun baskın imajı bir komutan, muzaffer, barbarları mağlup eden kimse, yabancıların övgülerinin ve ilahi lütfun sahibi olarak yansıtılmaktadır. Her Roma imparatorunun ilk görevi, savaşta orduya ve Romalılara komuta etmekti. Bu sebeple II. Constantius, I. Constantinus, Iovianus, II. Valentianus ve I. Theodosius da dâhil olmak üzere dördüncü yüzyılın pek çok generali, birlikleri tarafından desteklenerek imparator haline gelmişlerdir. Magnentius, Magnus Maximus ve Eugenius da dâhil olmak üzere aynı yöntemlerle taraftar bulan ötekileri ise gasıp olarak anılmıştır. Bu ise yalnızca tahtı ele geçiremedikleri anlamına geliyordu. Dördüncü yüzyılda Pagan Iulianus, Ariusçu II. Constantinus ve Valens, birliklerine liderlik ederken ölmüşlerdi. Her bir olayda bu, dinî muhalifler tarafından Tanrı'nın bir yargısı olarak açıklanmıştır. Ortodoks komutanlar savaşları kaybettiklerinde ise bir aklama gerekliydi ve kalemlerini oynatmaya gönüllü pek çok yetenekli yazar vardı. Bu yazarlar tanrının ihsanı ve hoşnutsuzluğunun belirtilerini sunduğunu anlıyorlardı. Tanrı'nın ihsanını kazanmak ve düşmüş meleklerin ve şeytanların himayesinden zevk duyan Iulainus gibi kimselerle savaşmak imparatorun göreviydi. Adil ve muzaffer imparatorlar, Hristiyanların güvenliğini teminat altına alıyorlar ve kiliseyi koruyorlardı. İmparatorun güçlü sağ kolu, Eski Ahit Tanrı'sının "şiddetli, büyük ve güçlü kılıcını" (İşaya 27:1) kullanıyordu. Çok daha barışçıl bir derleme olan Yeni Ahit genellikle İsa'ya daha nazik bir rol biçiyordu. İsa, rakibi şeytana, bile isteye geçici bir zafer ve Ioudas'ın kendisini aldatmasına izin vermiştir. İsa, "ölüm vasıtasıyla Tanrı'nın ölüme hükmeden kimseyi yerle yeksan edebileceğini" (İbraniler 2:14) biliyordu. İsa'nın yenilgiyle kazandığı zaferi, Paulos'un mektuplarında yaygın olan bir mesajdı. Hristiyan topluluklar içindeki şehitlere bir çağrı için bir zemin teşkil ediyordu bu mesaj. Şehit olacak kimselere ve bu kimselerin ailelerine bir teselli kaynağı taşıyor ve kovuşturmalara bir açıklama getiriyordu. Bu İsa, bu dünyada dünyevi zaferler arzulayan imparatorlar için pek az değerliydi. Sözü edilen imparatorlar için Yeni Ahit, İsa'nın Vahiy'ini sunuyordu. İsa uluslara vurmak için ağzından fırlayan bir kılıçla, beyaz bir atın üzerinde heybetli bir şekilde oturarak

"hükümde adil, savaşta adil" geri dönmüştü. "Keza onları demirden bir çomakla güdecek ve Tanrı'nın gazabını ve cezasının şarabını üreten masarayı çiğneyecek o'dur."

Vahiy'e rağmen Patmoslu Aziz Ioannes'in Yunan vahyi Ortodoks *lectionary*inden ayrıydı. Bu vahiy, takribî üç yüz farklı Yunanca el yazmasında varlığını sürdürmektedir. Bu ise oldukça yaygın şekilde okunup çoğaltıldığını önermektedir. En eski parçaları, ikinci yüzyıla tarihlendirilir. Bir bütün olarak en kadim metin ise dördüncü yüzyıla tarihlendirilir. Ioannes'in Vahiy'inde, İsa, kozmik bir fatih olarak Rab'bin rolünü alır, tıpkı daha evvel mezmurlar 90 (91):13'de söylendiği gibi "aslanın, kobranın üzerine basıp geçeceksin. Genç aslanı ve yılanı ayaklarının altına alacaksın" ve Loukas 10:19'un hatırlattığı üzere "ben size yılanları ve akrepleri ayak altında ezmek ve düşmanın bütün gücünü alt etmek için yetki verdim. Hiçbir şey size zarar vermeyecektir." Bu savaşçı İsa'nın ender bir tahayyülü, Ravenna Aziz Andreas Kilisesi'ndeki altıncı yüzyıla ait bir mozaikte korunmaktadır. Bu mozaik, açık bir şekilde daha önceki imparatorluk sanatını taklit eder. İsa, bir imparatorun bir mızrakla (kimi durumlarda ise bir ganimetle) gösterilebileceği tarzda omuzları üzerinde bir haçla general olarak giydirilmişti (Figür 20). Tuniği bir komutanın pelerini gibi dalgalanıyordu ve bir omzuna imparatorluk broşuyla tutturulmuştur. Sağ ayağının altında sinip uzanan bir aslan ve sol ayağının altında ise oldukça mütevazı bir yılan vardır. İsa, üzerinde *ego sum via veritas et vita* yazılı açık bir kitap tutar: Ben yolum, gerçeğim, hayatım. Kimse yoktur ki benden geçmeden babaya gelsin." Bu, mezmurlara ilişkin bir yorumdur. Yalnızca her şeye kadir olanın sunduğu bir koruma için dillendirilen bir niyazdır.

Bir yenilgi vasıtasıyla elde edilen zaferin paradoksu, beklenmedik bir kayıp için açıklama olarak kalmıştır ve günahın yaygınlığı Tanrı'ya seçilmişlerini cezalandırması için olanak tanımıştır. Yine de imparatorlar, dindarlıklarını ve alçakgönüllülüklerini gösterebilecekleri her şeyi yapmışlardır. Aquileialı Rufinus'a göre I. Theodosius "kendisini savaşa hazırlarken, silahlar kuşanmaktan ziyade dualar ve oruçlar niyaz etmiş, geceleyin gözcüler yerine dua nöbetleriyle korunmuştur." Bunun aksine müellif, Eugenius'un bağırsakları incelediğini ve pagan kurban törenlerine düşkün olduğunu iddia etmektedir.

Figür 20: Asker İsa, Archiepiscopal Chapel, Ravenna, Roma Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün izniyle (58.599).

Frigidus Savaşı'nda işler Theodosius'un aleyhine gitmeye başladığında, imparator, seferinin İsa için yapıldığını bağırarak secdeye kapanıp dua etmişti. En nihayetinde güçlü bir rüzgâr esmiş ve rüzgârın estiği yönde, Eugenius'un okçularının bıraktığı oklar yine kendilerine dönmüştü. Aynı derecede çarpıcı bir mesaj, muhtemelen Konstantinopolis'te, Theodosius'un ölümünün dördüncü yıl dönümünde vaaz veren Ioannes Khrysostomos tarafından 17 Ocak 399'da verilmiştir.

> İki ordu karşı karşıya gelip mızrak bulutları kaynadığında ve birlikleri düşmanın şiddetli saldırısıyla geriye döndüğünde, Theodosius atından indi, kalkanını yere fırlattı ve göklerden yardım dileyerek dizlerinin üzerine çöktü. Savaş meydanı, bir kiliseye dönüştü. [İnsanlar] oklar, kargılar ve mızraklarla değil, gözyaşları ve dualarla savaştı. Bu sırada ani bir rüzgâr patlak verdi. Düşmanın mızrakları,

> fırlatıldıkları yere döndüler. O zamana kadar hiddet ve şiddetle soluyan düşman, bunu gördüğünde taraf değiştirerek Theodosius'u imparator olarak selamladılar… Öteki imparatorların aksine askerleri, zaferi onunla paylaşmadı. Fakat zafer yalnızca ona, onun inancına aitti.

Şurası kesindir ki Theodosius yalnız savaşmamıştır ve Eugenius'un paganlığına ilişkin bir delil yoktur. Bunlar, Theodosius'u, geçen yirmi yılda birlikte hüküm süren ve birbirleriyle savaşan muhtelif imparatorlardan biri yerine Constantinus'un tek mirasının ve birleşik imparatorluğun halefi olan son nesil paganlara karşı dürüst bir savaşçı olarak göstermeyi arzulayan kimselerin yaptığı propagandaların teşkil ettiği kurgulardı. Rufinus'un, Theodosius'un Konstantinopolis'ten ayrılmadan önce sahnelediği kamusal ayinlerin anlatısında açık bir şekilde gösterildiği gibi iç savaş, artan şekilde kutsal bir anlamla bütünlemişti.[32]

Bir yönetici olarak I. Theodosius'un Tanrı tarafından korunan ve mükâfatlandırılan imajı, imparatorun ölümünden sonra, haleflerini etkilemeyi arzulayan yazarlar tarafından pekiştirilmiştir. Milanolu Ambrosius, Theodosius'un hatırasına bir ayine nezaret etmiş ve imparatorluğun dindarlığı üzerine övgü dolu bir söylevde bulunmuştur. Ambrosius için Theodosius, merhametli bir yöneticiydi. İmparatorun "gücü onu intikam almaya sürüklemiyor, merhameti intikam almaktan onu alıkoyuyordu." Bu sebeple kitabın bu ilk bölümünü, başladığımız yerde, Ambrosius'un nezaret ettiği bir imparatorluk cenaze töreninde bitirebiliriz. Fakat ötekileri Theodosius'u daha az pohpohluyorlardı. Bu kimseler gökyüzüne baktıklarında, dindar bir imparatorluk ailesine güç veren güneşin kutsal hüzmelerini görmüyorlardı. Philostorgios, Theodosius'un son yıllarını ve oğlu Arcadius'un saltanatını, imparatorluğun en aşağı noktası olarak düşünüyordu: "İnsan hayatının kaybı o kadar büyüktü ki zamanın başlangıcından beri böylesi bir çağ görülmemişti." Müellif, bunun Theodosius'un Maximus'a karşı zaferini takiben görünen kılıç şeklindeki bir yıldız tarafından önceden söylendiğini tahayyül ediyordu. Bu yıldız, Constantinus'a

32 Ioannes Khrysostomos ve Rufinus'tan çevrilmiş alıntılarla A. Cameron, *The Last Pagans of Rome*, s. 93–131.

görünen zafer işareti ve ilahi lütfun tam tersiydi. Benzer şekilde II. Theodosius'un saltanatı sırasındaki yıkım, tuhaf bir güneş tutulması tarafından da daha evvelce bildirilmiştir. Bu güneş tutulması o kadar karanlıktı ki "kimi cahillerin bir kuyruklu yıldız olarak adlandırdığı koni şeklindeki ışık gün yüzüne çıktığında" yıldızlar bile görünebilir haldeydiler. Gökyüzünden kaybolmadan önce birkaç ay geçmişti. Bu kesinlikle bir güneş tutulmasıydı ve 418 yılında Marcellinus Comes tarafından tanımlanan "Doğu'dan gelen yıldız" idi. O halde şimdi Theodosiuslar çağındaki güç ve siyaseti ele alalım.[33]

33 Marcellinus Comes, çev. Croke, s. 12; Philostorgius, 11.7–8, çev. Amidon, s. 148–9. Philostorgios depremleri Tanrı'nın günaha karşı gazabı olarak tahayyül eder ve "paganlar" tarafından öne sürülen doğal açıklamaları yalanlayacak kadar ileri gider.

BÖLÜM II

GÜÇ VE SİYASET

VI

THEODOSIUSLAR ÇAĞI, 395-451

379 ilâ 395 yıllarında hüküm süren "Büyük" Theodosius birleşik Roma İmparatorluğu'nu (hem Doğu hem de Batı'yı) yöneten son imparator olarak bilinmektedir. Bu sebeple siyasi bir anlatıya 395 yılında başlamanın bir nedeni de odaklandığımız noktanın imparatorluğun doğu yakasında bulunan topraklara ayrı bir teşekkül olarak eğilmemize olanak tanımasıdır. Buna rağmen Theodosius öldüğünde, Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılan yapısal bir imparatorluk bulunmuyordu. Büyük oğlu Arcadius'u doğuda, küçük oğlu Honorius'u ise batıda komutaya getiren Theodosius, önemli kırılmalar ve muhtelif iç savaşlara rağmen 285 yılından bu yana kullanılan bir uygulamayı tatbik etmişti. Bu uygulama ise *Augustus* Diocletianus'un ast imparator ya da *caesar*a güvenilir bir yardımcı atamasına dayanıyordu. Sayısız imparator, oğlunun ya da oğullarının halefliğini sağlamaya çalışmıştır fakat Diocletianus'un oğlu yoktu. Yalnızca bir kızı vardı. İmparatorun ortaya koyduğu şey ise aile dışından birisine yardımcı ya da halef olarak yetki vermekti. Aynı ilkeyle 293 yılında Diocletianus, gücün iki kıdemli ve iki ast imparator tarafından paylaşıldığı, genişletilmiş bir imparatorluk heyetini kurdu: *Tetrarkhia*. Ancak kısa süre sonra bu adamların her biri ailevi çıkarlarının peşine düştü. İç savaşlara rağmen bir imparatorun oğlu olan "Büyük" Constantinus, kendisini tüm imparatorluk sathında egemen imparator ilan etti. Fakat Constantinus bile, üçünü oğlu birini ise yeğeninin işgal ettiği dört *caesar*lık makamından müteşekkil bir imparatorluk heyeti vücuda getirmişti.

İmparatorluğun Taksimatı

Ölümünden iki yıl önce, 335 yılında, Constantinus imparatorluğu taksim etti. Constantinus, yegâne *augustus* olarak Konstantinopolis'te ikamet ederken, hayatta kalan en büyük oğlu II. Constantinus, Galya diyakozluğundaki Trier'e yerleşmiş ve bunun yanı sıra Viennensis, Britanya ve İspanya'yı da yönetmiştir (Harita 2). En genç oğlu Constans Roma, Milano, Sirmium şehirleriyle Constantinus'un ilk büyük zaferlerinin ganimetlerini aldığı İtalya ve Pannonia'da bulunuyordu. Yeğeni Flavius Dalmatius, Constantinus'un doğduğu yer olan Naissus da dâhil olmak üzere Moesiae ve Trakya'yla onurlandırılmıştı. Ortanca oğlu II. Constantius, Antakya'daki imparatorluk sarayından, güçlü Oriens diyakozluğunu yönetecekti. Bu düzenleme, Constantinus'un ölümünden sağ çıkamadı. Flavius Dalmatius hemen öldürüldü ve 337 yılının eylül ayında Constantinus'un oğullarının her biri imparatorluğun bir kısmının yanı sıra *augustus* unvanı aldılar. II. Constantinus daha evvel sahip olduğundan fazla bir toprak almayarak Trier'e dönerken, Constans ve II. Constantius ise ölen kuzenlerinin Balkanlardaki topraklarını paylaştılar. Constans henüz on yedi yaşında olduğu için II. Constantinus onun vasisi gibi davranıyordu. Kısa süre sonra Constans ve II. Constantinus arasında bir gerilim ortaya çıktı ve her iki taraf da kendi çıkarlarını genişletmek isteyen memurlar tarafından kışkırtıldı. 340 yılında, II. Constantinus öldürüldü. Constantius ve Constans artık her biri imparatorluğun bir yakasını tutan *augustus* olarak hükmediyorlardı. Constantius kendisini Sâsânîler ile savaşa verdi ve sonraki on yılını düzenli olarak Antakya'da kışlayarak ve yazın sefere çıkarak geçirdi. Constantius yalnızca birkaç defa Konstantinopolis'e kısa seyahatlerde bulunmuştur. Constans ise çoğunlukla batı eyaletlerinde gezinmiştir fakat zaman içerisinde ordusunun çoğunun desteğini kaybetmiş ve 18 Ocak 350 yılında generallerinden Magnentius, Constans'ın şahsi korumaları tarafından imparator ilan edilmiştir. Bundan kısa süre sonra ise Constans öldürülmüştür.[1]

Constantius galip gelmeden ve kuzeni Gallus'u *caesar* olarak atamadan önce, Magnentius'un yanı sıra öteki gasıplar da ortaya çıkmış ve yenilgiye uğramışlardır. Gallus ölüme mahkûm edildiğinde, Constantinus

1 P. Stephenson, *Constantine: Unconquered Emperor, Christian Victor* (Londra, 2009), s. 279–302.

onun yerine "mürtet" olarak bilinen Gallus'un üvey kardeşi Iulianus'u getirmiştir. Iulianus, ferasetli bir imparatordu. Constantius 361 yılının kasım ayında ölmesinden önce, 360 yılında *augustus* olarak tanınmıştı. Iulianus saltanatının kısa pagan ara dönemi yalnızca imparatorun 363 yılı haziran ayında Sâsânî topraklarında, inançsızlara karşı verdiği savaşta düşüşüne ve ölümüne eşlik eden Hristiyan zaferinin keskinleşmesine hizmet etmişti. Iulianus, generali ve kendisinden sonra kısa bir saltanat süren halefi Iovianus tarafından Tarsos'a defnedilmişti. Ne Iulianus ne Iovianus'un bir *caesar* atadıkları bilinmektedir. Iovianus'un ölümünden sonra, 364 yılının mart ayında, yeni imparator Valentinianus kardeşi Valens'i imparatorluğun doğu eyaletlerini yönetmek üzere *augustus*luk makamına getirdi. Valentinianus ise birinci bölümümüzün henüz başında kaydettiğimiz üzere Roma şehrinin kendisinden ziyade, Milano'dan batı eyaletlerini idare ediyordu. Kuzey İtalya'dan, Britanya, Galya ve Almanya'da bir dizi tehdit ile karşı karşıya kaldı ve Tuna ve Kuzey Afrika'ya ordularını sevk etti. Şehri bir süreliğine gasıp Procopius'a kaybetmesine rağmen Valens'in sarayı Konstantinopolis'te bulunuyordu ve zamanın çoğunu harp sahasında, bilhassa Gotlarla girdiği uzun süreli savaşlarda harcıyordu.[2]

Valentinianus'un imparatorluğu bölerek kalıcı bir çözüm oluşturma niyetinde olduğuna yönelik bir delil bulunmamaktadır. Bu daha çok mevcut koşullar nedeniyle kendi kardeşiyle yaptığı bir düzenlemeydi. Fakat bu bölünme, iki oğula sahip I. Theodosius için bir örnek teşkil etmiştir. Valentinianus 375 yılının kasım ayında vefat ederken, Valens ise 378 yılında, Hadrianopolis Savaşı'nda Gotlarla mücadele verirken öldü. Iulianus ve Valens'ten sonra hiçbir Roma imparatoru, 811 yılına değin harp sahasında ölmeyecektir. Doğuda, Theodosius, Valens'in yerini almıştır. İmparatorluk mevkidaşlarının her ikisi de Valens'in akrabası olan Gratianus ve II. Valentinianus'tu. Bunun dışında Theodosius'un, Arcadius ve Honorius isimli oğlu vardı. İmparatorluğa hükmetmek için rakipleri ise Magnus Maximus (ö. 388) ve Eugenius'tu (ö. 394). Her

2 D. Potter, "The unity of the Roman empire" içinde: S. McGill vd., ed., *From the Tetrarchs to the Theodosians: Later Roman History and Culture, 284–450 CE* (Cambridge, 2010), s. 13–32, s. 13'te; J. W. Drijvers, "The *divisio regni* of 364: an end to unity?" içinde: R. Dijkstra vd., ed., *East and West in the Roman Empire of the Fourth Century* (Leiden, 2015), s. 82–96.

ikisi de imparator ilan edilmesine rağmen Theodosius yalnızca Magnus Maximus'u bir süreliğine imparator olarak tanımıştı. Gratianus ilk olarak babasının gölgesi altında, daha sonra imparatorluk heyetine 375 yılında katılan üvey kardeşiyle, 367 yılından itibaren imparatorluğun batı yakasını yönetiyordu. Henüz altı yaşına yeni giren Arcadius, 383 yılının haziran ayında, *augustus* rütbesini almıştı. Bu, babasının imparatorluk yönetimindeki beşinci yılına (*quinquennalia*) denk geliyordu. Gratianus 383 yılının ağustos ayında , II. Valentinianus ise 392 yılının mayıs ayında vefat etti. Her ikisi de Milano'daki *mausoleum*a defnedildi. Bu sebeple bir yıldan daha az bir süreliğine Arcadius babasının tek imparatorluk mevkidaşı olarak tanınmıştır, ta ki onlara 393 yılının haziran ayında Arcadius'un genç kardeşi Honorius katılana değin. Bu tarihten sonra Honorius *augustus* olarak isimlendirilmiş ve imparatorluğun batı topraklarının eş yöneticisi olmuştur. Bu, 392 yılının ağustos ayında, imparatorluğun batı yakasında Eugenius'un imparator olarak seçimine bir cevap ve Theodosius'un ona karşı girişeceği sefere bir hazırlıktı –ki 394 yılının eylül ayında, Frigidus Savaşı'nda bu iş nihayete ermişti.

Frigidus Savaşı, kilise tarihçileri tarafından Hristiyan imparator Theodosius ile pagan gasıp Eugenius arasındaki bir mücadele olarak betimlenmiştir. Fakat Eugenius'un aslında bir Hristiyan olduğuna ilişkin güçlü deliller bulunmaktadır. İmparatorluk, ağırlıklı olarak Hristiyandı ve Hristiyanlığa geçişler öyle gözükmektedir ki yeni yasal cezalar nedeniyle imparatorluğun doğu yakasında dördüncü yüzyılın son on yılında artmıştır. Fakat son pagan nesille mücadele eden ve onları mağlup eden birleşik bir Hristiyan topluluğu, imparatorluğun hiçbir yakasında bulunmuyordu. Bundan ziyade inançlarını birbiriyle mücadeleye tutuşturan rakip Hristiyan topluluklar vardı. Günümüze değin korunagelen teolojik yazılar çoğunlukla polemiklerden müteşekkildir ve üslup ve teoloji nedenleriyle daha sonraki beğenilere hitap eder. Sapkın olduklarına hükmedilen dindar Hristiyanların eserleri çoğaltılmadığı için bu eserlerle yalnızca reddiyelerde karşılaşıyoruz. Kilise konsillerinin kanonları, dogmatik bir uzlaşı ya da mahkûmiyeti aradığımız yerlerdedirler. Her biri kayda değer miktarda reddiye literatürü üretmişler ya da daha tehlikeli ve farklı düşünce biçimlerini kışkırtmışlardır. Bu hususa ve çalışmamızın başındaki devletin rolüne ilişkin iyi bir örnek, Theodosius tarafından 381 yılında Konstantinopolis'te

organize edilen ikinci ekümenik konsilin kanonlarında bulunur. Hangi tarafı seçerseniz seçin dört ya da yedi kanon vardır. Bu kanonlardan bazıları *metropolis* piskoposlarının kendi diyakozluklarının idarelerini kısıtlayan (kanon 2) ve Konstantinopolis piskoposunun diğer tüm piskoposluklar üzerindeki önceliğini iddia eden (kanon 3) idari metinlerdir. Fakat ilk kanon dogmatiktir. Bilhassa Ariusçuluk, Makedoniusçuluk ve Apollinariosçuluk gibi muhtelif kristolojik sapkınları yerer. Keza sözü edilen bu ilahiyat anlayışları, 325 yılında Nikaia'da toplanan birinci ekümenik konsilde alınan kararlarla çelişir. Bunların arasında en önemlisi, Ariusçuluktur.[3]

Ariusçuluk, İsa'yı, baba Tanrı'nın yarattığı bir varlık olarak ele alır. Bu yüzden İsa'nın, bir yönüyle insan, diğer yönüyle tanrısal olan doğası babanın doğasından hem ayrıdır hem de daha aşağı bir mevkidedir. Ariusçuluğun bir kolu olarak düşünülen Makedoniusçuluk'a göre ise oğul, kutsal ruhu yaratmıştır. Bu sebeple kutsal ruh gerek oğuldan gerekse babadan derece olarak düşüktür. Apollinariosçuluk, İsa'nın bir insan bedenine sahip olduğunu fakat onun aklının ya da ruhunun ilahi, yani *logos* olduğunu tahayyül eder. Makedoniusçuluk ve Apollinariosçuluk, 325 yılından sonra yükselmiştir fakat Ariusçuluk Nikaia'da bir araya gelen piskoposlardan önce de ciddi bir hususstu. Konstantinopolis'te, Theodosius'un ibadet etmek için şehir surlarının dışına sürdüğü, geniş bir Ariusçu topluluk vardı. Akakiosçular olarak bilinen bu kimselerden çoğu katı şekilde Konstantinopolis'teki bir diğer güçlü Hristiyan hizip olan *homoiousios* yanlılarına muhalefet ediyorlardı. *Homoiousios* yanlılarına göre baba Tanrı ve oğul öz bakımından benzerdir fakat aynı değillerdi. Küçük ayrımlar, hayatiydi. Keza kurtuluş yalnızca doğru inanç (Yunanca, *orthodoksia*) tarafından güvence altına alınabilirdi. Ortodoksluk ve kurtuluş meselesi, önemsiz hususlar değillerdi. Kaynaklarımızda "barbarlar" olarak isimlendirilen karmaşık gruplar, imparatorluğa göç eden farklı kökenlerden aileler, savaşta başarı, liderlerine sadakat ve artan bir şekilde ortak bir inançla oluşturulan ve bir arada tutulan insan toplulukları vardı. Biz bu kimseleri Got, Hun ve Vandal olarak biliyoruz ve sözü edilen kavimlerin çoğu Ariusçuydular.

3 A. Cameron, *The Last Pagans of Rome*, s. 93–131.

Bu bölünmüşlüğün pek çok Hristiyanın yaşamını nasıl etkilediğini belki de abartabiliriz zira kaynaklarımızda sıklıkla anlaşmazlıkları ve dogmatik beyanları okuyoruz. Konstantinopolis, Antakya ve İskenderiye'deki çoğu Hristiyan, Milano ve Roma'da öne sürülen söylemlerin pek azını biliyordu. Milano ve Roma'da yaşayanların çoğu da benzer şekilde bu şehirlerde dönen tartışmalardan haberdar değillerdi. Küçük şehirlerde ya da kasabalarda yaşayanların yüksek eğitimli yazarlara nazaran oldukça farklı öncelikleri vardı. Fakat hepsi de güçlü vaizlerin retorikleri, sapkınlığın kendileri ve ailelerinin kurtuluşu için oluşturduğu tehdit tarafından etkilenmiş olabilirler. Nyssalı Gregorios, ikinci ekümenik konsilin gerçekleştiği sıralarda Konstantinopolis'te toplananlar hakkında retorik öğeler içeren ünlü pasajında şunları söylemektedir:

> Meydanlar, pazar yerleri, kavşaklar, ara sokaklar… Tüm şehir [teolojik tartışmalarla] dolu. Eski püskü giyinen adamlar, sarraflar, bakkallar… Hepsi de tartışmakla meşguller. Birisine para üstünü soracak olsanız, size ezelden ve ebediyetten ahkâm kesiyor. Bir somunun fiyatını bilmek isteseniz, size, babanın daha büyük ve oğulun [mertebe bakımından] daha aşağı olduğunu söylüyorlar. "Hamam hazır mı?" deseniz, görevliler, oğul yoktan var edildi diyorlar.[4]

Bu dönemin seküler tarih çalışmaları, teolojik yazılardan daha azdı. Honorius'un sarayında kaleme alınan Cladius'un şiirleri ve bazıları Arcadius'un sarayında oluşturulan Kyreneli Synesios'un mektupları ve alegorik yazıları da dâhil olmak üzere bunlardan kimileri bilhassa donuktu. Thebailı Olympiodoros'un kaleme aldığı yirmi iki kitaba ya da Panionlu Priskos'un yazdığı sekiz ciltlik tarihe sahip değiliz. Her ikisi de II. Theodosius'un saray mensuplarıdır. Fakat sözü edilen bu iki kitabın parçaları, daha sonraki metinler içerisinde korunmuştur. Altıncı yüzyılda Yunanca yazan pagan tarihçi Zosimos, 404 yılına kadar olan dönem için Sardeisli Eunapios'u ve 407 yılından sonra Olympiodoros'u kullanır. Eşsiz bilgiler, Kaisareialı Prokopios ve Antakyalı Ioannes Malalas tarafından da korunmuştur. Hangi kaynakları kullandıklarını bugün bilmesek de sözü edilen her iki yazar

4 Gregory of Nyssa, *On the Deity of the Son,* PG 96, 557b, Kallistos Ware çevirisidir buradaki.

da Ioustinianos'un saltanatı sırasında kalem oynatmışlardır. Altıncı yüzyıla tarihlendirilen Marcellinus Comes'in *khronographia*sı, yedinci yüzyıla ait *Epitome Khronon* ve dokuzuncu yüzyıla ait Theophanes Homologetes'in *khronographia*sı da dâhil olmak üzere mevcut tüm khronographialar daha sonra derlenmiştir. Bu dönemde çıkarılan kanunlar *Codex Theodosianus*'ta muhafaza edilmiştir ve *Novella* olarak isimlendirilen yenileri eklenmiştir.

Eksiksiz kaynaklarımız, 429 yılında biten açık ve sadık bir Arius karşıtı olan Kyrrhoslu Theodoretes'in ve her ikisi de 439 yılında nihayete eren Sokrates Skholastikos ve Sozomenos'un kaleme aldıkları kilise tarihleridir. Sokrates Skholastikos, çalışmasını 439 yılında tamamlamıştır. Sozomenos ise bu tarihten takribî bir on yıl sonra bitirmiştir. Sozomenos, Sokrates Skholastikos'u kaynak olarak kullanır fakat daha yüksek bir dille kaleme alır eserini. Bunun da ötesinde Sideli Philippos tarafından yirmi dört kitapta toplanan daha uzun bir kilise tarihi hemen hemen aynı zamanda tamamlanmasına rağmen şu an kayıptır. Ötekilerinin aksine bu kitap, Eusebios'un kilise tarihinin bir devamı olarak sunulmaktan ziyade yaratılışla başlar. Dokuzuncu yüzyılda yazan Photios, Sideli Philippos'un ayrıntıya inmesine ilişkin kısa bir eleştiride bulunmuştur. Bir Ariusçu olan Philostorgios tarafından kaleme alınan kayıp bir kilise tarihinin tam bir özetini de hazırlamıştır. Sözü edilen bu kilise tarihi esasen on iki kitaptan oluşmaktadır ve 425 yılında sonlanmaktadır. Mevcut *historia*lar ortak kaynakları paylaşırlar fakat bu kaynakları farklı şekilde sunarlar ve yorumları karmaşıklaştırabilecek ya da yazarların oldukça farklı banilerini gücendirebilecek ana olayları ve kişileri hikâyeden çıkarırlar. Kyrrhoslu Theodoretes, bugün takribî iki yüz tanesi günümüze ulaşan pek çok mektup da kaleme almıştır. Ioannes Khryososstomos'un vaazları ve mektupları, Antakya ve Konstantinopolis şehirlerinde yaşayan, önde gelen bir kimsenin bakış açısını sunarlar.

Arcadius

394 yılının sonlarına doğru, Arcadius Roma'dayken, Theodosius *magister militum*u Stilicho'yu, henüz on yaşına yeni basan Honorius'a naip olarak hizmet etmek üzere atadı. Theodosius'un niyeti, Honorius'u önce Milano daha sonra batı sarayına göndermek için Arcadius ve Honorius'un hâlâ ikamet ettikleri Konstantinopolis'e dönmekti.

Babasının yokluğunda Arcadius, imparatorluk tahtında bulunuyordu fakat devletin her kademesindeki yetkisi doğunun *praefectus praetorio*su Rufinus'a emanetti. Stilicho, Theodosius'un yeğeni ve evlatlık kızı Serena'yla evlendirilmişti ve Rufinus da kızını Arcadius ile evlendirmeyi umuyordu. Henüz Theodosius hayattayken, tecrübesiz oğullarının adına gerçekleştirilecek hareketler için Stilicho ve Rufinus'a itimat ediyordu. 17 Ocak 395 yılında, Theodosius öldüğünde, Stilicho imparatorun ölüm döşeğinde iki oğlunun da kendisine emanet edildiğini iddia etti. Bu iddia, Theodosius'un anma töreninde, Milano Piskoposu Ambrosius tarafından da tekrar edildi. Theodosius'un, Stilicho'ya, böylesi bir payede bulunup bulunmadığı ya da bunun ne anlama geldiği tartışmalıydı. Stilicho'nun iddia ettiği gibi en geniş manasıyla, iki yöneticinin de naibi olarak hareket edeceği anlamı çıkarılabilir. Stilicho'nun mahiyetindeki methiye yazarı Claudianus'un görevi, 408 yılının ağustos ayında öldürülene kadar batı tahtının arkasındaki güç olarak Stilicho'yu destekleyerek bu kurgunun propagandasını yapmaktı. Öte yandan doğuda, Rufinus, 395 yılından hemen önce katledilmişti.

394 yılının yaz ayında, 378 yılında Hadrianopolis'te Valens'i mağlup eden Got ordusunun önemli bir kısmından müteşekkil bir orduya sahip olan Alaric, bir Got ordusuyla, Frigidus'ta Theodosius'un yanında savaşmak üzere Konstantinopolis surlarına yürüdü. İmparatorun ölümüne binaen ordu, Balkanları yağmalamaya döndü. 395 yılının eylül ayında, Stilicho hâlâ Eugenius ya da Theodosius'un ardından bir savaş alanında karşı karşıya gelen adamlardan müteşekkil olan hem doğu hem de batı ordularının komutasındaydı. Stilicho, her iki ordunun da başında ilerledi. Sözü edilen ordular arasında pek az zaman bir husumet vardı fakat Alaric'in Gotlarını durdurma konusunda başarısız oldular. Öyle görünmektedir ki Stilicho, Valens'in öldüğü bir felaket olan ikinci bir Hadrianopolis vakasından korkmuş, kendi Gotlarının sadık kalıp kalmayacaklarına güvenmemişti. Bunun yerine Stilicho ordularını Gainas komutası altında geri kalan doğu ordusuyla birlikte Arcadius tarafından karşılanacakları Konstantinopolis'e göndermişti –ki bu yakada Rufinus bulunuyordu. Gainas, hızlı bir şekilde Rufinus'u öldürdü. Kellesi ve sağ eli kesilip, şehrin içerisinde tören edasıyla gezdirildi.[5]

5 A. Cameron, *Claudian: Poetry and Propaganda at the Court of Honorius* (Oxford, 1970), s. 63–92, 156–88.

Tahtın arkasındaki güç olarak Rufinus'un yerini, *praepositus sacri cubiculi* hadım Eutropios aldı. Gelgelelim Eutropios da Stilicho'ya sıcak bakmıyordu. Eutropios önce bir zamanlar bir aşçı olduğu söylenen *magister officiorum* Hosios'un desteğini aldı. Claudianus bu atamayı acımasız bir şekilde değerlendirmiştir: "İşte oturdular, doğunun ikiz yöneticileri, biri aşçı, ötekisi pezevenk." İmparatorluğun batı yakasınca tehdit edilen ve askerî bir darbeden korkan Eutropios, her ikisi de eski konsül ve Frigidus Savaşı'nın tecrübeli askerlerinden Timasios ve Abundatios isimli iki generalin azledilmelerini düzenledi. 397 yılında saraydaki atmosfer, Arcadius'un ismine çıkarılan bir kanuna yansımış görünmektedir. Bu kanun, "*cōnsistōrium*umuzda yer işgal eden ya da bize tavsiyede bulunan" şanlı kimselere karşı "barbarlar da dâhil olmak üzere askerlerle komplo kuran" her bir kimsenin ölümle cezalandırmasını öngörüyordu. Illyria yönetiminin başında bulunan Abudantios'un görevi sonraları bölgenin yıkılmasından mesul olan Alaric'e aktarıldı. Eutropios ise Timasios'un doğu orduları komutanı olarak yürüttüğü mevkisini kendi eline geçirdi ve hatta Phrygia'da Got Tribigild'in önderlik ettiği bir isyanla yüzleşmeden önce, 398 yılında Hunlara karşı başarılı bir sefer de yürüttü. Tribigild'in isyanını bastırmak için seçilen komutanlar olan Leon ve Gainas'ın her ikisi de Eutropios'un düşüşünü getirdiler. Leon büyük bir yenilgiden mustarip olduğunda, muhtemelen Tribigild'in bir akrabası olan Gainas, Got ordusuna komuta etti ve Eutropios'un azlini ve başını istedi. Eutropios ise Konstantinopolis Piskoposu Ioannes Khrysostomos'un desteğini aldığı büyük kiliseye sığındı. Canı bağışlanan Eutropios Kıbrıs'a sürüldü ve *Codex Theodosianus*'ta bulunan bir kanun, hadımın eylemlerini ve işlerini feshetti. İsmi konsül listesinden ve kamu yapılarından çıkarıldı. Hem kamusal hem de özel mekânlardaki heykelleri, büstleri, mermer ya da bronz portreleri ve resimleri yıkıldı. İmparatorluk hazinesine aktarılmak üzere tüm mal varlığına el konuldu. Fakat Eutropios aylar içerisinde tekrar çağrıldı. 400 yılı konsülü olarak ismi geçen yeni *praefectura praetorio Orientis* Aurelianos'un emriyle ölüme mahkûm edildi. Claudianus'un *Eutropium*'daki tahkirine göre imparatorluğa bu tür belalar getiren bir hadım konsülün rezilliğini ve görevindeki kirlilikleri ortadan kaldırmak için yalnızca böylesi bir ceza kabul edilebilirdi.[6]

6 Cameron, *Claudian, s.* 37–45; A. Cameron ve J. Long, *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius* (Berkeley, 1993), s. 1–11; E. Burrell, "Claudian's *in Eutropium*

Fakat Gainas tatmin olmamıştı. 400 yılının nisan ayında Gainas, Got ordusuna önderlik ederken, Konstantinopolis'in karşısındaki Khalkedon'da göründü. Arcadius ile kişisel bir görüşmede Gotlara verilen ve sürgüne gönderilen Aurelianos'un görevden tasfiyesini teminat altına aldı. *Praefectura praetorio*, Gotları destekleme hususunda anlaşan Aurelianos'un kardeşi Caesarius'a gitti. Gainas şehre kabul edildi ve 401 yılının konsülü olarak atandı. Gotlar şehrin içine öyle bir akın ettiler ki Sokrates Skholastikos'a göre (6.6) "şehrin sakinleri tutsaklarınkiyle aynı konuma düşmüşlerdi." "Şehir için tehlike o kadar büyüktü ki gökten yeryüzüne ulaşan bir kuyruklu yıldız daha önce hiç görülmedik bir biçimde onu uyarmıştı." Şehir bir andan kaosa sürüklendi ve Gainas kaçmak için mücadele verirken, binlerce Got bir kilisenin yanındaki saraya canlı bir şekilde gömüldü. Gainas kaçarken yakalandı ve öldürüldü. Bu hizipten muzaffer çıkan Aurelianos tekrar Konstantinopolis'e çağrıldı. Kyreneli Synesios tüm bu olaylara Konstantinopolis'teki elçilik görevi sırasında ve Aurelianos'un duacısı olarak şahitlik etmiştir. 400 yılında, Kyreneli Synesios, *Mısırlılar* olarak da anılan *İhtiyat Üzerine* isimli bir alegori yazmıştır. Bu eser, Aurelianos ve Caesarius olarak tanımlanan Osiris ve Typhos isimli iki kardeş arasındaki rekabeti anlatıyordu. Osiris'i deviren ve sürgüne gönderen Typhos, barbar İskitler (Gotlar) tarafından destekleniyordu fakat Thebai'ın (Konstantinopolis) yerlilerinin elinde can vermişti. Osiris'e (Aurelianos) "hem söylev hem de şiirlerle" övgüler dizen Kyreneli Synesios, kendisini, "oldukça rustik bir tarzda felsefeyle donatılan ve şehrin yolları hakkında bilgisi olmayan" birisi olarak gösterir.[7]

Gainas'ın, 401 yılı ocak ayının başlarındaki konsüllüğünü kutlamak yerine, kesilen kafası şehirde gezdirildi. "Ve aynı yılda Theodosius *nobilissimus*, [yani] Arcadius'un oğlu doğdu." Tarihler, 10 Nisan 401'i gösteriyordu. Gelecek ocak ayında yeni doğan prens henüz bir yaşına basmadan ve hasta bir şekilde *augustus* haline geldi. Theodosius, Arcadius'un *Augusta* Aelia Eudoxia'dan olma dördüncü çocuğuydu. *Augusta*, dört yıl içerisinde üç kız çocuk dünyaya getirmiş ve daha sonra dördüncü bir prensese gebe kalmıştı. Kız çocuklarının fazlalığı, dedikoduların yayılmasına yol

liber alter: fiction and history", *Latomus* 62 (2003), 110–38. Eutropios'a karşı çıkarılan kanun *CTh.* 9.40.17'dir.

7 Cameron ve Long, *Barbarians and Politics*, s. 337–98 De Providentia isimli eserin tam bir İngilizce tercümesini sunar. Güçlü bir general ve Got karşıtı olan Saturninus 383 yılı konsülü olup Gainas'a teslim edilmiştir.

açtı. Bu dedikodulara göre erkek çocuk, aslında bir saraylının oğluydu. Söylentiler daima etrafta dolaşmasına rağmen Eudoxia iftiraya açıktı. İmparatorluğun doğusunda, esasen batı sarayında bir *magister militum* ve konsül olan Frank Bauto'nun (ö. 388) kızı olarak, gücü yoktu.[8]

Arcadius'un sarayındaki kutuplaşma, Eutropios'un önerisine binaen Ioannes Khrysostomos'un Konstantinopolis piskoposu olarak atanmasına ve daha sonra piskoposun sürgüne gönderilerek ölmesiyle sonuçlanıp kiliseyi saran bir soruna tesadüf etmişti. 398 yılının şubat ayında, Ioannes Khrysostomos, papaz yardımcısı olarak nam saldığı Antakya'dan çağrıldı. Piskopos burada güçlü ve halka hitap eden vaazlar verdiği için Konstantinopolis piskoposu olarak atanmıştı. Piskoposun fakir kimseler için duyduğu kaygı, Antakya'da kendisine sadık bir takipçi kitlesi kazandırmıştı. Fakat zorlu meselelerden geri durmadığı ve ötekilerini yola getirme hususunda katı davrandığı için güçlü düşmanlar da kazanmıştır. Konstantinopolis, Ariusçular ve kendisini istekli bir şekilde takip etmeyecek *homoiousios* yanlıları da dâhil olmak üzere Ioannes Khrysostomos'un kristolojik anlayışına muhalif geniş Hristiyan çevrelere ev sahipliği yapıyordu. Öte yandan piskopos, Nikaia İtikadı yanlısı kimseleri de tarafına çekme hususunda başarısız oldu. Eski bir münzevi olan Ioannes Khrysostomos, keşişlerden kendilerini ibadete ve inzivaya adamalarını ve şehir hayatına karışmamalarını bekliyordu. Keşişlerin işlerine müdahale ediyor ve güçlü bir manastır lideri ve oldukça dünyevi işlerle iştigal eden eski bir münzevi olan Isaakios ile çatışmaya giriyordu. Isaakios daha önce gördüğümüz gibi Ariusçu imparator Valens ile girdiği münakaşada yaptığı ünle yükselmişti. Ioannes Khrysostomos, yüksek kilise memuriyetlerinden medet uman pek çok kızgın kimseyi karşısına almıştı. Maiyetinde çalışan kimselerden davranış ve disiplin hususlarında kendi standartlarını taklit etmesini istiyor ve yozlaşmış ya da istismarcı olarak tahayyül ettiği din adamlarını cezalandırmayı ve ihraç etmeyi arzu ediyordu. Konstantinopolis'te alışıldık bir uygulamayı kaldırmaya çalışarak, pek çok insanı rahatsız etti. Keza din adamları,

8 *Chronicle of Marcellinus*, s.a., 399–401, çev. Croke, s. 7–8; *Easter Chronicle*, s.a., 401–2, çev. Whitby ve Whitby, s. 58–9; Zosimus, 4.51, 5.18, çev. Ridley, s. 95, 108, 194 (n. 100 on Promotus). Çin kaynaklarında da kaydedilen kuyruklu yıldıza ilişkin bakınız: Cameron ve Long, *Barbarians and Politics*, s. 168–9. Arcadius Aelia Eudoxia ile kızlarını Flacilla (17 Haziran 397), Pulcheria (19 Ocak 399), Arcadia (3 Nisan 400) ve Marina (10 Şubat 403) olarak isimlendirmişti.

kadın hizmetçilerle yaşıyorlardı. Bu hizmetçiler bakire olup kendi iffetlerini korumaya yemin etmiş ve bir rahibin işleriyle ilgilenen kimselerdi. Piskoposluk ziyafetlerine son verdi ve parayı bir hastaneye harcadı. Büyük kilisenin hazinelerini ve kilisenin mermer süslemelerini sattı. En önemlisi de patrikhanenin öteki piskoposluklarla ilişkileri hususundaki önceliğini savunma hususunda kararlıydı.

Konstantinopolis'teki ilk yılında, Kutsal Cuma günü hayal kırıklığı yaratan bir eylemden sonra Ioannes Khrysostomos, "hipodroma ve tiyatrolara gitmek için kiliseyi terk eden ve onu bomboş bırakanlara" karşı bir vaaz verdi ve günahkâr faaliyetlerine devam edecek kadar aptal kimseleri kilisesinden ve cemaatinden men etti. Ioannes Khrysostmos, her şeyden çok tüm şeytani işlerin başı olduğu için zenginliğe karşıydı. "Her mekân kargaşa ve curcunayla dolu. Her yerde sarp kayalıklar, bataklıklar, gizli kayalar, korkular, tehlikeler ve şüpheler var… Kimse, kimseye güvenmiyor. Herkes komşusundan korkuyor… Tüm bunların sebebi ne? Para sevdası!" Bu pasaj, Aurelianos'un sürgününden sonra fakat Gainas'ın yenilgisinden önce, 400 yılında verilmiştir. Ioannes Khrysostmos'un belagati, "kiliselerin annesi, keşişlerin banisi, münzevilerin patronu ve duacıların destekçisi" olarak övdüğü genç *Augusta* Eudoxia'nın desteğini kazandırmıştı. Ioannes Khrysostmos, Konstantinopolis'in Ariusçu topluluklarına karşı koymayı amaçlayan ayinler ve alaylar düzenlediğinde, Eudoxia, piskoposun takipçilerine gümüş haçlar ve ince parlak mumlar tedarik ediyor ve katılımcıların tüm ihtiyaçları için ödemelerde bulunuyordu. Fakat Ioannes Khrysostomos kadınların kibri ve gösterişi üzerine bir vaaz vererek, aynı zamanda *augusta*ya da hakaret ediyordu. Eudoxia ise bunları kişisel olarak hafife alıyordu. Konstantinopolis piskoposu, her kadını, "gösteriş ve kibirden vazgeçmeye, gereksiz ve fazla takıları bir kenara itmeye ve ruhunu herhangi bir değerli taşla değil, gerçek ve kalıcı değerler ile süslemeye" çağırıyordu. *Augusta*yla arasını açan Ioannes Khrysostomos hem din adamlarına hem de seküler kimselerden gelen düşmanlarına bir fırsat verdi.[9]

9 W. Mayer, "John Chrysostom as crisis manager: the years at Constantinople" içinde: D. Sim ve P. Allen, ed., *Ancient Jewish and Christian Texts as Crisis Management Literature* (Londra, 2012), s. 129–43, 140'ta. Tercüme düzenlenmiştir. Ayrıca bakınız: W. Mayer, "Doing violence to the image of an empress: the destruction of Eudoxia's reputation" içinde: H. Drake, ed., *Violence in Late Antiquity* (Aldershot, 2006), s. 205–14. Geçit törenlerine ilişkin bakınız: Sozomen, 8.8.

401 yılında Ioannes Khrysostomos, şehrin yeni piskoposunu atamak üzere bir konsil tertip etmek için Ephesos'a gitti. Bu makama bölgede tercih edilen iki adaydan birisi yerine kendi diyakozlarından birisini getirdi. Talimatı üzerine toplanan ikinci bir konsil ise öteki bir dizi piskoposu görevden aldı. Ioannes Khrysostomos son olarak eve dönerken Nikomedia piskoposunu azletti. Ioannes Khrysostmos'un muhalifleri ise ona karşı kötü mali yönetim, buyurgan liderlik tarzı ve astlarını disiplin etme hususundaki yöntemlerine ilişkin yirmi dokuz maddelik bir suçlamada bulunarak cevap verdiler. Bu suçlamalar, Khalkedon'daki bir banliyö sarayının mekânından ismini alan ve İskenderiye Piskoposu Theophilos tarafından 403 yılında toplanan, Oak Konsili'nde dile getirildi. Ioannes Khrysostomos'un muhalifi Theophilos'un sarayda güçlü destekçileri vardı. Konstantinopolis elitleri arasında Ioannes Khrysostomos'un zengin erkeklerin dullarını, özellikle "barbar" generallerin dullarını, karılarını ve kızlarını ne kadar başarılı bir şekilde topladığına ve paralarını kendi siyasi amaçlarını desteklemek için tahsis ettiğine ilişkin yaygın bir kanı olduğu anlaşılmaktadır. Theophilos'un çağrısı üzerine Arcadius, Ioannes Khrysostomos'u öncelikle bir günlüğüne azletti ve sürgüne gönderdi. Bir yıl sonra, Ioannes Khrysostomos tekrar sürgün edildi. Sokrates Skholastikos, bunu "hâlâ kilisenin güneyinde görünebilir" olan porfir bir sütunun üzerine Eudoxia'nın gümüş bir heykelinin dikilmesiyle ilişkilendirir. Bu heykel, daha önce Constantinus'un annesi Helena'ya ve daha sonra diğer *augusta*lara ithaf edilen bir kamu meydanı olan Augoustaion'da bulunuyordu.

> O zamanlar imparatorların heykellerinin dikilmesinde âdet olduğu üzere etkinlik alkışlar, danslar ve pandomim gösterileriyle kutlandı. Ioannes Khrysostomos, insanlara verdiği bir vaazda, bu işlerin kiliseye bir saygısızlık yansıttığını ilan etti. Bu söz ise *augusta*nın anısına daha önceki şikâyetleri hatırlattı ve *augusta*yı o kadar kızdırdı ki o da bir başka konsil toplanmasına karar verdi. Ioannes Khrysostomos geri adım atmayıp, üstüne kilisede daha açık bir şekilde *augusta*ya karşı öfkesini dile getirdi.[10]

10 Socrates, 8.20. Heykeli destekleyen sütunun yazıtlı kaidesi günümüze ulaşmıştır. Şu anda Ayasofya Müzesi koleksiyonundadır. Bakınız: *Last Statues of Antiquity (LSA) database*: laststatues.classics.ox.ac.uk/: LSA-27.

Ioannes Khrysostomos'un azledildiği ve Kilikia'nın doğu bölgelerine ve oradan Kafkasya dağlarının Karadeniz kıyılarına ulaştığı bir bölgedeki, ıssız bir mekân olan Pityous'a (modern Pitsunda, Abhazya) gönderildiği bir süreç sahnelenmiştir. 407 yılında Ioannes Khrysostomos, daha ücra bir yere nakledilirken öldü. Hemen sonrasında ise bir doğum esnasında, 6 Ekim 404 yılında, Eudoxia vefat etti. Pseudo–Martyrios olarak bilinen Ioannes Khrysostomos'un bir destekçisi *augusta*nın ölümünü ve ölümünün gerekçelerinin yanı sıra çektiği daha önceki çocuk düşürmelerini kutladı. Pseudo–Martyrios'un acımasız sözleri, düşüşü sırasında Ioannes Khrysostomos'un destekçilerinin hissettikleri acıları ve sorumlu olarak suçladıkları genç kadına karşı duydukları yoğun nefreti ortaya koymaktadır.[11]

> Tüm şeytanlıkların kökünün, iktidarı kullanan bu kadının elinde olduğunu bilen [Rab] elini bıraktı. Bir ok uçtu ve sefil kadının rahmini vurdu. "Kadın, acı içinde doğuracaksın" (Yaratılış 3.16) diyerek ona hatırlattı. Onları rahminden doğrudan mezara gönderdi. İlk kundak kıyafetiyle kefenini birleştirdi ve anneyi ve kısır olanı bir etti.[12]

Ioannes Khrysostomos'un yazılarında da kadın düşmanlığı tespit edilmiştir. Piskoposun münzevi hayatına karşı duyduğu ihtiras genellikle kendisini ev hayatından uzaklaştırmıştır. Vaazları katıdır ve kadınlara ilişkin düşüncelerini ortaya koyan imgelerle doludur. Söz gelimi oyunlara ve tiyatrolara karşı vaazı utanmaz kadınların, sanatçıların ve fahişelerin varlığına odaklanan "erkek bakışının" bir arketipidir. "Eğer sık sık pazarda bir kadınla karşılaşırsak, uyarılırız. Fakat sen daha yüksek bir koltuğa otururdun… Ve başı açık, hayasız, altın takılarla süslü, cilveli bir kadının, fahişenin, şarkı söyleyen orospuların girdiğini görürsün" ve onu mecazen eve götürürsün. "Günah, aklındadır." Yine de şurası açıktır ki Ioannes Khrysostomos hem Antakya hem Konstantinopolis'te muhtelif zengin ve nüfuzlu kadınlarla dostluğunu korumuştur. Sağlıkları, ruhani hayatları, kişisel sorunları, velhasıl bir bütün olarak kadınlarla alakalı

11 J. H. W. G. Liebeschuetz, "Friends and enemies of John Chrysostom" içinde: A. Moffatt, ed., *Maistor* (Canberra, 1984), s. 85–111.

12 *Funerary Speech for John Chrysostom*, çev. T. Barnes ve G. Bevan (Liverpool 2013), s. 77.

kaygılarını mektuplarında dile getirmiştir. Sözü edilen mektupların oldukça farklı bir tonu vardır. Keza Konstantinopolis'teki *augusta* ve diğer güçlü kadınlara ilişkin hakaretlerle doludur. Öyle görünmektedir ki aradaki fark, Ioannes Khrysostomos'un yazıştığı kadınların ve arkadaşlarının iffetini kucaklamasıdır.

Ioannes Khrysostomos en samimi ve açık sözlü yazışmalarını "büyük kilisenin" zengin diyakozlarından Olympias ile yapmıştır. Olympias bir senatörün ve Konstantinopolis şehir *eparkhos*u Nebridios'un dulunun kızıdır. Olympias imparatorluğun dört yakasından gelen din adamlarını evinde ağırlıyordu. Öte yandan katedralin hemen yanı başına bir kadınlar manastırı kurmuş, kendi hizmetlileri ve kölelerinden elli kişiyi buraya yerleştirmişti. Kadınlar manastırı ve kilise arasındaki bir geçit, rahibelerin Ioannes Khrysostomos'un vaazlarına katılmasına olanak veriyordu ve kendisi kadınların göz hizasında durmasına izin verilen tek kişiydi. Ioannes Khrysostomos'a karşı yönetilen suçlardan bir tanesi de bireysel olarak ve yanlarında bir refakatçi olmadan kadınlarla görüşmesiydi. Sürgüne başlamak için kiliseden ayrıldığında, Ioannes Khrysostomos tüm bu kadın diyakozlara son kez seslendi. Bu kadınlar kocalarının, babalarının ve kardeşlerinin ölümleri ya da sürgünlerinden sonra, kilisede kendilerine bir sığınak ve destek bulmuşlardı. Ioannes Khrysostomos ile samimiyetleri nedeniyle onu alt edenlerin düşmanlıklarını kazanmışlardı.[13]

Ioannes Khrysostomos'un ikinci ve son kez sürgün edildiği gün, alevler imparatorluk sarayının yakınlarında bulunan "büyük kiliseyi" ve Zosimos'un "görmeye değer heykeller ve artık üretilmeyen renklerde mermerle süslü güzel ve masraflı" olarak tarif ettiği senato binasını yutmuştur –ki bu heykellere Helikon Dağı'ndan Constantinus için getirilen Musa heykelleri de dâhildir. Kimi kadın diyakozlar da dâhil olmak üzere Ioannes Khrysostomos'un destekçileri suçlanmış ve sürgüne gönderilmişlerdir. Bu sıralarda "Toroslar'ın geçit vermeyen ve engebeli dağlarında, Pamphylia ve Kilikia'nın ötesinde yaşayan Isaruialı yağmacıların" komşu eyaletlere akınlar düzenledikleri "ve müstahkem şehirlere

13 W. Mayer, "Constantinopolitan women in Chrysostom's circle", *Vigiliae Christianae* 53 (1999), 265–88; W. Mayer, "John Chrysostom and women revisited" içinde: W. Mayer ve I. J. Elmer, ed., *Men and Women in the Early Christian Centuries* (Strathfield, 2014), s. 211–25.

saldıracak güçte olmamalarına rağmen surların bulunmadığı kasabaları ve önlerine çıkan her şeyi ayaklarının altına aldıkları" bilinmektedir.[14]

Isaurialıların başlattığı isyan, 1 Mayıs 408 yılında Arcadius'un ölümüne kadar devam etti. Çocuk Theodosius'un geçirdiği pürüzsüz saltanat yılları, Konstantinopolis'teki *cōnsistōrium*un ya da yönetici konsey tarafından tatbik edilen otoritenin kanıtıdır. Son yıllarında Arcadius, Konstantinopolis'teki muhtelif büyük altyapı projesiyle ilişkili son *praefectus praetorio* Anthemios'a bel bağlamıştı – ki bu projelere geçen bölümde yer vermiştik. Dış politika hususunda, Doğu ve Batı Roma sarayları arasındaki ilişkiler, Konstantinopolis ve Roma Piskoposu Innocentius arasındaki temaslar gibi bozulmuştu. Innocentius, Ioannes Khrysostomos'a reva görülen muameleyi kınamıştı ve Honorius'u bir mektubunda, Arcadius'a aynısını yapması için ikna etmişti. Roma'dan gönderdilen elçilik heyeti, Konstantinopolis'e alınmadılar. Bu kırılmadan faydalanma niyetinde bulunan Stilicho, "kıyıları ve limanları sayısız muhafızla müstahkem hale getirdi ki imparatorluğun doğusundan gelen herhangi bir kimse imparatorluğun bu kısmına erişim sağlayamasın." Honorius ve II. Theodosius'un isimleriyle yürürlüğe giren ve *Codex Theodosianus*'ta muhafaza edilen bir kanun maddesine göre hem Arcadius'un hem de Stilicho'nun ölümünden sonra, ancak 10 Aralık 408 tarihinde bu durum tersine çevrilmiştir.

II. Theodosius

Theodosius'un elli yıllık saltanatı için edebî kaynaklardan pek azı korunmuştur. Bilhassa şanssızlıktır bu. Keza Theodosius'un sarayı, şairler ve filozoflarla doluydu. En ünlü yazarlar arasında Panopolisli Kyros vardı. Kendisi Konstantinopolis'te hem şehir *eparkhos*luğu hem de *praefectus praetorio* makamını iki yıl boyunca aynı anda elinde tutmuştu. Alan Cameron'ın tahminine göre Panopolisli Kyros, "Theodosius ve Eudoxia üzerine methiyeler, *epithalamia* ve diğer daha düşük rütbeli saray memurları için benzer şeyler, imparatorun savaşlarına ilişkin kahramanlık anlatıları ve belki de tuhaf mitolojik şiirler yazmıştı..." *Anthologia Graeca*'da parçalar halinde muhafaza edilen şiirin yalnızca yirmi satırı kani olarak Panopolisli Kyros'a atfedilir. II. Theodosius döneminde

14 Zosimus, 5.24–5; çev. Ridley, s. 111–12.

çalışmalarını tamamlayan kilise tarihçilerinden Sokrates, Sozomenos ve Philostorgios'un eserlerinden kalan parçalara ve şu an elimizde bulunmayan fakat daha sonraki khronographialarda kullanılan eserlere genellikle daha fazla güveniyoruz. Bu eserler içerisinde II. Theodosius astronomi ve astrolojinin etkisi altındaki bir matematikçi, hattat, bibliyofil, imparatorluk sarayına bir polo sahası (*tzykanisterion*) yaptıran bir okçu ve at binicisi, sabahın erken saatlerinde bakire kız kardeşleriyle ibadet için ayağa kalkan ve haftada iki defa oruç tutan bir kimse olarak anılır. İmparatorun cinsel yaşamı ve gözdeleriyle ilişkilerine dair söylentiler kulaktan kulağa yayılmıştır fakat sarayın sınırlarının ötesine yansıtılan görüntü, ortak iyilik için ibadete kendisini adamış dindar ve mütevazı bir imparatorluk ailesidir. II. Theodosius kimi zaman zayıf bir şekilde büyükbabası ve adaşıyla kıyaslanmıştır keza kendisi hiçbir zaman ordusuna önderlik etmemiş ve imparatorluğunu baştan sona gezmemiştir. Ancak generallerinin hırsları, başarılı şekilde muhafaza edilmiştir. Bu kısmen generallerin büyük zaferler kazanamayacak olmasındandır. Şan ve yağma için fırsatlar kısıtlıydı. Küçük zaferler kutlanıyor ve başarılı komutanlar cömert bir biçimde ödüllendiriyorlardı.[15]

Edebî kaynakların aksine bu dönem için belge türünden kayıtlar oldukça zengindir. Fergur Millar, "mektup koleksiyonlarının yanı sıra büyük çaptaki konsil dosyaları, dogmatik kararlar, II. Theodosius'un *Codex Theodosianus* ve *Novella*sındaki (yeni kanunlar)… imparatorluk yönetiminin iç işlerini anlamak için sıra dışı kaynaklar sunar"

15 II. Theodosius'u dedesiyle kötü bir şekilde karşılaştıran A. H. M. Jones şöyle not eder: "Büyük Theodosius'un erkek vârislerinden hiçbirisi onun kabiliyetini ve güçlü karakterini taşımıyordu: İmparatorluğu yönetmekten ziyade saltanat sürdüler… II. Theodosius samimi dindarlığı sebebiyle çağdaş Hristiyan yazarlardan büyük oranda övgüler aldı… Böyle sevimli nitelikler iyi bir imparatoru gün yüzüne çıkarmaz." Bakınız: A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire, 284–602,* 3 cilt (Oxford, 1964), I, s. 175. İki yeni çalışma II. Theodosius'a karşı bakış açımızı değiştirmiştir: C. Kelly, "Rethinking Theodosius" içinde: C. Kelly, ed., *Theodosius II: Rethinking the Roman Empire in Late Antiquity* (Cambridge, 2013), s. 3–64; F. Millar, *A Greek Roman Empire: Power and Belief under Theodosius II, 408–450* (Berkeley, 2006). Ek olarak bakınız: A. Cameron, "The empress and the poet", aynı yazarın şu çalışması içerisinde: *Wandering Poets and Other Essays on Late Greek Literature and Philosophy* (Oxford, 2016), s. 37–80 Panopolisli Kyros'un ve daha az ölçüde Eudoxia'nın kariyerlerinin dikkatli bir incelemesi vasıtasıyla bu dönemin ilgi uyandırıcı ve aykırı bir anlatısını sunar.

yazmaktadır. Bu, imparatorun ilgilendiği ölçüde onun için çalışan, tavsiyede bulunan, yönetim işlerini öğreten memurların etkinliğine bir kanıttır. Sozomenos genel olarak II. Theodosius'un saltanatının ilk on beş yılında "imparatorluğun doğu topraklarının savaştan azade kılındığı, tüm görüşlerin aksine devlet işlerinin büyük bir dikkat ile yürütüldüğü keza yöneticinin hâlâ genç olduğu" gözleminde bulunur. Sozomenos'un kahramanı, kendisini ve kız kardeşlerini henüz on beş yaşında bekârete adayan ve bu yolla öteki güçlü ailelerin evlilik yoluyla taht iddialarının önüne geçen Pulcheria'ydı. Sözü edilen kilise tarihçisine göre "bu dönemin olaylar tarafından ortaya konulması Tanrı'nın tasarımıydı." "Dindarlık yalnızca prenslerin kurtuluşu için yeterliydi. Dindarlık olmaksızın ordu, güçlü bir imparatorluk ve diğer her türlü kaynak hiçbir işe yaramazdı." Fakat Pulcheria *cōnsistōrium*un, yani Sokrates Skholastikos'un "zamanının en ihtiyatlı adamı" olarak övdüğü *praefectus praetorio* Anthemios'un önderlik ettiği imparatorun tahta çıkmasını sağlayan yönetici konsey içerisinde değildi. *Cōnsistōrium*un öteki üyeleri *quaestor* ve *magister officiorum* da dâhil olmak üzere yüksek memuriyeti tutan kimselerdi. *Cōnsistōrium*dan emekli olan kimseler, güç ve nüfuzlarını korumuşlardır. Hâlâ imparatorluk kutlamalarında kendilerine ayrılan yerleri ve imparatora doğrudan ulaşımları vardı. Pek çoğu daha sonra yüksek memuriyetlere tekrar dönmüşler ve imparatorluk erkânında bir sandalye kapmışlardır. 414 yılında, *praefectus praetorio* olarak Anthemios'un yerini almıştır. Anthemios'a ne olduğunu bilmiyoruz fakat emekli olması ya da ölmesi ihtimaller dâhilindedir. Damadı Prokopios *magister militum* olmuştur ve eskiden şehir *eparkhos*u olan oğlu Isidoros *praefectura praetorio per Illyricum* ve 435-436 yıllarında da *praefectura praetorio Orientis* haline gelmiştir.[16]

Bir yüzyıldan fazla bir süre sonra Kaisareialı Prokopios tarafından nakledilen kayda değer bir hikâye, II. Theodosius henüz bebekken, Arcadius'un 399 ilâ 420 yıllarında hüküm süren I. Yazdekert'den oğlunun koruması olarak davranmasını istediğini iddia eder. Arcadius'un

16 Sozomen, 9.16; Socrates, 7. Müellif Anthemios'un, özellikle Sokrates'e ders vermiş olan sofist Troilos'tan ders aldığını eklemektedir. Anthemios ve Troilos, Kyreneli Synesios'un mektup arkadaşlarıydılar. Çalışmasını Sokrates'ten sonra tamamlayan Sozomenos, Anthemios'tan bahsetmeme hatasına düşer.

ölümü üzerine Prokopios, I. Yazdekert'in, Konstantinopolis senatosuna bir mektup gönderdiğini ve herhangi biri II. Theodosius'u devirmek isterse savaş ilan edeceğiyle tehdit ettiğini bildirir. Bunun da ötesinde Sâsânîler ve Romalılar arasında yüz yıl sürmesi öngörülen bir barış anlaşması Arcadius'un ölümünden bir yıl sonra yapılmıştır. Bir Hristiyan olan Antiokhos isimli bir Sâsânî hadımının saraydaki varlığı Prokopios'un iddiasını destekleyebilir. Antiokhos, II. Theodosius'un mabeyncisi ve akıl hocası olarak hizmet etmiştir. Ioannes Khrysostomos'tan sürgündeyken mektup almıştır. Kyreneli Synesios tarafından kaleme alınan bir mektupta, "her ne isterse yapacak" iradeye sahip bir kimse olarak betimlenmiştir. Bu süre içerisinde Sâsânîlerle barış, Stilicho'nun egemenliği sırasında doğu ve batı sarayları arasındaki ilişkinin kötüye gittiğini yansıtır. Yazdekert'in Roma imparatorunu vesayeti ise imparatorluğun doğu yakasındaki saraydaki herhangi bir kimse kadar Stilicho'ya da yönlendirilmiş olabilir. Fakat imparatorluğun batısındaki meseleler, bu sırada bir düğüm noktasına ulaşmıştı. Arcadius'un öldüğünü öğrenen Honorius, Konstantinopolis'e gitmeyi düşündü. Stilicho bunu yapmaması için imparatoru ikna etmeye çalıştı ve Konstantinopolis'e bizzat gitmek için gönüllü oldu. Fakat sarayda bu konuşmayı dinleyen kimseler "barbar" generalin Alaric ile bir komplo kurduğundan korktu. En nihayetinde Honorius, 23 Ağustos 408 yılında, Ravenna'da, Stilicho'yu ölüme mahkûm etti.[17]

Stilicho'nun ölümünden bir süre önce batı sarayı Milano'dan Ravenna'ya taşınıyordu. Stilicho'nun ölümüne binaen Alaric Roma'yı kuşattı ve şehrin teslim olması için müzakerelerin yapıldığı bir anda, "şehirde bulunan kölelerin neredeyse tamamı şehrin dışına dökülerek barbarlara katıldı." Alaric, kuşatmayı, 409-410 yılının kış ayı boyunca sürdürdü ve kuzeni Ataulf'u çağırdı. Alaric ve Ataulf bir ateşkes anlaşmasına varmak için Ravenna'ya hareket ettiler. Bu olayların tam bir anlatısını veren Olympiodoros'a göre suç Alaric'in "adil ve sağduyulu teklifini" reddeden *praefectus praetorio* Iovius ve Honorius'daydı. Öyle

17 Procopius, *Wars*, 1.2.1; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 4–5. Dokuzuncu yüzyılda Theophanes Homologetes ve onuncu yüzyılda Nikolaos Mystikos'un her ikisi de aynı hikâyeyi yeni detaylarla nakleder. Bakınız: G. Greatrex ve J. Bardill, "Antiochus the *Praepositus*: a Persian eunuch at the court of Theodosius II", *DOP* 50 (1996), 171–97, Synesius, letter 110'dan alınan alıntı da dâhil.

gözükmektedir ki Alaric'in hırsları, maddi tavizlerin yanı sıra kıdemli bir generalliği de garanti altına almaktır. 410 yılının başlarında Alaric, Ravenna'yı kuşattı. Bu sırada Roma'da kendi imparatorunu tahta çıkardı ve kendisini *magister militum* olarak isimlendirdi. Eğer Ravenna'ya küçük bir deniz kuvveti gelip imparatora zaman kazandırarak kaçma umudu vermeseydi, Honorius teslim olabilirdi. Bunun da ötesinde Honorius'un astlarından ikisi etkili olduklarını kanıtlamışlardır. Saros, Alaric'i Ravenna'dan sürmüş ve "Herakleios ise tahıl, yağ ve öteki ihtiyaçlar Roma'ya sevk edilmesin diye Afrika limanlarını sıkı bir denetim altında tutmuştur ve şehri bir kıtlık vurmuştur."[18]

Attalus, Alaric'in Kartaca'ya bir kuvvet gönderme talimatını reddedince, Alaric, Attalus'un rütbesini almış ve onu, oğlu Ampelius'u ve Honorius'un üvey kardeşi Galla Placidia'yı bir anlaşmaya varma umuduyla rehine olarak tutmuştur. Alaric'in kısa süre sonra, 410 yılının ağustos ayında Roma'ya nasıl girdiğine ve adamlarına yağma için izin verdiğine ilişkin herhangi bir anlatıda bulunmadan, Zosimos'un hikâyesi bu noktada ansızın sona erer. Bir miktar karışık bir özet sunan Sokrates, Alaric geri çekildiği zaman, Theodosius'un Roma'yı geri kazanmak için bir ordu gönderdiğini iddia eder. Muhtemelen daha önce Ravenna'ya varan orduyu kastetmektedir. Her halükârda Alaric Roma'yı tutmak yerine, Afrika'daki ablukayı kırmak için şehirden ayrılmaya çalışmış fakat İtalya'dan ayrılamadan ölmüştü. Bu yüzden Afrika görevi, Ataluf tarafından yerine getirildi. J. B. Bury, Alaric'i "Vizigotların Musa'sı" olarak anmıştır keza "kendi kaderine razı olmamış ve vaat edilmiş topraklarda görünene kadar başıboş gezintilerinde onlara rehberlik etmiştir."[19]

Bu sırada Orosius'un açık bir şekilde belirttiği ve Sozomenos'un Olympiodoros'tan yararlanarak kısaca ele aldığı ve her birinin başarısızlığını, Honorius'un dindarlığına bağladığı bir gasıplar bolluğu vardı. Vandallar, Alanlar, Sueviler olarak tanımlanan ordular imparatorluk sınırları içerisinde geniş oranda yağma hareketlerine başlamışlardı. Britanya'daki durum, Sakson istilaları tehlikesiyle sallantıdaydı. 406 yılından sonra ordular hızlı bir şekilde imparatorları tayin ediyorlar ve

18 Zosimus, 6.12, çev. Ridley, s. 131. Batıda bu dönem için bakınız: M. Kulikowski, *Imperial Tragedy: From Constantine's Empire to the Destruction of Roman Italy* (Londra, 2019), s. 123–64.

19 J. B. Bury, *A History of the Later Roman Empire*, 2 cilt (Cambridge, 1889), I, s. 122.

öldürüyorlardı. Bu yolda ilk olarak önce Marcus daha sonra Gratianus art arda imparator ilan edildiler ve öldürüldüler. Akabinde Galya'daki orduyu kendi davası etrafında toplayan ve Ren sınırını güvence altına alan Constantinus seçildi. Kısa süre sonra Cottiae Alpleri'ne kadar hâkim olmuş ve oğlu Constans'ı İspanya'da huzuru temin etmesi için göndermiştir. Fakat Constantinus, Honorius ile karşılaşmak adına İtalya'ya girmek için Alpler'i geçmenin yolunu aradığında, Arles'a geri sürülmüş ve burada Honorius'un yetenekli generali Constantius tarafından kuşatılmıştı. Orosius (7.42) "pek çok gasıp karşısında yer aldığında barbarlara karşı hiçbir şeyin yapılamayacağını gören Honorius'un, gasıpların önce kendi kendilerini yok etmeleri gerektiğini emrettiğini" bildirir. Bu sırada bir mektupta Honorius tarafından Britonlara kendi savunmalarına bakmaları söylenmişti. Geleneksel olarak bu, Britanya'daki Roma yönetiminin sonu olarak yorumlanmıştır.[20]

Öteki bir gasıp Iovinus, Mainz'da, Alanlar tarafından ayaklanmaya teşvik edilmişti. Şurası kayda değerdir ki Iovinus, Honorius'un yanında yer alan Ataulf tarafından alaşağı edildi. Keza Sarus, Iovinus'u destekliyordu. Afrika kontu Herakleios da Honorius'un kendisine karşı tahıl ve yağ blokajını sürdürerek, İtalya'yı işgal edip taht arayışına girmek için bu ânı seçmişti. Fakat o da tıpkı Iovianus gibi başarısız oldu. Buna rağmen Ataulf güçlendi ve rehine olarak tuttuğu Galla Placidia'yı kendisine eş olarak aldı ve muhteşem bir çift olarak Narbo'ya (modern Narbonne) yerleştiler. Theodosius, yani dedesinin ismiyle anılan bir oğulları olmasına rağmen çocuk henüz bebek yaşta vefat etti. Ancak Ataulf'un, Honorius'tan bir tanınma kazanmak için girişimleri boşunaydı. Constantius kendisine karşı gönderildi ve Ataulf güneye, Barcelona'ya doğru sürüldü. Ataulf'un 415 yılının sonbaharında öldürülmesinden sonra, Galla Placidia, Honorius'a geri getirildi. Attalus da Honorius'a teslim edildikten sonra sürgüne gönderildi. Galla Placidia'ya ise bir ceza verilmedi. Honorius'un teğmeni Constantius

20 Sozomen, 9.11; Zosimus, 6.10, çev. Ridley, s. 130. *Orosius, Seven Books Against the Pagans*, çev. A. T. Fear (Liverpool, 2010), s. 409–11. Honorius'un Britonlara yazdığı mektubun İtalya'ya yönelik bir gezinin ortasında geçmesinden dolayı, kimileri bu mektubun Britanya şehirlerinden ziyade İtalya'nın bir bölgesi olan Bruttium şehirlerine yönelik olduğu şeklinde yorumlamışlardır. Fakat bu tezin artık geçerliliği kalmamıştır. Britanya, İspanya ve Gallia'yı tartışan şu esere bakınız: Kulikowski, *Imperial Tragedy*, s. 150–53

ile koşa koşa evlendi. Bu evlilikten 418 yılında Honoria ve 419 yılında Valentinianus isimli iki çocuk dünyaya geldi.[21]

Bu olaylar, duaların edilip zaferlerin kutlandığı Konstantinopolis'te yakından takip ediliyordu. Fakat 410 yılında Ravenna'ya gönderilen takribî 4,000 askerlik kıtadan sonra, Honorius'un emrine verilen önemli bir askerî yardıma ilişkin iz bulunmamaktadır. Daha evvel gösterdiğimiz gibi Sozomenos bu sırada "imparatorluğun doğu topraklarının savaştan azade olduğunu" kaydetmişti. Ataulf'un öldürüldüğü haberleri 415 yılında Konstantinopolis'e ulaştığında, lambalarla yapılan ciddi bir alay töreninin yanı sıra Ioannes Khrysostomos'un şiddetle karşı çıktığı araba yarışları ve bir dizi kutlama yapılıyordu. Fakat Galla Placidia'nın önü açılan ikinci kocasına ilişkin duyumlar geldiğinde, Theodosius onları *augustus* ve *augusta* olarak tanımayı reddetti. 421 yılında batı sarayında, statüleri tek taraflı olarak yükseltilmişti. Philostorgios "altı ay hüküm sürdükten sonra ölüm araya girip onu hayatından ve dertlerinden kurtardığında, Constantius uğradığı hakaret sebebiyle savaşa gitmeye hazırlanıyordu" diye yazar.[22]

Bundan kısa süre önce, 420 yılının sonbaharında Sâsânî Kralı Yazdekert vefat ettiğinde, Yazdekert'in oğlu Behrâm'ın zaferiyle sonuçlanan bir güç mücadelesi başlamıştı. Sâsânî ve Sâsânîlerin kontrolündeki Armenia ve *Persarmenia*'daki Hristiyanlara zulmedildiği, kimi yüksek rütbeli kimselerin Zoroastrianizme döndürülmek istendiği, komutanların da dâhil olduğu birtakım Sâsânî Hristiyanların, Romalılarla bir savaş kapıya dayanırsa taraf olacakları haberleri ortaya çıkmaya başlamıştı. Hristiyanlar, Roma topraklarına iltica ettiler. Bunun üzerine sözü edilen Hristiyanların geri iade edilmesini arzu eden bir Sâsânî elçilik heyeti gönderildi. Bu sırada Sâsânîlerle anlaşmaları bulunan Romalı altın madeni işçilerinin ayrılmasına izin verilmemişti ve Romalı tüccarların da mallarına el konulmuştu. II. Theodosius, buna cevaben Anatolios komutası altında, altın madenlerinin bulunduğu Armenia'ya bir ordu sevk etti. Ardabur komutası altındaki ikinci bir ordu ise Amida sınırını geçti ve Sâsânî

21 Kulikowski, *Imperial Tragedy*, s. 153–6.

22 Sozomen, 9.16; Philostorgius, 12.12, çev. Amidon, s. 161–2. I. Theodosius imparatorun kendi doğum gününe denk gelmediği müddetçe (ki böyle bir durum 393 yılında yaşanmıştı) pazar günlerinin oyunlardan azade olacağına hükmetmişti.

topraklarını talan ederek bir Sâsânî kuvvetiyle çarpışmaya girdi ve küçük bir savaş kazandı. Sâsânîler geri çekildiler ve Ardabur, Nisibis'i kuşatarak Mezopotamya içlerine doğru ilerledi. Her iki taraf da ek kuvvetlerini sevk etmeye hazırlanıyordu. Romalılar, "Sâsânî şahlarının kendilerine karşı bir dizi file önderlik ederek ilerlediğini duyduklarında, korkuları büyüdü" ve kuşatma makinelerini yaktılar ve kendi hâkimiyet sahaları olan Theodosiopolis'e (Erzurum) çekilerek burada kuşatma altına alındılar. *Magister officiorum* Helios bir ateşkes anlaşmasında bulunmak için Mezopotamya'ya seyahat etti. Bu sırada kendisini şimdi ikinci bir küçük zafer kazanan Prokopios'un komutası altındaki Anatolios'un Armenia birlikleri destekliyordu. Got lider Areobindos'un, bu sırada bir Sâsânîyle teke tek mücadelede savaşın kaderini belirleyecek bir düelloyu kabul ederek şöhret kazandığına ilişkin bir de söylence dönüyordu.

421-422 yıllarında meydana gelen olaylar büyük bir propaganda değeri sunmuştu ve II. Theodosius'un edebî çevresi şimdiye kadar eski düşman Sâsânîlerle savaşma fırsatından mahrum edilen imparator ve generallerini tebrik ediyordu. Ardabur, Areobindos, Anatolios ve Prokopios'un şöhretleri iyi bir zemine yerleştirilmiş, yerlere göklere sığdırılamıyordu. Bu adamlar yıllar boyunca ve hatta olaylardan yıllar sonra önemli kimseler olarak kaldılar. Areobindus, Anatolios ve Prokopios en yüksek onur payesi *patricius*lukla ödüllendirilmişlerdi. Bu paye yalnızca eski konsül, *praefectus praetorio*lara ve *magistrus*lara verilen seçkin bir nişandı. Ardabur'un bu yolla onurlandırılmadan önce vefat etmiş olması muhtemeldir fakat oğlu Aspar *patricius* yapılmıştı ve hatta oğlu da Patricius olarak isimlendirilmiştir. Sokrates, Hristiyanlara yönelik kovuşturmaların sona erdirilmesine ilişkin yazdığı sırada, imparatorun önünde verilen bir methiye söylevinden yararlanmıştı. II. Theodosius ise dindar Pulcheria'nın ısrarı üzerine Golgotha'da dikilmek üzere mücevherlerle süslenmiş altından bir haç göndermişti. Altın sikkeler, Konstantinopolis'te, elinde büyük ve zengin bir haç tutan Nike'nin yeni ve karşıt bir görüntüsüyle basılıyorlardı. Hikâyeler, Kuzey Afrika'ya değin ulaşmıştı. Kartacalı Quodvultdeus, Arcadius olarak yanlış tanımladığı, "Sâsânîlerle savaşa giren ve önceden verilen bir işaretle zaferin tayin edildiği" bir imparator hakkında yazıyordu: "Savaşa gittikleri zaman, askerlerinin pelerinlerinde bronz haçlar göründü. Bu sebeple

zaferi kazandığında, imparator altın sikkelere aynı haç işaretinin basılmasını emretti."[23]

423 yılının ağustos ayında, Honorius öldü. Hemen akabinde II. Theodosius imparatorluğun batısında yürütülecek operasyonlar için ileri bir karakol olan Salona'yı zapt etmek için bir ordu gönderdi ve yalnızca o zaman kardeşinin ölüm haberini duyurdu. Kısa süre önce Galla Placidia çocuklarıyla *augusta* olarak tanınacağı Konstantinopolis'e gitmek için İtalya'dan yola çıkmıştı. Oğlu Valentinianus *caesar* yapılmış ve II. Theodosius'un iki yaşındaki kızı Licinia Eudoxia'yla nişanlanmıştı. İmparatorluk sekreterinin Ioannes olarak adlandırdığı yeni bir Batı Roma imparatoru ortaya çıkmıştı. Bu imparatorluk unvanının tanınması için Konstantinopolis'e bir elçilik heyeti gönderildi fakat II. Theodosius elçiyi tutsak etti ve Salona'dan bir donanma gönderdi. Bu donanmanın komutanı Ardabur rehin düşünce, oğlu Aspar Ravenna'ya yürüdü ve şehri ani bir baskın ile aldı. Marcellinus Comes'e göre "Ioannes, Ardabur ve Aspar'ın yiğitliklerinden ziyade, bir ihanet sebebiyle öldürülmüştü." Ioannes'in ölüm haberi II. Theodosius'a ulaştığında kendisi oyunları izliyordu ancak hemen hipodromu terk ederek şükretmek için büyük kiliseye gitti ve tüm kalabalık da kendisiyle birlikte geldi. Valentinianus o zaman imparator olarak tanındı. II. Theodosius, kötüleşen sağlık durumu kendisini geri dönmeye mecbur bırakmadan önce, Selanik'e kadar seyahat ederek Valentinianus'u batıya kadar elleriyle götürmek için kararlı görünüyordu. Valentinianus ve Galla Placidia, sonraları II. Theodosius'un *magister officiorum*u olacak Helios'un koruması altında, Ravenna yolunu tutmaya devam ettiler. Ardabur ve Aspar da şimdi hazır bulunuyorlardı. Keza sahneye, III. Valentinianus'un Batı Roma imparatoru olarak tayinini destekleyen, 6,000 kişilik bir Hun kuvvetine sahip yeni bir savaş lordu çıkmıştı: Aetius.[24]

23 Quodvultdeus, *Liber promissionum et praedictorum Dei*, ed., R. Braun (Paris, 1964), II, s. 558–60. Bakınız: G. Greatrex ve S. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars Part II, ad 363–630* (Abingdon, 2002), s. 36–43; K. Holum, "Pulcheria's crusade, ad 421–22 and the ideology of imperial victory", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 18 (1977), 153–72.

24 Philostorgius, 12.13–14, çev. Amidon, s. 162–3. Ayrıca bakınız: Marcellinus Comes, çev. Croke, s. 13–14; Socrates, 7.23; Theophanes, çev. Mango ve Scott, s. 132–3; Kulikowski, *Imperial Tragedy*, s. 164, 175–6.

Arcadius'un ölümünden III. Valentinianus'un tahta çıkışına kadarki dönemin siyasetine dair bildiğimiz neredeyse her şey yalnızca parçalar halinde günümüze ulaşan Olympiodoros tarafından kaleme alınan uzun ve detaylı bir çalışmadan gelir. Bu eser daha sonraki anlatılar için kullanılmış ve dokuzuncu yüzyılda Photios tarafından bir özeti yapılmıştır. Olympiodoros ve çalışmasına ilişkin görüşler değişkenlik göstermektedir. Etkili bir saray mensubu ve kimi zaman bir diplomat olarak bulunduğu Konstantinopolis'te yazdığı için müellifin bir şeyler kaleme alma hususundaki amacının batı sarayı ve onun doğudaki mevkidaşını karşılaştırmak olduğu önerilmiştir. Batı, hizipçilik tarafından parçalanmıştı. Barbarlar saraya hâkimdi. Entrikaların pek çok zaman doğrudan iç savaşlara yol açtığı cinsel skandallar ve dinsizlik yatağıydı. Doğu sarayı ise istikrarlı, dindar, skandallardan azade ve zamanı geldiğinde egemenliğini iddia etmeye muktedir olarak sunulmuştur. Olympiodoros'un çalışması bir alternatif olarak resmî bir tarih hüviyetine sahip olmaktan ziyade yarı güvenilir bir biçimdedir. Çalışma doğrudan II. Theodosius ve yakın çevresine hitap eder. Olympiodoros, çalışmasını, gösterişli bir iş olmaktan ziyade "tarih için materyaller" olarak sunar. Bu belki de benimsediği tarzı için bir bahanedir.[25]

Olympiodoros ve müellifi takip edenlerin, imparatorluğun batı topraklarına odaklanmaları sebebiyle, doğuda II. Theodosius'un saltanatının siyasi tarihini yeniden inşa etmek için kilise tarihçileri tarafından resmedilen bir manastır sarayı izlenimi uyandıran dramatik ve müstehcen hikâyelerin havuzunu teşkil eden daha sonraki khronographialara müracaat etmemiz gerekir. Bir anlatının her bir versiyonu oldukça farklı detaylar ya da varsayımda bulunmaya açık yorumlar verir. Altıncı yüzyılda Ioannes Malalas, yedinci yüzyılın başında *Epitome Khronon*, yedinci yüzyılın sonunda Nikiulu Ioannes ve dokuzuncu yüzyılda Theophanes tarafından anlatılan bir hikâye muhtemelen Priskos'tan gelir. Bu, on dokuz yaşındaki Theodosius'un, Atinalı sofist Leontios'un güzel, belagatli ve bakire kızı Athenais ile nasıl evlendiğiyle alakalıdır. Hikâyeye göre *augusta*dan istekte bulunmak için saraya

25 P. van Nuffelen, "Olympiodorus of Thebes and eastern triumphalism" içinde: Kelly, ed., *Theodosius II*, s. 130–52; W. Treadgold, "The diplomatic career and historical work of Olympiodorus of Thebes", *International History Review* 26 (2004), 709–33.

çıktığında, Athenais, Theodosius'un kız kardeşi Pulcheria ve en yakın arkadaşı Paulinos tarafından uygun bir eş olarak tanımlanır. Athenais, Aelia Eudoxia ismiyle vaftiz edilir ve 7 Haziran tarihinde imparator ile evlenir. Bir yıl sonra Licinia Eudoxia isimli bir kız çocuk dünyaya gelir. Aelia Eudoxia, II. Theodosius için iki çocuk daha taşır. İkincisi henüz bebek yaşta, 431 yılında ölen Flacilla isimli ikinci bir kızdır. İlki ise Arcadius isimli bir erkektir. Arcadius'un ismi, özenle çağdaş kaynaklardan çıkarılmıştır. Öyle gözükmektedir ki bu daha çok II. Theodosius'un oğlu olmadığı şüphesiyle alakalı bir durumdur.[26]

Athenais'in takdim edilmesinin akabinde, yalnızca birkaç paragraf sonra Ioannes Malalas "bir süre sonra" Athenais ve Paulinos'un dikkat çeken işler yürüttüğünü anlatır. Keza *augusta*, II. Theodosius'un kendisine verdiği bir hediye olan oldukça büyük bir Phrygia elmasını şimdi *magister officiorum* olan Paulinos'a vermişti. Paulinos ise sonrasında bu elmayı imparatora tekrar verdi. Fakat imparator bu elmanın *augusta*ya verdiği hediye olduğunun farkında değildi. Şimdi II. Theodosius'un eline geçen elmanın akıbeti Eudoxia'dan sorulduğunda onu yediğini iddia etti. En nihayetinde imparator, "*augusta*nın Paulinos'a âşık olduğundan şüphelenerek sinirlendi." Paulinos, idama mahkûm edildi. Eudoxia ise Kutsal Topraklara gönderildi. *Epitome Khronon,* Paulinos'un ölümü ve Eudoxia'nın Kudüs'e sürgününe ilişkin aynı açıklamada bulunur fakat bu olayları yirmi yıl sonrasına, yani 444 yılına yerleştirir. Theophanes de hikâyeyi 447–448 yıllarına yerleştirerek bir elma anlatısı çıkarır ortaya ve Paulinos'un idam edileceği Kappadokia'ya sürgün edildiği bilgisini ekler. Mekânı onaylayan Marcellinus Comes, hikâyeyi kısaca 440 yılı içerisinde anlatır. Buna göre *magister officiorum* Paulinos, İmparator Theodosius'un emri üzerine Kappadokia'daki Kaisareia'da öldürülmüştür." Hemen hemen aynı zamanlarda Pulcheria'nın Hebdomon Sarayı'ndaki kendi evine yerleşerek, saraydan taşındığı anlaşılmaktadır. 441 yılının sonbaharında Panopolisli Kyros *praefectus praetorio* olarak azledilmiş ve Phrygia'da Kotyaion piskoposu olarak atanmıştır. Eudoxia ise bu sıralarda Kudüs'e dönmüştür.[27]

26 Cameron, "The empress and the poet", s. 62–3. Ötekileri Arcadius'un doğumu hususunda daha şüphecidirler.

27 Malalas, 14.3–8, çev. Jeffreys vd., s. 191–5; *Easter Chronicle*, çev. Whitby, s. 66–8, 73–5; Theophanes, çev. Mango ve Scott, s. 155–6; Marcellinus Comes, çev. Croke, s. 17.

Saraydaki büyük nüfuz şimdi imparatorun gözü kulağı *praepositus sacri cubiculi* hadım Khrysaphios tarafından kullanılıyordu. Muhtemelen Priskos'u kaynak olarak kullanan Ioannes Malalas, "Theodosius'un oldukça güzel olan *praepositus sacri cubiculi* Khrysaphios'a âşık olduğunu" ve onu hediye yağmuruna tuttuğunu ve *parresia* sağladığını aktarmaktadır. Paulinos da daha önce tıpkı Khrysaphios gibi aynı biçimde tasvir edilmişti. Onun da imparatorla arasında bir *parresia* vardı –ki bu terimden "özgürce konuşma fırsatı" dışında pek çok anlam çıkarılabilir. Paulinos "oldukça yakışıklı genç bir adam" ve "gelinin arkasında duran" Theodosius'un *paranymphos*u (yani, kelimenin tam anlamıyla imparatorluk evlilik partisinin bir parçası) olarak tasvir edilir. Paulinos kimsenin nezareti olmaksızın saray içerisinde hem imparatoru hem de Eudoxia'yı ziyaret etme şansına sahipti. Hikâyedeki elma belki de Epiphania Yortusu'nda olduğu gibi bir hediye değişimi olabilir ya da sözü edilen bu üç kişi arasındaki karmaşık ilişki için kullanılan bir metafordur. Yine de II. Theodosius'un saltanatı sırasında, yüksek memuriyetteki kişilerin pek az zaman başına gelebileceği gibi Paulinos'un ölüme mahkûm edilmesi, derinden hissedilen bir hakareti ya da ihaneti cezalandırmaktan ziyade zeki bir tehdidin sonunu getirme ihtiyacını göstermektedir. II. Theodosius'u saf ve kindar olarak tahayyül etmek yerine, Ioannes Malalas ya da Priskos'un ima ettiği gibi her şeyin farkında olan ve Paulinos ve Eudoxia'nın sevgili olduklarını kabul eden fakat halefinin aslında Paulinos'un oğlu olduğuna ilişkin yaygın dedikodulara ve gücüne rakip bir tehdide son vermek zorunda kalan biri olarak düşünülebilir. İmparatorun hareket tarzı, Theodosius'un, Arcadius'un kesinlikle kendi oğlu olmadığından emin olduğunu önermektedir. *Augustus*un katiyeti, Theodosius'un karısına ilgi duymadığını ve birkaç yıldır da birlikte olmadığını gösterir. Arcadius'a ne olduğunu bilmiyoruz, belki de infaz edilmişti. Keza pek çok örnekte gördüğümüz gibi ölmek imparatorluk hanesinden çocuklar için olağandışı değildi. İsmi, tüm resmî kayıtlardan çıkarılmıştı. Belki de on yaşına değin bir ömür sürmesine rağmen varlığını yalnızca Ravenna'da muhafaza edilen bir tek yazıttan biliyoruz.

Arcadius'u tahta geçirme ya da bir ihtimal Eudoxia ve Paulinos'un naipliğini arzulayan bir darbe başarısız olduysa, bu, yedinci yüzyılda yazan ve yanı sıra elma hikâyesini de kaydeden Nikiulu Ioannes

tarafından gizlenmiştir (18.1–23): "İmparator Theodosius'un çocukluk yaşlarında… Paulinos isimli bir çocuk vardı… Onunla eğitim almış ve birlikte büyümüşlerdi. Ve imparator onu severdi ve onu yüksek makamlara atadı." Elma verme meselesinden sonra, "Eudoxia'yı büyük bir utanç duygusu ve uzun zamandır aralarındaki acı ve suçluluk duygusu sardı." Kısa süre sonra imparatora, Paulinos'un, muhtemelen Kappadokia'da bir isyan harekete girişeceği söylendi. "Ve onu idam ettirdi." Ioannes bölümü şöyle kapatır: "Sapkın ve gerçeğe itaat etmeyen yalancı tarihçiler, Paulinos'un, *Augusta* Eudoxia yüzünden katledildiğini" yazar. "Fakat *Augusta* Eudoxia zeki, iffetli ve her hareketinde günahsız ve mükemmeldi." Ioannes hemen sonra Theodosius'un "kendisinden sonra tahtta yerini alacak bir erkek evladı olmadığı" gerçeğine döner ve böylesi bir evladın bir kötülük olabileceği hususunda uyarıda bulunan Mısırlı keşişlerin tavsiyesi üzerine Theodosius ve Eudoxia'nın "tüm karı koca ilişkilerini terk ettiklerini ve karşılıklı rızalarıyla iffetli bir şekilde yaşadıklarını" aktarır. Bu iddiaları yeniden düzenlemek, Arcadius'u yeniden tahayyül etmek ve Eudoxia'yı mükemmellik yükünden kurtarmak bizi hâlihazırda vücuda getirdiğimiz oldukça benzer bir hikâyeyle baş başa bırakır.[28]

Yalnızca biraz daha fazlası Eudoxia'nın sarayda geçirdiği iki yıl için söylenebilir. *Augusta*nın yükselişi daha sonra *praefectura praetorio Orientis* ve 423 yılında konsül haline gelecek olan dayısı Asklepiodotos'un otoritesini sağlamlaştırmıştı. Bir müddet sonra da kardeşi Valerius 432 yılında sıradan bir konsül ve 435 yılında *magister officiorum* haline gelmişti. Babası tarafından eğitilen Eudoxia, zamanının büyük bir kısmını entelektüel oyunlar ve *sentos* (Eski ve Yeni Ahit hikâyelerini tamamen Homeros'tan alınan tam ve yarım dize kullanarak anlatan şiirler) olarak bilinen kayda değer şiirlerin de dâhil olduğu kimi yazım faaliyetleriyle geçiriyordu. Eudoxia'nın heksametrik nazımda tekrar yazdığı Antakyalı Aziz Kyprianos'un düzyazı hagiographiasının takribî 900

28 John of Nikiu, çev. Charles, s. 104–5. K. Chew, "Virgins and eunuchs: Pulcheria, politics, and the death of Theodosius II", *Historia* 55 (2006), 207–27 Paulinos'un (bakire *augusta*nın aldığı öne sürülen yedi kişiden biri) Pulcheria'nın da sevgilisi olduğu yönünde Nestorios tarafından ileri sürülen hikâyeleri de araştırıyor. Chew ayrıca Ioannes Malalas'ın genellikle Yunanca versiyonundan daha kısa olan Eski Kilise Slav dili versiyonunda Theodosius'un Paulinos'u, tıpkı Nikiulu Ioannes'in durumunda olduğu gibi arkadaşı olarak çok sevdiğini kaydeder.

satırı günümüze değin ulaşmıştır. Bunun yanı sıra 421–422 yılındaki Sâsânî seferini de kutlamak için bir methiye kaleme almıştır. Helena'yı taklit ederek kutsal topraklara hac yolculuğuna çıkmadan önce, 437 yılında, kızı Eudoxia'nın Valentinianus ile Konstantinopolis'teki evliliğini kutlamıştır. 439 yılında Hristiyanlığın ilk şehitlerinden Aziz Stephanos'un rölikleriyle dönmüştür.

Eudoxia ilk çocuğunu doğurduktan sonra, *augusta* unvanını Pulcheria ile paylaşmıştır. Pulcheria zamanında olduğu gibi bu unvanı imparatorluk hanesine bir çocuk vererek değil, bekaret yemini ederek kazanmıştı –ki bu bir yenilikti. Eudoxia ve Pulcheria arasındaki ilişkinin doğası, elimizdeki kaynaklardan çıkarılamaz. Pulcheria'ya ilişkin edindiğimiz taban tabana zıt izlenimler *augusta*nın, 428–431 yılları arasında Konstantinopolis piskoposluğu yapan Nestorios ile ilişkisinden kaynaklanır. Nestorios, Khalkedon Konsili itikadını benimseyen kiliselerin piskoposları tarafından hakarete uğrarken, Süryani kilise babalarınca övülür. Konstantinopolis piskoposu olarak verdiği ilk vaazında Nestorios, sapkınlığın ortadan kaldırılmasını savunmuş ve bu işe girişenleri yüreklendirmiştir. Tıpkı selefi Ioannes Khrysostomos gibi Nestorios da Antakyalıydı. Benzer şekilde sürüsünün ahlakını tehdit eden hipodrom oyunlarına ve tiyatroya karşıydı. Manastır hayatına ilişkin katı görüşleri vardı. Bu görüşler kimi güçlü manastır liderlerinin düşmanlığını kazandırdı kendisine. Nestorios, Ioannes Khrysostomos'un anısını yaşatmıştır. Tıpkı Ioannes Khrysostomos gibi tüm katılığıyla bir *augusta*yla burun buruna gelmiştir. Nestorios'un, Paskalya kutlaması sırasında komünyon almak için gelen Pulcheria'nın büyük kiliseye girmesine izin vermediği söylenir. Bu yalnızca rahipler ve imparatorlara tanınan bir ayrıcalık olmasına rağmen Pulcheria daha önce piskoposların yönetiminde bu törene katılabilmiştir. Kiliseye girişi engellenen Pulcheria'nın şöyle söylediği iddia edilmektedir: "İzin ver âdetime göre gireyim… Ben Tanrı'yı doğurmadım mı?" Nestorios, cevapladı: "Hayır, sen şeytanı doğurdun!" Pulcheria'nın Tanrı doğurmak iddiası, zamanın kiliseler arasındaki anlaşmazlığında *theotokos* (Tanrı'nın annesi) statüsünde bulunan Bakire Meryem'e bir atıftı. Konstantinopolis'teki hâkim yorum, yani Pulcheria'nın savunduğu, Meryem'in İsa'nın ilahi doğasının yanı sıra insani biçimini de doğurduğuydu. Nestorios ise Antakya'da yaygın olan bir görüşü kabul

ediyordu. Buna göre bir kadın olarak Meryem, Tanrı'yı doğurmuş olamazdı. Bu sebeple *khristotokos*, yani "İsa'nın annesi" olarak anılmalıydı. Nestorios'un kristolojik görüşünün merkezinde insani ve ilahi olmak üzere İsa'nın iki doğası arasındaki "hipostatik birliğin" reddi vardı. Bu ise "çift tabiatlı İsa" olarak bilinen tartışmayı doğurmuştu. Fakat üçüncü ekümenik konsil olarak hatırlanan Ephesos Konsili'nde mesele çözülecek ve Nestorios mahkûm edilecekti.[29]

Tıpkı Ioannes Khrysostomos'a muhalefet eden İskenderiye Piskoposu Theophilos gibi Theophilos'un yeğeni ve İskenderiye piskoposluğunun halefi İskenderiyeli Kyrillos da Nestorios'a karşı çıkıyordu. Kyrillos, Nestorios'u mahkûm etmek için Mısırlı piskoposlardan müteşekkil bir konsil topladı ve Papa Caelestinus'un desteğini de alarak doğrudan Roma'ya müracaat etti. Bu zamana kadar imparatora ya da *cōnsistōriuma* danışmamıştı. II. Theodosius'un, adına çıkarılan seküler kanunlara büyük bir ilgi göstermemesine rağmen seküler bir manastır hayatı ve dindarlık modeline ilişkin süregelen namı, anlaşmazlıkta aracı gibi davranmasını gerektiriyordu. Bunun da ötesinde Kyrillos'a gönderdiği bir mektup, bir yandan piskoposun Nestorios'u görevden almak için harcadığı çabaya duyduğu öfkeyi, küstahlığı ve hilekârlığı için Kyrillos'u azarladığını gösterirken, öte yandan piskoposların tartıştığı bir konsil tarafından verilecek olan nihai karara değin "kutsal barış" hatırına onu bağışladığını ortaya koyar. II. Theodosius bu olaylar meydana gelirken aynı zamanda ılımlı bir dilde resmî bir belge yayımlanmıştır. Bu, 7 Haziran 431 yılında, bir sonraki Pentekost gününde, Ephesos'ta bir konsil toplayan *sacra*dır. Bu belgenin önsözü, ilahi olarak atanan imparatorun yönetici olma hakkını ve kutsal ile seküler dünyalar arasında huzuru ve evrensel kilisede uyumu sağlama görevini açıklıyordu. Fakat ne II. Theodosius ne de tayin edilen temsilcisi Candidianus sözü edilen konsile katıldı. Candidianus, saray muhafızları komutanıydı. Görevleri arasında din adamlarının tartışmalarının kesintiye uğramasını önlemek, katılımcıların düşüncelerini özgür bir şekilde dile getirebilmesini temin etmek ve tutanaklar tutulmadan önce taraflar arasında bir ayrılık doğmasını önlemek vardı.

29 Nestorios ve Pulcheria arasındaki mübadele *Kosmas'a Mektup* olarak adlandırılan Yunanca bir metnin daha sonraki Süryanice tercümesinde muhafaza edilmiştir. Bu metin şurada yayımlanmıştır: *Patrologia Orientalis* 13 (Paris, 1907), s. 275–86, s. 279'da.

İmparatorluk perspektifinden konsilin bir amacı da piskoposların uyum içinde hareket etmesiydi. Herkesin tartışmaya katılması, çoğunluğun kararını kabul etmesi ve bu uyumun açık şekilde gösterilmesi ve şahitliğinin yapılması önemliydi. Bu yüzden Kyrillos ve Mısırlı piskoposların, konsilin 22 Haziran gününde, kararlaştırılan tarihten iki hafta sonra, yine de Roma ve Antakya'dan gelen delegelerin geç varışlarından önce toplanması hususu üzerindeki ısrarı olumlu görünmüyordu. Bu husta Kyrillos, Ephesos Piskoposu Memnon'un desteğini arkasına almıştı ve Candidianus'un görüşmeyi durdurma girişimleri başarısız olmuştu. Nestorios ve destekçilerinin katılmayı reddettikleri konsilin bu ilk bölümünde, Nestorios'un papalık tarafından mahkûm edilmesi onaylanmıştı. Antakyalı piskoposlar vardıklarında ise Kyrillos ve Memnon'un suçlu bulunduğu, Ioannes liderliğinde karşı bir konsil toplanmışlardı. Papalık delegasyonunun varışı üzerine, Kyrillos'un destekçilerinin sayısı 210 kişiye ulaşmıştır. Ioannes ve piskoposun otuz dört piskoposu ise ayrı bir konsil topladıkları için suçlu bulunmuşlar ve aforoz edilmişlerdir. II. Theodosius uyumla ilgili daha önceki talimatlarını yineleyen bir mektup gönderdi ve yalnızca bazı piskoposlar tarafından alınan kararların geçersiz olduğunu ilan etti. Fakat birbiriyle mücadele içerisine giren konsil kararları II. Theodosius'a ulaştığında, Nestorios, Kyrillos ve Memnon'un azlini onaylayarak ve her üçünü de mahkûm ederek memnuniyetsizliğini gösterdi. Nestorios önce bir manastıra kapatıldı ve daha sonra Mısır'a sürüldü. Kyrilos ise İskenderiye'ye gönderildi ve tıpkı Memnon'un Ephesos'ta olduğu gibi kendisinin de görev ve yetkileri İskenderiye'de yeniden tesis edildi. Birkaç yıl sonra Kyrillos, Nestorios'un görevden azlini onaylayan Antakyalı Ioannes ile tekrar bir araya geldi. İskenderiye ve Antakya kiliseleri arasındaki iletişim yeniden tesis edildi.[30]

Ephesos ve Konstantinopolis'te bu tartışmalar devam ederken, imparatorluğun uyumuna ve bütünlüğüne yönelik daha büyük bir tehdit ortaya çıktı. Bu tehdit 428 yılında İspanya'dan Geiseric (Genseric) ve Vandallar, Alanlar ve daha sonraki bir kaynağın 80,000 kişi olarak tasvir ettiği bu kavimlerin ailelerinin gelmesiyle baş göstermişti. Aziz

30 Evagrius 1. 2–7, çev. Whitby, s. 8–25. Ayrıca bakınız: Socrates 7.34; T. Graumann, "Theodosius II and the politics of the first council of Ephesus" içinde: Kelly, ed., *Theodosius II*, s. 109–29. Kyrillos ve Ioannes arasındaki "birleşme formülü" Kyrillos'un külliyatındaki 433 yılına tarihlendirilen Mektup 39'da korunur.

Augustinus'un o zamanlar piskoposluğunda bulunduğu Hippo Regius kuşatma altına alındı. Augustinus, 430 yılının ağustos ayında vefat etti ve bu tarihten kısa süre sonra da şehri düştü. Kaisareialı Prokopios tarafından kaydedilen ve sonraları ortalıkta dolaşan muhtemel olmayan bir hikâyeye göre Geiseric'in işgali Aetius ile anlaşamayan Afrika kontu Bonifatius'un davetinin bir sonucuydu. Şurası açıktır ki Bonifatius, kuvvetleri Aspar komutası altında Konstantinopolis'ten gelen deniz kuvvetiyle ittifak kurduğunda dahi Vandal ilerlemesini kontrol etmeye muktedir değildi. Bu birleşik kuvvet, o zamanlar Aspar'ın maiyetinin bir parçası olan geleceğin imparatoru Markianos'un da dâhil olduğu pek çok esir alan Geiseric tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Konstantinopolis'te aynı yıl içerisinde bir kıtlık meydana gelmişti ve II. Theodosius *granarium*lara ilerlerken taş yağmuruna tutulmuştu. Tam da zamanında ortaya çıkan bir tehdit olarak beliren Hunlara yönelik bir alaka neticesinde Vandalları dışarı çıkarmaya muktedir olamayan bir anlaşmaya varıldı. 430'lu yıllar boyunca artan bir şekilde büyük miktarda altın, yıllık olarak Hunlara ödendi. Keza liderleri güneyde meydana gelen olayları yakından takip ediyor ve doğu orduları başka bir yerde meşgul olduğunda daha fazla taviz koparmak için ilerleyişe geçiyorlardı. Kartaca'nın düşüşü, bir kez daha Aspar'ın Kuzey Afrika'ya gitmesiyle sonuçlandı. Fakat bu defa belki de 1,100 gemilik bir donanmayla yola çıkmıştı. Bu donanma Sicilya'da demirlemiş ancak daha öteye gitmemişti. 442 yılının baharında donanma, Hunlardan gelen fırsatçı bir tehditle yüzleştiğinde tekrar geri çağrıldı. Valentinianus aynı yıl Geiseric ile bir anlaşmaya vardı ve kızı Eudoxia'yı Vandalın oğlu Huneric ile nişanladı. Kuzey Afrika piskoposları kilise hazinelerinin müsadere edilmesinden ve binalarının Ariusçu Vandallar tarafından kullanılmasından mustariptiler. Kartaca Piskoposu Quodvultdeus İtalya'ya kaçtı ve ötekiler de doğunun yolunu tuttu. Bu dönemden gelen Kyrrhoslu Theodoretos'un mektupları Vandallardan kaçan zengin Kartacalılar için başvurular içerir. Zengin villaların sahipleri artık yeni efendilerine terk edilmişlerdi. Sözü edilen bu kimseler ailelerini ve kölelerini geçindirebilmek için sadakayla hayatta kalan, "dünyayı dolaşan meşhur senatonun seçkin üyeleriydiler." Birikimleri ve kazançları bakır sikkelerden oluşan ve daha az serveti elinden çıkaran kimselerle geride kalmışlardı. Kartaca'nın Vandallara düşüşü iki bakır sikke tarafından işaret edilir. Bunlardan ilki

bir yüzyıl öncesine, neredeyse I. Constantinus'un saltanatına uzanan, 172 sikkeden biridir. İkincisi ise 337 ve 439 yılları arasında pek çok saltanat dönemini kapsayan 3,942 sikkeden biridir.[31]

553 yılına kadar doksan yıl boyunca Vandallar, Kartaca'yı ellerinde tutmuşlar ve şehrin kimi kısımlarını yeniden tasarlamışlardır. Antik tiyatro ve limanın içindeki alan da dâhil olmak üzere surların çevirdiği bölgelere mezarlıklar kurulmuştur. Terk edilmiş özel bir villadaki üç oda, insanların cenazelerini defnetmesine ayrılmıştır. Çocuklar ve yeni doğanların da içerisinde bulunduğu otuz farklı insanın kemikleri bir odadaki çukurda keşfedilmiştir. Bu durum ise bir hastalık ya da salgını takiben hızlı bir defin işleminin gerçekleştiğini önermektedir. Fakat Kartaca'nın beşinci yüzyıl boyunca sürekli bir gerileyiş içerisine düştüğünü tahayyül etmek yanlış olacaktır. Bir söylevinde 523 yılında doğan Vandal Kral Thrasamund'u öven Latin şair Florentinus gibi Vandal sarayını ziyaret eden kimselerin nazarında burası oldukça güzeldi. Ravenna'yla rekabet edebilecek bir kraliyet başkenti, yüksek eğitimin beşiğiydi. Büyük evler, güçlü duvarlar ve zengin banliyölerle donatılmıştı. Thrasamund, Alianae isimli banliyöde, yeni bir hamam evi inşa ettirmişti. Buna rağmen Vandalların hâkimiyetinden önce kullanımdan çıkan Antoninus Hamamları, 533 yılından sonraya değin yenilenmemişti. Bu konuya bir sonraki bölümde tekrar döneceğiz.[32]

439 yılında Kartaca'nın kaybının Konstantinopolis'teki bir askerî darbeye zemin hazırlaması muhtemeldir. Daha önce gördüğümüz gibi bu askerî darbe girişimi Paulinos'un idamına, Khrysaphios'un yükselişine ve sarayda gücün tekrar dağılımına yol açmıştı. II. Theodosius iktidarda kaldı fakat Macellinus Comes'in 440-441 yılında bildiği istila dalgaları ile askerî meseleler zıvanadan çıktı: "Sâsânîler, sarazenler, Tzanoslar, Isaurialılar ve Hunlar… Tamamı kendi bölgelerini terk etti ve Romalıların topraklarını yağmadılar… Sayısız adamıyla birlikte Hun kralı Illyria'yı işgal etti; Naissus, Singidunum ve pek çok kasaba ve şehri

31 E. Fournier, "The Vandal conquest of North Africa: the origins of a historiographical persona", *Journal of Ecclesiastical History* 68 (2017), 687–718; Theodoret, *Letters,* 29–36.

32 A. Leone, *Changing Townscapes in North Africa from Late Antiquity to the Arab Conquest* (Bari, 2007), s. 168–95; R. Miles, "Byzantine Carthage and its Vandal legacy" içinde: É. Wolff, ed., *Littérature, politique et religion en Afrique vandale* (Paris, 2015), s. 73–92.

yıktılar." Hun kralları Attila ve Bleda ertesi yıl tekrar döndüler ve Illyria'yı geçerek Trakya'ya kadar ilerlediler. Yıllık haraç ödemesi yükseltilmişti. Konstantinopolis sarayı tarafından bu meblağ ödenmediğinde ise durum hızlı bir şekilde kötüleşti. Olayların birbiri ardına gelmesi, Hunlarla soğuk bir savaştan sıcak bir savaşa dönüşü hızlandırmış gibi görünmektedir. 445–446 yıllarında kıtlıklar ve "veba" Konstantinopolis'i vurdu ve büyük kilise yandı. 447 yılının ocak ayında büyük bir deprem şehri sarstı. Kara surlarının pek çok kulesi yerle bir oldu. II. Theodosius yalın ayak, Büyük Saray'dan Hebdomon'a yürüdükten sonra, bu kuleler tekrar inşa edildi. Yıkık duvarların önünden geçerken imparatorun başı öne eğikti. Hunlar şehre doğru ilerledikleri için Aspar ve Areobindos onlara karşı gönderildi fakat pek çok mağlubiyet aldılar. Anatolios bir barış anlaşmasında bulunmak için gönderildi ve yıllık haraç ödemesi 2,100 poundluk altına çıkarıldı. Konstantinopolis'teki çaresiz günlerdi bunlar.[33]

Bu sırada Flavius Zenon diye, Romalı bir isim alan Isaurialı bir savaş lordu doğu orduları komutanı ve Konstantinopolis'in savunucusu olarak ön plana çıktı. En nihayetinde, 448 yılında konsüllükle onurlandırıldı. Bu yüzden de Kyrrhoslu Theodoretos'tan kendisini pohpohlayan bir mektup aldı: "Cesaretiniz evrensel bir hayranlık uyandırıp, nezaket ve alçak gönüllülükle ahenk buluyor; hanenize lütufkârlık, düşmanlarınıza ise gözü peklikle sergileniyor. Bu nitelikler hayran olunası bir generale işaret eder." Esasen Zenon, alçak gönüllülük göstermiyordu. Hatta öyle gözükmektedir ki son yıllarında II. Theodosius için bir tehdit haline gelmişti. Zenon'un kim olduğunu bilmediğimiz Paulina'yla evliliği, kendisini rezil Paulinos'un hanesine bağlıyor bile olabilir.

II. Theodosius'un iktidardaki son on yılı, babasının ölümünden sonraki birkaç on yılından oldukça farklıydı. Yenice yapılan çalışmalar, bu dönemin oldukça sakin ve güçlü bir yönetici kadro tarafından iyi organize edilmiş bir idari sisteme sahip olduğunu gösterir. Yönetim, güçlü ajandasıyla bir imparatorun müdahalesi olmaksızın daha etkiliydi ve II. Theodosius'un yirmili yaşlarında gösterdiği ilgi eksikliği resmî belgeleri okumasında ya da bir defasında kendi karısını köleleştiren bir belgeyi imzalamasındaki (kendisine bir noktayı kanıtlamak için sunulmuştu) hataları bildiren şeylerle ortaya konulmuştur. Fakat bu, ivedi durumlarda konseyin hızlı ve kararlı bir şekilde dilekçelere

33 Kulikowski, *Imperial Tragedy*, s. 184–6.

cevap vermediği anlamına gelmez. İmparatorun henüz on dört yaşında olmasına rağmen bir mevsimdeki (415 yılının sonbaharı) faaliyetleri Ortodoks inanca sahip olmayan kimselere karşı, II. Theodosius adına çıkarılan kanunlarda gözlemlenir. 415 yılının ekim ayında, Yahudi patrikhanesini aşağılayan bir kanun çıkarılmıştı. Yahudilerin ayaklar altına alınmasını ya da tapınaklarının ve evlerinin yıkılmasını yasaklayan bir kanun daha çıkarıldı. 415 yılının kasım ayında sapkınlar, Montanistler ve Eunomiosçulara yönelik kanunlar konuldu. 416 yılının aralık ayında, bir kanun paganların kamu ofislerinde çalışmasını yasakladı. Bu hava içerisinde Yahudi karşıtı isyanlar meydana geldi ve gördüğümüz gibi pagan filozof Hypatia, İskenderiye'de katledildi.[34]

414 ilâ 427'li yıllarda *magister officiorum* makamında bulunan Helios bu dönemin en istikrarlı bürokratıydı. Helios posta işçileri ve imparatorluğu bir yakadan diğerine dolaşan gezici casuslar da dâhil olmak üzere *rebus*taki bir dizi ajandan sorumluydu. "Onaylanan imparatorluk hizmetini eski günlerine ulaştırsın ve sorumlu kişilerden müteşekkil bir meclisle donatsın" diye ehli olmayan memurları sürme ve cezalandırma hakkı tanınmıştı ona. *Magister officiorum*un halefi olarak Paulinos, sözü edilen hizmetle alakalı bir araştırmada bulunmuş ve resmî bir sayı haline gelen 1,174 ajandan müteşekkil bir kayıt oluşturmuştur. 420 ve 430'lu yılların sonlarında meydana gelen imparatorluk yönetimine ilişkin daha geniş bir araştırmanın parçası ve gerekli bir sayımı olarak görünmektedir bu. Söz gelimi *praefectura praetorio Orientis* Phlorentios "yükümlü oldukları kamu hizmetlerinin ifasından" kaçınmak için memuriyetlere kapak atmaya çalışan *decurio*ları isimlendirdiği ve utandırdığı bir rapor yayımlamıştır.[35]

425 yılında Konstantinopolis'te, devlet fonlarından desteklenen ve Capitol'de eğitim odaları tahsis edilen bir dizi tedrisat makamı kurulmuştur. Beş hatip ve beş tane de gramer hocasından oluşan Yunanca on beş kürsü, üç hatip ve on gramer hocasından müteşekkil on üç

34 Kelly, "Rethinking Theodosius", s. 9–10; *CTh.*, 16.8.22, 16.5.57–8, 16.9.3, 16.10.21. The *Theodosian Code* (*CTh.*16.5.56) aynı zamanda Honorius'un 415 yılının ağustos ayında Afrika kontu Herakleios'a yönelttiği bir kanunu da kaydeder. Sözü edilen bu kanun, Kuzey Afrikalı sapkınlar olan Donatistlerin bir araya gelmeye ya da ayinlerini icra etmeye çalıştıklarında, mal varlıklarına el konulmasını emreder.

35 *CTh.* 6.27.18, 6.27.23, 8.4.29.

Latince kürsüsüne ilaveten iki hukuk ve bir felsefe hocası vardı. Yirmi yıl boyunca görevde kalan hocalar, bir onur payesi ve buna bağlı olarak bir emekli maaşı alacaklardı. Fakat sözü edilen makamlar daha iyi altyapıya sahip okullardan gelen ünlü özel hocaların dikkatini çekmedi. Eğitim için ek bir devlet fonu, muhtemelen en iyi şekilde Yunanca konuşan şehirlerdeki avukatlar için Latince eğitim sağlama ihtiyacı ve hızla büyüyen bir bürokraside herkes için gerekli olan retorik eğitimiyle açıklanabilir. Paralel bir proje olan mevcut kanunların derlenmesi, 429 yılında başladı. *Codex Theodosianus*'ta korunan 437 yılında verilen kanunlar, dilekçelere verilen bir dizi imparatorluk cevaplarıdır. *Inanem verborum copiam*dan (boş laf kalabalığı) arındırılan ve kodlanan belirli durumları ele alan bireysel sorunlara yanıt mektuplarıdır bunlar. Bu kararların her biri talimatı yerine getirmekle görevli özel bir memura teslim ediliyordu. Bu tarz kanunlar çoğunlukla düzenleniyor ya da daha sonraki dilekçeleri takiben özetleniyorlardı.

Bu dönem içerisinde kıdemli personeller arasında sıklıkla bir değişim meydana geliyordu. Pek çok kimse kısa bir zaman için *praefectura praetorio Orientis*, imparatorun etkili yardımcısı ve hükümetin başı olarak görev alıyordu. Asklepiodotos'u takiben sözü edilen makamı üç yıllığına Hierios (425–428) akabinde Phlorentios (428–430), Antiokhos Khuzon (430–431), Rufinus (431–432) ve Flavius Tauros (Aurelianos'un oğlu, 433–434) tuttu. Hierios ve Phlorentios, 430'lu yıllarda, tekrar bu makama geldiler. 440'lı yıllarda ise bir kez daha Phlorentios ve Tauros *praefectus praetorio* olarak hizmet verdi. Şurası açıktır ki bu güçlü adamlar, memuriyeti gözden düşerek bırakmıyorlardı. *Cōnsistōrium*, üst düzey pozisyonları dolaşıyordu ve kimi zaman da en deneyimli memuriyet sahiplerine görevleri iade ediliyordu. Bunun da ötesinde en yüksek makamları tutan kişilerin oğulları, bir zamanlar babalarının bulunduğu mevkilere geliyordu. Bu ise bir yönetici elitin yerleşik gücünü göstermektedir. 441 yılının sonunda uzak bir piskoposluk merkezine gönderilen Panopolisli Kyros'un zorunlu emekliliği, bu bağlamda oldukça çarpıcıdır. Fakat Panopolisli Kyros'un, Paulinos'un komplosuna bulaşmış olması mümkün değildi çünkü o zaman kesinlikle *consul ordinarius* olarak girilmesine izin verilmezdi. Vefatı, en kolay şekilde Kartaca'nın düşüşünü takip eden yeni politik atmosferle açıklanabilir. Keza Kartaca'nın düşüşü, II. Theodosius'u

bile daha önce deneyimlemediği bir baskı altına sokmuştu. Ioannes Malalas'ın aktardığı bir hikâye Panopolisli Kyros'un kısmen popüler hale geldiğini, sahne arkasında kalmadığını fakat şehrin civarında arabasında gezdiğini, "bina yapım işlerini ve tüm Konstantinopolis'in yeniden inşasını denetlediğini" aktarmaktadır. Öyle görünmektedir ki bu yeniden inşa faaliyetlerine sokak aydınlatmalarının girişi de dâhildir.

> Bizanslılar tüm gün onun hakkında hipodromda tezahürat ederken, Theodosius araba yarışlarını izliyordu. Şöyle tezahürat ettiler: "Constantinus yaptırdı, Kyros yeniden inşa ettirdi. Onları aynı kefeye koy ey *augustus*!" Kyros şaşırdı ve şöyle yorumladı: "Talih haddinden fazla tatlı gülümsediğinde, ondan hoşlanmıyorum." …Böylece Kyros'a karşı bir komplo düzenlendi ve Hellen (pagan) olmakla suçlandı, mal varlığına el konuldu ve rütbesi söküldü.[36]

Öyle görünmektedir ki imparator dindar imajını tazeleyerek, 440 yılı dolaylarında aktif yönetimden daha da uzaklaşmıştır. Güç yönetici *cōnsistōrium*da kalmış ve hatta daha fazla yetki baş yargıç olarak imparatorun yerinde oturan *praefectus praetorio* ve *quaestor*un da içinde bulunduğu bir takıma devredilmiştir. Kanun yapma hususunda senatonun rolü resmîleştirilmiştir. Parlamenter bir sistem kurulmuştur. Genellikle özel bir soru ya da dilekçeye cevaben *cōnsistōrium*dan çıkan bir "kanun" senato tarafından okunup tartışılmıştır. Sonrasında hem senato hem de *cōnsistōrium* bir imparatorluk akdinde bulunmadan önce, ileri bir tartışma ve değişiklikte bulunması için resmî olarak ibrazdan evvel tekrar düzenlenmesi adına *quaestor*a gönderilmiştir.[37]

İdari seçkinlerin gücüne, ordu tarafından meydan okunmadı. Barbarlara daha yüksek komutanlıklar tahsis edilse bile kimi aileler oğullarına hem yönetici hem de askerî ve sivil alanlarda mevkiler sağladılar. 421 yılında *magister militum* makamına oturan Prokopios, sivil bürokrat Anthemios'un kızıyla evlenmişti ve bu yüzden hem yüksek sivil memuriyeti (*eparkhos*) hem de askerî bir komutanlığı (*Illyricum praetorian prefect*) elinde tutan Isidoros ile kayınbiraderdi. Prokopios'un

36 Malalas, 14.16, çev. Jeffreys ed., s. 197–8; Cameron, "The empress and the poet", s. 38, 56–64.

37 J. Harries, "Men without women: Theodosius' consistory and the business of government" içinde: Kelly, ed., *Theodosius II*, s. 67–89, s. 78–9'da.

oğlu Anthemios da 467 ilâ 472 yıllarında beş yıllığına Batı Roma imparatoru görevinde bulunmadan önce, başarılı bir askerî kariyere sahipti. En kıdemli komutanlar *cōnsistōrium*un üyeleriydiler ve çoğu hâlâ senatördü. Fakat bu makamlara düzenli olarak aktif katılım belki de Konstantinopolis'te konuşlanan piyade ve süvarilere komuta eden *magistri militum praesentales* ile sınırlıydı. Bu sebeple pek çoğu sıklıkla sarayda bulunuyordu. Sozomenos, Got Plinta'nın II. Theodosius'un saltanatının başlarında bilhassa sarayda güçlü olduğunu belirtir. Plinta hem yaylı hem de atlı bir generaldi. Başkentteki Ariusçuların anlaşmazlık içindeki hiziplerini birleştirmeyi başarmıştı. II. Theodosius'un generalleri çok başarılı değillerdi. Bu generallerden yalnızca yedi tanesinin ismini biliyoruz: Agintheus, Phlorentios, Hypatios, Loupianos, Makedonios, Saprikios, Theodoulos. Her biri, bir defa bir kanunda ya da Priskos tarafından kaleme alınan kayıp bir eserin parçalarında kaydedilmiştir. Yükselen kimseler yüksek onurlar, makamlar ve yüklü maaşlar verilen ve kayda değer bir servet biriktirmek için fırsat tanıyan memuriyetlerle hizada tutuluyorlardı. Muhtelif generaller en yüksek onur payesi olan *consul ordinarius* makamıyla ödüllendiriyorlardı. Böylece isimleri bir yıla veriliyordu. 419 yılında Plinta, *consul ordinarius*tu. Keza Filistin'de bir isyanın başını ezmişti. Alan Ardabur 427 yılında, gasıp Ioannes'i mağlup ettiği için konsül yapılmıştı. Ardabur'un oğu Aspar 434 yılında, Got Areobindos'un yanı sıra sözü edilen memuriyeti elinde tutuyordu. Romalı Anatolios 440 yılında, Isaurialı Zenon ise 448 yılında konsüllük makamını ellerinde tutmuşlardı.[38]

İmparatorluğun Birliği

Notitia Dignitatum, beşinci yüzyılın başında üretildi. Bir tek öneme haiz, tartışmalı tarih ve kaynaklarla bu eser imparatorluğun doğu ve batı yarılarındaki (*pars Occidens* ve *pars Oriens*) yüksek makamları, rütbeleri ve memuriyetleri listeler. 400 yılı dolaylarında imparatorluğun sivil ve askerî yönetim yapısının bir tasviri olarak bu belge hem paha biçilmezdir hem de oldukça sorunludur. Pek çok kopyası vasıtasıyla günümüze ulaşan nüshası, 420 yılı dolaylarına değin güncellenen, batı nüshasıdır. Bir yandan imparatorluğun her iki yakasındaki uyum ve birliktelik imajını yansıtma arzusunu açık şekilde ortaya koyarken, öte yandan bir

38 D. Lee, "Theodosius and his generals" içinde: Kelly, ed., *Theodosius II*, s. 90–108.

kısmı mevcut papirüslerle desteklenen Mısır askerî listeleri gibi imparatorluğun doğu tarafı için kimi detayları da tam bir dikkatle anlatır.[39]

İmparatorluğun uyumu, tüm kaynaklara büyük bir hevesle yansıtılmıştır. Kanunlar tüm yönetici imparatorların adına çıkarılmış ve her biri belirli bir dilekçe ve sözü edilen bir memurun yerine getireceği bir göreve cevap olsa dahi, imparatorluğun tamamında kavramsal olarak geçerliliğe sahiptir. İmparatorluğun batısında ve doğusunda ikamet eden imparatorların her biri öteki adına sikke bastırmıştır. Arcadius babasının ölümünden sonra Konstantinopolis, İskenderiye ve Antakya'da Honorius için sikke bastırmıştır. Bu sikkeler, imparatorluğun doğu eyaletleri içerisinde dönmüştür. Benzer şekilde Arcadius'un sikkeleri Milano, Ravenna ve Roma da dâhil olmak üzere tüm batı darphanelerinde bastırılmıştır. 397 ile 402 dolayları arasında Konstantinopolis'te çok sayıda basılan bir altın sikke, Arcadius'u ön yüzde (tura), Honorius'u ise arka kısımda (yazı), CONCORDIA AUGG (imparatorlar arasındaki uyum) lejantıyla tasvir eder. 402 yılının ocak ayındaki bir imparatorluk kolajında Arcadius'un oğlu II. Theodosius'un iş birliği, lejantın üçüncü bir G ile değiştirilerek CONCORDIA AUGGG haline getirildiğini gördü. Benzer sikkeler Selanik ve Roma da dâhil olmak üzere öteki darphanelerde de basılmıştı. Bronz sikkeler ise doğu ve batı sarayları arasındaki gerçek ilişkilerden etkilenmeyen aynı uyumlu imparatorluk mesajını yansıtıyorlardı.[40]

Bronz sikkeler üzerindeki her imparatorun büstü genellikle bireysel olarak ön yüzde gösteriliyordu fakat kimi durumlarda imparatorlar arka yüzde birlikte tasvir ediliyorlardı. Söz gelimi 406–408 yıllarında, İskenderiye'de Honorius'un bastırdığı bir bronz sikke, Arcadius ve Honorius'u, II. Theodosius ile betimlemişti. Bazı zamanlar imparatorluk kolajı, ön yüzde birlikte gösteriliyordu. Mesela aynı zamanlarda Antakya'da basılan iki bronz sikkeden biri mal varlığının ilahi koruyucusu Moneta'yı, ötesi ise ön yüzde Antakya *tykhe*sini gösteriyordu.

39 Jones, *Later Roman Empire*, III, s. 347–80 (Ek II); M. Kulikowski, "The *Notitia Dignitatum* as a historical source", *Historia* 49 (2000), 358–77; A. M. Kaiser, "Egyptian units and the reliability of the *Notitia Dignitatum, pars Oriens*", *Historia* 64 (2015), 243–61.

40 *Augustus*ların sayısını GS numarasıyla belirtme uygulaması I. Theodosius'un saltanatı sırasında başlamıştı ve II. Theodosius'un yönetimine değin takribî kırk yıl boyunca devam etmişti. Bakınız: J. Kent, ""Concordia" *solidi* of Theodosius I: a reappraisal", *Numismatic Chronicle* 153 (1993), 77–90.

Bronz sikkeler, altın sikkelerden daha büyük bir birimdi. Çok daha fazla el değiştiriyorlardı. Arkeolojik kazılardan gelen kanıtlar açık şekilde Arcadius'un ölümünden sonra ve beşinci yüzyıl boyunca çok daha az yeni bronz sikkenin piyasaya sürüldüğünü ve hammaddelerinin kalitesinin ve işleme biçimlerinin gözle görünür şekilde gerilediğini göstermektedirler. Eski sikkeler daha uzun süre piyasada kalmışlardı. I. Theodosius, Arcadius ve Honorius'un hepsinin de bakır sikkeleri bir yüzyıldan daha fazla bir zaman kullanılmaya devam etmişti. Bu ise artan şekilde uyumlu imparatorluk imajının yıprandığını göstermektedir.[41]

Mevcut imparatorluk seçkinlerini ön plana çıkarmak için yeni heykeller dikilmiş ve eski gruplar yenilenmiştir. Smyrne'den gelen yazıtlı bir kaide bir zamanlar Constantinus'un ailesine adanan bir imparatorluk heykel grubunun Gratinus, II. Valentinanus, I. Theodosius ve Arcadius'unkiyle yer değiştirdiğini göstermektedir. Belki de yalnızca başlar yeniden oyulmuşlardı. Kayıp bir yazıtın kaydı Valentinianus, Theodosius ve iki oğlunun dâhil olduğu bir imparatorluk grubunun bir zamanlar Pamphylia'daki Side'de bulunduğuna işaret etmektedir. Bithynia'daki Pontoerakleia'da aynı kişileri Honorius olmaksızın tasvir eden bir grup heykel oldukça erken şekilde dikilmiştir. 387 yılında bir vergi talebi, Antakya'da bir isyanın çıkmasına ön ayak olmuştu. Bu isyan sırasında Theodosius ve ailesinin resimleri ve bronz heykelleri alaşağı edilmiş ve yıkılmıştı. Kyrrhoslu Theodoretos kısa sürede yeni heykellerin yeniden inşa edildiğini söyler. Keza aralarında Libanios ve Ioannes Khrysostomos'un da olduğu şehrin liderleri ve önde gelen hatipleri, Gubba olarak tanınan bir keşişin merhametine haiz imparatoru yatıştırmayı amaçlayan yaygın bir halk ağıtı düzenlemişlerdir. Bir levha parçası Theodosius, Arcadius ve Honorius'un, 395 yılı dolaylarında Korinthos'ta yükseldiğini göstermektedir. Sonraki kaynaklar I. Theodosius'un yanında her iki oğluyla birlikte Konstantinopolis'in yeni forumunda

41 J. Kent, 'The coinage of Arcadius (395–408)', *Numismatic Chronicle* 151 (1991), 35–57; P. Guest, "The production, supply and use of late Roman and early Byzantine copper coinage in the eastern empire", *Numismatic Chronicle* 172 (2012), 105–31, 379 ilâ 408 yıllarına tarihlendirilen bronz sikkelerin Atina (MS 379 – 408= 2929 sikke versus MS 408 – 491= 570), Sardeis (1816 v. 710), Filistin Kaisareia'sı (383 v. 171), Nikopolis e pros Istron (92 v. 29) da dâhil olmak üzere ele geçirilen nihai rakamlara bakılmaksızın beşinci yüzyılın geri kalanından çok daha fazla bulunduğunu gösteren çok sayıda arkeolojik kazı alanından buluntu toplar.

atlı heykellerini diktirdiğini ve daha sonra II. Theodosius'un benzer bir heykelinin sözü edilen bu gruba eklendiğini nakletmektedir. Porta Portuensis'te (Porta Portense, Trastevere) keşfedilen bir yazıt, heykellerin Arcadius ve Honorius'a burada 401–402 yıllarında senato ve Roma halkı (SPQR) tarafından adandığını göstermektedir. Günümüzde kayıp durumda olan Ionia'daki Erythrai'da yazıtlı bir heykel kaidesi, Honorius ve II. Theodosius'a birlikte bir ithafa işaret etmektedir.[42]

Honorius'un heykelleri kesinlikle Ephesos ve Aphrodisias gibi imparatorluğun doğu yakasındaki muhtelif şehirlerde dikiliyordu. Arcadius ve Honorius'un, Aphrodisias'ta bir çift olarak durması muhtemeldir. İmparatorlar kesinlikle Konstantinopolis'te, Arcadius'a adanan yeni bir forumun merkezinde, Arcadius Sütunu'nun kaidesinde birlikte tasvir edilmişlerdir. Sözü edilen sütunun Gainas'ın yenilgisini kutlayan friz anlatısı, baştan aşağı tek bir sarmal yapıdan oluşuyordu. Friz kayıp olmasına rağmen 1574 yılında üretilen dört eskizden, bu frizin varlığından haberdarız. Sözü edilen eskizler, sütunun ne kadar kötü bir şekilde çatladığını da ayrıca gösterirler (Levha 13). Muhtelif depremlerde zarar görmüş ve sütunun kendisi on yedinci yüzyılda yıkılmıştı. Yalnızca sütunun epey aşınan kaidesi günümüze ulaşmıştır. Bu ise sütunun merkezî bir merdiveni olduğuna işaret etmektedir. 1574 yılından gelen çizimler, sütun kaidesinin üç yüzünün dört kesitte oyulduğunu göstermektedir. Oyulan her bir kesim sütun üzerindeki sarmal zafer anlatısını tamamlayan jenerik bir mesaj iletiyordu. Sözü edilen sütunun doğu yüzünde, Arcadius ve Honorius birlikte görünüyorlardı. İmparatorlara *tykhe*ler, Konstantinopolis ve Roma senatörleri eşlik ediyorlardı. Güneyde bulunan yüzünde elçiler, imparatorlara hediyeler ve haraçlar sunarken tasvir edilmişlerdir. Batı yüzünde barbar askerler, Roma zaferinin nişanına ve onu koruyan imparatorlara baş eğiyorlardı. En aşağı kesimdeki iki yüz, sanki bir savaş alanında yerlere saçılmış gibi atılan silahlar, zırhlar ve askerî ekipmanlar gösterir. Batı yüzündeki en üst kesitte içinde A ve Ω (alpha ve omega, ezeli ve ebedî) harfleri çevrili bir *khi–rho* yerleştirilen bir

42 *Last Statues of Antiquity (LSA) database*: laststatues.classics.ox.ac.uk/: Corinth, LSA-52; Aphrodisias, LSA-165, 167, 168; Side, LSA-267; Erythrae, LSA-285; Heraclea Pontica, LSA-528, 529; Ephesus, LSA-711; Roma, LSA-1306. Theodosius Forumu'ndaki atlı heykeller için bakınız: B. Croke, "Reinventing Constantinople: Theodosius I's imprint on the imperial city" içinde: McGill vd., ed., *From the Tetrarchs to the Theodosians*, s. 241–64, s. 259'da.

çelenk tutan kanatlı bir çift Nike vardır. Doğu ve batı yüzlerindeki en üst kesitler, muzaffer imparatorların üzerinde bir haç tutan benzer kanatlı Nike'leri içerir. Doğu yüzünde, imparator yine haçı saran bir minyatürde görünebilir. "Zafer" açık şekilde anıtın esas mesajıdır fakat zafere ulaşmanın ve ondan fayda sağlamanın yolu imparatorluk uyumudur.[43]

Gerçekte ise zafer ve uyum giderek daha zor kazanılıyordu. Roma İmparatorluğu'nun yeni halkları ve fikirleri özümseme kabiliyeti, beşinci yüzyılda şiddetli zorluklarla karşılaştı. Paganlar ve Hristiyanlar arasındaki çatışma haddinden fazla abartıldığında bile o zaman muhtelif Hristiyanlar arasındaki rekabet yoğunluk kazandı. Bunun da ötesinde Romalılar ve barbarlar arasında uzun süredir devam eden kutuplaşma tüm sınırlarda yeni tehditler olarak görünen tahtın arkasındaki güce sahip Gotlar, Alanlar, Hunlar ve Vandallar gibi güçlü adamlarla yeni bir döneme girdi. Bu yüzden bu kadar çok tehdit altında, II. Theodosius'un saltanatı sırasında Roma İmparatorluğu'nun birliği ve değişmez hâkimiyeti üzerindeki ısrarla iyi bir şekilde mücadele edilmesi oldukça şaşırtıcıdır. 425 yılında III. Valentinianus'un yükselişi, 395 yılında kurulan imparatorluğun hanedanlar arasındaki bölünme girişiminin yürürlükte kalacağına ilişkin bir onaydı, tıpkı Konstantinopolis sarayının zayıflık anlarında batıdaki iradesini etkileme gücünün bir göstergesi olduğu gibi. İmparatorluğun doğu bölgelerinde geleneksel tarzda ifade edilmiştir bu. Ioannes Malalas hem Theodosius hem de Valentinianus'un heykellerinin bir depremden sonra Anatolios'un nezareti altında, altından mozaikle Antakya'da bir bazilika üzerine dikildiğini nakleder. Vandallar Kuzey Afrika'yı tehdit ettiğinde, doğu orduları batıya gönderildi. Komutanları Aspar ise 434 yılında Batı konsülü olarak isimlendirildi. 435 yılında Theodosius, bir harita sipariş etti. Haritanın nereye yerleştirildiğini bilmiyoruz. Günümüze bir parçası da kalmamıştır. Fakat bu haritanın tüm dünyayı kapsadığını ve antik haritacıların çalışmalarını takip edişini vurguladığını kısa bir ithaf şiirinden biliyoruz.[44]

---

43 R. Grigg, ""Symphōnian Aeidō tēs Basileias": an image of imperial harmony on the base of the Column of Arcadi ", *Art Bulletin* 59 (1977), 469–82; A. Taddei, "La Colonna di Arcadio a Costantinopoli: profilo storico di un monumento attraverso le fonti documentarie dalle origini all'età moderna", *Nea Rhome* 6 (2009), 37–103.

44 Malalas, 14.13, çev. Jeffreys vd., s. 196–7; G. Traina, "Mapping the world under Theodosius II" içinde: Kelly, ed., *Theodosius II*, s. 155–71, s. 165'te.

Herkes bilsin ki
tüm dünyayı,
denizleri, dağları, nehirleri, limanları, boğazları ve kasabaları,
ve keşfedilmemiş alanları içeren bu ünlü eser,
ünlü, dindar Theodosius'umuz [tarafından]
on beşinci konsüllüğünce açılan yılda
en kutsal şekilde sipariş edildi.
Biri yazarken öteki boyayan
biz imparatorun hizmetkârları antik haritacıların
işlerini takip ettik.
Küçük bir alanda tüm dünyayı kucaklayarak
Birkaç ayda onların [işlerini] gözden geçirdik
ve daha iyi bir hale getirdik.
Efendim, sizin bilgeliğiniz,
bizlere görevi başarmayı öğreten
o'ydu.

Yalnızca üç yıl sonra, 438 yılında, çok daha önemli bir şekilde *Codex Theodosianus* tamamlandı ve hem Konstantinopolis'teki Theodosius'a hem de bir müddet sonra Ravenna'daki Valentinianus'a teslim edildi. Birleşik imparatorluğun yasal dilinde, yani Latince yazılan bu metnin batıya gönderildiği vakit, Valentinainus'un Licinia Eudoxia ile evliliklerine tesadüf ediyordu. Valentinianus *cōnsistōrium*u hiçbir zaman doğudan bir hediye ve dayatma olarak gelen kanunlara başvurmadı.

Keza birlikteliğin sembollerine ilişkin yükselen vurgu yeni gerçeklerin üzerini örtemezdi. Doğu ve batı sarayları, kanunen ve siyasal olarak artık daha fazla yakın bir iş birliği içerisinde değillerdi. Theodosius, 438 yılından sonra çıkarılan kanunlar olan *Novella*nın nüshalarını, 477 yılına kadar göndermedi. Öte yandan Valentinianus'un da kanunlarının bir suretini Konstantinopolis'e gönderdiğine ilişkin bir belirti yoktur. Benzer şekilde batı sarayında *Notitia Dignitatum*'un kimi kısımlarında yenilemeler yapılırken, ilk yayınından sonra imparatorluğun doğu yakasında bu belge üzerinde güncelleme yapılmadığı anlaşılmaktadır. *Pars Oriens*in idari sistemi 400 yılı dolaylarında donmuştu, tıpkı 435 yılındaki haritanın barbarlara kaybedilen herhangi bir toprağı tanımaması gibi. 439 yılında bu durum kaygı verici şekilde Kartaca'nın barbarlara kaptırılması ve Kuzey Afrika'nın fethiyle daha kötü bir hal

aldı. E. A. Thompson beşinci yüzyılın kritik olaylarını "Akdeniz iki kısma ayrıldı" diye değerlendirir. İmparatorluğun batı ve doğu kısımlarının siyasal olarak ayrıldıklarını ve çoğu zaman çakışan çıkarları olan ayrı hükümetler olarak diplomasi yürüttüklerini açık şekilde şimdi Panionlu Priskos'un sözlerinde görüyoruz. 449 yılında Hun imparatoru Attila'nın sarayında bulunan Priskos, Konstantinopolis'ten Theodosius tarafından gönderilen bir elçi olarak hizmet ediyordu. "Aetius ve Batı Romalıların imparatoru" Valentinianus'u temsil eden bir diğer elçilik heyetiyle karşılaşmış ve onları "Batı Romalılar" olarak tasvir etmişti.[45]

450 yılının temmuz ayında, II. Theodosius av sırasında atından düştükten sonra öldü. Bu sırada 440'lı yılları Hebdomon Sarayı'nda geçiren Pulcheria tekrar kamu hayatına döndü ve bakire kalma sözünden vazgeçerek, yeni bir imparator ile evlendi. Pulcheria baniliği altında güçlü memuriyetlere gelen adamlar sayesinde sarayda daima etkili oldu. Saraydan uzakta görevlerini ifa eden kimseler dahi onun nüfuzunu kabul etti. Söz gelimi 446 yılında, Theodoretos *augusta*ya, şehri Kyrrhos ve hinterlandının perişan hale geldiğini yazmıştır. Fakat şehrin piskoposu aynı hususu daha detaylı bir şekilde *praefectus praetorio* Konstantinos da dâhil olmak üzere yüksek makamlardaki kimselere iletmiştir. Gerçekten de piskopos yardım edebileceğini düşündüğü her kapıya başvurmuştur, bilhassa piskoposu Kyrrhos'a tıkmakla suçlanan General Anatolios'a. Ateşli bir Ariusçuluk karşıtı olan Theodoretos, Ariusçu generallere bile başvurmuş, Aspar'a yardımı için teşekkür etmiş ve Areobindos'tan zayıf bir yılda birlikleri için talep edilen erzak için hoşgörüde bulunmasını rica etmiştir. Piskoposun talebinden bir kez daha Theodosiuslar çağının sonunda gücün hangi ellerde bulunduğu anlayışını kavrıyoruz. Öyle görünmektedir ki güç generallerin elindeydi ve bu generallerin en tepesinde Aspar vardı.[46]

45 E. A. Thompson, "The foreign policies of Theodosius II and Marcian", *Hermathena* 76 (1950), 58–75, 59'da; Bury, *Later Roman Empire*, I, s. 216–17 Priskos'un terminolojisine dikkat çekmiştir fakat "Batı Roma İmparatorluğu zamanında görünürdeki herhangi bir düşüncenin var olduğu anlamına gelmediğini" belirtmiştir. Priskos'tan konuyla ilgili pasajın tam bir çevirisini sunar.

46 Theodoret, *Letters,* 42, 43, 79, 92, 111, 119, 121, 139; Harries, "Men without women" içinde: Kelly, ed., *Theodosius II*, s. 67–89; D. Lee, "Theodosius and his generals" içinde: Kelly, ed., *Theodosius II*, s. 90–108, s. 93–4, 97–8'de.

VII

ASKERLER VE SİVİLLER, 451-527

II. Theodosius'a hizmet eden Alan General Aspar, 434 yılındaki *consul ordinarius*luğunu kırk iki santimetre çapında ve neredeyse sekiz libre ağırlığında bir *missorium* sipariş ederek işaretlemiştir (Figür 21). Kompozisyon üç kısımda, yatay şeritler halindedir. Aspar, orta kısımda bulunur. Vahşi kediler tarafından desteklenen, *sella curulis*in bir versiyonu olan sıra üzerinde oturur. Toga giyer. Sağ elinde, havada, eskiden yarışları başlatmak için kullanılan bir bez parçası ya da bayrak olan bir *mappa* tutar. Keza ismi daha sonra at yarışlarıyla aynı anlama gelmiştir. Aspar'ın arkasında, ismini dedesinden alan küçük Ardabur durur. Küçük Ardabur *praefectus praetorio* olarak tanımlanır ve genç adamın ilk kamu memuriyeti oyunlar sahneye koymasını da gerektirir. Kendisi de 447 yılında konsül olacaktır zaten. Fakat şimdilik Ardabur'un *mappa*sı havada tutulmaz, sol bileğinin üzerine düşer. Levhanın lejantında açıklandığı gibi bu bir kutlama değildir: *Flavius Ardabur Aspar, vir illustris, comes, magister militum et consul ordinarius*. General Kont Aspar sol elinde konsüllük asasını tutar keza kendisi yarışlar ve parasını ödediği mücadelelerden müteşekkil, bütün bir ay düzenlediği konsüllük oyunlarına nezaret eder vaziyette gösterilir. Aspar'ın hemen yukarısında, levhanın üst kısmında, 427 yılında konsül olan babası (büyük) Ardabur'un resmi bulunur ve konsüllük asasını tutar. Ardabur'un üzerinde, 419 yılının konsülü Plinta vardır. Çocuğun, anne tarafından dedesidir ve o da bir konsüllük asası tutar. Önceki iki konsül de vefat etmişlerdir. Bu sebeple göksel bir şeritte asılı dururlar ve madalyonlar içerisinde tasvir edilirler. Aspar ve oğlunun solunda ve sağında Roma, ikinci bir şehrin (muhtemelen Konstantinopolis ya da

Figür 21: Aspar'ın gümüş missoriumu, Floransa Arkeoloji Müzesi.

Aspar'ın konsüllük yılını Vandallarla mücadele ederek geçirdiği Kartaca) temsili *tykhe*ler durur. Levhanın en alt kısmında birtakım atılan kalkanlar, ok uçları, Aspar'ın ailesinin Yeni Roma için mağlup ettiği düşmanların silahları ve zırhları vardır.

Bu tür levhalar, oyunların sahnelenmesini anmak için taraftarlar ve meslektaşlar adına hediye olarak oyulan konsüllük fildişlerinden daha büyük bir kalitede üretilmiş olmalarına rağmen bu günümüze ulaşan tek konsüllük *missorium*udur. Aynı dostlara fildişi diptiklerle gönderilen gümüş kâseler ve en azından bir konsül için yapılan gümüş kaşıklara ilişkin atıflar vardır. Gümüşün işlenmesi fildişinden çok daha kolaydı ve kolay şekilde eritilip tekrar kullanılıyordu. Belki de bu, bilinen takribî elli fildişiyle karşılaştırıldığında, yalnızca neden bir adet konsüllük levhasının olduğunu açıklar. Aspar'ın levhasına en yakın ikonografik benzerlik, 388 yılında imparatorun iktidardaki onuncu yılını (*decennalia*) kutlamak için üretilen, I. Theodosius'un çok daha ağır ve çok daha görkemli *missorium*unda bulunur. I. Theodosius, ileriye dönük ve oturur vaziyettedir. Kendisi yanındaki eş imparatorlar II. Valentinianus ve Arcadius'tan daha büyük olarak gösterilir. Bu, on dokuz imparatorluk *missorium*undan sonuncusudur. Tamamı gümüştür ve hepsi de

dördüncü yüzyıldan sonrasına tarihlendirilirler. Sözü edilen bu ürünler hediye olarak imparatorun dostlarına, bilhassa ordudaki arkadaşlarına dağıtılmışlardır. Ardabur'un ailesinin de böylesi bir dördüncü yüzyıl levhasına sahip olması muhtemeldir. Eğer bu levhalar beşinci yüzyılda hâlâ imparatorlar tarafından üretiliyorlarsa, onların da birkaç tane almış olmaları ihtimaller dâhilindedir. [1]

Markianos ve Leon

Aspar, Markianos'u imparator yapmıştı ve böylesi bir girişimde bulunurken kendi mevkidaşını atama hakkı bulunan kıdemli *augustus*, Batı Roma İmparatoru III. Valentinianus'a danışmamıştı. Gelgelelim III. Valentinianus'un Konstantinopolis'te nüfuzu yoktu ve imparatorluğun batısında da Aspar ile yüzleşmek için çok zayıftı. Markianos, Aspar'ın hanesinde hizmet etmişti ve temsil ettiği çıkarlar için uygun bir figür olarak görülüyordu. Müdahale edebilecek ve hatta tahta kendisini geçirmenin yollarını arayabilecek Flavius Zenon *patricius* rütbesinden azade kılınmıştı. Pulcheria bu oyunun içine çekilmiş, Markianos ile evlenmeyi kabul etmişti. Keza kendisi muhalifleri tarafından mahkûm edilmişti. *Dioskoros'un Hayatı*'nda benzer bir hikâye, bir "Nestoriosçu" olan Markianos için "zina aşkıyla yandığı" söylenen Pulcheria'ya aktarılmıştır. II. Theodosius'a büyük bir elma verildiğinde, imparator bu elmayı sevgili kız kardeşine vermişti. Fakat şeytan bu elmayı Markianos'a vermesi için Pulcheria'nın kanına girmişti. II. Theodosius, Markianos'u Thebais'e sürdü ancak imparatorun ölümü üzerine tekrar çağrıldı ve zar zor koruduğu bekâretini arzulayarak teslim etmek isteyen Pulcheria tarafından imparator yapıldı.[2]

Ioannes Malalas'a göre yeni imparator derhal "önceki imparatorun sevgilisi" Khrysaphios'un kafasını kesmiş ve "mallarını müsadere

1 C. Zaccagnino vd., "The *missorium* of Ardabur Aspar: new considerations of its archaeological and historical contexts", *Archaeologia Classica* 63 (2012), 419–54. Kurşun izleriyle birlikte kâsenin %95'i gümüş ve %4'ü bakırdır. Ayrıca bakınız: R. Leader-Newby, *Silver and Society in Late Antiquity* (Aldershot, 2004), s. 11–59.

2 R. W. Burgess, "The accession of Marcian in the light of Chalcedonian apologetic and Monophysite polemic", *Byzantinische Zeitschrift* 86–7 (1993–4), 47–68. Evagrios bu yorumla çelişir ve Pulcheria'nın iffetli bir şekilde kaldığını ve Markianos'un saltanatının imparatorun erdemi in bir ödülü olduğunu belirtir.

etmiştir." Marcellinus Comes bu eylemlerin, Pulcheria'nın emri üzerine gerçekleştirildiğini iddia eder. Eğer Khrysaphios Hunların yatıştırılmalarını savunmuşsa, Markianos bu politikaya kesinlikle Aspar'ın ısrarı üzerine son vermişti. Attila dikkatini imparatorluğun batısına çevirmiş ve 452 yılında Aquileia'yı kuşatmıştı. Fakat 453 yılında vefat etmiş ve bir süreliğine Hun tehdidi nihayete ermişti. Fakat Batı sarayında huzur yoktu. 454 yılının eylül ayında Valentinianus, Aetius'u kendi elleriyle öldürmüştü. Ertesi yıl, yani 455 tarihinin mart ayında Valentinianus ise Aetius'a sadık kimseler tarafından katledilmişti. Kıdemli senatör Petronius Maximus hem cinayetlere hem de hevesli bir şekilde tahtı ele geçirme işlerine karışmış gibi görünmektedir. Buna rağmen yalnızca mayıs sonuna kadar hayatta kalabilmiş, Roma'ya kaçarken o da öldürülmüştü. Petronius Maximus, tıpkı kırk yıl önce İskenderiye'deki Hypatia gibi kiremit parçalarıyla katledilmişti. Günler sonra 2 Haziran 455 yılında, Geiseric'in Vandalları Roma'yı kuşatmışlar ve *Augusta* Licinia Eudoxia'yla o zamanlar on yedi ve on beş yaşlarındaki kızları Eudoxia ve Placidia'yı esir almışlardı. *Augusta*lar, Eudoxia'nın Geiseric'in oğlu Huneric ile evleneceği (bu çift on üç yıl önce bir akit ile nişanlanmışlardı) Kartaca'ya götürüldüler. İkinci kız Placidia, Romalı senatör Anicius Olybrius ile nişanlanmıştı. Bu evlilik de Geiseric ve Markianos arasında pazarlığın bir parçası olarak yürütülmüştür. Bu sebeple Eudoxia ve Placidia, Konstantinopolis'e gönderildiler. Anicius Olybrius, Vandal saldırılarından sonra, Stylites Daniel'i ziyaret edeceği Konstantinopolis'e kaçmıştı. Sözü edilen aziz, senatöre *augusta*ların Anicius Olybrius'a geri döneceğini önceden bildirmişti.[3]

Stylites Daniel'in Hayatı kesinlikle dikkat çekici bir kaynaktır. Çünkü elimizde Markianos ve Leon'un saltanatlarına ilişkin çağdaş bir seküler anlatı bulunmamaktadır. Kullanışlı bilgiler kısa bir şekilde Hydatius ve Marcellinus Comes'in khronographialarında kaydedilir ve daha uzun parçalar Malkhos ve Priskos'un eserlerinden gelir. Şu an elimizde olmayan

3 Malalas 14.28–34, çev. Jeffreys vd., s. 201–2; Marcellinus Comes, çev. Croke, s. 20–22; *Daniel the Stylite*, 35, çev. Dawes ve Baynes, s. 27–8. Ayrıca bakınız: Procopius, *Wars*, 3.6.3, çev. Dewing ve Kaldellis, s. 157. Bu kaynak içerisinde Aspar'ın Ariusçu bir imparator olarak kolay şekilde kabul edilmeyeceği nakledilir –ki bu, altıncı yüzyılda da geçerli bir durumdu. Fakat beşinci yüzyılda durumun böyle olup olmadığı açık değildir. Batıda bu dönem için ayrıca bakınız: Kulikowski, *Imperial Tragedy*, s. 192–213.

kaynaklar Ioannes Malalas ve *Ekklesiastike Historia*'yı 593 yılında tamamlayan Evagrios'un da dâhil olduğu daha sonraki muhtelif yazarlar tarafından kullanılmışlardır. Markianos'u gayretle destekleyen Evagrios'a göre imparator "Trakya kökenli bir askerin oğludur" ve yükselişi daha önce bir dizi işaret tarafından gösterilmiştir. Markianos "ilahi meselelerde dindar ve tebaasıyla ilgili hususlarda ise mütevazıdır." İmparator, çıkarlarını teşvik ettiği aynı görüşteki bir dizi general ve senatörün desteğine güveniyordu. 452 yılında çıkarılan bir yasa konsüllerin yekûnlarını ödeme ve hediyelere harcamalarını sınırlandırıyor ve cömertliklerini Konstantinopolis'in su kemerlerine yöneltiyordu. Evlilik kısıtlamaları kaldırılmıştı ve bundan böyle senatörlerin en özgür kadınlarla, hatta görece fakir (fakat tabii ki tam yoksul değil) kadınlarla evlenmelerine izin verildi. En önemlisi de *collatio glebalis* (senatörlerin toprak sahipliği üzerinden alınan bir vergi) terk edildi. Senatörlerin detaylı bir mal varlığı kaydı tutuldu. 371 yılından beri bu fazladan vergiye tabi toprakların kaydı, bir *decurio*nun senatoya yükselmesinin gerekli bir adımıydı.[4]

Evagrios'un aksine, çok daha sonra Mısır'da yazan Nikiulu Ioannes, Markianos'un tahta çıktığı esnada dünyayı bir karanlığın kapladığını nakleder. Nikiulu Ioannes, dördüncü ekümenik konsil olan Khalkedon Konsili'ne atıfta bulunur. 8 Ekim 451 yılında toplanan bu konsil, 433 yılında İskenderiye ve Antakya kiliselerinin mutabakatıyla kâğıt üzerinde kalan çatlakları açmıştı. Meseleler, 448 yılından itibaren hızlı bir şekilde bozulmuş ve Konstantinopolis'teki bir manastırın başında bulunan, Nestorios karşıtı Eutykhes'in vaazlarıyla kırılma noktasına gelmişti. 448 yılının başlarında II. Theodosius, Nestoriosçu Tyros Piskoposu Eirenaios'u görevden almış ve piskoposun öğretilerine yasak getirmişti. Sonrasında üretken mektup yazarı Theodoretos'u Antakya'nın idari alanında bulunan Kyrrhos'taki piskoposluğuna hapsetmişti. 431 yılında Theodoretos, Nestorios'un cezalandırılmasını reddetti ve sonrasında İskenderiye ve Antakya kiliselerinin mutabakatına itiraz etti. Eirenaios'un yükselişine laf dokundurmuş ve bir hiciv kaleme almıştır.

4 Evagrius, 2.1, çev. Whitby, s. 56–60. Ayrıca bakınız: S. Barnish, "A note on the *collatio glebalis*", *Historia* 38 (1989), 254–6; C. Humfress, "Poverty and Roman law" içinde: M. Atkins ve R. Osborne, ed., *Poverty in the Roman World* (Cambridge, 2006), s. 183–203. Priskos fr. 19 tercüme şuradan alınmıştır: G. Greatrex ve S. Lieu, ed., *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars Part II, ad 363–630* (Abingdon, 2002), s. 46.

Eranistes isimli bu eser "Ortodoks" isimli zeki bir Antakyalı ile Eranistes adını taşıyan gezgin bir dilenci ve sapkınlıkların koleksiyoneri arasındaki bir diyalogdur.

Öyle gözükmektedir ki Eranistes'in görüşleri çalışmanın farkına varan ve Nestoriosçuluğun canlandığını Papa Leo'ya yazan Eutykhes'in savunduğu düşünce biçimlerine benzemektedir. Fakat Eutykhes'in Nestorios karşıtı kristolojisinin tam olarak Konstantinopolis'te başkaları tarafından dile getirilmediği ortaya çıkmıştı. En nihayetinde Eutykhes'in mahkemeye çıkarılması ve aforoz edilmesiyle sonuçlanan olayda Konstantinopolis Piskoposu Phlabianos karşı bir suçlamada bulunmuştu. Eutykhes'in tam olarak inandığı şey duruşmada ortaya çıkmadı ve bunun yerine kabul etmek istemediğine, yani İsa'nın "çift tabiatlı" olduğuna odaklanıldı. Keşişin cezalandırılması bir konsilin daha toplanmasını gerektiren daha büyük bir çatışmaya yol açtı. Sözü edilen bu konsil, 449 yılının yazında bir araya gelen ve başkanlığını İskenderiye Piskoposu Dioskoros'un yürüttüğü, İkinci Ephesos Konsili'dir. Bu konsilde Theodoretos ve Antakya Piskoposu Domnus gibi Phlabianos da ihraç edildi ve sürgüne gönderildi. Markianos saltanatının başındaki Khalkedon Konsili ise bu durumu ele almak için bir araya geldi.[5]

Khalkedon Konsili, İsa'nın tek bölünmemiş bir doğası olduğunu ve onun yalnızca iki doğadan değil, aynı zamanda iki doğada bulunduğunu... farklı, değişmez, ayrılmaz bir şekilde vücuda geldiğini" belirterek, 449 yılında bir araya gelen konsilin kararını geri aldı. İsa'nın iki özünün tanınması, Khalkedon yanlısı Ortodokslar için önemliydi. Keza aksi halde İsa ne Tanrı'nın ilahlığını ne de insanoğlunun doğasını paylaşacak, bu yüzden her ikisinden de farklı olacaktı. Miafizitler, İsa'nın tek doğasının farklı doğaların bir harmanı değil fakat kombinasyonu olduğuna inanarak, bu durumu bir sorun olarak kabul etmediler. Khalkedon Konsili sorunu bitirmek yerine, savunucularını miafizitlerin daha ateşli kısımlarını, bilhassa monofizitiz (Nikiulu Ioannes gibi yandaşları Ortodoks olarak anılıyorlardı) olarak adlandırılan karşıtlarını savunmak için kışkırttı. Miafizitizm, Konstantinopolis'in doğusundaki Hristiyanlar arasında baskın dogma olarak kaldı, tıpkı Ariusçluğun (İsa'nın baba Tanrı tarafından yaratıldığına, dolayısıyla

5 G. Bevan ve P. Gray, "The trial of Eutyches: a new interpretation", *Byzanti ische Zeitschrift* 101 (2008), 617–57.

Levha 1. Dört at tarafından çekilen bir güneş arabası mozaiği, Capella di Sant'Aquilino, Milano.

Levha 2. Symeonios'un adını taşıyan gümüş kadeh (Walters Art Museum).

Levha 3. Bir zamanlar tiyatroya bakan büyük bir sütunlu cadde olan Ephesos'taki stoa ya da embolos.

Levha 4. Antakya'daki bir hamamdan gelen bu mozaik Dionysos ve Hermes'i gösteriyor (Fotoğraf: Worcester Art Museum. Antakya ve çevresi kazılarının izniyle. Sözü edilen bu kazılar saygıdeğer Dr. Austin S. Garver ve Sarah C. Garver'in bağışlarıyla finanse edilmiştir).

Levha 5. Konstantinopolis, Antakya, Roma ve İskenderiye tykheleri (Esquiline Hazinesi, British Museum'un izniyle).

Levha 6. Smirat'tan gelen Magerius Mozaiği, Sousse Arkeoloji Müzesi, Tunus (Fotoğraf: Wikimedia).

Levha 7. Iulius Dominus Mozaiği, Kartaca (Fotoğraf: Wikimedia).

Levha 8. Piskoposluk bazilikasındaki mozaik, Herakleia Lynkestis, Kuzey Makedonya.

Levha 9. Peutinger haritası, Konstantinopolis tykhesi ve şehrin konumu (Fotoğraf: Wikimedia).

Levha 10. Theodosius Limanı'na doğru bakan Konstantinopolis deniz surları.

Levha 11. Bugün Yerebatan Sarnıcı olarak isimlendirilen Basilica Cistern, İstanbul.

Levha 12. Porfir lahitler, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.

Levha 13. Arcadius Sütunu'nun doğu yüzünün çizimi (Freshfield Album, Trinity College, Cambridge izniyle).

Levha 14. Barberini koleksiyonundaki fildişi, Louvre Müzesi, Paris.

Levha 15. Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus'un fildişi konsül diptiği (Metropolitan Museum of Art).

Levha 16. Ayasofya'nın kubbesi.

Levha 17. Küçük Ayasofya olarak da bilinen Aziz Sergios ve Bakkhos Kilisesi, İstanbul.

Levha 18. Dokuz Dâvûd Levhası'nın en büyüğü. Bu levhada Dâvûd, Câlût'u öldürürken gösteriliyor (Metropolitan Museum of Art).

Levha 19. Monogramlı cam sikke ağırlığı (Metropolitan Museum of Art).

Levha 20. Selanik kara surlarının önündeki Aziz Demetrios'u gösteren mozaik.

Levha 21. Apsiste bulunan bu mozaikte melekler, Bakire ve Çocuk İsa'nın yanında duruyorlar, Kiti, Kıbrıs.

Levha 22. "Rinceau'daki Kuş Evi" olarak isimlendirilen mekândan gelen mozaik parçası, Antakya, Baltimore Museum of Art.

Levha 23. Kudüs ve Ürdün Nehri Vadisi'ndeki diğer şehirleri gösteren Madeba mozaik haritası, Madeba, Ürdün (Fotoğraf: Sean Leatherbury/Manar al-Athar).

Levha 24. "Hippolytus Hall" (Madeba) olarak anılan yerde bulunan zemin mozaiğindeki üç tykhe: Roma (Konstantinopolis), Gregoria ve Madeba (Fotoğraf: Steve Walsh/ Manar al-Athar).

Levha 25. Aziz Stephanos Kilisesi zemin mozaiği, Umm ar-Rass, Ürdün (Fotoğraf: Sean Leatherbury/Manar al-Athar).

Levha 26. Aziz Stephanos Kilisesi zemin mozaiği, Umm ar-Rass, Philadelphia (Amman) ve Madeba detayları (Fotoğraf: Miranda Williams/Manar al-Athar).

Levha 27. Kudüs'teki Kubbetü's-Sahre'nin inşasını kaydeden mozaik yazıt detayı (Fotoğraf: Elias Khamis/Manar al-Athar).

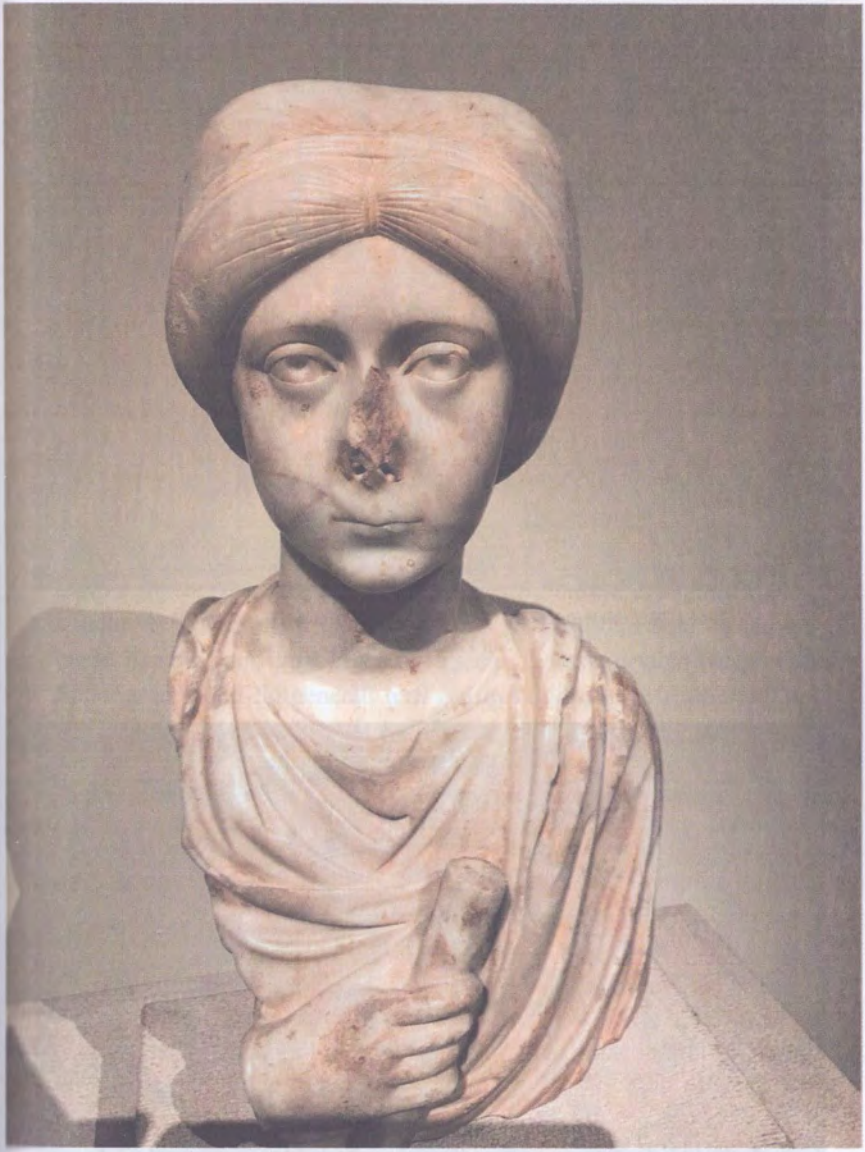

Levha 28. Bone takan genç bir kadının portre büstü,
Metropolitan Museum of Art, New York.

Levha 29. Litürjinin Büyük Girişi sırasında Ioustinianos'u gösteren mozaik, San Vitale, Ravenna.

Levha 30. Tecelli Mozaiği, Azize Katherine Manastırı, Sina Dağı (Wikimedia).

İsa'nın doğasının babadan farklı ve daha aşağı bir mevkide olduğuna inanan kristolojik biçim) imparatorun batı eyaletlerine yerleşen Gotlar ve "barbarlar" arasında baskın hale gelmesi gibi.

26 Ocak 457 tarihinde Markianos, Theodosius'un yalın ayak Hebdomon'a yürüyüşünün izini sürerken hastalandı. İmparator tam on yıl önce şehri vuran büyük depremi anan yıllık bir litürjik alaya önderlik ediyordu. Öyle görünmektedir ki gut hastalığından mustaripti ve ayakları fena şekilde iltihaplanmıştı. Bu iltihap ise sadaka dağıtırken, tüm o mesafe boyunca aksamasına sebep olmuştu. Keza ertesi gün kangren ya da sepsisten vefat etti. Pulcheria iki yıl evvel ölmüştü fakat Aspar hâlâ yaşıyordu. Markianos'u seçtikten sonra hâlâ Konstantinopolis'te *magister militum praesentalis* olarak hizmet ediyordu. Alan general, Leon'un tahta geçişini ayarladı.

Markianos öldüğünde, Roma'da bir Batı imparatoru bulunmuyordu. Petronius Maximus'un yerine iki yıldan daha az bir süre için Avitus geçti. Ioannes Malalas'a göre Markianos daha önceki evliliğinden doğma kızıyla evlendirilen Anthemius'a taç giydirmişti. Fakat Leon hızlı bir şekilde bir Batı Roma imparatoru seçip, Avitus'u deviren Ricimer ve Maiorianus isimli iki generali terfi ettirip ödüllendirdi. Anthemius'un kızıyla (yani, Markianos'un büyük torunu) evlendirilen Ricimer *patricius* haline gelip *magister militum* olarak batı ordularının komutanlığına yükseltildi. Ricimer'in astı Maiorianus ise Alamannilere karşı başarılı bir sefer yürüttü ve ordusu tarafından imparator ilan edildi. Ricimer uzaktaki Leon'un çıkarlarını temsil etmek yerine, tahtta bulunan güvenilir ahbabının yanında bulunmayı tercih etti ve Maiorianus'un, Galya ve İspanya'daki daha sonraki zaferleri otoritesini pekiştirdi. İmparator ordularına liderlik ederken, Ricimer'i Roma'da bıraktı. Bu ise onun yıkımını hazırladı. Geiseric'in Vandallarına karşı alınan bir yenilginin akabinde Ricimer, Maiorianus'u önce alıkoyup tahttan indirdi, sonra da kellesini aldı. Ricimer, Maiorianus'un halefi Libius Severus (461–465) ve 467 yılından 472 yılına kadar hüküm süren ve fetret döneminde (465–467) imparator unvanı olmaksızın yönetimde kalan, daha önce bahsettiğimiz kayınpederi Anthemius'un saltanatlarının arkasındaki güç olarak kaldı.[6]

Ricimer'in Konstantinopolis'teki mevkidaşı güçlü oğulları küçük Ardabur, Patricius ve Hermanaric tarafından desteklenen yaşlı Aspar

6 Kulikowski, *Imperial Tragedy*, s. 214–26.

olarak kaldı. Oğullarının ismi Aspar'ın gücünü yansıtıyordu. Ardabur, büyük babasının Alan ismine sahipti. Patricius'a şimdilerde rütbesini işaret eden Romalı bir isim verilmişti. Hermanaric ise Plinta'dan gelen atalarını ve yakın zamanlarda üç kez evlenen babasının Gotik evliliklerini gösteren bir Got adını taşıyordu. Aspar son karısının yeğeni Theoderic ile de akrabaydı. Theoderic şimdilerde imparatorluğun içine yerleşen bir Got ordusunun lideriydi ve kısa süre sonra önemli bir figür haline gelecekti. Priskos, "sıklıkla Trakya üzerine baskın yapan barbarları cesaretle gerisin geriye süren Aspar'ın asil ruhlu Ardabur'un" Markianos tarafından doğu orduları komutanı yapıldığını ve bu rütbesini Leon'un saltanatında koruduğunu söyler bize. Küçük Ardabur, Stylites Symeon'un vücudunun Antakya'ya getirilmesi ve orada türbesinin inşa ettirilmesinden sorumluydu. Tahta çıkışı üzerine Leon en büyük kızı Ariadne'yi 459 yılında konsül olacak olan Patricius ile evlendirmeyi vaat etmişti. Hermanaric, 465 yılında konsüldü. Fakat Leon o yıl, Aspar ve klanına karşı harekete geçti.[7]

Priskos'a göre küçük Ardabur "kendi arzularını frenleyemez hale gelmiş ve kimi zaman kadınsı davranır olmuştu." Antakya'da "kendisini pandomim sanatçıları, sihirbazlar ve sahne gösterileriyle eğlendiriyordu." Çok daha kötüsü Konstantinopolis'te, Kodissa'nın oğlu Tarasis isimli bir Isaurialı, Leon'u küçük Ardabur'un Sâsânîlerle bir komploya karıştığı şeklinde bilgilendirmişti. Ardabur memuriyetinden alındı. Leon ise oğluna karşı çıkmayan, başına gelecek cezalardan koruyan Aspar ile açık bir ayrılığa düştü. Çok sayıda Isaurialı 460 yılı dolaylarından itibaren Konstantinopolis'e gelmişti. Pek çoğu, Leon tarafından vücuda getirilen *Ekskoubitores*lere katılmışlardı. Aspar'ın Gotlarına ve Alanlara karşı etkili bir denge unsuru olan bu birlik belki de tamamen kendisine sadık olarak tasarlanmıştı. Tarasis, *Ekskoubitores*lerin komutanıydı. Kaynaklarımız Illous, Illous'un kardeşi Trokondos ve Indakos Kottunes de dâhil olmak üzere pek çok önde gelen Isaurialının isimlerinden bahsederler. Her biri güçlü olan bu Isaurialıların köleleri, azatlıları, kan ve evlilik yoluyla edindikleri akrabaları vardı ve çoğu aynı ismi taşıyorlardı. Leon kendisini Isaurialılarla sarmanın ötesinde keşişler de dâhil olmak üzere Konstantinopolis'teki önemli kimselerin desteklerini kazanarak, yönetiminde kişisel dindarlığı sivriltmek için harekete geçmiştir. Ioannes Malalas'a göre imparator, önde gelen paganlardan biri

7 *Easter Chronicle*, çev. Whitby, s. 85–6; Malalas 14.37, çev. Jeffreys vd., s. 203.

olan eski *quaestor* Isokasios'u Hristiyanlığa dönmeye zorlamıştı. "Pazar günleri ne flüt ne lir ne de herhangi bir başka müzik enstrümanının çalınmaması hususunda kutsal bir yasa ilan ederek, pazar günlerinin dinlenme günü olması gerektiğini emretmişti." Kimi raporlara göre bu durum müzik, oyunlar, sporlar ve festivallere alışkın bir şehirde popüler değildi. Hâlihazırda bu yasa yalnızca yazılı olarak kalmış gibi görünmektedir. Ayak direyen vatandaşlar için çok daha kötüsü 464 ve 469 yıllarında Konstantinopolis genelinde ortaya çıkan büyük yangınlardı. Şehrin sekiz bölgesi yanmış, sayısız ev ve iş yeri harap olmuştu. Bir süre için yıkım, imparatoru Aziz Mamas'taki bir banliyö sarayına yerleştirdi. Bu saray, Boğaz'da, şehrin kuzeyinde bulunuyordu.[8]

Leon kayınbiraderi Basiliskos'u *magister militum praesentalis* mevkisine yükseltti ve Isaurialılarla tam uyumlu hale geldi. 466 yılında Leon'nun kızı Ariadne, Zenon ismini alan Tarasis (Konstantinopolis'i Attila'ya karşı savunan Isaurialı Flavius Zenon'nun adı) ile evlendi. Bir kaynak Tarasis'in daha evvelden bir karısının ve Zenon isimli bir oğlunun olduğunu aktarır. Fakat sözü edilen kadının ve çocuğun ölüm tarihlerini bilmiyoruz. Tarasis Zenon Trakya'daki orduya komuta etmek üzere atandı fakat pek de sevilmediği ortaya çıktı ve bir isyanla karşılaştı. Buna rağmen 469 yılında büyükbabasının ismini alan Leon isimli bir oğlanın babası olunca, şansı tekrar döndü. Tarasis Zenon *consul ordinarius* olarak ödüllendirildi ve doğu orduları komutanı yapıldı. Bu sıfatla bir diğer Isaurialı Indakos Kottunes'i Papirion Kalesi'nden çıkardı. Indakos Kottunes sözü edilen bu merkezden tüm Küçük Asya'ya akınlarda bulunuyordu, öyle gözükmektedir ki Zenon kendisini daha güçlendirmeyi amaçlıyordu. Papyrius (ya da Papirius) olarak anılan *Castellum Papirium* bugün Çandır Kalesi ve Bağdat Kırı olarak bilinen iki siteyle tanınmaktadır. Her ikisi de Stylites Ieshu tarafından verilen tasvire uyar: "[Zenon'un] kendi yurdundaki zapt edilmez kaleleri."

8 Malalas 14.39, çev. Jeffreys vd., s. 204. Ona Aspar'dan ayrılması için bir zemin hazırlayan Leon'un yarattığı Arius karşıtı platform için bakınız: P. Wood, "Multiple voices in chronicle sources: the reign of Leo I (457–74) in book fourteen of Malalas", *Journal of Late Antiquity* 4 (2011), 298–314. Aspar'ın düşüşünden sonra Ardabur'un oynadığı role, bilhassa Theodosiusların son *augusta*sı Iulia Anicia ile evlenen Areobindos'a ilişkin bakınız: M. MacEvoy, "Becoming Roman: The Not-So-Curious Case of Aspar and the Ardaburii", *Journal of Late Antiquity* 9 (2016), 483–511.

Papirion, takip eden yirmi yıl boyunca siyasi entrikalarda ve hizip savaşlarında sıklıkla yer alır.[9]

Batı'da dönen meselelere ilgi duyan ve Ricimer'e destek sunan Leon, 468 yılında, karısı Berina'nın kardeşi Basiliskos'u Vandallara karşı bir sefer düzenleyen ordunun komutasında göndermiştir. Aynı zamanda yeni Batı Roma İmparatoru Anthemius (iddiaya göre çok daha önce Markianos tarafından seçilmişti) şimdi Roma'ya gönderilmişti. Anthemius'un beş yıllık saltanatı katili Ricimer ile birlikte oldukça kötü şekilde bitecekti. Onun yerine bir önceki imparatordan daha da geçici Placidia'nın kocası Anicius Olybrius geçti ve doğu prensesini batıda çok kısa bir süreliğine *augusta* yaptı. Basiliskos'un seferi hem askerî hem de ekonomik olarak bir felaket getirdi. Ioannes Malalas'a göre muazzam bir deniz savaşı patlak vermişti fakat "Basiliskos, Vandalların kralı Geiseric'ten gelen rüşveti kabul etmiş ve donanmasına ihanet etmiş" yalnızca kendi gemisi kaçabilmişti. "Donanmanın geri kalanı ve ordu mağlup olup batmıştı."[10]

Basiliskos yenilgisi ve Zenon'un doğuya dönmesiyle Leon, kısa süreliğine Aspar ile uzlaşmaya zorlandı. İkinci kızı Leontia, Caesar isimli Patricius ile evlendi. Fakat 471 yılında Aspar ve oğlu öldürüldü. Aspar'ın uzun hâkimiyetinin kanlı sonu Marcellinus Comes tarafından kısaca kaydedilir: "*Patricius*ların başı Aspar oğulları Ardabur ve Patricius ile… en son tayin edilen *caesar* ve İmparator Leon'un Ariusçu damadı, Ariusçu ailesiyle sarayda hadımların kılıçlarıyla yaralandılar ve telef edildiler." *Epitome Khronon* tarafından takip edilen Ioannes Malalas babanın sarayda katledildiğini ve her ikisi de senatör olan oğulların ayrı ayrı bir senato toplantısı sırasında öldürüldüklerini belirterek daha fazla detay verir. Öne sürülen tahta el koymak ve muhtemelen Patricius'u imparatorun yerine geçirmek için girişilen bir komployduu. Aspar'ın takipçileri isyan ettiler ve kim olduğu bilinen Ostrys tarafından önderlik edilen bir Got birliği saraya girdi ve *Ekskoubitores*lerle mücadeleye tutuştular. Ostrys, Aspar'ın sevgilisiyle kaçmış ve "ölü adamın Ostrys dışında dostu yok" diye bağıran kalabalığın saygısını kazanmıştır. İşte bu sebeple Leon'a "kasap" sıfatı verilmiştir.[11]

9 *The Chronicle of Pseudo-Joshua the Stylite*, çev. F. Trombley ve J. Watt (Liverpool, 2000), s. 12.

10 Malalas 14.44, çev. Jeffreys vd., s. 206.

11 Marcellinus Comes, s.a., 470, çev. Croke, s. 25; Malalas 14.40, çev. Jeffreys vd., s. 204–5; *Easter Chronicle*, çev. Whitby, s. 89, bölüm hatalı olarak 467 yılına tarihlendirilir.

Leon'un ikinci kızı Leontia, Markianos (büyükbabası, İmparator Markianos'un ismini almıştı) ile tekrar evlendirilmişti. Öyle gözükmektedir ki Leon'un henüz bebek yaşta vefat eden bir oğlu da vardır. Sözü edilen bu çocuğun ismi günümüze kadar gelmemiştir. Anısı ise yalnızca bir yıldız falında ve *Stylites Daniel'in Hayatı*'ndaki (38) bir imada bulunur. Bu sebeple önceden belirlenen halefi, büyük torunu ve adaşı Leon'du. Leon, Ariadne ve Zeno'nun oğullarıydı ve *caesar* olarak isimlendirilmişti. 473 yılının kasım ayında kıdemli Leon hastalığa düşünce, küçük Leon *caesar*lıktan *augustus*luğa yükseltilmişti. Kayda değerdir ki genç bir imparatorun "bir imparator tarafından yaratıldığı" protokoller bir onuncu yüzyıl kaynağı olan *De Ceremoniis* isimli eserde muhafaza edilirler. "Halk ve elçiler hipodromda bir araya geldiler... İmparator havaya kaldırılırken halk Yunanca, askerler ise Latince bağrıştılar. İmparator senatoyla birlikte" I. Leon'un Piskopos Akakios ile oturtulduğu yere "gittiler" ve "insanlar *augustus* diye bağırdılar." Piskopos dua etti ve Leon tacı genç adamın başına ona üç defa "iyi talihler" dileyerek yerleştirdi. İki imparator toplanan kimselerin alkışlarını almak için birlikte oturdular.[12]

Son yıllarında Leon'un dindarlığı, merhum Aspar'ın inancı Ariusçuluğa karşı sertleşmişti. Ariusçuların toplanması ve kiliselere sahip olması yasaklandı –ki bu kiliselerde dinî ayinler on yıllar boyunca Got dilinde açık şekilde yapılıyordu. Pek doğal olarak Leon da beşinci yüzyıldaki önemli rölikler için rekabete tutuştu. Bir diğer onuncu yüzyıl yazmasına göre takribî 473 yılı dolaylarında Bakire Meryem tarafından dokunan bir peçe Konstantinopolis'e getirildi ve Leon tarafından inşa ettirilen bir türbeye yerleştirildi. Kutsal Soros (kutsal emanet) olarak adlandırılan bu türbe Blakhernai'deki Konstantinopolis kuzey kara surlarının hemen dışında inşa ettirilmişti. Türbenin içerisindeki bir *kiborion* ya da tente *omophorion* veyahut *pallium* olarak adlandırılan peçenin bulunduğu küçük bir kutuya konulmuştu. *Kiborion*un kutsal emanetlere bakan tavanı, "tüm altın ve değerli taşlardan" müteşekkil bir mozaikle süslenmişti. Sözü edilen bu mozaik, tahtta oturan Meryem'i tasvir ediyordu. Taht ise imparatorluk ailesi, yani I. Leon,

12 *De Cerimoniis* I, 94, çev. Moffatt, s. 431–2; A. Boak, "Imperial coronations ceremonies of the fifth and sixth centuries", *Harvard Studies in Classical Philology* 30 (1919), 37–47 muhtelif seremonilerin kısa ve öz bir anlatısını sunar.

genç imparator Leon'u tutan Berina "ve kızları Ariadne" tarafından kuşatılmıştı. "Bu resim o zamandan beri kutsal emanetin bemasının üzerinde duruyordu." Zenon tasvir edilmemişti keza bu sırada henüz imparator olarak tayin edilmemişti.[13]

Stylites Ieshu'ya göre saray memurları Zenon'dan nefret ediyordu zira "doğuştan Isaurialıydı." Bu kesinlikle barbar dağlıların bir derece şehirdekileri küçümsemesini yansıtır fakat öte yandan Isaurialıların çıkarlarının Romalılarınkiyle tam olarak örtüşmediğinin anlaşılmasını da gözler önüne serer. Isaurialılar, onları savaşlarda kullananlar tarafından son derece etkili kabul ediliyorlardı. Fakat onlara kitaplarda ya da beşinci yüzyıl Konstantinopolis'inin sokaklarında rastlayanlar açısından da barbar olarak görülüyorlardı. Romalıların nazarında Eski Roma'daki Odovacer ve Yeni Roma'daki Tarasis arasında pek az fark vardı. Buna rağmen I. Leon öldüğünde, çocuk Leon babası Zenon'u 474 yılının şubat ayında eş imparator olarak aldı. Sonrasında Leon aynı yılın kasım ayında vefat etti. Toplamda bir yıl yirmi üç gün yönetimde bulunmuştu.[14]

Zenon (ve Basiliskos)

Zenon, oğlu öldüğünde kendisinin tehlikede olduğunu anladı. 475 yılının ocak ayında Konstantinopolis'ten ayrıldı ve kayda değer bir serveti Isauria'daki emin bir yere götürdü. Dul *augusta* Berina'nın kardeşi Basiliskos tahtı ele geçirdi. Illous ile Trokondos'u, yanlarına pek çok yurttaşlarını da katarak, Zenon'a saldırmak üzere gönderdi. Sözü edilen kimselerin yokluğunda Basiliskos henüz Konstantinopolis'i terk etmemiş nispeten az sayıda Isaurialıyı katletti. Durumdan haberdar olan Isaurialı generaller ortak bir karar aldılar ve tahta el koydular. Zenon, Papirion Kalesi'ni Illous'a emanet ederek Konstantinopolis'e döndü ve şehirde hoş karşılandı. Basiliskos öldürüldü fakat Berina'ya

13 Mango, *Art*, s. 34–5. Yazma Cod. Paris gr. 1447, fols 257–8'dir.

14 *Pseudo-Joshua the Stylite*, çev. Trombley ve Watt, s. 12; N. Lenski, "Assimilation and revolt in the territory of Isauria, from the 1st century bc to the 6th century ad", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 42 (1999), 413–65, zengin, kapsamlı ve bütüncül bir çalışmadır. B. Shaw, "Bandit highlands and lowland peace: the mountains of Isauria-Cilicia", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 33 (1990), 199–233. Ayrıca bakınız: W. D. Burgess, "Isaurian factions in the reign of Zeno the Isaurian", *Latomus* 51 (1992), 874–80.

dokunulmadı. Keza Zenon'un tekrar tahta çıkışında bir paya sahipti. *Stylites Daniel'in Hayatı* "kutsanmış *augusta* Berina'nın" Zenon'a karşı düzenlenen bir komploya karıştığını fakat hatasını ve kardeşinin zulmünü çabucak görerek, kendisini Blakhernai'daki Aziz Meryem türbesine attığını öne sürer. Sözü edilen bu türbe, babası Leon tarafından inşa edilmişti. Basiliskos ölene değin Berina bu türbede kalmıştı. Saray mensubu ve *augusta*ya düşman Kandidos ve Antakyalı Ioannes'e göre Berina'nın gerekçeleri öyle göründüğü gibi safça değildi. Berina Aspar'ın oğlu, âşığı Patricius'u tahta oturtmayı ve onun *augusta*sı olarak hizmet etmeyi planlamış fakat Basiliskos tarafından engellenmişti.[15]

Basiliskos'un ölüm nedeni ne saray entrikaları ne de senato ve halkın daha sonra pek çoğu hoş karşılanacak olan Isaurialıların tasfiyesi nedeniyle onu terk etmeleriydi. Basiliskos'un başarısızlığı ona şehri kaybettiren miafizit kristolojiyi tanımasıydı. *Stylites Daniel'in Hayatı*'na göre (69) sütuncu aziz Zenon'u kaçmaya davet etmiş fakat aynı zamanda doğru bir biçimde tekrar tahta çıkacağını ve Basiliskos'un öleceğini de önceden haber vermişti: "Basiliskos –kötü bir kehanetin ismi– Tanrı'nın kiliselerine saldıran [ve] Tanrı'nın vücut bulmuş doğasını [inkâr eden kimse]. Basiliskos uzun bir mektup yayımlamış ve bu mektubu hükümdarlığı altındaki tüm kiliselere göndermişti. Bu mektup, İsa'nın ilahiyatını ve insan yönünü "Tanrı'nın sözünün vücut bulmuş tek doğasında" birleştiren İskenderiyeli Aleksandros (ö. 444) tarafından üretilen bir anlayışı destekliyordu. Bu ise Khalkedon inancıyla çelişiyordu.[16]

Basiliskos'un ölümü, kayda değer bir yıldız falında öngörülür. Sözü edilen bu yıldız falı aslında Yunancadır fakat günümüze yalnızca bir dokuzuncu yüzyıl Arapça çevirisi kalmıştır. Bu eser 12 Ocak 475 yılında saat 9:00'dan hemen sonra yazılmıştır, yani Basiliskos imparator olarak taç giydiği vakit.

15 Candidus, fr. 1.56–65. Bakınız: *Fragmenta Historicorum Graecorum*, ed., K. Müller, (Paris, 1851), IV, s. 136. Bu fragmanların çevirileri şurada bulunmaktadır: C. D. Gordon, *The Age of Attila* (Ann Arbor, MI, 1960). Malkhos ve daha sonra Kandidos'un çalışmalarına giriş ve yorum şurada sunulmaktadır. R. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire*, 2 cilt (Liverpool, 1981).

16 *Daniel the Stylite*, 70, çev. Dawes ve Baynes, s. 134–5; Evagrius, 3.4, çev. Whitby, s. 134–7.

> Hüküm sürmeye başladığı saatte bu kralın gezegenlerine bakın. Onun için bakan astrologların gözünden bu nasıl kaçmış? Venüs gökyüzünün ortasında ve şans lotunun lordu olduğu için ve güneşin dört burç grubunun lordu olması nedeniyle, günün aydınlığı ve Iupiter güneşe dörtte birlik bir açı verir. Bu ise gücü, yüceliği ve ihtişamı gösterir. Fakat onlar ne güneşin açılarına ne de yöneticiliğin sesinin güneşten geldiği gerçeğine bakıyorlardı. Ancak güneş azalan bir eğriyle yüksekten on ikinci noktaya iner ve Mars ona karşı çeyrek bir açı yapar. Bu sebeple o iktidardan, yücelikten ve diğer şeylerden düşecek.[17]

Satürn, Mars, Ay ve Merkür üzerine sonraki yorumlar kehaneti onaylar: "Tüm bunlar yoksulluğa, iktidarın kaybına, ölüme, çekişmeye, şeytanlığa ve sefalete işaret eder." Zenon'un hem Aziz Daniel'e hem de gökyüzünü okuyarak Basiliskos'un astrologlarından daha güvenilir bilgiler veren kendi saray astrologlarına danıştığı hususunda şüphe etmemeliyiz. Sürgünü sırasında Zenon, zamanını bölgedeki insanların "Konstantinopolis" olarak andıkları bir kalede geçirmişti. Gelişen olaylar karşısında cevabı şöyleydi: "Eğer Tanrı gerçekten benimle böyle oynamaktan zevk alıyorsa, insanlık gerçekten de Tanrı'nın oyuncağıdır çünkü biliciler temmuz ayını Konstantinopolis'te geçireceğimi cesur bir şekilde bildirdiler." Belki de Basiliskos'un tahta çıkışı sırasında öteki gök cisimlerine, bilhassa Mars'a göre pozisyonunun güneşin ihtişamını tehlikeye attığı Basiliskos'un bilicilerinin dikkatinden kaçmamıştı da bu hususu belirtmeyi faydalı bulmamışlardı.

Gök cisimlerinin düzeni, 476 yılında Konstantinopolis'i kasıp kavuran yangını açık şekilde öngörememişti. Bu yangın eğitimli saygıdeğer Malkhos tarafından detaylı bir şekilde tasvir edilmiş ve derin izler bırakmıştı. Lausos Sarayı, saray kapıları ve hipodroma bitişik şekilde bulunan bir halk meydanı olan Augoustaion'da sergilenen antik

17 D. Pingree, "Political horoscopes from the reign of Zeno", *DOP* 30 (1976), 135–50, 136–8'de. Pingree, Malalas'a göre (çev. Jeffrey vd., s. 219) bunun 486 yılında gerçekleştiğini ve Zenon'un Maurianos isimli bir astroloğa danıştığını hatırlatır. Zenon tarafından Theoderic'un terfi ettirilmesine ilişkin bir diğer yıldız falı (ki muhtemelen aynı kişi tarafından Yunanca yazılmıştır bu fal) Palkhos adıyla nakledilmiştir. İsmi efsunculukla anılan bu dönemin en ünlü siması Pamprepios'tur –ki bu isim aynı zamanda yıldız falıyla da özdeştirilmiştir.

heykeller yıkılmış ve bazilikada bulunan başkentin büyük kütüphanesi de yanmıştı. On ikinci yüzyılda yazan Ioannes Zonaras (14.2), üzerinde altın mürekkeple *Ilias* ve *Odysseia*'nın yazıldığı 120 feet (36.58 metre) uzunluğundaki bir rulo da (bu rulonun hammaddesi bir yılanın iç organlarıydı) dâhil olmak üzere 120,000 kitabın tahrip olduğunu aktaran Malkhos'un gözlemini muhafaza eder.[18]

Malkhos ve Kandidos, yalnızca dokuzuncu yüzyılda Piskopos Photios tarafından oldukça kısa şekilde ve onuncu yüzyılda İmparator Konstantinos Porphyrogennetos tarafından parçalar halinde toplanarak muhafaza edilip tarihlerine hâkim olan entrika ve darbelere tanıklık eden saray mensuplarıydılar. "Isaurialı" Kandidos ateşli bir Zenon destekçisiydi ve dul *augusta* Berina, kardeşi Basiliskos ve en nihayetinde düşüşünden önce Roma İmparatorluğu'na savaştaki başarıları, bağışları ve Yeni Roma şehrindeki eylemleriyle büyük katkıda bulunan Illous da dâhil olmak üzere, düşmanlar olarak tasvir ettiği kimselere muhalifti. Belki de Suriye'deki Philadelphia'da doğan fakat Konstantinopolis'te yazan Malkhos ise Zenon'un cahilliğini ve korkaklığını ön plana çıkaran imparatorun katı bir eleştirmeniydi. Öte yandan imparatoru, "kasap" olarak adlandırdığı selefi Leon'dan daha yumuşak bir zeminde ele alıyordu. Kitabını muhafaza edenler tarafından sofist olarak övülen Malkhos 474–480 yıllarında *Byzantiaka* (Bizans Tarihi, diğer bir deyişle Konstantinopolis'ten yönetilen imparatorluğun bir tarihi) başlı eserini yedi kitapta yazmıştı. Malkhos daima şehri "Byzantion" olarak adlandırıyordu. Öyle gözükmektedir ki *Byzantiaka* şehrin 330 yılında Constantinus tarafından yeniden kurulmasından Leon'un saltanatına değin meydana gelen olayların bir özetini sunar ve Zenon'un hükümdarlığını detaylı bir şekilde anlatır. Daha sonraki tarihçilerin kullandığı bu iki çalışma dışında, yukarıda bahsettiğimiz siyasi yıldız fallarının muhafaza edildiği dokuzuncu yüzyıl Arapça yıldız falları derlemesi, Süryanice *Sözde Stylites Ieshu'nun Khronographiası*, Antakyalı Ioannes'in parçaların halinde gelen tarihi ve *basilikos logos*'un da dâhil olduğu ekletik

18 Malchus, fr. 9; Gordon, *Age of Attila*, s. 146–7; Blockley, *Fragmentary Classicising Historians*, I, s. 74, bu pasajı Kandidos'a mal eder. Atıflar ve yorum için bakınız: B. Baldwi "Malchus of Philadelphia", *DOP* 31 (1977), 91–107, 92–3'te.

bir kaynak yelpazesi, Zenon'un on yedi yıllık saltanatını detaylı bir şekilde aktarır.[19]

Illous, Isauria'da rehin olarak tuttuğu imparatorun kardeşi Longinos'u hapse atarak, Zenon'a karşı olan iddiasını kısıtlamıştı. Bu şekilde Konstantinopolis'te siyaseti kendi yararına etkilemeye muktedir olmuştu ve kendisine uygun olduğu sürece Zenon'a desteğini sürdürdü. Fakat Longinos'un hapis cezası, Berina'yı alıkoymamıştı. Sözüm ona Berina 477 ve 478 yıllarında Illous'un hayatına karşı girişilen iki komplonun da arkasındaydı. Berina, Tarsos'taki (Kilikia) bir kadınlar manastırına ve oradan da Papirion'a gönderildi ve bir daha Konstantinopolis'e dönmedi. İmparatorla uzlaşma arayışında olmamasına rağmen Illous, 479 yılında, kayınbiraderi Markianos, Markianos'un kardeşleri Prokopios ve Romulos tarafından sarayda tuzağa düşürüldüğünde, Zenon'un imdadına yetişti. Ariadne'nin kız kardeşi Leontia ile evlendirilen Markianos, Berina'ya katılmak için Papirion'a gönderildi. Illous'a karşı girişilen komplolar için Stylites Ieshu, Zenon'u suçlar. Bunun sebebi başkaları tarafından anlatılan pek çok ayrıntının Stylites Ieshu tarafından karartılması olsa da bu yolla konunun özüne inmek istemiş olabilir: Zenon ve Illous'un her ikisi de birbirlerine karşı komplo kurmuşlardı ve dedikoduların yayılması o zamandan itibaren tarih haline gelmişti. Berina ortadan kaldırıldığında, saray ve hipodromu birbirine bağlayan sarmal merdiven *kokhlis*ten çıkarken, bir asker tarafından saldırıya uğrayan Illous'a karşı bir komplo kurma sırası Ariadne'deydi. Illous adamı kimin gönderdiğini ortaya çıkaramadan, kulağının bir kısmını ve asker ise kellesini kaybetti. Sonrasında Antakya'ya çekildi ve orada doğu ordularının komutanlığını alarak vekâlet savaşını nihayete erdirerek açık şekilde Zenon'a direndi. General Leontios, Illous'u alaşağı etmek için gönderdiğinde, Illous onu isyan etmeye ikna etti ve tahta çıkarmak için yetiştirdi. Şimdi Illous'un kontrolü altında bulunan Berina, Papirion'dan Tarsos'a, Leontios'un *augustus* olarak onaylanması için getirildi fakat isyancılar Antakya'da tutunamadılar ve Papirion'a kaçtılar. 448 yılında Illous ve Leontios yakalandılar ve idam edildiler.

19 Photios'un Yunanca özetleri şurada Latince tercümeleriyle desteklenmiştir: *Fragmenta Historicorum Graecorum*, IV, s. 111–12, 135–7. Bu eser bir Bizans ansiklopedisi olan *Suda* ve Konstantinos Porphyrogennetos'un elçilikler üzerine bir derlemesi olan *Excerpta de Legationibus* da dâhil olmak üzere daha sonraki kaynaklarda muhafaza edilen bir fragmanı da içerir.

Antakyalı Ioannes cellatın infaz ânında sözlerini ve aklını kaybettiğini, şimşeklerin çaktığını, fırtınanın çıktığını ve bir sağanak yağmurun başladığını belirterek çok sayıda sempatik detaylar sunar.[20]

Takribî bu zamanlardan bir imparatorluk methiyesi günümüze değin ulaşmıştır. Sözü edilen bu methiye editörü tarafından Zenon'un, Illous ve Leontios'u yenilgiye uğratmasını kutlamayı ve onun halefi olarak Zenon'un kardeşi Longinos'u ön plana çıkarmayı amaçlamaktadır. *Basilikos logos* formundaki bu söylev, sağladığı bilgilerden ziyade Hatip Menandros tarafından buyurulduğu gibi imparatorluk *enkomion*unu oluşturmak için belirli kuralları takip etmesi hasebiyle taklitçi tarzıyla dikkat çekicidir. Sözü edilen tarihçi için daha da ilginci, Illous'u Sâsânîlerle ilişkilendiren ve Leontios'un adına askerî bir ittifak arayan bir elçilik ve büyük miktarda altın gönderdiğinde ısrar eden Stylites Ieshu tarafından aktarılan Antakya'daki savaşa ve akabindeki Papirion kuşatmasına ilişkin eşsiz bilgiler verir. Stylites Ieshu isyanın başarısını önceden tahmin eden bir yıldız falı hazırlayan ve ana kahramanlarının yakalanmasından kısa süre önce ölüm cezasına çarptırılan, "Pamprepios isimli bir sahtekâr büyücüyü" de suçlar.[21]

Esasen Pamprepios çağının en entelektüel kimseleri arasındaydı ve *Isaurika* isimli bugün elimizde bulunmayan bir eser de kaleme almıştı. Mısır'da doğan ve bir Neo-platonist ve şair olan Pamprepios, Illous'a bağımlı hale geleceği Konstantinopolis'e taşınmadan önce, Atina'da yıllarca eğitim vermişti. Pamprepios, Illous'un isyanında, Hellenizmin şansını ön plana çıkarmak için bir fırsat görmüştü ki karşıtları buna paganizm diyordu. İskenderiye'yi, başarıyı öngören kehanetlerini tanıtmak için ziyaret etmişti. Sonraları Hristiyanlığa ihtida eden Paralios isimli bir tanığa göre Pamprepios'un mesajı pek çok kişinin beğenisini kazanmıştı.[22]

20 John of Antioch, fr. 210. Bakınız: Gordon, *Age of Attila*, s. 144–5. Berina'nın oldukça iyi bir biyografisi şu adreste çevrim içi olarak okunabilir: G. Greatrex, "Aelia Verina (Wife of Leo I)", *De Imperatoribus Romanis: an online encyclopaedia of Roman emperors* (11 Ağustos 2004 tarihinde güncellenmiştir).

21 R. McCail, "P. Gr. Vindob. 29788C, hexameter encomium on an un-named emperor", *Journal of Hellenic Studies* 98 (1978), 38–63; *Pseudo-Joshua the Stylite*, çev. Trombley ve Watt, s. 14.

22 R. Asmus, "Pamprepios, ein byzantinischer Gelehrter und Staatsmann des 5. Jahrhunderts", *Byzantinische Zeitschrift* 22 (1913), 320–47; Gordon, *Age of Attila*, s. 150–51. Bu metin Pamprepios ile alakalı Malkhos'un fr. 20'nin bir çevirisini sunar.

> Karia'da hepimiz pagan olduğumuz vakit kaç kurban sunduk tanrılara, o zaman dindar bir sonla karşılaşan İmparator Zenon'u yenip yenemeyeceğimizi öğrenmek için tanrılar olarak anılan şeylere danışmak istediğimizde, kurbanların ciğerlerini inceledik ve onları büyü sanatları yollarıyla tetkik ettik. [Hepimizle birlikte] Leontios, Illous, Pamprepios… İsyana katılan herkes. Ve imparatorun bir güç vücuda getirerek ayakta kalamayacağına dair aldığımız binlerce kehanet… Hristiyanlığın çöküp yok olacağı ve pagan tapınmanın yeniden hâkim olacağı zaman gelmişti.[23]

Pamprepios'un faaliyetlerinin bir sonucu, bölgedeki piskopos tarafından İskenderiye'deki piskoposların kovuşturulmalarıydı –ki ismi, ölümünden sonra canlandırmak istediği kişilerin kalemi tarafından mustarip bırakıldı. Bu sebeple takribî isyan sıralarında, İskenderiye'de eğitim gören Damaskios Pamprepips'i "Typhaon'un kendisinden çok daha çarpık ve kuduz bir canavar" olarak damgaladı.

İskenderiye'de belki de aynı zamanda yazan Hristiyan bir teolog, bir teozofi derledi. Bu derleme Hristiyan apolojist geleneğini genişleten dört kitapla desteklenen "doğru inanç" hakkında yedi kitaptan müteşekkil bir incelemeydi ve Süryani geleneği tarafından ödünç alınacak ve yüzyıllarca Yunancada kalacak bir modeli kuruyordu. Teozofi aslında antik kehanetlerin bir derlemesini ve yorumunu içeriyordu. Bu antik kehanetler ise "pagan tanrılarının kehanetlerini, Yunan ve Mısır bilgelerinin sözde ilahi öngörülerinin (aslında bunlar meşhur *Sibylla*larıydı) ilahi yazıların amacıyla aynı olduğunu ya tüm şeylerin nedenini ya da teslisin bir tek tanrısallığı ifade ettiğini" göstermeyi amaçlıyordu. Eğer dinlerindeki kehanet gücü tanınmış ve Hristiyan tek tanrıcılığın temel ilkelerinin öngörüldüğü gösterilmişse, Paralios gibi paganlar neden din değiştirmeye direnşinler? Thesophist çalışmasını ihtidanın neden acil olduğuna ilişkin bir nedenle bitirir: Dünyanın 508 yılında yok olacağı öngörüsünü sunar. Mezmurlar'da 90 (91) gözlemlendiği gibi bin yıl, Tanrı'nın nazarında bir gün gibidir. Yeni Roma

23 Zacharias Chrysopolitanus'un *Severus'un Hayatı* isimli eserinden gelen tercüme A. Cameron, *Wandering Poets and Others Essays on Late Greek Literature and Philosophy*, 2. edisyon (Oxford, 2015), s. 156–7 tarafından alıntılanır. Ayrıca bakınız: S. Brock ve B. Fitzgerald, ed. ve çev., *Two Early Lives of Severos, Patriarch of Antioch* (Liverpool, 2013), s. 37–56.

imparatorları tarafından benimsenen İskenderiye takvimine göre dünya, MÖ 5508'de yaratılmıştı. En nihayetinde enkarnasyonun 508. yıl dönümü 6000'e tekabül ediyordu, Yaratılış'tan bu yana altıncı günün sonu ve yedincinin başlangıcı.[24]

Atina *akropolis*inde Athena'ya adanan büyük tapınak Parthenon'un dönüştürülmesi de bu zamanlara tarihlendirilebilir. Aynı teoszofi, Atina yurttaşları için bir Apollon kehanetini de kaydeder.

> Yurttaşlar Apollon'a şöyle sordular: "Ey resûl, Titan Phoebus Apollon! Bize rehberlik et. Bu ev kime ait olmalı?" Ve kehanet şöyle cevapladı: "Erdem ve düzeni gerektiren her şeyi yapın. Kendi payıma, bozulmaz sözü bir bakireden gebe kalacak olan yükseklerde hükmeden tek bir üçlü Tanrı ilan ediyorum. Ateşli bir ok dünyanın ortasından geçecek, her şeyi zapt edecek ve babaya bir hediye olarak sunulacak. Bu ev, onun olacak. İsmi, Meryem'dir.[25]

Atinalılara, Parthenon'u inşa ederlerken İsa'nın doğumundan beş yüzyıl önce verilen bu kehanet tapınağın yanına kazınmış ve enkarnasyondan sonra beşinci yüzyılda halefleri tarafından mucizevi bir şekilde keşfedilmişti. Apollon'un kehanetinin Tanrı'yı, teslisi ve bakire Meryem'in doğumunu tanımasını gözlemleyenler kehaneti yerine getirdiler ve tapınağı Meryem'e verdiler. Bu tür bir yazıtlı kehanet tabii ki Parthenon'da bin yıl boyunca göze çarpacak şekilde sergilenemezdi. Fakat tam olarak aynı kehanet beşinci ya da altıncı yüzyılda Hristiyanlar tarafından oyularak yapılan bir yazıtta, Ikaria Adası'nda bulunmaktadır. Bir Atina versiyonunun beşinci yüzyılın sonlarına doğru hazırlandığı ve Atina kült heykelinin kaldırılması ve tapınağın Meryem'e adanan bir kiliseye

24 Çeviri şuradan alınmıştır: C. Mango, "The conversion of the Parthenon into a church: the Tübingen Theosophy", *Deltion of the Christian Archaeological Society* 18 (1995), 201–3. Ayrıca bakınız: Cameron, *Wandering Poets*, s. 248. Değerlendirmenin son dört kitabı olan Bizans dönemine ait bir bölümünde "doğru inanç" hakkındaki ilk yedi kitap kaybolmuştur. Bakınız: P. F. Beatrice, "Pagan wisdom and Christian theology according to the Tübingen Theosophy", *Journal of Early Christian Studies* 3 (1995), 403–18. Süryanice tercüme için bakınız: S. Brock, "Some Syriac excerpts from Greek collections of pagan prophecies", *Vigiliae Christianae* 38 (1984), 77–90.

25 Mango, "The conversion of the Parthenon", 202. Ayrıca bakınız: A. Kaldellis, *The Christian Parthenon: Classicism and Pilgrimage in Byzantine Athens* (Cambridge, 2009), s. 48.

çevrilmesini haklı çıkarmak için "tapınağın yanına iliştirilmesi" tahayyül edilebilir.[26]

Tapınakların kiliseye dönüştürülmesi, Atina ve İskenderiye'deki filozoflara karşı saldırılar Hellen kültürünü ortadan kaldırmayı ümit edemezdi ve kesinlikle bu minvalde girişimler değildi. Fakat paganlara saldıran Hristiyanlar inançlarını inkâr eden ortak düşmanlarının olduğunu hatırlatmayı arzu etmiş olabilirler. Zenon, Khalkedon Konsili'nden itibaren her biri birbiriyle burun buruna gelen doğudaki Hristiyan toplulukları birleştirmek için acil bir ihtiyaç hissediyordu. 482 yılında "dindar, muzaffer, yüce, her zaman tapılacak *augustus*", "çok saygı değer piskoposlara ve din adamlarına ve İskenderiye, Mısır, Libya ve Pentapolis'teki keşişlere ve insanlara" yazdı ve çatlakları saracağını tahayyül ettiği bir uzlaşma girişiminde bulundu.

> İtiraf ediyoruz ki Tanrı'nın biricik oğlu, Tanrı'nın kendisi, gerçekten insanlığı benimsemiş olan Rab'bimiz İsa Mesih, tanrısallığı bakımından o babayla aynı özden ve insanlığı bakımından bizimle aynı özdendir. Biz itiraf ediyoruz ki dünyaya inen ve Kutsal Ruh ve Tanrı'nın taşıyıcısı (*theotokos*) Bakire Meryem ile enkarnasyona giren o birdir, iki değil. Keza yalnızca mucizelerinin değil, aynı zamanda kendi arzusuyla bedeninde çektiği acılarının bir kişiye ait olduğunu savunuyoruz. Bölünme ya da karışıklık yaratan ya da fantom getirenleri hiçbir şekilde kabul etmiyoruz. Tanrı taşıyıcısından gerçekten günahsız enkarnasyonunun bir oğul eklenmesine yol açmadığını söylüyoruz. Çünkü Kutsal Üçlü [=teslis], üyelerinden biri olan Söz Tanrı beden aldığında bile Kutsal Üçlü olarak var olmuştur.[27]

Bu "Yeniden Birleşme Fermanı" ya da *Henotikon*, Khalkedon anlayışından söz etmiyordu fakat Khalkedon Konseyi kararlarının bir önemi olmadığını ima ediyordu. Sözü edilen ferman 325 yılında toplanan Nikaia Konsili'nde "318 kutsal baba" tarafından yasalaştırılan inanç tanımını tanıyordu. Bu inanç tanımı 381 Konstantinopolis Konsili'nde "150 kutsal

26 Mentörünün 485 yılında ölümünden hemen sonra Marianos tarafından yazılan *Proklos'un Hayatı*'na göre Athena'nın kült heykeli yakınlarda yerinden edilmişti. Bakınız: Mango, "Conversion of the Parthenon", 202–3; Kaldellis, *Christian Parthenon*, s. 33–4, 52, fig. 12 (yazıt Ikaria'dan gelmektedir).

27 "The Henotikon of Zeno, 482", çev. H. Bettenson ve C. Maunder, *Documents of the Christian Church* (Oxford, 2011), s. 93–5.

baba tarafından onaylanmış" ve "431 Ephesos Konsili'ndeki kutsal babalar tarafından da takip edilmişti." Bu fermanın gönderildiği kimi kutsal babalar, imparatorun onlara bir öğreti dayatmasından dehşete düşmüş olabilirler. Fakat çok daha fazlası imparatorun fermanının ötesinde üçü de apostolik bir kuruluş olduğunu iddia eden İskenderiye, Antakya ve Roma ile ilgili otoritesini güçlendirme fırsatı gören Konstantinopolis Piskoposu Akakios'un düşüncesini ve hırslarını tanımış olacaklardı. Zenon ve Akakios'un monofizit kristolojiye güçlü bir sempati duydukları ancak her ikisinin de Basiliskos'un baskı altına almasına binaen bunu açık şekilde ifade etmeye muktedir olamadıkları öne sürülmüştür. Khalkedon inancını savunan İskenderiye Piskoposu Ioannes Talaia *Henotikon*u kabul etmeyi reddetmiş ve en nihayetinde tam bir monofizit olan ve daha önce piskopos olarak hizmet eden ve sözü edilen fermanı kabul eden Petros Mongos bu piskoposun yerine getirilmiştir. Ioannes Talaia, Roma'ya çekilmiştir. Roma'da Papa Simplicius, Ioannes Talaia'nın şikâyetlerini tanımıştır. Papa Simplicius şikâyet etmek için Zenon'a yazmış ve Akakios'a Petros Mongus ve "sapkınlığının" yüceltilmesi için verdiği desteğe ilişkin sözlü çağrıda bulunmuştur. Simplicius'un halefi III. Felix, Akakios'u aforoz etmiş ve Akakios Ayrılığı olarak anılan hadiseyi başlatmıştır. Bu ayrılık, 519 yılına kadar devam etmiştir.[28]

Malkhos'un elimize ulaşan fragmanları Zenon'un iki Theoderic ile olan mücadeleleri üzerinde geniş oranda durmaktadır: Trakya'daki Gotların komutanı Theoderic Strabo ve Pannonia'daki Gotların komutanı Theodemir'in oğlu Theoderic. Malkhos onların Isaurialıyı toprak, servet ve unvanlar da dâhil olmak üzere taviz elde etmek için tehdit edebilecekleri eşitler arasında neredeyse ilk sırada bile olmayan bir savaş lordu olarak kabul ettiklerini ima eder. "Şaşı" Theoderic Strabo, Aspar'ın yarattığı bir adamdı ve Aspar'ın karısının yeğeniydi. Zenon'un talepleri çoğunlukla Aspar'ın ailesi ya da Leon'un hâkimiyeti altında kopardıkları tavizlerle alakalıydı. Amal kraliyet soyunun vârisi genç Theoderic ise rehine olarak on yılını Konstantinopolis'te geçirmişti ve 459 yılında amcası Valamir'in davranışı için daimi bir teminat olarak tutuluyordu. Theoderic sonraları bu süre zarfında Romalıları adaletle yönetmeyi öğrendiğini iddia edecekti. Zenon'un arzusu Gotları birbirine düşürmek ya

28 M. Redies, "Die Usurpation des Basilikos im Kontext der aufsteigenden monophysitischen Kirche", *Antiquité tardive* 5 (1997), 211–21.

da Romalılara bir tehdit olarak gördüğü bu kimseleri sindirmekti. Bunu ise kendisine karşı ittifak kurmalarını önlemek için dönüşümlü olarak tavizler ya da yüksek memuriyetler vererek yapıyordu.

477 ve 481 yılları arasında Balkan Yarımadası'nın tamamında askerî harekâtlar meydana geldi ve Zenon'un kendi tebaası onun hareketlerinden çoğu zaman haklı gerekçelerle şüpheleniyorlar gibi duruyorlardı. Keza Gotların topraklarına yerleşmelerine, ekinlerine el koymalarına, antikitenin büyük şehirlerini tehdit etmelerine, Stoboi ve Skampia'yı kuşatmalarına izin veriliyordu. Sonraları Ohrid olarak anılan Lykhnidos'un refahı ve modern Bitola yakınlarındaki Herakleia Lynkestis'in yurttaşları topraklarındaki Got ordularından mustaripken, Yunan kaynaklarının sürekli Valamir'in oğlu olarak referansta bulunduğu, "Valamir'in oğlu onları kundakçılıktan ve cinayetten alıkoyuyordu." Benzer bir durumda Selanik yurttaşları genç Theoderic'in şehirleriyle ödüllendirildiğinden şüphelenerek, Zenon'un heykellerini alaşağı etti ve şehrin *eparkhos* sarayını yakmakla tehdit ettiler. Esasen genç Theoderic yıllardır elinde tuttuğu Dyrrakhion'u ve Epiros'un komşu bölgelerini işgal etmek için batıya yürüyordu. Bu sırada Theoderic Strabo, Markianos'un isyanından çıkar sağlamanın yollarını arıyordu ve Gotlarıyla Zenon'a "destek" olmak için Konstantinopolis surlarına yürüdü ve yalnızca "barbar aklının aç gözlü doğasını etkileyen sözler ve büyük miktarda paralar" verildiğinde geri çekildi. Malkhos, Isaurialıların şehri Gotlara teslim etmektense, yakıp kül etmeye hazırlandıklarını iddia eder.[29]

"Valamir'in oğlu" sonraki altı yıl içerisinde, barış ve savaş arasında gidip gelse de Theoderic Strabo'nun 481 yılında ölümü meseleleri basitleştirdi. 484 yılında bu yıl için konsül olarak "Flavius Amalus Theodoric'e" Theoderic Strabo'nun oğlu Recitach'ı öldürme izni verilirken, Gotları Illous ve Leontios ile savaşa yürüdüler. En nihayetinde 488 yılında Theoderic İtalya için yola çıktı. Muhtelif raporlar bu hareketi Zenon'a atfeder fakat Theoderic 493 yılının mart ayında Ravenna'yı ele geçirdiğinde ve bir anlaşmazlık esnasında Odovacer'i öldürdüğünde, Zenon vefat etmişti. Zenon'un son üç yılına ilişkin çok az şey bilinir ve dizanteriden (oğlu ve adaşı birkaç yıl önce bu hastalıktan vefat etmişti) ya da epilepsi sebebiyle vefat ettiğini belirten ölüm haberi karışıktır. Sonraları Zenon'un bir lahitte üç gün boyunca diri diri

29 Malchus, fr. 18; çev. Blockley, *Fragmentary Classicising Historians*, II, s. 426–35.

gömüldüğü söylencesi ortaya çıkmıştır. Buna göre Zenon'un çığlıklarına rağmen Ariadne lahiti açmayı reddetmişti.[30]

Anastasius

Konstantinopolis'e büyük bir fil getiren ve yüklü bir altın talebinde bulunmaya hazırlanan bir Sâsânî elçilik heyeti Zenon'un ölümünü duyduğunda, Antakya'da durdu. Antakyalı Ioannes yalnızca altın talebinin gönderildiğini ima eder. Buna karşın dönemin Barberini koleksiyonunda bulunan ünlü fildişi (Levha 14) doğudan Romalıların muzaffer imparatoruna bir fil getiren elçilik heyetini gösterir. Fil olmasa bile Sâsânîlerin altın talebi, altmış yaşlarındaki bir saray memuruyken tahta çıkan Anastasius'a iletilmişti.[31]

Anastasius'un saltanatına ilişkin muhtelif ana kaynaklar Zenon'unkiyle aynıdırlar. 378 yılında Valens'in ölümüyle başlayan ve sonraki yıllar için kısa girişler sunan Marcellinus Comes'in *Annales*'i Anastasius'un saltanatı sırasında birincil kaynak haline gelir. Keza yazarı bu sırada Konstantinopolis'te yaşıyordu. Ioannes Malalas, Antakya'daki hayata ilişkin mükemmel bir kaynaktır. Yazar 491 yılı dolaylarında Antakya'da doğmuş ve Konstantinopolis'e taşınmadan önce bu şehirde yaşamıştır. Bunun da ötesinde dönemi anlamımızı sağlayan iki imparatorluk methiyesi de dâhil olmak üzere başka yazılı kaynaklar bulunmaktadır. Bir dizi yazıt ve şiir ise *Anthologia Graeca*'da muhafaza edilmiştir. Kim olduğunu bilmediğimiz bir Ourbikios'a atfedilen askerî yazılar ise öyle gözükmektedir ki Anastasius'un saltanatı sırasında kaleme alınmışlardır. Öte yandan Konstantinopolis'te üretilen seçkin imparatorluk fildişi işleri ve Ravenna'da dikilen kayda değer yapılar da dâhil olmak üzere, beşinci yüzyılın sonlarındaki kültür tarihinin temalarını doğrulayan görsel materyaller de bulunmaktadır.[32]

30 Zenon'un saltanatının daha az ayrıntılı fakat tamamlayıcı bir değerlendirmesi ve batı meselelerinin burada sunulandan daha eksiksiz bir değerlendirmesi için bakınız: Kulikowski, *Imperial Tragedy*, s. 244–59, 260–76.

31 Barberini koleksiyonundaki fildişi son bölümümüzde detaylı şekilde ele alınıyor.

32 D. Westberg, *Celebrating with Words: Studies in the Rhetorical Works of the Gaza School*, Uppsala University PhD dissertation, 2010, s. 52–62; P. Coyne, *Priscian of Caesarea's De Laude Anastasii Imperatoris* (Lewiston, NY, and Lampeter, 1991) 1988 yılında McMaster Üniversitesi'nde tamamlanan doktora tezinin gözden geçirilmiş hali olan bu eser Priscianus'un methiyesinin eksiksiz İngilizce tercümesini bir yorumla sunar.

De Ceremoniis hipodromda toplanan ve Ariadne'yi törensel bir alkış ve taleple karşılayan Konstantinopolis halkını betimleyerek, Anastasius'un seçiminin ve tahta çıkışının bir anlatısını aktarır: "*Augusta* Ariadne muzaffer olasın! Kutsal Tanrım ona uzun ömürler bahşet! *Augusta* için uzun yıllar! İmparatorluk için Ortodoks bir imparator!" Konstantinopolis halkı bir miafizit tarafından yönetilmeyi göz ardı etmeyi, daha fazla arzu etmiyordu. Ariadne düşünüp taşınacağını ve "Hristiyan, Romalı ve her imparatorluk değeriyle donatılmış bir adam seçeceğini" söyledi ve Zenon'un defin saatini sordu. Kalabalığın cevabı bir kez daha benzer bir tezahürattı ve ona uzun bir ömür dilediler. Bu *topos* bir yana imparatorluğun mutlu bir Paskalya geçirmesini umuyorlar (ki tarih, 14 Nisan 491'e denk geliyordu) ve üstü kapalı bir tehditte bulunuyorlardı: "Eğer yabancı bir unsur Romalıların soyuna eklenmezse, Tanrı'nın rahmeti üzerinde olsun Romalıların *augusta*sı!" Konstantinopolis halkı bir Isaurialı tarafından yönetilmeyi göz ardı etmeyi daha fazla arzu etmiyordu. *Arkhon*ların, senato ve piskoposların rızasıyla Ariadne, saraya getirilen ve Zenon'un cenaze merasimi sırasında güvende tutulan Anastasius'u seçti. Ertesi gün Anastasius, her biri pak beyaz pelerinler (*khlamys*) giyen şehrin ve imparatorluğun en değerlilerinin önünde durdu ve hiçbirisine karşı kin beslemeyeceğine ve devleti adaletle yöneteceğine dair yemin etti. Sonrasında hipodromdaki *kathisma*ya doğru ilerledi. Şimdi altın bir tunik (*dibetesion*) [=ya da *dibitision*] ve mor sandaletler de dâhil imparatorluk kıyafetleri giyiyordu fakat başı hâlâ açıktı. Hipodromda önce askerler tarafından karşılandı ve bir kalkan üzerinde havaya kaldırıldı –bu, "kral ilan etmenin" olağan bir yönüydü. Mızrak taşıyıcılarının, yani imparatorluk muhafızları birliğinin lideri Anastasius'un başına kendi altın torkunu yerleştirdi. Akabinde askerler ve siviller tarafından hep birlikte alkışlandı.[33]

Saraya tekrar girdiğinde (*kathisma* saray kompleksinin de bir odasıydı aynı zamanda ve hipodroma bitişikti), Anastasius'a, ona koyu mor bir imparatorluk kaftanı giydiren ve imparatorluk tacı (*stemma*) takan ve bir dua okuyan Konstantinopolis piskosposu katıldı. Kalkan üzerinde yükseltme ve alkışlardan tutun da soyunma ve taç giyme törenine değin tüm bu ritüeller hep birlikte icra ediliyordu ve beşinci yüzyılın

33 *De Cerimoniis* I, 92, çev. Moffatt, s. 417–25 Anastius'un seçiminin ve tahta çıkış töreninin kayıtlarını muhafaza eder.

sonunda Roma imparatorlarının tahta çıkma seremonisini oluşturuyorlardı. Her tahta çıkış aynı değildi fakat her biri o zaman tahta çıkan kişi için en zorunlu ya da önemli şeyi vurgulayan fikirler ve seremoniler havuzundan seçiliyordu. Anastasius insanları selamlamak, ihsanlar dağıtmak ve onların "*augustus*, saygıdeğer olan" yönündeki tezahüratlarını almak için artık imparator olarak *kathisma*ya döndü. Kalabalığın ritüelleşmiş nidalarıyla kesilen konuşmasının bir versiyonu günümüze değin ulaşmıştır. Halkına teşekkür eden Anastasius, Tanrı'ya şükranlarını sunmuş ve büyük kiliseye doğru ilerlemiştir. İmparatorun tacı büyük kilisedeki kutsal alana yerleştirilmiş, dua etmiş ve bir ayin düzenlenmiştir. Kiliseden ayrılırken tacını tekrar almış ve saraya ilerlemiştir. Sarayda ilk resmî görevlerini üstlenmiş ve *arkhon*larla yemek yemiştir.

De Ceremoniis'de muhafaza edilen Anastasius'un taç giyme töreni, bir istikrar imajını yansıtır ve yeni imparatorun tüm siyasi ve sosyal kesimlerin rızasını aldığına işaret eder. Fakat öte yandan saltanatının ilk yıllarındaki olaylar, Konstantinopolis halkının yeni imparatorlarının hep birlikte destekçisi olmadıklarına ve Konstantinopolis'te yıkıcı isyanların meydana geldiğine delalet eder. Marcellinus Comes'e göre Anastasius'un tahta çıkışından kısa süre sonra "Bizanslılar arasında bir iç çekişme ortaya çıkmış, şehrin ve *circus*un büyük kısmı yanmıştır." Antakyalı Ioannes bu olayı onaylar ve Anastasius'un nasıl cevap verdiğine ilişkin daha eksiksiz bir ifade sunar. İlk önce "imparatorların bronz heykellerini kaidelerinden aşağı indiren ve bu heykellere karşı her türlü kötü muamelede bulunan" kimselere karşı askerî birlikleri göndermeyi reddedip bunun yerine şehrin valisini değiştirme taleplerini kabul etmiştir. Fakat bu durumda da askerlerin öfkesini artırmıştır. 493 yılında Anastasius'un yönetimine karşı, Konstantinopolis'te tekrar şiddetli bir protesto meydana gelmiştir ve "imparatorun ve *augusta*nın heykelleri yerle bir edilmiş ve şehrin içerisinde iplerle sürüklenmiştir." Olaylar sakinleştiğinde, Anastasius yakılan şeyleri yeniden inşa edebilecek ve durumu avantajına çevirebilecekti ve bu durumu Isaurialıları şehirden kovmak için bir bahane olarak kullanabilecekti. Fakat bu eylem dahi gizli kalmamıştır keza komplo kurmakla suçlananlar hızlı bir şekilde rütbelerinden ya da mülklerinden mahrum bırakılmamışlardır ve yurttaşlarının hâlihazırda başlattıkları bir isyana katılmak için gönderilmişlerdir. Bu kimseler arasındaki en kayda değer isimler *magister*

officiorum Longinos ve General Ligninines'tir. Yukarıda bahsettiğimiz Zenon'un kardeşi ikinci Longinos ise sekiz yıl sonra öleceği Thebais'e (Mısır) sürgün edilmiştir.

> Kalbini karartan imparator bir defasında Isaurialıların mülklerini ve Zenon'un saltanatı sırasında edindiği varlıklarını ve hatta imparatorluk ziynetlerini açık artırma ile sattı. İmparator bunun da ötesinde Papirion Kalesi'nin yıkılması ve yıllık toplamda 1400 pound altına denk gelen bu kaleyi destekleyen verginin de kaldırılmasını içeren emirler gönderdi.[34]

Kısa süre sonra Ligninines tarafından komuta edilen Isaurialılar ve Romalılar arasında Phrygia'daki Kotyaion'da, Romalıların kazandığı bir savaş meydana geldi. Bu savaşta görünüşe göre Hunlar ve Gotlar tarafından desteklenen Roma ordusunun sayısı Isaurialılarınkinden fazlaydı. Isaurialılar geri çekildiler ve çatışma 498 yılına değin sürdü. 498 yılında Anastasius'un generalleri kesin bir zafere ulaştılar.

Priscianus tarafından 503 ilâ 513 yıllarında belirsiz bir tarihte kaleme alınan ve iletilen methiyenin ilk kısmı, imparatorun Isaurialılara karşı zaferine ayrılmıştır: "Yenilgi yüzü görmemiş imparatorun muzaffer ordusu ve cesaretleri kadar sadık komutanları, [Isaurialıları] katliam, bozgun ve tam bir yıkımla ziyaret ettiklerinde..." Anastasius'un Isaurialıları durdurması, Büyük Pompeius'un MÖ 67 yılında Kilikialı korsanı yıkımıyla ilişkilendirilmiş, hatta yaşlanan imparator için kurmaca bir imparator soyu dahi yaratılmıştı: "Pompeius'un soyundan böyle bir adamın çıkması da garip değil... Fakat yine de ey Pompeius şanlı bir soya karşı koyma." Öyle görünmektedir ki Pompeius, Anastasius için bir aile ismidir ve belki de babasının adıdır. Pompeius'un zaferinin tahıl fiyatlarının düştüğü bir vakitte Roma pazarlarına ekonomik bir rahatlama getirmesi gibi Anastasius da muzafferiyetini kimi tüccarlara ekonomik kâr getiren mali düzenlemelerle ilişkilendirmiştir: *Khysargyron* işlem vergisinin kaldırılması gibi. Buna rağmen imparatorun adı cimriye çıkmıştı. Fakat en nihayetinde bu, imparatorun yeni bir madenî para sistemi getirmesiyle alakalıydı.[35]

---

34 John of Antioch, fr. 239. Çeviri sırasında şuradaki kaynaktan faydalanılmıştır: *Iohanni Antiocheni fragmenti quae supersunt Omnia*, ed., S. Mariev (Berlin, 2008).

35 A. Cameron, "The House of Anastasius", *Greek, Roman, and Byzantine Studies*

Anastasius'un yeni bakır sikkesini basmak için heykeller erittiği bilinmektedir. Öyle gözükmektedir bu faaliyetin beşinci yüzyılda yaygın bir eylem olduğuna ilişkin kanıtlar bulunmaktadır ya da en azından bakır alaşımlardan oluşan bir dizi nesne yüzyılın sonlarında sikke yaratmak için tekrar kullanılmışlardır. En küçük bakır sikkelerden (*nummi* [=tek. *noummos*] *minimi*) gelen kimi analizler I. Theodosius döneminde nispeten saf bakırda (takribî %96–98,7) basılan paralardan geri dönüştürülmüş bakır alaşımların ve ağır şekilde kurşun karıştırılan bronzlarda bir kayış olduğunu göstermektedir. I. Leon'un saltanatı sırasında basılan sikkeler (takribî %78 bakır) en azın bakır oranına sahiptir, hatta Anastasius'un saltanatı sırasında basılanlardan (%81–85) daha azdır bunlar. Bu sikkelerin varlığında kalay ve çinko madenleri ana metalin bakır olduğunu ve kurşun ile ağır şekilde bozulmadan önce bile tekrar dönüştürüldüğünü göstermektedir. Yangında kötü şekilde tahrip olan pek çok bronz heykelin, bu bakır sikkelerin kaynakları arasında olduğu tahayyül edilebilir. Bu dönemde yeni heykeller enderdi ve eğer bronz kıtsa *Anthologia Graeca*'daki (XI.271) bir epigram için bir açıklamaya sahip olabiliriz. Sözü edilen bu açıklama Anastasius'un demir bir heykelinin Konstantinopolis hipodromunun orta yerine (*euripos*, Attika'yı Euboia'dan ayıran dar kanalın isminden gelir) heykeller arasına yerleştirildiğini ortaya koyar. Şiir eşit şekilde ünlü kanal Messina Boğazı'na da atıfta bulunur: "Skylla yakınlarına korkunç Kharybdis'i kurdular. Bu vahşi dev Anastasius. Yüreğinde korku var Skylla, seni de yutmasın, bronz bir tanrıçayı bir bozukluğa çevirmesin."[36]

498 yılında, Anastasius'un Isaurialılara karşı zaferiyle aynı yılda, Kavâd (Kawad ve Kavadh [=Kubâd] da denir) iki yıllık sürgünden sonra Sâsânî tahtını tekrar kazandı. 491 yılında altın talep eden

19 (1978), 259–76; A. Kaldellis, "Christodoros on the statues of the Zeuxippos Baths: a new reading of the ekphrasis", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 47 (2007), 361–83, 377–82'de; A. Kaldellis, "The politics of classical genealogies in the Late Antique Roman East" içinde: I. Tanaseanu-Döbler ve L. von Alvensleben, ed., *Athens II: Athens in Late Antiquity* (Tübingen, 2020), s. 259–77, s. 272–4'te.

36 T. Birch vd., "From *nummi minimi* to *fulūs* – small change and wider issues: characterising coinage from Gerasa/Jerash (Late Roman to Umayyad periods)", *Archaeological and Anthropological Sciences* 11 (2019), 5359–76. Çok az sikkeye dayalı gözlemleri tek bir yerden gelen bu eser oldukça yenidir fakat sonuçları büyüleyicidir.

elçilik heyetini Anastasius'a gönderen Kavâd'dı. Bu elçilik heyetinin talebi; Sâsânîlerin, bugün Gürcistan Cumhuriyeti'nde bulunan Dariali Gorger, yani Hazar Kapıları'nı ve Transkafkasya'yı ve onun batısındaki Sâsânî ve Roma topraklarını Avrasya steplerinden gelen "barbarlara" karşı savunan ağır şekilde tahkim edilmiş bir dağ geçidinin savunmasının tanınması için bir haraç ödemesi olarak tanımlanmıştı (Harita 6). Bu Hazar Kapıları'nın sübvansiyonu için yenilenen talep reddedilmişti. Kavâd da Arap müttefiklerin Lahmîlerin Roma topraklarına saldırmasına müsaade ederek, Anastasius'u cezalandırdı. Fakat Kavâd'ın fon için ihtiyacı, başka bir sürtüşmeyle neticelendi. 502 yılında bir Sâsânî ordusu Ermenistan boyunca ilerledi ve Theodosiopolis (Erzurum) ve daha sonra üç aylık bir kuşatma sonrasında düşen Amida'yı (Diyarbakır) ele geçirdi. Anastasius'un cevabı kuvvetliydi ve Sâsânîlere karşı büyük bir ordu gönderdi. Bu, "Mürtet" Iulianus'un işgalinden sonraki ilk geniş çaplı saldırıydı. Buna rağmen Kavâd, Sâsânîlere büyük bir nakit ödeme karşısında Anastasius'un saltanatının geri kalanını huzur içerisinde geçirmesini sağlayacak yeni bir anlaşmaya değin üstünlüğü elinde tuttu. Sonraları "Anastasius Savaşı" olarak anılan Roma ve Sâsânîler arasındaki düşmanlıkların yeniden başlaması, gelecek daha büyük savaşların habercisiydi.

İmparatorluğun doğu sınırını güçlendirmeyi arzu eden Anastasius akabinde Sâsânîlerle daha önceki bir anlaşmayı ihlal ederek tahkimatlar yaptırdı. Amida yakınlarındaki Dara Köyü'nü [=ya da Daras] büyük bir kale olarak yeniden inşa ettirdi ve bu köyü Anastasiopolis olarak isimlendirdi (Harita 5 ve 6). Yalnızca on sekiz kilometre doğusundaki Sâsânîlerin Nisibis'teki (Nusaybin) kalesine bir denge unsuru teşkil eden Anastasiopolis; güçlü duvarları içerisinde, yeni bir halk hamamına su tedarik etmek için yeterli olan bir su kemeri ve büyük bir sarnıçla arıtılan iyi bir doğal su kaynağıyla yüksek bir konuma sahipti. Öyle gözükmektedir ki Anastasius 498 yılında Lahmîlerin saldırdığı Resafa'nın da güçlendirilmesine ön ayak olmuştu. Mezopotamya'daki Roma–Sâsânî sınırının daha güneyinde bulunan Resafa, Aziz Sergios'un türbesine ev sahipliği yapıyordu. Bu sebeple Sergiopolis olarak adlandırılıyordu ve 553 yılından birkaç on yıl sonra Anastasiopolis olarak anılmaya başlandı. Yaygın rölik toplama ruhuyla Anastasius, Sergios'un baş parmağını Konstantinopolis'e getirdi. Fakat bir "barbar ovasında" ve hiçliğin

ötesinde bulunmasına rağmen bu hareket hacılar için bir kıbleyi teşkil eden azizin türbesinin şöhretini azaltmadı.[37]

Anastasius'un adını taşıyan en büyük yapı kesinlikle ona atfedilemez. Uzun Duvar ya da Trakya'nın Uzun Duvarları olarak da anılan Anastasius Sur'u, yıkıcı Hadrianopolis Savaşı'na binaen dördüncü yüzyılın başlarında inşa edilmeye başlanmış olabilir. Keza bu vakitte Konstantinopolis'in batısındaki topraklar artık dokunulmaz kabul edilmiyordu (Harita 11). İmparatorluk hizmetindeki Got ordularının Balkanlardaki varlığı potansiyel işgalciler için etkili bir caydırıcı olmuştu fakat bir tanesi Theoderic'in 491 yılında İtalya'ya doğru yola çıkmasıyla kaldırıldı. Bunu en azından 493 ilâ 502 yıllarında Tuna Nehri boyunda meydana gelen üç işgal takip etti ve Anastasius'u Trakya'daki ileri savunma hatlarına bakmaya teşvik etti. Kimisi şehirden altmış beş kilometre ötede ve kırk beş kilometre uzunluğunda bulunan surlar, düzenli kuleler tarafından donatılmıştı ve takribî 4,000 kişilik bir garnizon gerektirebilirdi. Sözü edilen bu surlar, Konstantinopolis'in su tedarikini de koruyordu. Valens hattını destekleyen bir kaynak (Pınarca'daki kaynaklar ve mağaralar) duvarlar içerisinde takribî iki kilometre uzanıyordu. Eski Hadrianus Su Kemeri tarafından sağlanan su tedariki, yeni uzun duvarlar içerisinde oldukça iyi durumdaydı.[38]

Anastasius'un saltanatı boyunca isyanlar, kamu gösterileri ve eğlenceleriyle birleştirilmiştir. Anastasius'un monofitizme karşı giderek artan desteği Konstantinopolis, Antakya ve öteki şehirlerde halkın huzursuzluklarını kışkırtmıştır. Tahta çıktığı zamandan itibaren Anastasius'un Ortodoksluğu sorgulanmış ve ona imparatorluk giysilerini sunan Piskopos Euphemios imparatorun inancının yazılı olduğu bir belge almıştır. Fakat Anastasius'un gücü arttıkça, Konstantinopolis halkının

37 Anastasius Savaşı ve Dara'nın inşasına ilişkin muhtelif kaynaklar şurada toplanmıştır: Greatrex ve Lieu, *The Roman Eastern Frontier*, s. 62–81. Ayrıca bakınız: B. Croke ve J. Crow, "Procopius and Dara", *JRS* 73 (1983), 143–59. Bakınız: E. Key Fowden, *The Barbarian Plain: Saint Sergius between Rome and Iran* (Berkeley, CA, 1999), s. 60–67.

38 B. Croke, "The date of the "Anastasian Long Wall" in Thrace", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 23 (1982), 59–78, Anastasius'tan önceki Uzun Sur'a yapılan atıfların Gelibolu Yarımadası'ndaki bir yapıya göndermede bulunduğunu savunmuştur. Ayrıca bakınız: J. Crow, "The long walls of Thrace" içinde: C. Mango ve G. Dagron, ed., *Constantinople and its Hinterland* (Aldershot, 1995), s. 109–24.

yanı sıra Ariadne'nin de güvenine mahzar olan Euphemios'a kızgınlığı da çoğalmıştır. Piskopos Isaurialı isyancıları desteklediği için görevden alınmış ve 496 yılında yeni bir isyan patlak vermiştir. Yeni piskopos Makedonios'tan Zenon'un *Henotikon*unu kabul etmesi bekleniyordu fakat piskopos sürgünde destek olduğu Euphemios'a sempati duyuyordu ve her ikisinin muhalefeti karşısında Khalkedon Konsili yanlılarıyla miafizitleri uzlaştırmadan yana oldu. Makedonios, *Henotikon* sebebiyle bölünmüş olan Konstantinopolis'teki manastırları uzlaşma girişiminde başarısız oldu ve imparatorun ilgisine mahzar olan kayda değer Hierapolisli (Mabbug) Philoksenos gibi etkin miafizitlerden gelen artan bir engellemeyle karşılaştı. Philoksenos, Kitâb-ı Mukaddes'in Suriyeli miafizitler tarafından tercih edilen bir versiyonunu üretmişti.

508 yılında Seberos iki yüz monofizit keşişle Konstantinopolis'e vardığında, Makedonios hâlâ piskopostu. Monofizitler için en önde gelen bir polemikçi olan ve çağının en büyük teologları arasında yer alan Seberos 480 yılında, Berytos'ta (Beyrut) hukuk eğitimi almaya devam etmeden önce, İskenderiye'de bir öğrenciydi ve pagan akranı Paralios ile çağdaştı. Kendi anlatısına göre o ve birkaç meslektaşı Aziz Leontios'tan "hayat iştigalleriyle birlikle boş eğitimlerini bırakmak ve zihinlerini Hellenlerin masallarından arındırmaları" için ilham almışlardı. Seberos İskenderiye'de tanıdığı ve daha sonra hayat hikâyesini yazacağı adanmış monofizit Zakharias ile karşılaştı. Seberos 491 yılından itibaren bir keşiş olarak yaşarken, Zakharias Konstantinopolis'te adli bir kariyere başladı. 508 yılında avukat keşişin davasını destekleyip onun için konsül Clementinus ile bir görüşme ayarladığı vakit, tekrar Konstantinopolis'te karşılaştılar ve böylece keşişin doğrudan imparatora erişimini sağladı.[39]

Avukatın elinin altında Philoksenos olduğu için Anastasius, Seberos'u destekliyordu ve keşiş de elini tamamen açmadan önce sarayda üç yıllık bir nüfuzun tadını çıkardı. 511 yılında Konstantinopolis'teki monofizitler belki de Petros (kekeme) Mongos tarafından icat edilen bir değişikliği benimsediler. Buna göre *Trisagion*'a (üç defa kutsal duası) üç kelime eklendi: *Staurotheis di emas* (bizim için çarmıha gerildi). Bu bizzat Ayasofya'da bir kavgaya yol açtı ve "Staurotheis İsyanı" ile sonuçlandı. Sözü edilen isyan sırasında hizipler açık şekilde hem imparatorlarını hem de piskoposlarını desteklediklerini açıkladılar

39 *Two Early Lives of Severos*, s. 2.

–ki piskopos açık şekilde büyük bir öneme sahipti. Bu olayın anlatısı Konstantinopolis'ten Kaisareia Piskoposu Soteriukhos'a gönderdiği bir mektubunda Seberos'un kendi sözleriyle aktarılmıştır.

> İsa'yı seven kalabalık, Tanrı'ya *Trisagion* ilahisini okumak için imparatorluk şehrinin büyük kilisesinde bir araya geldiğinde… O dinsizin oğlu, dinsizliğin ve deliliğin ateşiyle öfkelenen Makedonios parayla köleler kiraladı ve görevlendirdi… Bu kimseler *Trisagion*'u söyleyen kardeşlerin saçlarını çekerken, yerlerde sürüklerken, elleriyle vururken, ayaklarıyla tekmelerken ve tıpkı etobur kuşlar gibi gözlerini oyup tırnaklarını çekerken darbeler indirmişler ve kapanması zor yaralar bırakmışlardı… Kimileri mezmurları söyleyenleri tutsak edip, karanlık odalara kapattılar ve onları muhtelif şekillerde dövdüler ve onları bir köşeye atıp yarı ölü halde bıraktılar. Dinsizlerin kimileri de kilisenin kapısında durmuş [Augoustaion] pazarının yanında geçenlere "gelin ve görün Tanrı'nın kilisesine giren dinsizleri" diye bağırıyordu. Onlar bunu halkı dindarlara karşı kışkırtmaktan başka bir amaç için yapmadılar.[40]

Halkın piskoposa gösterdiği destekle yola gelen Anastasius, Makedonios ile onu devirmeye gücü yetene kadar uzlaştı. Piskopos bir isyanı tertip etmekle suçlandı ve Euphemios'a katılmak üzere Eukhaita'ya sürüldü.[41]

Benzer bir durum Khalkedon inancı yanlısı Piskopos Antakyalı Phlabianos ile mücadeleye tutuştuğu Antakya'da yaşandı fakat Piskopos Phlabianos 512 yılında Kudüslü Elias ile görevden alındı. Phlabianos Petra'ya sürüldü ve yerine 512 yılının kasım ayında Seberos getirildi. Üç güçlü Khalkedon inancı yanlısı piskoposun yerlerinden edilmesiyle Anastasius 4 Kasım günü Ayasofya'da ve takip eden günlerde şehirdeki

40 J. Dijkstra ve G. Greatrex, "Patriarchs and politics in Constantinople in the reign of Anastasius (with a reedition of *O.Mon.Epiph.* 59)", *Millennium* 6 (2009), 223–65, 241–2'de.

41 Dijkstra ve Greatrex, "Patriarchs and politics", 230–39. Makedonios'un devrilmesine ilişkin ayrıca bakınız: G. Greatrex vd., ed., *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor* (Liverpool, 2011), s. 251–64. Makedonios'un kariyerinin sempatik bir anlatımı, Zacharias ve Severus'un yazılarına karşı kısmi bir karşı ağırlık, muhtemelen sürgündeki Konstantinopolis piskoposuna katılan Ayasofya *lēctor*ü Theodoros tarafından yazılmıştır. Theodoros Anagnostes'in çalışmasının fragmanları Theophanes Homologetes tarafından korunmuştur.

öteki kiliselerde *Trisagion*'un değiştirilmesini desteklemek için teşvik edildi. Bu ise büyük çapta kaydedilen ve Anastasius saltanatının en meşhur huzursuzluğu gibi görünen ikinci bir "Staurotheis İsyanını" çıkardı. İmparator Blakhernai'a kaçtı fakat 8 Kasım günü hipodromda halkının önünde tekrar durmak için imparatorluk tacı olmaksızın geri döndü. Tahttan çekilmeyi teklif eden imparator kalabalığı sakinleştirdi ancak kısa bir süre sonra Ioannes Malalas meydana gelenleri şöyle anlatıyor:

> İmparator pek çok tutuklama emri verdi. Gözaltına alınanlardan kimilerini cezalandırdı ve ötekileri de şehir *eparkhos*u tarafından Boğaz'a atıldı. Bu şekilde günlerce acı çektiler ve sayısız infazdan sonra Konstantinopolis ve Roma devletinin her şehrinde mükemmel bir düzen ve hiç de küçük olmayan bir korku hüküm sürdü.[42]

Seberos, Antakya'da güçlü ve desteklenen bir lider olduğunu kanıtlamıştı. Etkisi doğu eyaletlerinden tutun da İskenderiye'ye kadar uzanıyordu. Seberos'un kırılmaz Khalkedon inancı karşıtlığı, Anastasius'un batıda destek kazanma alanını kısıtlıyordu fakat imparator yine de eski Roma için muhtelif ricalarda bulundu. Bu yalvarmalar kısmen Balkan eyaletlerinin batıya baktığı korkusuyla gün yüzüne çıkmıştı. Illyria'da piskoposlar bir papalık denetimini tasarlarken, Trakya'daki bir isyan Konstantinopolis'in kendisini de tehdit etti. Trakya'daki birliklerin komutanı Bitalianos tarafından bir ayaklanma başlatılmıştı. Öyle gözükmektedir ki bu ayaklanmanın sebebi, Anastasius'un dinî ve mali politikalarıydı. Bitalianos kendisi ve Ortodoks pozisyonu tarafından harekete geçiriliyorsa, birlikleri belki de Anastasius'un *annona*yı (birliklerin alışık oldukları ve hak olarak hissettikleri yerel toprak sahiplerinden alınan erzakların dağıtımı) geri çekme kararından daha fazla endişe duyuyorlardı. Bu zamanda Trakya toprakları öyle gözükmektedir ki bu vergiyi destekleyecek güçte değillerdi. Bitalianos ordularını 513 ve 514 yıllarında iki defa Konstantinopolis surlarına götürdü ve her iki seferde de imparatorun teklifleriyle ayrılmaya ikna edildi. 515 yılında Bitalianos'un ordusu yenildi ve isyan sona erdi. Antakyalı Seberos kutlamak için *Tiran Bitalianos ve İsa–sever İmparator Anastasius'un Zaferi Hakkında* isimli bir ilahi yazdı.

Bitalianos'un yenilgisinden sonra Roma'ya gönderilen bir elçilik heyeti, Anastasius'un iki güvenilir komutanı tarafından yönetiliyordu ve

42 Malalas, 16.19, çev. Jeffreys vd., s. 228.

açıkçası hiçbir din adamını içermiyordu. Bu elçilik heyeti, birisi Roma senatosuna ötekisi ise 514–523 yıllarında papalık makamında bulunan Papa Hormisdas'a olmak üzere iki mektup taşıyordu. Senatörlere giden mektup senatörlerin barışı sağlamak ve Akakios Ayrılığı'nı sona erdirmelerine yönelik imparatorun umutlarını ortaya koyuyordu fakat senatörlerin cevapları papanın yanında olacaklarını doğruladı. Hormisdas'tan gelen mektup ise papalık otoritesi ve imparatorluk gücü arasındaki ayrımı defalarca dile getiriyordu –ki bu ayrım ilk olarak Papa Gelasius'un 494 yılında Anastasius'a gönderdiği daha önceki bir mektupta ifade edilmişti. Hormisdas ve Roma senatosundan mektupları taşıyan bir elçilik heyeti, doğu piskoposlarına göndermeyi arzuladıkları mektupları dağıtmak için herhangi bir limanda durmalarını yasaklayan Anastasius tarafından gerisin geri yollandılar. 11 Temmuz 517 tarihli Anastasius'un Hormisdas'a son mektubu, diyaloglarıyla sonlanıyordu. Bu mektuptan neredeyse tam bir yıl sonra Anastasius öldü.

Anastasius'un saltanatının ve kendi inisiyatifinin en önemli mirası kesinlikle oldukça büyük bir sermaye fazlası yaratan devlet ekonomisinin ve para biriminin geniş oranda revizyonuydu. Anastasius öldüğünde, devletin hazinesinde 320,000 pound değerinde altın bırakmıştı. Bu miktar toplam yıllık imparatorluk bütçesinin üç dört katı kadar fazla olan 23 milyon *solidus*a tekabül ediyordu. Varlığından hoşnut olunmayan işlem vergisini (*khrysargyron*) kaldırmıştı ve böylece zaten genişleyen bir ekonomiyi canlandırmıştı. Bu vergi indiriminin ölçeği yalnızca bir şehrin (Edessa) kayıtlarına yansımıştır. Buna göre Edessa şehri, her dört yılda bir 140 pound değerinde ya da 10,080 *solidus* ödemiştir. Edessalıların cevabı, "en büyüğünden en küçüğüne kadar beyazlara bürünüp yanan mumlar ve tütsüler taşıyarak Aziz Sergios ve Aziz Simeon türbesine yürümek ve Tanrı'ya ve imparatora dua etmek" idi. İmparator gelir elde etmenin başka yollarını da bulmuş, ayni ödemeleri altına çevirmiş ve daha önce bölgede yaşayan kimselere ya da belediyelere emanet edilen vergilerin ödenmesi meselesini denetleme görevi için resmî memurlar atamıştı. Ticaret önce 498 yılında ve akabinde tekrar 512 yılındaki para reformlarıyla daha da teşvik edilip kolaylaştırılmıştı. 498 yılında her biri kırk, yirmi ve on *noummos* değerindeki (peni olarak çevirebiliriz bu terimi) bakır sikkeler bir bütün olarak piyasaya sürüldü. Kırk *noummos* parçası *follis*di ve 420 *follis* bir altın sikkeye (*solidus*) denk geliyordu. 512 yılında

her bir ağırlık ikiye katlandı (bu durumda *follis* dokuzdan on sekiz grama çıktı) ve bir beş *noummos* sikkesi piyasaya sürüldü. *Solidus* için yeni tarife 210 *follis* oldu. Marcellinus Comes para reformunun gözde olduğunu fakat Anastasius'a cimri lakabının takıldığını nakleder. Zenon ve Basiliskos da dâhil olmak üzere çoğu imparatora aynı suçlamalar yönetilse de öyle gözükmektedir ki Anastasius fakir kimselerin gözünde bu lakabı hak etmiştir. Öte yandan senatörler ve diğer büyük toprak sahipleri daha iyi durumdaydılar ve imparatoru övmüşlerdir.[43]

Ioustinos

Anastasius, 9 Temmuz 518 yılında, en az seksen yedi yaşında vefat etti. Muhtelif raporlara göre doğuda geniş oranda bir korkuya sebep olan "sakallı bir kuyruklu yıldız" görülmüştü. Monofizitler bilge imparatorun yerine o zamanlar hâlihazırda yetmiş yaşındaki Ioustinos isimli cahil bir askerin geldiğini öğrendiklerinde, bunu "dönekliğe, yıkıma ve kilisenin harap edilmesine yordular." Ioustinos'un tahta çıkabilmek için ona emanet edilen parayı çaldığı, rakibini ve patronunu öldürdüğü iddia edilmektedir. Ioustinos hızlı bir şekilde Anastasius'un pozisyonunu tersine çevirdi ve kendisini sadık bir Khalkedon inancı yanlısı gibi gösterdi. 519 yılının mart ayı itibarıyla Ioustinos, Akakios Ayrılığı'nı sonlandırdı. Papa Hormisdas tarafından gönderilen büyük bir elçilik heyetini kabul ederek, sundukları şartlarda anlaştılar. Papa Hormisdas ile müzakereler kısmen Ioustinus'un Germanos ve Petros isimli iki kuzeni tarafından yönetildi. Germanos, Antailar üzerinde meşhur zaferini kazandığı Trakya'da *magister militum* olarak hizmet ediyordu. Petros ise *Ekskoubitores*lerin komutanı olarak kaydedilmiştir.

Ioustinos, Anastasius'un sürdüğü güçlü adamlarla uzlaşma yoluna gitti ve onları geri çağırarak yüksek komutanlıkları emanet etti. Bu kimseler arasında en önde geleni, şehre karşı yürüyüşe geçen Bitalianos'tu. Fakat Bitalianos Konstantinopolis'e çağrıldı ve saraydaki süvari ve piyade birliklerinin komutanı ve 520 yılı için konsül olarak atandı. Ioustinos, Anastasius'un desteklediği monofizit piskoposları da yerlerinden etti. Hierapolisli Philoksenos ve Antakyalı Seberos da dâhil olmak

43 M. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy* (Cambridge, 1985), s. 157–73, 475–9; *Pseudo-Joshua the Stylite*, çev. Trombley ve Watt, s. 30.

üzere pek çoğunu sürgüne gönderdi. Seberos, Konstantinopolis'e çağrıldı. Bitalianos, Konstantinopolis'te Seberos'un dilinin kesilmesini talep etti –ki bu, Seberos'un Bitalianos'un daha önceki yenilgisini anlatan ilahisi için acımasızca uygun bir cezaydı. 518 yılının eylül ayında Seberos İskenderiye'ye kaçtı. Seberos Bitalianos'un saraydaki varlığıyla karşılaştırıldığında, İskenderiye'de yazmakta çok daha özgürdü. Marcellinus Comes'e göre "konsüllüğünün yedinci yılında… Bitalianos sarayda öldü… on altı defa bıçaklanmıştı." Antakya'nın yeni piskoposu düşmanları tarafından "Yahudi" olarak adlandırılan ateşli bir Khalkedon inancı yanlısı olan Paulos'tu. Atanması için papalık elçileri tarafından aday gösterilmişti ve imparatorluk hediyesi olarak 1,000 pound değerinde altın almıştı.[44] Eski ve Yeni Roma arasındaki yakınlaşma Papa, senato ve Doğu imparatoru arasında dönen bir komplodan korkan, artık yaşlanan Theoderic'e uymuyordu. Theoderic, 522 yılının iki konsülü olan bir senatör ve babası Boethius'u hapsetti ve daha sonra onu Boethius'un kayınpederi Symmachus'u ölümle cezalandırdı. 526 yılında Theoderic'in ölümüne binaen, Doğu Roma imparatoru, Eski Roma'da otoritesini yeniden tesis etmek için hem bir gerekçeye hem de bir fırsata sahipti. Ancak bunu gerçekleştiremeden önce, Ioustinos, 1 Ağustos 527 yılında öldü.[45]

Beşinci yüzyıldan altıncı yüzyıla geçilirken imparatorluk gücü bir dizi askerden bir sivile ve daha sonra tekrar bir askere kaydı. Fakat Konstantinopolis'te gerçekten pek çok şeyin değiştiğini tahayyül etmek yanlış olur. Buna rağmen hükümetin üst düzey makamları babadan oğula geçen, hepsi de senatör olan bir dizi güçlü elitin elinde kaldı. Bu elitlere ek olarak "barbar" savaş lordları Ardabur ve Plinta tarafından kurulan ve Aspar ile oğulları tarafından genişletilen yeni eklemeler de vardı. Oyunlarla kutlanan ve emsallerine görkemli hediyeler dağıtılan Aspar'ın konsüllüğünden bu yana Aspar ve ailesi herhangi bir imparator kadar büyük bir nüfuza sahipti. Fakat hiçbir Ardabur tahta oturmadı. Her bir evlât kendisini *sella curulis* ile tatmin etti. Her ikisi de Aspar sayesinde tahta oturan Markianos ve "Kasap" Leon iktidara yükselmek için Isauriali

44 Michael the Syrian, II, 170, şurada kaydedilmiştir: Theophanes, çev. Mango ve Scott, s. 252; Malalas, 17.1, çev. Jeffreys vd., s. 230.

45 Marcellinus Comes, çev. Croke, s. 41. Ayrıca bakınız: Cameron, *Porphyrius*, s. 229. Averil Cameron, "Justin I and Justi " içinde: *CAH* 14, s. 63–85, s. 63–5'te Ioustinos saltanatının son derece iyi bir özeti i ve Ioustinianos saltanatının erken dönemleri için etkilerini sunar.

bir savaş lordu olan Zenon'dan önce taç giymişlerdi. Saltanatları sırasında Anastasius önce kıdemli bir bürokrat daha sonra Anastasius'un zengin edeceği *arkhon*lar tarafından yükseltilen imparatorun kendisi haline gelmişti. Zenon memuriyetleri satması için *praefectus praetorio* Sebastianos'u teşvik etmişti ve nakit paranın çoğunu yurttaşlarının ve Gotların talep ettiği haraçları ödemek için kullanmıştı. Bunun aksine Anastasius devlet ekonomisini, sarayı, bürokrasiyi ve orduyu ayakta tutan, kendisinden çok daha uzun süre ayakta kalan para ve vergi reformları yaptı.

Zenon'un halefi olarak Anastasius'un seçimi kayda değerdir ve bu kararın yerleşik ailelerin ve Konstantinopolis senatosunun işi olduğunu söylememek zordur. Anastasius yakın aile üyelerinin yerleştirildiği ve imparatorluk koruması altında gelişen senatonun ortaya çıkardığı bir kimseydi. İmparatorun ikinci konsüllüğünden bir yıl önce, 496 yılı konsülü olarak atanan Anastasius'un kardeşi Flavius Paulus, 500 yılı batı konsülü Anastasius'un yeğeni Flavius Hypatius da dâhil olmak üzere pek çok yakın akrabası, doğuda ve batıda konsüllük makamını ellerinde tutuyorlardı . 517 yılında, doğu konsülünün isminin karmaşıklığı, Anastasius'un sarayının merkezinde bulunan iç evliliklerin derecesini ortaya koymaktadır: Flavius Anastasius Paulus Probus Sabinianus Pompeius, muhtemelen Anastasius'un büyük yeğeni ve 518 yılı konsülü Flavius Anastasius Paulus Probus Moschianus Probus Magnus'un kardeşiydi. Buna rağmen Anastasius'un yakın akrabalarının hiçbirisi, üç yeğeni Hypatius Pompeius ve Probus onun yerine geçmediler.

Anastasius mali ve idari anlamlarda yetenekli olduğunu kanıtlarken, siyasi olarak böylesi bir politika gütme konusunda zorlandı. Muhalefeti bastırma girişimleri hesaplanmıştı fakat her zaman başarılı olamadı ve bu girişimler giderek daha sert bir hale geldi. Monofizitizme karşı duyduğu sempati saltanatının sonlarında güçlü bir reaksiyonu ortaya çıkardı. Buna rağmen Basiliskos'un aksine Konstantinopolis'te tepkilerden kurtuldu. Anastasius'un öne çıkarmaya devam ettiği Zenon'un *Henotikon*'u gibi uzlaşma bulma çabalarının doğu kiliselerinde oldukça ters etkileri ve dalgalanmaları vardı. Bu dalgalanmalar zaten Khalkedon Konsili tarafından genişletilmiş ve Ioustinos'un saltanatına değin devam etmişti. Ioustinos Khalkedon "Ortodoksluğuna" gösterdiği destekle Konstantinopolis'te tutuldu. Ioustinos'un halefi imparatorluk Ortodoksluğunu ve dindarlık gösterilerini daha yüksek bir sahneye taşıyacaktı.

VIII

IOUSTINIANOS ÇAĞI, 527-602

Petrus Sabbatius, Balkanların kuzeyinde bulunan küçük bir kasaba olan Tauresion yakınlarında 482 yılı dolaylarında dünyaya geldi. Tahta çıktıktan sekiz yıl sonra, doğduğu yeri yeniden inşa ettirecek ve bu kasabayı Iustiniana Prima olarak bir kez daha adlandıracaktı. Petrus'un kökenleri dikkat çekici değildi ve bu sebeple imparatorluğa fazlasıyla uygundu. Claudius Gothicus'un yükselişinden Phokas'ın düşüşüne değin üç yüzyıldan fazla bir süre için imparatorların çoğunluğu, askerî hizmetler vasıtasıyla yükselen, benzer kökenlerden gelen kimselerdi. Theodosiuslar Hanedanlığı istisnasıyla ve Herakleios Hanedanlığı kuruluncaya değin tüm Roma imparatorları Yukarı Moisia ve Dardania'da doğan mütevazı kökenli adamlardı –ki burası Sirmium, Singidunum ve Viminacium gibi Tuna Nehri'nin büyük kalelerinden güneye uzanan ve sayısız küçük yerleşimi ve Naissos, Skoupoi ve Serdika'ya giden büyük askerî yolları içerisine alan, pek az müstahkem şehri kapsayan bir bölgeydi (Harita 3).

Petrus, Ioustinos'un yeğeniydi. Konstantinopolis'e getirilmiş ve amcasının yoksun olduğu eğitim verilerek, saray muhafızları arasına yerleştirilmişti. Ioustinos tarafından desteklenen muhtelif aile üyelerinden biri olan Petrus, oldukça kurnaz olduğunu kanıtlamış ve 520 yılından evvel amcası tarafından evlat edinilmiştir. Saraydaki atlı ve yaya birliklerinin komutasına getirilerek, Bitalianos'un yanı sıra hizmet etmiştir. 521 yılında Petrus, hepsi de Bitalianos'u geçmeyi amaçlayan, vahşi hayvan dövüşleri de dâhil olmak üzere özenle hazırlanmış oyunlarla konsüllüğünü kutlamıştır. Aspar'ın gümüş konsüllük tabağının bir eş değeri olan fildişi sanat eseri bir konsüllük diptiği, adının korunduğu tek yerdir: [=Latince] Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus (Levha 15).

Ioustinianos muhtelif biçimlerde güçlü bir lider, inanç ve gayret konusunda kararlı ya da Ioustinianos ile tanışmadan önce bir çocuğa gebe kalan ancak ona bir imparatorluk vârisi veremeyen karısı Theodora tarafından idare edilen, aptal bir boynuzlu olarak değerlendirilir. Bir yandan Ioustinianos'un kalıcı Ortodoks değerler oluşturduğu ve ahlakı teşvik ettiği düşünülürken, öte yandan doğu kilisesini kalıcı olarak parçaladığı ve kendi emirlerine uymayanlara zulmettiği iddia edilmektedir. Ioustinianos ya güçlü bir imparatorluğun uzun süren varlığının temellerini atmıştı ya da büyük ihtiyaç anında değerli kaynakları israf eden kurumları, işgal seferlerini ve imparatorluk içindeki konumunun altında yatan zayıflıkları maskelemek için anıtsal inşaat programlarını kullanarak canlandırmıştı. Ioustinianos'a dair tahayyülümüzdeki çelişkiler ve imparatorun başarıları, Kaisareialı Prokopios tarafından yazılan en erken ve en usta edebî anlatılardan gelir. Prokopios, genellikle bir methiye olarak düşünülen Ioustinianos'un *Savaşları*'nın [=Yunanca: *Hyper ton Polemon Logoi*, Latince: *De Bellis*] geniş tarihinin yazarıdır. Fakat Edward Gibbon da dâhil olmak üzere dikkatli okuyucular, sözü edilen bu savaşları *Apokryphe Historia* [=Latince: *Historia Arcana*] (Yayımlanmamış) olarak adlandırılan ağzı bozuk hareketin bir tamamlayıcısı olarak görürler çünkü bu bin yıl içindi. Bugün *Gizli Tarih* olarak bilinir. Prokopios, tasvir ettiği olayların bir tanığıydı. Ioustinianos'un en büyük generali Belisarios'un sekreteri olarak Sâsânî topraklarından Kuzey Afrika'ya, oradan İtalya'ya seyahat etmiş ve tekrar başkente dönmüştü. *Savaşlar* üzerine kaleme aldığı sekiz kitabının ilk yedisi 551 yılında biter, muhtemelen aynı yıl içerisinde de *Gizli Tarih* yazılmıştır. Edward Gibbon şöyle gözlemde bulunur: "Cesaret ya da köleliğin, ihsan ya da rezilliğin iniş çıkışlarına göre Prokopios başarılı bir şekilde kendi zamanının *tarihi*ni, *methiye*sini ve *taşlama*sını oluşturmuştur." Aslında, *Binalar* [=Yunanca: *Peri Ktismaton*, Latince: *De Aedificiis*] olarak bilinen ve yapı işlerinin geniş bir kataloğu olan methiye en son yazılmıştır.[1]

Prokopios, Ioustinianos üzerine yazan en değerli yorumcudur. İmparatorun kendisine ait olarak kabul ettiği bir çağda baş kahramandır. Fakat Ioannes Malalas'ın tanıdık sesi imparatorun saltanatında daha

1 A. Kaldellis, *Procopius of Caesarea: Tyranny, History, and Philosophy at the End of Antiquity* (Philadelphia, PA, 2004).

önemli hale gelir. Ioannes Malalas (ismi Süryanice "hatip" ve "âlim" anlamına gelir) hayatının büyük bir kısmını Antakya'daki kasabasında geçirmişti. Prokopios'dan oldukça farklı olarak klasik dil ve kinayelerde bulunan Ioannes Malalas, çoğunlukla hükümetin teknik dili olarak kullanılan bir lehçede Yunanca yazmıştır. Öyle gözükmektedir ki Yunanca değil de Süryanice müellifin ana dilidir. Ioannes Malalas'ın *Khronographia*sı Eski Ahit'ten gelen "kutsal tarih" ile bütünleşerek başlar ve Yunan ve Roma tarihi elementlerini de içerisine dâhil eder. Onuncu kitabında Augustus ve İsa'nın yaşadığı döneme ulaşır. Constantinus, on üçüncü kitapta yer alır. Saltanatı sırasında doğduğu Anastasius, on altıncı kitaptadır. Ioustinos, on yedinci kitapta kendisine yer bulur. Şimdiye kadar çalışmasının en uzun bölümü olan on sekizinci kitap Ioustinianos'un saltanatını ve Konstantinopolis'teki olayları kapsar –ki müellif, bu sırada şehirde yaşıyordu. Ioannes Malalas, Ioustinianos'un ölümüyle biten metninin son revizyonundan sonra ölmüştür. Bu dönem yazarlarının aksine Ioannes Malalas pek çok kaynağını bildirir, en azından çalışmasının Antakya'da tamamlanan kısımları için. Konstantinopolis'te yazılan kısım için ise Ioustinianos'un propagandacıları tarafından üretilen olayların resmî versiyonundan ve 532 yılından sonra yazılan bir şehir *Khronographia*sından fazlasıyla yararlanmıştır. On sekizinci kitap, Ioustinianos'un portresinin bir taslağıyla başlar:

> Ioustinos'un saltanatından sonra, en kutsal Ioustinianos beşinci *indiction*un 1 Nisan'ından itibaren 38 yıl, 7 ay, 13 gün saltanat sürmüştür... Ioustinianos, görünüşte kısaydı. İyi bir göğsü, iyi bir burnu vardı. Açık tenli, kıvırcık saçlı, yuvarlak yüzlü, yakışıklıydı. Alnı açık, canlı bir teni vardı. Saçları ve sakalları griydi. Cömert ve Hristiyandı. Mavileri tutuyordu.[2]

Ioustinianos'un Saltanatı, İlk Dönem 541'e Kadar

Ioustinianos'un imparator olarak ilk görevleri arasında doğu sınırını yeniden tesis ve organize etmek vardı. İmparatorluğun doğu sınırında uzun süren sismik bir olay, yıkım getirmeye devam etmişti. Sözü edilen bu olay, Antakya'yı fena şekilde vurmuştu. Ekim 525'de korkunç bir

2 Malalas, 18.1, çev. Jeffreys vd., s. 245.

yangından mustarip olan şehir, 29 Mayıs 526 ve 29 Kasım 528 yıllarında iki defa deprem geçirmişti. Marcellinus Comes, yıkımı ve yanan binalardan hipodromun açık alanlarına kaçan kalabalığa katılan şehir piskoposunun talihsiz ölümünü nakleder.

> Ani bir deprem yemek vakti Suriye'deki Antakya şehrinin tamamını vurdu. Bunun da ötesinde deprem çok geçmeden her tarafından esen ve o sırada çöken binalardaki mutfakların ateşini körükleyen doğu rüzgârlarıyla, şehrin batı kısmında büyük bir yıkım getirdi. Aynı zamanda tüm şehrin piskoposu Euphrasios'u da öldürdü. Kafası yanan bir mezarda ezilmişti keza hipodromdaki bir obelisk ters dönmüş ve yere düşmüştü.[3]

Antakya'nın yeniden inşası için büyük bir gayret sarf edildi ve aynı zamanda askerî bir kontun konuşlandırıldığı Palmyra da dâhil olmak üzere, öteki ana şehirler de tekrar inşa edildi. Ioustinianos, Sâsânîlerle bir savaşa hazırlanıyordu.

522 yılında Ioustinos, Konstantinopolis'te, Lazike (antik Kolkhis) olarak da bilinen Kafkasya yöneticisi Tzathios'u kabul etti –ki bu dönemde bölge, Sâsânîlere tabiydi (Harita 6). Tzathios vaftiz edildi ve imparatorun büyük oğlu haline geldi. Kısa süre sonra komşu Iberia Bölgesi de Romalıların safına geçme girişiminde bulundu fakat Sâsânîler tarafından hızlı bir şekilde dize getirildi. 525 yılı dolaylarında, o zamanlar yetmişlerinde bulunan Sâsânî Kralı Kavâd, Konstantinopolis ile aralarında bulunan gerilimi en iyi şekilde nasıl çözeceğini ve vârisi olan oğlu Hüsrev'in tahta çıkışını nasıl teminat altına alacağını düşünüyordu. Ioustinos'a, Hüsrev'i evlat edinmesini önerdi ve müzakerelere nezaret etmesi için onu Nisibis yakınlarındaki Mezopotamya sınırına gönderdi. Fakat Lazike ve evlat edinmenin yapısı hususlarında bir bocalama yaşandı. Hüsrev, "Romalılardan intikam almak için dua ederek" aşağılanmış bir şekilde ayrıldı.[4]

528 yılının başlarında Sâsânîler Lazike'ye saldırdılar. Ioustinianos ise bir müfreze ve üç generalini bölgenin savunmasıyla görevlendirdi. Bir savaş gerçekleştirildi ve Sâsânîler tarafından kazanıldı. İkinci savaşta ise Romalılar galip geldi. Sâsânîler tarafından Asoristan olarak bilinen Dicle

3 Marcellinus Comes, çev. Croke, s. 42.

4 Procopius, *Wars*, 1.11; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 24–6.

ve Fırat nehirlerinin arasındaki topraklarda, yani Mezopotamya'daki sınır boyunca da çatışmalar yaşandı. Nisibis'te bir Roma ilerleyişi püskürtüldü. Bu sebeple doğu sınırında Romalılar ve Sâsânîler, müttefikleri ve vekilleri iki alanda meşguldüler. Mezopotamya'nın (Asoristan) güneyinde doğu saha ordusu, 529 yılında general olarak hizmet etmek için imparatorun maiyetinden yükseltilen Belisarios tarafından komuta ediliyordu. Kuzeydeki Kafkas toprakları ise bir *magister militum per Armeniam* atanmasıyla güçlendirilmişti. Sittas isimli bu "savaşçı ve oldukça yetenekli" general düzenli sınır ordusundan (*līmitāneus*) alınan dört piyade birliği (*numerus*) ve askere alınan yerlilerden oluşan müttefikler (*foederati*) ile güçlendirilmişti. O sıralarda Roma ordusu, bölgelere dayalı ve bölgesel vergilerle desteklenen takribî üçte ikisi sınır birliklerinden ve üçte biri seyyar saha ordusu birliklerinden (*comitātus*) oluşuyordu. Her saha ordusu Latince *magister militum* (ve Yunanca *strategos*) olarak bilinen bir general tarafından komuta ediliyordu.

529 yılının mart ayında Sâsânîler tarafından çatışmaya çekilen bir Arap birliği Antakya banliyölerine saldırıp yağmaladı. Belisarios, Dara'nın güneyinde bulunan Thannuris'teki çöl sınırını tahkim etmek için gönderilirken, Ioustinianos da sırdaşları Hermogenes ve Rufinus'u Sâsânî topraklarına salarak müzakereleri sürdürdü. Hermogenes ve Rufinus'un yaklaşımları Kavâd tarafından reddedildi zira Hazar Kapıları'nın savunulması için yeni bir haraç ödeme talebinde bulunuyordu. Bu sebeple her ikisini de Anastasius ve Ioustinos'a göndermişti. Ödeme gelmezse bir yıl içinde savaşla tehdit etti. 530 yılının haziran ayında Kavâd orduları hem Asoristan hem de Armenia'dan gönderildi. Prokopios, Belisarios ve Hermogenes ile Dara'daydı. Bu sebeple oradaki büyük Roma zaferinin bir tanığı olarak anlatısını sunar ve kuzeyde ikinci bir zaferden bahseder.

Müzakereler, Hermogenes tarafından sonbahar ve kış boyunca yinelendi fakat 531 yılının ilkbaharında Kavâd ordusunu Roma topraklarının içine gönderdi. Belisarios, Fırat Nehri'nin güney kıyısını takip eden Sâsânîleri Kallinikos'a (modern Rakka) kadar takip etti fakat orada saldırısı püskürtüldü. Belisarios Konstantinopolis'e geri çağrıldı ve Sittas, Moundos ile doğru kuvvetlerinin komutasını aldı. Moundos esasen Illyria'dan gelen ve kuvvetlerini Romalılara kısa süre önce katan bir Gepid idi. Moundos'nun bir general olarak şöhreti, 505 yılında

Gepidlerin (şimdilerde Tuna Nehri'nin kuzeyindeki topraklarda hâkimiyet kurmaya başlayan bir halk) orduları, Anastasius tarafından gönderilen bir Roma ordusunu mağlup ettiğinde, yani birkaç on yıl önce kurulmuştu. Hermogenes ve Rufinus ise diplomasinin başında kaldı.[5]

Çok geçmeden herkes Kavâd ile değil, oğlu Hüsrev ile uğraşıyordu. Kavâd 8 Eylül 531 yılında, muhtemelen bir felç neticesinde vefat etti. Sâsânî topraklarını kırk üç yıl yönetmişti. Ioustinianos ise kısa süre önce Konstantinopolis'te patlak veren popüler bir ayaklanmadan (Nika İsyanı) sağ kurtulmuştu. Bu sırada Hüsrev, iktidarı elinde tutmasını tehdit eden iç kaygılar taşıyordu. 532 yılının ilkbaharında, Romalılar ve Sâsânîler arasında "sonsuz barış" imzalandı. Bu barış Hierapolis'te dikilmiş bir sütunun üzeri de dâhil olmak üzere geniş çapta anıldı:

> Efendi Ioustinianos ilahi tavsiyeyle barış yaptı ve otuz yıldır şehirleri saran savaş feryatlarına son verdi… Haç, savaşın korkunç kükremelerini ve hayatın ölçüsüz zorluklarını sanki sert bir dalga ya da ateşmiş gibi söndürdü. Kutsal Tanrı'nın yardımıyla barış, Romalılar ve Sâsânîler arasında yapıldı. Para, teslim edildi…[6]

Her şeyden sonra öyle gözükmektedir ki Ioustinianos, yeni Sâsânî kralına babasının otuz yıl kadar önce talep ettiği parayı vermeyi kabul etmişti.

532 yılının ocak ayında Konstantinopolis'te patlak veren Nika İsyanı, benzer bir örneği takip etti. Hiziplerin kızgınlığı otoritelere karşı yönlendirilmiş, şehir yapıları ve anıtları hasar görmüştü. İsyancılar hipodromda yeni bir imparatoru tahta çıkarmaya ve övmeye başladıklarında ise meseleler tersine dönmüştü. İsyanın katalizörü, şehir valisi Eudaimon'un hem Mavilerden hem de Yeşillerden cinayetten hükümlü yedi *circus* partizanını ölüme mahkûm etme kararıydı. Cellatın iskelesinin çökmesiyle bir Mavi ve bir Yeşil partizanı kurtulduğunda, hizipler bu kişilerin kaçışlarını sağladılar ve imparatordan merhamet dilediler. Bunu, daha sonra imparator 13 Ocak Salı günü yarışlara başkanlık ederken hipodromda düzenlenen ilahilerle yaptılar.

---

5 *PLRE* 3, s. 590–93'te Hermogenes, "Hermogenes" ; Moundos, "Mundus 1"dir, s. 903–5; Rufinus, "Rufinus 1"dir, s. 1097–8; Sittas, "Sittas 1"dir, s. 1160–63.

6 G. Greatrex ve S. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars Part II, ad 363–630* (Londra ve New York, 2002), s. 82–101, s. 97'de.

Ioustinianos kaçakları affetmeyi reddettiğinde, hizipler tanıdık "*Nika*!", yani zafer çığlıklarıyla imparatora karşı birleştiler ve isyan etmeye başladılar. İmparator ve maiyeti saraya geri çekilirken, partizanlar binaları ateşe vererek adamların serbest bırakılmasını zorlamak için *praetorium*a birlikte indiler. Partizanlarının güvenliğini teminat altına alan hizipler, daha ciddi bir talepte bulundular ve imparatorun en kıdemli yöneticilerinin azlini istediler: *Quaestor* Tribonianos, *praefectus praetorio* Kappadokialı Ioannes ve Eudaimon. Ioustinianos bunları kabul etti ve görevden aldı fakat isyancıları sakinleştirmek için yapılan bu girişim, onları daha fazlası için cesaretlendirdi. Şimdiye kadar direndiği bir harekete zorlanan Ioustinianos, Belisarios'a Gotlar birliğiyle isyancılara karşı harekete geçmesini emretti. Bu noktada hizipler, yeni bir imparator olarak müteveffa imparator Anastasius'un yeğeni Probus'u seçmeye karar verdiler. Evine koştuklarında Probos'u orada bulamadılar ve dikkatlerini Anastasius'un yeğenlerinden bir diğerine, Hypatius'a çevirdiler. Prokopios "şehrin sanki düşmanlar tarafından ele geçirilmiş gibi ateşe verildiğini, Ayasofya Kilisesi, Zeuksippos Hamamları ve Propylaia'dan Ares'in Evi olarak adlandırılan yere değin tüm imparatorluk avlusunun yakılıp yıkıldığını" nakleder.[7]

17 Ocak cumartesi, yani isyanın beşinci gününde birlikler Trakya'dan şehrin içine getirildiler ve ertesi gün Ioustinianos "kutsal İncilleri taşıyarak" sarayından *kathisma*ya çıktı.

> Bunun öğrenilmesi üzerine kalabalık da geldi ve imparator onlara tahtından bir konuşma yaptı. İnsanların çoğu onun için imparator diye tezahüratta bulundular fakat ötekiler Hypatius'un ismini bağırarak isyan ettiler. Bu kimseler Hypatius'u alıp Constantinus Forumu'na götürdüler. Onu merdivenlere yükselttiler ve saraydan kraliyet kıyafetleri ve altın bir yaka getirerek bunları başına yerleştirdiler. Akabinde *kathisma*ya çıkarmak niyetiyle onu aldılar ve hipodroma götürdüler.[8]

Ioustinianos saraya tekrar çekildi ve imparatorluk mavnasında şehri terk etmeyi düşündü. Fakat Theodora'nın imparatoru kalmaya ikna ettiği söylenmektedir. Theodora, Ioustinianos'a karşı nutkunu "kraliyet

7 Procopius, *Wars*, 1.24; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 61.

8 Malalas, 18.71, çev. Jeffreys vd., s. 278.

iyi bir kefendir" sözüyle bitiriyordu. Şahsi koruması ve saray muhafızlarının yanı sıra Moundos ile Belisarios düzeni tesis etmek için yeniden gönderildi. 30,000'e yakın vatandaş hipodromda ve çevre caddelerde öldürüldü. Ertesi gün Ioustinianos, Anastasius'un yeğenleriyle ilgilendi. Hypatius ve kardeşi Pompeius, infaz edildiler. Probus ise sürgüne gönderildi. "İmparator, zaferini ve isyancıların" yıkımını tüm şehirlere ilan etti ve yanan yerleri tekrar inşa ettirdi.[9]

Ioustinianos'un bu tekrar yapılanma programında ısmarladığı en büyük yapı Ayasofya, yani Kutsal Bilgelik Kilisesi'ydi. İki *mekhanikos* (mimar ve mühendis) Trallesli Anthemius ve Miletoslu Isidoros tarafından tasarlanan ve inşa edilen bu kilise altı yıldan kısa bir zamanda 10,000'den fazla işçinin çalışmasıyla inşa edildi. 250,000 metreküpten fazla bir iç alana sahip olan Ayasofya, şimdiye değin inşa edilen en büyük tek yapıydı. İkinci yüzyıldan itibaren kiliseler için tercih edilen bir tasarım olan bazilikal değil, kubbeli bir yapıydı. Kubbe, fonksiyonel ve sembolikti. Kubbeyi ışıkla doldurmak için kırk pencereyle birlikte cennete bir ayna tutuyordu (Levha 16). *Antiphonal* ilahiye olanak tanıyan yeni bir litürji için tasarlanan bir mekân olması sebebiyle kubbe, sesi yakalayıp daha büyülü bir şey haline getiriyordu ve ibadet eden kimseleri kaplayan ve içine çeken "ıslak" bir ses yaratıyordu. Kubbede müziğin ve sesin yankılanması, bir notanın yalnızca iki ya da üç saniye yankılandığı modern bir konser salonunda arzu edilen ve ulaşılan bir efektin aksine on bir saniye sürer.[10]

Ayasofya'nın görkemi ve kilisenin merkezî kubbesi Aziz Polyeuktos Kilisesi'ne bir cevaptı. Sözü edilen bu kilise Ioustinos'un saltanatının son yıllarında, Konstantinopolis'te inşa edilen üç nefli bir bazilika kiliseydi. Aziz Polyeuktos'un hamisi Theodosius Hanedanlığı'nın son *augustası* Iuliana Anicia'ydı. Iuliana Anicia konsül Areobindos'un karısı ve Batı Roma İmparatoru Anicius Olybrius'un (ö. 472) kızıydı. Bu kilisenin duvarlarının çevresinde dindar kurucusuna bir methiye niteliğinde

9 Procopius, *Wars*, 1.24; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 64. Bu daha tanıdık bir yoruma kurnazca göndermede bulunan Prokopios'un hazırlamış olduğu bir konuşmada, tiranlığın iyi bir kefen olduğunu bildirir. Ayrıca bakınız: Malalas, 18.71, çev. Jeffreys vd., s. 280–81. İsyanın karşılaştırmalı yeniden yorumu için bakınız: G. Greatrex, "The Nika riot: a reappraisal", *Journal of Hellenic Studies* 117 (1997), 60–86.

10 B. Pentcheva, *Hagia Sophia: Sound, Space, and Spirit in Byzantium* (University Park, PA, 2017).

Figür 22: Aziz Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ndeki ithaf yazıtı.

uzun bir heksametrik yazı vardı ve şöyle diyordu: "Iuliana'nın eserini dile getirmek için hangi koro yeterlidir ki o... bir başına zamanı fethetmiştir ve ünlü Süleyman'ın bilgeliğini aşmıştır ve Tanrı'ya bir tapınak inşa etmiştir [ki bu tapınak] çağların kutlayamayacağı zengin bir şekilde işlenmiş ve zarif [ve] görkemlidir." Ayasofya, Aziz Polyeuktos Kilisesi'ni boyut ve ihtişam bakımından geçmişti, tıpkı Ioustinianos'un kiliseye ilk girdiğinde "Süleyman, seni geçtim" dediği rivayet edildiği gibi.[11]

Ayasofya, Konstantinopolis'in ilk kubbeli kilisesi değildi. Ioustinianos ve Theodora hâlihazırda bugün Küçük Ayasofya olarak bilinen ve Büyük Kilise ile yakın bir benzerlik gösteren Aziz Serigos ve Bakkhos Kilisesi'ni inşa ettirmişlerdi (Levha 17). Sözü edilen bu kilise, Hormisdas Sarayı'nın içerisine yerleştirilmişti. Bu sarayda 527 yılından önce, Ioustinianos ve Theodora henüz yeni evliyken yaşamışlardı. Theodora daha sonra monofizit azizler için burayı bir sığınma alanı

11 A. Kaldellis, "The making of Hagia Sophia and the last pagans of New Rome", *Journal of Late Antiquity* 6 (2013), 347–66; Mary Whitby, "The St Polyeuktos Epigram (*AP* 1.10): a literary perspective" içinde: S. F. Johnson, ed., *Greek Literature in Late Antiquity: Dynamism, Didacticism, Classicism* (Aldershot, 2006), s. 159–88.

olarak kullanmıştı. Bir ithaf yazıtı (Figür 22) hâlâ kubbenin kaidesinin etrafında ayaktadır:

> Öteki hükümdarlar boş işlerle uğraşan ölümlüleri onurlandırdılar fakat bizim dindarlığı teşvik eden hükümdarımız Ioustinianos, İsa'nın hizmetkârı, her şeye kadir Sergios'u görkemli bir meskenle onurlandırıyor: Ne ateşin yakıcı soluğu ne kılıç ne de başka hiçbir işkence onu rahatsız etmedi. Fakat o Tanrı İsa uğruna katledilen, kanıyla evi olarak cenneti kazanan kişidir. Tanrı tüm işlerde uykusuz hükümdarın egemenliğini korusun ve Tanrı'nın taçlandırdığı Theodora'nın gücünü artırsın. [Onun] zihni dindarlıkla süslenmiştir, [onun] daimî gayretleri yoksulları esirgemek için gösterdiği emeklerde yatıyor.[12]

Theodora'nın dinî hamiliği tarafından kol kanat gerilen kişiler arasında çocuklar ve fahişeler de vardı. Ioustinianos tahtı ele geçirdikten kısa süre sonra, Theodora tüm çocuk yaşta çalıştırılan kızların satıcılarının toplanmasını emretti. "Kızlarla birlikte getirildiklerinde de her birine kızların ailelerine ne kadar para verdiklerini yemin ile söylemelerini emretti" ve daha sonra aldıkları parayı geri ödeyip kızların serbest bırakılmalarını emretti. Sözü edilen bu kızları altın bir sikke ve değişik kıyafetlerle uzaklara gönderdi. Ioannes Malalas esasen kızların ne kadara mal olduğu konusunda oldukça nettir: Her biri için beş altın sikke. Müellif bunun genel olarak fuhuşu yasaklamaktan ziyade bir gösteri olduğunu iddia eder. Bu harekette Theodora'nın genç kadınların satıcısı ve tacirleri üzerindeki misillemesini görmek caziptir. Theodora'nın kendisi de kamu gösterilerine ve belki de genç olduğu vakitlerde fuhuş yapmaya zorlanan bir kadındır. İmparatorun karısı, kendilerini savunamayan kimseleri savunmak için hareket etmişti. Theodora'nın genelev sahiplerinin dünyasını aleni şekilde basması, rejimin ahlaksızlığa karşı uyguladığı baskının gözler önüne serilmesi olarak da yorumlanabilir –ki bu, kumar yasağı (kutsal şeylere saygısızlık ettiği bilinen kimi

12 Cyril Mango tarafından yapılan tercüme yorum ile şurada kaydedilmiştir: Croke, "Church of Saints Sergius and Bacchus", 47–8. Ayrıca bakınız: J. Bardill, "The Church of Sts. Sergius and Bacchus in Constantinople and the Monophysite Refugees", *DOP* 54 (2000), 1–11; B. Croke, "Justinian, Theodora, and the Church of Saints Sergius and Bacchus", *DOP* 60 (2006), 25–63.

kumarbazların ellerinin kesildiği ve deve sırtında Konstantinopolis'te gezdirildiği bilinmektedir) ve Hellenizm de dâhil olmak üzere sapkınlık için ağır cezaların uygulandığı bir gösteriler düzenini de kapsamaktadır. Ioannes Malalas, 529 yılında "imparatorun Hellenistik inançlara bağlı kimselerin devlet memuriyetlerini elde etmemesi gerektiğini, öteki sapkınlıklara mensup olan kimselerin ise Ortodoks inancını benimsemek için üç aylık bir süre verildikten sonra, Roma devletinden gönderileceğini ve kutsal yaşamın tüm eyaletlerin şehirlerinde sergilendiğini" aktarmaktadır.[13]

Şansının değişeceği beklentisiyle Theoupolis (Tanrı'nın Şehri) olarak yeniden adlandırılan Antakya'yı vuran doğal felaketlerin sorumlusu olarak ahlaksızlıklar gösteriliyordu. "Tanrı'nın Gazabı", depremler için Ioannes Malalas'ın alışkanlıkla kullandığı bir terimdir. Bu sebeple günahın bekçiliğini yapmakla suçlanan kimseler, karşı geldiklerinde, bilhassa "beden ve homoseksüel uygulamalar hususlarında günahkâr bir şekilde yaşamakla suçlanan" piskoposlar özellikle kınanıyorlardı.

> Onlar arasında Rodos piskoposu ve eskiden Konstantinopolis'te bir vali olan Ieshu ve benzer şekilde Trakya'daki Diospolis Piskoposu Aleksandros vardı. Kutsal bir kararname uyarınca Konstantinopolis'e getirilmişler ve onları cezalandıran şehir valisi Viktor tarafından suçlu bulunmuşlardı: Viktor muhtelif şekillerde Ieshu'ya işkence yapıp sürgüne göndermiş ve Aleksandros'un da cinsel organını kesip piskoposu bir tahtırevan üzerinde etrafta dolandırmıştı. İmparator, hızlı bir şekilde oğlancılık yaptığı tespit edilen kimselerin cinsel organlarının kesilmesini emretti. O zaman pek çok eşcinsel tutuklandı ve cinsel organları kesilirken öldüler. O vakitten sonra eşcinsel şehvetin tesiri altında kalanlar arasında bir korku peyda oldu.[14]

13 Malalas, 18.24, çev. Jeffreys vd., s. 255. Tam da bu zamanda Ioustinianos'tan *praefectus praetorio* Kappadokialı Ioannes'e gönderilen bir ferman *CJ*.343 olarak korunmuştur. Bu ferman kumarı ve şans oyunlarını yasaklamasına rağmen herhangi bir ceza öngörmez ve fermanın uygulanması için yerel piskoposları görevlendirir.

14 Malalas, 18.18, çev. Jeffreys vd., s. 253. Antakya resmî olarak "Tanrı'nın Şehri" olarak yeniden isimlendirilirken, yeniden inşa edilen kimi garnizon kasabaları Ioustinianoupolis ve Ansarhon kalesi ise Theodorias olarak adlandırılmıştır. Bakınız: Malalas, 18.30, çev. Jeffreys vd., s. 259.

Büyük bir dizi günah şimdi suç olarak yasallaştırılıyordu ve *Corpus Iuris Civilis* olarak bilinen Roma hukukunun anıtsal şekilde yeniden şekillendirilip uyumsallaştırılmasında ifade ediliyordu. Tribonianos tarafından üç kısımda derlenen *Corpus*; *Institutes*, *Digest* ve *Codex*'ten (Ioustinianos Yasaları) oluşuyordu. Bu hukuk derlemesine 534'ten sonra imparatorun "yeni yasaları" ya da *Novella* eklenmiştir. Sözü edilen bu derleme projesinin amacı yasama yetkisini imparatorun elinde toplamaktı. Bu sebeple daha önceki kanunlar yeni çıkarılanlara uydurulduldular ve *Digest*'te antikitenin en büyük hukukçularının yazıları sanki "kendi ilham verici ağzından çıkmışlar" gibi imparatorun kendi fikirleriyle uyumlu hale geldi "çünkü tüm yetkileri bizden geldiği için her şeyi kendimize atfederiz."[15]

İmparator kendisini yasalara bağlı görmekten ziyade *nomos empsykhos* (yasaya ruh veren kimse) olarak görüyordu. Hellenistik düşüncede görülen bu idea, Ioannes Stobaios tarafından derlenen bir beşinci yüzyıl eserinde ifade edilir ve Ioustinianos'un kendisi tarafından *Novella*da savunulur. Yasaya bağlı olmayan imparator, 532 yılında yaptığı gibi kendi tebaasından on binlerce insanın ölüm emrini vermek gibi bir gaddarlıklarla suçlanamazdı. Şahsi ve ahlaki gündeminin peşinde belirli bir ihtiyaca ya da çıkara hizmet etmek için veya otoriteyi kendi elinde toplama arzusunu ilerletmek için yeni kanunlar çıkarmaya devam etti. Bu *Novella*nın önsözleri, Ioustinianos'un çoğunlukla temyizleri dinlemeye ve karmaşık hukuk konularında hüküm vermeye çağrıldığını göstermektedir.[16]

533 yılının aralık ayında *Digest*'in tamamlanması, Ioustinianos tarafından Sâsânîlerle "ebedî barış", daha da yeni olarak Vandalların mağlubiyeti ve Kartaca'nın Roma İmparatorluğu'na geri dönüşü ile eşit bir ilahi takdir eylemi olarak görünüyordu. Bunlar Ioustinianos'un kendisi için yazılan "*Digest*'in Onayı'nın" giriş satırlarıdır. Prokopios *Savaşlar* isimli eserinin üçüncü kitabına Libya'da Vandal Krallığı'nın kuruluşu ve krallığın yöneticisi Geiseric'in eylemleri üzerine uzun bir ara vererek başlar. 477 yılındaki ölümünden kısa süre önce Geiseric, Zenon ile kalıcı bir barış anlaşması yapma hususunda anlaşmıştı. Bu barış anlaşması Anastasius

15 C. Humfress, "Law and legal practice in the age of Justinian" içinde: M. Maas, ed., *The Cambridge Companion to the Age of Justinian* (Cambridge, 2005), s. 161–84, s. 168'de.

16 *ODB*, s.v. Stobaios, s. 1958.

ve Ioustinos ve Geiseric'in oğlu Huneric (Theodosius Hanedanlığı'na mensup *Augusta* Eudoxia'nın kocası) ve Geiseric'in büyük torunu ve Huneric'in yeğeni Gunthamund'un saltanatları boyunca sürmüştü. Geiseric, kraliyet ailesinin en yaşlı erkek üyesinin yönetici haline geleceği anlamına gelen agnatik bir veraset ilkesi getirmişti. 496 yılında Gunthamund'un yerine, genç erkek kardeşi Thrasamund geçti. 523 yılında hem Gunthamund hem de Thrasamund'un ilk kuzeni olan Huneric'in oğlu Hilderic tahta geçti. Hâlihazırda ellili yaşlarında olan Hilderic, Eudoxia'nın oğlu ve III. Valentinianus'un büyük torunuydu. Bir Ariusçu değildi ve annesinin benimsediği itikattan yanaydı. Bu sebeple Kartaca'ya Ortodoks bir piskopos atadı. Hilderic, "henüz tahta çıkmamış fakat amcası Ioustinos adına tüm gücüyle yönetmeye muktedir Ioustinianos'un yakın bir arkadaşı ve müttefiki" haline gelip "Hilderic ve Ioustinianos birbirlerine pahalı hediyeler gönderdiğinde" başlıca rakiplerinin düşmanlığını kazandı.[17]

530 yılında Hilderic, Gunthamund ve Thrasamund'un yeğeni olan ve gücü ele geçiren Gelimer tarafından tutsak alındı. Ioustinianos Sâsânîlerle uzlaşmaya vardığında, mektup alışverişinde bulunurken bir fırsat gördü. Henüz doğudan yeni çağrılan ve isyancıların kanlarıyla elleri kirlenen Belisarios bir seferi yönetmek üzere görevlendirildi. Belisarios'un başkentten ayrılması ise sarayda pek sevilmediğini ortaya çıkardı. Geleceğin gasıbı Basiliskos tarafından yönetilen ve felaketle sonuçlanan daha önceki bir seferin anıları, gücü iade edilen Kappadokialı Ioannes'i dikkatli olmaya teşvik etti. Basiliskos'un donanmasının yıkımı, oldukça pahalı olduğu kanıtlanmış ve iki nesil boyunca batıda bir doğu müdahalesinin sonunu getirmişti. Fakat Ioustinianos başka bir tavsiyeyi tercih etti ve Gelimer'e karşı isyana kalkışan kimseleri desteklemeye başladı. Gelimer Sardinia Adası'nın kontrolünü kaybettiğinde bile (ki burada Gelimer'in komutanı Goda gücü üstlenmeyi arzuluyordu) Tripolis, Tattimuth isimli bir generalin komutası altında bir Roma ordusunu destek gönderen Pudentios'un hâkimiyetinde isyan etti. Ioustinianos 4000 askeri Sardinia Adası'na gönderirken, generalleri ana sefer kuvvetlerini hazırladılar.

17 Humfress, "Law and legal practice", s. 167; Procopius, *Wars*, 3.9; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 164; A. H. Merrills, "The secret of my succession: dynasty and crisis in Vandal North Africa", *Early Medieval Europe* 18 (2010), 135–59.

Prokopios bu olayların detaylı bir kaydını tutar ve açıklamasına dayalı olarak ortaya koyduğu anlatı sahnelerini canlandırmak için atların ve at yemlerinin nakli, donanmayı bir arada tutmanın zorlukları, donanmanın nerede karaya çıkacağı, ne kadar mesafede ve ne kadar hızlı ilerleyeceğine ilişkin sorunlar, bilgi toplamak, yanlış bilgiyi yaymak için gösterilen gayretler, erzak ve suyun temini, bir düşmana karşı bunların düşmandan nasıl mahrum bırakılacağına dair bilgiler de dâhil olmak üzere altıncı yüzyıl seyahati ve savaşının gerçeklerine dair bir içgörü sağlayan ayrıntıları vurgulamak için ender bir fırsat sunar. Tüm bu meseleler, Prokopios'un 10,000 piyade ve 5,000 atlının yanı sıra pek çok müttefik ve denizci ve her şeyi taşıyan muhtelif boyutlarda 500 adet nakliye gemisi ve doksan iki adet savaş gemisi (*dromon*) sıraladığı sefer ordusunun komutasını alan Belisarios'u endişelendiriyordu. Trakya'daki imparatorluk ahırlarından toplanan atlar için güvertede oda ayrılmıştı.

Böylesine büyük bir donanmaya komuta etmek kendi başına zor bir işti ve Belisarios deneyimli bir amiral değildi. Kaptanları, gemilerini, boyalı yelkenler ve sinyallerle açık denizde bir arada tutup limanlarda bağırışlar ve uzun direklerle ayrı ayrı konumlandırdılar. Zayıf rüzgârlar yolculuğun uzamasına neden olmuştu. Hem içme suyu hem de erzaklar azalmıştı. Beş yüz adam, kötü ekmek yemekten ölmüştü. Prokopios'un kendisi Sicilya'daki Siraküza'ya gizli bir görev için gönderilmişti ve Gelimer'in Kartaca'dan ayrıldığına ilişkin hayati bir bilgi getirmişti. Donanma Sicilya'nın güneydoğu kıyısında bulunan Kaukanai'dan (Punta Secca, Harita 9) yelken açabilecekti ve Hadrymetos'un (Sousse) güneyinde Caput Vada'da, Libya sahilindeki serbest arazide karaya çıkabilecekti. Bu mevki, Kartaca'dan yalnızca beş gün yürüyüş mesafesindeydi (Harita 8). Bahsi geçen bu olay, donanmanın Konstantinopolis'ten ayrılmasından takribî üç ay sonraydı. Doğrudan Kartaca'ya yelken açmama kararı Belisarios'a aitti. Bir fırtına ya da daha uzun bir yürüyüş tehdidinden ziyade bir deniz savaşından korkuyordu.[18]

Roma ordusu Kartaca'ya doğru ilerlerken, bölgede yaşayan kimselerden yerel bir direnişle karşılaşmadı. Belisarios yağmayı yasaklamıştı. Gerçekten de Kartaca'da bulunmayan Gelimer, Hilderic ve ailesinin orada ölüme mahkûm edilmesi emrini verdi. Bölünmüş ordusuna, şehirden "on mil" uzaklıkta bulunan Decimum'daki üç yönden Romalılara

18 Procopius, *Wars*, 3.15; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 177–8.

yakınlaşmasını emretti. Fakat Vandal birlikleri farklı zamanlarda vardılar ve savaş Gelimer gelmeden önce kaybedildi. Belisarios Kartaca'ya girip saraya yürüyerek, Gelimer'in tahtına oturdu ve ziyafet salonunda yemek yedi. Haberleri alan Gelimer'in kardeşi Tzazo, Sardinia'yı kurtarmıştı. Belisarios ise adamlarına Kartaca'nın duvarlarını yeniden inşa ettirdi. Tzazo ile birleşen Gelimer şehre yürüdü ve şehrin su kemerlerini kesti. Belisarios, Kartaca'dan otuz kilometre uzaklıkta bulunan Tricamarum'da ordugâh kuran Vandal ordusuyla karşılaşmak için dışarıya çıktı. Roma zaferi kesindi. Tzazo savaşırken yenik düşmüş, Gelimer ile ailesi kaçmış ve Papua olarak adlandırılan bir Numidia dağına sığınmıştı. Belisarios, birliklerini, "Vandalların yönettiği Romalıların her şeyini geri almak" için gönderdi. En nihayetinde açlık ve sert kış koşullarından mustarip kalan Gelimer teslim oldu.[19]

Zaferi tamamlanmış görünen Belisarios, Vandal tutsakları ve büyük bir ganimetle Konstantinopolis'e yelken açtı. Kartaca'daki imparatora yakışır davranışlarının Ioustinianos'u temkinli hale getirdiğini biliyordu. Belisarios, Yeni Roma'da, bir fatih kahraman olarak hoş karşılandı ve şehirde bir zafer alayı düzenlemesine izin verildi. Kendi evinden hipodroma ve daha sonra tekrar başlangıç kapılarından Gelimer de dâhil olmak üzere savaş ganimetlerini taşıyarak *kathisma*ya, imparatora doğru yürüyerek ilerledi. Hem Gelimer hem de Belisarios imparatorun huzuruna çıktıklarında, derin bir hürmetle kendilerini yere attılar. Belisarios gelecek yılın (535) konsüllüğüyle onurlandırıldı. Gelimer affedildi ve Galatia'daki imparatorluk toprakları bahşedildi. Küçük Asya'nın bu eyaletinde ailesiyle birlikte yaşadı. Ioustinianos potansiyel bir rakibi ve ele geçirdiği bir düşmanıyla ilgilenirken, takdire şayan bir tutum ve kurnazlık göstermişti.[20]

Konstantinopolis'teki zafer kutlamalarını muhtelif bağlamlarda okumak gerekir. Öncelikle Ioustinianos kendisi için materyal örneklerine daha sonra yer vereceğimiz muzaffer bir imparatorluk imajı inşa etmeye kararlıydı. İkinci olarak toplum nezdinde saygı gören Belisarios, Ioustinianos için acil bir tehdit olarak etkisiz hale getirilmişti. Keza ilahi lütfun yayıldığı ve zafer kazanan generalleri de dâhil olmak üzere Roma halkını sardığı gösterilmişti. Üçüncü olarak Konstantinopolis

19 Procopius, *Wars*, 4.5; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 201.

20 Procopius, *Wars*, 4.9; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 208–10.

vatandaşlarını ve vatandaşların imparatorunu, generalleri ve askerleri birleştiren bir kutlama, şehrin çok kısa bir süre önce mustarip olduğu yara (imparatorun aynı hipodromda Belisarios ve Moundos aracılığıyla intikam almasıyla doruğa ulaşmıştı bu yaralar) için bir çeşit merhemdi. Belisarios, konsüllük yılına, Vandal savaş tutsakları tarafından *sella curulis* taşınarak başladı. İkinci bir zafer geçidi ve eski bir Roma uygulamasının kasten tekrar canlandırılmasıydı bu.

Libya'nın yeniden fethi, büyük restorasyonun, yani Batı İmparatorluğu'nun yeniden kazanılmasının ilk hareketini oluşturuyordu. Fakat Kuzey Afrika'ya ilişkin meseleler çözülmekten çok uzaktı. Kartaca, hadım Solomon'a emanet edilmişti. Solomon ise kendisini Moorlar (*Mauroi*) ve Numidialılar olarak adlandırılan Berberilerle uzun süreli bir mücadele içerisinde bulmuştu. Vandalların mağlubiyetinde Romalıların desteğini alan bu yerli halklar, efendilerine karşı ayaklanmışlardı. 536 yılında Roma ordusu, Ariusçuların kötü muamelesinden ve pek çok Roma askerinin kendisine karı ya da cariye olarak aldığı Vandal kadınlarına ait topraklara el konulmasından şikâyet ederek ayaklandılar. Heruli müttefikleri de dâhil olmak üzere takribî bin Ariusçu asker vardı. Bu isyancılar, Kartaca'ya yürürken, bölgedeki pek çok köleyi de toplayan kim olduğunu bilmediğimiz Stotzas isimli bir kimsenin arkasında toplandılar. İsyan, Sicilya'dan Kartaca'ya giden Belisarios tarafından bastırıldı. Belisarios esasen Gotlarla savaşmak için yola çıkmıştı fakat bir başka ordunun isyanıyla ilgilenmek zorunda kaldığı için hızlı bir şekilde geri döndü. Ioustinianos'un güvenilir kuzeni Germanos, Kartaca'ya Stotzas'ı kovuşturması için gönderildi ve başarılı oldu. Sonrasında ise Berberilere karşı gönderildi. Germanos 539 yılında geri çağrılmadan önce askeri stratejisi ve adil yönetimi için övgüler kazandı ve 540 yılında Sâsânî sınırına gönderildi.[21]

Prokopios *Savaşlar* isimli eserinin beşinci kitabına Gotların İtalya'yı ve komşu toprakları nasıl yönetmeye başladığına ilişkin bir tartışmayla başlar. Bu ise Ioustinianos'un yeniden fethini detaylandıran anlatısına bir girizgâhtır. Sözü edilen kısımda kendisini Zenon'un saltanatı sırasında İtalya'nın yöneticisi kılan Theoderic ile karşılaşıyoruz

21 Procopius, *Wars*, 4.14–18; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 220–30. Germanos, "Germanus 4"tür. Şurada: *PLRE* 2, s. 505–7; Solomon, "Solomon 1"dir, *PLRE* 3, s. 1167–7; Stotzas, şurada: *PLRE* 3, s. 1199–1200.

tekrar. 526 yılında Theoderic'in ölümüne binaen sekiz yaşındaki torunu Athalaric iktidarı kazanmış fakat çocuğun annesi ve Theoderic'in kızı Amalasuntha öncelikli naip olarak hüküm sürmüş ve daha sonra 534 yılında oğlunun ölümünden sonra kraliçe olmuştu. Amalasuntha saraydaki eğitimli Romalıları kayırıyordu ve Cassiodorus'u *praefectus praetorio* olarak atamıştı. Hatta babası Theoderic de Cassiodorus'un babası ve adaşını sözü edilen bu makama atamıştı. Amalasuntha ve politikalarına karşı muhalefet, Got askerî elit sınıfı arasında yoğunlaşmıştı ve ana rakibi, oğlunun ölümü üzerine eş yönetici olarak tayin ettiği kuzeni Theodadath'tı. 535 yılının başlarında Theodadath'ın Amalasuntha'yı hapsetmesi ve daha sonrasında katledilmesi Ioustinianos'a hem bir gerekçe hem de İtalya'daki otoritesini yeniden tesis etmek için bir fırsat verdi (Harita 9). Her iki Got grubu da Doğu Roma imparatoruyla temas halindeydi ve Vandal seferine tanık oldukları için onayını bekliyorlardı. Şimdi Theodadath, Roma kuvvetlerinin kuzeybatıdan ve güneyden üzerine geldiğini gördü. Moundos, Dalmatia içlerine ilerledi ve Gotlar'dan Salona'yı aldı. Belisarios ise Sicilya'daki Siraküza'ya yelken açtı. Kartaca'ya karşı yelken açtığı donanmanın yarısından az bir donanmaya komuta ediyordu. Belisarios'a sert bir direniş karşısında Libya'ya yelken açması talimatı verildiği için bu, aşırı güvenden çok ihtiyat anlamına geliyordu. Belisarios ise sert bir direnişle karşılaşmadı. Siraküza ve öteki şehirler hızlı şekilde teslim oldular. Sert fakat kısa bir direnişle yalnızca Palermo'da karşılaşıldı. "Vandallara karşı kazandığı zafer sebebiyle konsüllük unvanını alan… [Belisarios] konsüllüğünün son gününde, Siraküza'ya yürüdü ve ordu Sicilyalılar tarafından yüksek beğeniyle karşılandı… Romalılar adına tüm adayı yeniden fethettikten sonra."[22]

Theodadath kendisini kişisel olarak zenginleştirecek şartlar altında teslim olmayı düşünüyordu fakat Moundos, Salona dışında çarpışırken öldürüldüğünde işler tersine döndü. Belisarios'a Sicilya'dan, İtalya ana karasına yelken açması emredildi. Belisarios burada büyük bir Got garnizonuna sahip Napoli'ye yaklaşana kadar pek az direnişle karşılaştı. Şehir kuşatma altına alındı ve duvarlar içinde kalan kimselerin su tedarikini engellemek için su kemerleri kesildi. Birliklerin şehre civardan girebileceği keşfedildi. Şehir içerisindeki birliklerle Napoli, bir kan ve yağma fırtınasıyla alındı. Bu kayıp ve Theodadath'ın Napoli'deki yirmi

22 Procopius, *Wars*, 5.6; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 263.

günlük kuşatma sırasında Belisarios'a karşı Roma'dan hücum etmesindeki başarısızlığı, kendisinin adamları tarafından öldürülmesine ve yerine Vitigis'in getirilmesine sebep oldu. Belisarios, Roma'da yaşayan insanların daveti üzerine Roma'ya yürümeye hazırlandı. Prokopios'un naklettiği gibi altmış yıl aradan sonra şehir ilk defa 536 yılının dokuzuncu gününde Roma imparatoruna tabi hale geldi. Bu sırada Vitigis, Franklardan gelen bir tehditle ilgilenmek üzere kuzeye çekilmişti. Hem Gotlar hem de Romalılar diplomasi kanallarıyla Frank desteğini kazanmışlardı. Sicilya ve Napoli'de bıraktığı garnizonlar tarafından artık tükenen sefer ordusunun açık bir savaşta Gotlarla karşılaşmak için yetersiz olduğunu kabul eden Belisarios, Roma'yı bir Got kuşatmasına hazırlarken, Toscana şehirlerini güvence altına almak için de Roma'dan birlikler gönderdi. Vitigis güneye geldiğinde, güçlü bir ordu getirmişti. Prokopios'un *Savaşlar* isimli kitabında da nakledilen, Belisarios'un Ioustinianos'a bizzat kendisi tarafından gönderilen bir mektupta sözü edilen ordunun 150,000 adamdan müteşekkil olduğu tahmin ediliyordu –ki daha fazlası mümkün değildir. Fakat bu abartıyla Belisarios'un başarısı göklere çıkarılmıştır, tıpkı Prokopios'un generalin Gotlarla daha önceki bir savaşla ün kazanan Tiber Nehri üzerinde bulunan bir köprü olan Milvian Köprüsü'nde ilk karşılaşma ânını aktardığı anlatısında olduğu gibi. Belisarios, Got ilerlemesini Milvian Köprüsü'nde yavaşlatmaya ve onlarla kişisel olarak savaşmaya karar vermişti. "Tüm savaş bir adamın bedenine yoğunlaşmıştı." Sözü edilen bu kişi olağanüstü koyu gri atı ve kendi maiyetinin cesareti tarafından korunuyordu.[23]

Fakat Got ordusu ne kadar büyük olursa olsun, Aurelianus Surları ve Belisarios'un ayırabileceği kadar çok muhafız ve yerel asker tarafından korunan Roma'yı tam olarak kuşatmaya muktedir olamadı. Şehrin civarında konuşlanan Got ordugâhları yeterli bir abluka sağlayamamışlardır ancak su kemerlerini kestikleri için hayat daha zor bir hale gelmiştir. Konstantinopolis'ten 1,600 Slav ve ötekilerinden müteşekkil müttefik birlikleri takviye kuvvet olarak gönderilmişlerdir. Belisarios'u, 537 yılında nisan ayının başlarındaki başarılı kuşatmayı kırmaya zorlamışlardır fakat generalin tüm ordusu tekrar şehrin içine sürülmüş ve kuşatma artan bir şekilde kendisini hissettiren kıtlık ve hastalıkla

23 Procopius, *Wars*, 5.18; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 294. Bakınız: Kaldellis, *Procopius of Caesarea*, s. 192.

birlikte sürmüştür. Başka bir Got muharebesinden kaçınmanın yollarını arayan Belisarios, Got ikmal hatlarını kesmek için güneye bir atlı birlik göndermiştir. Hastalık, ordugâhlarında yayılmıştır. Kaynağımız olan Belisarios'un sekreteri Prokopios erzak, adam ve bilgi temin etmek için Napoli'ye gönderilmiştir. Prokopios, Napoli'de limana giren 3,000 Isaurialıyla karşılaşırken, 1,800 atlı da Otranto'da karaya çıkmıştır. Her iki donanma da tahıl getirmek için Roma'ya gidecekti. Bu bilgiyi öğrenen kuşatma ordusu geri çekilmeye başlamış ve bir ateşkes imzalanmıştır. Her iki taraf da ateşkes şartlarını ihlal etmiştir. Gotlar su kemerleri yoluyla Roma'ya sızma girişiminde bulunurken yakalanmışlar ve Belisarios tarafından kuzeye gönderilen bir ordu, Ravenna'dan yalnızca bir günlük yürüyüş mesafesinde bulunan Ariminum'u (modern Rimini) savaşmadan ele geçirmede başarılı olmuştur. Bir diğer kuvvet şehirde yaşayanların talepleri üzere Milano'ya girmiştir. Vitigis Roma kuşatmasını kaldırmış ve Ravenna'ya doğru geri çekilmiştir. Yolu üzerindeki Rimini'yi kuşatmış ve Burgonlara Alpleri geçmek için ödemede bulunup, Milano'yu kuşatmıştır.

Belisarios 538 yılının "yaz dönümü sırasında" Vitigis'e karşı Roma'dan kuzeye doğru yola çıktı ve ilerlerken kaleleri ele geçirdi. 5,000 imparatorluk askeri ve 2,000 Heruli müttefikinden müteşekkil başka bir kuvvet, bir hadım ve imparatorluk haznesinden sorumlu Narses önderliğinde bölgeye vardı. İki general ve astları arasında anlaşmazlık baş göstermesine ve astları arasında gruplaşmalar yaşanmaya başlamasına rağmen iki ordu birlikte Rimini'yi kurtardılar. Bu, garnizonun teslim olduğu ve Burgonların şehirde yaşayan kimseleri katlettiği Mediolanum'da (Milano) bir yenilgiye sebebiyet verdi. Narses geri çağrıldı. Belisarios ise Ankon'ın biraz güneyinde bulunan Vetus Auximum'a (modern Osimo) ilerledi. Vetus Auximum 539 yılının yaz ayındaki bir kuşatmadan sonra ele geçirildi ve Ankon'ın daha kuzeyinde bulunan Ravenna 540 yılının mayıs ayında alındı. Her zaman olduğu gibi Prokopios kendisinin tanık olduğu olaylar hakkında oldukça detaylı bir anlatı sunar ve bunu kelimesi kelimesine aktardığı söylevler ve mektuplar etrafında yapılandırır. İşte bu sebepledir ki bu olayları böylesine hikâye edebiliyoruz. Prokopios, Osimo'da kendi sözlerini nakleder ve generaline işaret verme hususunda tavsiyelerde bulunur. Keza generalin emirleri, Gotların silahlarını hep birlikte birbirlerine

vurması sonucunda çıkan sesler tarafından bastırılıyordu: "Askeri, düşmanla savaşmaya devam etmeye teşvik etmek için süvari trompetlerini kullanın fakat adamları piyadeninkilerle geri çağırın... bir [ses] için deri ve ince ahşaptan, öteki için kalın pirinçten."[24]

Belisarios'un ağzına yerleştirdiği diğer söylevler ya da ona atfettiği mektuplar Prokopios tarafından kısmen ya da tamamen kaleme alınmış olabilir. Fakat Prokopios, söz gelimi Ravenna'daki Vitigis ve Franklar arasındaki tartışma gibi pek çok mübadeleyi biliyor olamaz. 541 yılından sonra Prokopios ve Belisarios'un birbirlerinden ayrılmaları muhtemeldir. Bu noktaya kadar, yani *Savaşlar* isimli kitabının sonuna değin Belisarios, Romalı rakiplerinden ziyade Got düşmanlarına adil bir şekilde davranmasına rağmen Prokopios'un kahramanıdır. Belisarios, Talih (yani *Tykhe*) tarafından kayırılır. Got savaşları, Prokopios'un anlatısının merkezinde yer alır. Belisarios Roma'dan dışarıya atını sürdüğü Milvian Köprüsü'nde ölümü göze alırken, şahsen "*tykhe*ler tarafından" korunur ve böylece Roma'daki tapınağını özgürlüğe kavuşturur.[25] 540 yılında zaferi duyurmak için Belisarios, Ioustinianos'a gönderdiği bir mektubuna dört yıl önce Roma'da meydana gelen olayları hatırlatarak başlar. Abartılı 150,000 Got rakamını tekrarlar ve yenilgiye ne kadar yaklaştığını ve "bir *tykhe* tarafından yıkımdan nasıl kurtarıldıklarını" kaydeder. *Gizli Tarih* adlı eserinde Prokopios "*tykhe*nin kısa süre önce Gelimer ve Vitigis'i savaş tutsağı olarak teslim ettiği adamın", yani Belisarios'un nasıl talihinin döndüğünden bahseder.[26] Konstantinopolis'e tekrar çağrılan general bir kez daha imparatorluk hırslarının beslediği şüphe altındadır keza zaferinin ve büyük zenginliğinin bir kanıtı olan "Vandal, Got ve Moorlardan teşekkül büyük bir grup" tarafından çevrilen kasabada ilerliyordu.[27]

536 yılından 540 yılına değin süren Roma kuşatması ve Ravenna'ya harekât, büyük bir volkanik patlamanın neden olduğu bir toz örtüsü neticesinde Kuzey Yarım Küre'de meydana gelen, geniş bir mahsul

24 Procopius, *Wars*, 6.13–15, 23; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 344–51, Herulilere ilişkin uzun bir ara söz için s. 366.

25 Procopius, *Wars*, 5.18; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 294, "şans eseri." Fakat bakınız: Kaldellis, *Procopius of Caesarea*, s. 189–98.

26 Procopius, *Secret History*, 4.32; çev. Kaldellis, s. 20–21.

27 Procopius, *Wars*, 7.1; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 107.

kıtlığı ve açlıkla sonuçlanan hızlı iklim soğumasının ani başlangıcıyla tesadüf eder. İtalya'da bulunan Prokopios, "Ioustinianos'un saltanatının onuncu yılında" güneş ışınlarının oldukça zayıf olduğunu nakleder. Theodadath ve Vitigis'in saltanatları sırasında *praefectus praetorio* olarak kalan Cassiodorus ise "gökyüzünde alışık olunmayan işaretlerle insanların uyarıldığını ve endişeli kalplerle bunların hangi olayların işaretçisi olduğunu sorduklarını" aktarır. Çağdaş tanıkların anlatıları İrlanda, Suriye ve Çin'e kadar uzanan bölgelerden aynı olguyu bildirirler.[28]

541 yılında öldürücü bir hastalık Nil deltasındaki Pelousion'a vardı. Kısa süre sonra İskenderiye'ye yayıldığı bildirildi ve 542 yılının bahar ayında Prokopios'un "o sırada oldu" dediği Konstantinopolis'e ulaştı.

> Hayal edilebilecek tüm insan şekillerini alan şeytanların görüntüleri, pek çok insan tarafından görünüyordu ve onlarla karşılaşanlar vücutlarının bir yerlerinden bu şeytanlar tarafından vurulduklarına inanıyorlardı. Hastalık, bir önsezi ânında başlıyordu… Fakat pek çok insan bilinçsiz ya da bir rüya tarafından uyarılmadan hastalığın pençesine düşüyordu. Onlar şu şekilde hastalanıyorlardı. Kimileri ise uykudan kalktıklarında aniden ateşleniyorlardı… Ateş, başlangıcından akşama kadar o kadar hafifti ki endişeye sebebiyet vermiyordu… [Fakat] birkaç gün geçmeden hıyarcıklı bir şişlik beliriyordu. Bu yalnızca vücudun kasık (*boubon*) denilen karnın altındaki kısımda olmuyordu aynı zamanda koltuk atlarında, kimi durumlarda ise kulakların yanlarında olurken ötekilerde ise uyluğun çeşitli yerlerinde bulunuyordu… Kimileri derin bir komaya girerken kimileri akut başlangıçlı vasküler bunama geçiriyordu. Fakat her iki durumda da hastalığın temel etkileri hissediliyordu.

Prokopios hiçbir doktorun ya da hastaya bakım yapan herhangi birinin ya da vebalı bedenleri taşıyanların hastalara ya da ölülere dokunmaktan hıyarcıklı veba kapmadığını kaydetmeye devam eder. Doktorlar otopsi sırasında parçaladıkları hıyarcıklar içerisinde hastalığın sebebini arıyorken, ötekileri hastalığı teşhis ettikleri kişiler

28 Cassiodorus, *Variae*, 12.25. Bakınız: *The Letter of Cassiodorus*, çev. T. Hodgkin (Londra, 1886), s. 519. Bu hususu daha sonraki bir bölümde kapsamlı olarak değerlendireceğiz.

tamamen iyileştiklerinde şaşırıyorlardı. Hiçbir tedavi uygulaması ve hiçbir yoğun bakım düzenli bir şekilde işe yaramamıştır. "Hastalık dört ay sürerken, Konstantinopolis'teki seyri devam etmiştir ve zirveye ulaştığı üç noktada" günlük olarak 5,000 ilâ 10,000 kişiyi öldürmüştür. Hastalık sonrasında geçmiştir. Aileleri kölelerden, köleleri efendilerinden mahrum bırakmış ve pek çok hane "insanlardan tamamen boşalmıştır."[29]

Ioustinainos'un Saltanatı, İkinci Dönem 541'den Sonra

540 yılında Hüsrev tarafından gerçekleştirilen bir istila, Romalılar ve Sâsânîler arasındaki sekiz yıllık "sonsuz barışı" sonlandırdı ve Antakya kuşatmasıyla sonuçlanan, Mezopotamya ve Suriye'deki muhtelif şehirlere akınlara tanıklık etti. Duvarları aşan Sâsânî kuvvetleri, esas sevinçleri araba yarışçılarını desteklemek olan geniş *circus* hizipleri tarafından karşılandı. Fakat bu hizipler, Hüsrev'in birlikleriyle boy ölçüşemezlerdi. Pek çok Antakyalı öldürüldü ya da esir alındı ve onlar için Hüsrev'in Antakya'sı olarak anılan yeni bir kasaba inşa edilen Sâsânî topraklarına götürüldüler. Hüsrev sonrasında gözünü Lazike'ye dikti ve Petra Kalesi'ni ele geçirdi. Petra Kalesi'nde bulunan Roma kuvvetleri katledildi ve generalleri öldürüldü. İtalya'dan dönen ve Konstantinopolis'te kışlayan Belisarios, Sâsânî sınırına gönderildi ve 541 yılının yaz başlangıcında Mezopotamya'ya vardı. Hüsrev'in kendisinin kuzeyinde harekâtta bulunduğunun farkında olan Belisarios, ordusunu Dara'dan Nisibis'e doğru yürüttü ve Sâsânî kuvvetleriyle çatışmaya girip askerleri salgın baş göstermeden ve Hüsrev'in geri döneceği tehdidi onu geri adım atmaya teşvik etmeden önce bir kaleyi ele geçirdi. Belisarios belli ki hıyarcıklı veba vardığı zaman, orada bulunan Prokopios ile Konstantinopolis'e döndü. 542 yılının baharında Hüsrev, Roma topraklarına doğru bir harekât daha başlattı. Belisarios ise hızlı bir şekilde bölgeye gönderildi. Generalin ordusu yoktu ve büyük bir hızla istikamete ulaşmak için posta atlarını kullanıyordu. Fakat Suriye ve Filistin'i kavuran ve hem Roma hem de Sâsânî ordularını etkileyen vebanın varışıyla birlikte olaylar geride kaldı. Belisarios tekrar Konstantinopolis'e

29 Procopius, *Wars*, 2.22–3; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 120–23.

çağrıldı ve öyle gözükmektedir ki burada Theodora'nın kışkırtmasıyla hakarete maruz bırakıldı.[30]

Ioustinianos veba kapmıştı. Theodora ise Belisarios'tan korkuyordu. Bu yüzden general hızlı bir şekilde İtalya'ya gönderildi fakat yeni Got kralı Totila'yı kontrol altına almak için çok az askeri vardı. Gotlar, Güney İtalya'daki Roma topraklarına cüretkâr bir saldırı başlatmışlar ve 543 yılının baharında düşecek olan Napoli'yi kuşatma altına almışlardı. Şehrin kapıları sökülmüş ve surlarının büyük bir bölümü yerle bir edilmişti. Bu sırada Hüsrev bir kez daha Mezopotamya'yı istila etmiş ve Edessa'yı kuşatmıştı. Şehir düşmedi. Hüsrev bir ateşkes anlaşması yaptı ve büyük bir miktar altın karşılığında birliklerini geri çekti. Ateşkes anlaşması beş yıl sürecekti. Fakat Lazike, bu anlaşmadan muaf tutulmuştu. Belisarios'un talep ettiği ilave birlikler şimdi İtalya'ya gönderilmişti ancak Bitalianos'un yeğeni Ioannes'in komutası altındaki küçük bir birlikti bu. Hatta sözü edilen bu birlik, Totila Roma'yı kuşatmadan önce dahi gönderilmemişti. Totila, 546 yılının aralık ayında şehir düşmeden önce, Roma'yı bir yıldan fazla bir zaman kuşatmıştı. Roma, Napoli ile aynı kaderi paylaştı fakat şehrin devasa surlarını yıkma görevi Totila'nın imkânlarının ötesindeydi ve güneye doğru ilerleyen Ioannes komutasındaki Roma ordusunu karşılamaya koyuldu. Belisarios Roma'da kalan Got garnizonunu şehirden atmaya muvaffak olmuş ve şehri tekrar ele geçirmişti. Daha önce yıkılan surların bir kısmını restore ettirdi. Totila'nın Roma'yı tekrar ele geçirme girişimine direnmişti fakat bir kez daha Konstantinopolis'e çağrıldı.[31]

Kuzey Afrika'da yeniden patlak veren bir isyan, Kartaca'yı sarsmıştı. Ioustinianos'un evlilik yoluyla edindiği yeğeni Vali Areobindos (Ioustinianos'un kız kardeşi Biglentia'nın kızı Praiekta ile evlendirilmiş) kendi adamları tarafından öldürülmüştü. İsyanın lideri Gontharis, Vandal asıllı bir Roma komutanıydı ve komplosunda Berberilerin ve Numidialıların desteğini almıştı fakat daha önce Romalılara karşı Sâsânîlerle birlikte savaşan Ermeni Prens Artabanes tarafından

30 Procopius, *Wars*, 2.14–21; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 104–19. Ayrıca bakınız: Marcellinus Comes, 544–5, çev. Croke, s. 50. Belisarios'un "büyük bir tehlikeye" düştüğünden ve "kıskançlığa maruz kaldığından" bahsedilir.

31 Ioannes'in uzun ve seçkin bir askerî kariyeri vardı. Detaylar şurada "Ioannes 46" başlığı altında kaydedilmiştir: *PLRE* 3, s. 652–61. Ayrıca bakınız: "Areobindus 2", *PLRE* 3, s. 107–9; "Artabanes 2", s. 125–30.

öldürülmüştü. Artabanes'e Sâsânî cephesinden gelen yeni komutan Ioannes Troglyta varana kadar Kartaca emanet edilmişti. Ioannes Troglyta, bölgeyi iyi biliyordu. Kendi kardeşi öldürüldüğünde, asıl işgal seferi sırasında Belisarios'un komutası altında hizmet etmişti ve Solomon ve Germanos komutası altında hem yerli hem de Romalı isyancılara karşı mücadele vermişti.

Ioannes Troglyta'nın Kuzey Afrika'daki kontrolü yeniden tesis etmesi, Kartaca hinterlandından gelen bir yerli olan methiye yazarı Corippus tarafından Hristiyanlar ve dinsiz kimseler arasındaki kutsal bir savaş olarak tasvir edilmiştir. Corippus'a göre Berberilerin işi en sonunda halledilmiş çünkü kutsal bir günde, belki de basit bir pazar gününde, "geleneksel dinî törenleriyle iştigal eden Romalı askerlerin korkmayacakları" bir zamanda saldırmışlardı. Fakat Ioannes Troglyta saldırıyı tahmin etmişti ve tıpkı I. Theodosius'un Frigidus'ta yaptığı gibi geceyi dua ederek ve gözyaşı dökerek harcamıştı. Güneş doğarken Hristiyan askerler, bir rahibin sunağı örttüğü ve alışageldik dinî ayini icra ettiği taşınabilir bir şapel olan ordugâhın ortasındaki bir çadıra, sancaklarıyla birlikte çıktılar. Cemaat ağladı ve hep birlikte yakardılar: "Yalvarıyoruz sana Mesih, günahlarımızı ve babalarımızın günahlarını bağışla." Ioannes, onlarla dizlerinin üzerindeydi ve zafer için uzun bir dua ederken daha fazla gözyaşı "akıyordu gözlerinden, tıpkı bir nehir gibi." Rahip ökarist ayinini icra ettikten sonra "hediyelerin göklerin efendisine uygun olduğunun anlaşıldığı ve hemen" ordunun "kutsandığı ve temizlendiği" gösterildi. Zafer böyle sağlandı ve ölecek kişiler, gözyaşları ve kutsanmış unsurlarla arındılar.[32]

Bu sırada Konstantinopolis'te, 548 yılının haziran ayında Theodora öldü. İtalya'dan dönen Belisarios onurlandırıldı ve *magister militum per orientem* yapıldı. Fakat beş yıllık Sâsânî barışı zaman aşımına uğradığında bile Antakya'ya gitmeyip, sarayda kaldı. Eski sekreteri Prokopios da Konstantinopolis'te bulunuyordu. Şimdilerde *Savaşlar*'ın ilk yedi kitabını tamamlamış ve sarayda oldukça farklı bir yaşam öyküsünü yazmak için işe koyulmuştu: *Gizli Tarih*. Prokopios kendi gözleriyle gördüğü bir toprak olan Kuzey Afrika'yı özgürleştirme savaşı konusunda

32 *The Iohannis or De Bellis Libycis of Flavius Cresconius Corippus*, çev. G. W. Shea (Lewiston, 1998), s. 187–207. Ayrıca bakınız: "Ioannes qui est Troglita 36", *PLRE* 3, s. 644–9.

Corippus'unkinden oldukça farklı bir karar vermişti. Artık "devasa boyutuna rağmen o kadar harap olmuştu ki" neredeyse hiç kimse yoktu. Romalılar ve Berberiler eşit derecede yıkıma uğramışlardı. Prokopios, bunu, Ioustinianos'un hırsına atfeder. Sağlam bir yönetim kurmak yerine vergi denetçileri göndermiş ve "kendisi için en iyi arazileri tahsis etmiş ve Ariusçuların kendi gizemli kutlamalarını yasaklamıştı. Askerlerin maaşlarını verme hususunda daima geç kalmış ve onlara genellikle sert bir şekilde davranmıştı. Bu pek çok isyana sebebiyet vermiş ve büyük oranda bir yıkımla sonuçlanmıştı." Prokopios'un görüşüne göre aynı şeyler İtalya'da, daha da büyük bir ölçekte yaşanmıştı.[33]

Prokopios, Ioustinianos'un başarısız savaşları üzerine düşüncelerini kaleme alırken, imparator hâlâ hayattaydı. Fakat Prokopios yazmak için daha özgürdü zira Theodora ölmüştü. "Muhaliflerinin tespit edilmekten kaçmasının imkânsız olduğu göz önüne alınırsa, insanlık var olduğu sürece hiçbir tiran böylesi bir korkuya sebebiyet vermemişti." *Augusta*nın gösterişli kamu ahlakçılığını eleştirmiştir. Prokopios bunu Theodora'nın derin kibir ve açgözlülüğü, kin ve şahsi ahlaksızlığı için bir maske olarak görür. Buna rağmen Theodora'nın ölümü, Ioustinianos'u sarayda daha savunmasız bir halde bırakmıştır ve hemen hemen o sıralarda Kartaca'dan yeni dönen Artabanes ve takipçisi Ermeni Arsakes tarafından bir darbe tasarlanmıştır. Arsakes, Germanos ve büyük oğlu Ioustinos'u da işin içine katmanın yollarını aramıştır. Fakat akrabaları sadık kalmış ve meseleyi *Ekskoubitores*lerin kontuna bildirmişlerdir. Kont ise imparatoru bilgilendirmiş ve komplo suya düşmüştür.[34]

550 yılında Ioustinianos Sâsânîlerle anlaşmayı yenilemeyi seçmiş ve Hüsrev'e 545 yılında gönderdiği altının beş katından fazlasını göndermiştir. Lazike bağımsız kalmış fakat 551 yılında bir Roma ordusu Petra'yı tekrar ele geçirmiş ve şehri Sâsânî saldırılarına karşı tutmuşlardır. Bu savaş birliklerin yeniden konuşlanmasının önüne geçerek, 556 yılına kadar devam etmiştir. Fakat 550 yılında Ioustinianos İtalya'daki durumu çözmeye karar verdi ve kuzeni Germanos ve kuzeninin iki oğlu Ioustinos ve Ioustinianos'u Balkanlarda bir ordu hazırlamak ve batıya yürümek için gönderdi. Hazırlıklar esnasında yaşlı Germanos oldukça genç bir Got kadınla evlendi. Matasuntha isimli bu kadın Athalaric'in

33 Procopius, *Secret History*, 18; çev. Kaldellis, s. 81–2.

34 Procopius, *Wars*, 7.32; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 440–44.

kız kardeşi, Amalasuntha'nın kızı ve Theoderic'in büyük torunuydu. Evlilik tamamlandı ve Germanos'un üçüncü oğlu Germanos Postumos doğdu. Öyle görünmektedir ki Germanos İtalya'yı kuvvet ve ikna yoluyla ele geçirmek ve daha sonra Ioustinanos'un adına Got desteğiyle İtalya'yı yönetmek arzusundaydı. Fakat Germanos oldukça ani bir şekilde Serdika'da öldü ve plan değişti. Ioustinianos, Narses'i geniş bir ordunun başında gönderdi ve onu Totila'nın mağlup edilmesiyle görevlendirdi. Onlarca yıldır imparatorun en yakın sırdaşlarından olan ve yüksek saray memuriyetlerini elinde bulunduran Narses'e, daha önce İtalya'daki Belisarios'a yardım götürme hususunda itibar edilmişti. Şimdi ise *magister militum* yapılmış ve tüm bir savaş oyununun kontrolü verilmişti. Yetmiş yaşında imparatordan daha genç olmayan bir hadım olarak Narses, Ioustinianos için şahsi bir tehdit arz etmiyordu ve oldukça yetenekli bir general ve strateji uzmanı olduğunu kanıtlamıştı.[35]

Belisarios'un aksine, Narses'e görevini tamamlamak için ihtiyaç duyulan kaynaklar verilmişti. Narses İtalya'ya girmeden önce Salona'daki Germanos'un kuvvetlerini toplayarak ordusunu Balkanlardan geçirdi. Takribî 25,000 kişilik Roma ordusunun İtalya'ya varması tam bir yıl sürdü. Fakat kısa bir süre sonra 552 yılının yaz ayında Ravenna ve Roma arasında bir yer olan Taginae'de, Totila ile nihai bir savaş yapıldı. Bir hilal savaş hattının falankslarına yerleştirilen okçuların Narses tarafından akıllıca kullanımı Got süvarilerini mahvetti. Totila'nın kendisi bizzat yaralandı ve kısa süre sonra öldü. Savaş Totila'nın halefi Teias tarafından sürdürüldü. Teias bir kez daha yenilen ve savaşta krallarını kaybeden bitik bir Got ordusu toplamıştı. En nihayetinde Got savaşıyla Prokopios'un *Savaşlar* isimli kitabının son bölümü de son buldu. Fakat bu, batıdaki seferin sonu değildi. Keza bir ordu İspanya'ya gönderilmiş ve Kartaca Nova'da (Cartagena) bir Roma kalesi kurulmuştu. Güney kıyısındaki Roma kontrolü İspanya eyaletinin yaratılmasıyla sonuçlandı. Bu, Vizigot Krallığı'nın güneyinde bulunuyordu ve bir dereceye kadar Cebelitarık Boğazı'nın kontrolüne imkân tanıyordu. Onlarca yıl boyunca devam eden etkileşimler, belli belirsiz bir sınır boyunca hem çatışmayı hem de iş birliğini içeriyordu. Balear

35 Germanos, "Germanus 4"tür, *PLRE* 2, s. 505–7, ayırca *PLRE* 3, s. 527. Oğulları "Iustinianus 3"tür, *PLRE* 3, s. 744–7; "Iustinus 4", *PLRE* 3, s. 750–54; ve "Germanus 3", *PLRE* 3, s. 528.

Adaları 624'ten sonra Roma kontrolünde kaldı. Fakat geri kalan her şey Vizigotlara kaybedildi.[36]

Narses'in kesin zaferinden önce, Ioustinianos yeniden fetih seferlerini düzenli bir şekilde desteklemek için gereken insan ve materyal kaynaklarından yoksun kalmıştı. Ioustinianos'un kendi otoritesine meydan okuyan en yetenekli generallerinin kapasitesini azaltma arzusu ve onlara maiyetleriyle Konstantinopolis'e yakın yerlerde ikamet izni vermek yerine yabancı topraklarda alıkoyma da dâhil olmak üzere pek çok motivasyonu vardı. Dış savaşları sürdürmek ve savaş durumunda olmak, pek çok iç sorunla karşı karşıya gelen bir imparatorla uyumlu olabilir. Nika isyanından çok kısa bir sonra başlayan, Vandallara karşı icra edilen bir savaşın mali programı ise düşündürücüdür. Belisarios'un ilk zaferini çok hızlı ve oldukça az kaynakla kazanması, imparatora başarı için çarpıtılmış bir şablon sağlamış fakat aynı zamanda generalin hırslarına ilişkin kaygıları ortaya çıkarmıştır. Yerel kaynaklar ve mevcut iş gücü dışarıda zafere ulaşmak için yetersiz kaldığında, Ioustinianos keşişlerin dualarını güvenceye alarak ve husus üzerine yasamada bulunarak durumu telafi etmeye çalışıyordu. *Novel* 133 içinde imparator, eğer keşişler "temiz eller ve saf ruhlar ile devletin adına Tanrı'ya dua ederlerse, nihayetinde ordunun başarılı olacağını ve şehirlerin kalkınacağını" açıklıyordu. Manastırlar dua fabrikaları haline gelmiş ve Roma devletinin çıkarlarına adanmışlardı. Keşişlerin yaşamları giderek imparatorluk kanunları ve kurumsal kilise tarafından düzenleniyordu. Manastır kurmak isteyen kimselerden artık yerel piskoposlara danışmaları ve onların izinlerini almaları isteniyordu. Fakat bunların çoğu hâlâ Doğu Roma toplumunu parçalayan dogmatik tartışmalarda, keşişlerin daha az ve pasif bir biçimde burunlarını sokmalarını temin etmek içindi.[37]

535 yılında yürürlüğe sokulan altıncı *novel*inde imparator din adamlarının saflığını korumaya çalışır ve onların tanrısal olarak verilmiş yetkilerini kendisininkiyle kıyaslar.

36 Procopius, *Wars*, 8.21–35; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 510–44; P. Rance, "Narses and the Battle of Taginae (Busta Gallorum) 552: Procopius and sixth-century warfare", *Historia* 30 (2005), 424–72; J. Wood, "Defending Byzantine Spain: frontiers and diplomacy", *Early Medieval Europe* 18 (2010), 292–319.

37 D. Neary, "The image of Justinianic orthopraxy in monastic literature", *Journal of Early Christian Studies* 25 (2017), 119–47. Alıntılar şuradan alınmıştır: Novel 133, 126.

> Tanrı'nın insana duyduğu sevgiyle göklerden bahşettiği en büyük iki hediye vardır: Rahiplik ve imparatorluk şerefi. İlki ilahi şeylere hizmet ederken, ikincisi insan işlerini yönlendirir ve yönetir. Fakat her ikisi de aynı özden gelir ve insanoğlunun hayatını güzelleştirir. Böylece hiçbir şey imparatorlar için rahiplerin onuru kadar endişe kaynağı olmamalıdır keza [imparatorluğun] refahı adına sürekli olarak Tanrı'ya yalvarmaları bu yüzdendir. Eğer rahiplik kurumu her şekilde suçtan azade olur ve Tanrı'ya ulaşır ve [bu sırada] imparatorlar kendilerine emanet edilen devleti hakkaniyetli ve sağduyulu bir şekilde yönetirlerse, genel bir uyum doğar ve faydalı olan her şey insan soyuna bahşedilir.[38]

Kilise içerisindeki uyum Ioustinianos'un belirttiği fakat gerçekleşmemiş bir arzuydu. 451 yılında toplanan Khalkedon Konsili'ni destekleyenleri ve muhalefet edenleri uzlaştırmak için ciddi girişimlerde bulundu. Fakat tarafları bir araya getirme hususunda başarısız olduğunda, kovuşturmaya başladı. Belki de bir "havuç ve sopa" birleşimi olarak tasarlanan Ioustinianos'un dinî politikası akıllıcaydı fakat uyumlu ya da istikrarlı değildi. Ioustinianos'un Khalkedon itikadına desteği, Theodora monofizitleri desteklemiş olsa bile gösterişli bir şekilde sergilenmiştir. İmparatorun daha yumuşak ve sert müdahale arasındaki kararsızlığı ve desteğin sarayda her iki taraf için de bulunabileceği imajı fikirleri sertleştirdi ve ilk defa ayrı bir Khalkedon yanlısı kimlik yarattı. Sözü edilen bu kimlik Konstantinopolis merkezliydi ve kendisini sıkı sıkıya doğudaki monofozit kilisesine karşı konumlandırmıştı.[39]

"Üç Bölüm" tartışması olarak adlandırılan hadise, Ioustinianos yaklaşımının açık bir örneğidir. 543–544 yıllarında, çalışmaları Khalkedon Konsili'nde onaylanan üç teoloğun yazılarını yasaklayan bir *novel* yürürlüğe koymuştur. İmparator bu müellifleri (Kyrrhoslu Theodoretos, Edessalı Ibas ve Mopsouestialı Theodores) Nestoriosçu olarak gören monofizitlerle ortak bir zemin kurmak niyetindeydi. Fakat bunun yerine fermanı tanımayı reddeden Papa Vigilius da (537–555) dâhil olmak üzere Kuzey Afrika ve İtalya'daki pek çok kişiyi yabancılaştırmıştır. Konstantinopolis'e çağrılan Vigilius sekiz yıl orada kalmış, 552 yılında Eutykhios'un Konstantinopolis piskoposu olarak seçimine

38 J. Meyendorff, "Justinian, the empire and the Church", *DOP* 22 (1968), 43–60, 48'de.

39 R. Price, "The development of Chalcedonian identity in Byzantium (451–553)", *Church History and Religious Culture* 89 (2009), 307–25.

ve 553 yılında Ioustinianos'un suçlamasının onaylandığı beşinci ekümenik konsil (Konstantinopolis'te toplanan ikinci konsildi) çağrısına tanıklık etmişti. Vigilius boyun eğmiş ve İtalya'ya dönmesine izin verilmişti fakat eve dönerken ölmüştü.

Konstantinopolis Piskoposu Eutykhios da Ayasofya'nın yeniden inşasına ve akabinde kubbesini çatlatan depreme tanıklık etmişti. 558 yılında onarımı devam ederken, kubbe düşmüş ve altındaki *kiborion* ve altarı ezmişti. 557 yılının aralık ayında meydana gelen büyük deprem, o yıl üçüncüydü ve kırk gün içerisinde sona eren depremin artçıları şehrin duvarlarının bir kısmını ve pek çok binayı yerle bir edip vatandaşları enkaz altında hapsetmişti. Constantinus Forumu'ndaki Constantinus'un heykelinin tuttuğu mızrak yere düşmüş ve toprağa saplanmıştı. Ayasofya yeniden inşa edilmiş ve 24 Aralık 562 yılında yeniden adanma töreni icra edilmişti (*Egkainia* Festivali). İmparator ve piskopos kiliseye girmeden önce, tüm gece yakınlardaki bir kilisede gece ibadeti yapılmıştı. Kalabalık, Mezmurlar 23 (24)'ü söylemişlerdi: "Kaldırın başınızı ey kapılar, açılın ey eski kapılar, yüce kral girsin içeri." Ve imparator başarısını daha fazla duymak için görkem içerisinde tapınağının kapılarından girmişti. Bu başarı, yeryüzünde Tanrı için bir mekânın yaratılmasıydı. Normal *egkainia* kutlamaları yalnızca o gün için bestelenen ve söylenen bir *kantik*le açılır. Beşinci ve altıncı kantolar kiliseyi dünyadaki cennet, Tanrı'nın insanlar arasında ikamet ettiği bir mekân olarak tasvir ederler.

> Ve bu muhteşem alan öteki her şeyin üzerinde tanrının en kutsal ikametgâhı olarak bilinecektir. İnsanoğlunun mimari teknoloji konusundaki tüm bilgisini aştığı için Tanrı'ya layık bir niteliği açıkça ortaya koyar… İsa'nın bu kutsal kilisesi görkem bakımından yukarıdaki gök kubbeyi bile geride bırakıyor çünkü o yalnızca algılanabilen bir ışıktan lambayı sunmuyor, hakikat güneşinin ilahi aydınlığı olan onun tapınağını gökyüzünde taşıyor. O, zihnin gözlerinin aydınlığı sayesinde "bırakın ışık dolsun" [diyen kişi] tarafından ruhun sözünün ışınlarıyla gece ve gündüz boyunca görkemli bir şekilde aydınlatılır.[40]

40 C. Trypanis, *Fourteen Early Byzantine Cantica* (Vienna, 1968), no. 12, s. 139–47, s. 143'de; çev. A. Palmer, "The inauguration anthem of Hagia Sophia in Edessa: a new edition with historical and architectural notes and a comparison with a contemporary Constantinopolitan *kontakion*", *Byzantine and Modern Greek Studies* 12 (1988), 117–68, 141'de.

Kilisenin ışığı, bilgeliğin ışığıydı. Bu ışık bugün yeniden inşa edilen kubbenin tabanındaki pek çok pencereden görülebilir (Levha 16) ve akabinde pek çok mum ve fener kilisenin içerisine yerleştirilmiştir. Işık Tanrı'nın yarattıklarının ilkiydi ve tecellisiyle, yani "yüzü güneş gibi parladığında ve giysisi ışık kadar beyaz olduğunda", İsa'nın, Tanrı'nın oğlu olduğunu ortaya çıkarmıştı.[41]

Birkaç gün sonra Paulos Silentiarios üç bölümden oluşan bir söylev kaleme aldı. Sözü edilen söylevin merkezinde şehrin ve patronların, yani Ioustinianos ve Eutykhios'un mısralarında gerçekleştirilen kutlamalarla çevrilen kilisenin bir töreni vardı. Bu kısımda imparator, ışıktı. Yeryüzünde kendi kilisesi ile İsa'nın kilisesini birleştiren, bilgelikti. Yakın zamanda tekrar inşa edilen Ayasofya'nın her kısmı, dekorasyonları gibi görkemliydi. Sunak masası altın işlemeydi: "Altın sütunlar üzerinde yükselen, altın temeller üzerinde duran ve değerli taşların parıltısıyla ışıldayan kutsal masanın levhası tamamen altındı." Bir dinî ayin ifa edileceği zaman, mor ipekten değerli bir sunak örtüsüyle kaplanıyordu. Bu örtüye altın ipliklerle İsa'nın bir resmi işlenmiş, yanına "ilahi bilgelikle dolu Paulos ve cennetin kapılarının güçlü bekçisi" Petros iliştirilmişti.

> Ve altınla işlenmiş örtünün kenarında, sanat, şehrin koruyucuları olan imparatorların sayısız işlerini resmetmiştir: İşte hastalar için hastaneleri, üç kutsal tapınağı görebilirsin ve başka bir yerde tanrısal İsa'nın mucizeleri sergileniyor, güzelliklerle dolu bir eser. Ve diğer örtülerin üzerinde burada Tanrı'nın annesi Meryem'in, orada ise İsa'nın eliyle bir araya geldiklerini ve her şeyin altın ipliğin parlaklığıyla süslendiğini görüyorsunuz.[42]

Ayasofya'nın tekrar açılışında verilen *kantik*, 562 yılının Noel arifesinde bir dua ile sona erer:

41 Matthew 17:2. Karş. Mark 9:3; Luke 9:29.

42 Paul the Silentiary, 786–9, çev. Mango, *Art*, s. 89. Iousti ianos'un Ayasofya altar örtüsü günümüze değin gelmemiştir fakat kiliselerin ve İsa'nın mucizelerinin benzer sahneleri şimdi Berlin'de Danielstoff ve Petrusstoff'ta muhafaza edilen iki kumaş kenarında tasvir edilmiştir. İkisi de ne o kadar göz alıcıdır ne de ipekten imal edilmişlerdir. Bakınız: M. Stein, "Die Inschriften auf dem Daniel- und dem Petrus-Stoff in Berlin", *Jahrbuch für Antike und Christentum* 34 (2002), 84–98.

> Ey bakireden doğan kurtarıcı, bu evi dünyanın sonuna değin esirge! Kulak ver senin evinin hizmetkârlarının gözyaşlarına. Ve sapkınları kovarak ve barbarların gücünü ezerek halkına huzur ihsan et! İnançlı din adamlarını ve imparatoru güvende tut. Ve kalplerini dindarlıkla donat onların! Kurtar ruhlarımızı çünkü sen tanrısın, hayatsın ve her şeyin kıyametisin.[43]

Ioustinianos'un saltanatının son yıllarında sözü edilen kaygılar gerçekti. En kapsamlı kaynak Muhafız Menandros'un bir çalışmasının önemli fragmanlarıyla desteklenen Agathias'ın *Historia*'sıdır. O zamana değin kilisenin asla bir uyum içinde olmadığı ve barbar gücünün ezilmekten uzak olduğu açıktır. Tüm bunlara ek olarak düzenli biçimde kovuşturulan ya da aşağılanan dinî gruplar, kabuklarına çekilmeyi reddetmişlerdir. 529 yılında Filistin'deki Samiriyeliler isyan etti ve bunu sinagoglarının yıkılması emri izledi. Mal varlıkları ve miras hakları kanunlar tarafından kısıtlandı ve kamu memuriyetlerine gelmekten menedildiler. Buna rağmen zengin Samiriyeliler şeref payelerinin tadını çıkarmadan, *decurio*'ların yükümlülüklerini yine de yerine getirmek zorundaydılar. 556 yılında Samiriyeliler tekrar başkaldırdılar. Filistin'deki Kaisareia'da isyan ettiler ve kiliselere saldırmak ve şehir valisini öldürmek için Yahudi cemaatiyle birleştiler. Elebaşları yakalandı ve idam edildi.

Ioustinianos'un son yıllarının en kalıcı mirası, kuzeyde imparatorluğun Balkan topraklarını tehdit eden ve tekrar Trakya'ya dikkat kesilip Konstantinopolis'e yaklaşan yeni tehditlerin ortaya çıkmasıydı (Harita 3). 550 yılı dolaylarında Tuna sınırındaki düzenlemeler çöktü. 529 yılında Gepid General Moundos ile bir anlaşmaya varılmıştı ve nihayetinde kendisi Illirya'nın *magister militum*u haline gelmişti. Bu, Moundos'un bağlılık borcu olduğu Got Theoderic'in 526 yılındaki ölümünü takip etti. Romalıların İtalya'yı işgalinden önce Gotların Dalmatia'dan kovulması, Ioustinianos'un Singidunum (modern Belgrad) surlarını yenilemesine olanak tanıyacak ve kendi doğduğu yerde (modern mevki tartışmalıdır) Iustiniana Prima şehrini ve şehrin kendi başpiskoposunu yaratacak yeterli istikrarı tesis etmişti. Bu piskopos başlangıçta Got Roma'nın ve papalığın herhangi bir müdahalesinden bağımsızdı. Bu

43 Trypanis, *Fourteen Early Byzantine Cantica*, s. 137; Palmer ve Rodley, "Inauguration anthem", 144.

sırada Moundos'un ölümü ve Sirmium'un Gepidler tarafından ele geçirilmesi ilk olarak Romalılar ve Gepidler arasında bir çatışmaya sebep oldu. Ioustinianos önce Gepidlere, daha sonra ise Lombardlara düzenli haraç ödemeleriyle barışı teminat altına almaya karar verdi. İmparator ayrıca Singidunum civarındaki toprakları Kuzey Afrika ve İtalya'daki Roma seferlerine müttefik birliği temin eden Herulilere verdi. Gepidler ve Lombardlar arasındaki çatışma bölgenin istikrarını tehdit ediyordu ve ötekilerine, bilhassa Avarlar ve Slavlara fırsatlar sunuyordu fakat güç dengesi 548 yılına kadar muhafaza edildi. Bu güç dengesi çöktüğünde, bakışlarını nadiren Balkanlar ve Tuna'nın ötesindeki topraklara çeviren Prokopios'un dikkatini çekti. Sirmium'u tekrar ele geçirmeyi arzulayan Ioustinianos, Lombardlarla birlik oldu ve 1,500 Heruli müttefikten oluşan bir orduyu, iki kat daha fazla Heruli müttefiki olan Gepidlere karşı gönderdi. Romalılar Lombardları, Gepidleri ve tüm Herulileri onlara karşı birleştirmekle sonuçlanan talihsiz bir meydan savaşını kazandılar. Birkaç yıl Slavlar ve Kutrigurlar (daha sonra Avarlarla özdeştirilmişlerdir) olarak bilinen diğerleri de dâhil olmak üzere "barbarlar", kontrol altında bulunmayan Balkanlara girmeye muktedir oldular ve çoğu zaman Romalı tutsaklar ve yağmalar ve Gepid yardımlarıyla geri döndüler.[44]

552 yılında Lombardlar, Gepidleri ezici bir yenilgiye uğrattılar ve hâlihazırda birkaç yıldır etkin bir şekilde yaptıkları sınırı savunmak için Roma haracını kabul ettiler. Fakat 559 yılında Avarlar ve Slavlar, Trakya'yı işgal ettiler. Bu kavimler Uzun Anastasius Suru'nu bir depremden zarar görmüş şekilde buldular ve Konstantinopolis surlarına baskı uygulamaya muktedir oldular. Belisarios şehri savunmak için tekrar göreve çağrıldı ve bir grup deneyimli askerle başarılı bir şekilde görevini ifa etti. Saldırganlar satın alındı ve Ioustinianos'un yeğeni Ioustinos ile Tuna'nın ötesine döndüler. Ancak 561 yılında Balkanlara geri döneceklerdi ve bundan sonra bu düzenli bir şekilde gerçekleşecekti. Bu iklimde Ioustinianos Sâsânîlerle kalıcı bir barışa varmaya karar verdi. *Magister officiorum patricius* Petros, Dara'ya Yesdegusnaph ile anlaşma şartlarını görüşmek için gönderildi. Yesdegusnaph, Hüsrev'in yüksek bir memuruydu ve Muhafız Menandros tarafından Zikh olarak

44 Procopius, *Wars*, 7.33–4; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 444–9; A. Sarantis, "War and diplomacy in Pannonia and the northwest Balkans during the reign of Justinian: the Gepid threat and imperial responses", *DOP* 63 (2009), 15–40.

biliniyordu. Menandros diplomatik süreç hakkında Petros'un laf kalabalığını Zikh'in kesinliğiyle karşılaştırarak ve anlaşma şartlarını kabul eden Hüsrev'in mektubunun tercüme edilmiş metnini kelimesi kelimesine kaydederek istisnai bilgiler sunar ve elli yıl sürecek anlaşma şartlarını madde madde nakleder. Şurası açıktır ki Sâsânîlerin elleri daha kuvvetliydi. Romalıların herhangi bir bölgede "Sâsânîlere karşı bir ordu göndermeyeceği" ve Sâsânîlerin müttefiklerinin Romalılara saldırmayacağı hususlarında anlaşmaya varılmıştı. Tüm bunlara ilaveten Romalılar ilk yedi yılı peşin ve bu yedi yıldan sonraki üç yıl toplu olmak üzere yıllık 30,000 *solidus* haraç ödeyeceklerdi. Anlaşmanın ilk maddesi Hazar Kapıları'nın Sâsânî savunmasının kalıcı sorunuyla alakalıydı. Bu haraç ödemelerini anlaşılır kılıyordu zira Sâsânîler "Hunların ya da Alanların ya da diğer barbarların Roma İmparatorluğu'na erişmesine izin vermeyeceklerdi." Fakat diğer maddeler Dara'nın statüsüyle ilişkiliydi. Sâsânîler, başka hiçbir şehrin benzer şekilde tahkim edilmemesi koşuluyla Dara'nın inşasına yönelik süregelen itirazlarını bir kenara bırakacaklardı. Dara artık gümrük dairelerinin kurulduğu, malların mübadele edilebileceği, vergi ve istihbaratın toplandığı üç ya da dört mevkiden biri olarak tanınmıştır. Ötekileri Mezopotamya sınırının Sâsânî yakasında bulunan Kallinikos yakınlarındaki (modern Rakka) Nisibis ve Ermenistan'daki Artaksata'ydı (Dvin) (Harita 6).[45]

Menandros, yaşlı Ioustinianos'u, bu anlaşma nedeniyle küçülterek tasvir eder: "Kanı ve savaşçı ruhu güçsüz hale gelmişti." Fakat diplomasinin değerini suçlamamış ve Ioustinianos'un barbarları kısa bir süre sonra ölmese "savaşla değilse, bilgelikle" ezeceğini iddia etmiştir. 558 yılının bahar ayında veba Konstantinopolis'e tekrar dönmüş ve altı ay sonra bitmiştir. 560 yılının aralık ayında Konstantinopolis'teki Iulianus Limanı bir yangında ciddi şekilde tahrip olmuştur. Hem 562 hem de 563 yıllarında bir kuraklık şehri etkilemiştir. Bu kuraklık sarnıç ve çeşmelerde kavgalara sebebiyet vermiş ve kamu hamamları kapatılmıştır. 562 yılının kasım ayında yaşlı imparatoru öldürmek için tertip edilen bir komplo gün yüzüne çıkarılmıştır. Belisarios suçlanmış ve maiyeti dağılmıştır. Ertesi yıl da vefat etmiştir. Sonrasında, 565 yılında, "bozulma ve bozulmama doktrini gündeme geldikten ve takvaya aykırı olan

45 Menander Protector, fr. 6, çev. Blockley, s. 55–91.

her şeyde zamanda Tanrı'yla hareket etme fermanı çıkarıldıktan sonra", Ioustinianos 14 Kasım 565 yılında öldü. Seksen beş yaşındaki imparator, İsa'nın bedeninin bozulmaz olduğunu savunan Aphthartodoketai doktrinini savunarak, sapkınlığa sapmıştı. Son somut hareketi ise kendisine direnen Piskopos Eutykhios'u azil ve sürgün etmesiydi.[46]

II. Ioustinos ve Tiberios II. Konstantinos

Ioustinos'un kısa saltanatı, Kartaca'dan Konstantinopolis'e yeni gelen Corippus tarafından kaleme alınan kayda değer uzunluktaki bir anlatımcı şiir olan methiyede ve şimdilerde *Anthologia Graeca*'ya dâhil edilen Agathias'ın *Kyklos* epigramlarında iyi bir şekilde betimlenmiştir. Agathias, *Historia*'sını, Ioustinos'un saltanatı sırasında yazmıştır fakat bu çalışma yalnızca Prokopios'un *Savaşlar* adlı eserinin bittiği yerden sonraki altı yıla, yani 558 yılına değin uzanır. Khronographiaların neredeyse sessizliğe büründüğü bir dönemde, Menandros Protektor (muhafız) ve Theophylaktos Simoka(t)tes (kalkık burunlu kedi) birlikte altıncı yüzyılın sonu için tarihî bir anlatı sunarlar. Macellinus Comes 548 yılında biter, Ioannes Malalas Ioustinianos'un ölümüyle tamamlanır ve bir cümlenin ortasında bitmeden önce 628 yılına kadar devam eden *Epitome Khronon* vergi yılları ve konsül isimleri dışında II. Ioustinos ve Tiberios II. Konstantinos hakkında neredeyse hiçbir şey söylemezler.

II. Ioustinos, Ioustinianos'un kız kardeşi Biglentia'nın oğluydu. Ioustinos, Ioustinianos'un hâkimiyeti altında Büyük Saray'ın baş kâhyası, yani *cura palatii* olarak hizmet vermişti. Bu vakitten sonra bu memuriyet imparatorluk ailesinin bir üyesi için tahsis edilmiştir. Kısa süre sonra yabancı devlet adamlarının yanı sıra imparatorun akrabalarına da verilecek olan yüksek *kouropalates* rütbesi de bu zamanda ortaya çıkmıştır. Ioustinos, Ioustinianos'un bir halef atamamasına, hatta bir eş imparatoru taçlandırmak için daha başarısız olmasına rağmen tahta çıkmıştır. Corippus kesin bir şekilde Ioustinos'un hareketleriyle *caesar* olarak göründüğünü belirtmiştir –ki burada, saray politikalarındaki ustalığına gönderme yapmıştır. Özellikle Ioustinos yakın bir arkadaşı olan Tiberios'u *Ekskoubitores*lerin başına getirmiş

46 *Agathias Histoires: Guerres et malheurs du temps sous Justinien*, çev. P. Maraval (Paris, 2007). Ayrıca bakınız: Malalas, 18.119–52, çev. Jeffreys vd., s. 294–307.

ve karısının, yani Theodora'nın yeğeni Sophia'nın siyasi becerilerine güvenmiştir. Hem görevinden sürülen Eutykhios hem de onun yerine gelen Ioannes Skholastikos, Ioustinos ve Sophia'nın tahta çıkmalarını öngördüklerini iddia etmişlerdir. Şurası kesindir ki Ioustinos ve Sophia birlikte yönetmişlerdir ve Sophia imparatorluk sikkelerinde kocasının yanında görünmüştür. Bu, Theodora'nın bile tadına varamadığı bir onurdur. Kocasının konumunu muhafaza etmek için Sophia ikinci bir Ioustinos'tan, kocasının en büyük rakibi Germanos'un oğlu, İskenderiye'de öldürülen Ioustinianos'un kuzeninden vazgeçmiş görünmektedir. Rakiplerinin kanının dökülmesini bir kenara koyacak olursak, Ioustinos'un saltanatı borçların ve vergi yükümlülüklerinin affı gibi kimi tanıdık hareketlerle başlamıştır. Yeni imparator, imparatorluk hazinesinin mevcut taahhütleri finanse etmek için gerekli nakitten yoksun olduğunu öne sürerek, Ioustinianos'un borçlarını şahsi fonlarından tekrar ödemiştir. Her halükârda, yerleşik politikanın tersine çevrilmesinde, Ioustinos "barbarlara" haraçlarını ödemeyi reddetmiş, hiçbir zaman şahsen savaşa gitmemiş olmasına rağmen kendisini "güçlü adam" olarak konumlandırmıştır.[47]

Ioustinos'un konsül olarak devasa bir heykeli 566 yılında *consul ordinarius*u yeniden kurmasını anıyordu. Bu, 541 yılında konsül atamayı bırakan Ioustinianos'un politikasından bir başka bilinçli sapmaydı. Heykelin ve kaidesinin üzerine yazılan bir şiir, kendisinden emin bir öngörü sunuyordu.

> Cüretkâr Sâsânî zaferi için yöneticimize Susa içerisinde ganimetleri kuşanmış bir heykel dikecek. Avarların uzun saçlı ordusu, Tuna'nın ötesinde, güneşte kuruyan kafalarından bir bukle kesecek. Bu yönetici şehir onun konsüllüğünün bir sonucu olarak burada gelişen adaleti anmak için kuruldu. Şimdi dik durun, kutsanmış Bizans Roma'sı ve Ioustinos'un ilahi gücünün karşılığını verin.[48]

47 *Flavius Cresconius Corippus: In Laudem Iustini Augusti Minoris*, ed. ve çev. Averil Cameron (Londra, 1976). 566 yılı dolaylarında çıkarılan bir kanun (*Novel* 148) mali politika ve mali politikanın askerî meselelerle ilişkisini ortaya koyar.

48 Averil Cameron ve A. Cameron, "Anth. Plan. 72: a propaganda poem for the reign of Justin II", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 13 (1966), 101–4. Çevirileri i kısmen düzenledim.

Şiir, Ioustinos ve Tiberios saltanatları için en iyi kaynaklar arasında olan Muhafız Menandros'un *Historia*'sının günümüze kalan fragmanlarında yakalanan Roma İmparatorluğu'nun Sâsânîler ve Avarlarla ilişkisine büyük bir ilgiyi yansıtmaktadır.

Muhafız Menandros, Ioustinianos'un son yıllarında başlar. Bu zaman diliminde imparatorluğun Tuna sınırının hem içinde hem de ötesindeki halklar arasında yükselen bir huzursuzluk vardı. Lombardlar ve Avarlar, Gepidlere karşı birleşmişlerdi. Gepidler destek için Konstantinopolis'e dönmüşler, Sirmium şehri de dâhil olmak üzere topraklarını terk etmişlerdi. Lombarlar tarafından tehdit edilip mağlup edilmelerine rağmen on yıllar boyunca Sirmium ve Singidunum'un kuzeyindeki ve doğusundaki topraklarda egemenlik kurmuşlardı. Gepidler, Avarlar tarafından ezilip, Lombardlar İtalya'ya geçerek Venetia ve Liguria bölgelerinin kuzeyini işgal ettiklerinde, Ioustinos, Avarlara ve Slavlara karşı savunulması zor bir sınırla baş başa kaldı. Papalığın kontrolüyle Roma'yı elinde tutan yaşlı hadım Narses de takribî bu zamanlarda vefat etti. Avarlar, Muhafız Menandros tarafından *topos* bir İskit barbarı olarak tasvir edilen Bayan Kağan tarafından yönetiliyorlardı. Sâsânîlere ise doğulu bir despot, kurnaz, zulüm göstermeye eğilimli fakat aynı zamanda baskı altına alındığında esnek ve uzlaşmacı olarak betimlenen Hüsrev önderlik ediyordu.

Sâsânîlerle ilişkilerinde Ioustinos öncelikle statükoya uymuş ve 568 yılında anlaşmaya varılan 900,000 *solidus* tutarındaki haracı üç yıl ödemiştir. Fakat bir sonraki ödemenin vadesi geldiğinde (tek bir yılın toplamı), Ioustinos ödemeyi reddetmiştir. Aradaki dönemlerde Sâsânîlere karşı müttefiklik ve ortak bir saldırı teklif eden Türklerin kağanından bir elçilik heyeti almıştır. Bir Roma delegasyonu, kağanın temsilcilerine, 569 yılında dönüşlerinde eşlik etmişlerdir. Döndükleri zaman ise ticaret ilişkileri ve öteki ortak düşmanlarını, yani Avarların kağanını da istişare etmişlerdir. Diplomatik mübadele sıkılaşmıştı ve sonraki on yılda beş diplomatik mübadelede bulunuldu. Bu sırada Sâsânîlerin hükmü altında bulunan Ermeniler, Armenia'da ateş tapınakları inşa etme politikası nedeniyle Hüsrev'e karşı isyan etmişlerdi. Hüsrev'in eylemleri Hristiyanların kovuşturulması ve Sâsânî Hristiyanlarının haklarını koruyan elli yıllık barış şartlarının ihlali olarak yorumlanmıştır. Çıkan savaşta, Hüsrev hızlı bir şekilde üstünlüğü ele geçirdi. Ioustinos gözlerini Nisibis'i ele geçirmeye dikti ve seferi kuzeni Markianos'a emanet etti.

Markianos 300 adamlık ileri kuvvetiyle başarılı bir sefer başlattı fakat daha sonra birkaç ay boyunca bu başarıyı takip edemedi ve Sâsânîlerin başarılı bir savunma hazırlamasına olanak tanıdı. Markianos Nisibis'i kuşattığında, Hüsrev kendi işgal kuvvetlerini Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaki Suriye'ye gönderdi ve kuşatma altındaki şehre bir müfreze sevk etti. Markianos'un ordusu kaçtı. Hüsrev ise Romalıların kendi kuşatma araçlarını Dara'ya yönlendirdi. Şehir, 573 yılının kasım ayında düştü. Ephesoslu Ioannes, Ioustinianos'un büyük bir ilgi gösterdiği Dara'nın su kaynağının, surları aşmak için devasa bir kule inşa edildiği zaman bile nasıl yönlendirildiğini anlatır.[49]

Her ikisi de oldukça iyi eğitimli olan Evagrios ve Theophylaktos Simoka(t)tes'e göre Dara'nın kaybı, Ioustinos'un akıl sağlığını yitirmesiyle sonuçlanmıştı. Sarayla oldukça iyi ilişkileri bulunan bir diğer yazar Ephesoslu Ioannes, Ioustinos'un aklının "sarsıldığını, karardığını ve bedeninin gizli ve açık işkencelere, acımasız ıstıraplara teslim olduğunu, öyle ki muhtelif hayvanların yakarışlarını attığını, bir köpek gibi havladığını ve bir keçi gibi meledığini ve daha sonra bir kedi gibi miyavlayacağını ve bir horoz gibi öteceğini" nakletmiştir. Bu psikotik kırılma hem bipolar bozukluk hem de şiddetli ayak ağrıları, böbrek ya da mesane taşları gibi semptomlar gösteren hiperparatiroidizmle ilişkili olabilir. Bu taşları çıkarmak için gerçekleştirilen ameliyatın sonucu olan sepsis, imparatorun nihai ölümünün sonucu olacaktı. Fakat Dara'daki olayları müteakiben imparator güvendiği arkadaşı *magister militum* Tiberios'un 574 yılının aralık ayında *caesar* olarak atanmasını öven bir konuşma yapması örneğinde olduğu gibi çarpıcı sağduyulu anlarına rağmen büyük ölçüde aciz olarak beş yıl daha yaşadı. Sophia, Konstantinopolis'teki devlet meseleleriyle ilgilenmeye devam etti.[50]

574 yılının bahar ayında bir yıllık bir ateşkes anlaşmasına varıldı ve ertesi yıl Sâsânîlerle üç yıllık bir barış anlaşması imzalandı. Bu Romalıların Hüsrev'e şimdi toplamda 45,000 *solidus* olan daha da

49 Menander Protector, fr. 13, çev. Blockley, s. 144–7. Bakınız: M. Whitby, *The Emperor Maurice and his Historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare* (Oxford, 1988), s. 250–75. Romalıların Türklerle ilişkileri için bakınız: D. Sinor, "The establishment and dissolution of the Türk empire" içinde: D. Sinor, ed., *The Cambridge History of Inner Asia* (Cambridge, 1990), s. 285–316, s. 301–5'te.

50 J. Kroll ve B. Bachrach, "Justin's madness: weak-mindedness or organic psychosis?", *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 48 (1993), 40–67.

büyük bir haraç ödemesini gerektiriyordu. Sorunlar sınırda çözüldü ancak Armenia'daki işlerin çözülmesi anlaşmanın dışında tutuldu. Hüsrev derhal Armenia'nın işgaline girişti. Merhum general Germanos'un oğlu ve öldürülen Ioustinos'un kardeşi Romalı general Ioustinianos ile karşılaşması beklenmedik bir Roma zaferiyle sonuçlandı. Uğradığı aşağılanmadan dolayı Hüsrev, Sâsânî yöneticilerini astları generaller yerine diğer yöneticilere karşı olmadıkça gelecekteki seferlerden meneden bir ferman çıkardı. Barış görüşmeleri devam eden Ioustinianos geri çağrıldı ve doğu sınırı yeni bir general olan Maurikios'a emanet edildi.[51]

Theophylaktos Simoka(t)tes tarafından general Ioustinianos'a atfedilen dikkate değer bir konuşma (eğer gerçekten 575 yılında böyle bir konuşma yapılmışsa ve yazar tarafından böyle bir retoriğin tam geliştirildiği Herakleios döneminde tasarlanmamışsa) kâfir askerlere karşı savaşırken ölen Hristiyan askerlere ilk defa savaş alanında şehit olma fırsatını içerir. Theophylaktos Simoka(t)tes, Ioustinianos'un birliklerini teslim olmaktan ziyade ölüme göndermesini över keza "savaş alanı tehlikeyi kucaklayanlara arzu duyar." Bedeni kurban etmek, ruhu özgür bırakacaktı. "Ölüm (her gün tecrübe ettiğimiz bu tatlı şey) bir çeşit uykuydu" fakat "gelecek günden", İsa'yla birlikte olmaktan çok daha kısaydı. Ioustinianos, bu nakaratı, şu sözlerle sonlandırır: "Bugün melekler sizleri celp ediyorlar ve ölümün ruhlarını kaydediyorlar. Onlara karşılık gelen bir karşılık değil fakat hediyenin ağırlığını katbekat aşan bir karşılık sağlarlar."[52]

Maurikios Arzanene Armenia Krallığı'na karşı bir istila başlattı ve 10,000 savaş esirini Kıbrıs'a nakletti. Sâsânîlerin elinde kalan Dara ya da Nisibis'e saldırmamasına rağmen Maurikios'un başarılı seferi bu müstahkem mevkileri izole etti. Ioustinos'un Dara'nın kaybı üzerine deliye dönmesine paralel bir hikâyede, Hüsrev'in buna yazlık

51 Benzer isimlere sahip karakterler arasındaki ilişkiler *PLRE*'ye dikkatli bir şekilde danışılarak çözülebilir. General Ioustinianos, "Iustinianus 3"tür, *PLRE* 3, s. 744–7. Onun müteveffa kardeşi Ioustinos, "Iustinus 4"tür, s. 750–54. 582 yılında *caesar* haline gelecek olan Germanos, Germanos Posthoumous'un üvey kardeşi gibi görünmemektedir fakat muhtemelen "Germanus 5" olark kaydedilen Ioustinianos'un (Iustinainus 3) oğludur, *PLRE* 3, s. 529.

52 Simocatta, 3.13, çev. Whitby, s. 92–4. Ayrıca bakınız: D. Frendo, "The Armenian and Byzantine foundations of the concept of jihad", *Byzantine Studies* 13 (1986), 241–50.

sarayında tanık olduğu ve kısa süre sonra, 579 yılının şubat ya da mart ayında öldüğü nakledilir. O zamana değin Ioustinos da 578 yılının ekim ayında vefat etmişti. Tiberios II. Konstantinos artık Romalıları ve Hormisdas ([=Farsça] Hormiz) ise Sâsânîleri yönetiyordu ve tahta geçtikleri sırada önemli bir askerî sefer olmadığı görülmektedir. 580 yılında Maurikios'un ordusu Kappadokia'da kışlamadan önce tüm yazı Sâsânî sınırları içerinde yıkıcı faaliyetlerde bulunarak geçirdi. 581 yılının baharında Maurikios, Ktesiphon'un bizzat kendisine bir saldırı başlattı. Fakat Sâsânîler, Maurikios'un gelişini beklediler. Tigris Nehri üzerindeki köprüyü kestiler ve generalin ilerleyişinin arkasında kalan Roma topraklarını yıkıma uğratmak için bir ordu gönderdiler ve Edessa düştü. Maurikios geri çekilmeye zorlandı ve büyük seferi başarısızlıkla sonuçlandı. Prestijini tam olarak kazanmadan önce, ertesi yılın yaz ayında Konstantinopolis'e çağrıldı. Tiberios II. Konstantinos'un sağlık durumu kötüydü ve yapısal bir anlaşmaya varmayı arzu ediyordu.

Tiberios II. Konstantinos babalarından sağ kurtulan iki kızı da dâhil üç çocuğu olan Ino ile evlendi. Ino, kocasının *augustus*luğa yükselmesiyle birlikte Anastasia ismini aldı. O zamana değin Sophia, Ino'yu Büyük Saray'dan başarılı bir şekilde uzak tutmuş ve onu ve ailesini Hormidas Sarayı'yla yetinmeye mecbur etmişti. Ephesoslu Ioannes'e göre Sophia, Tiberios II. Konstantinos'u Ino'dan boşamak ve onunla ya da kızıyla evlenmeye zorlamak niyetindeydi. Sophia'nın hayal kırıklığı, Batılı bir kaynak olan Tourslu Gregorius'un, Sophia'nın geri çağrılan general Ioustinianos'u tahta geçirmeyi tertip ettiği önerisi ile açıklanır. Fakat Tiberios II. Konstantinos ve Ino Anastasia galip geldi. 582 yılının ağustos ayında Tiberios II. Konstantinos Maurikios'u kızı Konstantina ile nişanladı ve ona *caesar* adını verdi. Aynı törende Tiberios II. Konstantinos'un öteki kızı Kharito ile evlenen Germanos isimli bir diğer adamı da bu makama yükseltti. Germanos, Tiberios II. Konstantinos'un ölümünden sonra, Maurikios imparator olduğu zaman tarihten kaybolur ve muhtemelen 602 yılında tekrar görünecektir. Bir ihtimal Germanos, General Ioustinianos'un oğludur –ki o da aynı zamanda tarihte gözlerden kaybolur. Her ikisi de İmparator Ioustinianos'un güvenilir kuzeni olan Germanos'un soyundan geliyordu ve Maurikios'a ciddi bir rakip olacaklardı. Sophia sarayda kısmi olarak etkisini korumaya muktedir oldu ve en azından 601 yılına değin *augusta*

olarak sarayda yaşadı. Aynı zamanda hem Ino Anastasia (ö. 593) hem de 583 yılında Maurikios ile evlenen kızı Konstantina *augusta*ydı.[53]

Maurikios

Maurikios tahtı kırk üç yaşında aldı ve yirmi yıl boyunca yönetti. İmparator olarak uzun seyahatlerde bulunmayıp, çoğunlukla Konstantinopolis şehrinde kaldı. Konstantinopolis'te oyunlar, tahta çıkış töreni, yeni Konstantinopolis Piskoposu "Daha Hızlı" Ioannes Nesteutes'in nezaret ettiği evlilik töreni de dâhil olmak üzere savurgan seremoniler düzenledi. Müzisyenler ve sihirbazlar caddelerde geçit töreni yapıp, pandomim ve yarışlar düzenlenip rütbeli adamlar için ziyafetler verilirken şehir yedi gün boyunca eğlendirildi. Bir yıl sonra Maurikios aynı miktarda parayı ilk konsüllüğü için harcadı. "Atlar, katırlar ya da fillerin değil", adamların çektiği bir yarış arabasında şehirde geçit yaptı. Buna karşılık Maurikios'un isteği üzerine Avarların kağanına gönderdiği ve ona göz diktiğinde tekrar aldığı bir fil vardı. Maurikios ve Konstantina'nın dokuz çocuğu vardı. İlk çocukları olan Theodosios, II. Theodosius'tan itibaren hüküm süren bir imparatorun ilk doğan oğluydu. Adının verilmesinin nedeni buydu. Ephesoslu Ioannes'e göre Theodosios, 4 Ağustos 583 tarihinde doğmuştu. "Hemen tüm soylular, üst düzey kadınlar, senatörler ve diğerleri yeni doğan bebeğe hediyeler sundular ve sunularında maddiyatta birbirlerini geçmek için rekabet ettiler." Uzak Roma'daki Papa I. Gregorius, oğlanın vaftiz babası oldu. Öteki üç oğlana imparatorluk isimleri olan Tiberios, Ioustinos ve Ioustinianos ve diğer ikisine aile isimleri verildi. Paulos, babasının ve Petros da Maurikios'un kardeşinin ismini almıştı. Üç kızı Anastasia, Maria (belki de Kleopatra olarak da anılıyordu) ve Theoktiste'ydi. Theoktiste de Maurikios'un iki kız kardeşinden (ötekisi Gordia'ydı) birisinin adıydı. Maurikios'un en yakın danışmanı Domitianos da kuzeni ya da yeğeni, yani bir akrabasıydı. Papa Büyük Gregorius'un muhabiri Domitianos, 597 yılında Maurikios'un çocuklarına muhafız olarak atanmıştı fakat imparatordan kısa süre önce vefat etmişti.[54]

53 Averil Cameron, "The empress Sophia", *Byzantion* 45 (1975), 5–21; Averil Cameron, "The artistic patronage of Justin II", *Byzantium* 50 (1980), 62–84.

54 John of Ephesus, çev. Payne Smith, s. 352.

Maurikios'un saltanatının ilk yıllarında doğudaki işler etkileyici bir şekilde üst dudağının kıllı olduğu belirtilen Ioannes "Mystakon" tarafından idare ediliyordu. 582 yılının yaz sonunda Armenia'dan gönderilen Ioannes "Mystakon" Sâsânî "Kara Şahin" Kardarigan tarafından mağlup edildi. Ioannes "Mystakon" görevden alındı fakat yüksek bir komutanlığı elinde bulundurmaya devam etti ve 591 yılında *patricius* olmadan önce Avarlara karşı ve Armenia'da savaştı. Doğudaki savaş, Maurikios'un yeni kayınbiraderi Philippikos'a verildi. Philippikos'un faaliyetleri "kalkık burunlu kedi" Theophylaktos Simoka(t)tes tarafından gösterişli bir şekilde kaydedilmiştir. 585 yılında Philippikos'un, Scipio Africanus ile kıyaslandığı ve "Arzanene bölgesine gururla mızrağını yerleştirdiği ve göz alıcı ve en seçkin ganimetler" elde ettiği söylenir. Fakat sonrasında ciddi bir şekilde hastalığın pençesine düşmüş ve Konstantinopolis'e kışlamak için geri dönmeden önce Martyroupolis'e çekilerek burada bir Sâsânî ordusunun dikkatini çekmiştir. 586 yılının baharında Philippikos, doğuya tekrar yürüdü ve Mezopotamya'nın içlerine ilerlemeden önce Amida'da Sâsânîlerin barış teklifini reddetmek için durdu. Öncü birlikler bir pazar günü ilerleyen ve Roma birliklerine bir dinlenme ya da ibadet günlerinde baskın yapmayı planlayan Sâsânî ordusunu tespit ettiler. Philippikos birliklerini savaşa hazırlamak için "ilahi bilgelik tarafından şekillendirilen, bir dokumacının elinden çıkmayan ya da bir ressamın pigmentiyle süslenmeyen Tanrı'nın enkarnasyon suretini sergiledi." "İnsan eliyle yapılmamış" bir ikon olan bu *akheiropoietos* sureti muhtemelen "Kamouliana" olarak biliniyordu ve yakın zamanda Konstantinopolis'e nakledilmişti. Bu suret, birliklere ilham vermesi için önlerinde gezdirildi. Sonrasında Philippikos birliklerin ortasına atını sürdü ve söylevinin bir parçası olarak kendisini aşağıya atıp "önü alınamayan bir gözyaşı seli döktü." *Akheiropoietos* imgesi daha sonra yakınlardaki bir kaleye yerleştirilen ve "o gün kutsal olanın gönlünü alan ve Romalıların zafer kazanması için boşalırcasına gözyaşlarıyla dua eden" Amida piskoposuna emanet edildi. Savaşın ortasında, Romalıları kaçan Sâsânî süvarilerine saldırmaya çağıran güçlü bir ses duyuldu.[55]

55 Simocatta, 2.3, çev. Whitby, s. 46–7. Ayrıca bakınız: Theophanes, AM 6078, çev. Mango ve Scott, s. 377–9. Oldukça kapsayıcı bir yorum için bakınız: Greatrex ve Lieu, *Roman Eastern Frontier*, s. 167–81.

Sâsânîlerin kaçışı ilahi bir müdahaleye bağlanır fakat Romalıların zaferini takip etme ve bastırmadaki başarısızlık hususunda Philippikos'un gözü yaşlı tavsiyesinden sonra onun yerini alan astları suçlanır. Theophylaktos Simoka(t)tes'in bir pazar günü savaşa hazırlıklara ilişkin anlatısı, Corippus'un anlatısında, Ioannes Troglites'in Moorlarla ve ondan önce de Theodosius'un Frigidus'ta büyük karşılaşmasına benziyordu. Evagrios, Philippikos'un Antakya Piskoposu Gregorios'a yazdığını ve "doğu ordularının koruması için" Stylites Symeon'un rölieklerinin sınıra gönderilip gönderilemeyeceğini sorduğu muhteşem detayı ekler. Maurikios'un saltanatı sırasında yazılan askerî bir el kitabı olan ve bu yüzden daha sonra imparatorun kendisine atfedilen *Strategikon* Sâsânîler, onların mizaçları ve taktikleri, silahları ve zırhlarına ilişkin sunduğu detaylı bilgilerin yanı sıra kutsal emanetlerin savaş hazırlıklarına nasıl dâhil edildiğini de gösterir. Taşınabilir bir çadır şapel ordugâhın merkezine (*aedes*) yerleştirilmiştir. *Aedes*te tapınak ve hazine, ayrıca askerî sancaklar bulunuyordu ve onlara hürmet gösteriliyordu. Kutsal günlerde birliklerin dua ettiği ve "gerçek savaş günü kimsenin kapıdan çıkmadan önce" bulunduğu yer burasıydı. Maurikios ayrıca sancakların savaştan bir ya da iki gün önce kutsanmasını talep etti. "*Trisagion*" (Kutsal Tanrı, Kutsal Kudretli Bir, Kutsal Ölümsüz Bir merhamet eyle bize) sabahın erken saatlerinde ve gecenin geç vakitlerinde tüm görevlerden önce ve sonra her birlik tarafından söyleniyordu. Her birlik ordugâhtan çıkarken, "Tanrı bizimle" diye hep bir ağızdan üç defa haykırılıyordu. Sonraki askerî el kitaplarının ortaya koyduğu gibi bir dizi ikon ve röliği içeren askerî hizmetler daha karmaşık hale gelecekti.[56]

586 yılında gerçekleştirilen seferde önemli bir figür ortaya çıktı ve Philippikos bir kez daha hasta düştüğünde 587 yılında öne çıkacaktı. Doğal olarak Theophylaktos Simoka(t)tes tarafından "İmparator Herakleios'un babası" olarak atıfta bulunulan Herakleios, isimsiz bir Sâsânî kalesini ele geçiren bir erdem örneği olarak tasvir edilir. 588

56 Evagrius, 1.13, çev. Whitby, s. 38; *Maurice's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy*, çev. G. Dennis (Philadelphia, 1984), 33–4. G. Dennis, "Religious services in the Byzantine army" içinde: E. Carr vd., ed., *Eulogema: Studies in Honor of Robert Taft, S.J.* (Roma, 1993), s. 107–17; R. Taft, "War and peace in the Byzantine divine liturgy" içinde: T. S. Miller ve J. Nesbitt, ed., *Peace and War in Byzantium: Essays in Honor of George T. Dennis, S.J.* (Washington, DC, 1995), s. 17–32.

yılında hasta Philippikos *magister militum per orientem* olarak değiştirildiğinde, bu kıdemli Herakleios tarafından değil, şanlı askerî kariyeri sonraki yirmi yıl boyunca sürecek olan Priskos tarafından yapılmıştı. Phokas'ın ölümünden sonra Priskos'a tahtın önerildiği fakat onun bunu reddettiği ve genç Herakleios'un tahta çıkışının yolunu açtığına ilişkin bir hikâye daha sonra ortada dönecekti. Priskos, "askerlerin aktif hizmet süresi, belirli teçhizatları ve hazineden alacakları şeye ilişkin" yeni bir politikayı uygulamak üzere gönderilmişti. Bu, Maurikios'un gerekli gördüğü ve devam eden bir direniş karşısında bastırmaya devam ettiği askerî ekonominin yeniden organize edilmesinin bir parçasıydı. Konstantinos, Lardys'u Konstantinopolis'teki en yüksek mali memuru olarak atadı. Birlikler çoktan maaşlarının bir çeyrek düşürüleceğini duymuşlardı ve bunun daha iyi hizmet koşullarının sunulmasına ve daha fazla teçhizatın sağlanmasına ilişkin olduğunu düşünmüyorlardı. Paskalya kutlamaları sonrasında isyan ettiler ve öfkelerini Edessa'ya kaçan ve burada Konstantinopolis'e geri çekilene değin 5,000 kişilik kendi adamları tarafından kuşatılan Priskos'a çevirdiler. Ordu, yerel bir komutan olan Germanos'u generalleri olarak selamladı ve onu imparator ilan ederek Maurikios'u aşağıladı. Philippikos, Priskos'un yerine geçmek için gönderildiğinde, isyancılar onu reddettiler ve o da Tarsos'a çekildi. Sâsânîler bu çatışmadan çıkar sağlama yollarını aradıklarında Germanos onları kovdu. En nihayetinde sivil bir bürokrat olan Aristoboulos, Maurikios'un bir elçisi olarak geldi. "Kısmen rüşvetle kısmense ikna yoluyla ayaklanmanın vahşetini azalttı." Birlikler dikkatlerini bir kez daha Sâsânîlere çevirdiler, Martyroupolis'te kayda değer bir zafer kazandılar ve ganimetleri Maurikios'a gönderdiler.[57]

Ayaklanma 589 yılının Paskalyasında, gut hastalığına yakalanmış Antakya Piskoposu Gregorios'un, Philippikos'u birliklerle uzlaştırmasıyla sona erdi. Germanos ve astları genel affa tabi tutuldular. Philippikos hızlı bir şekilde genç bir memur tarafından Sâsânîlere satılacağı Martyroupolis'e yürüdü. Fakat şehri kuşatma girişimi başarısız olunca geri çağrıldı ve onun yerine yakınlardaki bir Sâsânî kalesini alarak Martyroupolis üzerindeki baskıyı artıran Komentiolos atandı. Ordularını Nisibis'e doğru yürüten Komentiolos atını kaybetmesine

57 Evagrius 6.4–6, çev. Whitby, s. 294–6; Simocatta, 3.5–6, çev. Whitby, s. 76–80; Theophanes, AM 6080, çev. Mango ve Scott, s. 384–5.

ve bir yaradan mustarip olmasına rağmen önemli bir zafer kazandı. Heraklios'a övgüler dizen Theophylaktos Simoka(t)tes'in aksine Evagrios, Komentiolos'u "mızrağıyla şanlı kahramanlıkları sayesinde dikkat çeken İmparator Herakleios'un babası" olarak itibarlandırır. Yağma ve tutsaklar araba yarışlarının sahneye konulduğu ve *circus* hiziplerinin "zaferle dans ettiği" Konstantinopolis'e gönderildi.[58]

Sâsânîlerle olan mücadele Roma orduları tarafından değil, Sâsânî yönetici Hormisdas ile Kafkasya merkezli oğlu Hüsrev ve General Behrâm Çûbîn arasında patlak veren bir iç savaşla son buldu. Batı Türkleri uzun zamandır Romalılarla temas halindeydiler ve Sâsânîlere karşı bir müttefikliği tartışan elçi mübadelesinde bulunuyorlardı. 588 yılında Türkler, kuzeydoğuda Amu Darya boyunca Sâsânî topraklarına bir istila hareketinde bulundular ve bugün Afganistan'da yer alan muhtelif şehirlere el koydular. Behrâm istilayı karşılaması ve Horasan bölgesinin güvenliğini temin etmesi için gönderildi. Kesin bir zaferden sonra Roma tehdidini karşılamak için geri döndü ve elde ettiği ganimetlerin yalnızca bir kısmını Hormisdas'a gönderdi. 589 yılında Maurikios avantajını kullanmaya karar vermişti. Komentiolos komutasında Mezopotamya'da tuttuğu birliklere ek olarak Lazike'ye, Romanos'un ve Sâsânîlerin hâkimiyetinde bulunan Armenia'ya, Dvin'i kuşatan Ioannes "Mystakon" komutasında ordular gönderdi. Behrâm, Romanos'a karşı yönlendirildi fakat kilit bir savaşı kaybetti ve Hormisdas tarafından aşağılanarak komutadan alındı. Behrâm feragat etmeyi reddetti ve birlikleri onunla durdu. İsyana, hızlı bir biçimde Komentiolos tarafından mağlup edilen birlikler de katıldı. İsyankârlar Hormisdas'a sadık kalan yoldaşlarını öldürdüler. Behrâm'a karşı gönderilen iki ordu Hormisdas tahttan indirilip yerine Hüsrev geçemeden önce mağlup edildi. Fakat Behrâm hâlâ geri çekilmiyordu ve Hüsrev'e karşı yürüdü. Hüsrev, Roma topraklarına kaçtı.[59]

Hüsrev, sözleri uzun bir şekilde Theophylaktos Simoka(t)tes tarafından nakledilen bir mektubu, elçiler aracılığıyla Maurikios'a gönderdi. Sebeos'un Ermeni tarihinde çok daha kısa bir şekilde kaydedilen teklifi Roma'nın kabulü ve desteği karşılığında Suriye ve Armenia'nın geniş

58 Evagrius 6.7–15, çev. Whitby, s. 296–308; Simocatta, 3.1–3, çev. Whitby, s. 72–6; Theophanes, AM 6079, çev. Mango ve Scott, s. 381–4.

59 Simocatta, 3.1–3, çev. Whitby, s. 72–6; Sebeos, çev. R. W. Thomson ve J. Howard-Johnston (Liverpool, 1999), s. 14–18.

bölgelerini ona bırakmaktı. Sebeos, Nisibis ve Dvin ile bu şehirlerin hâkimiyet alanlarını ayırıyor. Bir Roma ordusu Behrâm'a karşı onunla savaşırsa, Maurikios Hüsrev'den kazançlı çıkacaktı. Öyle görünüyor ki konsülünün ve senatosunun üyelerinin tavsiyesine rağmen Maurikios anlaşmış ve Narses komutası altındaki Suriye ordusunu Armenia'daki Ioannes "Mystakon" tarafından idare edilen orduya katılması için yönlendirmiştir. Romalılar baş komutanları Mushegh Mamikonian altında toplanan sadık Ermeni hükümdarlarının maiyetleriyle omuz omuza savaştılar. Sebeos sayılarını takribî olarak 15,000 kişi olarak verir. Her bir soylunun taburunda sancaklara göre yüzler, binler ve taburlar vardır. "Bunların tamamı tıpkı bir ateş gibi cesaretle yanan tam zırhlı elit savaşçılardı." Behrâm'ın bağımsız bir Ermeni krallığı sözünü tanımayı reddeden Mamikonian ve Ermeniler, Maurikios'a sadık kaldılar. Savaş başladığında, Sâsânîler gerisin geriye sürüldüler. Sâsânîler kaçarlarken "zırhlı Ermeni soylular peşlerinden dörtnala koştular ve fillerin sırtında oturan sürücülerin zırhlarını aşağıdan deldiler."[60]

General Narses tarafından komuta edilen Roma'nın Suriyeli ordusunun desteği ve Aziz Sergios'a edilen etkili dualar ile Hüsrev ikinci bir zafer kazandı. Behrâm'ın yenilgileri Hüsrev'e Sâsânî tahtındaki iddialarını sürdürme olanağı verdi ve 591 yılının başlarında Mezopotamya sınırını geçerken imparator ilan edildi. Hüsrev, Dara'ya girerken şehri Roma generaline geri verdi ve karşılığında Maurikios, "Hüsrev'i onurlandırarak oğlu olarak adlandırdı." Hüsrev gücünü sağlama alırken, söz verdiği toprakları Maurikios'a teslim etti ve hediye olarak Theodora'nın Ioustinianos'un saltanatı sırasında Aziz Sergios'a adadığı ve Hüsrev'in adaşı tarafından daha önceki bir çatışmada ganimet olarak alınan değerli taşlarla süslenmiş bir haçı gönderdi. Romalılar ve Sâsânîler arasındaki barış Maurikios'un öldürülmesine, iki adam arasındaki kişisel ilişki Hüsrev'in öç almasını haklı çıkarana değin devam etti. Romalıların yatıştırmalarının yanı sıra Hüsrev de kendisine bir Hristiyan kadını eş olarak seçmişti. 592 yılında, Aziz Sergios'a bir bağlılık sergileyen Shirin isimli bir monofizitle evlendi. İlk erkek çocuklarının doğumuna müteakip Hüsrev, Resafa'daki türbeye sunular gönderdi.[61]

60 Sebeos, çev. Thomson ve Howard-Johnston, s. 18–23; Simocatta, 4.12–13, çev. Whitby, s. 118–24.

61 Referanslar ve açık bir özet için bakınız: Greatrex ve Lieu, *Roman Eastern Frontier*, II, s. 172–5

Romalılar dikkatlerini artık kararlı bir şekilde yüzleşmek için Tuna'nın ötesine yerleşen Avarlara ve Slavlara çevirebilirlerdi. Maurikios işlenmiş gümüş, süslenmiş giysi de dâhil olmak üzere 80,000 *solidus* değerindeki nakit ve eşyadan oluşan yıllık haracı Avarlara göndermeye devam etti. Slavlar sözde Avar kağanına bağlıydılar fakat haracı paylaşmıyorlardı ve Romalılar ve Avarlar arasında varılan anlaşmalara uyma yükümlülükleri bulunmuyordu. Slav grupları artan bir şekilde bağımsız olarak hareket etmeye başladılar ve Tuna'yı geçerken Avar yörüngesinden de çıktılar. Ne kadar güneye ilerlerlerse o kadar çok kendi kaderlerine hükmediyorlarmış gibi görünüyordu durum. Maurikios anlaşmalar, haraç ödemeleri ve kimi durumda güç gösterileriyle Avarları dâhil etmek için bir politika geliştirirken, Slavlara karşı daha sert bir biçimde hareket etti. Bu amaca ulaşmak için Roma orduları düzenli olarak yüzyıllardır ilk defa Tuna'nın kuzeyine harekâtta bulundular (Harita 3). Kağan Bayan 583 yılı dolaylarında öldü ve ismini bilmediğimiz oğlu (onun ismi de muhtemelen Bayan'dır) varlığını savunmayı arzuladı. Talep edilen haracı artırmayı reddettiğinde bile Maurikios'a bir filin yanı sıra altın bir kanepe gönderen Bayan'dı. Bayan'ın oğlu, Roma kalelerini ele geçirdi. Önce Singidunum, sonrasında Viminacium (Kostolac) restore edilen surlarına rağmen hızlı bir şekilde düştü. Avarlar Karadeniz'in Trakya sahilindeki Ankhialos'a (Pomorie) kadar ilerlediler. Bu mevki dağların yakasında, Tuna ve Uzun Surlar arasındaki yarı yolda bulunuyordu. Bu sırada Konstantinopolis'te gözaltında tutulan Ephesoslu Ioannes, Romalıların insan gücünün kıt olması hasebiyle din adamlarının askerî üniformalar giymeye ve surların üzerinde durmaya zorlandığını önermektedir. Avarlar, açık bir şekilde Roma diplomasisinin bir parçası olan Türklerden bir tehdit geldiğini öğrendiklerinde geri çekildiler. Yıllık 100,000 *solidus* tutarındaki daha geniş bir haracın dâhil olduğu bir anlaşmaya 585 yılında varıldı. Fakat bu anlaşma bir yıldan kısa bir süre içerisinde sona erdi.[62]

586 yılında Avarlar iç bölgeler üzerinde baskı kurmadan önce, Tuna boyunca uzanan müstahkem karakollara saldırdılar. Muhtemelen bu yılda Avar istilası Selanik'e vardı ve bir kuşatma tertip ettiler. Bu güçlü surları aşmayı başaramayan Slavlarla ortak bir saldırıydı. Anlatısı *Aziz*

62 W. Pohl, *The Avars: A Steppe Empire in Central Europe, 567–822* (Ithaca, 2018), s. 89–94; John of Ephesus, çev. Payne Smith, s. 449–50.

Demetrios'un Mucizeleri'nde günümüze değin gelen şehrin piskoposu Ioannes'e göre istilacı ordu 100,000 ya da "bir nebze daha az" bir mevcudiyetten oluşuyordu. *Praetorian prefecture of Illyricum*'un ikamet ettiği yer olan Selanik, beşinci yüzyılın ortalarında güçlendirmiş dairesel bir sura sahipti. Surların üst kısımları tuğladan yapılmıştı fakat daha alt kısımları büyük ölçüde oturma yerleri, kirişler ve kullanımdan kalkan *stadion*dan gelen iskeletten oluşan mermer *spolia*dan müteşekkildi. Doğu surlarındaki bir kulenin üzerindeki yazıta göre inşa faaliyeti kim olduğunu bilmediğimiz Hormisdas isimli bir kimsenin denetimi altında, 440 yılı dolaylarında, şehir Sirmium üzerine gerçekleştirilen Hun saldırılarından kaçan göçmenleri aldığında gerçekleştirilmişti. Bu 582–3 yıllarında meydana gelmiş olabilir ve Sirmium'dan gelen göçmenlerden daha sonra *Aziz Demetrios'un Mucizeleri*'nde de bahsedilir. 587 yılında dönen Avarlar Karadeniz'deki Mesembria'yı (Nessebar) kuşatmışlardır. Komentiolos tarafından komuta edilen bir Roma ordusu tarafından karşılanan Avarlar hızlı bir şekilde batıya hareket etmişler fakat Philippopolis (Plovdiv) ve Hadrianopolis (Edirne) gibi müstahkem şehirlere saldırmalarına rağmen ele geçirmeye çalışmamışlardır. Öyle görünmektedir ki bunlar korku salmayı amaçlayıp köle ve ganimet elde etmeyi planlayan hızlı süvari harekâtlarıydı. Bu harekâtlara aşina generaller Sâsânî sınırından Balkanlara kaydırılmışlardır. Komentiolos doğuya gönderildiğinde, Ioannes "Mystakon" Hadrianopolis'i özgürlüğüne kavuşturmuş görünmektedir. Onun ayrılışına müteakip Priskos'a Balkanlardaki savaşın yönetimi verilmiştir. Şema hemen hemen aynı kalmıştır. Kağan Tuna'yı istila etmiş, Roma generali bir savaşı kazanan ya da kaybeden bir astının komutası altında bir kuvvet göndermiştir. Anlaşmalar imzalanmış, sonrasında bu anlaşmalar bile isteye bozulmuştur.[63]

590'lı yıllardaki Roma–Avar savaşına ilişkin Theophylaktos Simoka(t)tes'in anlatısı detaylı olmasına rağmen pek çok zaman karışıktır ve bu karışıklık Theophanes Homologetes tarafından toplanmaya çalışılmıştır. Fakat Roma İmparatorluğu'nun Balkanlara yönelik

63 F. Curta, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region* (Cambridge, 2001), s. 90–119; B. Croke, "Hormisdas and the late Roman walls of Thessalonika", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 19 (1978), 251–8. 586 yılına tarihlendirilen Selanik kuşatmasının yeni bir anlatısı için bakınız: Pohl, *The Avars*, s. 127–30.

tehdidi sona erdirme ve Konstantinopolis'e yanaşmayı onların rakiplerine karşı savaşarak savunma kararlılığı hakkında oldukça açık anlar vardır. 593 yılının bahar ayında Maurikios, Avarlarla yaptıkları anlaşmadan Slavlara karşı saldırmaya karar verdi. İmparator bunu Tuna'ya Priskos'u bir ordu ile göndererek yaptı. Hedef on yıl önce istila girişiminde bulunan Slavların lideri Ardagast'tı. *Strategikon*'da genellikle Slavlara atfedilen bir beceriyi kullanarak küçük düşürüldüğü ve bir nehirde gözden kaybolduğu söylenmektedir. "Kendi ülkelerinde bulundukları ve sürpriz bir saldırı ya da dar bir noktada yakalandıklarında çoğu zaman" nefes almak için sazlıkları kullanarak "bir su kütlesinin dibine dalarlar." Toplanan ganimet, Maurikios'un Priskos'un Slav topraklarında kışlaması ve avantajını sürdürmesi gerektiği emriyle geri dönen bir müfrezeyle birlikte Konstantinopolis'e gönderilmiştir. Bu bir kez daha *Strategikon*'daki genel bir tavsiyeyi yansıtıyordu: "Çıplak ağaçlar arasında saklanamadıkları, karda kaçakların izlerinin görülebildiği… donmuş nehirleri geçmenin daha kolay olduğu zaman kışın onlara saldırılarımızı başlatmak daha iyidir." Fakat Priskos'un birlikleri imparatorluk emirlerini küçümsemiş ve komutanlarını ayaklanma tehdidi altında geri çekilmeye zorlamışlardır. Kağan ile barış ona Slav ganimetlerinden bir bölüm gönderilerek yeniden yapılmıştır. Bu bir hata olduğu için Priskos'un yerini imparatorun kardeşi Petros almıştır.[64]

594 yılında Slavlar, Petros komutası altındaki Romalılara karşı geri döndüler ve adamlarına ve itibarına, yerine Priskos'un atanmasını gerektirecek kadar zarar verdiler. Böylece Priskos 595 yılında Tuna'nın kuzeyindeki ordusuna yeniden önderlik etti. Theophylaktos Simoka(t)tes, Singidunum'a yakın bir adada general ve kağan arasında bir başka anlaşmayla sonuçlanacak bir toplantıyı kaydeder. Batı komşularıyla ilgilendikten bir müddet sonra Avarlar Dalmatia'yı perişan ettiler ve 598 yılında Priskos tarafından savunulan Tomis'i kuşattılar. Komentiolos komutası altında bir yardım kuvveti gönderildi. Fakat Avarlar bu kuvvetle çarpışmaya girdiler ve mağlup ettiler onları. Komentiolos kaçarken, kağan hiçbir tehlikeyle karşılaşmadan Trakya içlerine yürüdü. Maurikios bizzat Uzun Sur'u savunmak için kendi korumaları ve *circus* hiziplerinden müteşekkil dağınık bir kuvvete liderlik ederek harekete geçti. Avar yüksek rütbelileri arasında yayılan hastalıkla birlikle kağan

64 Maurice, *Strategikon*, çev. Dennis, s. 120–26.

bir başka anlaşma yapmaya razı oldu. Yıllık haraç ödemesi 120,000 *solidus*a çıkarıldı. Maurikios alçakgönüllü bir şekilde Konstantinopolis'e döndü ve kaynaklar Nil'de ortaya çıkan "insan biçiminde yaratıklar, bir adam ve bir kadın" da dâhil olmak üzere uğursuz alametler bildirmeye başladılar. Konstantinopolis'te "iki canavar doğdu…biri tam anlamıyla dört ayaklı bir çocuktu ve ötekisi ise çift başlıydı."[65]

Roma–Avar savaşının nihayete ermesi, son bir başarılı Roma seferinden sonra geldi. 599 yılında Komentiolos Tuna kalelerini savunurken, Priskos nehrin kuzeyinde önemli zaferlere ulaştı. Kağan seferde oğullarını kaybetti ve kağanın Slav müttefikleri gönderildi. Maurikios, Avar savaş tutsaklarını iade ederek kalıcı bir barış arayışında bulundu ve gelecek iki yıl boyunca Tuna'da Roma pozisyonu pekiştirildi. Kağan Lombardlar ve Franklarla müttefikliği kabul ettiği tarih olan 601 yılına kadar bir kez daha batısıyla meşgul edilmişti. Bu yıl içerisinde Maurikios, Petros'u Tuna'ya gönderdi ve birlikleri nehrin kuzeyine askerî harekâtlarda bulundu. Kış boyunca avantajını sürdürmeyi ve harekâtlara devam etmenin yollarını aradı fakat Petros bir ayaklanmayla karşılaştı. Aynı zamanda, 602 yılının şubat ayında, Maurikios Konstantinopolis sokaklarında yürüyerek Blakhernai'ye ilerlerken, aç bir kalabalık tarafından taşlandı. İmparatorun azametli alçakgönüllülüğü, *circus* grupları bir benzerini bir eşek üzerinde gösterip onunla anlaşılmaz ve müstehcen bir şarkıyla alay ettikleri zaman aşağılamaya dönüştü:

> Uysal bir düve bulmuştu ve tıpkı genç bir horoz gibi onun üzerine atlamıştı ve tıpkı sert tohumlar gibi çocuklar yapmıştı ve hiç kimse konuşmaya cüret edemiyordu fakat o herkesi susturuyordu. Ey korkunç ve güçlü Tanrım! Onu daha az kibirli kılmak için kafasına vur. Ve şükran günü bu büyük öküzü sana adayacağım.

Başkentte otoritesi azalan Maurikios savunmasızdı. En yakın sırdaşı ve aynı zamanda gözü ve kulağı Domitianos 601 yılının ocak ayında öldü. Büyük bir törenle Kutsal Havariler Kilisesi'ndeki imparatorluk *mausoleum*una defnedildi. Bu, Maurikios'un kendisinin kazandığı fakat 602 yılının kasım ayında infaz edildiğinde yazgısı olmayan bir şerefti.[66]

65 Theophanes, AM 6087 ve AM 6092, çev. Mango ve Scott, s. 396–8, 403–6. Tüm dönem için bakınız: Whitby, *Maurice*, s. 138–83.

66 Theophanes, AM 6093, çev. Mango ve Scott, s. 408.

Ioustinianos çağı büyük projelerle ve hızla gelen başarılarla başladı. Ayasofya bugün bu dönemin enerjisinin, yaratıcılığının ve başarısının bir şahidi olarak durmaktadır. Benzer şekilde büyük bir yasal derleme olan *Corpus Iuris Civilis* yalnızca birkaç yıl içerisinde tamamlandı ve Avrupa kanunlarının temeli olarak bir milenyumdan fazla bir zaman var oldu. Şahsiyetinin kanunla bağı olmayan bir kanun koyucu olan Ioustinianos, 532 yılında Konstantinopolis'in çoğunun yanmasına sebep veren Nika İsyanı'ndan, kendi tebaasından 30,000 kişinin ölümünü emrederek sağ çıktı. Kısa bir süre sonra Kuzey Afrika bir yıldırım seferinde Vandallardan geri kazanıldı ve Belisarios'un namı kuruldu. Fakat hiçbir zaman Berberilere karşı sıkı bir şekilde tutunamadı. Ioustinianos Konstantinopolis'ten uzakta Belisarios'u meşgul ederek ve yerlileri "özgürlükleri" için ödemede bulunmaya zorlayarak İtalya'yı imparatorluk adına geri kazanmak için uzun, kapsamlı ancak yalnızca yüzeysel olacak şekilde başarılı bir çaba içine girdi. Ioustinianos Sâsânîlerle sonsuz bir barış imzalamadı ancak Hüsrev'inkilere karşı pek çok zaman ordu gönderdi ve en nihayetinde Sâsânî kralına büyük miktarda yıllık haraç ödedi. Ioustinianos'un tüm büyük girişimleri uzun saltanatının ilk on beş yılında başladı. Saltanatının daha uzun bölümü olan ikinci kısmı 541 yılında tarihteki ilk hıyarcıklı veba salgınını gördü. Ioustinianos'un kendisi de bu hastalığa yakalandı. Saltanatının ikinci kısmı *Augusta* Theodora'nın 548 yılında, kendi ölümünden on yedi yıl önce vefatıyla damgalandı.

Ioustinianos öldüğünde, şair Corippus halefinin tahta çıkışı üzerine bir anlatı yazdı. Bu bilge bir kanun koyucu fakat alçakgönüllü, hayırsever ama tutumlu, cömert bir ev sahibi ancak uyanık, Ortodoks lakin toleranslı, yeryüzündeki en güçlü yönetici fakat Tanrı'nın önünde en uysal olan büyük bir imparatorun erdemlerini ortaya koyuyordu. II. Ioustinos, şairin tavsiyelerini önemsemedi. Saltanatı bir rakibinin katli ile başladı ve Ioustinianos'un yatıştırma politikasını terk ederek düşmanlık uyandırdı ve doğuda toprakları ve şehirleri Sâsânîlere bırakan başarısız bir savaş başlattı. Tiberios II. Konstantinos, II. Ioustinos'un saltanatının büyük bir kısmında ve birkaç yıl sonrasında gücü elinde tuttu ve onu halef gösterip yirmi yıl boyunca hüküm süren Maurikios'un askerî yeteneğine artan şekilde güvenerek iktidarı elinde tuttu. Maurikios'un başarıları dikkate değerdir. Sâsânîlerle kalıcı

bir barışı güvence altına aldı ve şahsi diplomasisi sayesinde bu barışı sürdürdü. Stratejik prenslikler, eksarkhoslukları bu sırada Ravenna ve Kartaca'da kuruldu. İtalya'daki Roma pozisyonu Lombardlara saldırmaları için Franklara ödeme yapılarak güvence altına alındı. Bu durum 584 yılından sonra *eksarkhos* ve hükümet generali olarak adlandırılan, bilhassa Smaragdos (takribî 585–9, 602–8), Romanos (590–6) ve Kallinikos (596–9) gibi muhtelif isimler tarafından yönetildi. 591–8 yılları dolaylarında Kartaca eksarkhosluğunu yürüten Gennadios'un Moorları mağlup ettiği Kuzey Afrika'da doğrudan bir eylem gerekiyordu. *Eksarkhos* olarak yerine Kartaca'da Phokas'ın isyanını öğrenen imparatorun babası Herakleios getirildi. En önemlisi de Maurikios, güvendiği generaliyle uzun yıllar yürüttüğü seferlerle Tuna'da savunulabilir bir sınır elde etti. Fakat bu hem onun hem de Balkan ordusundan gelen isyancıların ellerindeki aynı generallerin düşüşlerine doğrudan sebep olan askerî finans ve erzak temini hususundaki gerekli fakat tutulmayan yenilenmiş organizasyonu tarafından desteklendi.

Balkanlar üzerinden Yunanistan'a ilk Slav nüfuzu da bu dönemde gerçekleşti fakat bu ilk nüfuz etmeler tarihî kaynaklarda bulunmamaktadır. Buna rağmen yeni gelenler ve yerliler kaynakların kontrolü hususunda çatışmaya girdikleri için arkeolojik kayıtlarda şiddetin açık göstergeleri vardı. Şehirler kimi durumlarda tehdit altına girmişlerdir ve Atina örnek bir çalışma olarak iş görebilir. Atina *agora*sında onlarca yıl süren kazılarda keşfedilen binlerce sikkenin neredeyse tamamı kaybolmuş ya da tek tek bulunmuştur. Atina'da ele geçirilen birkaç hazinenin en azından beş tanesi Tiberios II. Konstantinos döneminde basılan en geç beş sikkesi aracılığıyla 580 yılının başlarına tarihlendirilebilirler. Tüm hazineler bir kül ve yanmış enkaz tabakasında keşfedilmişlerdir ve sikkelerin çoğu şehre yapılan bir Slav saldırısı ile kesin olarak birleştirilen yangın izlerini göstermektedir. Çoğunlukla Selanik'te basılmış yarı *follis* parçalı yirmi dört bakır sikkenin bir parseli öyle gözükmektedir ki agoranın güney batısındaki dairesel bir tapınak olan Tholos yakınlarında küçük bir barakada tutulmuştur. Takribî 400 bakır sikkeden oluşan çok daha geniş bir koleksiyon Geç Roma şehir surlarının hemen dışındaki bir un değirmeninin odasında bulunmuştur. Bu sikkeler öncelikle alışveriş yapan kimselerin un ya da ekmek almak için kullanabilecekleri, çapları bir kalemden biraz daha büyük olan ince sikkelerdi. Yine döşeme

tahtalarının arasında kaybolan ya da değirmencinin gözünden dikkatsiz bir şekilde kaçan çok fazla sikke vardı. Bu sikkeler belki de odanın kuzey ucundaki bir tabakta ya da çekmecede tutulan, 580 dolaylarındaki yıkıcı bir yangın esnasında düşen ve üzeri kapatılan değirmencinin hasılatını oluşturuyordu. 594 sikkeden müteşekkil en geniş bakır hazine, 578 yılında son basımından kısa süre sonra kaybolmuştur. Şehrin dış surlarının batı kapısı Dipylon'da keşfedilen hazine 34 *follis* (400 *nummus* parçası), 74 yarı *follis*, 18 *pentanummia* (beş *nummus* parçası) ve 472 *nummus*tan oluşuyordu. *Follis*lerden yirmi beş tanesi yakın zamanda, yani 574/5 yılında, yirmi tanesi ise Selanik'te basılmıştı. Bir dükkân işletmecisinin ya da sarrafın elinde bulundurduğu nakit olabilir bu. Şurası açıktır ki dönemsel şiddet patlaması 580 yılı dolaylarında Atina'da şehir hayatının sonunu getirmemiştir. Fakat şehir ve benzeri pek çok şey Tuna sınırı açık olduğu müddetçe tehdit altında kalmıştır.[67]

Roma'nın kuzey savunmasının anahtarı olan Sirmium şehri bu dönemde gözden kayboldu (Harita 3). 579 yılında Avar kağanı Tuna Nehri'ne iki köprü inşa ettirdi ve şehri kuşatma altına aldı. Şehir 582 yılında düştü ve öyle görünmektedir ki bir daha Romalılar tarafından asla ele geçirilemedi. Sirmium, Ioustinianos döneminde onarılan Geç Roma surlarına sahipti. Şehrin altın çağı üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda bir hipodromu içeren *tetrarkhia* saray kompleksinin yanı sıra imparatorluk *granarium*ları, hamamlar ve şehir villalarının inşa edildiği dönemdi. Sirmium'da dolaşan sikkelerin sayısı beşinci yüzyılın sonunda, Hunların şehri 441 yılında yağmalamasından ve daha sonra Gepidler tarafından şehrin ele geçirilmesinden sonra kayda değer şekilde düştü. Saray kompleksi bu sırada terk edildi ve Sirmium *tykhe*sinin bir dördüncü yüzyıl mermer başı yıkıntıları arasında bulundu, tıpkı *tetrakhia* üyelerinin en azından üç porfir büstlerinin parçalanmış yıkıntıları gibi. Fakat bundan sonra şehrin duvarları içinde, yıkımın bir kanıtı olan yanmış bir enkaz tabakasında gömülü yarım bir bakır *follis*e kadar istikrarlı bir sikke akışı vardı. Sirmium'da en son dolaşanlar arasında bulunan bu sikke 578 yılında Selanik'te basılmış ve bundan kısa bir süre sonra kaybolmuştu. Yıkım ve terk etme işaretleri, Avarların

67 D. M. Metcalf, "The Slavonic threat to Greece ca. 580: some evidence from Athens", *Hesperia* 31 (1962), 134–57; F. Curta, *The Edinburgh History of the Greeks, c. 500–1050: the Early Middle Ages* (Edinburgh, 2011), s. 53–6, 84–5.

zaferlerinde cömert olduklarını öneren yazılı anlatıların aksine duruyor gibi görünmektedir. Öte yandan bu yazılı kaynaklar Avarları kaçmaya zorlayan 583 yılındaki yıkıcı bir yangını da kaydederler. Kimileri daha sonra terk edilmiş evlerin içlerinde atlarıyla gömüldü. Öyle anlaşılmaktadır ki şehir daha sonra Roma ordusu için ileri bir askerî üs olarak hizmet etmiş ancak tekrar inşa edilmemiştir ve 829 yılı öncesine dair başka bir sikke bulunmamıştır.[68]

Doğuda Antakya artık eski benliğinin bir gölgesiydi (Harita 5). Şehir altıncı yüzyılın sonu boyunca sık sık veba dalgaları ve depremler tarafından vurulmuştur. Antakya'nın dayanıklılığı en şiddetli şekilde 588 yılında, bir başka yıkıcı deprem meydana geldiğinde acılı bir şekilde test edilecekti. Evagrios ölü sayısını 60,000 kişi olarak verir. Bu 526 yılı trajedisinde ölenlerin sayısının yarısıdır. Buna rağmen hem oldukça yüksek hem de şehrin nüfusunun gerileyişinin bir göstergesi olan 588 ölü sayısı gibi daha önceki rakamlar abartılı olabilir. Genç Stylites Symeon 541 yılında sütununa çıktığında, şehir henüz yeniden inşa edilmiş ve geleceğini teminat altına almıştı. Maurikios saltanatının son on yılı içerisinde, Symeon'un ölümü üzerine yeni bir yapı olarak neredeyse eşsiz olan taş bir manastır sütunun bulunduğu mekânda inşa edilmiştir. On yıllar içerisinde istila dalgaları Suriye ve Küçük Asya'nın derinliklerinde hissedilip Konstantinopolis'in sağlam surlarına ulaşırken, şehir Sâsânîlerin eline düşecekti.[69]

Ioustinianos çağı kapanırken doğu kilisesindeki ayrımlar her zaman olduğundan daha derindi. Bu, yazarlara Roma'nın düşmanlarının başarıları için nedenler veriyordu. 577 yılında, imparator olarak son önemli eyleminde Ioustinianos tarafından azledilen Khalkedon itikadı yanlısı Eutykhios Konstantinopolis'te piskoposluk tahtına döndüğünde hem Ioustinos hem de Tiberios tarafından tertip edilen büyük bir seremoniyle Blakhernai'da karşılandı. 582 yılında öldü ve hayatı *Vita Eutychii* isimli eserle anıldı. Karşıt bir portre, bu sırada büyük

68 I. Popović vd., ed., *Sirmium à l'époque des grandes migrations* (Leuven, 2017); I. Popović, "Marble sculptures from the imperial palace in Sirmium", *Starinar* 56 (2006), 153–66. Kuşatmanın genel bir anlatısı için bakınız: Pohl, *The Avars*, s. 83–9.

69 L. Mordechai, "Antioch in the sixth century: resilience or vulnerability?" içinde: A. Izdebski ve M. Mulryan, ed., *Environment and Society in the Long Later Antiquity* (Leiden, 2018), s. 25–41.

miafizit kilise tarihini yazdığı Konstantinopolis'te tutsak olarak bulunan Ephesoslu Ioannes tarafından ortaya konur. Ephesoslu Ioannes, Ioannes Skholastikos ve Eutykhios'un ölümlerini monofizitlerin örtbas edilmesi için Tanrı'nın bir cezası olarak anlar. Bundan daha da fazlası, diye yazar, Khalkedon Konsili yanlıları "kovuşturmaları sırasında Ortodoks [monofizit] kiliselerinin kökünü kazımıştır…Trakya boyunca onların kiliselerinin altarları ve şehrin surları barbarlar [yani, Avarlar ve Slavlar] tarafından yerle bir edilmiştir." Aynı zamanda Avarlar, Slavlar ve Sâsânîlerle savaşan kimseler artan bir şekilde Hristiyan askerler olarak mücadele etmişlerdir. Altarlar ordugâhlarında kurulmuş, savaşların şafağında dinî ayinler yerine getirilmiş ve oruçlar tutulurken komutanlar dua etmişler ve pişmanlık gözyaşları dökmüşlerdir. Askerlere savaş alanında düşen şehitlerin mertebeleri de dâhil olmak üzere sıradan fedakârlıklar için ruhani ödüller verilmiştir. Şiddetli şehitlik fikri Arabistan'da ortaya çıkan yeni bir din içerisinde benimsenmiş, yeni dinin savaşçılarına Antik Çağ dünyasını sona erdiren ve Doğu Akdeniz, Mısır ve Kuzey Afrika'da yeni bir düzen kurduran inanılmaz başarılara ilham vermiştir.[70]

70 *The Third Part of the Ecclesiastical History of John of Ephesus*, çev. R. Payne Smith (Oxford, 1860), s. 141.

IX

HERAKLEIOSLAR, 602-700 YILI DOLAYLARI

Maurikios'un ölümü büyük oranda daha önceden haber verilmiştir. Eli kılıçlı bir keşiş Constantinus Forumu'ndan saray kapısına koşmuş ve "imparatorun öleceğini, bir hançerle katledileceğini bildirmiştir." Adı Phi (Φ) harfiyle başlayan bir adam tarafından öldürüleceği söylentisi etrafta dolaşmaya başlamıştır. Maurikios, belki de imparatoru öldürme niyetinde olduğu için generali Philippikos'tan şüphelenmiştir. Fakat kısa süre sonra Phokas isimli bir yüzbaşının bir kalkan üzerinde kaldırıldığını ve Trakya'ya doğru yürüdüğü haberini almıştır. *Circus* hiziplerine surları koruması emredilmiş, Maurikios da saraydaki tehditleri bertaraf etmeye koyulmuştur. İlk olarak hâlihazırda imparator olan ve sopalarla dövülen oğlu Theodosios'a sırtını çevirmiştir. Bir zamanlar *caesar* olan ve şimdi Theodosios'un kayınbabası olan *patricius* Germanos komplo kurmakla suçlanmış ve Ayasofya'da sürgün edilmek istenmiştir. *Ekskoubitores*ler götürmek için Germanos'u kiliseden çıkarmak istediklerinde, şehir şiddet içinde patlamıştır. Germanos tahtı ele geçirmeye çalıştığı zaman, haznedar Konstantinos Lardys'ın sarayını ateşe veren *circus* hizipleri tarafından durdurulmuştur.

Şehir alevler içindeyken ve hiçbir destekçisi kalmamışken, 22 Kasım 602 yılı gecesinin geç bir zamanında Maurikios "imparatorluk kıyafetlerini çıkarmış, sivil elbiseler giyinmiş, karısı ve çocuklarıyla bir mavnaya binmiş" ve uzaklara yelken açmıştır. Aile tutuklanmadan ve geri getirilmeden önce elli milden daha az bir mesafe katetmişlerdi. 23 Kasım günü Phokas'ın imparator olarak tahta çıkışı, Konstantinopolis surlarının yedi mil ötesinde, imparatorluk geçit törenlerinin yapıldığı yer olan Hebdomon Saray kompleksindeki Aziz Ioannes Kilisesi'nde

meydana geldi. Konstantinopolis piskoposu olarak sekizinci yılında bulunan Kyriakos başkanlık etti ve işlerin kesin olarak nasıl Maurikios'un aleyhine döndüğünü gösterdi. 25 Kasım'da Phokas Altın Kapı'dan şehre girdi ve *Mese* boyunca Büyük Saray'a değin "hiç kimse ona muhalefet göstermedi ve herkes alkışladı onu." 27 Kasım günü Maurikios'un ailesi katledildi. Babaları izlerken "ilk olarak imparatorun beş erkek çocuğu öldürüldü." Sonrasında Maurikios'un kellesi vuruldu ve bedeni Boğaz'a atıldı. Kellesi birliklere gösterilmek üzere Hebdomon'a gönderildi. İskenderiye heykelleri, Phokas'ın tahta çıkışının resmî haberi *praefectus augustalis*e ulaşmadan dokuz gün önce sarhoş bir hattatın başına gelenleri duyurmak için kaidelerinden indirildiler.

Phokas

Phokas'ın Maurikios'un ailesi ve takipçilerini tasfiyesi, birlikte Sâsânî topraklarına kaçan ilk oğlu Theodosios'u ve güvendiği danışmanı Konstantinos Lardys'i de içeriyor gibi gözükmektedir. Maurikios'un kardeşi Petros katledilmiş ve Komentiolos'un "bedeni köpekler tarafından yenmiştir." Konstantina ve Philippikos'a aile manastırlarına çekilmek için izin verilmiştir. Bunların tamamı *Epitome Khronon* tarafından bildirilir, tıpkı Theophylaktos Simoka(t)tes'in tarihini, Maurikios'un ölümünün Hüsrev'in görünüşte "babasının" ölümünün intikamını almak için Roma–Sâsânî düşmanlıklarını yeniden alevlendirmesine izin verdiği gözlemiyle bitirmesi gibi. Hüsrev, Maurikios'un oğlu Theodosios'un canlı ve onun gözetiminde olduğu yönünde etrafta dolaşan bir söylentide avantaj görmüştür. Bunun doğru olduğunu kesin olarak bilemeyiz. Phokas'ın gaspı, artık ölü olan Behrâm'ın on yıldan fazla bir zaman önce başlattığı isyanın Sâsânî topraklarında sona ermesiyle tesadüf eder. Behrâm'ın karşı karşıya kaldığı büyük Türk Kağanlığı da artık daha az tehdit arz eder bir vaziyetteydi. Altıncı yüzyılın son on yılında Türk hükümdarları Tang Çin'inin yörüngesine her zamankinden daha fazla çekilmişlerdir. Türk Kağanlığı bir iç savaşta dağılmış ve sivrilen hükümdarların yönetimi altında Doğu ve Batı imparatorluklarına ayrılmışlardı.[1]

1 D. Sinor, "The establishment and dissolution of the Türk empire" içinde: D. Sinor, ed., *The Cambridge History of Inner Asia* (Cambridge, 1990), s. 285–316, s. 305–8'de.

Hüsrev serbestti ve Behrâm'a karşı kendisiyle savaşmayı reddeden Romalı general Narses'in Phokas'ı tanımayı reddetmesinden cesaret alarak savaş hazırlıklarına girişti. Narses Edessa'ya el koydu ve Phokas tarafından gönderilen bir kuvvete direnme hususunda kendisine yardım etmesi için Hüsrev'i davet etti. Hüsrev komutası altındaki Sâsânî ordusu Edessa'yı kuşatan Romalıları hızlı bir yenilgiye uğrattı. Generallerini öldürdü ve Dara'da bir kuşatma tertip etti. Sonrasında Hüsrev, doğu orduları komutanı Leontios komutası altındaki ikinci bir Roma ordusunu mağlup etti ve "fillerini kale benzeri bir formasyonda yerleştirdi... Romalıların pek çoğunu yakaladı ve onların kellerini vurdu." Hüsrev zaferle döndü ve Dara kuşatmasını bir generaline emanet etti. Şehir, 604 yılının yaz ayında düştü. Bu, önce Mezopotamya ve Armenia'yı fethederek ve daha sonra Suriye ve Küçük Asya'nın içlerine ordularını süreceği daha kapsamlı bir sefer tasarlaması için Hüsrev'e ilham verdi.[2]

Maurikios, güvendiği generallerini dağıtmıştı. Onları rahatlatır fakat nadiren yenilgiler için cezalandırırdı. Bunun aksine Phokas, Leontios'u Konstantinopolis'e demir zincirlere vurarak getirdi. Tıpkı Maurikios gibi Phokas da iktidarını aile üyelerini ve askerî iş birlikçilerini kayırarak dayatmanın yollarını aradı. Phokas'ın yeğeni Domentziolos *magister militum* olarak Leontios'un yerini aldı. İmparatorun kardeşi olan bir diğer Domentziolus *magister officiorum* haline geldi. Maurikios'un tasfiyesinden sağ kurtulan tek general olan Priskos, Phokas'ın kızı Domentzia ile evlendirildi ve Konstantinopolis'te *eparkhos* yapıldı. Phokas'ın pozisyonu, güvenli olmaktan uzaktı. Korkuyla yönetiyordu ve sadakat uyandırmayı başaramamıştı. Şehirdeki durum ateşliydi. 603 yılında *circus* hizipleri isyan etti ve *Mese*'yi "Lausos Sarayı ve şehir *eparkhos*unun *praetorium*undan Constantinus Forumu'nun karşısındaki hazineye kadar" yaktılar. Ceza olarak Yeşilleri kontrol eden Ioannes Krykis aynı yerde yakılarak öldürüldü. Bu isyanın ya da daha sonraki ayaklanmanın bir saray darbesi ile ilişkisi olup olmadığı belirsizdir. Fakat muhtemelen 605 yılında bir saray darbesi *praefectus praetorio* Theodoros ve tanımadığımız bir Elphidos tarafından başlatıldı.

2 Theophanes, AM 6095–9, çev. Mango ve Scott, s. 418–24; Sebeos, çev. Thomson ve Howard-Johnston, s. 57–8, ss "Antik Çağ'ın Son Büyük Savaşı'nın" kısa ve öz bir anlatısı için bakınız: xxii-xxv. Çevirideki temel kaynaklar için ayrıca bakınız: Greatrex ve Lieu, *Roman Eastern Frontier*, II, s. 182–228.

Theophanes ise daha sonra Maurikios'un oğlu Theodosios'un hayatta olduğuna dair umutlara bağlar bu isyanı. Theophanes, Theodoros'un kırbaçlanarak öldürüldüğünü belirtirken, *Epitome Khronon* onun kellesinin vurulduğunu iddia eder. Her iki kaynak da Elphidos'un parçalandığı ve gömüldüğü konusunda uzlaşırlar. Maurikios ailesinin şimdiye kadar hayatta kalan üyeleri gibi komploya karışan pek çok diğer üst düzey memur da öldürüldü. *Augusta* Konstantina ve kızları ile *patricius* Germanos ve kızlarının tamamı infaz edildi.

Daha önceki bir bölümde tanıştığımız Galatialı bir aziz olan Sykeonlu Theodoros, rakiplerini öldürmeyi bırakması şartıyla Phokas için dua etmiş gibi görünmektedir. "Haksız cinayetlere ve öteki şeytanlıklara dayanamayan" Priskos "Mısır'ın genel valisine" Phokas'ı indirmek için "oğlunu göndermesi gerektiğini yazdı çünkü Afrika'da planlanan bir isyanın çıktığını duymuştu." *Eksarkhos* Herakleios, Kartaca ve İskenderiye'de kendisini ve oğlunu konsül olarak tasvir eden (daha sonra imparatorlar için muhafaza edilen bir onur) sikkeler bastırmıştı. Mısır'ın uzak noktaları da dâhil olmak üzere Kuzey Afrika boyunca destek topladılar. *Eksarkhos*un kardeşi Gregorios'un oğlu Niketas İskenderiye'ye karşı bir orduya liderlik ettiğinde, Phokas'a sadık kimselerle karşılaştı ve onları şehrin dışında mağlup etti. Niketas *praefectus augustalis* olarak atandı ve tahıl gemilerini İskenderiye'de tutarak Konstantinopolis'te açlık ve sıkıntıya sebep oldu. Phokas, General Bonos'u bir miktar toprak toplaması için gönderdi. Antakya da dâhil olmak üzere Suriye'de direnişi bastırdı ve Filistin'deki Kaisareia'dan Mısır'a yelken açtı. Fakat bir dizi başarıdan sonra Bonos'un İskenderiye'yi tekrar almak için bulunduğu iki girişim başarısız oldu ve Konstantinopolis'e döndü. Huzursuzluktan yararlanan Sâsânîler Armenia'yı işgal etti ve Kappadokia'ya baskı uyguladılar.[3]

3 *Easter Chronicle*, çev. Whitby, s. 145–9; Theophanes, AM 6099–6101, çev. Mango ve Scott, s. 421–5. Bu kısımdaki kronoloji kafa karışıklığına sebep olur ve Theophanes bu zamanda Sâsânîlerin "Khalkedon'a kadar" ilerlediğini belirtirken yanılır. Afrika isyanı hususunda bakınız: Kaegi, *Heraclius*, s. 37–57. Anadolu'nun Sâsânîler tarafından işgali üzerine yeni ufuklar açan çalışmalar için bakınız: C. Foss, "The Persians in Asia Minor and the end of antiquity", *English Historical Review* 90 (1975), 721–47; C. Foss, "Archaeology and the "twenty cities" of Byzantine Asia", *American Journal of Archaeology* 81 (1977), 469–86.

610 yılı ilkharının sonlarında *eksarkhos*un oğlu Herakleios Konstantinopolis'e yelken açtı. Kişisel hırslarla yanıyordu. Bakire Meryem'in röliklerini ve ikonlarını, kendisini ve Kartaca'dan gelen Berberi müttefiklerini taşıyan gemilerin direklerine çaktı. Herakleios bir iç savaş için yelken açmıştı. Pisidialı Georgios'a göre Bakire Meryem onu koruyordu çünkü "önce doğumla sonra da savaşla alemi fethetmeyi yalnızca o biliyordu." Herakleios'un donanması direnişle karşılaşmadan Hellespontos'a girdi ve Abydos'u ele geçirdi. Konstantinopolis'e doğru ilerlerken, küçük bir direniş ile yüz yüze geldi (Harita 11). Denizde yalnızca bir karşılaşmadan sonra, Herakleios 3 Ekim günü Hebdomon Sarayı'nın yakınlarına demir attı. Şehre geri gelen Bonos'a şehrin savunması emanet edilmişti fakat 4 Ekim günü duvarlardaki pozisyonunu terk etti. Bonos yakalandı, öldürüldü ve daha sonra bedeni gömüldü. 5 Ekim'de Phokas ele geçirildi ve "sağ kolunun yanı sıra başının da omuzundan ayrıldığı ve sağ elinin bir kılıca saplandığı" Hebdomon'a götürüldü. Phokas'ın vücudunun parçaları ve onun en yakın takipçilerininki *Mese* boyunca gezdirildi ve Bous Forumu'na gömüldü. Herakleios aynı gün imparator yapıldı ve Eudokia ismini alan Fabia ile hızlı bir şekilde evlendirildi.[4]

Circus hizipleri hesaplaşmak için sokaklara dökülmüşlerdi. Phokas'ın haznedarı Suriyeli Leontios ölene kadar dövüleceği hipodroma doğru canlı olarak sürüklenmişti. İmparatorluktaki rolü huzuru sürdürmek olan hipodromda "yarış başlatıcı ve şehir *eparkhos*unun astı" da öldürüldü. Herakleios'un ilk imparatorluk eylemleri arasında yarışları sahneye koymak vardı ve Leontios'un başı Phokas'ın bir imajının

4 Theophanes daha sonra "Pisidialı Georgios'un ilişkilendirdiği gibi direklerinde Tanrı'nın Annesi'nin kutsal emanetleri ve ikonu bulunan müstahkem gemilerle" yelken açtığını nakletmiştir. Theophanes, AM 6102, çev. Mango ve Scott, s. 427–8, Pisidialı Georgios'a atıfta bulunur, *Heraclias*, II.15. Fakat Georgios burada "Tanrı'nın Annesi'ne" değil, Herakleios'un "bakirelerin yozlaştırıcısı" Phokas'a karşı kullandığı bozulmamış bakirenin bir ikonuna, yani *parthenos* ikonuna atıfta bulunur. Bakınız: *Georgio di Pisidia, Poemi, I: Panegirici epici*, ed., Agostino Pertusi, *Studia Patristica et Byzantina* 7 (Ettal, 1959), s. 252. Georgios'un tüm eserlerinde Meryem'e bakire olarak değil de anne olarak atıfta bulunduğunu tespit edebildiğim tek parça Meryem'in, "Yargıç Meryem" olarak kurgulandığı sahnedir. Bu sahne içerisinde Meryem savaşla kararlaştırılan bir davaya nezaret eder. Bakınız: Pertusi, *Georgio di Pisidia*, I, s. 193. Ayrıca bakınız: B. Pentcheva, *Icons and Power: The Mother of God in Byzantium* (University Park, PA, 2006), s. 38–40, 44–6.

yanı sıra yakılmak üzere hipodroma getirildi. Phokas'ın saltanatı sırasında bu imaj, tıpkı kutsal bir ikon gibi meşalelerle, "beyaz cübbeler giyen aptal adamlar tarafından" hipodromda gezdirilmişti. "Aynı zamanda Mavi bayrağı da yakıldı." Herakleios, Yeşilleri tutacaktı.[5]

Herakleios

Herakleios'un modern biyografi yazarının şu sözlerine rağmen imparatorun saltanatı oldukça iyi belgelenmiştir:

> Yeni imparatorun ilk yılları karışıktır. Birincil kaynaklar parçalı, kısıtlı, karakterlerine ve menşelilerine göre farklılık gösterirler. Tarihçinin inceleyebileceği ne detaylı bir tarih, arşiv, yazışma kayıtları ne de herhangi bir günlük vardır. Bunun yerine aziz hayatları, kronikler, madenî paralardaki yazıtlar, papirüsler, araştırma gerektiren dinî risaleler, toplantı, yorum ve sentezlerdeki bilgi parçaları vardır.[6]

Şimdiye kadar ele aldığımız tüm dönemler için geçerlidir bu. Dahası yedinci yüzyıl yazılı kayıtlarının yakın zamanlardaki bir analizi onun ne kadar zengin olduğunu da ortaya koyar. Sebeos'a atfedilen Armenia tarihinde ve Theophanes Homologetes'in *Khronographia*'sı da dâhil olmak üzere kimi kısımları daha sonraki muhtelif çalışmalarda muhafaza edilen Edessalı Theophilos'un yeniden ele alınan *Khronographia*'sında paha biçilmez bölgesel bakış açıları sunulmaktadır. Kopt dilinde yazılan fakat yalnızca Arapça bir versiyonunun daha sonraki Kopt diline tercümesinde kısmen muhafaza edilen Nikiulu Ioannes'in tarihi, erken Arap işgalleri için mükemmel bilgiler sunar. Buna rağmen kendisinden önce Roma–Sâsânî savaşlarına ilişkin anlatısı kaybolmuştur. Bu yazılardan çıkan fotoğraf, materyal kanıtlarla desteklenmek zorundadır. Söz

5 *Easter Chronicle*, çev. Whitby, s. 152–3; A. Cameron, *Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Byzantium* (Oxford, 1976), s. 116–17 Phokas'ın saltanatından sonra şehir milislerinin bir parçasını oluşturan hiziplerin yalnızca bir örneğini bildirir. Bundan önceki rolleri hâlâ önemli olan monografisi boyunca uzun uzadıya incelenmektedir.

6 W. Kaegi, *Heraclius: Emperor of Byzantium* (Cambridge, 2003), s. 59. Ayrıca bakınız: J. D. Howard-Johnston, *Witnesses to a World Crisis: Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century* (Oxford, 2011).

gelimi sikkeler bize yalnızca yazıtları değil, aynı zamanda sevk edilen seferler sırasında geçici darphanelerin nerede konumlandırıldıkları gibi ek bilgiler de veren resimler ve darphane işaretlerini de sunar. Sikkelerin metalik bileşimlerini ve dağılımlarını incelemek mali politika, askerî ve ekonomik aktiveye ilişkin farklı soruları da cevaplamaya yardım eder.

Herakleios iktidarının ilk on yılında Mısır ve Kuzey Afrika'yı elinde tutan kuzeni Niketas, *kouropalates* olarak sarayı kontrol eden kardeşi Theodoros ve *magister militum praesentalis* olarak şehirdeki imparatorluk kuvvetlerine komuta eden ve Herakleios seferdeyken bir naip olarak hareket eden güçlü *patricius* Bonos gibi ailesinin ve birkaç güvenilir nüfuzlu kimsenin desteğine bel bağladı. Herakleios, 610 yılının nisan ayında atanan ve Herakleios'un kendisinden iki yıldan kısa bir zaman sonra ölen Konstantinopolis Piskoposu Sergios ile sıkı bir ilişki kurdu. Birliktelikleri piskoposun imparatorun ikinci ensest evliliğini kamuoyu önünde kınamasından sağ çıktı. Herakleios'un her iki düğün törenini de yerine getirdiği, çocuklarını vaftiz ettiği ve imparatorun Konstantinopolis'teki yokluğunda naiplik meclislerinde görev yaptığı için Sergios'un özel olarak daha az eleştirilmesi muhtemeldir.

Herakleios'un 612 yılının ağustos ayında ölen ilk karısı Fabia Eudokia ile Epiphania Eudoksia adında bir kızı ve Herakleios Konstantinos isminde bir oğlu vardı. Epiphania Eudoksia annesinin ölümünden iki ay sonra *augusta* olarak taçlandırıldı. Herakleios Konstantinos ise henüz yeni doğduğunda taçlandırılmıştır, 613 yılından itibaren babasının eş imparatoru yapılmıştı. Herakleios'un bir de Avarlara rehine olarak gönderdiği ve çok daha sonra 637 yılındaki başarısız darbe için bir kukla olarak hizmet eden Ioannes "Athalarikhos" isimli gayrîmeşru bir oğlu vardı. Herakleios'un Martina ile henüz bebek ya da çocuk yaşta ölen dört çocuğu dâhil en azından on çocuğu olacaktı. Herakleios'un Martina'dan olan ilk iki oğlunun engelli olduğu bilinmektedir. Phabios'un omurgasıyla sorunu vardı. Theodosios ise sağır olarak doğmuş ve asla konuşmayı öğrenememişti. Ensest birlikteliğin onaylanması imparatorluk ailesinin içinden gelenler de dâhil olmak üzere şiddetliydi ve eleştiriler çiftin ölü ve engelli çocuklarının ilahi azarlamalar olduğuna ilişkin gözlemleri de içeriyordu. Bu oldukça şaşırtıcıdır keza Roma geleneğinde Claudius'un yeğeni Agrippina ile evliliği Nero'nun tolere edilemez tiranlığına yol açmıştı. Ensest kutsal

şeylere saygısızlıktı ve Roma kanunlarında ensest evlilik hiçbir şekilde evlilik değildi. Ensest evlilikten doğan kimselerin bir annesi vardı fakat yasal bir babaları yoktu ve kamu memuriyetlerini ellerinde bulunduramazlardı. Bu yazgı Herakleios'un ölümünden sonra Martina'nın çocukları için de bekliyordu.[7]

Herakleios'un Martina ile evlendiği kesin tarih bilinmiyor. Theophanes evliliği 613–614 yıllarına tarihlendirir fakat evlilik bir on yıl sonra, çiftin ilişkisinin başlamasından ve ilk çocuklarının doğumundan sonra meydana gelmiş olmalıdır. Martina kocasına yakın durmuştur, hatta hamile ya da genç çocukları tarafından nezaret edilirken seferlere onunla birlikle seyahat etmiştir. Bu onları saraydaki ve Konstantinopolis'teki senatodan gelecek düşmanlıklara karşı korumak içindi ve bu gerçekten kaçmak zordur. Bu sebeple Herakleios muhtemelen saltanatının ilerleyen dönemlerinde Konstantinopolis'ten uzakta vakit geçirmeyi seçmiştir çünkü sahadayken ya da güvendiği danışmanlarından müteşekkil bir iskelet kadroyla seyahat ederken daha fazla güvende hissediyordu. Saltanatının son kavşağında Herakleios, Martina'dan olan ve Heraklonas olarak bilinen oğullarından birisini imparatorluk kolajına dâhil etti ve Martina'dan doğma hayatta kalan diğer çocuklarının çıkarlarını, onları yüksek rütbelerle kuşatarak korumanın yollarını aradı.[8]

Herakleios'un Phokas'ın akrabaları ve destekçileriyle en erken çekişmeleri Slavlara ve Avarlara, Balkanları istila etmek ve Sâsânîlere II. Hüsrev'in generalleri Şehrbârâz (imparatorluğun domuzu) ve Şâhin komutası altında bir dizi istila başlatması için zaman ve fırsat tanıdı. Sâsânîler hızlı şekilde Antakya da dâhil olmak üzere Suriye'yi ele geçirdi ve Kappadokia'da Kaisareia'yı işgal ederek, Anadolu'nun içlerine girdiler. Karşı bir saldırıda bulunmak isteyen Herakleios, kendisini ordunun kontrolü için Priskos ile mücadele ederken buldu. Bir yüzyıl sonra bu olayların kısa bir tarihini yazan Nikephoros'a göre

7 S. Corcoran, "The sins of the fathers: a neglected constitution of Diocletian on incest", *Journal of Legal History* 21 (2000), 1–34.

8 İmparatorluk çocuklarının doğum tarihleri için bakınız: Theophanes, AM 6102–6, çev. Mango ve Scott, s. 428–31. *Epitome Khronon* Herakleios'un Martina ile evliliğini kaydetmez. Evliliğin tarihi için bakınız: Nicephorus, çev. Mango, s. 179–80, ve Kaegi, *Heraclius*, s. 106. Öyle anlaşılmaktadır ki yüksek memuriyetler yalnızca Martina ile olan çocuklarına, evliliklerinden sonra doğanlara verilmiştir.

Krispos olarak adlandırdığı Priskos'a, Herakleios'tan önce taç bile teklif edilmişti. 612 yılında Priskos'a Sâsânîlerin kuşatma altına aldıkları Kaisareia'dan geri sürmek için gönderilen bir kuvvetin komutası verildi. Herakleios kendi ordusuna komuta eder şekilde ordugâhta görüldüğünde, Priskos hüküm süren bir imparatorun sahaya inmesine şaşırdı. Priskos hasta numarası yaptı ve imparatorluk seyircisine katılmayı reddetti. Bu aşağılama ve Priskos'un Sâsânîler üzerindeki avantajını kullanamamasından dolayı Herakleios onun başının tepesini tıraş ettirdi. Bunun aksine Philippikos manastır hayatındaki emekliliğinden geri getirildi. Birazdan döneceğimiz *Sâsânî Anastasios'un Hayatı*'na göre Philippikos "Sâsânî topraklarının" içlerine, muhtemelen Sâsânîlerin kontrolü altındaki Armenia'ya taktik bir ordu götürdü. Herakleios, Phihippikos'u yirmi yıl önce babasının komutanı olarak tanıyor olacaktı ve belki de bir gençken seferde ona eşlik etmişti. Bu sebeple Philippikos'un bu seferde ölmesi bir darbeydi. Herakleios güvenebileceği deneyimli generallerden yoksundu –ki bu kendi ordularını yönetme kararlılığını açıklar.[9]

613 yılında Herakleios ordusunu Suriye içlerine götürdü ve Sâsânîleri Antakya'dan sürmenin yollarını aradı. Yolda Sykeon'da durdu ve daha önce bahsettiğimiz Aziz Theodoros ile tanıştı. Aziz Theodoros bu olaydan kısa sonra öldü. Şâhin'in komutası altındaki bir Sâsânî ordusu Kilikia'ya ilerledi. Tarsos ve Melitene'yi ele geçirirken, Şehrbârâz yönetimindeki bir diğer ordu Filistin'deki Kaisareia'yı ve 614 yılında düşen Kudüs'ü aldı. Sebeos şehrin hızlı bir şekilde Sâsânîlere teslim olduğunu fakat birkaç ay sonra bir Hristiyan ayaklanmasının şiddetli misillemelere yol açtığını aktarır. Mar Saba yakınlarındaki keşiş Antiokhos Strategos bu trajedinin uzun bir tanıklığını Yunanca yazar. Bu eser sonraki Gürcüce ve Arapça versiyonlarında günümüze değin gelmiştir. Sâsânî ordusu tarafından manastırından alınan Antiokhos Strategos cennete çağrılan, şehri savunan melekleri gördüğü Kudüs surlarına götürüldüğünü "ve bu yüzden günahlarımızın Tanrı'nın lütfunu aştığını" yazmıştır. Yanan kiliseleri, patrikhanenin ele geçirilmesini ve din adamlarının öldürülmesini kaydeder. Gerçek Haç'a el konulmasına tanıklık etmiş ve Ktesiphon'a götürülmesine eşlik etmiştir. Kutsal Haç Ktesiphon'da, Antakya'dan nakledilen bir Hristiyan topluluğunun ilgisine emanet

9 Nicephorus, 1–3, çev. Mango, s. 34–41; Kaegi, *Heraclius*, s. 21–2, 68–70, 75, 83.

edilmiştir. Herakleios başarısızlık içinde Konstantinopolis'e dönmüş ve sonraki sekiz yılının çoğunda burada kalmıştır.[10]

615 yılında Sâsânî ordusu Küçük Asya'dan Ephesos'a kadar ilerledi ve Konstantinopolis'in karşısında bulunan Khalkedon'u kuşattı. Sâsânî General Şâhin hediyeler getiren ve gemisinden uzlaşma çabası içerisinde olan Herakleios'un bizzat kendisini kabul etti. Herakleios olağanüstü bir jestle tahttan feragat etmeyi ve Maurikios'tan bu yana herhangi bir imparatoru tanımayı reddeden Hüsrev'e kendi seçtiği bir imparatoru atamasına izin vermeyi –muhtemelen iddia ettiği adam Maurikios'un oğlu Theodosios'tu –ya da Herakleios'u müvekkili olarak kabul etmesini teklif etti. Konstantinopolis senatosu tarafından Ktesiphon'a gönderilen bir elçilik heyeti bir niyaz mektubu taşıyordu. Genellikle kısa olan *Epitome Khronon*, bu mektubu kelimesi kelimesine kaydeder. Khronographianın yazarı bu sırada muhtemelen Sergios'un kurmaylarından bir üyeydi. Mektup Herakleios'un tahtı istemediğini fakat yalnızca Hüsrev'e bir oğul muamelesi yapan Maurikios'un katilinin intikamını almak istediğini belirtiyordu. Şimdi Hüsrev, Herakleios'u, "gerçek bir oğul, her şeyde sizin sükûnetinize hizmet etmeye heveskâr biri olarak" değerlendirmeliydi. Bir Ermeni kaynağı olan Sebeos öyle görünmektedir ki Hüsrev'den gelen kibirli bir cevabı muhafaza etmiş fakat bu noktada tarihi karıştırmış, 615 ve 626 yıllarındaki olaylarla birleştirmiştir. Yine de on yıldan fazla süren bir savaştan sonra Sâsânîlerin kilit şehirleri ele geçirmesinin geri döndürülemez ve hâkimiyetlerinin tanınması olarak kabul edildiği açıktır. 616 yılında Sâsânî kuvvetleri Mısır'a girdiğinde, bunun altı çizilmiştir. Khronographia yazarı Ioannes için daha sonra bir ev olan Nikiu ve Pelousion hızlı bir şekilde düşmüştü. İskenderiye 619 yılında uzun bir kuşatmadan sonra teslim olmuştu. Kayıplar Mısır'dan gelen tahıla bel bağlayan ekmek yardımının iptal edildiği Konstantinopolis'te hemen hissedildi. Nikephoros'a göre bu zamanlarda Herakleios imparatorluk sarayını Kartaca'ya taşımayı önermişti ancak Sergios ve bazı güçlü senatörler tarafından caydırılmıştı.[11]

10 Sebeos, çev. Thomson ve Howard-Johnston, s. 68–70; F. C. Conybeare, "Antiochus Strategos' account of the Sack of Jerusalem in ad 614", *English Historical Review* 25 (1910), 502–17.

11 *Easter Chronicle*, çev. Whitby, s. 160–62; Sebeos, çev. Thomson ve Howard-Johnston, s. 78–80, 210–13.

Herakleios Mısır ve Kuzey Afrika'yı savunmak için kuzeni Niketas'a bel bağlarken, Konstantinopolis'te kalıp, Avarlar ve Slavlar tarafından gerçekleştirilen istilalarla yüzleşip imparatorluğun içindeki kaygılarla ilgilendi. Bu döneme ilişkin birkaç detay biliyoruz yalnızca. Sözgelimi Dalmatia'nın en büyük şehri Salona yerle bir edilmiştir. Naissus ve Singidunum da dâhil olmak üzere iyi savunulan Balkan şehirleri ele geçirilmiştir. Avar kağanının iradesi üzerine Trakya'yı yağmalamıştır. Avar atlıları, zarar gören Uzun Sur boyunca geçmiş ve Konstantinopolis'in Altın Kapı'sına değin yıkım getirmişlerdir. Isidorus Hispalensis bu sırada Slavların Yunanistan'a el koyduklarını iddia etmiştir, belki de 615–616 yıllarındaki Selanik kuşatmasına gönderme yapıyordu. Selanik düşmedi fakat daha batıda Vizigotların kralı Sisebut İspanya'daki şehirleri ele geçirdi ve 617 yılında alıkoyma görüşmeleri yaptı. İtalya'da Ravenna *eksarkhos*u öldürüldü ve yerine gelen kişi isyan ederek Lombardlarla uzlaşıp 619 yılında öldürülmeden önce kendisini imparator olarak taçlandırdı. Herakleios tüm bu kayıpları kabul etmeye ve Avarlarla barış yapmaya ve oğlunu kağanın muhafızı olarak isimlendirmeye, doğu sınırına yoğunlaşmak için mecbur kalmıştı. Bu dönemde tanıdık darphane izlerinin olmaması, ele geçirilmesinden sonra ne Antakya'da sikke basıldığını ne de Kyzikos (616 yılından sonra) ve Nikomedia'da (619 yılından sonra) işleyen imparatorluk darphanesinin bulunmadığını önermektedir (Harita 11). Isauria'daki Seleukeia'da basılan sikkeler, geçici bir darphanenin orada 616 yılında komşu Kilikia bölgesini işgal eden Sâsânîlere karşı savunmak için kurulduğunu önerir.[12]

621 yazında Sâsânîler Anadolu'ya geri döndüler ve Galatia'daki Ankyra'yı zapt ettiler. Herakleios'un hızlı cevabı, Sykeonlu Theodoros'un röliklerini onları koruması, şehri savunmak ve güçlerini dizginlemesi için Galatia'dan Konstantinopolis'e getirmekti. 621 kışında Herakleios kışlık sarayında geri çekildi ve öyle görünmektedir ki bu sırada oldukça dikkatli bir şekilde Maurikios'un *Strategikon*'unu okumuştur. 622 yılının nisan ayında Konstantinopolis'ten "ordusunu topladığı ve ordusuna yeni birlikler eklediği *themata* kırsalına" doğru yola çıktı. "Askerlerini eğitmeye ve askerî işler hususunda talimatlar vermeye başladı" ve sahte tatbikatlar düzenleyip onlara "savaş çığlığını, savaş şarkılarını ve haykırışlarını ve nasıl tetikte olacaklarını" öğretti.

12 Kaegi, *Heraclius*, s. 86–99; Foss, "Persians in Asia Minor", 728–30.

> İnsan eliyle resmedilmemiş insan–Tanrı'nın suretini alarak... İmparator, Tanrı tarafından yapılan bu resme güvendi ve orduya onlarla ölümüne mücadele edeceğini ve çocuklarıyla olduğu gibi onlarla da birlik olacağına söz verdikten sonra uğraşlarına başladı, otoritesinin korkudan değil de sevgiden gelmesini arzu ediyordu.[13]

Kendi çalışmaları, birliklerinin dikkatli hazırlanması ve insani ve ilahi ilham sayesinde Herakleios, Sâsânîlere karşı ilk önemli zaferini kazanmıştı. Ordusunu kışı geçirmek için Armenia'da bırakırken, Konstantinopolis'e döndü. Avarlarla barışın bozulduğunu ve on bin Romalının savaş esiri olarak alındığını öğrendi Konstantinopolis'te. Herakleios kağanla tanışmak, kağanı at yarışları ve seremonilerle etkilemek için geniş bir maiyeti Herakleia Lynkestis'e götürdü. Fakat yalnızca 200,000 *solidus* ve aralarında gayrîmeşru oğlu Ioannes "Athalarikhos" ve yeğeni Stephanos'un da olduğu sayısız önemli rehine sunarak, bir diğer geçici anlaşma yapabildi. Romalılar, bu haracı zar zor karşılayabilirlerdi. Herakleios Sâsânî seferini finanse etmek için kilise gümüşlerine el koydu. Şehirlerin kaybı ve yıkımı, imparatorluk vergi tabanının altını oymuştu. Resmî maaşlara yapılan devlet harcamaları yarıya indirildi ve altın ve gümüş arasındaki resmî mübadele oranını yeniden ayarlayan bir yasa çıkarıldı. Toplanabildiği zaman vergiler hâlâ altın olarak talep ediliyordu ancak devlet ödemeleri artık yeni bir gümüş sikke olan *heksagramma*yla yapılıyordu. Kötü gidişat, bu sikke üzerindeki yazıta yansımıştı ve şöyle yazıyordu: "Tanrı Romalılara yardım etsin."[14]

624 yılının mart ayında Herakleios Armenia içlerine yürüdü ve bu defa dört yıl boyunca Konstantinopolis'e dönmedi. Askerî sefer oldukça geniş bir alanda gerçekleştirildi ve Romalılar kayda değer başarılara ulaştılar. Theophanes'e göre Herakleios'un Sâsânî topraklarına girmesi üzerine, "Tanrı'ya yapılan hakaretin intikamını almak için..."

13 Theophanes, AM 6113, çev. Mango ve Scott, s. 435–6. Bunun çoğu Pisidialı Georgios'un kayıp *Bellum Avaricum* isimli eserinden gelmektedir. *Themata*ya bulunulan göndermeye oldukça fazla dikkat çekilmiştir fakat şurası kesindir ki 811 yılından sonra Theophanes'in dilini kullanır.

14 622 yılı Paskalya'sına tarihlendirilen kilise levhasına el konulması hususunda bakınız: Theophanes, AM 6113, çev. Mango ve Scott, s. 435. *Heksagramma*ya ilişkin bakınız: *Easter Chronicle*, çev. Whitby, s. 158. Girişi 615 yılına tarihlendirilir. Ayrıca bakınız: M. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300–1450* (Cambridge, 1985), s. 494–5.

adamlarını savaşmaya teşvik etti: "Katili mağlup eden inançtan ilham alalım." Konuşmasını her bir askere yönelik çarpıcı bir gözlemle bitirdi: "Tehlike karşılıksız değildir. Hayır, o sonsuz yaşama götürür. Cesur bir şekilde duralım ve Rab bize yardım edecek ve düşmanı yıkacağız." Muzaffer bir sefer mevsiminin sonucunda imparator "ordusunun üç gün boyunca kendisini arındırması gerektiği emrini verdi."[15]

Theophanes'e göre bir sonraki yıl:

> Herakleios birliklerini bir araya getirdi ve onları şu nasihat sözleriyle sakinleştirerek cesaret verdi: "Ey kardeşler! [Sâsânî ordusunun] kalabalığından rahatsız olmayın. Çünkü Tanrı istediği zaman bir adam, bin kişiyi hezimete uğratacaktır. Öyleyse kardeşlerimizin kurtuluşu için kendimizi Tanrı'ya kurban edelim, belki şehitlik tacını kazanırız. Zira belki de gelecekte övülürüz ve Tanrı'dan karşılığını alırız."[16]

Herakleios'un nutuklarında kâfirlere karşı savaşan Hristiyan askerlere yönelik şehitliğin kayda değer bir garantisini buluyoruz. Şehitlik kısa sürede cihadın çekirdeğini oluşturacaktı ve ruhani ödül (*ecir*) savaşta Hristiyanlara karşı öldürülen Müslümanlara söz verilmişti.[17]

Herakleios'un başarısı Romalılara Kuzeybatı Anadolu'da kısmi bir düzen kurma olanağı tanıdı. Bu, Nikomedia ve Kyzikos'taki imparatorluk darphanelerinin yeniden açılmasıyla gösterilmiştir. Fakat bölge 626 yılının baharında büyük bir şoktan mustarip olacaktı. Hüsrev Herakleios'a karşı Şâhin'i gönderirken, Şehrbârâz'ın komutası altındaki büyük bir kuvvet de Konstantinopolis'e doğru yürüyordu. Herakleios

15 Theophanes, AM 6114, çev. Mango ve Scott, s. 438–9; *Georgio di Pisidia*, I, ed. Pertusi, s. 276–7 fakat "ebedî yaşam" göndermesini atlar.

16 Bu bölüm 624 yılına tarihlendirilir. Bakınız: Theophanes, AM 6115, çev. Mango ve Scott, s. 442–3; *Georgio di Pisidia*, I, ed. Pertusi, s. 279. Kaegi, *Heraclius*, s. 129.

17 Bu pasajların tamamı Pisidialı Georgios'un kayıp eserinden gelir ve bu yüzden 620 yılı dolaylarında dile getirilen fikirleri yansıtır. Theophanes, çev. Mango and Scott, s. xliii–lxiii Theophanes'in Georgios ve öteki kimseler tarafından yazılan çalışmalardan faydalanırken güvenilir bir taklitçi olduğunu naklederler. Tüm yorumlar için bakınız: J. D. Howard-Johnston, "Herakleios' Persian campaigns and the revival of the East Roman Empire, 622–630", *War in History* 6 (1999), 1–44; Mary Whitby, "George of Pisidia's presentation of the reign of Herakleios and his campaigns: variety and development" içinde: G. Reinink ve B. Stolte, ed., *The Reign of Herakleios (610–641): Conflict and Confrontation* (Leuven, 2002), s. 157–73.

takımı takip etti ve kuvvetlerini ayırdı. Bir kuvvetini kardeşi Theodoros komutası altında Şâhin ile yüzleşmek için gönderirken, öteki kuvvet onunla Lazike'ye doğru ilerledi ve üçüncü bir kuvvet Konstantinopolis'e doğru gönderildi. Theodoros'un ordusu Şâhin'e karşı meşhur bir zafer kazandı. Şâhin bu zaferden kısa süre sonra öldü. Hüsrev şimdi kuvvetleri Khalkedon'u çevreleyen Şehrbârâz'a bakıyordu. Kısa süre sonra 29 Haziran 626 tarihinde kağanın bizzat kendisinin komuta ettiği Avarlar ve Slavlardan müteşekkil bir ordu Konstantinopolis surlarına vardı. Cevap olarak Piskopos Sergios, Meryem'in ikonunu şehrin surları etrafında gezdirdi ve imparatorluk ailesi kamusal dualara önderlik etti. Yangınlar çıkarıldı, kiliseler ve iki şehrin surlarının ötesindeki pek çok diğer bina yıkıldı. Yıkımdan gelen materyaller, kuşatma makineleri inşa etmek için kullanıldı. Avarlar ve Sâsânîler saldırılarını koordine etmenin yollarını arıyorlardı. Bir Roma delegasyonu kağana gönderildiğinde, delegasyon kendisine hediyeler getiren Sâsânî elçileriyle karşılaştı. Kağan kimi Sâsânîlerin Boğaz'ı geçmesi için gemiler gönderdi. Böylece Konstantinopolis saldırısına katılabilirlerdi. Fakat Bonos komutası altındaki Roma kuvvetleri, iletişimi engelledikleri ve iki belirleyici deniz zaferi kazandıkları etkili bir deniz savunması kurmuşlardı.

Kuşatmanın nihayete ermesinden kısa süre sonra bir vaaz veren Theodoros Synkellos'a göre Konstantinopolis kara surlarındaki savaş, Avar kuşatmasının dokuzuncu gününde, şehrin ilahi kurtuluşundan hemen önce en şiddetli halini aldı. Slavlar ve Avarlar, Haliç boyunca yelken açtıkları için Roma gemileri ve Tanrı'nın annesinin bizzat kendisi tarafından "Blakhernai'deki kutsal kilisesinin hemen önünde" karşılanmışlardı. Sözü edilen vaaza göre "bakirenin kendisinin bu savaşı kazandığı ve bu zaferi elde ettiği gerçeği" boğulan düşmanların sayısında "açık şekilde görülüyordu." Kuşatmanın bir diğer anlatısı olan Pisidialı Georgios'un *Bellum Avaricum* adlı eserinde Meryem ve gözyaşları hem ilham hem de kurtuluştu "çünkü gözyaşlarını ne kadar yayarsanız [Hristiyanların] kanının akmasını o kadar engellersiniz." Kuşatmanın detaylı bir anlatısını sunan *Epitome Khronon* kağanın bile "görkemli bir elbise içerisinde surların civarında tek başına duran bir kadın" olarak tasvir edilen Meryem'i gördüğünü nakleder. Donanmasının yıkımına tanıklık eden kağan geri çekilmiş ve kuşatma makinelerini ve Aziz Kosmas ve Damianos Kilisesi de dâhil olmak üzere Blakhernai

çevresini ateşe vermişti. Sâsânîlere Konstantinopolis'in düştüğünü ve ateşe verildiğini tahayyül ettiren yangın çok kuvvetliydi ve oldukça koyu olan dumanı Khalkedon'da görülebiliyordu. Şehrbârâz Avarların geri çekildiğinin farkına varınca, kendisi de geri çekildi.[18]

Şâhin'in ölümüyle Hüsrev, sorgusuz sualsiz sadık olan yeni generaller tayin etmek için kendi çıkarları adına hareket ettiğinden şüphelendiği Şehrbârâz'ı geri çekmeye karar verdi. Yanlış hesap yapmıştı ve Şehrbârâz'ın Herakleios ile bir anlaşma yapmasına olanak tanıyıp Suriye'nin kuzeyine çekilen komutası altındaki kuvvetleri durdurdu. Suriye'nin kuzeyinde oldukça sert bir kış geçirdiler. Kuzey Yarım Küre'de bir yerlerde, 536–540 yıllarındakiyle rekabet edecek devasa bir toz bulutu patlak vermişti. Edessalı Theophilos bunu Suriye'de gözlemlemişti: "Ekim ayından 627 yılının haziranına kadar meydana gelen bir güneş tutulması oldu." Bu sırada Herakleios aktif bir diplomasiyle ilgileniyordu. Öyle görünmektedir ki en büyük ödülü olan kızı *augusta* Epiphania Eudoksia'yı Batı Türklerinin kağanı Tong Yabgu'ya söz vermişti. İki savaşçı lider ortak bir kuşatma tatbik ettikleri Tiflis (modern Tblisi, Gürcistan) yakınlarında şahsen görüştüler.[19]

İki güçlü kafir olan Şehrbârâz ve Tong Yabgu ile stratejik ittifaklar kuran Herakleios, Sâsânî topraklarını kendi başına işgal etmeye muktedirdi ve bu kutsal savaşı nihayete erdirebilirdi. Bunu 627 yılının kış ayında yaptı. Hüsrev'i şaşırttı ve Sâsânîleri savaşa çekti. 12 Aralık günü Romalılar Büyük Zab Nehri yakınlarındaki sisle bir kaplı ovada, Ninova Savaşı'nda kesin bir galibiyet kazandılar. Herakleios'un Sâsânî Generali "Razates" (Rozheban) ile tek tek mücadele ettiği "ve Tanrı'nın inayeti ve *theotokos*un yardımıyla onu yerle yeksan ettiği" hikâyesi ortalıkta dolaşmaya başladı. İmparatorun esmer atı "Gazelle" uyluğundan yaralanmış ve yüzüne bir darbe almış buna rağmen savaşmaya devam etmişti. Romalıların zafer haberleri Hüsrev'e ulaştığında, Dastagard'daki kraliyet sarayındaydı. Herakleios güneye doğru ilerleyip yolu üzerindeki küçük yerleri yakıp yağmalarken o da kaçtı. Herakleios, Epiphania

18 Theodore Syncellus, *De obsidione Constantinopolitana sub Heraclio imperatori*, 19; Pertusi, *Georgio di Pisidia*, I, s. 176, 182–3; *Easter Chronicle*, çev. Whitby, s. 168–81. Bakınız: Kaegi, *Heraclius*, s. 133–8.

19 Theophilus of Edessa, çev. Hoyland, s. 73; U. Büntgen vd., "Cooling and societal change during the Late Antique Little Ice Age from 536 to around 660 ad", *Nature Geoscience* 9 (2016), 231–6; Sinor, "Türk empire", s. 308–10.

Yortusu'nu, Romalıların ipek giysiler ve imparatorun taşımak için çok ağır olduklarını düşündüğünden yakmalarını emrettiği kıymetli halılar buldukları Dastagard'da kutladı. Dastagard'da Sâsânîler tarafından muhtelif zamanlarda ele geçirilen 300 Roma askerî teçhizatı, avlanma alanlarındaki aslanlar ve kaplanlar da dâhil olmak üzere bol miktarda egzotik hayvan vardı. Ktesiphon'a doğru kaçan Hüsrev zincire vuruldu ve daha sonra öldürüldü.[20]

Herakleios uzun süreli seferi sırasında Konstantinopolis'te okunmak üzere düzenli raporlar gönderdi. Bu raporlar Pisidialı Georgios'un kahramanlık şiirleri için materyal temin ediyorlardı ve ayrıca iyi bir askerî detaydı. Fakat her şeyden çok sefere yayılan kutsal atmosferi yansıtıyorlardı. *Epitome Khronon*'da muhafaza edilen asıl formundaki bir rapor Hüsrev'in düşüşünü kutluyordu. Bu rapor 15 Mayıs 628 tarihinde Ayasofya'da açık şekilde okunmuştu.[21]

> Siz, tüm dünya, tanrıya yakarabilir, neşe içerisinde Rab'be hizmet edebilirsiniz. O'nun huzuruna neşe içerisinde girebilir ve Rab'bin kendisinin Tanrı olduğunu bilebilirsiniz… Çünkü Tanrı'yla savaşan kibirli Hüsrev düştü. O düştü ve tahtından devrildi. Yer altı dünyasına atıldı ve anısı dünyadan kazındı. Gerçek Tanrı Rab'bimiz İsa Mesih'e ve onun lekesiz annesine, mübarek efendimiz, Tanrı'nın annesine, daima bakire olan Meryem'e karşı kibir ve küçümseme içine düşmüş ve haksız yere konuşmuş olan dinsiz olandır o… Tanrı ve Tanrı'nın annesi efendimiz bizimle. Mesih'i seven seferi kuvvetlerimiz insan kavrayışının ötesinde bir şekilde bizimle hareket etti.[22]

Aslında Hüsrev, II. Kavâd olarak kısa süre saltanat süren kendi oğlu tarafından öldürülmüştü. Kavâd kardeşlerini ve üvey kardeşlerini de öldürmüş, genç oğlu Ardaşir'in tahta çıkışını temin etmişti. 628 yılının eylül ayında, yalnızca aylar sonra görünüşe göre hıyarcıklı veba sebebiyle Kavâd öldü. Fakat Şehrbârâz en güçlü Sâsânî lideri olarak kaldı ve Herakleios'un Mısır ve Suriye'nin Sâsânîlerden tahliyesi için anlaştığı

20 Theophanes, AM 6117–18, çev. Mango ve Scott, s. 446–57; Kaegi, *Heraclius*, s. 142–68.

21 J. Howard-Johnston, "The official history of Heraclius" Persian campaigns" içinde: E. Dąbrowa, ed., *The Roman and Byzantine Army in the East* (Cracow, 1994), s. 57–87.

22 *Easter Chronicle*, çev. Whitby, s. 182–8 çeviri kısmen düzenlenmiştir.

kişi oydu. Herakleios'un Şehrbârâz'ın Sâsânî tahtına çıkmasını destekleyeceği ve Şehrbârâz'ın kızının Herakleios'un engelli oğlu Theodosios ile evlendirileceği hususunda anlaşılmıştı. Şehrbârâz'ın oğlu Niketas, Roma *patricius*u yapılmıştı. Gerçek Haç ve *passio*nun öteki rölikleri, kutsal mızrak ve kutsal sünger Romalılara tekrar gönderildi.[23]

Hüsrev'in düşüşü en çok Sâsânî orduları tarafından işgal edilen Hristiyan topluluklarında yankılandı. Bu topluluklar arasında morallerini ve bütünlüklerini sürdürmeyi, sınırları muhafaza etmeyi ve Zerdüşt ve kısa zaman sonra Müslüman tecavüzünden ayrılmayı amaçlayan hikâyeler dolaşıyordu. Magundat isimli bir Sâsânî askerinin Hristiyanlığa geçişi, imparatorun savaş meydanında askerlerine verdiği sözden farklı bir şehitlik hikâyesi sunuyordu. 22 Ocak 628 yılındaki ölümünden sonraki iki yıl içinde yazılan azizin *passio* öyküsüne göre Magundat "çocukluğundan beri ona büyü sanatlarını öğreten" büyücü bir Zerdüşt rahibinin oğluydu. 614 yılından önce Magundat Ktesiphon'da Hüsrev'in ordusuna alındı. Fakat Kudüs düştüğünde ve "Mesih'in yaşam veren en kutsal çarmıhının parçasına el konulup Sâsânî topraklarına taşındığında", Magundat araştırmak için Hristiyanlığa ihtida etti. "Sevginin ve gücün ışınlarını her yere saçan" Kutsal Haç'ın gücüne dayanamayan Magundat, Sâsânî ordusunu terk etti ve Helioupolis'e (Baalbek) kaçtı. Helioupolis'te Hristiyan bir Sâsânî arkadaşının atölyesinde gümüşçü oldu. Arkadaşıyla kiliseye gitti, dua etti, ikonlara hayranlık duydu. "Tiranların onlara çektirdikleri gaddarca işkencelere ve insanüstü dayanıklılıkları" anlatan şehit hikâyelerine tutkun bir hale geldi. Vaftiz olmak için Kudüs'e gitti ve "*abbas* Anastasios manastırında" manastır alışkanlığı edindi ve bu nedenle Yunanca bir isim aldı. Bu olaylar 620–621 yıllarında meydana geldi. Sonraki yedi yıl sözü edilen bu kişi oldukça tutkulu bir şekilde Yunanca çalıştı ve daha sonra Farsça konuşmayı reddetti. Kutsal yazıları ezberledi ve "hücresinde kendi başına muzaffer şehitlerin savaşlarını ve mücadelelerini okudu… çünkü şan ve İsa'nın şöhreti için mücadelelerinde azizlerle eşit olmak istiyordu."[24]

23 Nicephorus, 17, çev. Mango, s. 64–5; Greatrex ve Lieu, *Roman Eastern Frontier*, II, s. 226–8; Kaegi, *Heraclius*, s. 188–9.

24 C. Vircillo Franklin, *The Latin Dossier of Anastasius the Persian: Hagiographic Translations and Tranformations* (Toronto, 2004).

Anastasios bu dileğini 627–628 yılında bir görünün ardından, Filistin Kaisareia'sına gitmek için manastırını terk ettiği zaman yerine getirdi ve Filistin Kaisareia'sında onu cezalandırmak için şehrin komutasındaki Sâsânîlere meydan okudu. Bir dönem için Anastasios önce zincire vurulmuş halde çalışmaya zorlandı. Böylece çilesi bölgedeki Hristiyanların kararlılığını güçlendirdi. Bu noktada manastırının *abbası* doğrudan bir ilgi aldı ve iki kardeşini "rahatlatmak ve ona hizmet etmek", kararlılığının kırılmadığından emin olmak ve geri bildirimde bulunmak ve çilesini yaymak için gönderdi. Dastagard'tan altı mil uzaklıktaki Bethsaida Köyü'nde hapsedilmek üzere Sâsânî topraklarına nakli yapıldığında, iki kardeşten biri Anastasios'a eşlik etmişti. Ona bir kez daha ve sık sık İsa'dan vazgeçmesi ve özgürlüğünü kazanması için fırsat teklifinde bulunuldu. Teklifler giderek rütbeleri yükselen memurlar tarafından yapılıyordu ve nihayetinde Hüsrev'in kendisinden de bir mektup gelmişti. Fakat Anastasios tüm teklifleri reddetti ve en sonunda kellesi vurulana değin işkencelere mustarip kaldı. Anastasios'un şehit edilmesi kararına ilişkin herhangi bir gerekçe gösterilmedi. Hristiyan olduğu için şehit edilmemişti. Daha sonra Müslümanlar için olduğu gibi dinden dönmenin ölümle cezalandırılabileceği bir Sâsânî kanunu yoktu. Hüsrev'in o sırada Hristiyanları kovuşturduğu önerilmiştir fakat Anastasios'un manastırından gelen keşişler ve hatta Bethsaida'daki hapishanesinin başında bulunan adam da dâhil olmak üzere pek çok diğer Hristiyan ile karşılaştığımız metnin kendisinden bunu çıkaramayız. Şurası kesindir ki Anastasios'un yanı sıra pek çok öteki Hristiyan şehit edilmişti –*Vita*'ya göre hiçbirisi ismen anılmamasına rağmen "neredeyse yetmiş" kişiydiler. Anastasios muhtemelen orduya dönmeyi reddeden bir kaçak olduğu için cezalandırılmıştı.

Anastasios'un hikâyesindeki yaşam veren haç motifi önemlidir. Gerçek Haç'ın geri alınması hiçbir zaman Herakleios'un seferinin bir nedeni olmasa da zaferinin baskın teması haline gelmişti ve Anastasios'un hayatının yazıldığı zamanda daha büyük bir hikâye bulunmuyordu. Pisidialı Georgios ve kısa süre sonra Kudüs piskoposu haline gelen Sophronios'un her ikisi de Kutsal Haç'ın tekrar ele geçirilmesine ilişkin bir methiye yazmışlardı. Antiokhos Strategos'a göre Herakleios büyük röliğin geri dönüşünü güvenceye aldığında "*Augusta* Martina ile oraya gitmesi nedeniyle onu Kudüs'e götürmüştü… Ve 21

Mart tarihinde Kudüs'e girdiğinde, daha önce olduğu gibi bir sandıkta mühürlenen görkemli ve değerli haçın ağacını kendi yerine yerleştirmişti, tıpkı götürüldüğü zaman olduğu gibi." Herakleios'un Kudüs'ü ziyareti kısmen Hierapolis'te bulunduğu sıralar, bölgedeki uzun dönemin bir parçasıydı. Dinî meselelerle ilgilendiği, Antakya'nın monofizit piskoposu Anastasios ile görüştüğü ve Khalkedon Konsili yanlılarıyla uzlaşmayı teşvik eden bir çözüm önerisi tavsiyesinde bulunduğu açıktır. Khalkedon itikadını kabul etmesi için Ermeni piskopos Katholikos Ezr'e de baskı uygulanmıştı. Bir Khalkedon Konsili yanlısı olan Kyros sürgüne gönderilen monofizit Beniamin'in yerini almak için İskenderiye piskoposu olarak atanmıştır.[25]

Sâsânî topraklarında ele geçirilen hazineler Herakleios'un dört Sâsânî filinin de gezdirildiği zafer geçidinde sergilenmiştir. Altın ve gümüş, yeniden inşa ve yenileme faaliyetleri için bilhassa Kudüs ve Konstantinopolis'te kullanılmıştır. Ayasofya, imparatorların seferlerini finanse etmek için alınan hazineler karşılığında cömert bir yıllık sübvansiyon almıştı. Konstantinopolis'in Büyük Sarayı'ndaki büyük bir resepsiyon holü olan Magnaura tekrar inşa edilmiştir, tıpkı "barbarların daha önce şehirleri ele geçirip zamanın tutsak ettiği" bitişik hamamlar gibi. Bu kitabın son sayfalarında döneceğimiz gümüş Dâvûd Levhaları bu zamanda, kesinlikle Konstantinopolis'te imparatorluk isteği üzerine yapılmışlardı (Levha 18 ve Figür 30, s. 486). Herakleios, oğlu ve eş imparator Konstantinos'u, vefat eden kuzeni Niketas'ın kızı Gregoria'yla Kuzey Afrika ile olan bağlarını teyit ederek evlendirdiği için gelecek parlak görünüyordu. 7 Kasım 630'da imparator Suriye'deyken bir imparatorluk hanesine bir torun doğdu ve Herakleios olarak isimlendirildi. Aynı zaman sularında Epiphania Eudoksia "Bin Nehir" şehrinde Tong Yabgu ile evlendirilmek üzere gönderildi ve Romalılar ve Batı Türkleri arasında güçlü bir müttefiklik kuruldu. Daha sonraki gelenek Herakleios'un Balkanların kuzeyindeki yeni güçler olan Hırvatlar ve Sırplara diplomatik yaklaşımlarda bulunduğunu ve Avar hegemonyasının altını kazmanın yollarını aradığını önerir. Şurası kesindir ki bir Sâsânî karşı saldırısına karşı acil bir durum yoktu. Ardaşir'in kısa saltanatı, Ktesiphon'a yürüyen ve Ardaşir'in sadık bir adamı olan Farrukh Hormisdas tarafından öldürülmeden önce 630 yılında kırk

25 Conybeare, "Antiochus Strategus", 516–17; Kaegi, *Heraclius*, s. 205–16.

gün boyunca tahtı işgal eden Şehrbârâz tarafından sonlandırılmıştı. II. Hüsrev'in kızı Boran onun başbakanı olarak görev yapan Hormisdas ile tahta geçti. Savaşan hizipler kısa süre sonra Boran'ın yerine Şehrbârâz'ın oğlu Şâpûr'u ve daha sonra Azarmidoht tahttan indirilip yerine Boran getirilmeden önce Şâpûr'un yerine Boran'ın kız kardeşi Azarmidoht'u geçirecekti. En nihayetinde 632 yılının haziran ayında her iki hizip için de uygun kabul edilen Hüsrev'in sekiz yaşındaki torunu tahta geçirildi. III. Yezdicerd olarak 652 yılına değin hüküm sürecekti.[26]

Otuz yıl sonra Roma'nın devlet meseleleri düzene girmişti. Fakat politik şans hisse senetleri gibi bir grafik çizebiliyor olsa da 630 yılı, 395 ve 540 yıllarında ulaşılandan kayda değer oranda büyük bir yüksekliğe işaret etmesine rağmen pazardaki şans kısa süre sonra çökecekti. *Augusta* Eudoksia Orta Avrasya yolundayken, Tong Yabgu'nun amcası tarafından öldürüldüğü haberi Konstantinopolis'e ulaşınca, acil şekilde geri çağrıldı. Güçlü Batı Türk Kağanlığı çökecekti ve sonrasında Tang Çin'i tarafından Doğu Türk İmparatorluğu da aynı kaderi paylaşacaktı. Sayısız atı ve koyun sürüsünü öldüren 626–627 yıllarındaki hızlı iklimsel soğumanın bir sonucu olarak dondurucu soğuklar tarafından göçebe kağanlıkların sonunun geldiği önerilmiştir. Fakat şurası açıktır ki Batı Türkleri Sâsânî zayıflığından faydalanacak ve o yıl büyük bir istila başlatacakları 629 yılında, yeteri kadar güçlü ve organize haldeydiler. Yalnızca Tong Yabgu'nun ölümünün, Sâsânî topraklarını işgalden kurtarması muhtemeldir. Türk kağanlıkları parçalandığı için Hazarlar ve Bulgarlar olarak isimlendirilecek olanlar da dâhil olmak üzere yeni göçebe konfederasyonlar şekil almaya başlamışlardı. Bu yeni güçlerin baskısı altında Avar konfederasyonu çatlayacak ve yeni "barbar" orduları İç Asya'dan batıya hareket edeceklerdi. Yeni Roma sırasıyla bu sorunlarla yüzleşecekti. Herakleios hâlihazırda "Organas'ın yeğeni ve Avar hanına baş kaldıran Onogurların lordu Kubrat" isimli Bulgar Hanı ile bir müttefiklik kurmuştu. Esasen Kubrat vaftiz için Konstantinopolis'e getirildiğinde, bir çocukken onurlandırılan bir prens ve Onogurların sadakatini güvence altına alan bir rehin olarak Herakleios'un sarayında yaşamıştı. Kubrat'a artık yabancı krallara ve prenslere düzenli olarak verilen bir onur ifadesi olan *patricus* rütbesi verilmişti. Bu rütbeyle

26 *Constantine Porphyrogenitus: De Administrando Imperio*, ed. Gy. Moravcsik, çev. R. J. H. Jenkins (Washington, DC, 1985), s. 124–5, 146–65.

Şehrbârâz'ın oğlu Niketas da ödüllendirilmiş, böylece Kuzey Arabistan Yarımadası'ndaki topraklarında, Güney Filistin'e yapılan bedevi saldırılarına karşı bir tampon bölge olarak hizmet eden bir diğer müttefik ve *patricus* Gassânî Araplarının kralı Cebele ile eş olarak tanınmıştı.[27]

Herakleios, Araplara ve onların askerî cesaretlerine aşinaydı. Sâsânîlerle olan savaşında her iki tarafta da düzenli olarak savaşmışlardı. Kimi bedeviler Güney Filistin'in içlerine akınlar düzenlemek için Gassânî topraklarını işgal eden Roma–Sâsânî savaşının sunduğu fırsattan yararlanmışlardı fakat onların kölelerden ve taşınabilir hazineden fazlasını arzuladıklarına dair gösterge bulunmuyordu. Yeni Roma'yla çeyrek yüzyıllık savaş boyunca Sâsânî yönetimi tüm Arabistan'da otoritesi olduğunu iddia etmişti ancak şurası açıktır ki Hüsrev yarımadayı etkin bir biçimde yönetecek arzu ve kaynaklardan yoksundu. Bu güç boşluğunda iktidarlarının Tanrı'dan geldiğini iddia eden muhtelif karizmatik yerel liderler ortaya çıktılar. Müseylime, Tuleyha, Esved, Secâh, Lakît, İbn Sayyâd ve Muhammed de dâhil olmak üzere kimilerinin isimleri muhafaza edilmiştir. Bu isimlerden sonuncusu Orta Batı Arap şehri Mekke'de katı bir tek tanrıcılığın savunucusu olan lider bir peygamberdi. Dinî öğretileri kısa fakat özlü bir cilt olan Kur'an'da toplanmıştı. Kur'an içerisinde Roma'nın Sâsânîler tarafından aldığı son zamanlardaki yenilgilerin bir yansıması ve Allah'ın zaferi tek tanrıcılığına inanan kimselere vereceğinin garantisi bulunur. 622 yılında Mekke'den Medine'ye göç etmeye zorlanan Muhammed barışçıl bir savunuculuk görevinin kutsal vazifesi için yetersiz olduğunu kabul etti ve böylece "Tanrı'nın yolunda savaşmaya" (*cihad fi sebîllah*) adanan bir topluluk (*umma*) kurdu. Komşu kabilelere başarılı akınların kombinasyonu ve evlilik yoluyla yürütülen diplomasi sayesinde Muhammed rakiplerinin beceremediği şeye ulaştı ve Batı Arabistan'ın göçebe kabilelerini birleştirip enerjilerini bir kaynağa yöneltti ve 630 yılında Roma topraklarına bir saldırı başlattı. Muhammed'in Mekke ve Medine'den devasa çöllerle

27 J. Fei vd., "Circa ad 626 volcanic eruption, climate cooling, and the collapse of the eastern Turkic empire", *Climatic Change* 81 (2007), 469–71; Sinor, "Türk empire", s. 309. Kubrat hususunda bakınız: Nicephorus, çev. Mango, s. 70–71, ve John of Nikiu, çev. Charles, s. 197. Bu dönemde Cebele ve Gassânîlere ilişkin bakınız: I. Shahid, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century, I.1. Political and Military History* (Washington, DC, 1995), s. 646–51. Cebele'nin mücadelesi ve Gassânî göçü için bakınız: Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, s. 171–3.

ayrılan Doğu Arabistan'ın kabilelerinden de destek bulması mümkündür fakat bu kabileler (*ridda*) tarafından bir isyanı sona erdirmek ve 633–634 yıllarında kuzeye ilk fetih seferine (*fütûh*) önderlik etmek hemen sonraki halefi Ebû Bekir'in başarısıydı.[28]

634 yılının şubat ayında bir Roma ordusu Ebû Bekir'in Araplarıyla Gazze'nin on iki mil doğusunda, Güney Filistin'de bir mücadeleye girdi ve komutanlarını kaybetti. Zorlamak için bir kuvvet Filistin Kaisareia'sından gönderildi fakat başarısız olundu. Yakınlardaki başka bir karşılaşmaya Herakleios'un kardeşi Theodoros da iştirak etmiş görünmektedir. Fakat Araplar ordugâhını yıkınca kaçmıştır. Bu parçalar daha sonraki Müslüman kaynaklarında birleştirilmiş ve tek bir kati savaş olan Ecnâdeyn Savaşı'na atıfta bulunulmuştur. Şurası açıktır ki Arap ordusu bir zemin ve ivme kazanmıştı ve daha sonraki operasyonları için ordularının üssü olacak Bostra'yı ele geçirmişlerdi. Saldırılar Arap ordusunu Hristiyanların günahları için bir cezalandırma olarak yazan Kudüs piskoposluğuna yenice atanan Sophronios'un dikkatini çekmişti. 634 yılının aralık ayına kadar Sophronios doğum üzerine bir vaaz vermek için Bethlehem'e seyahat edememişti çünkü "tanrısız sarazenlerin ordusu" şehri ele geçirmişlerdi. Başarı haberleri kuzeydeki Damaskos'a doğru at sürmeyi isteyen Ebû Bekir'in halefi Ömer tarafından teşvik edilen çok daha fazla atlıya çekici gelmişti. Şimdi altmış yaşında bulunan Herakleios tekrar Suriye'ye hareket etmiş ve Roma kuvvetlerini Antakya yakınlarında toplamıştı. Kötüleşen sağlığı birliklerini daha fazla savaşa götüremeyeceği anlamına geliyordu fakat Antakya, Edessa ve Emesa da dâhil olmak üzere, kuzeydeki iyi tahkim edilmiş şehirlerden gelişmeleri dikkatli bir şekilde yönetti. Casuslar Araplar hakkında, onların hareketlerine ve motivasyonlarına ilişkin bilgi topluyorlardı. Dinî şevkleri ve gaddarlıklarıyla ilgili haberler, kendi adamlarına şehitliği ve adaklarından gelen faydaları öven savaşla bilenmiş bir komutanı şaşırtmamış olmalıdır.[29]

28 Bu hususta oldukça geniş bir literatür vardır fakat kısa, öz, eleştirisel ve ulaşılabilir bir yorum şurada bulunmaktadır: R. Hoyland, *In God's Path: The Arab Conquest and the Creation of an Islamic Empire* (Oxford, 2015). Kaynaklar için bakınız: R. Hoyland, *Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam* (Princeton, NJ, 1997).

29 Tam bir bağlam için bakınız: W. Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests* (Cambridge, 1992), s. 88–111.

Roma sahra ordusunun genel komutanlığı, Emesa'ya geçerek güneye doğru yürüyen ve imparatorluk haznedarı (*sakellarios*) Theodoros tarafından önderlik edilen ikinci büyük Roma birliğini toparlayan Ermeni General Vahan'a verilmişti. 636 yılının temmuz ayında ordu Yermük Nehri'nin yanında bol meraları ile yüksek bir arazi olan Câbiye (Gabitha) yakınlarına vardı. Vahan'a katılan ve Roma ordusunu takribî 20,000 adama ulaştıran Cebele'nin Gassânîleri için bu bir evdi. Roma ordusu yürümeden önce Müslüman kuvvetleri güneye çekildiler fakat bir başlangıç çatışmasını 23 Temmuz günü kazanmışlardı. Birkaç günlük gecikmeden sonra daha küçük Müslüman kuvvetleri sahte bir geri çekilmede bulundular ve Vahan'ı vadiler ve kuru nehir yatakları tarafından kesilen, ilerlemesi zorlu araziye çektiler. Roma kuvvetleri ayrıldı ve sol kanat birliklerin ana gövdesinden ve piyadeler de atlılardan ayrıldılar. Müslümanlar bu boşluktan yararlanıp açıkta kalan piyadelere saldırdılar ve Roma ordugâhını kuşattılar. Toplanmak için geri çekilemeyen Romalıların müfrezeleri çıkmak için savaştılar ya da teslim oldular. Fakat Müslümanlar savaş esiri almama ve kaçan Romalıları Damaskos'a kadar takip etmekle görevlendirilmişlerdi. Katliam çok büyüktü. Suriye ve Filistin işgalci Müslüman ordusuna açılmıştı.[30]

Herakleios Konstantinopolis'e çekildi ve Mezopotamya'yı ele geçirmek ve Anadolu'nun, daha fazla Arap ilerleyişinin önüne geçmek için Müslüman ordusuna bir merkez olacağı düşüncesiyle Melitene'yi (Malatya) yeniden ele geçirip yakmak için durdu. Fakat uyumlu bir Roma karşı saldırısı mümkün değildi ve imparatorluk desteği olmaksızın yerel Hristiyan nüfus işgalcilerle uzlaşma yaptı. Damaskos, Emesa ve Kudüs'ün surlarla çevrili şehirlerinin tamamı, kapılarını kısa ya da uzun kuşatmalardan sonra Müslüman ordularına açmışlardı. Güçlü bir garnizonla Filistin Kaisareia'sı 641 yılına değin dayandı ve Suriye'deki yeni Müslüman komutan Muâviye tarafından kazanılan ilk ödül oldu. 7,000 kişiyi katletti fakat şehri yakmadı. Muâviye Câbiye'yi harekât merkezi yaptı ve bölgesel savunmanın dayandığı Gassânîleri yerlerinden etti. Pek çok Gassânî yerleşmek üzere Anadolu'ya çekildi. Müslüman kuvvetleri o zamana kadar Ktesiphon'u da ele geçirmişler ve genç Sâsânî yöneticisi Yezdicerd'i kuzeye doğru sürmüşlerdi. 636–637 kışındaki Ktesiphon'un kararsız kuşatmasını, 638 yılının ocak ayında Kâdisiye'deki kesin

30 Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, s. 111–46.

Müslüman zaferi takip etti. Hristiyan topraklarında olduğu gibi Sâsânî eliti de fatihleriyle yerel anlaşmalarda bulunmaya başladılar ve olabildiğince serveti koruyup yapabildikleri kadar nüfuz etmenin yollarını aradılar. Koordineli bölgesel savunmayı azaltan ve Arapların fayda sağladığı, her iki taraf için de öldürücü olan bir hesaplaşmaya yol açtı bu.

639 yılında Mısır işgal edildi ve 642 yılının sonuna doğru kaybedildi. Nikephoros bu seferleri kısa bir şekilde naklederken, Nikiulu Ioannes daha uzun yer verir. Her ikisi de Amr'ı Arap komutan olarak adlandırır ve Barkalı Ioannes'in Kuzey Afrika'da Araplarla mücadeleye giren ve savaşta ölen ilk Romalı general olduğunu açıklarlar. Herakleios'un müteveffa kuzeni Niketas'ın öyle görünmektedir ki Barka'da (modern al-Marj, Libya'da, daha sonra Kyrenaike'de) kuvvetli bağları vardı ve kızı Gregoria belki de ötekileri uzakta bulunan başarısız bir imparatorun emirlerini reddetmeye hazır olduklarında bölgeyi almak için Ioannes'i ikna etme işine bulaşmıştı. Numidia'daki birliklerin komutanı Petros doğuya yürümeyi reddetmişti ve kendi çıkarlarıyla ve yeterince yakın bir zamanda ana vatanını savunma olasılığıyla ilgileniyordu. Bu yüzden Herakleios komutanları Marianos'un altından ayırılan, Trakya'dan gelen birliklerinden bir birlik gönderdi. Öyle görünmektedir ki *praefectus augustalis* Theodoros şahsen Arsinoe'nin (Fayum) başarısız savunmasına liderlik etmişti. Bir yıl süren uzun kuşatma sonunda en nihayetinde Babylon'un güçlü garnizonunun düşüşünü gördü. "Mısır şehirlerine bir panik çöktü ve herkes İskenderiye'ye doğru kaçtı, zenginliklerini, mallarını ve hayvanlarını terk ettiler."[31]

Mısır'ın düşüşü hikâyesinin merkezî motifi, İskenderiye Piskoposu Kyros'un tıpkı kendisinden önceki pek çokları gibi Müslümanlarla yerel bir anlaşmaya ulaşması ve onlara daha sonraki anlatılara göre Amr'ın cizye olarak tanıdığı ya da kelle vergisi olan önemli bir meblağ ödemesidir. Kyros, Herakleios'a Amr'ın bir kızıyla evlenmesini teklif etti. Herakleios Kyros'un uzlaşma şartlarını reddetti ve Theodoros'u bir savunma düzenlemesi için bilgilendirdi. Fakat ödeme hâlihazırda yapılmıştı. Kyros, İskenderiye Amr'a teslim edilmeden kısa süre önce öldü. Amr şehre 642 yılının eylül ayında girmişti. Mısır'ın kaybı doğuda Roma ekonomisinin ve imparatorluk sisteminin bütün merkezini değiştirmişti. Hayatının son

31 John of Nikiu, çev. Charles, s. 178–96; Nicephorus, 23, çev. Mango, s. 70–73. Bakınız: Hoyland, *In God's Path*, s. 68–76.

yıllarındaki Herakleios haznedarı Philagrios'a, büyük ölçüde azalan vergi matrahını değerlendirmek için yeni bir nüfus sayımı yapılmasını emretti. Kilise levhalarının kamulaştırılmaları, bugüne kadarki acil durum önlemlerinin hesaplanması, askerî seferlerin yanı sıra hükümetin de finanse edilmesi düzenli bir araç haline geldi.[32]

636 yılındaki yenilginin şoku ve ardından biriken kayıplar, Herakleios'un iktidarı elinde tutmasını tehdit etti. İlahi koruma iddiası baltalanmış, zor kazanılan zaferler tersine çevrilmiş, günahları ve bereketli evliliği için kınamaya maruz kalmıştı. İmparator Antakya'da Arap ilerlemesini Herakleios'un Martina ile evliliği bağlamında yorumlayan kendi kardeşi Theodoros ile karşı karşıya gelmişti. Nikephoros'a göre "Herakleios'un günahının sürekli onun önünde" olduğunu iddia eden Theodoros, halkın önünde aşağılanmak ve hapsedilmek üzere Konstantinopolis'e götürülmüştü. Herakleios ödemden mustaripti ve bu hastalıktan ölecekti. Bacakları ve ayakları şişmiş, karnı o kadar kabarmıştı ki "mahrem yerleri tersine dönmüş ve yüzüne sidik boşalmıştı." 637 yılında Konstantinopolis'e tekrar girmek istemedi ve Theodoros'un oğlu (o da Theodoros diye de adlandırılır) ve Herakleios'un kendi piç oğlu Ioannes "Athalarikhos" gibi isimsiz muhtelif kişilerin karıştığı bir darbenin farkında olduğu Hieria Sarayı'nda (bugün Fenerbahçe) kaldı. Her ikisi de vahşi bir şekilde sakatlandı. Burunları ve elleri kesildi. Ioannes "Athalarikhos" Marmara Denizi'ndeki Prens Adaları yakınlarına sürgün edildi. Bir ayağını da kaybeden Theodoros daha uzağa, Malta yakınlarındaki Gozo'ya gönderildi. Başka bir elebaşı olan Davit Saharuni kaçmayı becerdi ve Herakleios'un onu deviremeyeceğinden emin olarak Armenia'da kendisini prens ilan etti. İmparatorun yanıtı ikinci ailesinin çıkarlarını korumanın yollarını aramak oldu. Martina'dan olma Heraklonas olarak bilinen oğlu *caesar* Herakleios'u *augustus* rütbesine yükselterek onu hızlı bir şekilde Eudokia'dan olma en yetişkin oğlu Herakleios Konstantinos'un altına yerleştirdi. Herakleios Konstantinos'un kıdemi her üç imparatorun da 1 Ocak 639 tarihinde Ayasofya'ya giriş kayıtlarında geçmektedir. İki yaşlı adam *khlamys*, genç olan ise *toga praetextata* giymişlerdi.[33]

32 Kaegi, *Heraclius*, s. 229–59, 275–6; J. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture* (Cambridge, 1990), s. 48–53.

33 *De Cerimoniis* II, 28, çev. Moffatt, s. 628–9. Ayrıca bakınız: Kaegi, *Heraclius*, s. 267–8.

De Ceremoniis, bir yarışın başlangıcını izlemek üzere hipodroma gitmek üzere yola çıkacakları sarayın içindeki bir resepsiyon odası olan *Augusteus*'da, hep birlikte duran bir imparatorluk ailesine sunulan tezahüratı muhafaza etmiştir: "Fatih Herakleios *Augustus*! Fatih Anastasia Martina! Fatih Konstantinos *Augustus*! Fatih Herakleios *Augustus*! *Augusta* Augustina! Fatih Dauid *caesar*! Fatih en soylu Martinos!" Bu tezahürat imparatorluk ailesi içerisindeki görece rütbeleri ortaya koyar. Her ne kadar yakın zamanda Amr için bir gelin olarak gönderilmiş olduğu önerilse de muhtemelen ölen Herakleios'un en büyük kızı Epiphaneia ve Herakleios Konstantinos'un karısı Gregoria ve hayatta olan üç çocuğunun yoklukları kayda değerdir. Fakat olayların ortaya çıkaracağı gibi Konstantinos sarayda izole olmaktan uzaktı ve senatonun desteğine sahipti. Şimdilerde neredeyse otuz yaşında bulunan Konstantinos sarayda 622 yılından bu yana babasından daha çok zaman harcamıştı ve halefine ve oğluna güçlü bir ilgi vardı.[34]

4 Ocak 639 tarihinde, kayıtlara geçen bir imparatorluk kabul töreninde, Piskopos Sergios bir aydan kısa bir zaman önce ölmüştü. Son önemli eylemleri arasında Herakleios'un *ekthesis*i yayımlamasını sağlamak vardı. Sergios'un 636 yılında yazdığı eser Mesih'in bir ya da iki enerjisi ve iradesi sorununun daha fazla tartışılmasını yasaklayarak, Khalkedon itikadı yanlılarını ve monofizit toplulukları uzlaştırmayı amaçlayan bir inanç bildirisiydi. Bundan böyle Mesih tartışılmamış enerjilere ve tek bir iradeye sahip olacaktı. Sergios'un halefi Pyrros da dâhil olmak üzere öğretinin destekçileri monotheletismos yanlıları (tek iradeci) olarak isimlendirilmişlerdir. Doğal olarak mesele hâlâ geniş çapta tartışılmaktaydı. *Ekthesis* Roma'daki Papa Honorius ve İskenderiyeli Piskopos Kyros tarafından peşinen kabul edilirken, Khalkedon itikadı yanlıları, bilhassa Kudüslü Sophronios tarafından reddedilmiş ve Kartaca'da monotheletismos itikadını ezme çabalarıyla çağının en önemli teoloğu olarak kabul edilir hale gelen Homologetes Maksimos tarafından yüksek sesle saldırıya uğramıştı. Neredeyse kaçınılmaz olarak Hristiyan topluluğunda birlik dayatmaya yönelik bir diğer imparatorluk girişimi daha büyük bir ayrılık yaratmıştı.[35]

34 *De Cerimoniis* II, 29, çev. Moffatt, s. 629–30. Ayrıca bakınız: Nicephorus, çev. Mango, s. 76–7. Bu kaynak içerisinde bir kız olan Anastasia, Martina haline gelmiştir. Muhtemelen annesinin ölümünden sonra Anastasia Martina olarak adlandırılmıştır.

35 Kaegi, *Heraclius*, s. 269–71.

III. Konstantinos, II. Herakleios ve II. Konstans

641 yılının başlarında, muhtemelen 11 Şubat tarihinde Herakleios öldü. İlk karısı Fabia Eudokia'yı uzun yıllar önce yeşil Teselya mermerinden yapılan bir lahdin içerisine yerleştirdiği Kutsal Havariler Kilisesi'nde, Ioustinianos tarafından inşa ettirilen *mausoleum*a gömüldü. Herakleios beyaz Dokimeion mermerinden yapılan kendi lahdinin açık bırakılması ve vücudunun hadımlar tarafından üç gün boyunca gözlemlenmesi konusunda ısrar etti. Zenon'un diri diri gömüldüğü ve uzun süre çığlık attığına ilişkin hikâyeyi duymuştu. Dört ay içerisinde Herakleios'a en yaşlı oğlu Herakleios Konstantinos da katıldı. Mezarı Prokonnesos mermerinden yapılmıştı ve birkaç yıl sonra karısı Gregoria'yı da içine alacak kadar genişti. Yüzyılın sonundan önce *mausoleum*a üç lahit daha yerleştirilecekti: Yeşil Teselya mermerinde II. Konstans'ın karısı Fausta, Sagaria mermerinde Konstans'ın oğlu IV. Konstantinos ve alacalı gül renkli Dokimeion mermerinde II. Ioustinianos'un ilk karısı Eudokia. Öldüğü zaman Anastasia Martina ve ailesi imparatorluk onurlarından mahrum bırakıldı.[36]

Herakleios vasiyetinde her ikisi de *augustus* olarak hâlihazırda taçlandırılmış oğulları Konstantinos ve Heraklonas'ın eş imparatorlar olarak yönetmeleri gerektiğini –III. Konstantinos ve II. Herakleios– ve Martina'nın kıdemli *augusta* olarak onurlandırılmasının şart olduğunu belirtmişti. Piskopos Pyrrhos ve Haznedar Philagrios iktidarın aktarılması hususunda kilit bir rol oynamışlardı. Herakleios, Konstantinos'un Martina'yı uzaklaştırmak isteyeceğini öngörmüş gibi görünmektedir –Martina Konstantinos'un tahta çıkmasından hemen sonra kendi sarayına çekilmişti. Böylece Herakleios Pyrrhos'a Martina'nın "para sıkıntısı olmamasını" temin etmek için büyük miktarda bir para emanet etmişti. Philagrios Konstantinos'un bunun farkına varmasını sağlamıştı ve "Pyrrhos vasiyetine rağmen parayı teslim etmişti." Fakat Khalkedon'da iyileşen Konstantinos'un ölümcül hasta olduğu anlaşılınca, para Martina ve çocuklarına muhalefeti örgütlemek için "Philagrios'un yaveri orduya gönderilen Balentinos" ile gönderilmişti. Balentinos soylu bir Ermeni hanesinden gelen yetenekli ve hırslı bir generaldi. Konstantinos öldüğünde, II. Herakleios (Heraklonas) "annesiyle

36 P. Grierson, "The tombs and obits of the Byzantine Emperors (337–1042)", *DOP* 16 (1962), 3–60, 29–33, 48–50'de. II. Konstans, Siraküza, Sicilya'da vefat etmiştir ve cenazesinin Konstantinopolis'e geri getirildiğine ilişkin bir kanıt bulunmamaktadır.

birlikte imparatorluğun yönetimini paylaştı" ve Philagrios'un kafası kazınarak Kuzey Afrika'nın en uzak noktası olan Septem'e (Ceuta) sürgün edildi. Martina'nın Konstantinos'u zehirlediğine ilişkin bir söylenti dolaşıyordu. Khalkedon'da Balentinos ile ordugâh kuran bir Roma ordusuyla Martina ve Heraklonas, Konstantinos'un oğlunu yükseltmek zorunda olduklarını kabul ettiler.

Bu detayları veren Nikephoros, Herakleios'un âdet olduğu üzere tacıyla gömüldüğüne yönelik ilginç bir gözlem sunar. Heraklonas bunu geri almıştı çünkü yetmiş pound altın değerindeydi. Kalıtsal bir Roma "taç mücevheratı" yoktu. Fakat Heraklonas babasının tacını, yeğeni Herakleios'un II. Konstans olarak bilinen Konstantinos isimli torununun başına yerleştirmişti. Pyrrhos ise Kartaca'ya kaçmıştı. Kartaca'da Homologetes Maksimos ile İsa'nın enerjileri tartışmalarına girmişti. Paulos yeni piskopos olurken, Balentinos *Ekskoubitores*lerin komutanı olmuş ve *caesar* Dauid, Tiberios ismiyle *augustus* yapılmıştı. Bu noktada Nikephoros'un *Kısa Tarihi* yirmi yedi yıllık bir kopuş yaşar. Yarım yüzyıl sonra Mısır'da yazan Nikiulu Ioannes Martina'dan yana çıkan Bulgar Han Kubrat'ın dâhil olduğu bir mücadeleden ve karanlık Matargeum Dauid'in, belki de Davit Saharuni'nin Martina ile evlilik vaadiyle Armenia'dan meydan okuduğundan bahseder. Martina'nın destekçileri alt edilmişlerdi ve bu yıllarda anlattıkları yüzeysel olan Theophanes senatonun emriyle imparatorluk ailesinin sakatlandığından ve sürgün edildiğinden bahseder. Martina dilini kaybetmişti ve Heraklonas burnunu yitirmişti –güya onu yönetemez hale getirmişlerdi. Fakat Kesik Burunlu Ioustinianos (*rhinotmetos*) daha sonra bu şekil bozukluğunun tahtı tekrar ele geçirmek için kesin bir engel olmadığını gösterecekti. Heraklonas'ın iyileşmesine izin verilmemişti. Kısa süre sonra Martina ve kardeşleri Dauid ve Martinos ile öldürülmüştü. Yalnızca Herakleios'un sağır ve şimdi hayatta kalan en yetişkin oğlu olan Theodosios dokunulmadan bırakılmıştı. Herakleios'un yaşamının büyük bir bölümünde korktuğu güçlü çıkarlar, ölümüyle birlikte yalnızca ilk evliliğinin meşru sayılmasını sağladı. İkinci karısından olan çocuklarının ve ensest bir evliliğin yasal bir baba ya da kamu memuriyeti tutma hakkı yoktu. Fakat bu aynı güçlü çıkarlar Herakleios'un meşru torunu ve halefini de sıkıntıya soktu.[37]

37 Nicephorus, 28–9, çev. Mango, s. 76–81; Theophanes, AM 6133–4, çev. Mango ve Scott, s. 474–6.

Konstantinos'un saltanatının ilk yılları askerî başarıdan yoksunlukla işaretlenmiştir. 642 yılının eylül ayında, Roma birlikleri İskenderiye'den Kıbrıs'a Piskopos Kyros ile Pentapolis ve daha sonra Tripolis'e doğru ilerleyişine devam eden Arap lider Amr arasında uzlaşılan anlaşmanın bir parçası olarak tahliye edilmişlerdir. Aynı zamanda Muâviye ikinci bir sınır açmış ve 643 yılında Armenia içlerine devasa bir işgal başlatmıştır. Davit Sharuni'nin halefi Theodoros Rstuni başarılı bir savunma gerçekleştirmiş ve Konstantinopolis'ten yüksek *kouropalates* rütbesiyle birlikte Armenia'nın yöneticisi olarak tanınma hakkı kazanmıştır. Sebeos'un "Yunan general" olarak andığı Theodoros isimli bir diğer Ermeni, Konstantinopolis'ten doğuya daha yakın bir iş birliği sağlamak için gönderilmiştir. Genç Konstans üç yıl boyunca Konstantinopolis'te, bilhassa Balentinos'un vesayeti altında kalmıştır. Konstantinopolis kaynakları bu hususta sessiz olsalar da Nikiulu Ioannes ve Sebeos, Balentinos'un eş imparator olduğunu ve ona ordunun komutasının verildiğini iddia ederler. Kızı, Konstans ile nişanlanmıştı ve Zenon'un Isaurialılarla yaptığı gibi Ermeni maiyetiyle Konstantinopolis'e hükmetmeye kararlıydı. Fakat 644 yılında, mevcut yazılı kaynaklarda bildirilmeyen iki yıllık askerî diktatörlükten sonra Balentinos tahttan indirildi ve öldürülmek üzere yakıldı.[38]

Gelecek yıllar eşit derecede karanlıktır. Nikephoross hiçbir şey nakletmez ve Theophanes yalnızca Süryani kaynağı Edessalı Theophilos'tan seçmeleri kısaca aktarır. Bu hikâyelerden Arap halife Ömer'in "Kudüs'te bir tapınak inşa etmeye başladığı" gibi uzun hikâyeleri öğreniyoruz –ki bu tapınak Aksâ Camii'ydi.

> Fakat yapı ayakta durmayacak ve yıkılmaya devam edecekti. Bunun sebebini sorduğunda Yahudiler, "eğer Zeytin Dağı'ndaki kilisenin üzerindeki haçı kaldırmazsan, yapı ayakta durmayacak" dediler. Bu anlatı üzerine haç oradan kaldırılmış ve böylece bina sıkıştırılmıştır. Bu sebeple İsa'nın düşmanları pek çok haçı indirmişlerdir.

Bundan kısa süre sonra, Ömer bir Sâsânî dönme tarafından katledilmiştir. Yeni halife Osman, Suriye'de Muâviye'ye bel bağlamaya devam etmiş ve Abdullah b. Sa'd'ı Mısır'da yönetici olarak atamıştır. 645

38 John of Nikiu, çev. Charles, s. 198–9; Sebeos, çev. Thomson and Howard-Johnston, s. 105–6, 249–55.

yılında Kartaca'daki *eksarkhos* Gregorios yaygın öğreti ve mali şikayetlerden yararlanarak isyan etti ve imparator ilan edildi. Gregorios teolojik anlaşmazlıklara aktif bir ilgi duymaya devam etti ve Homologetes Maksimos ve sürgün Piskopos Pyrrhos arasındaki bir tartışmaya başkanlık etti. Aynı zamanda Lombardlara karşı savaşta *eksarkhos*un öldürüldüğü İtalya'da bir kriz vardı.[39]

647 yılında Muâviye Kappadokia'anın içlerine baskı uygulamaya devam etti ve Kaisareia'yı kuşattı. Bölgeyi tutmak için hiçbir girişimde bulunulmadı fakat ciddi miktarda yağma Muâviye'nin yeni üssü yaptığı Damaskos'a götürüldü. Anadolu platosu Arap atlıları bir engel teşkil etmemiş olsa da Akdeniz daha fazla ilerleyiş için bir bariyer olarak görülmüş olabilir. Araplar Akdeniz kıyılarına vardıklarında, bir donanma inşa etme ihtiyacı duydular. İskenderiye ve Filistin tersanelerini hizmete açtılar ve 649 yılında ilk deniz seferlerini başkent Konstantia'nın hızlı ve başarılı bir harekatla alındığı Kıbrıs'a yönelttiler. Daha fazla başarı geldi ve Suriye kıyılarında stratejik Arvad Adası büyük bir kuşatmadan sonra 651 yılında ele geçirildi. Muâviye Isauria'ya girdiğinde, Romalılar Damaskos'ta anlaşılan üç yıllık bir ateşkes önerdiler. Araplar kuzeylerinde meseleleri halletmek için sunulan fırsattan yararlandılar. III. Yezdicerd'in öldürüldüğü 652'de, Sâsânî topraklarının çoğu zaten Müslüman kontrolü altındaydı. 653 yılında Theodoros Rstuni Muâviye ile bir anlaşma yaptı ve rehin olarak oğlunu verdi. Sebeos anlaşmayı şeytanla bir yol olarak tasvir eder fakat Ermeniler uzun zamandır istedikleri şeyi almışlardı –siyasi, askerî ve dinî konularda gerçek bir özerklik. Araplar dağlarda şimdi hâkim oldukları ovalarda daha az rahattılar ve Muâviye'nin ilgisi artan şekilde batıya yöneliyordu.[40]

Konstans enerjisini Armenia'ya yöneltip şahsen bölgeye yürüdüğünde, Muâviye her gemi mühendisini ve silah fabrikasını hizmete sokarak Konstantinopolis'e birleşik bir kara ve deniz saldırısı planladı. 654 yılında imparatorun şahsi komutası altındaki Roma donanması Müslüman armadasının yolunu kesmek için yelken açtı fakat Muâviye

39 Theophanes AM 6135–7, çev. Mango ve Scott, s. 476–7.

40 Theophanes AM 6143, çev. Mango ve Scott, s. 480; Sebeos, çev. Thomson ve Howard-Johnston, s. 134–9, 267–8; Hoyland, *Seeing Islam*, s. 125–6, 131–2, 642–3. Ayrıca bakınız: W. Kaegi, "The early Muslim raids into Anatolia and Byzantine reactions under Emperor Constans II" içinde: E. Grypeou vd., ed., *The Encounter of Eastern Christianity with Early Islam* (Leiden, 2006), s. 73–94.

tarafından bozguna uğratıldı. Konstans zar zor sağ kurtuldu. Kos alındı, Girit yağmalandı ve Rodos kuşatıldı. Muâviye'nin "Rodos Heykeli'ni dikildikten 1360 yıl sonra" yıktığına ilişkin bir kurgu daha sonra ortada gezinmeye başladı. "Edessalı bir Yahudi tüccarı heykeli satın aldı ve heykelin bronz parçalarıyla 900 deveye yükledi." Muâviye karada ilerlemeye devam etti ve donanmasının varışını izlediği Khalkedon'a kadar ilerledi. Sebeos'a göre güverteye "mangoneller, ateş püskürtecek ve taş atacak makineler" ve Konstantinopolis'in deniz surlarını aşmak için kuleler istiflemişlerdi. Fakat gemiler şehre doğru yelken açmak için sıraya dizildiklerinde, "Tanrı şiddetli bir rüzgârla göklerden baktı ve" donanmayı parçalayan "büyük bir fırtına, bir boran koptu." "İki kule çöktü, makineler yıkıldı, gemiler dağıldı ve denizcilerden müteşekkil ordu battı." Fırtına altı gün boyunca şiddetle devam ettiği için Muâviye geri çekildi. Aynı zamanda Roma kuvvetleri Kappadokia'da ikinci bir Arap ordusunu mağlup etti.[41]

Araplar için bu beklenmedik aksiliklerden önceki yıllarda Roma, çevresindeki merkezkaç kuvvetler büyürken bile yenilmez görünüyordu. Armenia ve Kuzey Afrika isyan etmişti ve İtalya'daki imparatorluk kontrolü zayıftı. Bu zorlu on yıl boyunca monotheletismos itikadına ilişkin tartışma şiddetle devam etti. *Ekthesis,* Müslüman yönetimi altında uyum içerisinde yaşayan Hristiyan toplulukların bulunduğu Suriye ve Filistin'de güçlü bir destek gördü. Fakat Kartaca'da ve Papa Honorius'un ölümünden sonra Roma'da reddedildi. Papa Severinus *ekthesis*i tanımayı reddetti ve imparatorluk onayı olmadan öldü. İki yıldan daha az bir zaman hüküm süren ve monotheletismos itikadını bir sapkınlık olarak kabul eden IV. Ioannes geldi daha sonra. Papa I. Theodorus monotheletismos itikadını yasaklamak için 649 yılında Lateran Konsili'ni düzenledi fakat halefi Papa Martinus tarafından toplanmadan birkaç ay önce öldü. Martinus, Kuzey Afrika'dan Roma'ya kaçan Homologetes Maksimos'un egemenliği altına girmişti. 648 yılında Konstans, Mesih'in iradeleri ve enerjileri hakkında daha öte bir

41 Sebeos, çev. Thomson ve Howard-Johnston, s. 143–7, 274–6; *De Administrando Imperio*, ed., Moravcsik, çev. Jenkins, s. 84–5. Bu kafa karıştırıcı yılların açık ve bütüncül anlatımı için bakınız: P. Sarris, *Empires of Faith: The Fall of Rome to the Rise of Islam, 500–700* (Oxford, 2011), s. 275–86; Howard-Johnston, *Witnesses to a World Crisis,* s. 216–23, 474–81. Rodos Kolossos hususu için bakınız: L. Conrad, "The Arabs and the Colossus", *Journal of the Royal Asiatic Society* 6 (1996), 165–87.

tartışmayı yasaklayan *typos*u olarak adlandırılan bir fermanla *ekthesis*i geri çekerek, sorunu çözmenin yollarını aradı. Fakat din adamları kolay şekilde susturulamadı ve Lateran Konsili'nde hem *ekthesis*i hem de *typos*u mahkûm ettiler. Lateran Konsili'nin orijinal işleri Yunanca yayımlanmıştır. Bu, Homologetes Maksimos'un etkisini ve mahkûmiyetin doğrudan Konstantinopolis'e yönelik olduğu gerçeğini gösterir. Papa Martinus'un Konstans'a yazdığı gibi "devletin güvenliği ancak doğru inançla mümkündür ve yalnızca ona doğru bir şekilde inanırsanız Tanrı ordularınızı başarıyla ödüllendirecektir."

649 yılında Konstans, Ravenna'daki yeni *eksarkhos*a Papa Martinus'u tutuklamasını emretti. Fakat Roma'ya vardığında, Olympios Martinus'un popülaritesine tanık olup onunla bir anlaşma yaptı ve bir Müslüman saldırısını püskürteceği Sicilya'ya doğru ilerledi. Sicilya'nın kaybı, imparatorluk için yıkıcı bir darbe olabilirdi. Mısır'ın ele geçirilmesinden ve Küçük Asya'nın artan şekilde tehdit edilmesinden sonra, Sicilya artık imparatorluğun başlıca tahıl ve gelir kaynağı olmuştu. Popülaritesinin zirvesinde Olympios imparator ilan edildi fakat kısa süre sonra öldü. Bu sırada kuzeyde Lombarlar, Liguria ve Venetia'nın ele geçirilmesini tamamlamışlardı. Olympios'un halefi Kalliopas Konstans'ın emrini yerine getirdi ve Martinus'u tutuklayıp Konstantinopolis'e gönderdi. Martinus Konstantinopolis'te mahkemeye çıkarıldı. Mahkûm edildi ve Karadeniz'in kuzeyindeki Kherson'a sürüldü. Eugenius yeni papa olarak seçildi. 655 yılından sonraki bir tarihte Homologetes Maksimos da tutuklanmış ve yargılanmıştı. Yirmi yıl önce Petros'un doğuya yürümemesi için teşvik ettiği zamandan başlayarak "Müslümanlar lehine tek başına Mısır, İskenderiye, Pentapolis, Tripolis ve Afrika'ya ihanet etmekle" suçlanmıştı. Homologetes Maksimos mahkûm edildi ve Trakya'daki Bizye'de (Vize) hapse atıldı. Bizye, Konstantinopolis'e yeterince yakındı. 662 yılında ikinci bir duruşma için tekrar çağrıldı ve bir kez daha mahkûm edildi. Varışından kısa süre sonra öleceği Lazike'de uzak bir sürgüne gönderilmeden önce, daha fazla mektup yazamasın diye elleri kesildi. Açıkça görülmektedir ki İtalya ve Kuzey Afrika'daki Khalkedon itikadı yanlısı "heretiklerin" liderleri olan Martinus ve Homologetes Maksimos'u, Roma'nın başarısızlıklarının günah keçileri yapmak için ortak bir çaba vardı. Martinus şu anda Arap kontrolü altındaki bölgenin piskoposlarıyla mektuplaşmasına rağmen

Müslümanlara hiçbir zaman mektup ya da neye inanacaklarını söylediği bir bildiri göndermediğini temin eden bir mektup yazdı.[42]

655 yılında Theodoros Rstuni hastalığa yakalandı ve Muâviye ile anlaşması çöktü. Konstans fırsatı değerlendirdi ve Araplar daha doğuda Media'nın uzak Parth bölgesinde saldırıya uğradıkları sırada Armenia'ya yürüdü. On yıllarca süren başarılı savaşlardan sonra, Arap orduları yenilgiyi ve bozgunu deneyimlemişlerdi. Liderleri arasında Halife Osman'a ve Mekke'deki Kureyş rejimine karşı kin büyümüştü. 656 yılında hac mevsimi sırasında Osman öldürüldü. Bu olayı takiben 656 ila 661 yıllarında Suriye'de halife ilan edilen Muâviye, Muhammed'in damadı ve Medine'deki yönetici Ali ile Arap halkları arasındaki egemenlik için savaştı. İlk fitne olan iç savaş Romalılara toparlanmaları, harap olmuş kasabalarını ve şehirlerini yenilemek ve tekrar müstahkem hale getirmek için kısmi bir zaman tanıdı. Bunun da ötesinde Muâviye, Romalılara sembolik yıllık haraç ödemeyi bile kabul etti. Bu molayla Konstans ilgisini Balkan eyaletlerine çevirdi ve yarımadaya yerleşen Slavlara karşı cezalandırıcı bir sefer başlattı. Konstans başarılıydı ve yedi bin Slav savaş esirini Küçük Asya'nın yıkıma uğramış bölgelerine taşıdı ve pek çoğunu imparatorluk ordusuna aldı. 659 yılında Konstans iki genç oğlu olan Herakleios ve Tiberios'u *augustus* rütbesine yükseltti. Bundan kısa süre sonra onları kendilerinden on yaş büyük olan en yetişkin oğlu Konstantinos ile Konstantinopolis'te bıraktı ve Hamazasp Mamikonian başta olmak üzere prenslerden bağlılık yemini almak üzere Armenia'ya yürüdü. Konstans, Armenia'nın ötesine, geleneksel olarak Sâsânî hâkimiyet alanı içerisinde sayılan Transkafkasya Iberia'ya da (Gürcistan) gözlerini dikmişti. Yezdicerd tarafından yetiştirilen Iberia Prensi Iuansher şimdi "ilk *patricius*" rütbesiyle bir Roma müttefiki olarak tanınmıştı. Konstans ona Kutsal Haç'ın değerli bir parçasıyla birlikte "tüm doğu halklarının kralı" unvanını verdi. Bu, Konstans'ın saltanatının en yüksek noktasıydı. Doğu kanadını güvene aldığından emin olan Konstans batıya gözlerini dikmişti.[43]

42 Hoyland, *Seeing Islam*, s. 74–8; W. Kaegi, *Muslim Expansion and Byzantine Collapse in North Africa* (Cambridge, 2010), s. 87–9, 261–5. "Gösteri denemeleri" kaynakları için bakınız: Howard-Johnston, *Witnesses to a World Crisis*, s. 157–62.

43 Howard-Johnston, *Witnesses to a World Crisis*, s. 117–20, 481–7. John Haldon, Slav nüfusunun "Küçük Asya'nın nüfus yapısının oluşumundaki daha geniş bir değişikliğin bir parçası olduğunu… ve eyaletlerdeki imparatorluk güçlerinin askere alınması ve muhafazasında önemli değişikliklere işaret ettiğini" öne sürmektedir. Bakınız: John Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, s. 56.

Transkafkasya'dan dönüşünden sonraki yıllarda Konstans, Balkanlara ve Yunanistan'ın içlerine bir ordu yürüttü. Bir daha başkente dönemeyecekti. Atina'dan yola çıkan imparator, 662 yılının sonbaharında Tarentum'da karaya ayak bastı. Napoli'de kışladı ve 663 yılının temmuz ayında Roma'yı ziyaret etti. 476 yılından beri şehre ayak basan ilk Roma imparatoruydu. Papa ve kilisesi için bir hediye getirmiş fakat Sicilya'daki Siraküza'dan, yönetme emelinde olduğu daha sonraki seferlerini finanse etmek için altın ve gümüş hazinelere el koyarak daha fazlasıyla ayrılmıştı. Konstantinopolis'ten uzak kalmayı tercih etmesinin iyi nedenleri olmasına rağmen Konstans'ın imparatorluk sarayını kalıcı olarak Siraküza'ya taşımaya niyetlenmesine inanmak için ortada bir neden yoktur. Belki de başarısız bir darbe girişiminden sonra kendi kardeşi Theodoros'u yakınlarda ölüme göndermişti. Sicilya, Muâviye'nin Ali'ye karşı zaferinden sonra 662–663 yıllarında Anadolu'nun içlerine başlayan Arap akınlarından uzak bir mesafede bulunuyordu. Tahıl ve vergileriyle birlikte zengin bir adayı elinde tutmak imparatorluk için hayatiydi. Aynı zamanda Batı imparatorluğu'nun enerjilerini Kuzey Afrika'nın savunmasına doğru yöneltmek için ideal bir merkezdi. Siraküza'ya varışını müteakip Konstans kısmen zorla çalıştırılan bir iş gücüyle yeni bir donanmanın inşa edilmesini emretti ve düşmanını taklit ederek oldukça yüksek toprak ve cizye vergileri topladı. O kadar sevilmiyordu ki hiçbir kaynak bu dönemde ulaştığı başarıları nakletmez, yalnızca dayatmalarını ve başarısızlıkları aktarır. Bu sırada Küçük Asya'nın içlerine yapılan akınlar yıllık bir olay haline gelmişti. Yağma ve prestij kazanmak, ekonomik faaliyeti bozmak ve Roma ordusunun savunma becerilerini yıkmak için tasarlanıyordu bu akınlar. 664 yılında bir Arap ordusu Smyrne'ye kadar yürüdü ve daha sonra ilk defa Anadolu'da kışladı. 665 yılında Konstans'ın Kafkasya'daki düzeni dağıldı ve Arap egemenliği bir kez daha tanındı. 667 yılında Malatya'daki bir Romalının isyanından yararlanan Muâviye'nin oğlu Yezîd tarafından liderlik edilen büyük bir Arap kuvveti, savaş esirleri aldıkları Khalkedon'a kadar yürümüşlerdir. Sonrasında 668 yılının baharında Yezîd Konstantinopolis'i kuşatmış fakat ordusu içerisinde hastalık yayılınca geri sürülmüştür. Amorion üzerinden dönen Yezîd daha sonra bir gece şehre tırmanan ve "5,000 Arap'ın tamamını kılıçtan geçiren ve onlardan birini sağ bırakmayan" bir Roma ordusu tarafından baskına uğratılan büyük bir garnizonu şehrin içinde bırakmıştır. Romalılar bu

zaferin keyfini çıkarmışlardı fakat bu geçici bir moral desteğiydi. Arap saldırıları karadan ve denizden devam etti.[44]

Roma topraklarını yağmalarlarken bile Muâviye Filistin'deki kutsal mekânları ziyaret ederek, Hristiyan tebaasına karşı yeni ve hayırsever bir imaj yarattı. Kendisini varoluşsal başka bir savaş peşinde koşan soğuk bir Hristiyan hükümdara alternatif olarak sunan Muâviye, iş birliğiyle Konstans'ı öldürme ve uzlaşmaya ulaşmayı öneren Kafkasya ve Transkafkasya'dan gelen elçilerle bir Roma delegasyonunu kabul etti. Planı önermek ve Muâviye'ye sadakatini sunmak için Damaskos'a giden Iuansher elli iki at, bir fil ve bir de papağan olmak üzere cömert hediyeler aldı. Aynı yılın sonlarında Iberia'daki mekânına dönen Iuansher, yakın bir adamı tarafından öldürüldü. İki ay önce, 15 Temmuz 669 tarihinde, Konstans da saçını yıkarken sabunlu kafasına ağır bir kovayla vurularak öldürülmüştü. Muâviye saray mensuplarının korku ve umutlarını kullanarak, bir mevsimde iki Hristiyan hükümdarı ortadan kaldırmıştı. Hepsi çoktan *augustus* olan Konstans'ın üç oğlu Konstantinopolis'te tanındılar. Fakat Konstans'ın komutası altındaki Roma kuvvetleri bir Ermeni *patricius*u olarak Mzez'i öne çıkardılar.[45]

Nikephoros, bunların hiçbirisinden bahsetmez. *Kısa Tarih* isimli eseri ancak Konstans'ın ölümüyle yeniden ortaya çıkar. Nikephoros'un Konstans'ın uzun saltanatını karartması ve Theophanes'teki üstünkörü kapsama, bu dönem için Konstantinopolis merkezli hiçbir kaynağın sekizinci yüzyıl sonlarında hayatta kalmadığını önerir. Piskoposluğa hızlandırılmış terfisinden önce yüksek rütbeli bir bürokrat olan Nikephoros'un imparatorluk ve piskoposluk arşivlerine erişimi vardı fakat bu arşivlerde yararlı hiçbir şey bulamamış gibi görünmektedir. Benzer şekilde Muâviye ile savaşa ilişkin Theophanes'ten alınan bilgilerin bulunduğu gizli bir imparatorluk derlemesi olan onuncu yüzyıldan *De Administrando Imperio*'daki düzinelerce belge içinde de kaynak bulunmamaktadır.

44 Theophanes AM 6159, çev. Mango ve Scott, s. 488–90. 668 yılındaki kuşatma ve II. Konstans'ın Siraküza'daki ölümünü kuşatan olaylar için bakınız: M. Jankowiak, "The first Arab siege of Constantinople", *Travaux et mémoires* 19 (2013), 237–320.

45 Howard-Johnston, *Witnesses to a World Crisis*, s. 108–13, 224–5, 488–92. Muâviye'ye gönderilen elçilik heyetine ve günümüze değin gelemeyen ve İngilizce literatürde "*History to 682*" olarak anılan ve daha sonra şu esere dâhil edilen kaynağın önemi için Movses'in şu kitabına müracaat ediniz: *History of the Caucasian Albanians*.

Konstans'ın saltanatı ve başarıları arşivlerden ve dolayısıyla tarihsel kaynaklardan çıkarılmışsa, bu kesinlikle monotheltismos itikadını ısrarla teşvik etmesinden, Martinus ve Maksimos'a acımasız muamelesinden kaynaklanıyordu. Bu eylemler, Konstans'ın Batı kaynaklarındaki kapsamının evrensel olarak düşmanca olmasına önayak olmuştu. Konstans'ın İslâm ile olan varoluşsal savaşını dedesi Herakleios'unkiyle aynı şekilde tasvir etmesini ve Konstantinopolis'te okunmak üzere düzenli olarak gönderiler salmasını tahayyül etmek kolaydır. Konstans'ın onu kiliselerden uzaklaştıran ve gücünü baltalamaya çalışan acımasız bir düşmana karşı haç işareti altında kazanılan zaferleri kutlamak için kendi Pisidialı Georgios'unun olduğunu bile varsayabiliriz. Konstans haçı tutar şekilde kendisini tasvir eden sikkelerine ilk Yunanca şu yazıtı yazmıştı: "Bununla fethet" Gerçekten de materyal ve nümismatik kanıtlar aktif bir yönetici olduğunu, Araplarla savaşmaya niyet ettiğini ve Roma topraklarını savunduğunu önermektedirler. Suriye–Filistin kıyı şehirlerinin kontrolü saltanatı boyunca dengedeydi ve Antakya'nın kuzeyindeki dağlık topraklar Mardaitai olarak bilinen kaçak köleler de dâhil olmak üzere haydutlarla doluydu. İslâm'ın zaferi kesinlikle orada ve daha kuzeydeki Kafkasya'da kaçınılmaz değildi. Konstans, Armenia ve ötesinde nüfuz sahibi oldu ve Herakleios gibi uzakta müttefikler yetiştirdi. Konstans, dedesi gibi sefere çıktı. Anadolu üzerinden Suriye, Mezopotamya ve Armenia'ya yürüdü ve daha sonra birliklerini Balkanlardan İtalya ve Sicilya'ya götürdü. Kuzey Afrika'nın savunulması ve Mısır'ın tekrar ele geçirilmesine gözünü dikmişti. Yürütülen arkeolojik kazılarda imparatorluğun her yakasında sikkeleri gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu Ankyra (modern Ankara) ve Kıbrıs örneklerinde olduğu gibi askerî ödemeler ve erzak temininin yanı sıra surların inşasının tarihlendirilmesi için de kanıt teşkil etmektedir. Sonuç olarak Herakleios, daha sonra gelenler başarılarının kaydını yok etmeye daha az teşvik eden monotheltismos itikadını benimsemeden önce, en büyük zaferlerini kazandığı için şanslıydı.[46]

46 *De Administrando Imperio*, ed. Moravcsik, çev. Jenkins, s. 84–93. Sikkeler için bakınız: D. Woods, "The proclamation of peace on the coinage of Carthage under Constans II", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 57 (2017), 687–712. Jankowiak, "The first Arab siege", 308–9 II. Konstans'ın öldürülmesini 668 yılının haziran ayına tarihlendirir ve bu cinayeti Yezîd'in Konstantinopolis'i kuşatması bağlamına yerleştirir. Tam bir tarihlendirme sağlayan tek kaynak *Liber Pontificalis*'tir. Bu kaynak içerisinde öldürülme tarihi 15 Haziran 669 olarak verilir.

IV. Konstantinos ve II. Ioustinianos, Leontios ve III. Tiberios (Apsimar)

Muâviye'nin hedefi artık Konstantinopolis'i ele geçirmekti. Kuzey Afrika'ya geçişi kısıtladı ve Cerbe Adası'nı henüz alan donanmasını Ege Denizi'ne doğru götürdü. 670–671 yılına değin donanması Kyzikos'u ele geçirdi ve Konstantinopolis'e yaklaşımları kontrol etti. Bütün bunlar, IV. Konstantinos komutası altındaki bir Roma donanması Mzez'i devirmek ve Konstans'ın kuvvetlerinin komutasını almak için Siraküza'ya gittiği esnada gerçekleşti. Konstantinos'un Hellespontos'un Arap ablukasını aşmak için gemilerini karadan yürüterek antik Pers Kralı Kserkes'i taklit ettiğine ilişkin bir hikâye dolaşmaya başlamıştı. 672 yılında yazları ve kışları Konstantinopolis civarına akın düzenleyen bir Müslüman filosu Smyrne'de kuruldu. Fakat IV. Konstantinos, babasının yeni donanmasıyla müttefik olarak dönmüştü ve başkenti savunmak için hazırlanmıştı. 674 yılında Muâviye gemilerini Konstantinopolis'e karşı gönderdi. Büyük bir baskı altında savunma verildi ve güçlü bir Roma karşı saldırısıyla Araplar gerisin geriye sürüldü. Belirleyici unsur muhtemelen çeşitli reçinelerle karıştırılan ham petrolden oluşan, ısıtılan ve bir pompa aracılığıyla düşman gemilerine püskürtülen ve püskürtüldüğü noktada ateş alan Araplar için kötü şöhretli "Yunan Ateşi" idi. Bu büyük Roma zaferi donanmanın askerî meselelerde oynamaya başladığı eşi görülmemiş baskın rolünü vurgulamıştı.[47]

Nikephoros ve Theophanes'in her ikisi de bu noktada aynı kayıp kaynağı kullanmışlardır –ki bu Konstantinopolis'te yıllarca süren bir deniz ablukasını önermektedir. Fakat bunun bir kurgu olduğu ve 674 yılının daha fazla ve sonrasında daha az başarılı akınlarla işaretlenen uzun bir dönem boyunca Müslüman donanması için en aşağı nokta olduğu açıktır. Bu sırada Romalılar, Kuzey Suriye'deki yerel Hristiyan direnişini harekete geçiren ve Mardaitai olarak adlandırılan kimselerin dikkatlerini Amanos Dağları'ndan Suriye'ye ve dahi "Kudüs'e kadar" çeviren karşı bir saldırı başlatmışlardı. Muâviye kalıcı bir barış talebinde bulundu ve Romalılara 3,000 *solidus*, elli serbest mahkûm ve elli attan müteşekkil simgesel bir haraç ödemeyi kabul etti. Bu haraç otuz

47 Jankowiak, "The first Arab siege", 316–17, 318–19, 674 yılında gerçekleştirilen kuşatmayı eler ve II. Konstans'ın yeni donanmasının Konstantinopolis'e varışından sonra Roma toparlanmasını ön plana çıkarır.

yıl boyunca her yıl ödenecekti. 680 yılında, anlaşmadan kısa süre sonra Muâviye öldü. İlk Emevî halifesi oğlu I. Yezîd'in tahta geçişini hazırlamıştı fakat buna kalıtsal hilafete karşı çıkan pek çok kişi ve Muâviye'nin son aşağılanmasına tanık olan ötekiler muhalefet etmişlerdi. Mekke ve Medine'deki muhalefet *şura* tarafından halife seçimini ve halifenin Kureyşliler arasındaki bir liderler meclisi tarafından yapılmasını savunan Zübeyir civarında yankı buldu. İkinci ve üçüncü Emevî halifeleri olan Yezîd ve oğlu II. Muâviye'nin her ikisi de 692 yılında sona erecek ikinci fitne olarak adlandırılan bir iç savaşın başında öldürüldüler. Dördüncü halife olan Marvân, yerine oğlu Abdülmelik gelmeden önce bir yıl hüküm sürdü. Ancak imparatorluğun Balkan eyaletleri hâlihazırda yeni tehditler ile yüz yüze geldiği için Konstantinopolis'te soluklanmak için pek az zaman vardı.[48]

Selanik'e yönelik Slav tehdidi 670 yılı dolaylarında yeniden canlandı ve belki de şehrin iki defa kuşatılması püskürtüldü. 680 yılında Tuna'nın kuzeyine yerleşen ve Bulgarlar (*Boulgaroi*) olarak adlandırılan bir Türk kabilesi nehri geçti. Kim olduğunu bilmediğimiz bir Asparuh komutası altında Varna yakınlarına yerleştiler. Bu sebeple "Yedi Kabile olarak anılan komşu Slav halklarına boyun eğdiler." Bu dönemdeki anlatılar, Asparuh'u Karadeniz'in kuzey topraklarından Bulgarları uzaklaştıran ve hem Avarlara hem de Hazarlara karşı direnen Kubrat'ın beş oğlundan biri olarak anar. Nikephoros yanlış şekilde Kubrat'ın yükselişini "batıda ölen Konstantinos'un saltanatına" (yani, Konstans'ın) tarihlendirir. Fakat bu Herakleios'u destekleyen ve *patricius* rütbesini alan Kubrat ile aynıydı. Nikephoros, Bulgar işgalini şans atfeder ve daha önce imparatorun otoritesini tanıyan Slavları boyun eğdirmek için hızlıca harekete geçtiklerini kaydeder. İki yüzyıldır kaydedilen varlıklarına rağmen Slavlar, tutarlı bir yönetim biçimi oluşturmamışlardı. Fakat bunun aksine Bulgarlar, Bizans'ın Haimos (Balkan) Dağları ve Tuna Nehri arasındaki Balkanların, kuzeyini yeniden ele geçirme teşebbüslerine üç yüzyıldan fazla bir zaman direnebilecek küçük bir imparatorluk kurmuşlardı. Asparuh, Slavları sınır muhafızları olarak hareket edebilecekleri stratejik alanlara nakledererek, Roma politikasını taklit etti. Trakya'ya yönelik tehditlerini etkisiz hale getirmek için Konstantinos haraç ödemeye razı oldu ve işgallerini tanıdı. Nikephoros 811 yılında (yani, kendi piskoposluk döneminde)

48 Theophanes AM 6169, çev. Mango ve Scott, s. 495–6. Mardaitai için bakınız: *ODB*, s. 1297.

yine Nikephoros olarak adlandırılan imparatorun Bulgar Hanı Krum'un ellerinde ölümüyle sonuçlanan Bulgarların antik Moisia'yı işgalinden pişman olmak için her nedene sahipti.[49]

680 yılının kasım ayında, Üçüncü Konstantinopolis Konsili toplandı. On ay sonra vardığı sonuçla monotheltismos itikadını mahkûm etti. Doğuda ikamet eden çok büyük sayıdaki monofizitler artık Müslüman yönetimi altında yaşıyorlardı ve tek bir beşerî–ilahi irade etrafındaki uzlaşmanın değeri artık Herakleios ve Konstans'ın vârisi için açık değildi. Konsilin pek çok oturumuna başkanlık eden IV. Konstantinos, yeni bir Markianos ve yeni bir Ioustinianos, ayrıca sapkınların yıkıcısı olarak selamlandı. Konstantinos'un durumu hiç bu kadar iyi görünmemişti. Küçük erkek kardeşleri Herakleios ve Tiberios'u mirastan yoksun bırakmak ve genç oğlu Ioustinianos'u yükseltmek için fırsattan yararlandı. Bir Roma ordusu kardeşlerin eski haline getirilmesi ve Konstans'ın yerleşimine saygı gösterilmesini talep ederek Khalkedon'a yürüdüğünde, Konstantinos kardeşlerinin burunlarını yönetmeye uygun görünmemelerini sağlamak için kestirdi. İsyanın liderleri yakalanıp idam edildi ve Konstantinos'un otoritesi sağlamlaştırıldı. 684 yılında ordusunu Kilikia'ya götürdü ve Kuzey Suriye'yi işgal tehdidinde bulundu. Mervân ve Abdülmelik'i geri çekilmeye ve haraç ödemeye zorladı. Fakat bir yıl içerisinde Konstantinos, otuz beş yaşında öldü. Hiçbir kaynak ölüm nedenini aktarmaz.[50]

Konstantinos'un yerine on altı yaşındaki oğlu II. Ioustinianos geldi. Saltanatı babasının ve dedesininkinden daha kapsamlı bir alanı içermektedir fakat hem Nikephoros hem de Theophanes tarafından kullanılan kayıp önemli bir kaynağın (İngilizce literatürde *History to 720* olarak adlandırılır bu kitap) perspektifi tarafından renklendirilir.[51]

49 Nicephorus, 36, çev. Mango, s. 88–91. Ayrıca bakınız: P. Stephenson, ""About the emperor Nikephoros and how he leaves his bones in Bulgaria": a context for the controversial Chronicle of 811", *DOP* 60 (2006), 87–109.

50 Nicephorus, 37, çev. Mango, s. 90–93; Theophanes AM 6176–7, çev. Mango ve Scott, s. 503–4; Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, s. 66–70.

51 James Howard-Johnston *History to 720* olarak adlandırılan eseri tanımlar ve bu eseri "retorik bir dışa vurum, yani bir *psogos* olarak görüp" Ioustinianos'un "olması gerekenden daha siyah bir portre" çizdiğini öne sürer. Hem James Howard-Johnston hem de Warren Treadgold yazarı *patricius* Traianus olarak tanımlarlar. *Patricius* Traianus'un "kesik burunlu Ioustinianos zamanında kariyer yaptığı" ve "katı bir Hristiyan ve Ortodoks olduğu" söylenmektedir. Edessalı Theophilos'un

Tahta çıkmasından kısa süre sonra Ioustinianos, General Leontios komutası altında bir sefer kuvvetini kısıtlamalar olmadan çalıştığı ve büyük bir vergi geliri topladığı Armenia ve Transkafkasya'ya gönderdi. Bu bölgelerdeki Roma hareketleri Araplarla yapılan anlaşmayı tehdit etmiyordu ve Abdülmelik etkin bir şekilde şu âna kadar kuzeye cevap veremiyordu. Bu yüzden misilleme olarak büyük şehrin henüz tam olarak ilhak edilmediğini öne sürerek "Kirkesion'u işgal etti ve Antakya'ya boyun eğdirdi." Halifenin durumu, 685 yılında Hazarlar Transkafkasya'ya yıkıcı bir işgal başlattığında oldukça kötü bir hale geldi. Bu işgal Batı Türklerinin bir zamanlar Sâsânîlere karşı oluşturduğu gibi Müslüman pozisyonu için de benzer bir tehditti. Ioustinianos ve Abdülmelik arasında Romalıların lehine çok daha avantajlı olan hükümlerle yeni bir anlaşma yapıldı. 1,000 *solidus*, bir özgür savaş esiri ve *hergün* bir at ödenecekti. Buna ilaveten Abdülmelik Kıbrıs, Armenia ve Iberia'nın vergi gelirlerini Romalılara devredecekti. Ioustinianos karşılığında kaynaklarımızın Homerosçu bir dilde "tunç duvar" olarak bahsettiği Mardaitai isimli isyancı savaşçıları geri çekmeye razı olmuştu. Kimileri nüfuz nakil politikasının bir parçası olarak uzak topraklara tekrar yerleştirildiler ve yerel askerî birliklere dâhil edildiler. 687 yılında II. Ioustinianos, Bulgarlarla olan anlaşmasını bozarak Bulgarlara ve Slavlara karşı bir sefere önderlik etti. İmparatorun Konstantinopolis'ten Selanik'e değin tüm yolda savaşmak zorunda kalması gerçeği, Balkanlardaki imparatorluk otoritesinin tamamen yıkıldığını ortaya koymaktadır. Babasını taklit eden Ioustinianos, büyük miktarda Slav tutsağı eyalet ordularında görevlendirildikleri Küçük Asya'ya nakletti. Fakat kısa süre sonra göreceğimiz gibi olaylar imparatorun onların sadakatlerini yönetemediğini ve askere alınanların çoğunun Ioustinianos'un başlattığı Araplara karşı bir sefer sırasında isyan ettiklerini kanıtladı.[52]

---

gözden geçirilen eseri Yunanca olmayan ana kaynak olarak kalmaktadır. Bakınız: Howard-Johnston, *Witnesses to a World Crisis*, s. 259, 299–307, Cyril Mango tarafından Nikephoros ve Theophanes'te yapılan bir doğrulamayı geliştirir. Bakınız: Mango, Nicephorus, s. 15–17, ve Theophanes, çev. Mango ve Scott, s. lxxxvii-xc. Bakınız: W. Treadgold, "Trajan the Patrician, Nicephorus, and Theophanes" içinde: D. Bumazhnov vd., ed., *Bibel, Byzanz und christlicher Orient* (Leuven, 2011), s. 589–621.

52 Theophanes, AM 6176–80, çev. Mango ve Scott, s. 503–8; Nicephorus, 38, çev. Mango, s. 92–5.

Ioustinianos, Büyük Saray'ın içindeki kubbeli bir kabul salonunda (*troulos*) 691–692 yıllarında bir kilise konsili toplayarak, bitmemiş kilise işleriyle de bizzat kendisi ilgilendi. Toplandığı yere müteakip Trullo'daki Konsil, beşinci (553) ve altıncı (680) ekümenik konsillerin işlerini tamamlama görevi olduğu için çok daha sonraları Quinisext (*penthekte*) Konsili olarak da adlandırılmıştır. Hakkında hüküm verilen, tartışılan pek çok husus arasında İsa'nın mecazi olarak değil fakat beşerî formunda tasvir edilmesi gerektiğine karar verilmiştir.

> Şimdi resimlerde bile tüm insanların gözleri önünde kusursuzluğu temsil etmek için dünyanın günahlarını üzerine alan kuzumuz Tanrı İsa'nın bu andan itibaren imajlarda bile antik kuzu yerine beşerî karakterinde tasvir edilmesini emrediyoruz. Bu figür vasıtasıyla söz olan Tanrı'nın insanlığının ağırlığını göz önüne koyuyoruz ve bedendeki yaşamını, çilesini ve kurtarıcı ölümünü ve sonra bundan dünya için kurtuluşunu hatırlamaya yöneltiliyoruz.

Ioustinianos hızlı bir şekilde insan biçimindeki İsa'nın bir resmini "İsa Mesih, Kralların Kralı" (Figür 23) yazıtı altında, imparatorun portresi sikkenin arka yüzüne gelecek şekilde sikkelerine yerleştirdi. Bu ilk defa oluyordu. Aynı zamanda Abdülmelik sikkelerinden tüm figürel resimleri kaldırdı ve lejantları kaligrafiyle değiştirdi. Müslüman yönetimi altındaki Hristiyan mekânlarından haçların ve ikonların kaldırılması yoğunlaştı. Burada figürel resimler hususunda İslâmi öğretisindeki değişiklikleri ve portrelerin yokluğuna tekabül eden resmî bir anikonizm politikasının uygulamaya konduğunu tespit edebiliriz.[53]

Abdülmelik ile savaşı yenilemek için Ioustinianos bilerek 677–678 yılında kurulan anlaşmayı bozdu ve 686 yılında yeni bir anlaşma yaptı. Gösterdiği neden, bilhassa Mesih'in tanrısallığını reddeden yazıtlarla basılan sikkelerle, yıllık haracı ödeyen halife tarafından kışkırtılmasıydı.

53 Mango, *Art*, s. 123, 139–40; *Theophilus of Edessa*, trans. Hoyland, s. 190–91: "The Arabs began to strike gold, silver and copper coins with no images on them, just letters alone." Ayrıca bakınız: S. Griffith, "Images, Islam and Christian icons: a moment in the Christian/Muslim encounter in early Islamic times" içinde: P. Canivet ve J.-P. Rey- Coquais, ed., *La Syrie de Byzance à l'Islam, VIIe-VIIIe siècles* (Damascus, 1992), s. 121–38.

Figür 23: İsa'yı "Kralların Kralı" olarak gösteren II. Ioustinianos'un altın sikkesi (solidus), Metropolitan Museum of Art.

Öyle görünmektedir ki Ioustinianos halifenin Mesih'in imajını sergileyen Roma sikkelerini kullanmasını talep ediyordu. Bir diğer kışkırtma da Ioustinianos'un Kıbrıslılara, Kıbrıs vergilerinden Araplara paylarını ödememelerini emretmesi ve Kıbrıslıları Kyzikos yakınlarına yerleştirmek amacıyla adanın kısmi olarak tahliyesini başlatmaktı. Araplar Ioustinianos'un onları çatışmayı yenilemeye teşvik ettiğinin farkındaydı fakat "savaşı tercih ettiğini belirtince, yazılı barış anlaşmasını yüksek bir sancağa koydular ve ileri taşınmasını emrettiler."

Savaş başladığında, Ioustinianos'un "silahlandırdığı ve Seçilmiş Halk olarak isimlendirdiği" Slavlardan oluşan bir birlik kaçtı. Mağlup olan Ioustinianos, karşılığını Slavların karılarını ve çocuklarını öldürerek verdi. Romalılar ertesi yıl bir kez daha yenildiğinde, Armenia Arap otoritesinin altına tekrar düştü ve Slavlar Roma topraklarına gerçekleştirilen saldırılar için kullanıldılar.[54]

Ioustinianos muhalif *History to 720* ve hemen sonra hem Nikephoros hem de Theophanes tarafından, özellikle Araplarla olan barışı terk etmesi hususunda "yönetim işlerinde aptallığı" ile yargılanır. Fakat nüfus nakil politikası, Arap saldırılarının yükünü çeken bölgeleri canlandırmak için girişilen imparatorluk siyasetinin bir devamıydı. Küçük Asya'nın harap olan toprakları imparatorluğun en üretken toprakları arasındaydı. Onları yeniden zirai uygulama altına almak, büyük oranda küçülen devletin canlanması için hayatiydi. Aynı zamanda özel birlikler, bölgesel ordulara ve donanmaya dağıtıldılar. Georgios

54 Theophanes, AM 6183–6, çev. Mango ve Scott, s. 509–14; Nicephorus, 38, çev. Mango, s. 94–5.

isimli bir memur tarafından 694–695 yılında basılan kurşun bir mühürde, savaş tutsağı Slavların Küçük Asya ve Anadolu'ya iaşeleri için materyal kanıt vardır. Bu mühürler Slavların yalnızca Bithynia'ya değil, aynı zamanda daha uzaktaki Kappadokia, Karia ve Lykia'ya yerleştirildiklerini göstermektedir.[55]

Öyle görünmektedir ki Ioustinianos eskiden ünlü bir general olan ve "bir suçlama neticesinde üç yılını hapiste geçiren" Leontios dâhil düşmanlarını hapsederek ordudaki muhalefeti bastırmıştır. Leontios serbest bırakıldığında, başarılı bir darbe gerçekleştirmiş ve "altı ilâ sekiz yıldır hapis yatan, çoğu asker sayısız cesur adam grubundan" oluşan öteki mahkûmları serbest bırakmıştır. Ioustinianos'un piskoposun ve Leontios'a katılan diğer vatandaşların öldürülmesini emrettiği dedikodusu yayılmıştı. "Tüm kalabalık Ioustinianos'un kemikleri çıkarılsın! diye bağırıyorlardı… Ioustinianos'u *Sphendone*'dan hipodroma getirdiler ve burnunu ve dilini kestikten sonra Kherson'a sürdüler." Leontios, imparator yapılmıştı. Kuzey Afrika'yı kaybedecek kadar uzun bir hükümdarlık sürdü. 697 yılında Kartaca, hemen sonrasında ise Leontios'un kendisi düştü. Kartaca'yı savunmak için gönderilen donanma, denizcilerin amirallerini öldürdükleri ve astı Apsimar'ı imparator ilan ettikleri Girit'e geri çekilmişlerdi. Apsimar, Konstantinopolis'e yelken açtı ve Haliç'in karşısındaki Sykai'de demirledi. Bir süre sonra ve hatta veba bir kez daha şehri vurduğunda, Blakhernai'deki kapıların anahtarlarının emanet edildiği kimseler arasında destekçi buldu. Konstantinopolis içerisindeki antik ve aktif bir vakıf olan Dalmatos Manastırı'na hapsedilmeden önce, Leontios'un burnu kesilmişti. Apsimar imparator ilan edildi ve III. Tiberios ismini aldı.[56]

Kaynaklarımız tarafından Ioustinianos'un zalim saltanatında bir ara olarak değerlendirilen Leontios ve Apsimar'ın iktidarda olduğu on yıllık döneme ilişkin oldukça az bilgi muhafaza edilmiştir. Apsimar, Kuzey Afrika'nın tekrar ele geçirilmesi için girişimde

55 Hendy, *Studies*, s. 626–34. Tüm dönem için bakınız: J. Haldon, *The Empire that Would not Die: The Paradox of Eastern Roman Survival, 640–740* (Cambridge, MA, 2016).

56 Theophanes, AM 6187–90, çev. Mango ve Scott, s. 514–18; Nicephorus, 40–41, çev. Mango, s. 94–101. Yalnızca Theophanes, Ioustinianos'un dilinin kesilmesinden bahseder. Yalnızca burnundan bahseden ilgili kaynaklar için bakınız: *Theophilus of Edessa*, çev. Hoyland, s. 190.

bulunmamıştır fakat kardeşi Herakleios –bu kesinlikle esas ismi değildi– Anadolu'nun kuvvetli bir savunmasını gerçekleştirmiş, hatta Arap sahasına baskı uygulamış ve Samosata bölgesine akın yapmıştır. Abdülmelik buna cevaben Kilikia'da Mopsouestia'yı yeniden inşa etmiş ve garnizon haline getirmiştir. Küçük Asya'nın içlerine akıncı ordular göndermeye devam etmiş fakat Kilikia'yı sınır olarak görmekle yetinmiştir. Kıbrıs'taki yönetim yapısına saygı duyuluyordu ve Kıbrıslılar Kyzikos'tan adalarına tekrar geri gönderilmişlerdi. 703 yılında Ermeniler isyan etmek için şevklendirilmişlerdi fakat Abdülmelik'in kardeşi Muhammed ibn Marvân'ın ordusu tarafından ezilmişlerdi. Öyle görünmektedir ki 704 yılında Herakleios Kilikia'da birkaç önemli zafer kazanmıştı. Ancak bir sonraki yıl kardeşi güçten düşmüş ve Ioustinianos tekrar iktidara gelmişti.[57]

Sürgünü sırasında Ioustinianos Kherson'dan kaçtı ve Kırım Yarımadası'nın daha kuzeyindeki Doros'ta bulunan Hazar kağanın sarayına gitti. Dilsiz olmasına rağmen inandırıcı olarak kaldı ve kısa süre sonra Theodora ismini alan kağanın kız kardeşiyle evlendi. Fakat hemen sonrasında güneye kaçtı. Apsimar, hediyeler ve vaatlerle kağana yanaştı. Bunun karşılığında Ioustinianos, Kubrat'ın torunu Bulgarların yöneticisi Tervel'e hediyeler gönderdi ve sözler verdi. Ioustinianos ve Tervel, Konstantinopolis surlarının önünde birlikte ordugâh kurdular fakat Apsimar çoktan kaçmıştı. Valens Su Kemeri'nden şehre giren Ioustinianos, "kemiklerini kazın" diye bir çığlık attı ve tahtını geri kazandı. Hemen sonra düşmanlarını yakalamaya ve ortadan kaldırmaya başladı. Herakleios ve yoldaşları Trakya'dan getirilmişler ve kara surlarına çivilenmişlerdi. Apsimar şehre geri getirildi ve Leontios ile hipodromda zincire vurularak gezdirildi. İki eski imparator Ioustinianos'un ayaklarına atılırken, imparator oyunları izliyordu. Ioustinianos boyunlarını çiğnerken, halk "ayaklarını engerek yılanına ve şahmerana bastın ve aslanı ve yılanı ezdin" diye bağırıyorlardı. Kynegion'da başları kesildi. Altı yıl sonra, 711 yılında, Ioustinianos'un başı bir askerî darbe sonrasında kesildi.[58]

57 Theophanes, AM 6191–5, çev. Mango ve Scott, s. 518–20; *Theophilus of Edessa*, çev. Hoyland, s. 192–6.

58 Theophanes, AM 6196–8, çev. Mango ve Scott, s. 520–24; Nicephorus, 42, çev. Mango, s. 100–105. Hipodromdaki ilahi şuradan alınmıştır: Mezmurlar 90 (91):13.

Ioustinianos'un ikinci saltanatı daha çok ilki gibi nispeten tam olarak bir dizi ihanet ve yanlış adım olarak tasvir edilmiştir. Bulgaristan'a dönmeden önce Tervel, Ioustinianos'un *caesar*ı ilan edilmişti. Bir müddet sonra Ioustinianos'un Hazar karısı *augusta* olarak taçlandırılmak üzere Konstantinopolis'e getirildi. Tiberios olarak adlandırdıkları genç oğlunu getirmiş ve hızlı bir şekilde eş imparator yapılmıştı, belki de Apsimar'ın saltanatının lekesini çıkarmak için. Tiberios, altın *solidus*un arka yüzünde, babasına katıldı. Her ikisi de aynı uzun haçları tutuyorlardı. Ön yüzde genç bir İsa vardı. Bulgarlarla olan anlaşmasını bozan Ioustinianos, 708 yılında Ankhialos'ta aşağılayıcı bir yenilgiye maruz kaldı. 709 yılında Abdülmelik'in oğlu Mesleme komutası altındaki bir ordu Kilikia'nın kuzeyinden Kappadokia'ya girdi. Bir destek birliğini kesin bir şekilde yenerek Tyana'yı kuşattılar ve ele geçirdiler. En nihayetinde Ioustinianos Hazarlara döndü ve Kherson'u ele geçirmek için Karadeniz'e bir donanma gönderdi. Armadası "senatörlerin, sanatçıların, sıradan insanların ve şehirde yaşayan tüm memurların gayretiyle bir araya getirilen her türden gemiden – *dromon*lar, *triereis*ler, nakliye gemileri, balıkçı botları ve hatta mavnalar– müteşekkildi." Fakat herkes görevlerini tamamlayan donanmanın eve dönüş yolunda bir ekim fırtınası tarafından batırıldığını duyunca yaşanan trajediden üzüntü duydular.

Kherson'un yeni atanan valisi Elias orada sürgünde bulunan Ermeni *patricius*un oğlu Bardanes ile derhal isyan etti. "Ioustinianos bunu duyduğunda, annelerinin kucağındaki Elias'ın çocuklarını katletti ve onu bir Hintli ve son derece çirkin olan aşçısıyla evlenmeye zorladı." Bundan sonra başka bir donanma kurdu ve *patricius* Mauros komutası altında kuşatma makineleriyle kuzeye gönderdi. Hazarlar araya girince bir anlaşmaya varıldı ve Mauros isyana katıldı. Adamları Bardanes'i, Philippikos ismiyle imparator ilan ettiler. Philippikos'un zaferinin hikâyesi, Nikephoros ve Theophanes tarafından korunan Ioustinianos trajedisinin sonudur. Her ikisi de Ioustinianos'un eski koruması Elias'ın ellerindeki ölümünü nakledeler. IV. Konstantinos'un dulu Anastasia tekrar ortaya çıkar ve torunu Tiberios'u korur. Çocuk koparılmadan ve "tıpkı şuursuz bir hayvan gibi bıçakla öldürülmeden"

önce, Blakhernai'daki Tanrı'nın Annesi sunağına sıkıca tutunur. Böylece Herakleios hanedanlığı yüz bir yıl önce kurulduğu kadar şiddetli bir şekilde yok edilmişti.[59]

Altıncı yüzyıl boyunca iki büyük Yakın Doğu imparatorluğu olan Romalılar ve Sâsânîler arasında, uzun süre her ikisinin de enerjilerini harici ve dâhili olarak başka yönlere odaklamalarına olanak tanıyan bir denge mevcuttu. Altıncı yüzyılın imparatorları, Roma gücünün restorasyonunu takip ettiler ve göklere çıkardılar. İmparatorluk boyunca büyük oranda inşa faaliyetinde bulunup kiliseler, saraylar, şehir surları ve su kemerleri de dâhil olmak üzere eski yapıları yenilediler. Çağın en önemli mücevheri, sonraki dokuz yüzyıl boyunca Hristiyan imparatorluğun ruhani kalbini teşkil edecek olan Ayasofya, yani Kutsal Bilgelik Kilisesi'ydi. Romalılar, "barbarların" enerjilerini kontrol etmeyi ve yönlendirmeyi öğrenip çoğu zaman onları savaşta mağlup ettiler. Roma ordusu, büyük oranda ve yorucu bir şekilde sefere çıktı. Kuzey Afrika'dan batıya, İtalya'dan Güney İspanya'ya kadar ilerledi. Tuna Nehri'nin kuzeyinde ordugâh kurup savaştılar ve artık aşina oldukları Avarlar ve Slavlar gibi düşmanlarla baş edebilmek için yeni taktikler geliştirdiler. Hristiyan kiliseleri ve onların güçlü kimlikleri piskoposlar ve azizler arasında tartışmalar yaşandı fakat çoğu zaman temel öğreti farklılıkları çözülemedi. Pek çok zaman uzlaşmaya varmayı ya da muhalefeti bastırmayı amaçlayan imparatorluk müdahaleleri tarafından alevlendirildiler. Fakat 600 yılında imparatorluğun doğusundaki hareketli ve huysuz Hristiyan toplulukların yıkımı tahayyül edilemezdi. Yedinci yüzyılın sonuna gelindiğinde ise bu bir gerçekti.

Maurikios'un ölümüyle birlikte jeopolitik durum değişti. Sâsânîler, Romalılara karşı ayaklandı ve her iki tarafta da dinî söylemlerle doldurulan varoluşsal bir savaş patlak verdi. Kaynaklarımız imparatorun şiddet patlamaları ve cahil gafları dışında Phokas'ın saltanatına ilişkin pek az şey söyler. Buna rağmen Roma–Sâsânî savaşının yenilendiği bir zamanda iktidarda bulunuyordu. Antik Çağ'ın bu son büyük

59 Theophanes, AM 6203, çev. Mango ve Scott, s. 527–31; Nicephorus, 45, çev. Mango, s. 106–13; *Theophilus of Edessa*, çev. Hoyland, s. 202–5.

savaşı çeyrek yüzyıl sürdü ve her iki tarafta da artan şekilde dinî retorikle dolduruldu. İslâmi cihat kavramının oluşmasından hemen önceki yıllarda bir kreşendoya ulaşan bir orkestrasyondu bu. Esasen I. Theodosius'tan bu yana ilk defa doğuda kendi birliklerine komuta eden İmparator Herakleios tarafından yürütülmüştü. Herakleios otuz beş yaş dolaylarında imparator haline geldi ve saltanatı belki de hızlıca bitirebilirdi, tıpkı Maurikios ve Phokas'ın saltanatlarında olduğu gibi. Fakat bunun yerine otuz yıllık bir iktidara tutundu ve bir yüzyıl sürecek bir hanedanlık kurdu. Herakleios, Sâsânîlerle girdiği dış savaşları kazandı ancak yeni bir inanç olan İslâm'ı benimseyen Arapları bünyesine katma hususunda başarısız oldu. Herakleios'un vârisleri çok daha başarılıydılar. Arap ilerleyişini durdurdular ve zamanla bu ilerleyişi geri sürdüler. Romalılar, yeni Müslüman imparatorluğunun yöneticiliği için verilen iç savaşlardan yararlandılar fakat aynı zamanda askerî kurumları ve donanma kapasitelerini de geliştirdiler. Bunun da ötesinde Herakleios Hanedanlığı'nın imparatorları Batı Türklerini, Bulgarları ve Hazarları önce Sâsânîlere ve Avarlara daha sonra da Müslüman Araplara karşı Roma yörüngesine çeken bir ittifaklar ağını sürdürdüler. Muhtelif Slavların kapasiteleri hiçbir zaman tam olarak kullanılmasa da Hristiyan Araplar, Ermeniler ve Gürcülerin enerjileri çoğu zaman ortak düşmana yöneltildi. En önemlisi karadan ve denizden muhtelif zamanlarda kuşatılan Konstantinopolis, yabancı bir güce asla teslim olmadı. İmparatorlar ve taht arayışında bulunan kimseler sakatlanıp öldürüldüler ancak imparatorluk yönetiminin kurumları ve kilise ayakta kaldı. Yeni Roma, direndi.

BÖLÜM III

ANTİKİTENİN SONU

X

ANTİK UYGARLIĞIN SONU

700 yılından kısa süre sonra Roma *eksarkhos*u tarafından yönetilen bir şehir olan Ravenna'daki çalışma odasından dışarıya bakan bir coğrafyacı, Roma yolları tarafından birbirine bağlanan, Roma şehirlerinden müteşekkil bir dünya görüyordu. Ravenna'daki koltuğundan kalkmayan kozmograf, tasvirinde dünyanın Avrupa, Asya ve Afrika olmak üzere üç kıtaya bölünen antik ayrımı kullanıyor ve her biri bir kıtaya yerleşen Nuh'un üç oğlunun isimleri gibi ne zaman mümkün olsa Hristiyan motifleri ekliyordu. "Tüm ulusların topraklarını detaylı bir şekilde tasarlıyor ve geçilmez okyanusun büyük dairesinin etrafına yerleştiriyordu." Kozmograf, her biri günün bir saatine karşılık gelen yirmi dört rota tasvir ediyordu. Bu uygulama Roma toprak araştırmasından kaynaklanabilir. Fakat kozmograf, organizasyonunu ilahi açıdan ilham alarak yorumluyordu. Çünkü Tanrı, zamanın geçişini kaydeden gökyüzünde parlak yıldızlar yaratmıştı.[1]

Kozmografın yirmi dört rotası, Hindistan'dan İrlanda'ya değin 5,000'den fazla yer ismini içeriyordu. Çalışması boyunca yer adları sıklıkla tahrif edilmiştir buna rağmen kaydettiği yerleri ve kullandığı kaynakları tanımlamak için büyük çabalar göstermiştir. Kozmografın mesafeleri de yanlıştır ancak dünyayı yazan kozmograf için mesafeleri ölçmekten ziyade bilginin organizasyonunu sağlamaktı amaç. Kozmografın dünyası bir Hristiyan Roma idealidir, arşivlenen ve belki de ezberlenen bilginin bir dünyası. Seyahatten habersizdir. "Hindistan'da doğmadığım gibi İrlanda'da büyümedim" der ve devam eder "ne Mauretania'da dolandım ne Skythia'yı inceledim ne de

1 N. Lozovsky, '*The Earth is Our Book': Geographical Knowledge in the Latin West, ca. 400–1000* (Ann Arbor, MI, 2000), s. 30–31.

dünyanın dört bir yanını ziyaret ettim. Buna rağmen dünyayı anlatan pek çok imparatorun çağlarında yazılan kitaplardan gelen tüm dünyanın alışkanlıklarını ve o dünyanın muhtelif halklarını entelektüel olarak özümsedim." Kozmografın seyahat etmeye ihtiyacı yoktu çünkü gözlemlerini kütüphanesinde bulunan materyallere dayandırabilirdi.[2]

Belki de koltuğundan kalkmayan coğrafyacı kütüphanesinin ötesine geçmeyi göze aldığında, Ravenna'yı ve ithal malların düzenlenip vergilendirildiği ve daha sonra tekrar Kuzey İtalya'ya dağıtıldığı uluslararası ticaret için hareketli bir bağlantı olarak kalan Classe'deki limanını görmüştü. Ravenna'nın şehir surları, 166 hektarı kaplıyordu. Bu surlar, Roma ve hatta Kuzey İtalya'nın idari başkenti olarak yerini alan Milano'nunkinden küçüktü fakat bu alan tamamen inşa edilememiş ya da yoğun şekilde nüfuslandırılmamıştı. Ravenna seçildiği zaman iyi gelişmiş altyapısıyla büyük bir şehir olmaktan ziyade, tıpkı Konstantinopolis gibi politik olayların iç içe girmesinin bir sonucu olarak büyüyen kayda değer stratejik avantajlarıyla antik bir kuruluştu. Ravenna'daki ticaret ve girişim, imparatorluk ve piskoposluk komplekslerinin gelişimini takip etti. Doğu Akdeniz'den ithal edilen şarap başat bir emtiaydı. Yine de Güney İtalya'dan daha fazlası geliyordu ve zeytinyağı, balık sosu ve kaliteli seramik esas olarak Kuzey Afrika'dan geliyordu. Daha sonra ticaret, bilhassa da Kartaca ile bağlantılar geliştiğinde, Got yönetimi altında muhafaza edildi. Ioustinianos'un yeniden fethinden sonra, Afrika kırmızı astarlı seramiklerinin yerini oldukça fazla miktarda Batı Anadolu'da üretilen Phokaia kırmızı astarlı seramikleri aldı. Öyle gözükmektedir ki altıncı yüzyılda tahıl Levant ve Ege adaları, bilhassa Samos'dan gelen amforalarla birlikte Doğu

2 E. Albu, *The Medieval Peutinger Map: Imperial Roman Renewal in a German Empire* (New York ve Cambridge, 2014), s. 41; S. J. Johnson, *Literary Territories: Cartographical Thinking in Late Antiquity* (Oxford, 2016); A. Merrills, "Geography and memory in Isidore's *Etymologies*" içinde: K. Lilley, ed., *Mapping Medieval Geographies: Geographical Encounters in the Latin West and Beyond, 300–1600* (Cambridge, 2013), s. 45–64. Kozmograf en çok Castorius isimli bilinmeyen bir coğrafyacıdan bahseder ve kimilerinin onu yol kılavuzlarının üçüncü ya da dördüncü yüzyıl derleyeni ve hatta çok daha sonraki ve ünlü Peutinger haritasının modelleneceği bir harita yazarı olarak tanımlamasına neden olur. Bakınız: R. Talbert, *Rome's World: The Peutinger Map Reconsidered* (Cambridge, 2010), s. 133–4. Kozmografın tanımlayabildiğimiz kaynaklarından birisi "doğunun pek bilge gözcüsü" olarak nitelendirdiği Orosius'tur.

Akdeniz'den ithal ediliyordu. Samos'tan gelen amforalar, *annona*nın bir parçası olarak dağıtılmak üzere o adada işlenen zeytinyağı ve şarap nakliyatıyla ilişkilendirilmiştir. Bu durum, Kuzey İtalya'da konuşlandırılan birliklerin ihtiyaçlarını karşılamak içindi.[3]

Kozmografın yaşamı sırasında dahi Ravenna dönüşüme uğramıştı. Yedinci yüzyılın ortası ve sekizinci yüzyıl boyunca şehrin merkezini ahşap ve kilden yapılmış küçük konut binaları, idari merkez, kilise binaları ve nehir doldurmaya başlamıştı. Altıncı yüzyılda inşa edilen Via D'Aglezio'daki büyük bir evin yerini, yedinci yüzyılda bir mezarlık ve iki daha küçük konut almıştı. Ravenna'nın altıncı yüzyılda faal olan tıp okulu, sekizinci yüzyıla gelindiğinde işlevsel olmaktan çıkmıştı. Buna rağmen kimi yüksek öğretim kurumları varlığını sürdürmüştü. Ticaret kayda değer oranda yavaşlamış ve Classe'deki depolar yedinci yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren yeniden işlevselleştirilmiş, daha küçük evler depoların dağılan duvarlarının içerisine inşa edilmişlerdi. Yerel seramikler de dâhil olmak üzere depolama ve mütevazı üretim için kullanılan daha küçük ahşaptan yapıların yanı sıra, esas ticari toprak olan alanlarda elliden fazla yedinci yüzyıl defini tanımlanmıştır.

Ravenna'da kaydedilen son *eksarkhos* Eutykhios, 751 yılında şehir Lombardlar tarafından ele geçirilene kadar bu makamı tutuyordu. Lombardların hükümdarlıkları kalıcı olmadı. 755 yılında Ravenna, Frank Kralı Pepin tarafından Papa II. Stephanus'a verildi. Fakat Ravenna'nın liderleri sekizinci yüzyılın geri kalanı boyunca papalık otoritesiyle tartıştı. Bu liderlerin başında uzak bir imparatorluk otoritesine alışmış olarak büyüyen ve doğrudan seküler bir güçle, yani kısa süre sonra imparator haline gelecek olan Charlemagne ile anlaşmayı tercih eden başpiskopos vardı.[4]

3 A. Augenti ve E. Cirelli, "From suburb to port: the rise (and fall) of Classe as a centre of trade and redistribution" içinde: S. Keay, ed., *Rome, Portus and the Mediterranean* (Londra, 2012), s. 205–21; F. H. van Doorninck Jr, "The seventh-century Byzantine ship at Yassıada and her final voyage: present thoughts" içinde: D. Carlson vd., ed., *Maritime Studies in the Wake of the Byzantine Shipwreck at Yassıada, Turkey* (College Station, TX, 2015), s. 205–16.

4 D. Mauskopf Deliyannis, *Ravenna in Late Antiquity* (Cambridge, 2010), s. 277–308, 391–6; E. Cirelli, "Ravenna – rise of a late antique capital" içinde: D. Sami ve G. Speed, ed., *Debating Urbanism Within and Beyond the Walls, ad 300–700* (Leicester, 2010), s. 239–64.

Şehir Hayatının Dönüşümü

Sekizinci yüzyılın ortalarına değin eksarkhosluğun hayatta kalması, bir dereceye kadar Ravenna'da devamlılığı garanti ediyordu. Yeni Roma imparatorluğu boyunca öteki şehirler dramatik olarak şu ya da bu şekilde dönüşüme uğramışlardı ve pek çoğu tamamen ortadan kaybolmuştu. "Şehir" tanımının anlamı değişti. Yedinci yüzyıla ait bir Yunanca metinde *polis* terimini okuduğumuzda, okul, kütüphane, kalabalık *stoa*, akan su kemerleri, kalabalık hamamlar, tuvaletler ve *decurio*'ların yoğun ilgisi gibi antik şehrin tanımlayıcı özelliklerinin pek çoğunun yokluğunu tahayyül etmeliyiz. Şurası açıktır ki bir zamanlar *decurio*'lar tarafından gerçekleştirilen pek çok işlev, bilhassa vergilendirmeyle ilgili olanlar Konstantinopolis'ten atanan ve gönderilen memurlar tarafından devralınmışlardı. Sivil hazineler tüm gelir paylarından mahrum kalmışlardı ve doğal afetler ya da istilalar sonrasında kendi kaynaklarından yeniden inşa programına girişememişlerdi. Prokopios, *Gizli Tarih* adlı eserinde, bunu Ioustinianos'un girişimine atfeder keza "kendi politik ya da kültürel etkinlikleri için sakinlerin topladığı hasılat ne olursa olsun, [bu gelirleri] başka yöne çevirmeye ya da imparatorluk gelirlerine katmaya dahi cüret etmişti."

> O zamandan itibaren doktor ve öğretmenler için hiçbir kaygı yoktu. Hiç kimse kamu işleri için plan yapacak durumda değildi. Lambalar artık şehirdeki kamusal alanları aydınlatmıyorlardı ve vatandaşların hayatlarını daha keyifli hale getirecek hiçbir şey kalmamıştı. Tiyatrolar, hipodromlar ve vahşi hayvan gösterilerinin çoğu kapatılmıştı çünkü… Böylece depresyon ve sefalet gökten bir diğer felaket daha inmiş gibi özel hayata ve kamu hayatına üstün geldi. Herkes kahkaha ve neşeden yoksundu.[5]

Fakat bu sürecin Ioustinianos'tan çok önce başladığı açıktır. Ve eşit derecede ortadadır ki şehir elitleri varlıklarını sürdürmüşler fakat sivil yönetim artık antik kurumsal yönetim geleneği içerisinde faaliyet gösteren konsüllere değil, yüksek imparatorluk memuriyetlerini tutan kimselere erişimleri bulunan aristokratlara emanet edilmişti –ki bunlar da zamanı geldiğinde, yüksek memuriyetleri ellerinde bulunduracaklardı. Belgeler

5 Procopius, *Secret History*, 26.6–11; çev. Kaldellis, s. 114.

içerisinde ünlerini ve şanslarını, imparatorluk hizmetinde kazanan senatör sınıfına mensup kimselere uygulanan *ktetores*, *oiketores* ve *proteuontes* gibi genel tanımlamalarla karşılaşırız artık. II. Ioustinos'un 569 yılında çıkardığı bir *Novel* (149), her şehrin önde gelen kimselerini toplu olarak vergilendirmeden sorumlu kılar ve onlara eyalet valilerinin seçimlerinde de rol verir. Fakat önde gelen kimselere zorbalık ve baskı yapmak zordu. II. Tiberios'un 575 tarihli bir *Novel*i (163), o zamanlar bir savaş sahnesi olan Mezopotamya ve Osroene dışarıda tutulmak üzere her dört yılda bir vergi affı vermişti. *Decurio*ların esas işlevi, orduyu desteklemek için alınan ayni bir vergi olan *annona* ödemelerinin teminini sağlamaktı. Yedinci yüzyılın ortalarından itibaren *kommerkiarios* olarak bilinen imparatorluk görevlileri, bu işin yanı sıra imparatorluk depolarında ([=tek. *apotheke*] *apothekai*) buğday ve diğer malzemeler gibi erzakları depolama ve dağıtma görevini üstlenmiş gibi görünmektedirler.[6]

Dünyevi yönetime katıldıklarına ilişkin kanıtlar az olsa da piskoposlara sivil meselelerde artan bir otorite verilmişti. Piskoposlar, acil durumlarda sıklıkla ortaya çıkarlar. Kilisenin sivil meselelere katılımının bir faydası da kilisenin aksi takdirde büyük oranda kaybedilecek olan kayıt tutma alışkanlığıdır. Sivil arşivlerin tutulmasına son verilmişti. Fakat kilise konsillerine katılan belirli şehirlerin piskoposlarını okuduğumuzda, bunun şehir yerleşimindeki devamlılığın bir kanıtı olduğunu düşünemeyiz. Son derece yetersiz yazınsal kayıtlardaki boşluğu dolduran bu tür konsillerin ve tabi oldukları piskoposluk makamları ile piskoposların listeleri olan *notitia*ların kayıtlarına ilişkin pek çok şey yapılmıştır. Ancak bu tarz kaynaklardan kesin sonuçlar çıkarmaktan kaçınmalıyız çünkü bu kaynaklar ne şehirlerin ya da araştırmamıza konu olan piskoposlukların durumlarını ne de şehrin ya da piskoposluğun tutarlı olup olmadığına ilişkin hiçbir şey söylemezler. Bir diğer husus ise bir piskoposun hâlâ kendi piskoposluğunda mı ikamet ettiği yoksa kalıcı olarak sürgünde mi olduğudur.[7]

Yazılı kaynaklar genel olarak şehirlerin kaderlerini değerlendirmemize ve sözü edilen herhangi bir şehre ne olduğunu tahmin etmemize

6 Brandes, "Byzantine cities", s. 54–6; Haldon ve Brandes, "Towns, tax and transformation", s. 163–70; J. H. W. G. Liebeschuetz, *The Decline and Fall of the Roman City* (Oxford, 2001), s. 104–36: "Post-curial sivil yönetim."

7 Liebeschuetz, *Decline and Fall*, s. 137–68; Brandes, "Byzantine cities", s. 29, 41–4.

kendi başına yeterli değillerdir. Anlayışımızı derinleştirip özel ve daha geniş sonuçlara ulaşmak için yenice keşfedilen ya da devam eden kazı ve yüzey araştırmalarından gelen materyal ve nümismastik kaynaklara dönmeliyiz.

Küçük Asya ve Anadolu

Küçük Asya ve Anadolu boyunca şehir hayatındaki bozulmaya ilişkin kanıt bulunabilir. Roma dünyasındaki pek çok şehir gibi Sardeis de üçüncü yüzyılın sonu ya da dördüncü yüzyılda yeni bir çevre suru edinmişti.[8] Bu, Roma'daki Aurelianus Surları ve Konstantinopolis'teki Theodosius Surları tarafından kurulan modeli takip eden, şehrin savunmasını sağlamak kadar bir şehrin kimliğini tanımlamanın ve yansıtmanın da aracıydı. 130 hektarı kaplamasına rağmen Sardeis'teki surlar işlevini hâlâ sürdürmesine binaen, merkezî geniş bir hamam kompleksi de dâhil olmak üzere muhtelif büyük yapıları dışarıda bırakıyordu. Surlar içerisinde bulunan alan, şehrin batı kısmını büyük bir kapıya bağlayan yirmi metre genişliğinde kaldırımlı bir cadde olan ve "Mermer Yol" olarak anılanı da dâhil olmak üzere yeni sütunlu caddeler, güney batı kapısına giden sekiz metre genişliğinde kaldırımsız kesişen ikinci bir caddeyi içeriyordu. Bir yazıt bunun özel fonlarla, bir başka deyişle *decuriō*lar tarafından yaptırıldığını gösterir. Sardeis'in en zengin yurttaşları, caddelerin yanı sıra güçlü şehir alanları da inşa ettirmiştir. Batı kapısındaki Mermerli Yol'un hemen güneyindeki dört yapı, merkezî peristil bir avlu etrafında düzenlenmiş alanlarla takribî otuz ayrı odadan oluşan geniş bir konut oluşturmak için birleştirilmişti. Duvar resimleri ve işlemeli mermer tasarımıyla büyük apsisli yemek odası da dâhil olmak üzere pek çok oda zarif bir şekilde dekore edilmişti. Altı kurna, tank ya da çeşmeler ve iki özel tuvalet de dâhil olmak üzere suyu boldu. Çok fazla suya özel erişim, ender bir ayrıcalıktı. Bu mekân, 500 yılından önce tamamlanmamıştı. Bir asırdan biraz daha fazla bir süre sonra gitti. Marcus Rautman durumu kısa ve öz bir şekilde şöyle değerlendirir:

> Sardeis'in dördüncü yüzyılın sonları ve altıncı yüzyıl arasında sahip olduğu refah, belki de yerel koşulların sonucudur fakat yedinci

8 Olağanüstü kaynaklar ve resimler şu siteden alınmıştır: sardisexpedition.org/.

> yüzyılın şafağında gördüğü geniş kapsamlı değişiklikler komşuları arasında da görülen şeylerdir. Pek çok kamu alanı tamamen terk edilmemişse de zayıf bir şekilde muhafaza edilmiştir. Evler kendi alt bölümlerine ayrılmış ve yeni amaçlar için kullanılmıştır. Hem çeşitlilik hem de kalite bakımından ithal seramik gerilemiş ve para arzı azalmıştır… Özel evler bireysel alanların seçici şekilde korunduğu, alt bölümlere ayrıldığı, yıkıldığı ve yeni amaçlar için kullanıldığı karmaşık değişiklikler geçirmiştir. Ocaklar, fırınlar, tekneler, kanalizasyonlar ve tuvaletler kimi zaman büyük apsisli odalarda mermer ya da mozaik zeminler üzerine oyulmuş ya da yerleştirilmiştir.[9]

Sardeis'teki muhtelif sikkeler, 616 yılında şehre bir Sâsânî saldırısı olduğunu onaylar. Sardeis *gymnasium*unun bitişiğindeki sıra sıra dükkânlarda, binden fazla bakır sikke keşfedilmiştir. Pek çoğu Maurikios, Phokas ve Herakleios dönemlerine tarihlendirilen sikkeler, 615/616 yılında aktif ticaretin ani bir şekilde bittiğini önerirler. Bu tarihten sonra dükkânlarda hiç sikke bulunmaz ve II. Konstans'ın saltanatından (641–668) önce basılan hiçbir sikkeye Sardeis'in herhangi bir noktasında rastlanmaz. Sikkelerin yarısı, dükkânların inşasından öncesine tarihlendirilmektedir. Bu ise Anastasius'un para reformundan önce basılmış olanlar da dâhil olmak üzere çok daha eski sikkelerin dolaşımda kaldığına delalet etmektedir. 500 yılı dolaylarından sonra basılan ve dükkânlarda bulunan sikkelerin büyük bir kısmı Konstantinopolis (takribî 300 sikke), Nikomedia (66 sikke) ve Kyzikos'daki (40 sikke) en yakın büyük imparatorluk darphanelerinden ve çok daha azı Antakya (17 sikke) ve Selanik (26) daha uzaktaki darphanelerden gelmektedir. İskenderiye'den gelen sikke bulunmamaktadır. Roma ve Kartaca'nın her birinden ise bir tane gelmiştir.[10]

9 M. Rautman, "Sardis in late antiquity" içinde: O. Dalley ve C. Ratté, ed., *Archaeology and the Cities of Asia Minor in Late Antiquity* (Ann Arbor, MI, 2011), s. 1–26, s. 24–5'te.

10 Liebeschuetz, *Decline and Fall*, s. 43–4; D. M. Metcalf, "The Aegean coastlands under threat: some coins and coin hoards from the reign of Heraclius", *Annual of the British School at Athens* 57 (1962), 14–23; Foss, "Persians in Asia Minor", 736–8; Foss, "Archaeology and the "twenty cities"", 475–7; J. S. Crawford, *The Byzantine Shops at Sardis* (Cambridge, MA, 1990), s. 126–8.

Şehrin batı banliyösündeki bir konut yapısında, Sardeisli bir vatandaş, bir iç odanın toprak zeminine gömülü kilitli ahşap bir kutuya, yirmi bir yeşil–mavi cam ağırlıktan oluşan bir koleksiyon yerleştirmiştir. Her ağırlık bir haç monogramı içeren dairesel bir damgayla işaretlenmiştir –ki bunlardan ilki, 530 yılı dolaylarından sonra kullanılmıştır. Her biri 615 yılı dolaylarında basılan Herakleios'un iki bronz sikkesi, cam ağırlıkların yanında bulunmuştur. Aynı odada kesinlikle odanın kapısından gelen bronz bir kilit plaka, bir çift cımbız, altın varak izleri bulunan bronz bir spatula, bir taş havaneli ve 580/600 yılı dolayları ila 650 yılları arasında yapılan Afrika kırmızı astarlı plaka da dâhil olmak üzere seramik parçaları bulunmuştur. Bu üç benzer ağırlık, Sardeis *gymnasium*una bitişik olan ve yukarıda bahsedilen dükkânların birinde bronz bir ölçek ve bronz bir sikke ağırlığı parçasıyla birlikte ele geçirilmiştir. Cam dükkân ağırlıklarının en büyüğü, ağırlık hazinesinin en büyük olanıyla eş değerdir. Bu her iki 4,34 gramlık ağırlık da yaklaşık olarak bu zamandaki bir altın *solidus*un ağırlığına denk gelir. Resmî olarak damgalanan tüm bu sikke ağırlıkları, kilitli bir iç odadaki kilitli bir kutuda tutulmuştur. Yalnızca korkunç koşullarda, şehre saldırıldığı zaman terk edilmiştir. Bizans sikke ağırlıkları merkezî olarak üretilmişlerdir ve büyük bir tutarlılık gösterirler. Cam sikke ağırlıkları için tercih edilen bir ortalamaydı keza kolay bir şekilde değiştirilemezdi ve zarar herkes için açık hale gelebilirdi. Altıncı yüzyılda cam ağırlıkların Mısır'da üretildiği görülmektedir buna rağmen altıncı yüzyılın sonlarında ve yedinci yüzyılın başlarında kimileri de Levant'ta üretilmişlerdir (Levha 19).[11]

Cam ağırlıklar, Sardeis'teki Roma cam buluntularının bir bölümüdür ve birlikte altıncı ve yedinci yüzyıllarda üretim ve dağıtım modellerindeki değişikliklere ilişkin pek çok şey ortaya koyarlar. Levant'tan gelen büyük miktarda nötron cam hem Sardeis'te hem de Pergamon yakınlarında bulunmuşlardır. Cam masa takımları, pencere camları ve mücevherat da dâhil olmak üzere geniş bir dizi ürüne dönüştürülmüşlerdir. Cam parçaları, camsı cüruf ve deforme olmuş

11 M. M. Fulgham ve F. Heintz, "A hoard of early Byzantine glass weights from Sardis", *American Journal of Numismatics* 10 (1998), 105–20. Ayrıca bakınız: C. Entwhistle ve A. Meek, "Early Byzantine glass weights: aspects of function, typology and composition", *British Museum Technical Research Bulletin* 9 (2015), s. 1–14; N. Schibille vd., "Comprehensive chemical characterisation of Byzantine glass weights", *PLoS ONE* 11 (2016), 1–16.

nesneler, lüks ürünlerin ithal edilmesine rağmen birinci yüzyıldan itibaren Pergamon'da camın büyük oranda işlendiğinin açık bir kanıtıdır. Pergamon'da bulunan camın kimyasal bileşimi beşinci yüzyıldan önce değişir. Keza Batı Anadolu'da, Pergamon ve Sardeis arasındaki borat yataklarından nötron yerine mineral kullanılarak bölgesel bir cam üretim geleneği olarak geliştirilmiştir. Sekizinci yüzyıldan onuncu yüzyıla kadar pek az cam bulunmuştur Pergamon'da. Daha önceki camlar kapsamlı şekilde geri dönüştürülmesine rağmen sonraki camlar bitki külü tariflerine dayanmaktadır.

Arkeologlar Ephesos'ta "Hanghaus I" olarak adlandırdıkları tek bir villada en az 1,150 farklı cam obje keşfetmişlerdir ve birinci yüzyıldan altıncı yüzyıl sonları ya da yedinci yüzyıl başlarına değin devam ettiğini gösteren 106 cam örneği analiz edilmiştir. Şehrin tamamında altıncı yüzyıldakilerden fazla dördüncü yüzyıl sikkeleri ele geçirilmiştir ve altıncı yüzyıl sikkeleri yedinci yüzyıldakilerden daha azdır. Bu ise zaman içerisinde dolaşımda kademeli bir düşüş ve ardından veba ve yabancı istilaların şafağında hızlı bir gerileyiş süreci tarafından takip edildiğini önermektedir. Ephesos'taki pek çok restorasyon *spolia* materyallerle yürütülmüşken, yeni binalar daha küçük ve kalabalıktırlar. İnşaat standardı, durumun büyük ölçüde değiştiği altıncı yüzyıla kadar yüksek kalmıştı. Sikke buluntuları, Ephesos'taki yukarı *agora*nın 614 yılı dolaylarında terk edildiğini ve *embolos*ları kaplayan binaların yıkıldığını, aşağı yani ana *agora*nın kullanılmaz hale geldiğini kanıtlarlar. Bunun en yakın nedeni bir Sâsânî saldırısıydı ve şehrin toparlanamaması bundan sonra Küçük Asya'ya yapılan devamlı Arap saldırılarına bağlanabilir. Ekonomik mübadele, yedinci yüzyılın ortalarında ani bir şekilde sona ermiştir. Yedinci yüzyılın sonuna doğru Araplara karşı bir savunma olarak yeni şehir surları, liman ve Ephesos'un eski şehrinin kuzey bölümünü kapsayarak dikilmişlerdir. Güney bölümü yıkıntı içerisinde bırakılmıştır ve *embelos* yalnızca güneye giden yola erişim rotası olarak hizmet vermiştir. En nihayetinde eski şehir Ayasuluk tepesinde ağır şekilde müstahkem hale getirilmiş bir iç yerleşim için tamamen terk edilmiştir.[12]

Panormos olarak adlandırılan Ephesos'taki liman, bir kanal vasıtasıyla şehirle bağlantılıydı. Hem liman hem de kanal düzenli bir tarama

12 Liebeschuetz, *Decline and Fall*, s. 44; Foss, "Persians in Asia Minor", 738–9; Foss, "Archaeology and the "twenty cities"", 472–5.

gerektiriyordu fakat böyle yapıldığında dahi liman tamamen dolana kadar yavaş bir şekilde batıya doğru kaydırıldı. Bugünkü Geç Roma limanının alanı, arkeolojik sitenin batısına düşen küçük bir göl olan Çanakgöl tarafından işaret edilir. Gölün çevresinden alınan tortu çekirdekleri, değişen peyzajı gösterir. Toprak deniz haline gelmiştir ve daha sonra deniz bir kez daha toprak haline. En eski deniz seviyeleri olan yirmi santimetrelik kaba bir kahverengi kum ve çakıl tabakasındaki mikrofaunal analizler; antik ostrakodları, ince deniz kabuklularını (tohum karides) ve foraminiferler olarak adlandırılan tek hücreli organizmaları tanımlamıştır. Bunun üzerinde daha az kaba gri kum çakılları, deniz karındanbacaklıları ve çift kabukluları içeriyordu. Akabinde bol miktardaki bitki kalıntıları daha fazla karındanbacaklılar ve deniz kestanesi dikenleri barındırır. Ve sonra kaba kum, MÖ 200 yılı dolaylarına ait kaya midyesi ve zeytin oyuklarını gösterir. Bir başka deyişle, altı bin yıl boyunca bu alan denizdi. Yukarıdaki katmanlarda Roma limanının suyu acı ve lagün haline geldikçe, tuzluluğun azaldığına ilişkin kanıtlar vardır. En nihayetinde siltasyon yoluyla toprak, suyun yerini almıştı ve mikra, kuvars ve kireç taşı karışan kum kahverengiden sarıya dönüşmüştü.[13]

Geç Antik Çağ'da Ankyra (modern Ankara), Konstantinopolis'ten doğu sınırına giden ana yolun stratejik bir kavşak noktasını işgal ediyordu. Bu sebeple şehir önemli bir ticaret merkezi, birlikler için ana bir tedarik üssü ve kış karargâhı haline geldi. Fakat aynı nedenle yedinci yüzyılın başlarında Küçük Asya'yı boydan boya kasıp kavuran Sâsânî istilalarının tüm yükünü taşıdı. Gerek Yunan gerekse Süryani kaynakları, 622 yılında Ankyra'nın kaçmayan şehir sakinlerinin tamamını öldürdüğü ya da köle haline getirdiği söylenen Sâsânî General Şehrbârâz'ın eline düşüşünü kaydederler. Ankyra'nın Roma *gymnasium*undaki kazılar, yıkımın grafik onayını kanıtlarlar. Harap edilen yapı içinde Herakleios'un altın sikkelerinin bulunduğu yer, bir kül ve moloz katmanı tarafından kapatılır. Yıkımın tarihlendirmesi için daha ileri bir onay, üçüncü yüzyıldan altıncı yüzyıla değin bol miktarda bulunan fakat yedinci yüzyılda aniden düşen, kazılarda çıkarılan bakır sikkeler tarafından ortaya konulur. Herakleios'un saltanatının sonraki dönemlerinden yalnızca bir ve II. Konstans'ın sadece iki sikkesi bulunmuştur.

13 F. Stock vd., "In search of the harbours: new evidence of late Roman and Byzantine harbours of Ephesus", *Quaternary International* 312 (2013), 57–69.

Bundan sonra yalnızca iki sikke, daha sonraki iki yüzyılı temsil ederler. *Gymnasium* yıkılmış ve bulunduğu alan, 200 yıldan fazla bir süre fiilen boş kalmıştır. Modern şehrin topografyası daha büyük ölçekli bir kazının yürütülmesini engellemektedir. Fakat Ankyra yedinci yüzyılın sonlarında tekrar ortaya çıktığında, tepenin üzerinde ağır şekilde tahkim edilmiş bir kasabaydı. Bu tahkimatlar, kırk metrelik aralıklarla daire şeklindeki kulelerle bir dış duvardan ve yakın aralıklı beşgen kulelerle bir iç burçtan oluşuyordu. Yapımlarının muhtemel tarihi II. Konstans'ın saltanatı, büyük olasılıkla 656–661 yıllarıdır. Harap hale gelen aşağı şehirden büyük miktarda materyal kullanılmıştır.[14]

Modern Türkiye'nin güney sahilinde bulunan Lykia limanları antikitede serpilmişlerdi ve Akdeniz'de Levant ve Mısır'a seyahat eden pek çok gemi için son bir güvenli liman sunuyorlardı. İskenderiye açık denizin karşısında, Lykia'nın güneyinde bulunuyordu ve güvenilir kuzeybatı rüzgârları yolculuğu hızlandırıyordu. Aynı sebepten dolayı yedinci yüzyılın sonları ve sekizin yüzyılın başlarında Arapların Konstantinopolis'e bir dizi deniz saldırısı yapması için Ksanthos ve Myra da dâhil olmak üzere bölge ve şehirleri Arap saldırılarına maruz kaldı. Yedinci yüzyılın ortalarında Ksanthos'taki *akropolis*e bir savunma suru verildi ve burası daha sonra nehrin yukarısında, birkaç mil içeride yerleşim yeri haline geldi. Myra şehri, sahildeki limanı Andriake'den üç mil ötede uzanıyordu. Myra, piskoposluk merkezi ve Lykia'nın sivil başkentiydi. Ioustinianos çağındaki hayatın detayları, 542 yılında patlak veren hıyarcıklı veba salgınını ve mucize yaratan "Santa Claus'a" adanan bir kilisenin varlığını kaydeden *Aziz Nikolaos'un Vitası*'nda sunulur. Bu, Kutsal Topraklar'a giden ya da Kutsal Topraklar'dan dönerlerken pek çok ziyaretçiyi şehre getiren daha önceki Aziz Nikolaos'tur. Aziz Nikolaos'un kendisi doğrudan Kudüs'e en yakın limanlardan birisi olan Askalon'a seyahat etmiştir. Daha önceki bir bölümde gördüğümüz yetmiş beş gümüş kap ve kilise dekorasyonu, Myra yakınlarındaki Korydalla'da keşfedilmiştir. Bu eşyaların otuzunda 550–565 yıllarında tarihlendirilen beş katlı gümüş damgalar vardır. Bundan bir süre sonra Andriake'nin büyük kısmı da terk edilmiştir ve eski boyutunun üçte birini çevreleyen yeni bir sur yapılmıştır. Myra'nın iç kesimlerindeki *akropolis* müstahkem hale

14 Foss, "Persians in Asia Minor", 735–6; C. Foss, "Late antique and Byzantine Ankara", *DOP* 31 (1977), 29–87, 71–7'de.

getirilmiştir ve yerleşim buraya nakledilmiştir. Bu yerleşim yeri kendi surları olan aşağıdaki hac kilisesinden uzaktadır.[15]

Pek çok şehri daha fakir ve daha küçük hale getiren koşullar, birkaç şehrin ise genişlemesine yol açmışlardır. Sangarios Nehri'nin kaynağı yakınlarında bulunan Amorion, Ankyra'nın 170 kilometre (106 mil) güneybatısında, Pessinous'tan geçen ana yol güzergâhında uzanıyordu. Şehir yollar aracılığıyla Konstantinopolis'e, Dorylaion üzerinden kuzeybatısına ve muhtelif yollar vasıtasıyla güneydoğusunda hem Isauria hem de Suriye'ye bağlanıyordu. Antikitedeki önemli bir küçük şehir olan Amorion, daha önceki bir bölümde ele aldığımız Orkistos'a komşuydu ve beş oy hakkı bulunan bir piskoposluk merkezi olmuştu. Surları, Zenon zamanında inşa edilmişti ve Konstantinopolis ila Isauria arasındaki rotada şehrin önemini yansıtıyorlardı. Surun kulelerinin içinde bulunan kimi yanmış ahşap kirişler dendrokronoji vasıtasıyla tam da bu zamana tarihlendirilirler. Fakat beşinci ve altıncı yüzyıllardaki hiçbir şey, Selanik ve Konstantinopolis'ten sonra imparatorluğun üçüncü şehri olduğu zamanlarda, yani sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Amorion'a atfedilen önemi göstermez. Statüsündeki sıçrama tamamen Amaorion'un askerî yollarla çok iyi bir şekilde bağlanmasına atfedilebilir. Bu ise imparatorluğun en büyük askerî bölgesi olan Anatolikon ordusu için karargâh olarak belirlenmesine yol açmıştır. 838 yılının ağustos ayında şehrin Halife Mu'tasımbillâh tarafından temellerine kadar yıkılması da işte bu sebepledir.[16]

Amorion, iki ayrı müstahkem yerleşimden müteşekkildi: Küçük bir yukarı şehir ve daha büyük bir aşağı şehir. Yukarı şehrin surları, yedinci yüzyılın başlarında Roma binaları ve bilhassa pek çok mezar taşından devşirilerek inşa edilmişti. Bu ise surların acil bir tehdide cevap olarak alelacele inşa edildiğini önermektedir. Kazılar altıncı yüzyıldaki sağlam bir gelişme de dâhil olmak üzere aşağı şehirdeki hayata dair pek çok şeyi ortaya koymuşlardır. Eski binalar, çokgen salonlu bir hamam da içeren yeni bir anıtsal eğlence kompleksine yer açmak için temizlenmişlerdir. Bu anıtsal kompleksin tuğla damgaları, 518 yılı sonrasına tarihlendirilmektedir. Yedinci ve sekizinci yüzyıllarda hamamların etrafındaki alan endüstriyel ve ticari bir sektörün yaratılmasıyla giderek daha yoğun bir

15 C. Foss, "The Lycian coast in the Byzantine age", *DOP* 48 (1994), 1–52.

16 C. Lightfoot, "The survival of cities in Byzantine Anatolia: the case of Amorion", *Byzantion* 68 (1998), 56–71.

şekilde işgal edilmiştir. Mermer ve *opuc sectile* zeminlerle tamamlanan hamamlar, şaraphanenin bitişiğinde dokuzuncu yüzyıla değin faaliyet göstermişlerdir. Asmaları ezmek için kullanılan büyük bir taş pres, kapsamlı bir yerel asma yetiştiriciliğini ve şarap üretiminin olduğunu kanıtlamaktadır. Fakat zeytin ağaçları bölgesel olarak yetiştirilmiyordu ve bir zeytinyağı kıtlığı ortaya çıkmıştı. Amfora gibi oldukça az nakliye kabı ortaya çıkarılmıştır fakat tezat oluşturur şekilde çok daha büyük saklama kapları vardır. Bu ise üretimin çoğunun bölgesel olduğunu önerir.

Aşağı şehir kilisesinin yanı sıra buradaki hamamlardan gelen birkaç tuğla, damgalanmış isimlerle işaretlenmişlerdir. Tuğla damgaları Konstantinopolis dışında enderdir ve bu tuğlaların bölgesel ocaklardan gelen kazılmış killerden üretildiği açıktır. Kiremit, Amorion'da boldur. Bu ise yerel kullanımı ve yerel üretimi önerir. Başta buğday ve arpa olmak üzere bir dizi tahıl ve kemik sayısıyla gösterilen büyük hayvanlar da (çoğunlukla koyun ve keçi, biraz inek, daha az domuz ve ondan daha az tavuk) dâhil olmak üzere nüfusun ne yediğinin açık göstergeleri vardır. Bunun da ötesinde ve daha da önemlisi evlerin aydınlatma yöntemlerinin aniden nasıl değiştiğine ilişkin kanıtlar vardır. Pişmiş topraktan yapılmış kandillerin kullanımı, imparatorluğun doğusunda yedinci yüzyılın ortalarına kadar bir standarttı. Bu sekizinci yüzyılda Amorion'da gözden kaybolur ve yerel çarkta yapılan lambalar yer alır. Bu hem bölgesel olarak zeytinyağı kıtlığının hem de üretim modelinin ve uzun mesafede yerel ürünlerin ticaretindeki değişimin bir yansımasıdır. Paralel bir gelişim belirli seramik türlerinin, bilhassa kaliteli kırmızı astarlı seramiklerin gözden kaybolmasında bulunur. Bu seramikler daha kaba yerel seramikle değiştirilmişti. Amaroion'da, yukarı şehirde fırınlar ortaya çıkarılmıştır. İki katlanır demir tabure ve kısmi siyah beyaz oyun seti parçaları yanmış tuğla ve çatı kiremitleri katmanında bir arada bulunmuştur. Bu dama oyununun ya da *petteia*nın bir kanıtıdır.[17]

17 R. M. Harrison, "Amorium 1987: a preliminary survey", *Anatolian Studies* 38 (1988), 175–84; R. M. Harrison, "Amorium 1988: the first preliminary excavation", *Anatolian Studies* 39 (1989), 167–74; R. M. Harrison ve N. Christie, "Excavations at Amorium: 1992 interim report", *Anatolian Studies* 43 (1993), 147–62; C. Lightfoot vd., "The Amorium project: excavation and research in 2003", *DOP* 61 (2007), 353–85; C. Lightfoot, "Trade and industry in Byzantine Anatolia: the evidence from Amorium", *DOP* 61 (2007), 269–86; C. Lightfoot ve E. Ivison, ed., *Amorium Reports 3: the Lower City Enclosure* (İstanbul, 2012).

Eukhaita da Amorion'dan çok daha az olmasına rağmen Anadolu'daki askerî yapılanmadan fayda sağlamıştı. Eukhaita'ya şehir statüsü, bir piskoposluk ve dairesel surlar bahşedilmişti Anastasius tarafından. Avkat Köyü'nde (modern Beyözü) keşfedilen bir yazıta göre: "Bir şehitten", mezarı bir hac merkezi haline gelen Acemi Aziz Theodoros Teron'dan esinlenilmişti. Yeni yüzey araştırmaları surun hattını, şehrin ana kapısını ve Aziz Theodoros Teron'un *martyrion*unu tanımlar. Eukhaita, Amaseia'nın (modern Amasya) elli beş kilometre doğusunda bulunur. Konstantinopolis ve Ankyra'dan gelen yolların buluştuğu ve daha sonra Armenia'ya doğru uzandığı stratejik bir noktadır. Karadeniz sahiline yakın olan Eukhaita, bir sürgün mekânı olarak hizmet edecek kadar yeterli şekilde izole edilmiştir. Fakat yedinci yüzyılın ortalarından itibaren imparatorluğun stratejik coğrafyasında yeni bir öneme haizdir. Sâsânîler tarafından 612 yılı dolaylarında, yani Aziz Theodoros Teron Kilisesi'nin yıkıldığı ve daha sonra yeniden inşa edildiği zaman kuşatılmıştır. 640 yılı dolaylarında, bir kez daha kuşatma altına alınmıştır. Muhtemelen 650 yılı dolaylarında şehrin *akropolis*i olan Kale Tepe, surlar, kuleler ve hendekle müstahkem hale getirilmiştir. Anastasius Surları'nın büyük bir savunma değeri olmamasına rağmen *akropolis* artık güçlü bir kale olarak hizmet veriyordu.[18]

Balkanlar ve Yunanistan

Kuzeydeki Tuna Nehri'nden Peloponnessos'a kadar güneye değin Konstantinopolis'in kuzeyindeki ve batısındaki şehirler, doğudakiler gibi büyük istilalardan mustariplerdi. Fakat bu defa sahnede Avar, Slav ve ötekilerinin orduları vardı. Balkan Yarımadası boyunca arkeolojik kayıtlarda kalıcı etkilerinin belirtilerini tespit edebiliriz. Modern Sırbistan'ın Tuna Nehri kıyılarındaki Sirmium'un 582 yılında bir Avar kuşatmasına düşmesinden sonra bir daha restore edilmeyen tahribatını hatırlayalım. Yıkımın benzer işaretleri Aşağı Tuna ve Karadeniz sahilindeki Kapidaua, Histropolis ve Tomis, iç bölgelerde kalan Stoboi ve Herakleia Lynkestis, modern Arnavutluk'taki Korfu'ya tepeden bakan Adriyatik Denizi sahilindeki Bouthton, Yunanistan'da Atina ve

18 J. Haldon vd., "Euchaïta" içinde: G. McMahon ve S. Steadman, ed., *The Archaeology of Anatolia: Recent Discoveries (2011–2014)* (Cambridge, 2015), s. 328–51, s. 330, 333'te.

Korinthos da dâhil olmak üzere Balkan Yarımadası'ndaki şehirlerde bulunabilir. Ana bir idari ve kültürel merkez olan Selanik, bir dereceye kadar farklı olsa da aynı olguyu tecrübe etmişti.

Modern Romanya'da, Aşağı Tuna'daki bir dirsekte bulunan Kapidaua, Karadeniz'deki Tomis Limanı'nın (modern Constanţa) yaklaşık yetmiş beş kilometre (kırk altı mil) kuzeybatısındadır. Tomis'ten geçen Karadeniz sahil yolu Histropolis'de Kapidaua'dan gelen iç yolla buluşur. Kapidaua, askerî bir hisar olarak Traianus tarafından Histropolis ve Tomis antik şehirleri kurulduktan çok sonra vücuda getirilmişti. Üç şehrin tamamı ve öteki on iki tanesi idari bölgelerin ([=tek. *eparkheia*] *eparkhiai*) ve bu bölgeleri oluşturan şehirlerin ([=tek. *polis*] *poleis*) bir altıncı yüzyıl listesi olan Hierokles'in *Synekdemos*'unda, İskit piskoposluğunda kaydedilmiştir. Altıncı ve yedinci yüzyıllara ait 200'den fazla sikke Kapidaua'daki kazılarda keşfedilmiştir. Bu sikkelerin tamamı bakırdır ve çoğunluğu Konstantinopolis'te basılmıştır. Temsil edilen öteki darphanelere gelince, Nikomedia'da Selanik'ten daha fazla sikke basılmıştır. Tomis'te Selanik sikkeleri ise başkent sikkelerinden sonra ikinci sıradadır. Kapidaua'da bulunan sikkeler neredeyse 538 ila 580 yılları arasındaki her yılı içerir. Bu sikkelerin %90'ı, maaşların daha yüksek değerli sikkelerle ödendiği ve düzenli tedariklerin *annona* tarafından sağlandığı ve daha küçük işlemsel para birimine olan ihtiyacı azaltan askerî bir kuruma uygun olarak, daha küçük *noummos* parçaları yerine tam ya da yarı *follis*tir. Çok daha fazla *noummos* Tomis'te bulunmuştur. Altıncı ve yedinci yüzyıllarda imparatorluk memurları tarafından basılan yüzden fazla kurşun mühür Tomis'te keşfedilmiştir. Bu kurşun mühürlerin çoğu ticaret ve *annona* düzenlemesiyle alakalıdırlar.[19]

Kanıtlar, Kapidaua'da konuşlanan birliklerin tedariklerinin esasen Karadeniz'den, dolayısıyla iyi kurulmuş uzun mesafe ticareti bağlantılarıyla Histropolis ve Tomis şehirleri üzerinden yapıldığını önermektedir. Kapidaua'da ele geçirilen amforaların neredeyse üçte biri Karadeniz limanlarına ya da Karadeniz limanlarından mal getiren Pontos bölgesine aittir. Fakat sekiz amfora, Gazze'den pahalı şarap getirmiştir ve Kapidaua'da, Antakya'da basılan bir avuç sikke ve tamamı altıncı

19 F. Curta, "Amphorae and seals: the "sub-Byzantine" Avars and the quaestura exercitus" içinde: A. Bollók vd., ed., *Between Byzantium and the Steppe* (Budapest, 2016), s. 307–34.

yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen bir Suriye hac *ampulla*sı bulunmuştur. İskenderiye'den gelen herhangi bir sikkeye rastlanmamıştır ve Kartaca'dan yalnızca bir tek örnek vardır. Buna rağmen muhtelif Kuzey Afrika seramik örnekleri ve hatta Mısır'da Abu Mena'daki bir hac sitesinden gelen bir *ampulla* vardır (Figür 2 ile karşılaştır, s. 77).

Kapidaua'da keşfedilen tek altın sikke, Ioustinianos *solidus*unun altın kaplama bir kopyası olan sahte bir şeydi. Bu, gerçek bir sikkeden yapılmış ve aynı ağırlığa getirilmişti. Şehrin *granarium*larının birinde tam olarak bir *solidus* ağırlığında (*exagium solidi*) olan bir cam sikke ağırlığı bulunmuş ve gerçek altın sikkelerin de dolaşımda olduğunu kanıtlamıştır. Dolaşımda kalan Ioustinianos dönemine ait pek çok ağır *follis* de dâhil olmak üzere 580 yılı dolaylarında gömülen elli bir bakır sikkelik bir hazine çökmüş bir binanın enkaz ve kül katmanında bulunmuştur. Bu "yapı CI" olarak anılan orta boylu ve üç odalı bina, altıncı yüzyıl boyunca kullanılmıştı ve son yıllarında bir yangın tarafından yıkılmıştı. Aşağı Tuna'dan gelen ve 580 yılı dolaylarına tarihlendirilen pek çok hazineden biridir bu. Hepsi acil askerî ihtiyaçları karşılamak için çok daha fazla küçük sikke basmak üzere kısa süre sonra dolaşımdan çekilen Ioustinianos'un ağır *follis* modellerini içerir. Kapidaua hazinesi, hepsi de kızgın bir ateş tarafından karbonlaştırılan seramikler, amforalar ve pişmiş toprak kandil parçalarıyla ve yumru şeklinde kömür öbekleriyle birlikte bulunmuştur. Bunlar, belki de yerleştirildikleri çekmece ya da kutulardı. Öyle gözükmektedir ki kalenin büyük alanları bu zamanda yıkılmıştır ve çok daha küçük bir alanı kapsayan yeni bir çevre suru inşa edilmiştir. Surun dışında Kapidaua'da bir savunma hendeği, "yapı CI" olarak adlandırılan binanın ortasından geçmiştir. Kapidaua'da bulunan son Roma sikkesi, 612/13 yılında basılan Herakleios'un bir *follis*idir. Bu tarihten sonra şehir yüzyıllar sonra Constantia olarak tekrar ortaya çıkana değin Tomis surları içerisindeki hayata ilişkin kanıt yoktur. Histropolis'teki şehir hayatının sonu, 613/14 yılında Herakleios için basılan benzer bir sikkeyle işaretlenir. Ioustinianos saltanatının başlarında orada inşa edilmiş bir piskoposluk kilisesi (aynı yerde üçüncüsüdür), şehrin kuzey duvarının dışına on bir bakır sikkeden oluşan küçük bir hazinenin gömüldüğü sıralarda işlevini yitirmiştir.[20]

20 A. Gândilă, "A hoard of sixth-century coppers and the end of Roman Capidava" içinde: I. C. Opriş ve A. Raţiu, ed., *Capidava II* (Cluj-Napoca, 2017), s. 161–74;

Hem Stoboi hem de Herakleia Lynkestis'teki şehir hayatı, takribî aynı zamanlarda bitmiştir. Daha önceki bir bölümde kiliselerine ve görkemli mozaiklerine göz attık (Figür 6 ve Levha 8). Bu mozaikler zamanla Stoboi'da kapatılmış, tiyatro terk edilmiş ve materyalleri başka yerlerdeki yapılar için kullanılmıştır. Stoboi, dördüncü yüzyılın sonu kadar erken bir tarihte tehdit altına girmişti ve 450 yılında Gotlar tarafından kuşatılmıştı. Theodosius Sarayı yeniden inşa edilmemiştir. Bu saray yerine kimi yerlerde eski surların kullanıldığı ve aralarına kuru taş duvarların dikildiği harabeler üzerine muhtelif küçük evler yapılmıştır. Bu evlerin çevresinde çoğunlukla kül, hayvan kemikleri ve seramik parçaları olmak üzere kalın çöp tabakaları birikmeye başlamıştı. Öyle gözükmektedir ki "Fuller Evi" olarak anılan bir yerleşim yeri, 518 yılındaki bir deprem esnasında çökmüş ve bir çocuk altında kalmıştır. Çocuğun iskeleti, bir oyun tahtası olarak hizmet eden mermer bir levha, kırk altı salyangoz içeren bir kazanın da içinde bulunduğu mutfak takımları da dâhil olmak üzere ev eşyalarıyla kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Oldukça benzer bir durum Herakleia Lynkestis'te (modern Bitola) yaşanmıştı. Görkemli mozaiklerle süslü geniş piskoposluk bazilikası terk edilmişti. Fakat site daha sonra Avar kağanını at yarışlarıyla eğlendiren Herakleios tarafından ziyaret edilmişti.[21]

Egnatia Yolu'yla Herakleia Lynkestis'e bağlanan Bouthroton (modern Butrint), büyük oranda İngiliz arkeologlardan oluşan bir ekip tarafından kazılmıştır. Arkeologlara göre "kazılar, yedinci yüzyıldaki dramatik değişimin resmini güçlü bir şekilde muhafaza etmektedir ve onuncu yüzyıla kadar süren büyük bir yerleşim daralması göstermektedir… Butrint'te günlük alışveriş yapmak için sikke kullanan son

A. Gândilă, "Reconciling the "step sisters": early Byzantine numismatics, history and archaeology", *Byzantinische Zeitschrift* 111 (2018), 103–34; G. Custurea ve I. Nastasi, "Un nou depozit de monede bizantine descoperit la Histria" içinde: *Histria: histoire et archéologie en Mer Noire*, *Pontica* 47, supplementum III (Constanța, 2014), s. 343–51. Ayrıca bakınız: I. C. Opriș ve A. Rați "An early Byzantine building next to the main gate at Capidava" içinde: A. Panaite vd., ed., *Moesia et Christiana: Studies in Honour of Professor Alexandru Barnea* (Brăila, 2016), s. 193–217.

21 J. Wiseman vd., ed., *Studies in the Antiquities at Stobi*, 3 cilt (Boston ve Princeton, 1975–81); R. Kolarik, "Seasonal animals in the narthex mosaic of the large basilica, Heraclea Lyncestis", *Niš and Byzantium* 10 (2012), 105–18.

insanlar, büyük vaftizhaneyi ve inşa edilen bazilikayı hatırlıyor olabilirlerdi." Bazilika ve vaftizhanenin her ikisi de altıncı yüzyılın ilk yarısında yapılmıştı. Vaftizhanenin mozaik zemini Stoboi ve Herakleia Lynkestis'te de bilinen sarmaşıklar ve tavus kuşlarıyla dolu bir kantaron vazosuna sahiptir. Aynı zamanda beşinci yüzyılın başlarında tekrar inşa edilen, iki katı kadar genişletilen ve Triconch Sarayı olarak adlandırılan yapı lüks bir ev olarak işlevinden çıkmıştı. İçinde büyük midye kabuklarının bulunduğu kuru taş duvarlar tarafından bölümlere ayrılmıştı. Bu ise sitenin bu kısmının artık büyük ölçekli deniz ürünlerini işlemek için kullanıldığını düşündürür. Demirciliğe ve çöp yığınları arasındaki mezarlara ilişkin de kanıtlar vardır.[22]

Butrint Akdeniz'e ve deniz yoluyla ticarete erişimi olan bir kıyı yerleşimiydi. Bu sebeple diğer siteler gerilerken, bir refah görünümünü koruma şansı daha yüksekti. Ve bir süreliğine gerçekten de korudu bu görünümü. Bileşimsel analizler tarafından onaylanan beşinci ilâ yedinci yüzyıllardaki Levant cam ihracatı keşfedilmiştir ve öncekine göre daha az olmasına rağmen yedinci yüzyılda amfora ve Kuzey Afrika astarlı seramikleri bulunmuştur. Bu buluntular en nihayetinde gözden kaybolurlar. Butrint'teki saldırıya karşı savunmasız olan karaya bakan batı tahkimatları, altıncı yüzyıldan itibaren güçlendirilmiştir. Sekizinci yüzyıl sırasında tahkim edilen kompleks, şehri teşkil ediyordu ve hatta kuleleri yerleşim için kullanılıyordu. 800 yılında bir yangın kulelerden birini yutmuş ve yıkılmış kiremit çatının altında bir kül katmanında Konstantinopolis'ten gelen beyaz mutfak seramikleri, İtalya'dan ve Ege Denizi'nden gelen dokuz ezilmiş amfora, bir kasa cam kadeh ve işlenmemiş cam muhafaza edilmiştir. Yeniden yapılanma gerçekleşmemiştir fakat çok daha sonra kuleler, kabuklu deniz ürünlerini işlemek için yeniden işlevselleştirilmişlerdir.[23]

Onlarca yıllık titiz kazılarla üretilen ve seçilen Butrint gibi refah içindeki antik şehirlerin nümismatik profillerine bakarsak, mübadele için aracı olarak kullanılan sikke kullanımı altıncı yüzyılda bozulmuş

22 W. Bowden ve R. Hodges, "An "Ice Age settling on the Roman Empire": post-Roman Butrint between strategy and serendipity" içinde: N. Christie ve A. Augenti, ed., *Vrbes Extinctae: Archaeologies of Abandoned Classical Towns* (Aldershot, 2012), s. 207–41, s. 209'da.

23 S. Kamani, "Butrint in the mid-Byzantine period: a new interpretation", *Byzantine and Modern Greek Studies* 35 (2011), 115–33.

ve yedinci yüzyılda çökmüştür. Sivil yaşam ve hükümet merkezleri ve ayrıca gündelik ticaret ve para alışverişi odakları olarak Balkan şehirleri ortadan kalmış ve nüfus daha küçük müstahkem binalarda toplanma ihtiyacı doğana kadar kırsala dağılmıştır. Butrint'te burç, batı savunmaları içindedir. Atina'da, *akropolis*in tepesindedir. Korinthos'ta da benzer şekilde azametli Akrokorinthos'tadır. MÖ ve MS beşinci yüzyıllarda Korinthos *polis*i hem şehir çekirdeğini hem de onun kırsal hinterlandını oluşturuyordu. Korinthos araştırmaları, Kuzey Afrika kırmızı astarlı seramikleri ve pek çok amfora tipi de dâhil olmak üzere dördüncü yüzyıldan altıncı yüzyıla değin tarihlendirilen en büyük materyal miktarıyla ihraç edilen seramik bolluğunu ortaya çıkarmıştır. Tüm bunlar Korinthos ile daha geniş dünya arasındaki, şehirle onu çevreleyen villalar ile köyler arasındaki ve bu köylerle çevredeki çiftlikler arasındaki zengin ve güçlü iletişimin göstergeleridir. Beşinci ve altıncı yüzyıl peyzajı, saldırılar ve doğal felaketlerden sonra yeniden inşa faaliyetlerine ilişkin kanıtlarla hareketlidir.[24]

Altıncı yüzyılın sonunda ve yedinci yüzyılın başında tüm bölgede hazinelerde saklanan ve kurtarılamayan sikkelerin sayısında ani bir artış görüyoruz. Balkanlarda ve Yunanistan'da keşfedilen hazinelerin büyük kısmı 578–586 yıllarından gelmektedir. 613 ve 616 yılları arasında ikinci fakat biraz daha düşük bir zirve vardır. Her iki dönem de Avar ve Slav akınlarına denk gelir. 580 ve 590 yılları dolaylarında Atina'daki duruma daha önceki bölümde değindik. Fakat Atinalılar şehri terk etmemişlerdi zira *akropolis*lerine çekilebilirlerdi. Yedinci yüzyılda Atina'da yeniden yapılanma ve hatta gelecek yapılara ilişkin planlama için kanıtlar vardır. Daha önce odalara ayrılan Attalos *Stoası*'nda 630 yılı dolaylarında düşen kiremitler düzgün bir şekilde istiflenmişlerdir. Isthmia Hamamları'nda kuzeybatı köşesine tahıl öğütme ve fırınlama tesisleriyle bir grup oda inşa edilmiştir. II. Konstans'ın Atina'yı ziyaret ettiği sıralarda, Hadrianus Kütüphanesi'nin bulunduğu yere bir bazilika yapılmıştır. Yunanistan'dan başka yerlerde yeni ve daha kolay

24 D. Pettegrew, "The end of ancient Corinth? Views from the landscape" içinde: W. Caraher vd., ed., *Archaeology and History in Roman, Medieval and Post-Medieval Greece* (Aldershot, 2008), s. 249–66; E. Weiberg vd., "The socio-environmental history of the Peloponnese during the Holocene: towards an integrated understanding of the past", *Quaternary Science Reviews* 136 (2016), 40–65.

savunulan şehirler, eski şehirlerden ayrı olarak ortaya çıkmışlardır. Söz gelimi Batı Makedonya'daki Diocletianoupolis'in yerini şimdi dağlarla çevrili bir göle uzanan burun üzerinde bulunan Kastoria almıştır. Buna rağmen daha etkileyici olanı Peloponessos'taki anakaraya dar bir geçitle bağlanan yüksek bir adanın tepsindeki Monembasia'dır. Eski şehirler, savunmalarını yansıtan yeni surlar ve yeni isimler kazanmışlardır. Trakya'da Abdera, Polystylon haline gelmiştir. "Pek çok sütuna sahip" surları eski şehir için yeniden işlevselleştirilmişlerdir. Plotinoupolis'in ismi, Didymoteikho (çift surlara sahip) olarak değiştirilmiştir. Tüm bu yerleşimler peyzaj ve doğal savunmalardan tam olarak yararlanan müthiş bir burca ya da kaleye sahiplerdi.[25]

Yazıtlar Selanik kara surlarının yıkıcı bir dizi depremden sonra, altıncı ve yedinci yüzyıllarda kısmen tekrar yeniden inşa edildiğini ve Araplar ilk donanmalarını inşa edip deniz savaşları daha sık hale geldiğinde, yani 630 yılları dolaylarında deniz surlarının eklendiğini gösterirler. Takribî aynı zamanlarda Selanik'in imparatorluk darphaneleri işlevlerini kaybetmişlerdir. Altıncı yüzyılda Konstantinopolis'teki imparatorluk darphanesi, belki de Selanik'tekilerin yirmi katı *solidus* basıyorlardı. Yine Selanik'in üretimi, Ioustinianos'un uzun saltanatında beş ila altı milyon altın sikke dolaylarındaydı ve 578 yılından sonra keskin bir şekilde düşmeden önce, II. Ioustinos'un hükümdarlığında yıllık daha bile fazlaydı. Illyria ve Yunanistan'daki sitelerdeki kazılarda keşfedilen on *solidus*tan yaklaşık bir tanesi Selanik'te basılmıştır. Bu ise dolaşımın esas olarak bölgesel olduğunu kanıtlar. Gümüş sikkeler, Selanik'te ender olarak törensel durumlarda basılırdı. Fakat bakır sikkeler her yıl aynı "kamu darphanesinde" (*moneta publica*) basılıyor ve 570 yılı dolaylarına kadar bölgesel olarak dağıtılıyordu. Bu tarihten sonra Atina ve Korinthos gibi sitelerde bulunanların sayısı çarpıcı şekilde

25 C. Morrisson, "La fin de l'antiquité dans les Balkans à la lumière des trésors monétaires des VIe et VIIe siècles", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 151 (2007), 661–84, özetler C. Morrisson vd., *Les trésors monétaires byzantins des Balkans et d'Asie Mineure, 491–713* (Paris, 2006) yeni ufuk açan çalışmaları bir araya getirir. Bu çalışmalar için bakınız: F. Curta, "The beginning of the middle ages in the Balkans", *Millennium* 10 (2013), 145–214, 150'de; N. Bakirtzis, "The practice, perception and experience of Byzantine fortification" içinde: P. Stephenson, ed., *The Byzantine World* (Londra ve New York, 2010), s. 352–71.

düşer –ki bu ise Avar ve Slav istilalarının bir sonucu olarak dolaşımda ve üretimde bir bozulmayı önerir. Fakat birden fazla cephede savaş ve birliklere ödeme yapma ihtiyacının bir sonucu olarak yedinci yüzyılın ilk yirmi yılında imparatorluk çapındaki toplam sikke üretiminde bir zirve de vardır.[26]

Selanik surlarının şehrin sakinleri için önemi, Aziz Demetrios'un bazilika kilisesindeki kendi adını taşıyan bir yedinci yüzyıl mozaiğine yansımıştır. Azizin başı parıldayan bir *nimbus*la çevrilidir ve Selanik piskoposunun yanında oturur. Her iki adamın başının arkasında şehir duvarlarından gelen mazgallar vardır –ki bunlar ilahi olarak korunan azizle, şehri tüm saldırılara karşı savunurlar (Levha 20). *Aziz Demetrios'un Mucizeleri* isimli yedinci yüzyıl eserinde açık olduğu üzere Avarlar ve Slavlardan gelen pek çok saldırı vardır. Bir defasında, yedinci yüzyılın ilk on yıllarında Selanik Piskoposu olan Ioannes tarafından derlenen bir eserin on üçüncü mucizesinde, Demetrios bir merdivene tırmanan Slavı geri sürmek için kullandığı bir mızrakla zırhlı şekilde şehrin surlarında görünür. 586 yılında yaşanmıştır muhtemelen bu olay. Piskopos Ioannes, 615–616 yıllarında şehrin bir diğer kuşatmasına şahit olmuştur. Bu ise tam olarak *mucizeleri* yazdığı vakittir. Demetrios ile ilgili bir diğer anonim mucize hikâyeleri koleksiyonu Ioannes'in *mucizeleri*yle ilişkilendirilir ve yedinci yüzyıl boyunca muhtemelen 676 yılındaki, "beşinci *indictio*daki" büyük bir kuşatma da dâhil olmak üzere Demetrios'un faaliyetlerini nakleder. Bu zamana değin Slav grupları, Avar yörüngesinden çıkmışlardı ve imparatorluk izniyle ve üzerinde anlaşılan koşullara uygun olarak Selanik çevresindeki bölgelere, Strymon geçitlerine ve daha güneyde Pindos ve Taygetos dağlarına yerleşmişlerdi.[27]

26 D. M. Metcalf, "The mint of Thessalonica in the early Byzantine period" içinde: *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin: actes du colloque de Rome* (12–14 mai 1982) (Roma, 1984), s. 111–29 şöyle bir gözlemde bulunur: "Yedinci yüzyılın sonları, sekizinci ve dokuzuncu yüzyılların Konstantinopolis'i, kendisi dışında neredeyse her yerde Bizans para biriminde bir gerileyişe tanıklık etmiştir ki bu açıktır. Fakat eğer Illyria'daki durum Kuzey Afrika, Mısır, Suriye ve Mezopotamya ile karşılaştırılırsa, Illyria'ya çöküşün daha erken geldiği ve daha eksiksiz olduğu sonucuna varılacaktır."

27 F. Curta, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region* (Cambridge, 2001), s. 90–119.

Demetrios, mucizelerinde genel olarak silahsız görünür ve ancak mucizelerinde belirtildiği gibi gayretleri sayesinde daha sonra bir askerî aziz olarak tanınmıştır. Bu yüzden Demetrios'un dönüşümü; imparatorluk saray kompleksi, hipodrom, zafer takı ve daire biçimindeki *mausoleum*uyla tamamlanan kozmopolit bir liman şehrinden sık sık kuşatılan ve şehrin güçlü surlarınca tanımlanan müstahkem bir medeniyetin ileri karakoluna dönüşen olan Selanik'in durumunu yansıtır. Şehir, Konstantinopolis'le ve deniz yoluyla Ege adalarıyla bağlantılıydı. Limanı, büyük *granarium*larda depolanan tahıl ithalatını alarak ve şehrin tuzlalarından tuz ihraç ederek işlemeye devam etmişti.[28]

İtalya, Akdeniz Adaları ve Kuzey Afrika

Ticaretteki genişlemeye, Ioustinianos'un Kuzey Afrika'yı yeniden ele geçirmesi eşlik etti. Fakat bu genişleme daha sonraki dönemin felaketleri tarafından gölgelendi. Nicel analizler daha fazla Afrika kırmızı astarlı seramiklerinin altıncı yüzyılda Kuzey Afrika kıyılarında ve Akdeniz'de bulunduğunu, bu yüzyılın ortalarında zirveye çıktığını ve takip eden yüzyıl boyunca 700 yılından hemen önce üretimin ani şekilde sona ermesiyle dik bir düşüş yaşandığını göstermektedir. Belki de en çarpıcı olanı yedinci yüzyıl sonlarında ve sekizinci yüzyıl başlarında zengin bir manastır için ithal edilen malları yansıtıyor gibi gözüken, Roma'da gün yüzüne çıkarılan Crypta Balbi seramik topluluğuna ilişkin kanıttır. Neredeyse yarısından fazlası amfora olan 100,000'den fazla kırık, 690 yılı dolaylarında yaratılan bir çöp yığınından gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu parçalar içerisinde tanımlanan seramik tiplerinin %80'inden fazlası İtalya dışında üretilmiştir. En yaygını Kuzey Afrika'dan gelen yedinci yüzyıl amfora tipleri kayda değer oranda daha küçük olan *spatheia* türüdür. ARS ve öteki ihraç edilen kaliteli seramik kırıkları da vardır. 720 dolaylarına tarihlendirilen ikinci bir çukurda neredeyse tüm seramikler bizzat İtalya kökenlidir. En uzak çıkış noktası ise Sicilya gibi görünmektedir. İki Crypta Balbi çöplüğünde cam da bulunmuştur. Yedinci yüzyıl katmanında takribî yarısı tanımlanan 10,000'den fazla cam kırıntısı bulunur. 3,000 dolaylarında cam takım vardır ve yalnızca pek azı

28 C. Walter, *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition* (Aldershot, 2003), s. 67–93.

pencere camlarından gelir. Elli tanesine sıva yapışmıştır. Bu ise binalardan söküldüklerini göstermektedir. Analizleri yapılan parçalar ve ham cam yumruları yerel olarak üflenen ihraç cam nötron kullanımının önemli olduğunu göstermektedirler. Sekizinci yüzyıl çöplüğünde bulunan cam analizi, yerel atölyelerin faaliyet göstermeye devam ettiğine fakat bir dereceye kadar farklı kimyasal karışımla (yüksek bakır, kurşun ya da antimon içeriği) camın kullanımını gösterir. Bu ise mozaik işleri de dâhil olmak üzere camın büyük oranda geri dönüştürülerek kullanıldığına işaret eder.[29]

Libya'daki Leptis Megale'nin altıncı yüzyıl surları liman da dâhil olmak üzere takribî 28 hektarı içerisine alıyordu fakat erken Roma şehrinin çoğu kısmını dışarıda bırakıyordu. Liman şehri yuvarlak amforalar üretmeye ve bölgenin en büyük ihraç malı zeytinyağı ticaretine yedinci yüzyıl sonlarına doğru büyük oranda azalmış bir ölçekte devam etti. 500 yılı dolaylarından sonra Leptis Megale'nin güneyindeki Libya vadileri yerleşim ve üretkenlik bakımından belirgin bir düşüş göstermiştir. Hadrymeton gibi kimi kıyı şehirlerine, Müslüman fatihler tarafından Akdeniz adalarından kuzeye başlatılan saldırılara karşı korumak için yeni istihkâmlar bahşedilmiştir. 675 ilâ 750 yılları dolaylarında benzer nedenler dolayısıyla yeni Roma surları Selinous, Akragas ve Phintias da dâhil olmak üzere Sicilya'nın güney sahilinde görülmüştür. Sicilya'nın güneybatısında bulunan Selinous'ta deniz hatlarını takip eden bir garnizonu barındırmak için kenarları kırk metreden (takribî 45 yarda) fazla olan kare şeklinde bir kale inşa edilmiştir. Daha büyüğü Akragas'tan kırk kilometre (yirmi beş mil) içeride kalan ve dairesel suru on bir poligonal kuleyle kesilen ve 90 hektarı (222 dönüm) kaplayan

29 E. Fentress vd., "Accounting for ARS: fineware and sites in Sicily and Africa" içinde: S. Fontana vd., ed., *Side by Side Survey: Comparative Regional Studies in the Mediterranean World* (Oxford, 2004), s. 147–62; P. Bes ve J. Poblome, "African red slip ware on the move: the effects of Bonifay's *Études* for the Roman east" içinde: J. H. Humphrey, ed., *Studies on Roman Pottery of the Provinces of Africa Proconsularis and Byzacena (Tunisia)* (Portsmouth, RI, 2009), s. 73–91; L. Saguì vd., "Nuovi dati ceramologici per la storia economica di Roma tra VII e VIII secolo" içinde: G. Démians d'Archimbaud, ed., *La céramique medieval en Méditerranée* (Aix- en-Provence, 1997), s. 35–48; P. Mirti ve A. Lepora, "Scientific analysis of seventh-century glass fragments from the Crypta Balbi in Rome", *Archaeometry* 42 (2000), 359–74; P. Mirti vd., "Glass fragments from the Crypta Balbi in Rome: the composition of eighth-century fragments", *Archaeometry* 43 (2001), 491–502.

Kassar'ın abidevi kalesiydi. Öyle gözükmektedir ki Kassar, Sicilya'nın tarım işçilerine Arap saldırıları anında bir sığınak sunmak için inşa edilmişti. Akragas ve Kassar arasındaki Platani Vadisi ve Siraküza ve Catania'nın hinterlandları da dâhil olmak üzere adanın muhtelif bölgelerinde yürütülen yüzey araştırmaları, sekizinci ya da dokuzuncu yüzyıllar sırasında inşa edilmiş gibi görünen konut kümeleri, tarımsal depolama ve işleme tesisleri ve genellikle bir kiliseyle birlikte boyutları bir hektardan altı hektara (2,5'ten 15 dönüme) değişen istihkam edilmemiş köyleri tanımlamıştır. Aynı yüzey araştırmaları, aynı döneme ait küçülen ya da terk edilen köyleri de tespit etmiştir.[30]

Mısır ve daha sonra Kuzey Afrika'nın kaybıyla birlikle Sicilya, imparatorluğun başlıca tahıl üretim ve ihracat bölgesi haline gelmişti. Dördüncü yüzyıldan sonra, İskenderiye'den çıkan gemiler Roma'dan Konstantinopolis'e doğru yönlendirildiğinde, Sicilya tahılının fazlasını kuzeye doğru gönderiyordu. Bunun yarattığı zenginlik en ünlüsü Piazza Armerina yakınlarındaki bulunan ve dördüncü yüzyılın ilk yarısında yapılan Villa de Casale olmak üzere lüks villaların inşasını destekledi. Bunu daha önceki bir bölümde ele aldık. Yedinci yüzyıl boyunca villanın odalarının pek çoğu yıkıntılarla doldu ve mozaikler ve mermer *opus sectile*nin üzeri kaplandı ve korundu. Duvar resimleri ve mermer kaplamalar daha az başarılı olmuştu keza yapı sanatsal üretime, tarımsal depolamaya, işleme ve ayrıca gömülere ev sahipliği yapmak için değiştirilmişti. Sekizinci yüzyılda kullanımı bitmeden bir süre önce kompleksin etrafında bir sınır duvarı inşa edilmişti.[31]

30 C. Fenwick, "From Africa to Ifrīqiya: settlement and society in early medieval north Africa", *Al-Masāq* 25 (2013), 9–33; C. Fenwick, "Early medieval urbanism in Ifrīqiya and the emergence of the Islamic city" içinde: S. Panzram ve L. Callegarin, ed., *Entre civitas y madīna: el mundo de las ciudades en las Península Ibérica y el norte de África (siglos IV-IX)* (Madrid, 2018), s. 203–20; E. Vaccaro, "Sicily in the eighth and ninth centuries ad: a case of persisting economic complexity", *Al-Masāq* 25 (2013), 34–69.

31 P. Pensabene, "Il contributo degli scavi 2004–2014 alla storia della Villa del Casale di Piazza Armerina tra IV e VIII secolo" içinde: C. Giuffrida ve M. Cassia, ed., *Silenziose rivoluzioni: la Sicilia dalla tarda antichità al primo medioevo* (Catania, 2016), s. 223–71; A. Castrorao Barba, "Sicily before the Muslims: the transformation of the Roman villas between late antiquity and the early middle ages, fourth to eighth centuries CE", *Journal of Transcultural Medieval Studies* 3 (2016), 145–89.

Bir imparatorluk darphanesi yedinci yüzyılın sonları ve 878 yılı arasında, şehir Araplara düştüğünde, Siraküza'da faal durumdaydı. Altın ve bronz sikkeler, adanın önemli idari ve askerî ihtiyaçlarına hizmet etmek için basılıyordu ve adanın ekonomisi yüksek oranda para kazanmaya devam etti. II. Konstans, Siraküza'yı hem Kuzey Afrika'ya hem de son zamanlarda üzerinde tekrar otorite sağladığı ve savaş hazırlıklarını finanse etmek için külfetli bir vergi rejimi uyguladığı Güney İtalya'ya yakınlığı nedeniyle batıdaki karargâhı olarak seçmişti. Hem Girit hem de Kıbrıs, Mısır'a Sicilya'dan daha yakındı fakat aynı sebepten dolayı Müslüman saldırılarına çok daha uygundu. Girit ve Kıbrıs'ın çok sayıda yaygın mahsulü ve ürünü vardı: Kereste, meyve bahçelerinden elde edilen meyveler, bir ihtimal pamuk fakat Ege'nin Sakız Adası bu ticarete zaten egemen olmasına rağmen kesinlikle sakız. Her ikisi de bol miktarda şarap ve zeytinyağının yanı sıra bal, balmumu ve mor boya üretiyordu. Araştırmalar ve kataloglar beşinci ve yedinci yüzyıllar arasında Kıbrıs'ta işlevsel olan seksen kilise, Gortyn de dâhil olmak üzere Girit'te altmış kilise kaydetmişlerdir.[32]

Gortyn, antik su tedarik sisteminin korunması durumuyla dikkate değerdir. Roma şehrine Ida Dağı'nın eteklerindeki Zaros kaynaklarına bağlanan su kemerleriyle ikinci yüzyıldan beri su tedarik ediliyordu. Bu su kemerleri kuzeydoğuya değin on beş kilometreydi (dokuz mil). Bir sifon köprüsü, su kemerlerinin Mitropolitanus Nehri'ni geçmesine olanak tanıyordu. Su kuleleri, şehrin sokaklarının altından geçen kil boruları suyla besliyordu ve beşinci yüzyılın sonuna değin, yani borular hasar görüp kullanımdan düştüğü zaman, büyük *nymphaion* ve geniş kamu hamamlarını besliyordu. Bunu, deprem hasarına bağlamak caziptir. Göreceğimiz gibi Girit kayda değer şekilde dördüncü ve yedinci yüzyıl arasında, yani adanın batı yarısı tektonik hareketlerin (sismik yükselme) bir sonucu bir ve dokuz metre arasında deniz seviyesinden yükseldiğinde, sismik aktiviteler tarafından etkilenmişti. 365 ve 670 yıllarında Gortyn'in kaderi büyük depremler tarafından ele alınmıştı.

32 I. Baldini, "Early Byzantine churches in Crete and Cyprus: between local identity and homologation", *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes* 43 (2013), 31–49; A. Kouremenos, "In the heart of the wine-dark sea: Cretan insularity and identity in the Roman period" içinde: A. Kouremenos, ed., *Insularity and Identity in the Roman Mediterranean* (Oxford, 2018), s. 41–64.

Sekizinci yüzyıla doğru yerleşim izleri olsa da şehir, 828 yılındaki Arap işgali öncesinde bir daha asla ayağa kalkamamıştır.[33]

Gortyn'deki son yüzyıllar önemli büyük altyapı projelerini gördü. Şehrin antik *embolos*larından batıya doğru uzanan yeni bir aksiyel cadde yapıldı ve su tedarik sistemleri yeni bir formda restore edildi. Elliden fazla dikdörtgen sarnıç çeşmesi taş ve tuğladan zemin seviyesinde inşa edilmişti ve musluklu kurşun borular aracılığıyla tahliye edilen suyu, su kemerleri vasıtasıyla doğrudan besliyorlardı. Hamamlar ve Aziz Titos Bazilika Kilisesi'nin arasına konumlandırılan bir tanesi de dâhil olmak üzere musluksuz daha büyük dört depo, su depolama sarnıcı olarak hizmet veriyordu. Aynı zamanda sifon köprü tekrar inşa edilmiş ve su basıncını düşürmek ve *spatheia* amforalardan oluşturulan yeni borular aracılığıyla suyun yönünü sarnıç çeşmelere çevirmek için şehrin kuzeydoğusuna ve doğusuna uzanan sisteme iki yeni dekompresyon odası eklenmişti. Bu verimli sistem, merkezinde Pythia Apollon Tapınağı ve *praetorium* arasına inşa edilen ev ve kamu binaları kompleksinin bulunduğu ve arkeologların "Bizans mahallesi" olarak adlandırdığı şeye hizmet ediyordu. *Praetorium*un hemen dışında bulunan sütunlardaki dört adet onurlandırma yazıtı, yaklaşık 80 hektarlık (takribî 200 dönüm) alanı kapsayan şehir surları da dâhil olmak üzere şehrin restorasyonunun arkasında Herakleios'un olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Yedinci yüzyılın sonu itibarıyla bunların çoğu yıkılmış ya da terk edilmiştir ve *praetorium*un bir kısmı manastır haline gelmiştir. Gortyn'ın piskoposluk kilisesi görünüşe göre 670 depreminden sonra yarı yıkık halde olsa da kesinlikle bu yıllarda kullanımda kalmıştır.[34]

Kıbrıs, yedinci yüzyılda Romalılar ve Araplar arasındaki savaşta stratejik olarak hayatiydi ve adanın güney ve doğu sahilleri Mısır, Suriye ve Filistin'deki Arap topraklarına saldırılar için önemli birer başlangıç noktası haline gelmişti. Nümismatik kayıtlar Kıbrıs'ın Herakleios'tan II. Konstans'a değin büyük bir sikke akışı gördüğünü önerir. Şurası

33 P. Pirazzoli vd., "Earthquake clustering in the eastern Mediterranean during historical times", *Journal of Geophysical Research: Solid Earth* 101 (1996), 6083–97.

34 J. F. Harrison ve G. Harrison, "Gortyn: first city of Roman Crete", *American Journal of Archaeology* 107 (2003), 487–92; E. Giorgi, "Water technology at Gortyn in the 4th–7th c. ad: transport, storage and distribution", içinde: L. Lavan, ed., *Technology in Transition, ad 300–650* (Leiden, 2007), s. 287–320.

kesindir ki bu akış, kesinlikle birliklerin ödemeleri içindi. Hazineler, Larnaka'dakiler de dâhil olmak üzere istikrarsızlığın bir kanıtı olarak görünmektedirler ve bunlar 649 ve 654 yıllarında bölgeye yapılan iki Arap deniz akınının birini ya da ötekini doğrulamaktadırlar. Bunlar Kıbrıslıların hem Konstantinopolis hem de Damaskos olmak üzere her iki tarafa da haraç göndermeye tabi kılındığı ortak yönetim, tarafsızlık dönemi ya da anlaşma dönemi olarak muhtelif şekillerde bilinen siyasi ve ekonomik anlaşmadan önceki zamana işaret ederler. Yıllık toplam haraç 7,000 *solidus*tu ve Kıbrıslıların ödeyemediğine ilişkin de bir iddia yoktur. Altıncı Emevî halifesi Velîd'in, daha sonra on sekiz Kıbrıs gemisinde gönderilen altın ve gümüşün yanı sıra, Suriye'den gelen yedi yıllık vergiyi Damaskos'un Büyük Camii'si için harcadığı söylenir. Anlaşma Kıbrıslıların üretimde kalmasını gerektiriyordu fakat ekonomi 700 yılından sonra dolaşımdaki sikke sayısının düşmesiyle giderek azalan bir şekilde parasallaşıyordu.[35]

Kıbrıs'ta yürütülen araştırmalar geniş ve yoğundur. Bu araştırmalar peyzajda dalgalanan yapay dokuya ilişkin hacimli bir bilgi üretmiş ve kimi daha radikal araştırmacıları "siteleri" tanımlamanın tamamen kullanışsız olduğunu sorgulamaya yöneltmiştir. Yine de yapay dokuların dağılımı, yerleşim örneğinin nasıl değiştiğini ve yedinci yüzyıla doğru Kıbrıs'ın açık şekilde daha küçük ve daha büyük çiftlikleri, köyleri, kasabaları oluşturduğunu fakat bundan sonra çok daha azıyla kaldığına işaret eder. Kıbrıs'ın kuzey sahili büyük oranda, hiçbir zaman yoğun şekilde şehirleşmemiş Karpasia Yarımadası tarafından genişletilir. Kısmen de bu sebeple yerleşim örnekleri, tarımsal üretim ve hayvancılık yedinci yüzyıldan sonra önemli bir biçimde değişmemiş olarak gözükmektedir. Kıbrıs'ın güney sahilinde bulunan Kition'un (modern Larnaka) doğusunda kalan Koutsopetria'daki yüzey araştırmaları ve kazılar birlikte Geç Roma dönemi boyunca kullanılan bir bazilika kilisesiyle donatılan ve adanın iç kısımlarından gelen çatı kiremitleriyle beslenen bir miktar refah ve büyük bir liman kasabasının yanı sıra Kuzey Afrika'dan ve Küçük Asya'dan ihraç edilen hem Afrika kırmızı astarlı seramik hem

35 Makdisî'ye göre, şu çeviride tırnak içerisinde gösterilmiştir: by Mango, *Art*, s. 132. Kıbrıs, Armenia ve Kafkas Iberia'sını etkileyen ortak yönetim hususunda bakınız: Theophanes, AM 6178, çev. Mango ve Scott, s. 506. Sikkelere ilişkin bakınız: D. M. Metcalf, *Byzantine Cyprus, 491–1191* (Nicosia, 2009), s. 141–213.

de Phokaia kırmızı astarlı seramik buluntularına ek olarak adanın batısında Kıbrıs kırmızı astarlı seramiklerinin üretildiğini ve yerel olarak yetiştirilen ya da işlenen zeytin ve zeytinyağını ithal etmek için kullanılan amforaların bölgesel olarak imal edildiğini tanımlamışlardır. 700 yılından sonra iskâna ilişkin pek az işaret vardır.[36]

Larnaka'nın batısındaki Kiti'de dikkat çekici bir kilise, yerel bir efsaneye göre Arap akınlarından kaçan Kition yurttaşlarının varışını takiben Ioustinianos döneminde bölgenin zenginliğine tanıklık eder. Kition'da limanın dolması ve deprem hasarının yedinci yüzyıldan daha erken bir dönemde yer değiştirmeyi önermesi gibi yaygın olması daha olasıdır. Panagia Angeloktiste Kilisesi (Melekler tarafından kurulan Bakire'nin Kilisesi) bugünkü haliyle on birinci ve on ikinci yüzyıllara aittir fakat beşinci yüzyıldan çok daha eski bir apsisi ve altıncı yüzyılın sonlarında eklenen zarif bir mozaik de içermektedir. Mozaik, çocuk İsa'yı tutan, tavus kuşu tüyü kanatları bulunan ve altın şeyleri ve mavi cam küreleri tutan baş melekler Mikhael ve Gabriel tarafından çevrili mücevherlerle süslü bir podyumda onların yüksek göksel nişanlarıyla duran Meryem'i tasvir eder (Levha 21).[37]

Kiti'nin batısındaki Maroni Petrera, beşinci yüzyılın sonlarına doğru inşa edilen ve yedinci yüzyılın ortalarında terk edilen bir bazilika kiliseye sahipti. "Levant I" sitesinden gelen cam parçaları muhtemelen Apollonia-Arsuf'tan gelen ve yerel olarak üflenen nötron camlarıdır. En yakındaki büyük şehir olan Amathous bugün Limasol şehrinin kıyı banliyösündeki arkeolojik bir alandır. Kazı alanında yedinci yüzyıl sonlarında savaş hazırlıkları ve yıkıma ilişkin işaretler vardır. Takribî aynı zamanda şehrin *akropolis*inin güney yüzü boyunca uzun bir sur

36 L. Zavagno ve B. Kızılduman, "A countryside in transition: the Galinoporni-Kaleburnu Plain (Cyprus) in the passage from Late Antiquity to the early Middle Ages (ca. 600–ca. 850)", *Památky Archaeologické* 109 (2018), 233–51; W. Caraher vd., "Surveying late antique Cyprus", *Near Eastern Archaeology* 71 (2008), 82–9; W. Caraher vd., *Pyla-Koutsopetria I: Archaeological Survey of an Ancient Coastal Town* (Boston, 2014); I. Randall, "Continuity and change in the ceramic data: "the Byzantine problem" and Cyprus during the treaty centuries", *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes* 43 (2013), 273–84.

37 B. Shilling, *Apse Mosaics of the Virgin Mary in Early Byzantine Cyprus*, yayımlanmamış doktora tezi (Johns Hopkins University, Baltimore, MD, 2013), s. 85–159.

inşa edilmiştir. Öyle görünmektedir ki şehrin batı kapısına saldırılmış ve iki defa yanmıştır. Şehir ve tepedeki bir bazilika kısa sürede terk edilmiştir. Benzer şekilde aşağı şehirdeki Aziz Tykhon Kilisesi yedinci yüzyılda yıkım izlerini gösterir ve beşinci yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen büyük bir katedralin yanmış katmanındaki bir sikkeye göre 654 yılındaki Arap akını sırasında yıkılmıştır. Şiddetin delilini gösteren insan bedenleri, şehrin doğu mezarlığındaki büyük bir mezarlıktan çıkarılmıştır. Yaygın yıkım için tam olarak hangi deprem ve saldırı birleşiminin olduğu açık değildir fakat bunların tamamı 650 ilâ 680 yıllarındaki kısa bir dönemde meydana gelmiştir. Şehrin sekizinci yüzyılda hâlâ kullanıldığı da açıktır. *Akropolis*teki bazilikanın alanı çiftlik toprağı haline gelmiştir ve katedral küçük ikametgâhlar, dükkânlar ve depolar haline gelecek şekilde bölünmüştür. Öyle görünmektedir ki Aziz Tykhon Kilisesi tekrar inşa edilmiştir ve kurşun mühürler sekizinci yüzyıl boyunca kiliseye ait bir varlığı önermektedir.[38]

Filistin Kaisareia'sının hemen kuzeyinde Dor/Tantura lagününde keşfedilen yirmi altı gemi batığından biri olan "Dor 2006" isimli gemi batığı (Harita 5), yedinci yüzyıla doğru Kıbrıs, Küçük Asya ve Levant arasındaki düzenli ticareti doğrular. Geminin kargosu kesin şekilde tanımlanamasa da yakınlarda mermer levhalar görülmüştür ve 25 metre (82') boyutundaki gemi, mermerlerin nakliyesi için yeterlidir. Hem Kıbrıs kırmızı astarlı seramikleri hem de Phokaia kırmızı astarlı seramikleri dâhil olmak üzere yüksek kaliteli seramikler de tanımlanmıştır. Dört ayaklı Kıbrıs kâseleri ele geçirilmiştir ki bunlar 643 yılından sonraki bir zamanda Salamis'te gömülen bir kâse ve yedinci yüzyılın yarısında terk edilen ya da yıkılan adadaki sitelerden gelen ötekileriyle benzerdir. Kâselerle birlikte bulunan bir tencere ve "Gazze" tipi saklama kavanozları da Levant'ta üretilmiş gibi gözükmektedir. Bu seramikler kesinlikle geminin mutfağına aitti ve geminin ocağından gelen Mısır tuğlaları da bulunmuştur. Şarap, belki de güvertede bir Mısır

38 I. Freestone vd., "The origins of Byzantine glass from Maroni Petrera, Cyprus", *Archaeometry* 44 (2002), 257–72; T. Papacostas, "Neapolis/Nemesos/Limassol: the rise of a Byzantine settlement from late antiquity to the time of the Crusades" içinde: *Lemesos: A History of Limassol in Cyprus from Antiquity to the Ottoman Conquest* (Cambridge, 2015), s. 96–188, s. 98–106'da; D. M. Metcalf, *Byzantine Lead Seals from Cyprus* (Nicosia, 2004), s. 54–5, 114, 360.

amforasına depolanmıştı ve Güney Filistin'den gelen testi ve sürahilerde servis ediliyordu.[39]

Materyal kanıtlar 700 yılı itibarıyla daha az, bilhassa uzak mesafelere çok az zeytinyağı ve şarabın nakliye edildiğini ve kaliteli kırmızı astarlı seramiklerin ve büyük oranda pişmiş toprak kandillerin daha fazla üretilmediğini ya da ihraç edilmediğini gösterirler. Cam ustaları yerel materyallerin yanı sıra geri dönüştürülen parçaları ve *tessera* kullanmaya başlamışlar. Mısır ve Levant'tan daha fazla nötron camı ithal etmemişlerdir. Mermer yaygın şekilde geri dönüştürülmüştür ve anıtsal binalar ender şekilde tanımlanır. Fakat bölgesel ticaretin sekizinci yüzyıla doğru Kıbrıs'ı, Levant ve Küçük Asya'nın güney sahillerine bağlayarak devam ettiğine ilişkin kanıtlar vardır. Dor'daki lagünden gelen Tantura F gemi batığı, 650 ilâ 750 yıllarına tarihlendirilmektedir. Bir zamanlar 16 metre (52') uzunluğunda olan bot iyi korunmuştur ve öyle gözükmektedir ki seramik kaplar içerisinde balık ve balık sosu nakliye ediyordu. Petrografik analizlere göre güvertedeki muhtelif seramikler, Nil Deltası'ndan gelen alüvyondan yapılıyordu. Fakat yirmi adet küre biçimindeki amfora, Kıbrıs'ta ya da hemen kuzeyindeki Küçük Asya'nın sahillerinde üretilmişlerdi. Bu amforalardan sekiz tanesinin içinde 2 ilâ 7 santimetre (1–3") uzunluğundaki küçük bir balık olan tilapia kemikleri bulunmuştur. Bu balıklar, bir zamanlar Ürdün nehir sisteminde yüzüyorlardı. Hiçbir balık işleme tesisi bu bölgede tanımlanmamıştır fakat Kuzey Afrika'dan gelen balık sosu ve kalıntısı, kemikli balık ezmesiyle (*allec*) talebin bölgesel olarak artık karşılandığı tahayyül edilebilir.[40]

Dönüştürülmüş Bir Çevre

Arkeolojik kayıtlar, imparatorluğun her noktasında bir süreliğine şehirlerin küçüldüğü, yeni müstahkem yerleşim birimlerinin inşa edildiği

39 D. Barkan vd., "The "Dor 2006" shipwreck: the ceramic material", *Tel Aviv* 40 (2013), 117–43.

40 O. Barkai vd., "The Tantura F shipwreck: the ceramic material", *Levant* 42 (2010), 88–101; O. Barkai, "The Tantura F ceramic assemblage and the fish remains: evidence of trade in the eastern Mediterranean in the early Islamic period", *Skyllis* 11 (2011), 18–20; S. Grainger, "Roman fish sauce: fish bones residues and the practicalities of supply", *Archaeofauna* 22 (2013), 13–28.

ve Roma sikke buluntularının sona erdiği vakit, yani dönemimizin sonunda, yerleşim modellerinin değiştiğini şüphe götürmez bir şekilde göstermektedir. Roma sikkelerinin büyük çoğunluğu şehirlerde ele geçirilmişlerdir. Altıncı yüzyıla kadar güçlü bir dolaşımla sikke hacmi azalmış ya da Roma sikkelerinin varlığı sona ermiştir. Kimi durumlarda ise sikkeler yüzyıllardır var olan bir şehirde hayatın ani şekilde sona erdiğine işaret ederler. Öteki durumlarda hayat devam etmiş, mübadele başka yollarla yapılmıştır. Fakat tüm şehirler benzer şekilde mustarip olmamıştır. Kimi şehirlerin yeni ve gelişmiş askerî ve idari işlevlerinin bir sonucu olarak, en azından bir süre geliştiklerini kanıtlayan verilerde önemli bölgesel farklılıklar vardır. Bunun da ötesinde şehirler, hinterlandlarıyla olan karmaşık etkileşimlerini ele almadan anlaşılamazlar.[41]

Büyük ölçüde küçülen imparatorluk artık daha az insana ve ekilebilir daha az toprağa sahipti. Geçmiş kültürlerin bitki örtüsü ve ekim tarihinin özelliklerini yeniden kurgulamamıza olanak tanıyan polen analizleri, yedinci yüzyılda açık bir kopuş olduğunu gösterir. O zamana ve binyıla kadar Yunanistan, Anadolu, Kıbrıs ve Güney Levant'taki polen kayıtlarına insanlar için ve insanlar tarafından yetiştirilen "antropojenik" bitkiler, bilhassa ağaç mahsulleri (zeytin, fındık, meyveler vd.), asmalar, tahıllar ve otlaklar hâkimdi. Bunların hepsi 600 yılı dolaylarından sonraki takribî üç yüzyıl boyunca Anadolu'da hızlı bir düşüş gösterir ve toplam tahıl üretiminde %80 ve ağaç mahsulü tarımında %85'lik bir gerileyişi önerir. Bu gerileyişler, tahıl ve ağaç mahsulü polenlerinin %7–9 oranında seyrettiği Güneybatı Anadolu'da daha da önemliydi. Otlaklardaki gerileyiş daha az konuşulur. Ot miktarı otlayan hayvanların sayısına ilişkin doğrudan bir işaret değilken, polenler otlakların üçte birinin onlar için kullanılır olduğunu önerir.[42]

41 Yeteri kadar atıfta bulunmak için literatür çok geniştir. Temalar ve tartışma geliştirilirken kullanılan kaynaklar için bakınız: G. Ostrogorsky, "Byzantine cities in the early middle ages", *DOP* 13 (1959), 45–66; M. Whittow, "Ruling the late Roman and early Byzantine city: a continuous history", *Past & Present* 129 (1990), 3–29.

42 N. Roberts vd, "Not the end of the world? Post-classical decline and recovery in rural Anatolia", *Human Ecology* 46 (2018), 305–22. Bu eser ayrıca Orta Çağ'da bir toparlanma ve bunu doğrulayan arkeolojik araştırmalardan gelen veriler de sunar. Ayrıca bakınız: M. Whittow, "Early medieval Byzantium and the end of the ancient world", *Journal of Agrarian Change* 9 (2009), 134–53, 146–7'de; A. Izdebski vd., "The environmental, archaeological and historical evidence for

Yunanistan'da, Korinthos'un güneyinde kalan Lerne'den gelen polen kayıtları, 400 ilâ 600 yıllarında tahıl ekiminde bir yükselişin, hızlı bir gerileyiş tarafından takip edildiğine işaret eder. Attika'daki geniş tahıl üretimi daha erken biter. Toprak kullanımındaki bu değişim, iklim değişiminden ziyade Avar ve Slav istilalarına, doğal afetlere ve salgınlara atfedilmek zorundadır. Küçük Asya'da oldukça yoğun şekilde mesken edinilen kıyı şehirlerinin hinterlandları en yoğun şekilde çiftçilik yapıyordu. Lykia'daki Miletos'ta beşinci yüzyıldan on dördüncü yüzyıla değin kesintisiz bir tarımsal aktivite için kanıt vardır fakat her zaman aynı yoğunlukta değildir. Tarsos'a kadar Anadolu'nun içlerinde kalan yüksek kesimlerinde çiftçilik daha az yoğunlukta yapılıyordu. Bu topraklar terk edilmişti ya da âtıl bırakılmıştı. Bu, son derece ani meydana gelmiş olabilir. Kappadokia'daki tarımın sonu 670 yılı dolaylarına tarihlendirilebilir ve bu yüzden yıkıma o zamandaki savaş neden olmuştur. Nar Gölü yatağından alınan çekirdeklerde saptanan varveler (yıllık tortu katmanları), biriken polen türlerinde ani ve kesin bir kayışı gösterir. On yıldan biraz daha fazla bir zamanda, 664 ilâ 678 yıllarında, insan aktivitesiyle alakalı polenlerin yerini tamamen terk edilmiş tarım arazilerinde oldukça hızlı bir şekilde büyüyen ormanlık toprak ve ikincil çalılıklardan gelen polenler alır. Çok daha geniş arkeolojik araştırmalar, 600 ilâ 800 yılları dolaylarında güney ve Güneybatı Anadolu'daki yerleşimlerin sayısının en azından %70 oranında düştüğünü önerir.[43]

Konstantinopolis'e yaklaştıkça, tarımsal aktivitede daha büyük bir süreklilik ortaya çıkar. Fakat Bithynia'nın kıyı bölgelerinde tahıl ve meyve yetiştiriciliğinin yerini pastoralizme bıraktığına dair işaretler vardır. Karadan ve denizden gerçekleştirilen sık saldırılar ve buna bağlı olarak toprakların ve ürünlerin yok edilmesi durumunda pastoral çiftçilik mantıklıdır. Zeytin, fındık ve meyve ağaçlarının olgunlaşması uzun yıllar aldığı için hayvanların taşınması ve sürülerin yenilenmesi meyve bahçelerinden daha basittir. Yine de yeteri kadar mamul Konstantinopolis'in büyük ölçüde tükenmiş nüfusunu desteklemek adına üretilmiştir. Malların taşınması ve depolanmasıyla ilgilenen memurlar

regional climatic change and their societal impacts in the eastern Mediterranean i late antiquity", *Quaternary Science Reviews* 30 (2015), 189–208.

43 J. Haldon, *The Empire that Would not Die: The Paradox of Eastern Roman Survival, 640–740* (Cambridge, MA, 2016), s. 215–48, s. 232–6'da.

olan *kommerkiarios*lar tarafından basılan kurşun mühürler, bir miktar tahılın Sicilya'dan ihraç edildiğini önerir. Daha geniş bir perspektifte kurşun mühürler, dönemimiz sonunda eyalet yönetimi ve savunmasında radikal değişiklikleri doğrular. Ordu artık *annona* aracılığıyla merkezî olarak finanse edilemiyor ya da etkin bir şekilde erzak temin edilemiyordu. Bu ise daha sonra *themata* ya da "themalar" olarak adlandırılacak olan eyalet boyutunda savunmayı organize ve finanse etmek için yeni bir sistemin kurulmasına yol açtı. Aynı zamanda Küçük Asya, Anadolu ve Balkanlardaki şehirlerde yedinci yüzyılın sonunda basılan sikkelerin yokluğu, en nihayetinde devlet aygıtının ciddi şekilde bozulduğunu gösterir. Eyalet darphaneleri kapatılmış ve sikkeler artık Konstantinopolis surlarının ötesine geçemez olmuştu. Vergi gelirleri artık madenî para olarak toplanamıyordu ve vergilerin aynî olarak taşınmasındaki zorluk bunların yerel olarak harcanması anlamına geliyordu.

Yeni idari yapılar aynı zamanda pek çok Hristiyan Romalının şehir hayatını terk etme ve daha küçük, daha düşük yoğunluktaki ve daha kolay savunulan topluluklarda yaşama kararlılığını da yansıtıyordu. Daha önce gördüğümüz gibi bu *curia* yönetimi, klasik eğitim sistemi ve desteklediği edebî kültür de dâhil olmak üzere şehir kurumlarının gerileyişini hızlandırmıştır. Yüzyıllar boyunca Romalılar ihraç edilen seramikler ve kaliteli masa takımları (Phokaia kırmızı astarlı ve Kuzey Afrika kırmızı astarlı seramikler), cam (Levant ve Mısır nötron camları), Girit'ten gelen şaraplar ve Tripolitania'dan alınan zeytinyağları ve tanımlanabilir nakliye kaplarında (amforalar) nakliye edilen özgün ve seçkin kalitedeki eşyalarla kaliteli ve bol materyal kültürün keyfini sürmüşlerdir Seramik kaplar hiçbir zaman varillerle değiştirilmemişti çünkü ahşap Akdeniz'de enderdi. Fakat pişmiş toprak kandiller evleri, kiliseleri, kamu binalarını aydınlatmak için kullanılmıyordu artık ve yerlerini mumlar almıştı. Büyük kamu binaları ve özel binalar, bazilikalar ve villaların hepsi gözden kayboldular. Yıkıldılar ve yeniden inşa edilmediler ya da bölündüler ve konut ve mezarlıklar için yeniden işlevselleştirildiler, tıpkı küçük ölçekli endüstri ve işlem alanları ya da çöp yığınları gibi.

Bugün Ürdün'deki Vedi Feynan maden alanında bulunan sekiz bin yıllık bakır madenciliği ve eritme işlemleri yedinci yüzyılın ortalarında oldukça ani bir şekilde durdu. Kurutulmuş ve rezervuar yatağından

alınan tortul bir çekirdek, çevre kirliliği seviyelerinin beşinci ve altıncı yüzyıllarda kuşkusuz sikke üretimi için bakıra artan bir talebin sonucu olarak zirveye ulaştığını göstermektedir. Kirlilik seviyeleri sekizinci yüzyılı temsil eden yeni kirleticilerden arındırılmış belirgin bir tortuyla daha sonra hızlı bir şekilde düşmüştür. Bakır madenciliği ve madenin eritilmesi, Araplar Roma çöl sınırını ihlal ettiğinde son bulmuştur. Dökümhaneler söndürülüp kirletici aerosoller dağıtılmıştır. Temiz hava, kıyameti andıran bir peyzajı süpürmüştür. Gerçekten de nesillerin sağlıklarını ve çocuklarını Roma metal ekonomisine kurban ettikleri "ateşin Gehennası" olmuştu bu.[44]

44 J. Grattan vd., "The local and global dimensions of metalliferous pollution derived from a reconstruction of an eight thousand year record of copper smelting and mining at a desert-mountain frontier in southern Jordan", *Journal of Archaeological Science* 34 (2007), 83–110.

XI

MAHŞER VE ANTİKİTENİN SONU

472 yılında Vesuvius Dağı patladı. Napoli'nin çoğunu ve Campania'nın zengin tarım topraklarını yıktı. "Gece karanlığı. günü gölgeledi. Tüm Avrupa'yı ince toz parçacıklarıyla kapladı." Volkan 512 yılında, "Büyük" Theoderic'in kaleme aldığı ve Cassiodorus tarafından muhafaza edilen bir mektuba yansıyan yıkıcı sonuçlarla tekrar patladı. "Ne kadar garip" diye gözlemler ve devam eder "yalnızca bir dağın tüm dünyayı böyle korkutması! Sessizce parıldayan zirveleriyle başka dağlar da görülebilir. Fakat tek başına bu dağ, karanlık gökyüzü ve değişen havayla kendini uzak diyarlara ilan eder." Bu iki patlama da son Batı Roma imparatorunun tahttan indirilmesinden hemen önce ya da kısa süre sonra meydana gelmişti. Bu patlamalar, harap olmuş tarlaları eken kimseler için vergi indirimiyle etkileri hafifletilebilen yerel ve bölgesel öneme haiz olaylardı. Vatandaşları, "bu korkunç külün hatırasını 6 Kasım günü kutlayan" Konstantinopolis'tekiler de dâhil olmak üzere litürjik takvimlerde anılmıştır bu olaylar. Fakat küresel ya da sonsuz çevresel etkileri bulunmuyordu.[1]

Volkanlar, İklimi Etkileyen Fiziksel Faktörler Süreci, Veba ve Depremler

Cassiodorus'un bilgisinin olmadığı ve hâlâ kesin olarak tanımlanmayan bir volkan patlaması, 536 yılında Kuzey Yarım Küre'de görülen bir

1 Marcellinus Comes, çev. Croke, s. 25; Cassiodorus, *Variae*, 4.50; *The Letters of Cassiodorus*, çev. T. Hodgkin (Londra, 1886), s. 261–3. Ayrıca bakınız: C. Kostick ve F. Ludlow, "The dating of volcanic events and their impact upon European society, 400–800 CE", *European Journal of Post-Classical Archaeologies* 5 (2015), 7–30, 8–13'te.

kül ve kükürt dioksitinden oluşan çok daha büyük bir toz örtüsünün sebebiydi.[2]

> Yıldızların ilki olan güneş alışılan ışığını kaybetmiş gibi görünüyordu. Mavimsi bir renkteydi. Öğle vakti bedenlerimizin gölgesini görmemeye, ısısının güçlü canlılığının zayıflığa dönüşmesini ve bütün bir yıl boyunca uzayan geçici bir tutulmaya eşlik eden olguları hissetmeye hayret ediyoruz. Dolunay şeklindeyken ay bile doğal ihtişamından yoksun. Gariplik şimdiye değin yılın gidişatı oldu. Fırtınaların olmadığı bir kış, ılıman olmayan bir bahar ve ıssız bir yaz geçirdik. Tahılın olgunlaşması gereken aylar, Boreas tarafından soğutulduğuna göre hasat için yüzümüzü ne yöne döneceğiz? Tüm bereketin anası yağmur eğer bunu reddediyorsa bıçak nasıl açılabilir? Uzun süreli don ve mevsime uygun olmayan kuraklıktan oluşan bu iki etki yetişen tüm şeylerin aleyhine olmalıdır. Öyle gözükmektedir ki mevsimlerin topu birbirine karıştı ve hafif sağanaklar tarafından oluşturulan meyveler kavrulmuş toprakta aranamıyor.[3]

Çağdaş görgü tanıkları aynı olguyu İrlanda, Suriye ve Çin kadar uzak yerlerden naklederler. O zaman Belisarios ile İtalya'da olan Prokopios şunları söyler:

> Korkunç bir alametin ortaya çıktığı zaman geldi. Tüm yıl boyunca güneş, ışıklarını, ay gibi parıldamadan yaydı. Yaydığı ışıklar da genellikle yaptığı gibi net olmadığı için tutulma sırasındaki güneşe son derece benziyordu. Bunun meydana geldiği zamandan itibaren insanlar ne savaştan ne salgın hastalıktan ne de ölüm getiren öteki şeylerden azadeydi.[4]

---

2 Ekvator bölgesinde ya da İzlanda'da bir yanardağ olduğuna ilişkin öneriler, "NEM-2011-S1 buz çekirdeğinden MS 536 yılına karşılık gelen bir derinlikten elde edilen tephranın jeokimyasının, olası adaylar olarak bir dizi Kuzey Amerika yanardağına işaret eden gözlemiyle, birleşik bir volkanik sinyal için geçersiz kılınmıştır." Bakınız: M. Sigl vd., "Timing and climate forcing of volcanic eruptions for the past 2,500 years", *Nature* 523 (2015), 543–9, 547'de.

3 Cassiodorus, *Variae*, 12.25; çev. Hodgkin, s. 519.

4 Procopius, *Wars*, 4.14; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 220–21. Süryani Mikhael tarafından muhafaza edilen Ephesoslu Ioannes'in kaleme aldığı bir anlatı şunları kaydeder: "Güneş karanlıktı ve karanlığı sekiz ayda son buldu. Güneş her gün takribî

Bu volkanik patlamanın izleri, buzul çekirdeklerinde ve ağaç halkalarında tanımlanmıştı. Grönland'daki muhtelif buzullardan alınan buzul çekirdeği verileri, 536 yılı civarındaki dönemde büyük ölçekte yüksek asidik ve kirlilik seviyeleri göstermektedir. Kuzey Yarım Küre'deki ormanlardan gelen ağaç halkaları verisi (bu tür köklü ormanların bulunmadığı Akdeniz havzasında olmasa da), hızlı soğuma ve kuraklığın bir sonucu olarak bir sonraki yıl keskin ve hızlı bir şekilde azalan büyümeyi göstermektedir. Yüksek seviyelerde kurşun kirliliğinin Roma metalürjisiyle ilişkilendirildiği İspanya'nın kuzeybatısındaki aynı turba bataklığı tam olarak bu zamanda büyük bir kül birikimine işaret etmektedir. Aynı zamanda Yakın Doğu'nun bazı kısımlarındaki sedimantasyon kayıtları da şiddetli ve ani sel vakalarını kaydeder. Bu verilerin hepsi birlikte volkanik patlamanın Kuzey Yarım Küre'de meydana geldiğini önerir.[5]

Son araştırmalar 540 yılında Grönland ve Antarktika'da açılan buzul çekirdeklerinde izler bırakan ve muhtemelen tropik bir yanardağ olan son büyük bir patlamayı daha tespit etmişlerdir. İklim modellemesi bu devasa volkanik patlamaların dünyanın birkaç santigrat derece soğuması, "iklimi etkileyen fiziksel faktörler sürecinin" başlamasıyla sonuçlandığını ve kükürt dioksit aerosollerinin tamamen dağılmasının on yıl kadar sürdüğünü göstermektedir. Azalan güneş ışığı ve kuraklık, bir diğer deyişle daha düşük yaz sıcaklıkları, büyük mahsul kayıplarına ve en nihayetinde kıtlığa sebep olmuş olabilir.[6]

Çağdaş müelliflerin daha az dikkatini çekmiş gibi görünse de hemen hemen aynı büyüklükteki başka bir volkanik olay da aynı veri grupları içerisinde kaydedilir. Herakleios'un Sâsânîlerle savaşının zirve

dört saat ışık saçtı. Yine de bu ışık sadece zayıf bir gölgeydi. Meyveler olgunlaşmadı ve şarabın tadı tıpkı ekşi üzüm gibiydi."

5 A. Martínez Cortizas vd., "Atmospheric Pb deposition in Spain during the last 4600 years recorded by two ombrotrophic peat bogs and implications for the use of peat as archive", *Science of the Total Environment* 292 (2002), 33–44; D. Fuks vd., "Dust clouds, climate change and coins: consiliences of paleoclimate and economic history in the late antique southern Levant", *Levant* 49 (2017), 205–23.

6 Sigl vd., "Timing and climate forcing", 53–9; U. Büntgen vd., "Cooling and societal change during the Late Antique Little Ice Age from 536 to around 660 ad", *Nature Geoscience* 9 (2016), 231–6. Aynı veriler 547 yılında üçüncü bir volkanik patlamanın olabileceğini de önerirler. Daha az destek gören alternatif bir teori toz perdesinin kaynağını bir yıldız çarpması olarak tanımlar.

noktasına ulaştığı 626 yılında Kuzey Yarım Küre'de bir volkan patladı. Çin tarihçileri, dondurucu soğuklar, sayısız atı ve koyun sürüsünü öldürdüğü için Doğu Türk Kağanlığı'nın çöküşünü hızlı soğuma dönemiyle ilişkilendirmişlerdir. Bu olayı Suriye'de gözlemleyen Edessalı Theophilos "[626 yılının] ekim ayından [627 yılının] haziran ayına kadar, yani dokuz ay süren bir güneş tutulması yaşandı. Güneşin yarısı tutuldu ve yarısı tutulmadı. Işıklarının yalnızca pek azı görünebilirdi" der. İrlanda ve Japonya'dan gelen raporlar, bu olgunun Kuzey Yarım Küre boyunca gözlemlendiğini doğrular. Grönland'dan alınan buzul çekirdeklerindeki veriler de volkanik sülfat karışımlarındaki birikmenin neredeyse 536–540 olaylarından kaynaklananlar kadar çok olduğunu ve buna ağaç yetiştiriciliğinde büyük bir düşüşün eşlik ettiğini gösterir.[7]

Bu "iklimi etkileyen fiziksel faktörler sürecinin" başladığı dönemler, altıncı yüzyılın en önemli ve neredeyse en tartışmalı tarihsel olgusuyla tesadüf eder: Hıyarcıklı vebanın gelip çatması. Küresel iklim olayı ve Akdeniz havzasında vebanın ortaya çıkışı arasında doğrudan ya da dolaylı herhangi bir ilişkinin olup olmadığına henüz karar verilmemiştir. Veba ilk olarak Nil Deltası'nın doğu kıyısında bulunan Pelousion'da rapor edilmiştir. Pelousion'dan hızlı bir şekilde İskenderiye'ye yayılmış ve oradan 542 yılında Konstantinopolis'e ulaşmıştır. Thoukydides'in bin yıl önceki Atina'da veba betimlemesi zemininde bir anlatı kurgulayan Prokopios, salgının Mısır'da ortaya çıktığını söyler. Bir çocukken ilk salgın dalgası boyunca yaşayan Evagrios, hastalıkla temas etmiş ve hayatta kalmasına rağmen pek çok aile üyesini kaybetmiştir. O ise hastalığın

7 Theophilus of Edessa, çev. Hoyland, s. 73; J. Fei vd., "Circa ad 626 volcanic eruption, climate cooling, and the collapse of the eastern Turkic empire", *Climatic Change* 81 (2007), 469–71; Sigl vd., "Timing and climate forcing", 547, fig. 5. Ayrıca bakınız: R. Stothers, "Cloudy and clear stratospheres before ad 1000 inferred from written sources", *Journal of Geophysical Research* 107 (2002), 4718 (çevrim içi, 10 sayfa); R. Stothers, "Volcanic dry fogs, climate cooling, and plague pandemics in Europe and the Middle East", *Climatic Change* 42 (1999), 713–23, MS 628 yılında Bristlecone çamlarında (*P. aristata*) büyüme halkalarında muhtelif şiddetli don hasarları da tespit edilmiştir. M. Toohey vd., "Disproportionately strong climate forcing from extratropical explosive volcanic eruptions", *Nature Geoscience* 12 (2019), 100–107 hem 536 hem de 626 yılındaki patlamaların Kuzey Yarım Küre'de meydana geldiğini ve iklim ve dolayısıyla o yarım küredeki uygarlıklar üzerinde, tropikal (ya da Güney Yarım Küre'deki) patlamalardan daha derin bir etkiye sahip olabileceğini önerir.

Etiyopya'da ortaya çıktığına inanır. Prokopios gibi Thoukydides'in Atina vebasını o bölgeye atfetmesinin pekâlâ farkındaydı ancak aynı zamanda hastalıkların özdeş olmadığını da biliyordu. Modern bilim insanları hastalığın Asya, belki de Hindistan kökenli olduğunu uzun zamandır önermektedirler. Fakat hastalığın hem Çin hem de Sâsânî topraklarına Akdeniz'den sonra ulaştığı da bir gerçektir. Buna rağmen her ikisi de Hindistan ile Romalılardan daha fazla aktif ticaret ortaklarıydılar ve daha yakındılar. Bu ise vebanın Afrika'dan, muhtemelen hastalığın endemik kaldığı Orta Afrika'nın büyük göllerinden ortaya çıktığına ilişkin çağdaş görüşleri desteklemektedir. Oldukça yeni olarak Bavaria'da bir altıncı yüzyıl mezarlığındaki veba kurbanlarının DNA analizleri, çağdaş bir Çin salgınına ilişkin tarihî kanıtların yokluğuna rağmen vebanın Orta Asya ya da Çin'de ortaya çıktığını önermektedir. Aynı şekilde sözünü ettiğimiz DNA'nın çıkarıldığı veba kurbanlarının bedenleri hastalığın orada olduğunu gösterse de bu zamanda Güney Almanya'da hıyarcıklı vebaya ilişkin yazılı kanıt bulunmamaktadır.[8]

8 Procopius, *Wars*, 2.22; çev. Dewing ve Kaldellis, s. 120–23; A. Kaldellis, *Procopius of Caesarea: Tyranny, History, and Philosophy at the End of Antiquity* (Philadelphia, 2004), s. 210–13; P. Sarris, "Bubonic plague in Byzantium: the evidence of non-literary sources" içinde: L. Little, ed., *Plague and the End of Antiquity: The Pandemic of 541–750* (Cambridge, 2007), s. 119–32. Ayrıca bakınız: K. Sessa, "The new environmental fall of Rome: a methodological consideration", *Journal of Late Antiquity* 12 (2019), 211–55 tarihçiler tarafından yapılan "bilimsel" çalışmaları eleştirir ve veba kaynaklı yaygın bir ölüm oranı için bilimsel verilerin yokluğunun altını çizer. B. Schmid vd., "Climate-driven introduction of the Black Death and successive plague reintroductions into Europe", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA* 112 (2015), 3020–25 kemirgenler "iklime duyarlı veba alanlarından" kaçarken, iklim kaynaklı hastalıkların Avrupa'ya tekrar tekrar girmesini tartışır. Başka bir deyişle anormal derecede sıcak ve nemli koşullar kemirgen popülasyonunda bir büyümeyi teşvik etmiştir ve ani değişiklikler kemirgen popülasyonun çöküşüne sebep olurken, pireleri de yeni konaklar aramaya zorlamıştır. Fakat bilim insanları "Orta Çağ Avrupa'sında iklime duyarlı vahşi yaşam, veba rezervlerinin varlığını destekleyen kanıtlar bulamadıklarını" kabul ederler. D. Wagner vd., "*Yersinia pestis* and the Plague of Justinian 541–543 ad: a genomic analysis", *The Lancet Infectious Diseases* 14 (2014), 319–26 Erken Orta Çağ Bavyera mezarlığında bulunan iki veba kurbanının dişlerinden alınan DNA analizleri, merkeziyetinde "maksimum olasılık filogenetik bir ağaç" inşa etmiştir. Bu bedenlerin radyo-karbon tarihlendirmesi ilk veba salgınında öldüklerini ve bunun kesinlikle altıncı yüzyılın sonundan önce meydana geldiğini önermiştir. M. Feldman vd., "A high-coverage *Yersinia pestis* genome from a sixth-century

Hıyarcıklı veba olarak bilinen salgın hastalıktan sorumlu patojen, *Yersinia pestis* bakterisidir. Hıyarcıklı veba, insanlar vasıtasıyla yayılmamıştır. Bir vektör gerektirir. Bu ise tropikal bir sıçan piresidir (*Xenopsylla cheopis*). Pireler, siyah ya da gemi piresi (*Rattus rattus*) olduğuna inanılan bir konak üzerinde taşınıyordu keza on dördüncü yüzyıl veba salgınında durum böyleydi. *Y. pestis* bakterisi, insana enfeksiyon kapmış bir pire konakçısından ayrıldığında, genellikle sıçan öldüğünde ve başka bir kan aradığında, yani bir kişiyi ısırdığında taşınıyordu. Bu sebeple hıyarcıklı veba genellikle oldukça yavaş bir biçimde yayılıyordu ve bir süreliğine bir noktada varlığını sürdürüyordu. Hıyarcıklı veba büyük mesafelere nispeten hızlı bir şekilde yayıldığı için fareleri ve pireleri nakletmek için işlevsel ve etkili bir sistem ile pirelerin ve konakçılarının serpilebileceği bir çevre gerekiyordu. Aksi takdirde fareler o kadar uzağa gidemezler ya da o kadar hızlı hareket edemezler. İskenderiye ve Konstantinopolis arasında yelken açan tahıl gemileri ideal bir çevre sunuyordu, tıpkı Kuzey Afrika, Suriye, Lübnan ve Küçük Asya kıyılarında dolaşan tüccar gemilerine sunduğu gibi. Fakat salgının seyahat etme hızı kayda değerdir ve 1855 yılında Çin'de başlayan üçüncü veba salgınından çok daha hızlıdır. Raporlar, vebanın 544 yılında Britanya'ya ulaştığını önerir ve DNA analizleri İngiltere'nin doğusunda Cambridge yakınlarındaki Edix Hill'de, bir altıncı yüzyıl mezarlığında veba kurbanlarını tespit etmiştir.[9]

Hıyarcıklı veba enfeksiyonu kaptıktan sonraki ilk semptom ateştir. Ateşi birkaç gün sonra koltuk altları, kasıkların yanı sıra uyluk, boyun ve kulakların yanında çıkan lenfatik boğum iltihapları olan hıyarcıklar takip eder –ki bu, hastalığın en açık tanısal belirtisidir. Bunlar, titizlikle otopsi yapan ve şişen bezleri inceleyen doktorlar hakkında yazan Prokopios da dâhil olmak üzere sayısız altıncı yüzyıl kaynağı tarafından nakledilmişlerdir. Aynı kaynaklar bu salgın hastalığın patlak vermesinin hemencecik yıkıcı olduğunu önerirler. Prokopios, 542 yılı

Justinianic Plague victim", *Molecular Biology and Evolution* 33 (2016), 2911–23 aynı tarihteki ve bölgedeki bir bedenin analizi vasıtasıyla bulguları doğrulamış ve geliştirmiştir.

9 R. Sallares, "Ecology, evolution, and epidemiology of plague" içinde: Little, ed., *Plague*, s. 232–89. Pnömonik veba insandan insana geçebilir ve bu sebeple daha etkin olarak yayılır ve tanımlanmayıp erken tedaviye başlanmadıkça daha ölümcüldür.

baharında, üç ay boyunca Konstantinopolis'te salgın şiddetlendiğinde ölü sayısının günlük 10,000'e yükseldiğini yazar. Hastalık Suriye ve Filistin'e vardığında, Konstantinopolis'ten İskenderiye'ye seyahat eden Ephesoslu Ioannes, tarlaları ve hasat edilmemiş mahsulleri terk eden ve kendilerini tamamen cesetlerin taşınması ve mezarların kazılmasına adayan insanlarla birlikte şehirlerin ve kırsalın yıkımının bir portresini sunar. "Buğday ekinleri…beyazdı ve duruyordu fakat onları biçip depolayacak kimse yoktu. Hasat mevsimi gelip geçen bağlar kış sert geçtiği için yapraklarını döktü."[10]

Uzun vadede arkeolojik kanıtlar, vebanın imparatorluğun her yakasında eşit derecede yıkıcı olmadığını ve kırsal bölgeleri şehirlerden daha az etkilediğini önermektedirler. Bunun da ötesinde yazarlarımız tarafından nakledilen başat bir salgının yıkımını desteklemek için tarihî ve materyal kanıt bulunmamaktadır. Söz gelimi vebanın imparatorluğun doğusuna Mısır kanalıyla girdiğini bildiğimiz için Mısır papirüslerindeki hıyarcıklı vebaya ilişkin doğrudan referansların yokluğu oldukça dikkat çekicidir. Bununla birlikte papirüsler, altıncı yüzyılın ortalarındaki yıllar boyunca vergi oranlarındaki hızlı bir artışı ve II. Ioustinos'un saltanatı sırasında, 520 yılı dolaylarındaki vergi oranlarının üç katına ulaştığını ortaya koyarlar. Bu, mahsulün tarlada kalması ve iş gücünün eksikliğiyle ya da hem iklimsel olayların hem de vebanın başlamasının sonuçlarıyla alakalı olabilir. Daha problemli olanı ise Doğu Akdeniz'deki arkeolojik kazılarda sıçan kemiklerinin yokluğudur. Eğer sıçan sürüleri ölüyorsa ve onların enfeksiyon kapmış pireleri insanlara geçiyorsa, bol miktarda arkeolojik kanıtın bulunması beklenebilirdi. Evet, sıçan kemikleri kesinlikle kırılgandır fakat arkeolojik bağlamlarda belirli sayılarda ortaya çıkarlar. Bunlar ise yalnızca ilk veba salgınıyla ilişkili değillerdir. Bu sebeple belki de fareler enfeksiyon kapmış pireler için tek, hatta ana konaklar olmayabilir ve birinci salgın sırasındaki bulaşma "Kara Ölüm" sırasındakinden oldukça farklı olabilir. İnsan kalıntılarının daha ileri analizini beklemek daha problemli bir durumdur. Doğu Akdeniz'de tespit edilen bir tek veba kurbanı cesedinin olmaması ve Batı Akdeniz (Güney Fransa, Kuzey İspanya) ve Kuzey Avrupa'da (Avusturya, Fransa'nın yanı sıra Britanya

10 John of Ephesus, 17.1. Bakınız: L. Little, "Life and afterlife of the first plague pandemic" içinde: Little, ed., *Plague*, s. 3–32, s. 7'de.

ve Almanya'da yukarıda bahsettiğimiz bedenler) yalnızca otuz bedenin olması da ayrı bir problemdir.[11]

Yazılı kaynaklarımıza göre vebanın gelişinden sonra iki yüzyıl boyunca veba dalgaları imparatorluğun doğusu ve daha geniş olarak Orta Doğu boyunca sürdü ve aynı noktaları her altı ilâ yirmi yılda bir vurdu. Evagrios, salgınların on beş yıllık *indiction*al vergi döngüsünün birinci ya da ikinci yıllarıyla tesadüf ettiğini fark etmiştir. Kesin olmamakla birlikte bu her on bir ilâ on yedi yılda bir ya da ortalama her on dört yılda bir Konstantinopolis'te bildirilen salgınların sıklığıyla uyuşur. Modern bilimsel analizler, veba patojeninin sıklıkla mutasyona uğradığını ve gücünü koruduğunu göstermiştir. Fakat ölüm oranlarındaki yeni artışlar, bağışıklığı olmayan çok sayıda insanın varlığına dayanıyordu. Esasen hastalık gidip dalgalar halinde geri dönmedi. Daha ziyade şehirlerde uykuya yattı ve öteki sebeplerden ölecek bağışıklığı olan insanlar ve doğum ya da göç yoluyla yeniden türeyen, bağışıklığı olmayan insanlar için tekrar patlamak üzere bekledi. Enfeksiyondan kurtulanlar güçlü bir bağışıklığa sahip oldular ancak çocukları ve yeni komşularının bağışıklıkları yoktu.[12]

542 yılından sonra Konstantinopolis 558 yılının baharında, 573–4, 599 ve 619 yıllarında tekrar hastalığın yayılmasından mustarip oldu. Bunlar, bilinen ilk altı salgının beşiyle tesadüf eden kaydedilen bölümlerdir. Konstantinopolis'in 591 yılında Roma ve Ravenna'da ve 592 yılında Antakya'da kaydedilen fakat Doğu Roma için kaynaklarda bulunmayan dördüncü salgından kurtulması ihtimaller dahilindedir.

11 Sessa, "New environmental fall of Rome", 234–5 bilimsel veriler ve edebî kaynaklar arasında faydalı bir uyumsuzluk olarak cesetlerin yokluğunun altını çizer. Fakat hâlâ çok az olmalarına rağmen daha fazla ceset için gözden geçirilen şu esere bakınız: M. Keller vd., "Ancient *Yersinia pestis* genomes from across western Europe reveal early diversification during the first pandemic (541–750)", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA* 116 (2019), 12363–75. Maksimialist cephe için bakınız: M. Meier, "The "Justinianic Plague": the economic consequences of the pandemic in the eastern Roman empire and its cultural and religious effects", *Early Medieval Europe* 24 (2016), 267–92. Minimalist cephe etkin şekilde şurada ifade edilmiştir: M. Eisenberg ve L. Mordechai, "Rejecting catastrophe: the case of the Justinianic Plague", *Past & Present* 244 (2019), 3–50; L. Mordechai vd., "The Justinianic Plague: an inconsequential pandemic?", *PNAS* 116 (December, 2019), 25546–54.

12 D. Stathakopoulos, "Crime and punishment: the plague in the Byzantine empire, 541–749", içinde: Little, ed., *Plague*, s. 99–118, s. 100–105'de.

Epitome Khronon'un sonuyla, 628 yılından sonra doğudaki topraklar için kayıtlar iyi şekilde kalsa da Konstantinopolis için mevcut çağdaş bir tarihsel kaynağa sahip değiliz. Suriye ve Filistin'de 626–628, 639, 669–673, 683–687, 698–700, 704–706, 713–715, 718–719, 724–726, 732–735 ve 745–747 yıllarında patlak veren vebalar nakledilirler. 698 yılındaki salgının Konstantinopolis'te dört ay sonra sona erdiği ve 747 yılında meydana gelen salgınının bir yıl sürdüğü rapor edilmiştir. Theophanes'in dinsiz yöneticiler tarafından ikonların kaldırılmasına atfettiği Konstantinopolis'te bu son kaydedilen salgın "on beşinci *indict*onda imparatorluk şehrini" vurmuştur.

> Görünür bir neden olmaksızın birdenbire erkek giysilerinde, kiliselerin sunak örtüsünün ve asmaların üzerinde pek çok yağlı haç belirdi. Bu kehanetin gizemi, insanlar arasında büyük bir üzüntü ve umutsuzluğa yol açtı. Sonrasında Tanrı'nın gazabı yalnızca şehrin sakinlerini değil, aynı zamanda kenar mahallelerdeki insanları da yok etmeye başladı… İlk *indict*ionun baharında veba yoğunlaştı ve yazın birdenbire alevlendi. Böylece tüm haneler tamamen kapandı. Ölen kimseyi gömecek biri yoktu… Tüm şehir ve banliyö mezarlıklarının yanı sıra boş sarnıçlar ve hendekler dolduruldu ve pek çok cesedin gömülmesine yer açmak için eski surların içerisindeki bağlar ve hatta bahçeler kazıldı ve ancak o zaman ihtiyaç karşılandı.[13]

Toplu mezarların kullanımı ve cesetlerin kireçle kapatılması da dâhil olmak üzere olağandışı defin uygulamaları tarihçilerin kafalarını karıştıran bir tuhaflığı, yani mezar yazıtlarının kayıtlarında vebanın neden olduğu ani artışların yokluğunu kısmen açıklayabilir. Epigrafik kanıtlar ölüm oranlarının ölçeğini yansıtmayabilir çünkü bireysel yazıtlar yapılmamıştır. Doğru olduğunu varsayarsak bu senaryoda kanıtın yokluğu, yokluğun kanıtı olarak okunabilir.[14]

13 Theophanes, AM 6238; çev. Mango ve Scott, s. 585–6.

14 Yakın zamana değin bu dönemden gelen oldukça az mezarlık tanımlanabilmiştir. Fakat bakınız: M. McCormick, "Tracking mass death during the fall of Rome's empire (I)", *Journal of Roman Archaeology* 28 (2015), 325–57; M. McCormick, "Tracking mass death during the fall of Rome's empire (II): a first inventory of mass graves", *Journal of Roman Archaeology* 29 (2016), 1004–46. Bu makale içerisinde beş ya da altı kişinin yattığı toplu mezarlar tespit edilir.

Altıncı yüzyıldan sekizinci yüzyıla değin hıyarcıklı veba ölümlerinin kaç kişiyi bulduğu tahminlerinin hepsi varsayımdır ve küçük bir bozulmadan imparatorluğun toplam nüfusunun %50'si ya da daha fazlasına uzanan bir ölçekte oldukça farklıdır. Toplam nüfusta %10 ila %25 oranları arasında bir düşüş şehir hayatını ve eğitimini, yerleşim örneklerini, tarımsal üretimi ve vergileri artırma yollarını olağanca etkileyebilirdi. %25'ten daha büyük bir kayıp, yıkıcı olabilirdi. O andan itibaren Doğu Roma dünyası kronik bir insan gücü kıtlığından mustarip olacaktı. Etkin bir orduyu muhafaza edebilme ve doğal felaketlerden sonra tekrar inşa kabiliyetleri büyük oranda düşecekti. Bu yönde bir senaryoya ilişkin kanıt yoktur. Gerçekten de Roma'nın istilalar, yangınlar ve depremlerden sonra kendisini toparlama ve yeniden inşa etme kabiliyeti, hıyarcıklı vebanın gelmesinden bir yüzyıldan fazla bir süre daha dikkat çekici olarak kalmıştır. Yalnızca yedinci yüzyılın sonları için nüfusun gerilemesi ve tarımsal faaliyetin terk edilmesine ilişkin sağlam deliller vardır.

Eğer "iklimi etkileyen fiziksel faktörler sürecinin" başlaması ve veba olgusu altıncı ile yedinci yüzyılların istisnai özellikleriyse, depremler daha tanıdık bir azaptı. Dönemin yazılı kaynaklarında depremlere ilişkin çok şey okuyabiliyor olduğumuz gerçeği, depremlerin başka zamanlardakinden çok daha sık ya da büyük olduğuna ilişkin doğrudan bir kanıt değildir. Hem sansasyonel haberler hem de sıklıkla olduğu gibi müellifler, özellikle de imparatorların yeniden inşa programlarındaki cömertliklerini nakletmeyi arzuladıkları için imparatorluğun içindeki ve dışındaki felaketlere ilişkin şeyleri nakletmeye meyilliydiler. Fakat "Erken Bizans Tektonik Paroksizmi" ifadesi, dördüncü yüzyılın ortalarında başlayıp altıncı yüzyılın ortalarına değin süren yoğun bir tektonik aktiviteyi betimlemek için türetilmiştir. İki yüzyıl boyunca Afrika ve Avrasya tektonik levhalarının çarpışması nedeniyle Akdeniz havzasında bir daralma olmuş gibi görünmektedir. Bu ise güçlü sismik aktiviteye ve pek çok yerde kıyı şeridinin önemli bir biçimde yükselmesine sebebiyet vermiştir. Yükselen kıyı şeritleri deniz seviyesinden kayda değer oranda yukarıda bulunan erozyon çentikleri ve kaya midyeleri tarafından gösterilir. Olağan dışı bir örnek olarak Batı Girit, muhtemelen tüm Akdeniz'e tsunami dalgaları gönderen dördüncü yüzyıldaki devasa bir depremle, deniz seviyesinden sekiz metre kadar yükselmiştir.

Öte yandan Adriyatik Denizi'nin kuzeyinde toprağın zorlandığı eş sismik belirtiler vardır.[15]

Konstantinopolis, en aktif büyük fay hatlarından birisi olan Anadolu tektonik fay hattının kuzeyinde yer alır. Bu yüzden burada en azından beraberinde gelen bir tsunamiyle birlikte depremler yaşanıyordu. Hâlâ da yaşanmaktadır. İncelemeye tabi tuttuğumuz dönemde Konstantinopolis'te 400, 402, 417, 437, 447, 450, 477, 487, 525 ve 526, 533, 542 ve 543 ve muhtemelen 546, 548, 554, 557, 580, 583 ve 611 yıllarında, çağdaş kaynaklarımız gözden kaybolmadan önce depremler kaydedilmiştir. 557 yılındaki deprem Ayasofya'nın kubbesi de dâhil olmak üzere Konstantinopolis'teki pek çok binanın çökmesine neden olmuştu. Öyle görünmektedir ki bu deprem, Theodosius Limanı'nın (Yenikapı) yapılarındaki tortularda tanımlanabilen bir tsunamiye sebebiyet vermiştir. Bu yüzyıllar boyunca imparatorluğun başka pek çok noktasında eşit derecede yıkıcı deprem yaşanmıştı. Söz gelimi Filistin, Mezopotamya, Arabistan, Suriye ve daha az şiddetli olarak İskenderiye'de 9 Temmuz 551 tarihinde güçlü bir deprem hissedilmişti. Tripolis, Byblos, Tyros, Berytos, Sidon ve Petra'da yıkım rapor edilmişti, tıpkı Yunanistan ve Bithynia'da zelzele ve dalgalarla ilişkilendirilen sonraki artçıların nakledildiği gibi.[16]

Antakya'nın bir yerlisi olan Ioannes Malalas'ın ısrar ettiği üzere deprem hasarı çoğu zaman Tanrı'nın bir gazabının delili olarak tanımlanıyordu. Şehirdeki yangın ve yıkıcı depremleri mahşer terimleriyle naklediyordu.

> O zaman meydana gelen Tanrı korkusu büyüktü çünkü binaların altındaki toprakta sıkışıp kalanlar yanmış ve havadan ateş kıvılcımları çıkmıştı ve vurduğu şey herkesi şimşek gibi yakmıştı. Depremlerin savurduğu yıldırımlarla toprağın yüzeyi kaynamış ve

15 P. Pirazzoli vd., "Earthquake clustering in the eastern Mediterranean during historical times", *Journal of Geophysical Research: Solid Earth* 101 (1996), 6083–97; N. Evelpidou ve P. Pirazzoli, "Did the early Byzantine tectonic paroxysm (EBTP) also affect the Adriatic area?", *Geomorphology* 295 (2017), 827–30; G. Kelly, "Ammianus and the Great Tsunami", *Journal of Roman Studies* 94 (2004), 141–67.

16 G. Downey, "Earthquakes at Constantinople and vicinity", *Speculum* 30 (1955), 596–600; Averil Cameron, *Agathias* (Oxford, 1970), Ek A, "The date of the earthquake which destroyed Berytus" Theophanes daha sonra 740, 790 ve 796 yıllarında depremlerin meydana geldiğini nakleder.

> binaların temellerini vurmuş ve ateşi küle çevirmişti. Bu yüzden kaçanlar bile alevler tarafından karşılanmıştı. Muazzam ve inanılmaz bir mucizeydi.[17]

526 ve 528 yıllarında yıkıcı yıkıcı depremler Antakya'yı vurmuştu. 529 yılının mart ayında bir grup Arap (önce Sâsânîlerle ve daha sonra Ioustinianos'un birlikleriyle çatışmaya giren İslâmiyet öncesi Araplar) Antakya'nın banliyölerine talan ve yağmada bulunarak saldırmışlardı. 538 yılında, yani Ioustinianos ve Hüsrev arasında "sonsuz barış" imzalandıktan yalnızca altı yıl sonra, Antakya'nın katedrali tekrar ayağa kalkmıştı. Aynı yıldan gelen bir yazıt *comes orientis* Flavius'un büyük kamu hamamlarını restore ettirdiğini doğrular. Oldukça kısa süre sonra ise Hüsrev Suriye'yi işgal etmiş, Halep'i kuşatmış ve Antakya'yı ele geçirmişti. Antakya'nın daha zengin yurttaşları hızlı bir şekilde şehri terk etmişti. Daha önce gördüğümüz gibi Hüsrev'in ordusu pek çok Antakyalıyı Sâsânî topraklarına nakledip onları büyük zaferinin canlı bir sembolü olan "Hüsrev'in Antakya'sına" yerleştirmeden önce, yerel *circus* hiziplerini alt etmişti. Ioustinianos'un cevabı eski Antakya'ya para ve inşaat işçileri göndermekti. 540 yılının sonlarından itibaren tamamen yeni bir şehir, eski şehrin kalıntılarının üzerine inşa edilmişti fakat bu daha küçük bir şehirdi. Daha sonraki sütunlu ana cadde eskisinin üzerine yapıldı ve kısmen daha dar olmasına rağmen hâlâ 85 feet (25.90 metre) genişliğindeydi ve dükkânlar ve ikamet alanlarıyla aynı çizgideydi. En nihayetinde Ioustinianos *embolos*ların önemi hususunda Libanios ile aynı fikirdeydi. Fakat imparatorluk ikametlerinin bulunduğu ada yeni bir çevre surunun arkasında terk edilmişti ve arkeologlar tiyatroların ve hamamların tamamen restore edilmediklerini iddia ederler.

Yeni bir başlangıç ve müreffeh bir gelecek arayan şehir, 542 yılında veba vardığında tekrar yıkıma uğramıştır. 553, 557 ve 588 yıllarında depremler tarafından sarsılarak yüzyılın geri kalanı boyunca mustarip olmaya devam etti. 573 yılında bir kez daha yaşlı Hüsrev komutası altındaki Sâsânîler tarafından kuşatıldı ve yakıldı. En nihayetinde şehir 610 yılında Sâsânîlerin eline geçti. 637 yılında Araplar tarafından alınmadan kısa süre önce, tekrar Roma kontrolüne girdi. Yine de şehir her zaman sıkı sıkıya tutulamadı. Daha önce gördüğümüz gibi 684 yılında

17 Malalas 17.16, çev. Jeffreys vd., s. 238.

Abdülmelik, bir kez daha "Antakya'yı zapt etti." Antakya'nın muhtelif yıkımları, arkeologların gün yüzüne çıkarması için moloz altında kalan şehrin büyük kısmı korunmuştur. En kayda değer olanı 1932 ilâ 1939 yıllarında gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sırasında 300'den fazla mozaiğin keşfedilmesidir (Levha 4). Antakya mozaikleri büyük oranda iyi korunmuşlardır çünkü site sürekli yeniden yapılanmanın çoğunu yok ettiği ve kalıntıların büyük oranda modern şehrin altında kaldığı Konstantinopolis'in aksine, büyük bir şehri olmaktan çıkmıştır. "Rinceau'daki Kuş Evi" olarak isimlendirilen mekândan gelen muhtelif paneller 525/6 ilâ 540 tarihleri dolaylarına, yani yıkıcı yangın ve depremler ila Sâsânîler tarafından şehrin kuşatılması arasına tarihlendirilir (Levha 22). Bereketli sarmaşıklar ve muhtelif kuşlar Hellenlere ve Hristiyanlara hem şarapçı hem içici Dionysos ve Hera'dan bahsederdi. Hera'nın tavus kuşu, Zeus'un kartalının ya da diriliş ve yaratılış mucizelerinin karşılığıydı. İsa'nın kanı haline gelen şarap ve tüyünü döken kuşun tüyleri her mevsim aynı güzellikte büyüyordu. Pek çokları için belki de en çok Antakyalılara göre bu noktada bir çelişki yoktu.[18]

Bu yüzden Antakya'nın Müslümanlar tarafından zaptı yalnızca vatandaşlarının katlandığı en son felaketti. Şehir merkezi kullanımda kaldı ve yapılar doğrudan Ioustinianos'un yeniden inşa ettiği *embolos*ların kaldırımına inşa edildi. Şehrin Müslümanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra pek az yeni Roma sikkesi dolaşıma sokulurken, mevcut sikkeler "Arap–Bizans" sikkelerinin yanı sıra Antakya'da dolaşımda kaldı. Zaman içerisinde Asi Nehri'nin dolması Akdeniz'e erişimi engellese de bunlar şehirdeki ticareti kolaylaştırmaya devam etti. 742 yılına kadar Antakya piskoposu Konstantinopolis'te sürgünde yaşadı fakat daha sonra tekrar geri döndü. Daha sonraki raporlar Abdülmelik'in Slavları (*sakâlibe*) Antakya'ya konuşlandırdığını ve II. Mervân'ın öteki şehirlerin surlarını yıkarken, belki de üçüncü *fitne* sırasında bir sığınak olarak kullanmayı tasarladığı Antakya'nın surlarını koruduğunu naklederler.[19]

18 L. Becker ve C. Kondoleon, ed., *The Arts of Antioch: Art Historical and Scientific Approaches to Roman Mosaics and a Catalogue of the Worcester Art Museum Antioch Collection* (Princeton, 2005), s. 203. Bu eser içerisinde sergi kataloğu için dekoratif bordürün günümüze gelen altı parçası dijital olarak yeniden birleştirilmiştir. Aynı kitap içerisindeki şu makaleye ayrıca bakınız: A. Gonosová, "Mosaic with peacocks", s. 238–43.

19 A. A. Eger, "(Re)Mapping medieval Antioch: urban transformations from the early Islamic to the middle Byzantine periods", *DOP* 67 (2013), 95–134.

Sikkelerin basılması ve vergilerin toplanması da dâhil olmak üzere Antakya'da icra edilen idari işlevlerin pek çoğu Emesa'ya (modern Homs) nakledildi. Emesa zaten canlı bir şehirdi. Altıncı yüzyılın sonunda oradaki hayat, azizin surlarla çevrili şehrin kapısından girdiğini ve ölü bir köpeğin ayağının bağlandığını, okuldan çıkan yerel çocukların onunla dalga geçip vurduğunu anlatan *Aptal Aziz Symeon'un Hayatı*'nda canlı bir şekilde tasvir edilir. *Vita*da şehrin kiliselerini, hamamlarını, hâlâ tiyatroda oynayan pandomimcileri ve *circus* hiziplerinin faaliyetlerini, tavernaları ve büyük kolonlu cadde boyunca sıralanan dükkânları öğreniyoruz. 637 yılında şehrin Araplara teslim olmasından sonra tüm bunların son bulduğuna dair kanıt yoktur. Gerçekten de Vaftizci Ioannes Kilisesi'nin bölündüğü ve binanın bir yarısının Ulu Camii olarak hizmet ettiğine ilişkin kanıtlanması zor fakat sıklıkla tekrar edilen bir gelenek ortaya çıkmıştı.[20]

Polis'ten *Medîne*'ye

Son zamanlarda yapılan pek çok çalışma, Emevîler tarafından Bilâdüşşam olarak bilinen bölge olan Suriye ve Filistin'deki şehir hayatının geçişine ışık tutar. Modern Ürdün'de bulunan iki mozaik bu şehirlerin dünyalarının altıncı yüzyılın ortaları (Mebada'da kayda değer bir haritanın yaratıldığı zaman) ilâ sekizinci yüzyılın ilk on yıllarında (modern Umm ar-Rasas'ta, yani Mefaa'daki Aziz Stephenos Kilisesi'nde bir zemin mozaiğinin yapıldığı zaman) nasıl dönüşüme uğradığını gösterirler. Medeba mozaik haritası, Kudüs'ü Ioustinianos dönemindeki haliyle, yakın ve uzak komşuları arasında bir şehir olarak, Filistin kıyılarına yaklaşan bir zeplinden bakar gibi gösterir (Levha 23). Kudüs, dikkate değer ayrıntılarla tasvir edilir ve "Kutsal Şehir" sıfatı verilir. Solda, izleyici baskın bir şehir olan Kudüs'ün üzerinde tam olarak ortaya yerleştirilen Ölü Deniz'e akan Ürdün Nehri'nin hizasındaki şehirleri gözlemler. Sağ tarafta izleyici Konstantinopolis'e ulaşmadan bir yıl önce hıyarcıklı vebanın tanımlandığı Pelousion da dâhil olmak üzere Nil

20 D. Krueger, *Symeon the Holy Fool: Leontius's* Life *and the Late Antique City* (Berkeley, 1996) *Vita*nın yedinci yüzyıl Kıbrıs'ındaki şehir yaşamı hakkında, Emesa'dakinden daha fazla şeyi ortaya koyduğunu önermektedir. Ayrıca bakınız: M. Guidetti, *In the Shadow of the Church: The Building of Mosques in Early Medieval Syria* (Leiden, 2017), s. 36–9.

Deltası'nın şehirlerini görür. Şehirler yazıtlar tarafından tanımlanmış ve surlar, kuleler ya da bilinen bir binayla tasvir edilmişlerdir.[21]

G. W. Bowersock'un sözleriyle "Mebada'daki düşüncelerimiz için günümüze kalan şeyler altıncı yüzyıl Hristiyan Yakın Doğu'sunun öz temsilidir… Şehirler, kendilerini, öteki şehirlerle ilişki içerisinde görüyorlardı." Bunun, Ioustinianos zamanı peyzajının çağdaş bir portresi olduğu sonucuna varır. Bu haritaya bakan Mebada'nın inananları Kudüs'ün dünyalarının merkezi olduğunu anlıyorlardı. Fakat yurttaş olarak kendilerini ve şehirlerini imparatorluk şehriyle geleneksel bir ilişkiye de yerleştiriyorlardı. "Hippolytus Hall" olarak anılan yerde başka bir yerde (antik Hippolytos mitini betimleyen bir altıncı yüzyıl mozaiğinin adı) Mebada'nın bir kişiselleştirilmesi esrarengiz "Gregoria" ve daha açık bir "Roma" olmak üzere iki *tykhe*nin yanında durur. Gregoria, Antakya olabilir. Keza Antakya'nın en ünlü altıncı yüzyıl piskoposunun ismi Gregorios'tu. Roma ise kesinlikle Konstantinopolis'tir (Levha 24).

Her ne kadar çok şey değişmiş olsa da şehirlerin iki yüzyıl sonra mozaik işçilerinin Umm ar-Rasas'ta faal olduğu bir dönemde Büyük Suriye–Filistin'de yaşayan kimselerin mental haritalarına egemen olduğu sonucundan kaçmak zordur. Aziz Stephanos Kilisesi'nde şehirlerin iki zinciri, merkezdeki zemin mozaiğinin sınırlarını çizer (Levha 25). Apsisten bakıldığında, sol tarafta, Ürdün'ün batısında sekiz şehir görünür. Sağ tarafta ise aynı nehrin doğusunda, yedi şehir vardır. Kudüs, batı şehirleri arasında, sol üst köşede ilk sıraya sahiptir. Hagia Polis olarak tanımlanır yalnızca. Sol alt köşede Mısır'a yakın kıyı şehirleri olan Askalon ve Gazze görünür. Sağ üst köşe ise bugün Umm ar-Rasas olarak tanımlanan Mefa'yı takiben bölgenin ana şehri Philadelphia (modern Amman) ve Medaba tarafından tutulmuştur (Levha 26). Bu şehir zincirleri içerisinde, önemli şehirler arasında seyreden balıklar, balıkçılar ve onların tekneleriyle dolu Nil Deltası'nı temsil eden mozaiğin orta panelini tamamen kapsayan bir sınır vardır. Sağ alttaki köşe bunların en büyüğünü, yani İskenderiye *metropolis*ini

21 Şu eserde derlenen makalelere bakınız: J. Haldon, ed., *Money, Power and Politics in Early Islamic Syria: A Review of Current Debates* (Farnham, 2010); R. Schick, *The Christian Communities of Palestine from Byzantine to Islamic Rule: A Historical and Archaeological Study* (Princeton, NJ, 1995); G. Avni, *The Byzantine–Islamic Transition in Palestine: An Archaeological Approach* (Oxford, 2014), s. 41–55.

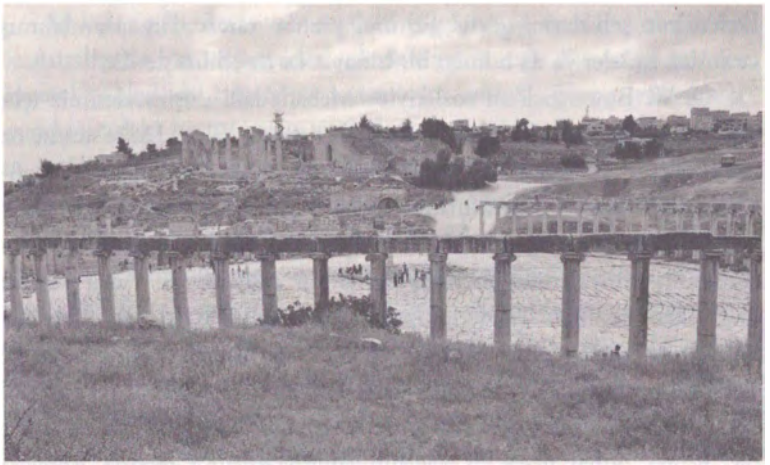

Figür 24: Gerasa'daki (Ceraş) büyük oval meydan, Ürdün.

gösterir. Philadelphia'nın kuzeyinde kalan Gerasa (Ceraş, Ürdün), bu bölgesel ağın bir parçası olarak tahayyül edilmez ve Umm ar-Rasas'ta betimlenmez. Bu şehir kendi mozaik koleksiyonuna sahiptir. Örneğin 531 yılına tarihlendirilen Aziz Ioannes Kilisesi'nde Nil, İskenderiye olarak tanımlanan surlarla çevrili şehre yaklaşırken, hayatla iç içe gösterilmiştir.[22] Çarpıcı şehir manzarası iskeletini bugün de koruyan Gerasa, şehrin kademeli olarak dönüşüme uğramasının aniden durma noktasına gelmesi hususunda bir örnek çalışma olarak hizmet edebilir. Antikite sona erdiğinde, nehrin her iki yakasındaki Gerasa'nın büyük kamu hamamları işlevlerini kaybetmişlerdi. Çok daha küçük bir tesisle değiştirilmişlerdi. Uzun ve kesişen sütunlu caddeler kapatılmış ve büyük oval meydan da (Figür 24) dâhil olmak üzere daha küçük yapılar yerleştirilmişti. Endüstriyel bir kompleks, kuzey tiyatrosuna ve revakına yerleştirilmişti. Bir diğeri terk edilmiş Artemis Tapınağı'ndaydı. Tapınağın girişindeki caddenin bir kısmı, çatıyla örtülerek bir kiliseye çevrilmişti. Girişindeki bir mozaik yazıta göre 565 yılı kadar erken bir tarihte meydana gelmişti bu olay.

22 M. Piccirillo, *The Mosaics of Jordan* (Amman, 1992), s. 81–95 (Medaba haritası), 232–3, 238–9 (Umm ar-Rasas), 273, 288–9 (Gerasa), ve diğer pek çok figür. Ayrıca bakınız: G. W. Bowersock, *Mosaics as History: The Near East from Late Antiquity to Islam* (Cambridge, MA, 2006), s. 1–29, 64–88.

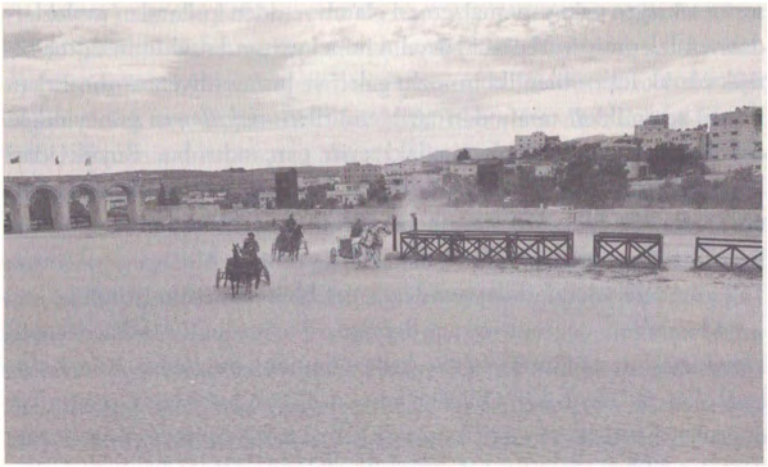

Figür 25: Gerasa'daki hipodrom, Ürdün.

İkinci yüzyılda tamamlanan Gerasa'nın hipodromu dördüncü yüzyılın sonunda, yani şehrin surlarının bir kısmının tekrar inşa edilmesi için hipodromdan taş blokların alındığı zaman hâlâ aktifti. 578 yılında şehir surlarına yerleştirilen bir mozaik yazıt, 570 yılında tamamlanan Aziz Marianos Kilisesi'nin tamamen hipodromdan götürülen taşlarla inşa edilmesinden on yıl sonra oyunların ve yarışların devam etmesini öneren Mavi hizipten bahseder. Kazısı yapılan hipodrom bugün tekrar turistler için yarışları sahnelemekte kullanılmaktadır (Figür 25).[23]

Dükkânların sekizgen, sütunlu bir avlu etrafında düzenlendiği büyük et pazarı (*makellon*) beşinci yüzyıl sonlarında genişletilmişti. Yerel refahın bir göstergesiydi bu. Fakat altıncı yüzyılın sonuna doğru dükkân önleri ve pazar girişleri kapatılmıştı. Kamu alanı kapalı endüstriyel bir bölge haline gelmişti. Kazılar boya ve seramik üretimiyle ilişkilendirilen fırınların yanı sıra depolar ve belki de idrarları boya üretim sürecinde bir baz olarak kullanılan develer için ahırlar tespit etmiştir. Tüm bina yedinci yüzyılın başlarında, muhtemelen 614 yılındaki Sâsânî saldırısı ya da 631/2 yılındaki bir deprem esnasında yıkılmıştır. Kısa süre

23 H. Kennedy, "From *polis* to *madina*: urban change in late antique and early Islamic Syria", *Past & Present* 106 (1985), 3–27, 9–10, 12–13'de; Avni, *Byzantine–Islamic Transition*, s. 93–8; A. Ostrasz, "The hippodrome of Gerasa: a report on excavations and research, 1982–1987", *Syria* 66 (1989), 51–77.

sonra sekizgen avlu yapı malzemesi olarak yeniden kullanılan molozlardan temizlenmiştir. Yedinci yüzyılın ikinci yarısında avlunun dışına bitişik olarak inşa edilen iki tonozlu galeri ve bir merdiven vardır. Erken Emevî seramikleri tarafından tarihlendirilen *makellon*un güneyindeki caddeye yerleştirilen çok sayıdaki evin parçasıdır bu. Büyük idari kompleksin bir parçası olan darphane, "Arap–Bizans" sikkelerini üreten sitede hâlâ işlevseldi. Darphanenin yanına, eski et pazarının hemen kuzeyine bir cami inşa edilmiştir fakat inşasından birkaç on yıl sonra, 749 yılındaki yıkıcı bir depremden sonra bina terk edilmiştir.[24]

Gerasa'nın çoğunu yıkan deprem, Anastasius'un saltanatından Herakleios'un hükümdarlığına kadar uzanan, on tanesi Roma sikkesi olan on beş bakır sikkeden oluşan küçük bir hazine tarafından doğrulanmaktadır. Bir kül ve moloz katmanında bulunan aynı kesede Abdülmelik'in saltanatında basılan iki sikke de dâhil olmak üzere beş "Arap–Bizans" sikkesi vardır. Küçük hazine, Müslüman yönetimi altındaki şehirler ve kasabalardaki eski ve düşük değerli Roma sikkelerinin kullanıldığına işarettir. Hama'da bulunan büyük bir hazine ise Suriye'nin dört bir yanında II. Konstans tarafından yenice bastırılan bakır sikkelerin olduğunu ve Müslüman yönetimi altında, belki de bölgedeki aktif halde bulunan askerlerin ödemeleri olarak Suriye topraklarına ihraç edildiklerini fakat öte yandan imparatorun resmini ve mesajını Hristiyan topluluklar arasında yaydığını ve büyük oranda "Arap–Bizans" sikkeleri basılmadan önce, yerel mübadele sistemlerini muhafaza ettiğini onaylamaktadır. Döküm faaliyetleriyle özdeşleştirilen büyük çaplı erken İslâm bakır madenleri Aila'da (modern Akabe) Sina'nın doğusunda ve Kızıldeniz'in kuzey ucundaki bir liman şehri olan Nahal Amram'da tanımlanmıştır.[25]

24 A. Ucatescu ve M. Martín-Bueno, "The *macellum* of Gerasa (Jerash, Jordan): from a market place to an industrial area", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 307 (1997), 67–88; H. Kennedy, "Gerasa and Scythopolis: power and patronage in the Byzantine cities of Bilad al-Sham", *Bulletin d'Études Orientales* 52 (2000), 199–206; A. Walmsley ve K. Damgaard, "The Umayyad congregational mosque of Jarash in Jordan and its relationship to early mosques", *Antiquity* 79 (2005), 362–78.

25 A. Lichtenberger ve R. Raja, "A hoard of Byzantine and Arab-Byzantine coins from the excavations at Jerash", *Numismatic Chronicle* 175 (2015), 299–308; M. Phillips ve T. Goodwin, "A seventh-century Syrian hoard of Byzantine and imitative copper coins", *Numismatic Chronicle* 157 (1997), 61–87.

İskenderiye de *polis*ten *medîne*ye geçiş yaşamıştı ve tıpkı Antakya gibi bölgesel idari bir başkent olarak konumunu kaybetmişti. İskenderiye'nin yerini, işgalci Arap ordusu tarafından kurulan küçük bir ordugâh olarak ortaya çıkan tamamen yeni bir şehir olan Fustat (şimdi Eski Kahire'nin bir parçası) almıştı. İskenderiye'nin peyzajı, yeni bir dinin hâkimiyetini yansıtmak ve aynı zamanda şehrin ana Hristiyan nüfusunun ihtiyaçlarına cevap vermek için gelişti. Aziz Theonas Kilisesi "Bin Sütunlu" Camii'ye çevrildi fakat Aziz Markos'un Kilisesi restore edildi. Mısır'ın en büyük Müslüman garnizonları başka yerlerdeki küçük müfrezelerle birlikte Fustat ve İskenderiye'de bırakıldılar. Daha sonraki raporlar, takribî 40,000 birliğin Muâviye'nin saltanatı sırasında Fustat'ta konuşlandırıldıklarını ve Muâviye'nin Suriye ve Medine'den 15,000 birliği İskenderiye'ye gönderdiğini iddia ederler. Bu ise mevcut garnizonun iki katından fazlaydı. Pharos'un büyük feneri ayakta duruyordu ve on dördüncü yüzyıla kadar işlevsel olmaya devam etti ve Arapçada sayısız müellifin dikkatini çekti. Belki de minare tasarımını etkiledi. Fener önemini korudu çünkü bilhassa Kıbrıs ile olan Akdeniz ticareti İskenderiye'de yoğunlaşmaya devam etti. Fakat tahıl ticareti artık Fustat üzerinden Kızıldeniz'in limanı Klysma'ya (modern Kulzüm) yönlendiriliyordu. Arabistan'daki inancı desteklemek için her yıl büyük oranda tahıl gönderiliyordu. 674 yılında İskenderiye'nin ana tersanesi Fustat civarında bir ada olan Ravda'ya nakledildi. Bu ise şehrin kaderinde daha fazla bir düşüşe işaret ediyordu. Kısıtlı oranda yapılan kazılar İskenderiye'nin kimi kısımlarının terk edildiğini, enkaz katmanları altında gömüldüğünü ve küçük dükkânların antik sütunlu caddeleri kalabalıklaştırdığını göstermektedirler.[26]

Belgeler Fustat, İskenderiye ve Mısır'ın diğer şehirleri ve kasabalarının yanı sıra Damaskos'taki Emevî başkenti arasında da gidip geliyordu. Muhtelif papirüslerde Mısır'daki şehirleri birbirine bağlayan iletişim sisteminin Müslüman yönetimi altında muhafaza edildiğine ve

26 Doris Behrens-Abouseif, "The Islamic history of the lighthouse of Alexandria", *Muqarnas* 23 (2006), 1–14; El Sayed Abdel Aziz Salem, "The influence of the light-house of Alexandria on the minarets of north Africa and Spain", *Islamic Studies* 30 (1991), 149–56; C. Foss, "Egypt under Mu'āwiya part II: Middle Egypt, Fusṭāṭ and Alexandria", *Bulletin of SOAS* 72 (2009), 259–78; P. Sijpesteijn, *Shaping a Muslim State: The World of a Mid-Eighth-Century Egyptian Official* (Oxford, 2013), s. 49–113.

bölgedeki kimseler ve Araplar tarafından kadroların oluşturulduğuna ilişkin ipuçları vardır. 22 Ekim 669 yılına tarihlendirilen ve Arsinoeli (modern Feyyum) "pagarkh" (yerel bir memuriyet) Flavius Petterius tarafından çıkarılan bir belge, Straton'un köylülerine yerel posta ahırlarının şefine tuz ve baharat temin etmelerini emreder. Mesaj köylülere başka bir köy olan Psenyris'in ahır şefi tarafından getirilmişti. Fakat daha sonra *berîd* olarak var olacağı gibi tam olarak işleyen bir posta sisteminin çalışır durumda olduğu sonucunu çıkaramayız.[27]

Ana idari merkezleri daha iç bölgelere yerleştirmek, dikkatli bir şekilde ele alınan politikaydı. Yedinci yüzyıl boyunca Emevî hegemonyası için en büyük meydan okuma, batıdan deniz yoluyla ortaya çıktı. Yedinci yüzyılın ortalarındaki yıllarda Suriye–Filistin kıyı şehirlerinin kontrolü defalarca el değiştirdi. Bu kıyı şehirlerinden en büyüğü olan Filistin Kaisareia'sı arkeolojik kayıtlarda yaygın ve açık bir yıkım ya da terk etme izi olmaksızın her iki tarafça da ele geçirildi. Kaynaklar Arap işgalinin yedi yıllık bir kuşatma gerektirdiğini, yedinci yüzyılın sonlarında şehrin güneybatı bölgesinin terk edildiğini ve artık şehrin su kemerleri tarafından beslenmediğini ve limanının dolduğunu naklederler. Şehrin öneminin ve refahının geçici bir süre azaldığına ilişkin işaretlerdir bunlar.[28]

Bölgesel başkentin statüsü Kaisareia'dan çok daha küçük bir iç şehir olan Lod-Diospolis'e nakledilmişti. Bu ise 715 yılı dolaylarında yeni Ramla şehriyle değiştirildi. Ramla, yeni halife Süleyman'ın babası Abdülmelik ve kardeşi Velîd tarafından kapsamlı bir inşaat görmüş iki şehir olan Kudüs ve Damaskos'a rakip olacak şekilde tasarlanmıştı. Damaskos en büyükleri Gerasa ve Skythopolis olan Dekapolis (on şehir) olarak bilinen bir grup şehrin en önemsiziydi. 634 yazında Damaskos ele geçirildi fakat bundan sonraki tarihi oldukça karanlıktır, en azından sekizinci yüzyılın başlarına kadar. Kalesinde güçlü bir Emevî garnizonuna da ev sahipliği yapan şehirde büyük bir şehir sarayının

27 U. Avner ve J. Magness, "Early Islamic settlement in the southern Negev", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 310 (1998), 39–57. Ayrıca bakınız: Foss, "Egypt under Mu'âwiya part II", 262, Sijpesteijn, *Shaping a Muslim State*, s. 91 de dâhil olmak üzere daha sonraki literatürü bir araya getirmiştir.

28 J. Patrich, "Caesarea in transition: the archaeological evidence from the southwest zone (areas CC, KK, NN)" içinde: H. Lapin ve K. Holum, ed., *Shaping the Middle East* (Bethesda, MD, 2011), s. 33–4. Ayrıca bakınız: Avni, *Byzantine–Islamic Transition*, s. 41–55.

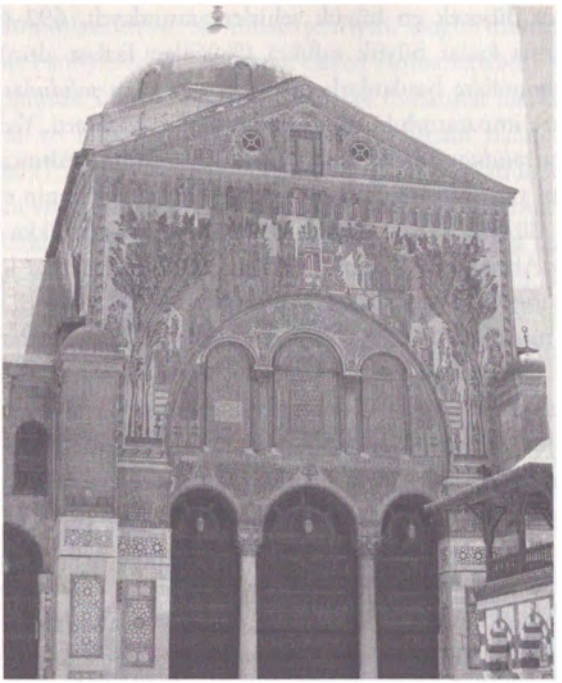

Figür 26: Şam (Damaskos) Ulu Camii, Suriye (Fotoğraf: Judith McKenzie/Manar al-Athar).

inşa edildiğini biliyoruz. 706 ve 715 yılları arasında Velîd için şehrin en büyük yapısı olan Ulu Camii (Figür 26), takribî Kudüs'teki ikinci Aksâ Camii inşa aşamasındayken yapıldı. Aynı sularda Medine'de Muhammed'in evi üzerine de bir cami yapılıyordu. O zamana kadar cami inşası enderdi. Damaskos civarındaki bölge ekonomik olarak şehrin büyümesinden fayda sağlamıştı.[29]

29 I. Taxel, "Rural settlement processes in central Palestine, ca. 640–800 CE: the Ramla-Yavneh region as a case study', *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 369 (2013), 157–99; Avni, *Byzantine–Islamic Transition*, s. 159–88; R. Grafman ve M. Rosen-Ayalon, "Two great Syrian Umayyad mosques: Jerusalem and Damascus", *Muqarnas* 16 (1999), 1–15 Damaskos Camii'nin Kudüs'teki esas Mescid-i Aksâ Camii'ne göre tasarlandığını tartışır. Bakınız: J. Johns, "Archaeology and the history of early Islam: the first seventy years", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 46 (2003), 411–36, 416–18'de ani bir artıştan önce sekizinci yüzyılın başından önce camilerin yokluğu üzerinde durur.

Kartaca düşecek en büyük şehirler arasındaydı. 692–695 yılları dolaylarına kadar büyük saflıkta (%96'dan fazlası altın) olan ve Konstantinopolis'te basılanlarla aynı ağırlıkta olan *solidus*lar da dâhil olmak üzere imparatorluk, sikkeleri basmaya devam etti. Yedinci yüzyıl Kartaca *solidus*u takribî kırk yıl dolaşımda kaldı. Altıncı yüzyılda basılanların yarısından daha azıydı bu ve vergilendirmenin etkili olup sikkelerin düzenli olarak dağıtıldığını önerir. Bakır sikke esas olarak Kuzey Afrika'da dolaşımda olduğu için Kartaca *follis*i için farklı, Konstantinopolis'te basılan bir sikkeden üçte bir daha değerli bir ağırlık standardı muhafaza edilebilirdi. Fakat yerleşik ticaret rotalarını ya da birliklerin hareketlerini takip etmeye eğilimli Britanya da (Hamwic) dâhil olmak üzere Kuzey Afrika dışında pek çok Kartaca bakır sikkesi vardır. Konstantinopolis'ten gelen bakır sikkeler altıncı yüzyıl boyunca dolaşımda kalmasına rağmen hiçbiri yoktur ki Herakleios saltanatından sonrasına tarihlendirilsin. Müslüman ilerleyişi Kartaca'yı tehdit ettiği için öyle gözükmektedir ki imparatorluğun sikke darphaneleri *solidus* saflık oranının %95'e ve daha sonra II. Ioustinianos saltanatı sırasında %90'ın altına düştüğü Sardinia'ya taşınmıştır. 698 yılında Kartaca'nın Müslümanlar tarafından zaptı var olan darphanelerde basılan ve mevcut biriminin doğasını taklit eden Emevî sikkelerinin Kuzey Afrika'ya girişini görmüştür. İlk altın baskılar o zamana değin Abdülmelik'in reformları birkaç yıldır yürürlükte olmasına rağmen ön portreler Arapça değil fakat Latince yazıtlar taşıyordu. İmparatorluk büstlerinin olmadığı tamamen saf altın sikkeler 703/4'te ilk olarak Kartaca'da basıldılar fakat Latince yazıt dili olarak kaldı. Bu sikkelerin altın oranları Kartaca'da ve hatta Sardinia'da %85 ilâ %89 saflıkla basılan önceki Roma sikkelerinden önemli oranda düşüktü.[30]

711 yılında Emevî darphanesi Kartaca'dan İspanya'daki Córdoba'ya taşındı keza Kartaca'nın statüsü yeni iki şehir olan Kairouan ve Tunus tarafından alınmıştı. Bu şehirler 800 yılından önce Müslüman Kuzey Afrika'da kurulacak en önemli yerleşimlerdi. Tunus, Kartaca'nın hemen

30 T. Jonson vd., "The Byzantine mint in Carthage and the Islamic mint in North Africa: new metallurgical findings", *Revue Numismatique* 171 (2014), 655–99; C. Morrisson, "*Regio dives in omnibus bonis ornata*: the African economy from the Vandals to the Arab conquest in light of coin evidence" içinde: S. Stevens ve J. Conant, ed., *North Africa under Byzantium and Early Islam* (Cambridge, MA, 2016), s. 173–98.

batısına konumlandırılan bir liman şehriydi. Bugün modern Tunus şehrinin bir banliyösüdür. Şehir terk edilen Roma kasabası ve Thunes piskoposluğunun üzerine bir cephanelik ve donanma merkezi olarak kurulmuştu ve İfrîkiye'nin kayda değer bir limanı haline gelmişti. Kartaca'nın 175 kilometre güneyinde bulunan Kairouan iç kısımlarda kurulmuştu ve denizden gelecek saldırılara karşı bir güvenlik sunuyordu. Mısır'daki Fustat gibi Kairouan da temel bir garnizon şehri (*misr*) ve yeni bir eyalet başkentiydi. Bir kale, bir vali sarayı, büyük bir cemaat camisinin yanı sıra şehrin su tedarikini güvenceye alan sarnıçlarla donatılmıştı. Çok daha çarpıcı olarak yeni şehre büyük bir sütunlu cadde (*simat*) bahşedilmişti fakat dairesel surları yoktu. Bunlar, Abbâsîler bölgeyi ele geçirdikleri zaman eklenmişlerdi. Öteki şehirler pek çoğu 530 ve 540 dolaylarında inşa edilen Geç Roma surlarını ve antik cadde planlarını korudular.

Pek çok Yakın Doğu *polis*inden farklı olan Kudüs, bir Hristiyan hac şehri olarak gelişti. Medeba mozaik haritasında Kudüs, Herodianos Surları'yla açık şekilde çevrelenen "Kutsal Şehir", dünyanın merkeziydi (Levha 23). Bunlar kapılarla işaretlenmişti ve I. Constantinus'un maddi olarak desteklediği İsa'nın mezarının bulunduğu bölgedeki Kutsal Kabir de dâhil olmak üzere büyük ve güzel iki kiliseye çıkan önemli sütunlu caddelerle bağlanmıştı. Dördüncü yüzyılın ortalarında Constantinus'un kendi *mausoleum*una benzer yuvarlak ve kubbeli bir yapı sözü edilen mezarı kaplamıştı. Fakat esas olarak mezar, sütunlu açık bir avlunun batı ucunda bulunuyordu. Constantinus mezara bakan avluya büyük bir bazilika inşa ettirmiştir. Ioustinianos artık Golgotha (çarmıha gerilme olayının yaşandığı kuru kafa şeklindeki tepe) olarak tanımlanan siteyi de içerisine alan Kutsal Kabir kompleksini restore ettirdi. Ioustinianos 543 yılında kendi kompleksini ekledi: Hem hastalar için bir hastane hem de hacılar için bir otel olan ve Medaba haritasında da gözüken Tanrı'nın Annesi'nin Yeni Kilisesi. Kazılar, hacılara konaklama sunan bir dizi önemli yapıyı gün yüzüne çıkarmıştır.

427–428 yıllarında Sâsânîlerle savaş kızışırken, II. Theodosius, Kudüs'e o mekânda İsa'nın ölüm üzerindeki zaferini sembolize eden "Golgotha kutsal alanında dikilmek üzere değerli taşlarla süslenmiş altın bir haç" gönderdi. Herakleios, 614 yılında şehrin işgali sırasında Sâsânîler tarafından alınan Gerçek Haç'ı Golgotha'ya tekrar vermişti.

Figür 27: Kudüs Kubbetü's–Sahre (Fotoğraf: Ross Burns/ Manar al-Athar).

Yazılı anlatılar İsa'nın mezarının yakılması da dâhil olmak üzere şehrin ele geçirilmesi sırasındaki yıkım ve katliamı vurgularlar. Arkeolojik veriler kimi alanlarda, bilhassa Damaskos Kapısı'ndaki yıkımı destekler. Bu kapıdaki kalın bir kül ve taş katmanı surlarda gedik açan ve kapıyı yakan Sâsânî saldırısını doğrular. Fakat arkeolojik kanıtlar aynı zamanda yakınlardaki saraylar gibi kısa zamanda yeni dairesel surların inşa edildiğini ve esas Aksâ Camii olan büyük bir caminin muhtemelen Muâviye'nin saltanatında Tapınak Dağı'na yerleştirildiğini de gösterir.[31]

691 yılında Kubbetü's–Sahre, Tapınak Dağı'na yerleştirildi (Figür 27). Yapının içindeki sekizgen revakın çevresindeki son derece uzun mozaik yazıtının son sözlerinde yapımın tarihi verilir. Dış duvarla kubbenin yüksek kasnağını destekleyen dairesel iç revakın arasına yerleştirilmişti bu yazıt. Kaydedilen en eski Kur'an alıntılarıyla dolu olan yazıt İslâm inancının ilk tam ifadesini sunar (Levha 27). Ana düşüncesi hem Mûsevilik hem de Hristiyanlıkta mevcut olan ilahi mesaj, Tanrı'nın elçisi Muhammed aracılığıyla İslâm'da tamamen ortaya konmuştu.

31 Grafman ve Rosen-Ayalon, "Two great Syrian Umayyad mosques", 2–5, 1949 yılında R. W. Hamilton tarafından yayımlanan arkeolojik çalışmaları özetler. Johns, "Archaeology and the history of early Islam", 416, n. 7 camilerin sekizinci yüzyılda inşa edilmediği kuralına karşı bu istisnayı bir nebze isteksizce kabul eder.

Bu sebeple Kubbetü's–Sahre başlangıcında ne olursa olsun (bugün Muhammed'in "gece yolculuğunun" ve miracının bir nişanesi olarak anlaşılıyor) yalnızca bir cami değildi. Esas anlamına ilişkin elimizde en iyi ipuçları formu ve tasarımıdır.

Yalnızca sekizgen revakının çevresindeki uzun yazıt değil, aynı zamanda bir zamanlar binanın dört girişinin üzerine yerleştirilmiş bronz levhalar üzerindeki ilave yazıtlar ve içini süsleyen tüm zarif mozaikler kompleksi. Yapının şekli bir *martyrion* (bir anma yeri) fakat aynı zamanda kelimenin tam anlamıyla "bir şahitlik yeridir." Parıldayan mozaikler cenneti, yani gölgelendirecek ve serinletecek ağaçlar ve nehirlerle sonsuz yemyeşil bir bahçeyi tasvir etmektedir. Hep birlikte İslâm'ın zaferini, Yahudilerin ve Hristiyanların vahiylerini tamamlayan ve onların yerini alan ve çok yakında "Tanrı'nın erkekler ve kadınları yargılamak için yeryüzüne döneceği" bir ânı hatırlatan son vahyi ilan ederler. "Yaratışta yeryüzünden ayrıldığı yerde, kubbenin üzerine inşa edildiği kayalıkta görünecek."[32]

Mahşer

Kubbetü's–Sahre'nin Hristiyan âleminin en kutsal yerlerinden birinin üzerine konumlandırılması yaratılışının önemine gönderme yapıyordu fakat eskatolojik mesajı asırlık Hristiyan gelenekleri üzerine inşa edilmişti. İşler'de (1.3) İsa'nın göğe yükselişinden önce havarilerine göründüğü ve "kırk günlük bir dönem boyunca… Tanrı'nın krallığı hakkında konuştuğu" kabul edilir. Havarilerine söylediği şeyleri ortaya koyan apokrif yazılar ortaya çıkmıştır. Bu apokrif yazılar arasında *Rab'bimiz İsa Mesih'in Ahiti* olarak adlandırılan prolog bir beşinci yüzyıl çalışmasıdır.

> Ulusların arasındaki kıtlık ve salgın ve kargaşalardan sonra parayı seven ve gerçek olandan nefret eden, kardeşlerini, yalancıları ve müminlerden nefret edenleri öldüren bir yönetici olacak ve iktidara gelecek… Sonra gökyüzünde işaretler belirecek. Bir yay

32 O. Grabar, *The Dome of the Rock* (Cambridge, MA, 2006), s. 59–119, alıntı için s. 118–19. Kubbetü's–Sahre'nin kökenleri ve amacı, uzun yazıtı ve bu yazıtın Kur'an ile ilişkisi için ayrıca bakınız: Johns, "Archaeology and the history of early Islam", 424–6.

> ve bir boynuz ve ışıklar ve mevsim dışı gürültüler ve sesler ve denizin öfkesi ve yeryüzünün kükremesi görünecek... Fakat benim adıma sonsuza değin sadık kalanlar kurtulacak... O zaman bütün dünyayı kandırmak ve masum olanın hakkından gelmek için birçok işaretler ve mucizeler gerçekleştirerek övünen ve kendisini yücelten cehennem azabının oğlu gelecek. O günlerde sabredenlere ne mutlu ancak aldananların vay haline. Suriye yağmalanacak ve oğulları için ağlayacak... Kappadokia, Lykia, Lykaonia boyun eğecek çünkü pek çok insan kötülüklerinin hayasızlığıyla yoldan çıkacak. Ve daha sonra barbarların ordugâhları açılacak çünkü pek çok atlı öne doğru atılacak ve yeryüzünü kaplayacak... Yahudiye ağıt yakacak ve murdarlığından ötürü yıkım gününe hazırlanacak.[33]

Yunanca orijinal metin kaybolmuştur fakat içinde bulunduğu durumu yakaladığı anlaşılan bu apokaliptik önsöz nedeniyle Yakup isimli bir keşiş metni 687 yılında, muhtemelen yukarı Mezopotamya'daki Edessa'da, Süryaniceye çevirmiştir.[34]

Aynı zamanda Kuzey Mezopotamya'da Ioannes Bar Penkaye apokaliptik bir bölümle Süryanice kaleme aldığı on beş kitaplık dünya tarihi özetini tamamlamıştı. "Ahir zamanda" yaşadığına inanıyordu. Kıtlık ve depremler, güneş tutulmaları ve gökyüzündeki öteki korkunç işaretler hakkında, Rab İsa'nın dostu Hristiyanların günahları ve sapkınları için gelen Araplar hakkında, Arapların Tanrı'nın bir cezası olduğunu yazdı. Keza "krallıklarının başından beri onlara iki lider verilmiş ve iki hizbe ayırmıştı onları." Emevîlerin 657 yılındaki ilk zaferini ve tüm uluslara haraç ödemeleri karşılığında hoşgörü tanındığı Muâviye'nin saltanatına ilişkin de kalem oynattı. Ölüleri gömmeden bırakan, sihirbazları ve kâhinleri takip eden, cinayet ve zina işleyenleri ve fakirleri, hacıları hatta Ioannes'in kendisi gibi keşişleri küçümseyen Hristiyanların günahları ve suçları hakkında yazdı. İkinci *fitne*nin anlatımının ardından Ioannes 683 ilâ 687 yıllarında bir kez daha Yakın Doğu'yu kasıp kavuran vebanın yarattığı kıtlık ve salgının mevcut

33 *The Testament of Our Lord*, çev. J. Cooper ve A. J. Maclean (Edinburgh, 1902), s. 51–7.

34 R. Hoyland, *Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam* (Princeton, NJ, 1997), s. 257–335.

durumu üzerinde durur. "Burada duralım" diye sonuca varır "çünkü burada Rab'bin krallığı başlıyor."[35]

Takribî aynı zamanda ve aynı bölgede *Apocalypse of Pseudo-Methodius* olarak bilinen bir çalışma kaleme alındı. Arap döneminde Süryanice yazılmış ve Yunancaya çevrilmiş birkaç eserden birisidir ve bu süreç neredeyse çok hızlı bir şekilde olmuştur. O kadar hızlı bir şekilde gelişti ki kitabın aslında ne olduğunu yayma ihtiyacı hissedildi. Tıpkı Ioannes Bar Penkaye gibi bu eserin de yazarı Daniel kitabında ortaya konulan dört krallık şemasına dayanarak ve tahminde bulunarak yakın tarihi yorumlar. Dördüncü krallık şimdi kuşatılan fakat kısa süre sonra tekrar yükselecek ve Rab'bin dönüşü için yolu temizleyecek olan Romalılarınkiydi.

> İbranilerin krallığı ortadan kaldırıldıktan sonra, onun yerinde Hacer oğlu İsmail'in çocukları Romalılara savaş açtılar. Bunlar Daniel'in [11.5] "güneyin ordusu" diye adlandırdığı halktı. Ve [İsmail] yılların yedi haftası boyunca onunla savaşacaktı çünkü akıbet belliydi ve aralarında uzlaşma yoktu. Sâsânîlerin krallığının kazınacağı bu yedinci son bin yılda İsmail'in çocukları Yahrib çölünden çıkacaklardı... Ve [Romalılar] da yıkıma uğratılacaklardı... İsmail tarafından. [Onlar] insanoğluna karşı, vahşi hayvanlara ve evcil hayvanlara karşı, ağaçlara ve bitkilere karşı öfkeyle gönderilecek olan "çölün yaban eşeğiydi." Bu acımasız bir cezadır.

Pseudo–Methodios Arapların çölden denize geçişini bir yıkım dalgası olarak tasvir eder. Öyle ki "ekilmeden bırakılan dullar gibi ıssız topraklar onlara ait olacaktı" ta ki "havarinin [2 Selanikliler 2.3] bahsettiği ceza" tamamlanana değin. Sonrasında "büyük bir kıtlık olacak ve pek çok kimse ölecek, ölüler çamur gibi caddelere atılacaklar... Veba gazapları insanoğlunun üzerine gönderilecek." Tüm umutlar tükendiğinde, son imparator "büyük bir gazapla onlara karşı çıkacak" ve toprakları ona teslim edilecek ve "İsa'yı inkâr edenlerin" çektiği ızdırap yaptıklarının yedi katı olacak. "Kuzeyin kapıları açılacak ve oraya hapsedilen

35 S. Brock, "North Mesopotamia in the late seventh century: Book XV of John Bar Penkāyē's Rīš Mellē", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 9 (1987), 51–75. Alphonse Mingana ve Roger Pearse tarafından şu sitede yapılan çevrim içi tercümeyi dikkate aldım. Bakınız: www.tertullian.org/

insanların orduları öne çıkacak ve topraklar önlerinde titreyecek." Son imparator Kudüs'e vardığında, "cehennem azabının oğlu görünecek" ve imparator tacını üzerine koyabilsin, egemenliğine bir son getirsin ve şanlı öfkesinde Rab'bin dönüşünü (cehennem azabının oğlu Gehenna ateşine teslim edileceği zaman) beklesin diye "Golgotha'da duracak ve Kutsal Haç'ı o noktaya yerleştirecek."[36]

Süryanice apokaliptik eserler boyunca son imparator "Yunanların kralı" olarak anılır ve Büyük İskender'den sonraya yerleştirilir. *Alexander Romance*'da genellikle Hazar Kapıları'yla ilişkilendirilen "kuzey kapılarını" inşa eden ve Ye'cûc ve Me'cûc'ün takipçilerini barbarların ötesinde tutan Büyük İskender'di. Pseudo–Methodios'un Yunanca çevirisinde bunun yerine "Romalıların kralı" ile karşılaşıyoruz. Apokaliptikin ilk tekrarlarında son imparatorun Arapları geri sürecek olan II. Ioustinianos olduğu anlaşılır –ki bu, Arap iç savaşı döneminde türeyen bir umuttu. Ioustinianos'un kuzey kapılarının ötesinden gelen barbarlar olan Bulgarlar ve Hazarlarla ilişkisi, öyle olmayana değin bir delil olarak görünüyordu. Pseudo–Methodios'un Yunanca çevirisi İslâm'ın kalıcı varlığını ve birbirini izleyen her imparatorun son olacağı hatasını açıklamak için düzenli olarak güncellenmiştir. Güncelleme aynı zamanda Hristiyanları Arap hâkimiyetinin geçici bir durum olduğuna ve koyunları keçilerden, gerçek inananları müşriklerden ayıracak olan kutsal metinlerde vaat edilen eskatolojik deneme olduğuna ikna etmeyi amaçlayan metnin temel işlevlerini yerine getirmek için bir gereklilikti.[37]

On yıl içerisinde Pseudo–Methodios ve *Rab'bimiz İsa Mesih'in Ahiti* eserlerine dayanan bir diğer Süryanice apokaliptik metin yazıldı. *On İki Havari'nin İncili* İsa'nın havarilerine hayatta ve tekrar ölümde hitapta

36 S. Brock "Apocalypse of Pseudo-Methodius" içinde: *The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*, çev. A. Palmer (Liverpool, 1993), s. 222–50. Şu eser içerisinde söz konusu Süryani Methodios'un tam bir İngilizce tercümesi bulunmaktadır: P. Alexander, *The Byzantine Apocalyptic Tradition* (Berkeley, 1985), s. 36–51.

37 G. Reinink, "Ps.-Methodius: a concept of history in response to the rise of Islam" içinde: Averil Cameron ve L. Conrad, ed., *The Byzantine and Early Islamic Near East, I: Problems in the Literary Sources* (Princeton, 1992), s. 149–87. Ayrıca bakınız: G. Reinink, "The Romance of Julian the Apostate as a source for seventh century Syriac Apocalypses" içinde: P. Canivet ve J.-P. Rey-Coquais, ed., *La Syrie de Byzance à l'Islam, VIIe-VIIIe siècles: actes du colloque international Lyon – Maison de l'Orient méditerranéen* (Damascus, 1992), s. 75–86.

bulunduğu, onlara başkalaşım dağında farkı havariler tarafından tanık olunan üç vahiy aracılığıyla, "ikinci gelişinin" işaretleri hakkında bilgilendirmede bulunduğu bir önsöz sunar. Symeon Kepha ve Yakup'a verilen ilk iki vahiy üçüncüsüne bir hazırlık olarak sunulur. Bu üçüncü vahiy İncil yazarı Ioannes ile özdeşleştirilen "Küçük" Ioannes'e sunulan bir görüdür ve burada Aziz Ioannes ile aynı olarak addedilmiştir. Onun vahiy metni Vahiy (4.4, 6.11, 7.13-14) ve Daniel'den (7.9) alınan sahnelerle başlar: "Ve orada aniden büyük bir deprem meydana geldi ve Ioannes… toprağa yüzüstü düştü ve büyük bir titremeyle her şeyin Rab'bi Tanrı'ya ibadet etti. Ve Rab'bimiz ona beyaz elbiseli ve ateşten bir ata binmiş bir adam gönderdi ve onun görünüşü tıpkı ateşin parlaması gibiydi." Ve Daniel'den aktarımda bulunur: "Ve sonra aniden Daniel'in kehaneti gerçekleşecek" ve Araplar güneyden gelen güçlü bir rüzgâr olarak tanımlanır ve "bir yanı bozulan bir halk… ve onların arasından bir savaşçı yükselecek ve o kişi peygamber olarak anılacak." Bu halkın Hristiyanlara getirdiği yıkım Pseudo–Methodios'ta da yankılanır fakat burada hatanın, yani Tanrı'nın gazabının sebebi olarak Rab'bin ilahiyatını bölen Khalkedon Konsili yanlılarına ya da diofizitlere göndermede bulunulur. Son imparator Büyük Constantinus'un isimsiz bir halefi olarak görünür. Bu son imparator Müslümanları mağlup edecektir çünkü Constantinus haçın işaretiyle tüm düşmanlarını yenmiştir.[38]

Hepsi de artık sıkı sıkıya bağlanılmış Müslüman yönetimi altında yazılan apokaliptik metinlerin kısa bir sürede bu şekilde çoğalması, İslâm'a ihtida eden Hristiyanların sayısındaki hızlı artışla bağlantılı gözükmektedir. Erken İslâm fetihlerinde Araplar sayısız Hristiyanı,

38 Bu dönemden mahşerin görsel tasvirleri günümüze değin gelmemiştir ve benzerleri tahtın sağındaki ve solundakilerin, Matta 25'in "koyunlarının" ve "keçilerinin" ayrılmasıyla sınırlandırılmış olabilir. Bakınız: D. Kinney, "The Apocalypse in early Christian monumental decoration" içinde: R. K. Emmerson ve B. McGinn, ed., *The Apocalypse in the Middle Ages* (Ithaca, 1992), s. 200–16, s. 200'de: "hiçbir Erken Hristiyan apsisi ya da duvar resmi bir başına mahşeri tasvir etmez" fakat pek çok motif MS 350 yılından sonra "ani ve sayıca fazla biçimde ortaya çıkarlar." Kinney esas olarak batı, bilhassa İtalya'yla ilgilenir ancak beşinci yüzyıldan yedinci yüzyıla değin Yunanistan (Selanik), Mısır (Sina Dağı, Bavit, Sakkara), ve Bulgaristan'dan (Sofya) gelen örnekleri de listeler. Vatican *Christian Topography* of Cosmas Indicopleustes (Bibliotheca Apostolica, Cod. gr. 699, fol. 89r) referansıyla İkinci Geliş'e ilişkin ayrıca bakınız: H. Kessler, *Spiritual Seeing* (Philadelphia, 2000), s. 88–103.

bilhassa toprakları işgal edilmiş sivilleri köleleştirirken, Müslüman olup olmamaları zorlama değil fakat kişisel vicdan ya da avantaj meselesiydi. Bir prestij dini olarak yeni yöneticilerin muzaffer inançları savaşçılara ve yerleşik Hristiyan topluluklarına bağlılıkları zayıf olan kimselere çekici geliyordu. İlk dönemlerde İslâm'a ihtida eden Hristiyanların büyük bir kısmının bedeviler arsından geldiği görünmektedir.[39]

680'lerden itibaren ilk defa yerleşik Hristiyan topluluklarının bütünlüğü, ihtida için uygulanan ekonomik teşvikler tarafından tehdit edildi. *Zuknin Manastırı Süryani Kroniği*'ne göre 691–692'de:

> Abdülmelik Suriyeliler üzerinde bir nüfus sayımı (*tadil*) yaptı. Herkesin bölgesine, köyüne, baba evine gitmesini emreden bir kanun çıkardı ki herkes ismini, soyunu, tahılını ve zeytin ağaçlarını, mülkünü, çocuklarını ve sahip olduğu her şeyi kaydettirebilsin. Bu zamandan sonra kelle vergisi (*cizye*) kişi başına toplanmaya başlandı. Bu zamandan sonra şeytanların tümü Hristiyanları ziyaret etti. Bu zamana kadar krallar insanlardan ziyade topraktan vergi alıyorlardı. Bu zamandan sonra Hacer'in oğulları Aram'ın oğullarına Mısır köleliliğine benzer bir kölelik uygulamaya başladılar.[40]

Abdülmelik'in kardeşi Abdülazîz bu zamanda Mısır valisiydi. Hem cizye vergisi ödediklerinden emin olmak hem de keşişlerin sayısını o zaman belirlenen sayıya sabitlemek için Hristiyan keşişlerin bir nüfus sayımını yaptırdı. Müslüman ve gayrimüslim topluluklardan gelen vergi gelirlerini hesaplamayı amaçlayan nüfus sayımlarının ve kadastro araştırmalarının yaygın kullanımına ilişkin deliller vardır. Müslümanlar düşük bir oranda toprak vergisi ödüyorlardı ve cizye vergisi vermiyorlardı. Filistin'deki Nessana'dan gelen bir düzine papirüs, cizye vergisi ödemekle yükümlü hanelerin bir kaydını, cizye vergisi ve toprak vergisi ödemesi için makbuzları ve Gazze valisini vergi yükünden dolayı protesto eden bir mektubu içerir. Tüm bunlara ilaveten doğrudan Nessana

39 P. Crone, *Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity* (Cambridge, 1980); D. Pipes, "Mawlas: freed slaves and converts in early Islam" içinde: R. Hoyland, ed., *Muslims and Others in Early Islamic Society* (Aldershot, 2004), s. 277–322.

40 Wadād al-Qāḍī, "Population census and land surveys under the Umayyads (41/132/661–750)", *Der Islam* 83 (2008), 341–416, 366'da.

vatandaşları tarafından nakit ve tahıl olarak vergilerini ödeyecek Arap Müslümanların ve askerlerin listeleri vardır.[41]

Bireysel anlamda ihtidaya teşvik edilirken, Müslüman yetkililer inanç toplulukları arasındaki ayrımları muhafaza etmek, kıyafet ve davranışlarında Müslümanlara fazla benzeyen Hristiyanlara (kuşak takma, saçlarını ya da sakallarını boyama gibi) ve Hristiyanlarla oldukça yakın ilişki kuran Müslümanlara karşı yaptırımlar getirme hususunda endişeliydiler. Müslümanlara, Hristiyan keşişlerle ilişkide bulunmalarından kaçınmaları tavsiye ediliyordu ve bekârlığın mutlak bir reddiyle birlikte keşişlerin karakteristik eylemlerinden kaçınmak için bilhassa özel gösteriliyordu. Dokuzuncu yüzyılda, çok daha fazla yazılı kaynağın olduğu bir zamanda, İbn Hanbel Müslümanların ölüm ve cenaze ritüelleri gibi ortak kamusal durumlarda Hristiyanlarla nasıl ilişki kurmaları gerektiğine ilişkin gözlemler sunuyordu ve keşiş Bahîrâ (Sergios) ile karşılaşması tam da bu zamanda yaygın bir hikâye haline gelen peygamberin, bizzat kendisinin örnek olmasına rağmen manastırların ziyaret edilmesi şiddetli şekilde caydırılıyordu. Bir Hristiyan manastırına seyahat eden, şarap içen ve müzik dinleyen, muhafızını azaltan ve bir *abbas*ın kızını ayartan ve daha sonra onunla evlenen halife Mütevekkil–Alellah'a ilişkin ibretlik bir hikâye ortaya çıkmıştı.[42]

Müslümanlar Hristiyan yazılarına, bilhassa Hristiyan toplulukları canlandıran apokaliptik eserlere ilgi duymaya teşvik edilmiyordu fakat Müslümanların ilgi duyduğu ve bu yazıların kendi eskatolojilerini geliştirdiği açıktır. Ömer'in Daniel'in kitabını kopya ederken yakaladığı bir Arap kâtibini her bir darbede "sana Arapça bir Kur'an indirdik" diye dövdüğü anlatılır. Kur'an apokaliptik imajlarla doludur. Kıyamet ve diriliş kitabın en önemli konuları arasındadır. İsa'nın ikinci gelişi, eli kulağında olan "saatin" yaklaşmasının temel bir işareti olarak tanımlanmıştır (Kur'an 43.61). Bu yakınlık İslâm eskatolojisinin *hadis*te hızlı bir gelişimini görmüştür. Peygamberin sözleri olan *hadis* İsa'nın al-Kuds, yani Kudüs'te "adil bir hükümdar olarak ineceği, haçı kıracağı, domuzu

41 Johns, "Archaeology and the history of early Islam", 421–3; al-Qāḍī, "Population census", 381–2.

42 Sahner, ""The monasticism of my community is jihad": a debate on asceticism, sex, and warfare in early Islam", *Arabica* 64:2 (2017), 165–74; *The Book of Strangers*, çev. P. Crone ve S. Moreh (Princeton, 2000), s. 58–62; T. Sizgorich, *Violence and Belief in Late Antiquity: Militant Devotion in Christianity and Islam* (Philadelphia, 2009), s. 231–71.

öldüreceği ve cizye vergisini kaldıracağı" yerdir. İsa'nın gelişi sırasında hüküm sürecek olan Mehdi (adil hükümdar) ve son aldatıcı olan sahte Mesih de dâhil olmak üzere diğer tanıdık karakterlerle karşılaşılabilir.[43]

Monotheletismos itikadının sadık bir müttefiki olarak tanıştığımız Homologetes Maksimos (ö. 662) ve Damaskoslu Ioannes gibi teologlar çağlarının en büyük akılları arasındaydılar ve her ikisi de yenice ortaya çıkan İslâm'ın yarattığı meydan okumayla meşguldüler. Her iki teolog da Kudüs'ün dokuz mil güneydoğusunda kalan Yahudiye Çölü'ndeki bir manastır olan Mar Saba'da bir süreliğine keşiş olarak bulunmuşlardı. Her ikisi de olası bilgi yelpazesinin iyi tanımlanmış belirli parametreler içerisinde yattığını anlamışlardı. Kendi yazılarında çağdaş bilginin tam bir sentezini amaçlıyorlardı. Fakat tam bilgi Tanrı'nın bilgisi ve onun yeryüzü için tasarımı olarak görülüyordu ve gerçek içgörü yalnızca hayatlarını onun peşinde koşmaya adayanlara verilebilirdi. Ioannes'in ustalık eseri, İslâm da dâhil olmak üzere sapkınların çürütüldüğü bir özet olan *Bilgi'nin Kaynağı*'ydı. Bu sapkınlığı Muhammed'in Eski ve Yeni Ahitleri okumasına ve Ariusçu bir keşişle sohbetine atfediyordu. Ioannes'in Kur'an'ı yakın okuması ve Müslüman uygulamaları hakkındaki detaylı bilgisi, tonu küçümseyici olsa da eleştirisini bilgilendirir.[44]

> Bu Muhammed her birine bir başlık koyduğu pek çok gülünç kitap yazdı. Söz gelimi dört kadınla ve mümkünse bin kadınla evlenmeyi açıkça kanunlaştırdığı *Kadın Üzerine* isimli bir kitap vardır… *Düve* kitabında başka aptalca ve gülünç birtakım şeyler söyler ki bunlar sayıca fazla olduğu için bence atlanmalı. [Erkeklerin] ve kadınların da sünnet edilmesini emreden bir kanun getirdi ve onlara Şabat'ı takip etmemelerini ve vaftiz olmamalarını emretti.

43 Söz gelimi yükselen merdivenler (Kur'an 70), diriliş (75), kuvvetli felaket ve en önemlisi devirme ve parçalamaya (81, 82) ilişkin surelere bakınız. "Güneş sarıldığında ve yıldızlar düştüğünde… Gökyüzü parçalandığında… Ve denizler taştığında ve mezarlar dağıldığında." Kimileri Muhammed ve inanan takipçileri için İslâm inancı haline gelen şeyin aslında "tek bir Tanrı, son yargı ve Tanrı'nın peygamberler, kitap ve melekler" hakkında basit inançlar olduğunu önermişlerdir. Bakınız: F. Donner, *Muhammad and the Believers at the Origins of Islam* (Cambridge, MA, 2010), s. 61. Ayrıca bakınız: Crone, *Slaves on Horses*, s. 18; D. Cook, *Studies in Muslim Apocalyptic* (Princeton, 2002). Bir özet ve güncel literatür için şu kaynağa ayrıca bakınız: D. Peterson, "Eschatology", *Oxford Encyclopedia of the Islamic World*.

44 Averil Cameron, "Byzantium in the seventh century: the search for redefinition" içinde: J. Fontaine ve J. Hillgarth, ed., *The Seventh Century* (Londra, 1992), s. 250–76.

> Ve onlara kanun tarafından yasaklanan birtakım şeyleri yemelerini emrederken, onlara diğerlerinden uzak durmalarını emretti. Öte yandan şarap içilmesini kesinlikle yasakladı.[45]

Homologetes Maksimos ahlaksızlığın hiyerarşisini temizleyerek ve aydınlanma (*theoria*) aracılığıyla Tanrı'yla birliğe (*theosis*) ulaşmak için yaşamın amacını arınma (*katharsis*) olarak dile getirir. Maksimos'un düşüncesi manastır üyelerinin Tanrı'yla mistik bir birliğe ulaşabilecekleri bir yol, bir imajlar merdiveni vaat eden Areopagite Pseudo–Dionysios'un göksel ve dinî hiyerarşileri tarafından derin şekilde etkilenmişti. Bu yüzden hayatın nihai kazanımı tıpkı Ioannes ve Maksimos gibi keşişler tarafından elde edilebilirdi. Maksimos ve Sina Dağı'ndaki Azize Katherine Manastırı'nın *abbas*ının çağdaşı olan Ioannes Klimakos (merdiven) tarafından yazılan *İlahî Yükselişin Merdiveni*'ninde bir merdivende otuz basamak olarak erdemler ve ahlaksızlığı sunar –ki bu, son derece yaygın olduğu kanıtlanan bir imajdır. Merdivenin son basamağı, yani son bölüm "inanç, umut ve aşk" ile, yani esas erdemlerle ilgilenir.[46]

Son çalışması 700 yılından kısa süre önce görünen Azize Katherine Manastırı'nın *abba*sı Sinalı Anastasios bilgili ve mütevazı kişiler, keşişler ve rahip sınıfından olmayan kişiler için yazmıştı. Çalışmaları en önemli Orta Çağ *Quaestiones et Responsiones* koleksiyonlarından birinin yanı sıra "Yahudilere karşı iki ciltlik bir incelemeyi… sapkınlar ve konsiller üzerine kısa bir bölümü, Neo–Khalkedon Ortodoksluğunun anti–heretik bir savunmasını oluşturan inanç ikrarını, muhtelif temalara ilişkin bir dizi tavsiyeyi, bir dizi vaazı ve monofizitizme karşı ömür boyu mücadelesindeki entelektüel bir araç olarak tasarlanan dogmatik bir *tomos*u" içeriyordu.[47]

Anastasios *Quaestiones* isimli eserinde şifa, astroloji ve kehanetle ilişkili bir dizi gizli ve büyülü uygulamaya ilişkin gözlemler ortaya koyuyordu fakat aynı zamanda söz gelimi genel olarak Hristiyan hayatına ilişkin sorular gibi çok daha dünyevi güvenceler de sunuyordu: Bir kişi

45 John of Damascus, *Fountain of Knowledge*, 2:101.

46 J. Elsner, "The viewer and the vision: the case of the Sinai apse", *Art History* 17 (1994), 81–102; *John Climacus, The Ladder of Divine Ascent*, çev. C. Luibhead ve N. Russell (New York, 1982); J. R. Martin, *The Illustration of the Heavenly Ladder of John Climacus* (Princeton, 1954).

47 J. Haldon, "The works of Anastasius of Sinai: a key source for the history of seventh-century east Mediterranean society and belief ", Cameron ve Conrad, ed., *Byzantine and Early Islamic Near East*, s. 107–47, sayfa 112'de.

seks yaptıktan ya da rüyalandıktan sonra doğrudan kiliseye gidebilir mi? Banyo suyunu yutan kişi komünyon alabilir mi? Bilhassa Müslüman yönetimi altındaki Hristiyan hayatıyla ilgileniyordu. Hizmet ya da esaret altında yaşayan ve kilise ayinlerine katılamayanların ya da esaret altındaki bir kadın olarak cinsel saldırılara ya da öteki günahkâr eylemlere maruz kalırlarsa ya da pagan, Yahudi ya da sapkın efendileri için dua etmeleri gerekirse yahut Tanrı'nın Hristiyanların çektiği acıların Arapların elinde olmasını isteyip istemediğini merak edenlerin günahlarının bağışlanıp bağışlanmayacağına cevaplar sunuyordu. Muhtelif sorular ve cevaplar Arapların elinde baskı, kovuşturma ya da ölümle alakalıydı. Bu soru ve cevaplar oldukça yeni kaygılardı. Artık Yeni Roma imparatoru tarafından yönetilmeyen Hristiyan toplulukları statülerinin göstergesiydi.[48]

Yedinci yüzyılın son on yıllarındaki Hristiyanlar için dünya yalnızca dönüşüme uğramamıştı, aynı zamanda sonu geliyor gibiydi. Yüzyıllar boyunca depremler olağan dışı şekilde sıklaşmıştı ve tüm şehri yok eden ve tsunami dalgalarına neden olan doğal afetlerin sayısı çoktu. Oldukça büyük volkanik patlamalar güneşi kapatan toz bulutları salmıştı. 536, 540 ve 626 yıllarından sonra gelen soğuk yazlara ve dondurucu kışlara sebep olmuştu. Mahsuller tarlada kalmış ve kıtlık ortaya çıkmıştı. 541 yılından sonra hıyarcıklı veba dalgaları her on beş yılda bir vurmuş ve ölümler, doğumlar, göçler yoluyla sürü bağışıklığının zayıfladığı şehirlere geri dönmüştü. Yazılı kaynaklar vebanın yıkıcı olduğunu önerirler fakat arkeolojik veriler salgının Geç Roma dünyasında eşit derecede yıkıcı olmadığını kanıtlar. En problemli nokta ise enfeksiyon kapan insan kalıntılarının yokluğudur. İki yüz yıl içerisinde vebadan on milyonlarca insan ölmüşse, şüphesiz şimdiye kadar toplu mezarlar ya da diğer sıra dışı gömme yöntemlerine dair kanıtlar bulmuş olurduk. Nerede tüm bu cesetler? Milyonların ölümü Roma'yı tekrar inşa, restorasyon ve direnç faaliyetleri için iş gücünden eksik bırakırdı. Yerleşim örnekleri, yerleşim yoğunluğu, zirai üretim aniden değişebilirdi ve bu çevresel kayıtlarda gözükürdü. Altıncı yüzyılda böyle bir şey yoktur fakat yedinci yüzyılın sonundan itibaren devasa alanların daha fazla ekilmediği ve hızlı bir şekilde terk edildiği açıktır. Doğal felaketler bunu tek başına yaratmadılar fakat en dirençli topluluklar bile onlarca yıllık bir varoluşsal savaşın birleşimiyle buna dayanamadılar.

48 Haldon, "The works of Anastasius of Sinai", s. 129–39.

Her iki süper gücü de zayıflatan, Romalılar ve Sâsânîler arasındaki son acımasız ve uzun süreli çatışmanın ardından Araplar dikkate değer bir dizi sefer başlattılar. Sâsânî topraklarını ele geçirdiler ve Sâsânî İmparatorluğu'nu sonsuza dek nihayete erdiler ve sonrasında neredeyse Roma İmparatorluğu'nu yıktılar ve geniş bir Avrasya–Kuzey Afrika İslâm Halifeliği'nin kenarına tünemiş bir Hristiyan devlet haline getirdiler. Roma–Sâsânî savaşının tonu ve doğası göz önüne alındığında, bu yeni gücün Arap Yarımadası'nı süpürürken gelişen bir "kutsal savaş" nosyonu tarafından harekete geçirilmiş olması pek şaşırtıcı değildir. Yerleşik Hristiyanlık ve ortaya çıkan İslâmiyet olan iki yeni dinî kültürün uygulayıcıları birbirlerinin kanını dökerken dahi bu mesele üzerine tartışmada bulundukları açıktır. Her türden Hristiyan için Müslümanların kayda değer patlaması yalnızca günah, bilhassa yüzyıllardır kiliseyi sarsan sapkınlık için Tanrı'nın bir cezası olarak anlaşılabilirdi.

Bu yüzden apokaliptizmin yükselişi, dönemin doğal felaketlerine ve giderek artan bir hızla İslâm'a ihtida hızı karşısında, Hristiyan toplulukların bütünlüğünü korumaya yönelik acil ihtiyaca makul bir yanıttı. Aynı zamanda bilgiyi neyin oluşturduğu, yazılmaya değer olan şeyin ne olduğunun daha geniş bir şekilde yeniden organize edilmesinin ayrılmaz bir parçasıydı. Herakleios'un saltanatı sırasında Theophylaktos Simoka(t)tes seküler askerî tarih yazarıdır ve çalışmasına tarih ve felsefe arasındaki bir diyalogla giriş yapar. Pisidialı Georgios ise imparatoru ve onun kahramanlıklarını öven süslü seküler şiirler yazar. Kayıp *History to 720*'den başka, Yunanca tarih yazıcılığı yaklaşık iki yüzyıl boyunca sona erer. Bu zaman zarfında kimi zaman Arapça metin yazan müellifler, "galiplerin" bakış açısından hiçbir tarihî yazı sunmazlar. Bu zamanda Büyük Constantinus tarihten efsaneye taşınmıştır ve bir aziz haline gelmiştir. Konstantinopolis tarihi *Parataseis Syntomoi Khronikai* (Kısa Tarihsel Notlar) olmuştur. Bu, şehrin ve şehrin işaretlerinin yarı efsanevi bir anlatısıydı. Ioannes Moskhos'un *Leimonarion*'undakiler gibi kıssaların ya da "faydalı masalların" derlemeleri gelişmişti. Artık retorik eğitimi almamış keşişler de dâhil olmak üzere az eğitimli Hristiyanların ruhani eğitimlerini hedef alıyordu.[49]

49 James Howard-Johnston bu döneme ilişkin elde olan bir dizi tarihsel materyali değerlendirmek için kayda değer bir çaba göstermiştir. Bakınız: James Howard-Johnston, *Witness to a World Crisis: Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century* (Oxford, 2010).

XII

YENİ ROMA İMPARATORLARI

İmparatorlar kendi çıkarlarını, Roma halkının çıkarlarıyla eşitlemişlerdi. Oldukça sık bir şekilde bu çıkarlar örtüşüyordu. Tebaalarının en büyük kısmını koruyup zenginleştiren ve hukukun üstünlüğünü destekleyen imparatorlar, hayattaki en başarılı kimselerdi ve öldüklerinde saygı görüyorlardı. Sağlam bir ekonomiyi, güçlü savunmaları ve etkili bir hukuk sistemini sürdürmek iyi bir yönetim gerektiriyordu. Kötü şekilde yöneten, hukukun üstünlüğünü hiçe sayan ve bürokratlara ya da din adamlarına bırakılması daha iyi olan meselelere müdahale eden veyahut halkın desteğini kaybeden imparatorlar görevden alınabileceklerini ve karalanabileceklerini biliyorlardı. Tıpkı halk tarafından iktidara getirildikleri gibi halkın "değersiz" ya da "kemiklerini çıkarın" çığlıklarıyla bir kenara itilebilirlerdi. İmparatorluk sisteminin kalbine giden fakat bu kitapta henüz değinmediğimiz kilit sorular vardır. İmparatorun rolü yasal olarak nasıl tasarlanıyordu? Yeni Roma'da Hristiyan imparatorun rolü neydi? İmparator ve kanun arasındaki ilişki neydi? Bir imparatorun seçilmesi, yaratılması ve korunmasında halka düşen rol neydi? Pek çok imparatorun eylemleri göz önüne alındığında, imparatorluk gücü dizginlenmemiş görünebilir fakat teoride, Roma *res publica*sını ("cumhuriyet olarak çevrilebilecek Yunaca *politeia*) sürdüren politik bir sistem tarafından sınırlandırılmıştı.

Roma'nın bir cumhuriyet olarak kaldığı çünkü egemenliğin, nihai olarak onu geri alıp bir başkasına devretmeyi arzulayana kadar mutlak hükümdara emanet eden halka ait olduğu iddia edilebilir. En zengin ve en güçlü insanlar, kaynaklarımızda daima var olan fakat çok az şekilde görünen senatoda bulunuyorlardı. Senatörler çoğu zaman

imparator olmuyorlardı ancak imparatorlar senatoyu destekçileriyle kümelendiriyorlardı. Eskilerin tesirini azaltıp, yeni adamlarla etki yaratıyorlardı. Senato imparatorluğun elit ailelerinin çıkarlarını temsil ediyor, kendi çıkarlarını koruyor ve rakiplerininkini kontrol ediyordu. Bu, senatonun karanlıktan çıktığı zamanlardaki olaylarda açıktır. Söz gelimi Herakleios'un son arzusu ve vasiyeti reddedilmiş, yeni bir anayasal düzen oluşturulmuş ve ikinci "gayrîmeşru" ailesi iktidardan uzaklaştırılmıştı. Yükselen yıldızlar askerî çevrelerde daha hızlı yükseliyordu. Mütevazı bir geçmişten gelen generaller çoğu zaman senatör oluyorlardı. Savaştaki Roma halkı, ordusu (ve daha sonra donanması) imparatorlar yaratabilir ya da yok edebilirlerdi. Askerî isyanlar uzak eyaletlerde başlıyordu. Konstantinopolis'te ise kısmen bir etkileri vardı –tabii eğer ordu şehre karşı yürür (ya da yelken açarsa). Şehirdeki askerî güce katılan kimseler, imparatorluk muhafızlarına komuta eden imparatorların sayısının gösterdiği gibi imparatorları tahta çıkarma hususunda etkiliydiler. En nihayetinde şehre bağlı oldukları için imparatorlar Konstantinopolis'in yurttaşları ve onların en şiddetli temsilcileri *circus* hizipleri tarafından iktidarda tutuluyorlar ya da iktidardan düşürülüyorlardı. Yaygın ayaklanmalar, askerî isyanlar ve şehir isyanları Yeni Roma'da sapkınlık değildi, başka birine devredilmeden önce halkın egemenliğini ilan ettiği araçlardı.[1]

İmparatorluk Yönetimi ve Seremoni

Yeni Roma'daki Hristiyan imparatorların rolünün açık ve özlü söylemi Agapetos'un *Ekthesis*'inde gösterilir. *Ekthesis*, takip edildiği takdirde imparatorun iktidarda kalmasına yardım edecek tavsiyelerin bir "beyanı" idi. Yetmiş iki kısa bölümü, Yunanca "mütevazı diyakoz Agapetos'tan en kutsal ve en dindar imparatorumuz Ioustinianos'a" deyişinden akrostiş oluşturacak şekilde düzenlenmişti. Şöyle başlar:

> Öteki tüm onurların üzerinde bir saygınlığa sahip olduğunuz için siz imparator, her şeyden önce size bu saygınlığı veren Tanrı'yı onurlandırıyorsunuz. Size göksel imparatorluğun suretinden

1 A. Kaldellis, *The Byzantine Republic: People and Power at New Rome* (Cambridge, MA, 2015).

> sonra dünyevi gücün asasını verdiği kadar, bu amaçla insanlara adalet davasını nasıl koruyacaklarını öğretmeli ve bu davaya karşı öfkelenenlerin ulumalarını cezalandırmalısınız. Kanunların yönetimi altında kendiniz olun ve size tabi olanların yasal olarak hükümdarı olun.[2]

İmparator "yaşayan kanun" olabilirdi fakat aynı zamanda kanun tarafından sınırlandırılıyordu ve ona isteyerek tabi olmalıydı. 429 tarihli bir kanun, "yönetici majestelerinin imparatorun bizzat kendisinin yasalara bağlı olduğunu ilan etmesinin değerli bir bildiri olduğunu keza otoritemizin hukukun otoritesine çok bağlı olduğunu ve imparatorluk görevimizi yasalara teslim etmenin gerçekteki imparatorluk egemenliğimizden daha büyük bir şey olduğunu" belirtir. Gördüğümüz gibi Ioustinianos kendisini "kanunların egemenliği altında" görmüyordu. Agapetos'un ikinci tavsiyesini tercih ediyordu: "Yasanın uygulanmasının yönetimini sıkı sıkıya tut." Kamu yararı pahasına kendi çıkarlarını korumak için kendisini yasaların üzerine yerleştiren bir imparatorun bir tiran olduğu ve tahttan indirileceği büyük oranda biliniyordu. Bu sebeple 532 yılında Nika İsyanı büyüklüğüyle değil de etkileyici bir şekilde geniş tabanlı ve yıkıcı olmasına rağmen bir tiranı devirmeyi başaramadığı gerçeğiyle dikkat çekiciydi. Birbiri ardına imparator olarak tanınan Maurikios ve Phokas gibi adamlar ve beşinci yüzyılda Basiliskos ve yedinci yüzyılda Balentinos gibi gasıplar, Ioustinianos'un başarılı olduğu yerde başarısız olmuşlardı. Ioustinianos eşi görülmemiş sayıda kendi yurttaşlarını öldürmüş ve hayatta kalmıştı. Aslında bir tiran olarak hükmetmişti. Prokopios bunu tanır ve onu böyle isimlendirir.[3]

2 Çeviri şuradan alınmıştır: E. Barker, *Social and Political Thought in Byzantium* (Oxford, 1961), s. 54–5, 57. Ayrıca bakınız: *Three Political Voices from the Age of Justinian*, çev. P. Bell (Liverpool, 2009), s. 99–122. Agapetos daha sonra Ioustinianos'u "yasalara uyma zorunluluğunu kendinize dayatmaya" teşvik eder.

3 *CJ* 1.14.4. Ayrıca bakınız: M. Anastos, "CI I.14.4 and the emperors' exemption from the laws" içinde: *Aspects of the Mind of Byzantium* (Aldershot, 2001), III, s. 1233–43 "imparatorlar... Ulpianus'un *Ad legem Juliam et Papiam* (D. I. 3.31: *Princeps legibus solutum est*) adlı eserinin on üçüncü kitabından tanıdık bir alıntıda ortaya konduğu gibi yasalardan muaf tutulmamalarına sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır" Fakat bakınız: Jones, *Later Roman Empire*, I, 321: [Roma imparatoru] "mutlak olmasına rağmen gaddar bir hükümdar değildi. Bu ilke için herhangi bir yaptırım yoktu fakat genellikle imparatorlar tarafından saygı duyulurdu..."

Adaletle harekete geçtikten sonra Agapetos'un tavsiyelerinde imparatorlara bol miktarda bahşedilmesi gereken geri kalan başlıca erdemleri ve bu erdemlerin Hristiyan yayılımlarını saptayabiliriz. Bilgelik, ölçülü olmak, cesaret ve inanç, umut, hayırseverlik ve teolojik erdemler (I. Korinthoslular 13.13) vardır. Tanrı tüm lütufların kaynağıdır diye hatırlatır Agapetos imparatora ve "lütfun karşılığında lütuf verir… sanki bir borçmuş gibi." Ve iyi sözlerin değil, iyi işlerin karşılığını verir. "İlahi aydınlanma için tıpkı bir ayna gibi" ruhun temiz tutulması konusunda tavsiyelerde bulunur Agapetos. İman her şeyden önemlidir keza "hükümdarlığın tüm görkeminin üzerinde, dindarlık tacı imparatoru süsler." Agapetos, Ioustinianos'u Platonik filozof kral olarak tanımlar: "Felsefe eğitimini sürdürerek hükümdarlığa layık görüldünüz ve şimdi hükmederken felsefeyi terk etmeyin" çünkü felsefe "bilgeliğin sevgisidir." Ve Mezmurlar 1.7'de Hristiyanlar için gösterildiği gibi "bilgeliğin temeli Tanrı korkusudur."[4]

> Haklı olarak kendinizi imparator olarak tanımlıyorsunuz çünkü arzularınıza hükmediyor ve yönetiyorsunuz ve ölçülü olma (*sophrosyne*) tacıyla kaplandınız ve mor adalet elbisesiyle (*dikaiosyne*) kuşatıldınız… Hükümdarlığınız haklı olarak saygı görüyor çünkü düşmanlara gücü ve müttefiklerinize ise insanlığı (*philanthropia*) sergiliyor. Bir grup silah zoruyla boyunduruk altına alındığında, tebaanın silahsız sevgisine (*agape*) teslim olur.[5]

Agapetos bu temaları genişletir ve çoğu zaman kendini tekrar eder. Çalışması dokuzuncu yüzyıla, yani VI. "Bilge" Leon'a sunulan *Hortatory*

4 Agapetus, *Ekthesis*, Bölüm. 2, kanunun uygulanması; Bölüm. 9, bir ayna olarak ruh; Bölüm. 15, dindarlık; Bölüm. 17, felsefe ve bilgelik sevgisi; Bölüm. 18, ölçülü olma ve adalet; Bölüm. 20, cesaret. Atasözlerine ilişkin tüm göndermeler için bakınız: P. Henry, "A mirror for Justinian: the *Ekthesis* of Agapetus Diaconus", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 8 (1967), 281–308, 296'da.

5 PG 86: 1169'dan yaptığım çeviri şu eserdeki tercümeye benzemiyor. Bakınız: Barker, *Social and Political Thought*, s. 57. Burada Yunanca terimler olan *philanthropia* ve *agape* arasında bir ayrım ortaya konulur fakat birincisi "hayır" olarak tanımladığımız Latince *caritas* teriminin anlamını benimseme hususunda büyük ölçüde ikincinin yerini almıştır. Bu sebeple *agape* terimini "sevgi" olarak çeviriyoruz. Bu hususta bakınız: Henry, "Mirror", 300–302, şuradan alıntı yapar: G. Downey, "*Philanthropia* in religion and statecraft in the fourth century after Christ", *Historia* 4 (1955), 199–208. Bu makale içerisinde *philanthropia* teriminin rakip bir pagan nosyonu da tespit edilmiştir.

Chapters ortaya çıkana değin taklit edilmemiştir. Fakat o zaman Agapetos'un *Ekthesis*'i o kadar yaygın hale geldi ki yeni yaratılan Slav alfabesi kullanılarak, Bulgar Hanı Symeon'a 900 yılı dolaylarında çevrilen ilk seküler metin oldu. Hem doğuda hem de Batı Avrupa'da geniş oranda tercüme edilen, okunan ve yayımlanan Geç Roma eseri olduğunu kanıtladı. Seksenden fazla geç tarihli el yazması günümüze ulaşmıştır ve on altıncı yüzyılda yirmi edisyonu basılmıştır. Bu ise *siyasetname*lere duyulan tutkuyu yansıtır. Ve şimdi bu tür metinlerin en ünlüsü Machiavelli'nin *Prens* adlı eserini de içeren bir külliyattır.

Agapetos'unki kadar seçkin ve geniş bir okuyucu kitlesi için onuncu yüzyıla ait bir eser olan *De Ceremoniis* yüzyıllar önce gerçekleştirilen seremonilerin kayıtlarını muhafaza ediyordu. Herakleios'un iki oğlunun yükseltilmesine işaret eden bir tören imparatorluk ailesinden sonra *patricius*ların ilk sırayı aldığı, arkasından konsüllük rütbesindeki senatörlerin geldiği ve onları da yalnızca ünlülerin ([=tek. *illoustrios*] *illoustrioi*) takip ettiği 638 yılının temmuz ayında olduğu gibi saraydaki öncelik sırasını korur. Konsüllük rütbesine sahip olanları konsüller ([=tek. *hypatos*] *hypatoi*), prekonsüller ([=tek. *anthypatos*] *anthypatoi*) ve ex-konsülleri (*apo hypaton*) içeriyordu. *Praefectus praetorio*lar bu tarihten çok önce gücü kaybetmişlerdi. Bu memuriyeti elinde bulunduran son kişi 626 yılında Aleksandros'du.[6]

Konstantinopolis senatosu da bir şehir konseyiydi keza şehir *praefectus*ları (*eparkhos*) şehrin başkanı olarak hizmet ediyorlardı. İmparatorluk haznedarının (*sakellarios*) senatör rütbesi vardı ve şehir *praefectus*unun kine eşitti. Fakat her ikisinin de elinde bulundurduğu otorite, imparatorun *cōnsistōrium*unun bir üyesi olarak imparatorun kendisine erişimden geliyordu. Bu resmî organın görevi sona erdiğinde, gayriresmî yerini saray içerisindeki imparatorluk konutunu yönetmek olanlar da dâhil imparatora "serbest erişimi" (*parresia*) olan bir grup danışman aldı. İmparatorun ve yanındaki danışmanlarının otoritesi arttıkça, her türden rütbeyi elinde bulunduran memurların gücü azaltıldı.[7]

6 İncelemeye tabi tuttuğumuz dönemin başında bir yasa *praefectus praetorio*lar için şuna işaret etmiştir: "imparatorun yerine hüküm verdiği gerçekten söylenebilir."

7 *De Cerimoniis* II, 27, çev. Moffatt, s. 627–8; *ODB*, s. 705 (*eparkhos*), s. 1710–11 (*praefectus praetorio*), s. 2144 (*praefectus urbanus*); J. Haldon, *The Empire that Would not Die: The Paradox of Eastern Roman Survival*, 640–740 (Cambridge, MA, 2016), s. 164–77.

Konstantinopolis'i nadiren terk eden uykusuzluk hastası Ioustinianos'un uzun saltanatında yönetim artan şekilde Büyük Saray'da yoğunlaştı. Hükümet bürokrasisi sarayda konumlandırılmıştı. İmparator ve onun danışmanlar zümresine gözetim sağlıyordu. Sivil ve sarayın idari bölümleri arasındaki engeller ortadan kaldırılmıştı. Öte yandan askerî yönetim ve askeriyenin en kıdemli personelleri üzerinde de olabildiğince yakın kontrol uygulandı. Ioustinianos daima generallerine karşı ihtiyatlıydı. Belisarios ile girdiği rekabet, haleflerinin sıklıkla en iyi adamlarının generallikler ve savaş tehditleri arasında gidip gelmesine sebep olmuştur. Böylece bölgesel güç merkezleri inşa etmeye muktedir olamadılar ya da oturan imparatoru tehdit edemediler. II. Ioustinianos ve Tiberios, bunu Maurikios'un yalnızca bir yüzbaşı olan Phokas'ın kurbanı olmadan önce yaptığı gibi oldukça başarılı bir şekilde gerçekleştirdiler. Bölgelerindeki hem sivil hem de askerî otoriteyi ellerinde bulunduran *eksarkhos*lar, yerleşik imparatorun kontrolü için büyük bir tehdit oluşturuyorlardı. Genellikle merkezden gönderilmelerine rağmen kimileri otoritelerini yerel tam yetkili temsilcilerden daha fazlası olarak kurmayı başardı. Bir *eksarkhos*un oğlu olan Herakleios, başarıya ulaşan iktidar teklifinde Kuzey Afrikalıları istihdam etmişti. Fakat şurası açıktır ki Kartaca'nın ötesinde sadık bir şekilde komuta etme kabiliyeti Kyrenaikeli kuzeni Niketas'ın ailesiyle olan ilişkisine dayanıyordu. Hiçbir Ravenna *eksarkhos*u imparator olmadı ancak aynı zamanda her *eksarkhos* da Konstantinopolis'ten hüküm süren adamın otoritesini tanımadı.

Yönetimin artan şekilde saraya ve imparatorun şahsına odaklanması gibi saray seremonilerinin önemi de zaman içerisinde kayda değer şekilde arttı. Neyin ne zaman yapıldığına dair ilk kayıtlar Ioustinianos saltanatında *patricius* Petros tarafından yazıya geçirildi. Kimi sahne yönergeleri ise *De Ceremoniis*'te korunmuştur. Corippus'un II. Ioustinos için methiyesi imparatorluk cenazesi, taç giyme, yabancı devlet adamlarının (bir Avar elçi heyeti) kabulü ve konsüllerin görev başlangıçları da dâhil olmak üzere gelişen muhtelif seremonilerin yönlerini aktarmaktadır. Konstantinopolis'teki Büyük Saray, Ioustinos'un girişimiyle dönüştürülmüş ve genişletilmişti. Ephesoslu Ioannes'e göre mekân kısıtlamaları Ioustinos'u "kuzey yakasının tamamını [ya da yukarı sarayı] yeniden modellemeye" mecbur bırakmıştı ve "kendisi için bir saray [aşağı saray] inşa ettirmişti. "Bu amacı için pek çok geniş binayı

yıkmıştı ve sarayın ortasında bulunan ve daha önceki imparatorlara büyük bir zevk veren güzel bir bahçeyi talan etmişti." Mekânlarında "büyük bir hamam… ve atları için geniş bir ahır da dâhil olmak üzere daha büyük ve daha görkemli binalar dikmişti." Bundan sonra yeni aşağı saray gündelik imparatorluk işleri için kullanıldı –ki bu, imparatorluk işlerinin çoğu sekizgen Altın Taht Odası'nda (*khrysotriklinos*) yürütülüyordu. Tavanı İsa'nın hayatından sahnelerle süslenmişti ve tahtın bizzat üstünde İsa'nın resmi vardı. Eski saray (ya da yukarı saray) zaman içerisinde gündelik kullanımdan çıkmıştı.[8]

En nihayetinde Ioustinos ve *Augusta* Sophia, Ioustinianos ve Theodora'nın izinde son derece zengin patronlar ve büyük inşaatçılardı. Öteki başka projeler imparatorun ve *augusta*nın döneminden önce başlamışken, kimileri de bu dönem ve Tiberios II. Konstantinos'un ölümü arasına tarihlendirilir. En büyük projeler arasında Iulianus Limanı'nın taranması ve yenilenmesi vardı. Theodosius Limanı'ndan sonra boyut ve önem bakımından ikinci sırada olan Iulianus Limanı, "Sophia Limanı" olarak yeniden adlandırılmıştı. Sophiai Sarayı da oraya inşa edilmişti. İmparator olarak Ioustinos, Ioustinianos için baş kâhya olarak hizmet ederken yaşadığı yere Deuteron Sarayı'nı inşa ettirmiş, kendisinin ve karısının bronz heykellerini diktirmişti. Sophia ve akrabalarının heykelleri Konstantinopolis'in merkezî kilometre taşı olan Milion'a ve yeni Sophia Limanı'na dikilmişti. Ioustinos devasa bir konsüllük heykeli de diktirmişti. Sophia için Sophianai adlı bir yazlık sarayı Boğaz'ın karşısına inşa ettirmişti. Çift iktidara geldiğinde, hâlihazırda inşa halinde olan saraydan Corippus bahsetmektedir.[9]

Theophanes, Ioustinos'un ayrıca Valens Su Kemeri'ni restore ettirdiğine ve "şehre bol su" getirdiğine inanır. Tüm bunlara ek olarak imparator Tauri Forumu'nda karısının adını taşıyan bir kamu hamamı yaptırmıştır. Bir yazıt ise Theodosius Kara Surları'nın Ioustinos tarafından kısmi bir restorasyonunun yapıldığını doğrular. İmparatorların röliklerinin huzur bulduğu Kutsal Havariler Kilisesi'ne büyük bir önem gösterilmiştir. Yeni bir piskoposluk sarayı Ioannes Skholastikos için Ayasofya'nın hemen yanına yapılmıştır. Bu sarayın bir kısmı hâlâ binanın güneybatı rampasında korunmaktadır. Başka yerlerde İsa'nın "insan eliyle yapılmayan" *akheiropoietos* imajı olan Kamulina, bakirenin

8 Özet ve referanslar için bakınız: "Great Palace", *ODB*, s. 869–70.

9 Ephesoslu Ioannes'ten yapılan alıntı şuradan alınmıştır: Mango, *Art*, s. 128.

korsesi ve Gerçek Haç'ın bir kısmı da dâhil olmak üzere şehre getirilen röliklere ev sahipliği yapmaları için türbeler inşa edilmiş ya da restorasyonları tamamlanmıştır. Gerçek Haç'ın önemli bir parçası Başrahibe Radegund'un isteği üzerine batıya, Poitiers'e gönderilmiştir. Bu dindar cömertlik eylemi, Venantius Fortunatus'un imparatorluk çiftini öven bir şiirine ilham vermiştir.[10]

Selefleri gibi Maurikios da Kırk Şehitler Kilisesi dâhil olmak üzere Konstantinopolis ve civarında inşa faaliyetlerinde bulunmuştur. Sözü edilen kilise *Mese*'de, bir kereden fazla yanmış şehir *praefectus*unun ikametgâhı olan eski *praetorium*un bulunduğu yere kurulmuştu. Belki de bu Maurikios'un saltanatının ilk baharında forumda başlayan yangını takiben Büyük Saray yakınlarındaki bir dizi yeniden inşa faaliyetinin bir parçasıydı. İmparatorun yabancı devlet adamlarıyla görüştüğü Magnaura'da, merkezine imparatorun bir heykelinin yerleştirildiği bir avlunun civarına dairesel bir teras inşa edilmişti. Silah deposu da buraya, yukarı sarayın yanına konumlandırılmıştı. Haliç'teki kara surlarının yanındaki Blakhernai Sarayı'nın bulunduğu banliyöde Maurikios, "çocukluğundan saltanatına değin yaptığı tüm işleri" tasvir etmek için boyanan ve Karia revakı olarak adlandırılan bir yapı dikmişti. Bu yeni tesis, bir kamu hamamını da içeriyordu. İmparator dindarlığını Tanrı'nın Annesi onuruna Blakhernai'de gerçekleştirilen yeni bir ayin olan *panegyris*le kutlanan Meryem'in göğe kabulü yortusunu düzenleyerek gösteriyordu. Blakhernai, 626 yılındaki büyük kuşatmadan sonra, Konstantinopolis surlarının bir uzantısıyla birleştirilecekti (Figür 9, s. 179). Yedinci yüzyılın sonunda şehrin deniz savunmasına ilgi gösterildi. Leontios donanma için Nero Limanı'nı temizletti ve Apsimar deniz surlarının uzatmalarını restore ettirdi.[11]

II. Ioustinianos, her şeyden çok "saraydaki yapılarla" meşguldü. "Ioustinianos Salonu'nu (böyle adlandırılıyor) ve sarayın çevre duvarını inşa ettirdi." Ek olarak Tanrı'nın annesine adanan saray yakınlarındaki

10 Averil Cameron, "Notes on the Sophiae, the Sophianae and the Harbour of Sophia", *Byzantion* 37 (1967), 11–20. Karş. Theophanes, AM 6071, çev. Mango ve Scott, s. 369–70 yanlış şekilde Sophiai Sarayı'nın inşasını Tiberios'a atfeder. Su kemeri hususunda bakınız: Theophanes, AM 6068, çev. Mango ve Scott, s. 367.

11 M. Whitby, *The Emperor Maurice and his Historian* (Oxford, 1998), s. 17–24 Maurikios'un binalarının tam bir tasvirini sunar. Leontios ve Apsimar için bakınız: Theophanes AM 6190, çev. Mango ve Scott, s. 517–18; J. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture* (Cambridge 1990), s. 74–6.

bir kiliseyi yıktırdı ve onu Haliç yakınlarında tekrar inşa ettirdi. Artık sarayın surları içerisinde olan yerinde Ioustinianos imparatorun alkışlandığı ve ondan talepte bulunulduğu Maviler için bir çeşme ve banklar yaptırdı. Yeşillerin de düzenli olarak seremonilere katılabilecekleri bir çeşme avlusu vardı. *De Ceremoniis*, II. Ioustinianos'un zamanından iki yüz yıl sonraya değin, yani çeşme avlularının yeni bir kiliseye yer açmak için yıkılmasına kadar icra edilen seremonilerin tasvirlerini muhafaza eder. Ioustinianos olarak da anılan Ioustinianos Salonu ve çeşme avluları birbirleriyle yan yanaydılar ve Altın Taht Odası'na giden ikinci bir karşılama salonu olan Lausikos'a bağlıydılar. Bunlar Altın Hipodrom Festivali'nin "Antipaskha'dan (yani, Paskalya Pazarı'ndan sonraki pazar gününden sonra gelen pazartesi günü) sonra düzenlenen" kısa bir alıntıdan da anlaşılacağı gibi oldukça sıradan durumlarda bile imparatoru yüceltmek için bir dizi saray seremonisinin icra edildiği yerlerdi.[12]

> Bir hizip "kutsal!" diye bağırdıktan sonra akabinde çeşme avlusunda org çalınır ve görevli hadım (*praipositos*) imparatordan bir işaret alır ve eliyle üç defa işaret verir ve org durur. Sonrasında hizipler gelenek haline gelen her şeyi yapmaya başlarlar… Ve alkışlayıp imparatorluk övgülerini okurlar ve bunlar tamamlandığında ilahi söylemeye başlarlar. İlahiye başladıkları zaman, seremonilerin yöneticisi *praipositos*tan bir işaret alır ve her iki tarafta sıralı saflarda durmak için Ioustinianos Salonu'na ilerleyen konsül rütbesindeki kişilere [en kıdemli senatörler] işaret verir. İlahi bittiğinde imparator ayağa kalkar ve… senatörler her iki safta dururken [imparator] Ioustinianos Salonu'na doğru gider.

Maviler ve Yeşiller, imparatorluk açılışları ve taç giyme törenleri de dâhil olmak üzere bu ve tüm kamu etkinliklerinde imparatorları alkışlarlarken, halkı temsil eden rolleri giderek artıyordu. Fakat formalitenin ötesinde hizipler halk adına gerçek gücü kullanabilirlerdi ve bunu zaman zaman da yapmışlardır.[13]

12 Theophanes, AM 6186, çev. Mango ve Scott, s. 512–14; *De Cerimoniis* I, 64, çev. Moffatt, s. 284–93, s. 287–8'de; *ODB*, s. 2116. Ayrıca bakınız: P. Magdalino, "The culture of water in the "Macedonian Renaissance"" içinde: B. Shilling ve P. Stephenson, ed., *Fountains and Water Culture in Byzantium* (Cambridge, 2016), s. 130–44.

13 A. Cameron, *Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Byzantium* (Oxford, 1976), s. 230–70; *Flavius Cresconius Corippus, In laudem iustini Augusti minoris, libri IV*, ed. ve çev. Averil Cameron (Londra, 1976), s. 12–14, 173–4.

İmparator ve Tebaa

Ioustinianos çağı sık sık isyanların ve yangınların yaşandığı imparatorluğun daha büyük şehirlerinin tarihinde oldukça değişken bir dönemdi. Bunların çoğu tiyatrolara, bilhassa büyük kalabalıkların düzenli olarak bir araya geldikleri hipodromlara odaklanmıştı.[14] 493 yılında "Anastasius'un yönetimine karşı Konstantinopolis'te bir iç savaş vardı. İmparatorun ve *augusta*nın heykelleri indirilip şehirde halatlarla sürüklendi." Bu kısa notun yazarı Marcellinus, *Epitome Khronon*'un uzun uzadıya naklettiği 498 yılındaki başka bir hipodrom isyanından bahsetmez:

> Bu konsüllerin zamanında [Ioannes Skykhopolites ve Paulinos], araba yarışları düzenlenirken, Yeşiller hizibinden olanlar İmparator Anastasius'a taş attıkları için şehir *praefectus*u tarafından göz altına alınan bazı adamların serbest bırakılması çağrısında bulundular. Anastasius çağrıyı reddetti. Öfke içerisinde silahlı bir birliğe onlara karşı yürümesini emretti ve büyük bir isyan meydana geldi... [O sırada] büyük bir Moor imparatora bir taş fırlattı. [İmparator ise] taştan kaçındı zira bu taşla canından olabilirdi.

Sonrasında halk kapılarından *kathisma*ya kadar yanan hipodromu ve Constantinus Forumu'na kadar yanan *stadion*un dışını ateşe verdi.[15]

İç huzursuzluk pek çok gösteri ve eğlenceyle birleştirilmişti ve Anastasius isyanları kolaylaştıran ya da yoğunlaştıran etkinlikleri yasakladı. Konstantinopolis'in amfitiyatrosu olan Kynegion'da vahşi hayvan mücadeleleri (*venationes*) nadiren sahneye konuyordu. Buna rağmen yalnızca konsül oyunlarının bir parçası olarak ve yalnızca en zengin ve iyi ilişkilere sahip konsüller tarafından tertip ediliyordu. 498 yılında Anastasius, 414 yılından beri yürürlükte olan ve aynı zamanda aslanların vahşi doğada avlanmasına ve öldürülmesine de izin veren vahşi

14 A. Cameron, *Porphyrius the Charioteer* (Oxford, 1973), s. 239. Bu, merhum Alan Cameron'ın bu dönemi tanımlayan kurumları, spor takımlarını, tiyatro çetelerini, siyasî yapıları, olayları ve kişiler karmaşasını inceleyen bir dizi önemli monografisinden birisidir. Alan Cameron şunları gözlemler: "491 yılından itibaren hizip isyanları ciddi, pahalı ve her şeyin ötesinde Konstantinopolis, Antakya ve öteki doğu şehirlerindeki hayata ve mal varlıklarına karşı düzenli tehditlerdi. Pek çokları ölmüş, onlarca bina tekrar ve tekrar yakılmıştı."

15 *Easter Chronicle*, çev. Whitby, s. 99 çeviri düzenlenmiştir.

hayvanların mücadelesindeki yasağa ilişkin bir yasayı tekrarladı. Vahşi hayvan mücadeleleri ender olsa da pandomimler her yerde yapılıyordu ve Doğu Roma eyaletlerinde oldukça yaygındı. Yunanca bir terim olan *pantomimos* tek bir sanatçının genellikle mitolojik olan ve bu nedenle kimileri tarafından "pagan" olarak kabul edilen bir hikâyedeki tüm (*panta*) karakterleri tasvir ettiği gerçeğini oldukça iyi yansıtır. Baş icracı, koro ve çalgıcıların (dolayısıyla orkestranın) eşlik ettiği bir dansçıydı (*orkhestes*). "Şarkıcının tiyatroda yankılanarak gönderdiği şeyi hareket halinde" gösteriyordu. "Mücadele eder, oynar, âşık olur, çıldırır, döner, durur." Uzun dalgalı saçları ve ipek bir elbiseyle erkek pandomimlerin her biri bir şakşakçı tarafından destekliyordu. Sözü edilen bu şakşakçı seyircileri yönetiyordu ve görünüşe göre onları çılgına çeviriyordu. İsyanlar çoğu zaman pandomim sanatçılarına atfediliyordu. Dansçıların Tiberius, Nero, Domitianus, Traianus ve Commodus'un Roma'dan sürülmesi gibi şehirlere girmeleri yasaklanıyordu. 502 yılında Anastasius, imparatorluk şehirlerinin tamamında pandomim danslarını yasakladı ve pandomim sanatçılarının Konstantinopolis'e girmesine engel oldu. Öyle görünmektedir ki bu, 499 yılında bir isyanla son bulan ve yine 501 yılında aralarında Anastasius'un gayrimeşru oğlunun da bulunduğu 3000 katılımcının ölümüyle nihayet bulan ve Brytai olarak bilinen bir su festivalinde ifa edilen muhteşem su danslarının bir sonucuydu.[16]

Yasakları, Anastasius'a hipodromun meydan okumasından korkan Hristiyan yazarların onayını kazandırdı. Ioannes Khrysostomos, "oyunlara ve tiyatrolara karşı" öfkeliydi. Kappadokialı baba Ikonionlu Amphilokhios'tan birkaç yıl sonra şeytani yerel hipodromun keyfini sürenleri mahkûm etmesine rağmen en nihayetinde kısıtlı bir etkiye sahipti. Eyalet *circus*ları sokak sanatçılarının, akrobatların ve hokkabazların, dans sanatçılarının ve fahişelerin sayısı ve niteliği bakımından büyük şehirlerle rekabet edemezdi. Yarışların sonucuna göre bahisler ve hatta yarış simülasyonu da dâhil olmak üzere kumar vardı. Radikal Hristiyanlar araba sürücülerine küfürler ediyorlardı. Bu araba sürücülerinin rakiplerinin atlarını tuzağa düşürmek için şeytanlar gönderebilecek ya da arabalarının

16 *Anthologia Latina*, 100, şuradan alıntılanmıştır: R. Webb, *Demons and Dancers: Performance in Late Antiquity* (Cambridge, MA, 2008), s. 61; Marcellinus Comes, çev. Croke, s. 33; Cameron, *Porphyrius*, s. 231. 414 yılında çıkarılan sözü edilen kanun, *CTh*. 15.11.1'dir.

çarpmasına neden olabilecek büyücülerle iş birliği içinde olduklarından şüphe duyuluyordu. 534 yılında Ioustinianos tarafından onaylanan garip bir yasa, büyücülerle iş tutan araba sürücülerinin etkisiz oldukları kanıtlanırsa öldürmelerine izin verilmediğini ima eder. Günümüze kadar gelen lanet tabletleri, taraftarların rakipleri tarafından kullanılan sihire karşı koymak için gösterilen çabayı doğrular.

Oyunlara karşı bağnaz yasaların uygulanıp uygulanmadığı belli değildir. Flavius Anastasius'un 517 yılı oyunları için oyulan konsül diptiğinde araba yarışları, pandomimler ve dramatik performansların yanı sıra bir *venatio* da gösterilmektedir. Tüm tanıdık gösterilerin konsüllük eğlencelerinde ne kadar hayatta kaldığını ve tabii ki nasıl tahayyül edildiklerini ortaya koyar bu. İmparatorun kendisi tüm eğlenceye başkanlık ederken gösterilir ve imparatorun büstü yükseltilen konsülün üzerine yerleştirilir. 521 yılındaki konsüllük oyunları için Ioustinianos'un "amfitiyatroda öteki vahşi hayvanları bir kenara bırakırsak yirmi aslan ve otuz panteri birlikte" sergilediği ve 520 yılında Bitalianos tarafından sahnelenen görkemli oyunları geçmeye teşebbüs ettiği söylenir. Ioustinianos herhangi birinin kendisiyle rekabet etmesine izin verme hususunda isteksizdi ve saltanatının ilk on yılında düzenli olarak konsül atamayı başaramamıştı. 28 Aralık 537 tarihinde bir konsülün sahneleyebileceği oyun sayısını ve gösterebileceği cömertliği sınırlayan ve ihlaller için 100 pound altın cezası veren bir kanun çıkarmıştı. Yine bu azaltılmış program iki takım araba yarışı, Kynegion'da "bir vahşi hayvan avı ve *pankorpon* olarak adlandırılan adamların vahşi hayvanlarla mücadelesi... ve teatral eğlenceler (*pornai*) olarak anılan şovu da dâhil eden yıl boyunca aralıklı yedi günlük etkinlikleri içeriyordu.[17]

İmparatorluk gücünün aktarılmasında *circus* hiziplerinin rolü hiçbir zaman altıncı yüzyılın sonunda ve yedinci yüzyılın başında olduğundan açık değildir. Hizipler önce Uzun Duvar'a adam yerleştirerek Avarlara karşı, daha sonra ise şehir surlarına çıkarak Phokas'a karşı Maurikios'un şehri savunma gayretlerini desteklemişlerdi. Surları terk ederek isyan

17 Marcellinus Comes, çev. Croke, s. 41. Ayrıca bakınız: Cameron, *Porphyrius*, s. 229; Justinian, Novel 105, A. Cameron ve D. Schauer, "The last consul: Basilius and his diptych", *JRS* 72 (1982), 126–45. Flavius Anastasius'un diptiği şurada zarif bir biçimde araştırmaya tabi tutulur: Webb, *Demons and Dancers*, s. 24, 43, bir bölümün ilk ve son sayfaları "tiyatro ve toplum" konusuna ayrılmıştır.

edip, Phokas'ın girişine izin verdikleri zaman, Maurikios'un tahttan indirilmesinde önemli bir rol oynamışlardı. Alan Cameron'ın uzun yıllar önce kaydettiği üzere "Phokas'ın saltanatı sırasında hiziplerin sebep olduğu pek çok sorunun kötü bir şöhreti vardı fakat genellikle fark edilenden fazlası onun doğrudan seremonilere karşı kaba ve şövalyevari tutumundan kaynaklanıyordu." Phokas taç giyme töreninden sonraki gün *augusta*sını taçlandırmaya hazırlanırken bu cehaleti sergilemiş ve Maviler tarafından "git ve seremoniyi öğren" bağırışlarıyla azarlanmıştı. *Kathisma*da sarhoş bir şekilde göründüğü bir başka durumda ise Phokas normal selamlamanın bir çeşidiyle karşılanmıştı: "Yine şişenin dibinde, aklınızı bulandırır." Phokas ise intikam almak için pek çok kişiyi sakatlamış ve uzuvlarını hipodromun sonuna astırmıştı. Yeşiller isyan ettiğinde, kamu görevlerini ellerinde bulundurmalarını yasaklamış ve vatandaşların büyük ve güçlü bir kesiminin ilgili maaşlarıyla birlikte rütbelerine ve unvanlarına erişimini engellemişti. Yeşiller ise intikamlarını almıştı. *Patricius* Germanos'u iki defa hor görmelerine ve imparator olma tekliflerinde General Priskos'u reddetmelerine rağmen desteklerini Herakleios'a vermişlerdi. Sevilmeyen bir imparatorun kaderinin çoğunlukla Konstantinopolis şehrinde belirlendiğini bilen Herakleios, ikinci ensest evliliği halkın öfkesine yol açtıktan sonra şehirden kaçınmıştı. Uzak şehirlerdeki villaları ya da banliyö saraylarını tercih etmiş ve belki de imparatorluğu Kartaca'dan yönetmeyi hayal etmişti. Fakat 623 yılında Avar kağanıyla buluşmak için Herakleia Lynkestis'e gittiğinde, başkentteymiş gibi sahnelenen at yarışları ve seremonilerle etkilemeyi arzu ederek, şehri de kendisiyle birlikte getirmiş ve bu nedenle *circus* hiziplerinin birliklerini yanına almıştır.[18]

Herakleios, I. Theodosius'tan bu yana herhangi bir imparatordan daha fazla Konstantinopolis dışında zaman geçirmiş olsa da şehrin, banliyölerinin, saraylarının ve kiliselerinin büyük bir imparatorluk sahnesi olduğunun pekâlâ farkındaydı. Herakleios'un nerede ve ne zaman imparator olduğuna ilişkin bir kafa karışıklığı vardır. Muhtelif kayıtlar mevcuttur. Şehre ulaşmadan çok önce ve daha sonra Hebdomon Sarayı'nın geçit sahasında imparator ilan edilmiştir ki bu bir kilisede, belki de Büyük Saray'daki Aziz Stephanos Şapeli'nde, Aziz Thomas Kilisesi'nde

18 Theophanes, AM 6101, çev. Mango ve Scott, s. 426. Tercüme ve analizler şuradan alınmıştır: Cameron, *Circus Factions*, s. 252–4, 288–9.

ya da Ayasofya'da Piskopos Sergios tarafından taç giydirilmeden öncedir. Ritüellerin tüm bu mekânlarda gerçekleştirilmesi ihtimaller dâhilindedir. Herakleios taç giymesinden hemen sonra Eudokia ismini alan Fabia'yla evlendirilmiştir. Dokuz ay sonra Eudokia, Hieria'daki imparatorluk yazlık villasında Epiphania isimli bir kız dünyaya getirmişti. Epiphania, 611 yılının ağustos ayında, yani bir ay sonra bir diğer banliyö sarayı olan Blakhernai'da vaftiz edilmişti. Dokuz ay sonra, 612 yılının mayıs ayında Eudokia bir diğer mevsimlik saray Sophianai'de Herakleios isimli bir oğlan doğurdu. Bir süre sonra Fabia Eudokia, Blakhernai'de vefat etti. Cenazesi kraliyet mavnasıyla Haliç'ten Büyük Saray'daki iskeleye götürüldü ve daha sonra Kutsal Havariler Kilisesi'ne defnedilmek üzere şehrin içinden geçirildi. Annesinin ölümünden iki ay sonra, ekim ayında genç Epiphania *augusta* olarak onurlandırıldı. "Eudoksia olarak da anılan" çocuk "Büyük Saray'daki Aziz Stephanos Şapeli'nde taçlandırıldı. Bir arabaya oturarak… âdet olduğu üzere Büyük Kilise'ye doğru yola çıktı." Takip eden ocak ayında Herakleios Konstantinos'a Büyük Saray'da taç giydirildi ve sonrasında "hipodroma çıktı ve orada taç giydi. İmparator olarak senatörlerin hürmetini aldı ve hizipler tarafından alkışlandı." Onurlandırılan kimse 612 yılında Konstantinopolis'e gelip *patricius* yapıldığı için Herakleios'un kuzeni Niketas'ın altın kaplama bir atlı heykelini Constatinus Forumu'nda bu zamanlarda diktirmiş olması muhtemeldir. Tüm bu istisnai olaylar, düzenli seremoni faaliyetleriyle dolu dolu bir takvim içerisinde iki yılda meydana gelmişti.[19]

Herakleios yeğeni Martina'yla evlendiğinde, *augusta* olarak taç giyme töreni *augusta*lara adanmış Büyük Saray'ın dışındaki bir şehir meydanı olan Augoustaion'da gerçekleştirildi. Bu 622 gibi geç bir tarihte meydana gelmişse de aynı zamanda Herakleios'un Konstantinopolis'te geçirdiği en uzun kesintisiz dönemin sona erdiğini gösterir. Şehirde uzun süre kaldığı bir sonraki seferde, iktidar üzerindeki zayıf tutumu kardeşinin aşağılanmasına, hapse atılmasına, daha sonra hem gayrimeşru oğlu hem de yeğeninin sakatlanmasına ve sürgüne gönderilmesine sebep olmuştu. Ölümünden kısa süre sonra karısı ve oğulları unvanlarından tamamen uzaklaştırılacak, sakatlanacak, sürgüne gönderilecek ve infaz edileceklerdi. Noksan yaşayan imparatorların yanı sıra akrabalarının ya

19 *Easter Chronicle*, çev. Whitby, s. 149–54; Theophanes, AM 6103–5, çev. Mango ve Scott, s. 429–31.

da makama can atan ötekilerinin sakatlanması yedinci yüzyılda olağan hale gelmişti. Onaylandığında, sürgün cinayet için başlangıç olmuştu. İmparatorluk cesetlerinin yakılması, bu cesetlerin Hristiyan bir cenaze olduklarının ikrarıydı. Aynı zamanda adaletle hüküm sürdüğü düşünülenler için bu kimselerin ve akrabalarının cenazeleri seremoni ve görev nişanlarıyla birlikte Kutsal Havariler Kilisesi'deki imparatorluk *mausoleum*una defnediliyordu. İtibarlar, cenazeler kadar etkili bir biçimde yok edilebilirlerdi. "Kasap" Leon gibi kimi imparatorlar hâlâ düşmanları tarafından kendilerine biçilen sıfatları kullanıyorlardı. Hiçbir imparator yoktur ki hayatı boyunca "büyük" olarak tahayyül edilmiş olsun. Fakat kimi imparatorlar başarılarını ve daha doğrusu başarılarının kayıtlarını gerçekten gaddar olan ya da kazananların karaladığı imparatorlarınkiyle karşılaştırarak ölümden sonra bu sıfatı kazanmışlardır.

Statue habit'in Sonu

Roma imparatorunun imajı antikite boyunca özenle işlenmiştir ve her imparator kendi imajının yapılmasında faal bir rol oynamıştır. İncelemeye tabi tuttuğumuz dönemin başında doğu ve batı arasındaki uyum, Theodosius'un oğulları (Konstantinopolis'ten yöneten Arcadius ve sarayı önce Milano daha sonra Revanna'da bulunan Honorius) tarafından dikkatli bir biçimde üretilen yazılı, görsel ve materyal medya tarafından yansıtılmıştı. Sözü edilen bu dönemin sonunda imparatorlar kendilerini Hristiyan dünya düzenini savunmak için tek başına savaşan Dâvûdî bir rahip kral olarak görüyorlardı. Fakat I. Theodosius ve Herakleios arasında hiçbir Doğu Roma imparatoru kendi ordusuna önderlik etmemişti ve pek çoğu Konstantinopolis'ten nadiren ayrılmıştı. Seyahatleri banliyö sarayları, av mekânlarıyla kısıtlıydı ya da türbeleri, kutsal kimseleri ve yerleri ziyaret ediyorlardı. İmparatorlar ve aileleri Konstantinopolis'i ve öteki büyük şehirleri, yeni kilise ve şapellerle donatmışlardı. Bu şehirleri ve kiliselerini rölik ve hazinelerle tamamlamışlardı. Tüm imparatorlar kendilerinin ilahi olarak kayırıldıklarını, Tanrı'nın araçları ve lütfun aracıları gibi kabul ediyorlardı. Fakat bu ihsanları piskoposlar, rahipler, kutsal kimseler, keşişler, *augusta*lar, rahibelerle paylaşıyorlardı. Gösterişli dindarlık ve alçakgönüllülük ya da tarihin vahşet olarak değerlendireceği acımasız eylemler vasıtasıyla yönetme hakkını göstermeye çalışıyorlardı.

Bu, uzun uzadıya ortaya koyduğumuz anlatısal tarihin yapı taşları olan siyaset ve iktidarın malzemesidir. İncelemeye tabi tuttuğumuz dönemde dönüştürücü olduğu için sanat tarihinin de konusudur.

Sözü edilen bu dönem, metal işleme ve mozaik sanatı gibi lüks sanat formlarının gerileyişine (tamamen ortadan kaybolmasına değilse de) ve portre ikon gibi yeni formların ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. İkon portrelerinde kullanılan realizm arzusu ve söz gelimi Sina Dağı'nda muhafaza edilen İsa'nın muhteşem altıncı yüzyıl ikonunda başarıya ulaşılan temsil kalitesi, imparatorların çağdaş sikkelerde tasvir edildikleri izlenimci tarza tam bir tezat oluşturuyordu (Figür 23, s. 382). İkonun yükselişi, heykelin gerileyişini yansıtıyordu. İmparatorluk çapında imparatorluk imajını etkileme hususunda heykel ikinciydi ve dönemimiz boyunca yeni heykellerin dikilmesi konusunda geniş ve hızlı bir gerileyiş vardı. Bu *statue habit*in [=heykel alışkanlığı] güçlü ve oldukça yerleşik olduğu şehirlerde bile rastlanır bir durumdu. Yalnızca Konstantinopolis'te bu alışkanlık bir süre daha devam etti. Fakat 700 yılından önce o da nihayete erdi.

Daha önce gördüğümüz gibi kaynaklar gümüş, bronz kaplama, bronz, mermer ve hatta fildişi de dâhil olmak üzere muhtelif materyallerden Konstantinopolis'te bir dizi adanmış imparatorluk heykelini kaydeder. Bu heykeller çoğu zaman sütunların üzerinde yükselip, insanların üzerinde duruyordu ve kamu meydanına hükmediyordu. Sütunlar porfirden yapılıyordu ya da onurlandırılan imparatorluk yiğitliklerini tasvir eden sarmal bir anlatı friziyle oyulan, içi boş beyaz mermer sütunlarından vücuda getiriliyorlardı. Belki de en fantastik olanı I. Theodosius'un kendisini fillerin çektiği bir at arabasında, Altın Kapı'nın tepesine yerleştirmesiydi. Konstantinopolis, doğuda bir Batı imparatoru III. Valentinianus'a adanan son heykelin yeriydi. III. Valentinianus tahta amcası II. Theodosius tarafından terfi ettirilirken, ikametgâhı doğu sarayındaydı. Batıda bir Roma imparatoruna adandığı bilinen son heykel Phokas'ınkiydi ve 608 yılında Roma'daki forumda *Eksarkhos* Smaragus tarafından bir sütunun üzerine yerleştirilmişti. Konstantinopolis'te de onun gibi iki tane konulmuştu.[20]

İmparatorluk hanedan grupları Tauri Forumu da dâhil olmak üzere şehir boyunca muhtelif yerlere konulmuşlardır. Tauri Forumu'nda,

20 U. Gehn ve B. Ward-Perkins, "Constantinople" içinde: R. R. R. Smith ve B. Ward-Perkins, ed., *The Last Statues of Antiquity* (Cambridge, 2016), s. 136–44.

Figür 28: Genç bir adamın portre büstü, muhtemelen Arcadius ya da II. Theodosius, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.

1949 yılının haziran ayında bir ihtimal yirmi yaşlarında genç bir adamın portre büstü keşfedilmiştir. Pentelikos mermerinden oyulmuştur bu heykel. Gözleri, gökyüzüne doğru bakar. Saçları düzgünce taranmış ve dolguludur (Figür 28). Geniş bir bandı kaplayan iki dizi inciden yapılan bir *diadem* giyer. Düz bir alnı, ince burnu, belirgin dudakları ve küçük yuvarlak bir çenesi olan dar yüzünün üzerinde büyük bir mücevher ortalanmıştır. *Diadem* dördüncü yüzyılın sonunda göründüğü gibi imparatorluk hanedanına ait bir şey olarak tanımlanmıştır. Arcadius ya da oğlu II. Theodosius'a ait olabilir bu heykel. Öte yandan hem beşinci hem de altıncı yüzyıllar boyunca önemli devlet adamları, aristokratlar, entelektüeller ve daha nadir olarak araba yarışçılarının heykelleri dikilmiştir. Kadınlar, erkekler gibi iyi temsil edilmemişlerdir fakat bir *augusta* olmamasına rağmen bir zamanlar Ioannes Khrysostomos'un ilgisini çekebilecek kadar zengin ve seçkin olan bir kadının mermer büstü bugün Metropolitan Museum of Art'ta görülebilir. Sağ elinde bir parşömen tomarı tutar –ki bu, portreyi kazanmak için değerli bir şeyler bahşettiğinin işaretidir. Bir bone hem moda anlayışını hem de alçakgönüllülüğünü yansıtan gösterişli saç tarzını kapatır (Levha 28).[21]

21 N. Firatlı, "A late antique imperial portrait recently discovered at Istanbul", *American Journal of Archaeology* 55 (1951), 67–71. *LSA database*: LSA-337, İstanbul Arkeoloji Müzeleri, envanter. 5028; K. Schade, "Women" içinde: Smith ve Ward-Perkins, ed., *The Last Statues of Antiquity*, s. 249–58 s. 255'de.

Arcadius'un ölümünden sonra imparatorların yeni heykelleri nadiren eyalet şehirlerinde dikilmiştir. Bir zamanlar büyük sayılarda zenginler tarafından sadakatlerini göstermek ve imparatorluğun birliğini onaylamak için yerleştiriliyordu bunlar. Kimi bölgeler, bilhassa şehirlerin dağınık olduğu kuzeybatı eyaletlerinin yanı sıra şehirlerin fazla ve zengin olduğu Mısır ve Levant hiçbir zaman *statue habit* geliştirmemiştir. Bu bölgelerin aksine İtalya, Kuzey Afrika, Ege ve Küçük Asya'da incelemeye tabi tuttuğumuz dönemden gelen kaideleri yazıtlı yüzlerce heykel, bölgedeki kıymetli kimselere ve imparatorlara onursal heykel dikiminin düzenli olarak yapıldığını doğrular. I. Theodosius'un tahta çıkışından Arcadius'un ölümüne değin tüm imparatorlukta bilinen yalnızca 130 civarında heykel dikilmiştir. Bu heykellerden otuz bir tanesi Konstantinopolis'ten ziyade imparatorluğun doğusundaki şehirlerde dikilen imparator heykelleridir. 450 yılından sonraki iki yüzyıl boyunca yeni heykellerin toplam sayısı kırktır ve bunlar arasında imparator heykelleri bir düzineden azdır. Beşinci yüzyılda dikilen pek az devlet adamı ve imparatorun yeni heykelleri, görsel ve grafik olarak zengin duran şehir manzarasındaki atalarının yüzlerce heykeli arasında duruyordu. Heykeller, büstler ve portrelerle kimlerin onurlandırıldığını tanımlayan yeni yazıtlı kaidelerin ve levhaların gözden kaybolması, imparatorluk genelinde taş ve bronz üzerine yazılan ya da kazınan pratik bir uygulama olarak epigrafi kültürünün daha geniş bir gerileyişinin parçasıydı. Roma yazıtlarının büyük çoğunluğu, cenaze yazıtlarıdır. Aynı hususta çok daha az yazıtlı olanlar gelecek kuşaklara yöneliktir fakat yine de bireylerin, ailelerin, toplumların ve imparatorların cömertliklerini anan binlercesi vardır.[22]

Yer ile Gök Arasında

I. Theodosius'tan sonra imparatorluğun doğusunda bulunan imparatorların ordularını savaşa götürmeleri yedinci yüzyılı buldu. Tahta çıkmadan önce ordulara liderlik eden Markianos gibi generaller aynı faaliyeti imparator olduktan sonra yapmadılar. Birliklerinin kişisel sadakatlerini yönetme fırsatı olmaksızın imparatorlar, tahtın arkasından

22 B. Ward-Perkins, "The end of the statue habit, ad 284–620" içinde: Smith ve Ward-Perkins, ed., *The Last Statues of Antiquity*, s. 295–308.

hüküm süren Stilicho ve Aspar gibi generaller ya da bir imparatordan tamamen vazgeçen Odovacer gibi güçlü adamlara ve savaş beylerine karşı savunmasızdılar. Birbirlerinin halefi üç imparator Markianos, Leon, Zenon ve daha sonra Ioustinos gibi kimi güçlü adamlar entrika ya da müzakere yoluyla tahta el koydular. Maurikios'u öldüren Phokas ve Phokas'ı öldüren Herakleios gibi kimi generaller Konstantinopolis'e yürümüş ve çatışma tehdidiyle tahtı zapt etmişlerdir. Arcadius'un Ganinas'ı ve Anastasius'un Bitalianos'u gibi bazı tavizler elde etmesine rağmen Konstantinopolis'e yürüyen fakat yerleşik imparatoru devirme hususunda başarısız olan general örnekleri çok daha fazladır.

Askerî bir duruştan yoksun beşinci yüzyıl imparatorları, destekçileri tarafından olağanüstü dindarlıkları ve alçakgönüllülükleriyle, dolayısıyla ilahi olarak ödüllendirilerek tasvir edilmişlerdi. En başarılı imparatorlar ordu üzerindeki güçlerini şahsi tehdit oluşmasına izin vermeyen, cömert bir şekilde ödüllendirdikleri ve düzenli olarak değiştirdikleri sadık komutanlar aracılığıyla çalışan ve herhangi bir kimsenin tehdit haline gelmesine izin vermeyen kimselerdi. II. Theodosius hiçbir zaman ordusuna liderlik etmemesine rağmen elli yıllık saltanatı boyunca askerî darbelerden kaçınmayı başarmıştı. Buna rağmen büyük askerî zaferlerin yokluğunda hiçbir zaman gerçek bir rakibin ortaya çıktığını görmemişti. Sokrates Skholastikos (7.22) II. Theodosius'un erdemleri üzerine bir bölüm sunar. II. Theodosius'un sarayı bir manastıra çevirdiği söylenir. İmparator oldukça sık bir şekilde, özellikle çarşamba ve cuma günleri oruç tutuyordu. Bakire kız kardeşleriyle dua etmek için erken kalkıyordu. Kutsal kitapları topluyor ve kutsal yazıları ezberliyordu. Kutsal yazılardan doğru bir şekilde alıntılar yapıp, piskoposlarla sıklıkla sohbet ediyordu. Konstantinopolis'te ölen bir azizin kirli ve kıllı cübbesini bir pelerin olarak giymişti. Bunun bir rölikle ilişkili olacağını ve ona kutsallık aşılayacağını umuyordu. Çok daha önemlisi Theodosius'un "öfke, keder ve zevk" konusunda ustalaştığı söylenir keza "ne kendisini yaralayan bir kimseden intikam aldığı ne de herhangi birine kızdığı görülmüştür." Bu, Theodosius'un hayatı boyunca arkadaşlık ettiği Paulinos'u infaz ettirmeden önce yazılmıştır fakat öyle gözükmektedir ki bu eylem bir istisnadır ve mahkûm edilen suçlular darağacına götürülürken çoğu zaman imparator tarafından affedildikleri kaydedilir. Sokrates'e göre II. Theodosius'un gücü "-yeryüzündeki

tüm erkeklerden daha uysal olmasıydı-" (Çölde Sayım 12.3) ve "bu uysallık sayesinde Tanrı'nın düşmanlarına fiili bir çatışmaya girmeden boyun eğdirmişti." Bir orduya önderlik etmekten ziyade Theodosius dua ediyordu çünkü "tıpkı Dâvûd gibi Tanrı'ya başvuruyordu. O'nun savaşların hakemi olduğunu biliyordu." Tabii ki babası savaş alanında çok daha güçlü bir şekilde dua ettiği için daha Dâvûdîydi.[23]

Theodosius'un sarayı gösterişli bir dindarlık yuvasıydı ve imparatorluk ailesi rölik toplama hususunda bir rekabete tutuşmuşlardı. Constantinus'un annesi Helena'yı taklit eden *Augusta* Eudoxia Kutsal Topraklar'a seyahat etmiş ve sapkın olarak düşündüğü Yahudilere, paganlara ve piskoposlara karşı şiddet uygulamakla etkileyici bir ün kazanan Barsauma isimli korkutucu bir azizin kirli pelerini de dâhil olmak üzere bir dizi ganimetle geri dönmüştü. Geride kalmamak için Pulcheria, Ioannes Khrysostomos'un röliklerinin geri dönüşünü planlamıştı. Hayatının sonuna doğru Sebasteli [=modern Sivas] Kırk Aziz'in kemiklerini bir görüde kendisine malum olduğu gibi Konstantinopolis'teki istirahatgâhlarına yerleştirmişti. Bu, geleceğin imparatorları ve *augusta*ları, aileleri ve saray mensuplarının imparatorluğun her köşesinden ve ötesinden rölik toplayarak onları inşa edilmiş ya da yenice adanmış türbelere depolayarak buluşmaya çalıştıkları bir standart haline geldi. Rölikler her zaman Konstantinopolis'te kalmıyorlardı. Daha önce gördüğümüz gibi pek çoğu şehirden savaş meydanlarına birliklerin önünde gezdirilmek ve birlikleri kutsamak için gönderiliyordu.[24]

İmparator seküler ve kutsal hiyerarşiler arasında ötekilerini inkâr eden muayyen bir tarzda hareket ediyordu. Bu kademeli mimarinin bir dereceye kadar Hristiyan vahyin ilerlemesini açığa vuran kutsal bir alan yarattığı katedral kilisesinde, tebaasının önüne geldiği her durumda ortaya konulmuştur. Sunak yalnızca kutsal kişilerin girebileceği

23 Socrates Scholasticus, 7.22.
G. Dennis, "Religious services in the Byzantine army" içinde: *Eulogema: Studies in Honor of Robert Taft* (Roma, 1993), s. 107–17 s. 108'de; S. Mergiali-Sahas, "Byzantine emperors and holy relics", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 51 (2001), 41–60.

24 G. Dennis, "Religious services in the Byzantine army" içinde: *Eulogema: Studies in Honor of Robert Taft* (Roma, 1993), s. 107–17 s. 108'de; S. Mergiali-Sahas, "Byzantine emperors and holy relics", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 51 (2001), 41–60.

kutsalların kutsalı mabedin içinde bir çitle çevrilmişti. Ruhban sınıfından olmayan kimseler arasında yalnızca imparatorun içeriye girmesine izin veriliyordu. Hristiyan takviminin büyük bayramlarında Ayasofya'ya girdiğinde, bir anlığına dünyevi hâkimiyeti kenara bıraktığına işaret ederek tacını çıkarıyordu. Litürjik giriş sırasında bir defa ve kısa bir süreliğine imparatorun piskopos önderliğinde sunak örtüsünü öpmesi için mabede girmesine izin veriliyordu. Sonrasında bu alan imparatorun sınırları dışında kalıyordu ve tören sırasındaki rolünü ruhban sınıfının arkasında yürütüyordu. Kutsalların kutsalına ilk girişin, imparatorun yarı rahiplik statüsünün vurgulanması için olduğu anlaşılıyordu. Bu, Ravenna'daki San Vitale Kilisesi'nde Ioustinianos'un meşhur mozaik portresine yansımıştır. Ioustinianos kuzey apsis duvarında büyük bir *paten* tutan bir tören girişinde ana figür olarak tasvir edilir. Tören alayının önünde, imparatorun solunda rahipler vardır. En belirgin rahip ismi büyük bir haç tutan Piskopos Maximianus'tur. İki diyakoz ise mücevherlerle süslenmiş bir İncil kitabı ve buhurdan tutarlar. İmparatorun arkasında, yani sağında, *khi-rho* ile işlenmiş kalkanlar ve mızraklar tutan muhafızlar vardır (Levha 29).

Ioustinianos ender olarak Konstantinopolis'ten ayrılmıştır. Pek çok yabancıyla mücadeleyi başkalarına, bilhassa da karizmatik Belisarios'a emanet etmiştir. Buna rağmen yine de zaferlerin bir ustası olarak tahayyül edilmeyi arzu ediyordu. Sâsânîler üzerindeki ilk başarısını anmak için tepesinde kendisinin bir atlı heykelinin olduğu büyük bir sütunu Konstantinopolis'te diktirmişti. Takribî bin yıl boyunca bu hem Ioustinianos'a izafen hem de tavus kuşu tüyü bir taç (Sâsânî zafer kıyafetlerinden alınan *toupha*) takan atının üzerindeki muzaffer imparatorun genel bir imajı olarak ayakta kalmıştır. Çağdaş bir yazıta göre heykel ele geçirilen Sâsânî silahları ve zırhlarından yapılmıştı: "Asur ganimetlerinden elde edilen bronzla hem at hem üzerindeki hükümdar hem de yerle bir edilen Babil'in temsili vücuda getirildi. Bu, doğunun dengesini elinde tutan Iulianus'un diktiği Ioustinianos'tur –ki kendisi Sâsânîlerin katledilmesine şehadet ediyordu."[25]

İsa tarafından korunup ödüllendirilen yer ve gök arasındaki Roma imparatorunun imajı, hiçbir yerde yüksek rölyef olarak oyulmuş beş fildişi levhanın bir kombinasyonu olan Barberini koleksiyonundaki

25 *Greek Anthology* XVI. 62.

fildişinden daha iyi yakalanamaz (Levha 14). Bir zamanlar Constantinus olarak tanımlanan imparator artık Anastasius ya da Ioustinianos olarak tahayyül edilmektedir. Her iki imparator da bir orduya önderlik etmemişti. Panelin ortasındaki ana figür olan imparator bir zafer ustası olarak gösterilir. Şahlanan bir ata binmiştir ve sol eliyle dizginleri hafifçe tutarak, usta bir şekilde sağına doğru çeker. İmparator miğfer takmaz ya da herhangi bir silah taşımaz fakat incilerle süslenmiş *diadem*iyle ayrılır. Atının dizgini de mücevherat kaplıdır. Hem imparator hem de atın yüzü öne dönüktür. Binek yukarıya doğru bakar ve biniciye doğru uysal ve sevgi dolu bir bakış yönlendirir. İmparator sağ elinde bir asa tutar –ki bu asa, belirli belirsiz uzaktaki şapkalı ve sakallı bir adamın sağ eli tarafından desteklenir. Sözü edilen bu adamın büyük sol eli, atın sağrısının üzerinde yükselir. İmparatorun binici pelerini omuzlarına bir broşla tutturulmuştur. Meyvelerini bir sepet içerisinde tutan dünyanın kişiselleştirilmesi, atın yükselmiş ön toynaklarının altında uzanırken, imparatorun ayaklarını destekler. İmparatorun ayak parmakları kaslı bir baldır ve çıplak bir diz altındaki bir aslanın başıyla süslenen baldır zırhından dışarıya çıkar. Bir *globus cruciger*in tepesinde duran imparatorun sol omzunun üzerinde kanatlı Nike vardır. Bir palmiye yaprağı tutar ve imparatora şimdi kayıp olan bir taç ya da çelenk sunar. İmparatorun solunda kalan panel ise kaybolmuştur.

İmparatorun sağında, bakan kişilerin ise solunda duran oyulmuş bir panel, bir askeri, kesinlikle muzaffer bir generali hafif şekilde sakallı ve miğfersiz olarak tasvir eder. İmparatora elinde çelenk tutan bir Nike heykelciği sunarken, kınları bacaklarının arasından çıkar. Omuzları üzerinde iki sütun başlığı görünür ve bir çanta dolusu para ayaklarının yanında durur. İmparator gibi aynı atlı üniformasını giyer fakat baldır zırhında aslan motifi yoktur. Doğal olarak *diadem* de takmaz. İmparatorun üzerindeki sahnede hem Nike hem de melek olan iki kanatlı figür, içinde sağ elini takdis şeklinde tutarak kaldıran İsa'nın büstünün olduğu semayı destekler. İsa, sol elinde haç şeklinde bir asa tutar. En aşağıdaki sahne, imparatoru hediyeler ve haraçla onurlandırmak için gelen elçileri tasvir eder ve imparatorun dünyevi egemenliğini gösterir. Her ikisi de bir diğer kanatlı Nike olan ortadaki bir figüre yaklaşır. Bu kanatlı figür ise imparatora bakıp ona doğru hareket eder. İmparatorun sağında kısa tunik ve Phrygia işi şapka giyen bir grup

vardır. Sözü edilen bu grup imparatora bir aslan getirir. İmparatorun aslan motifli baldır zırhı ise o noktaya tesadüf eder. Pelerinleri arkalarında dalgalanan elçiler de hediyeler taşır. Bir Hint elçilik heyeti imparatorun solundan yaklaşır. Belden yukarısı çıplak olan fakat türban takan iki adam imparatorun önünde eğilirler. Ona bir kaplan ve çok daha küçük bir fil sunarlar. Kaplan gücü ve gaddarlığı simgeler. Hint elçileri, Roma imparatorlarının vahşi hayvanları savaşta mağlup ettikleri barbarlara benzettiklerini biliyorlardı. Bir adam muazzam derecede büyük bir fildişinin altında kalır. Bu ise bize Romalıların tam da gördüğümüz ürünün üretimi için bu tür ithalat ve hediyelere bel bağladığını hatırlatır. Esasen Barberini koleksiyonundaki fildişi bir Hint filinden gelemeyecek kadar büyüktü. Tabii eğer bu fildişi kaydedilen en büyük Hint fildişi değilse. 20,1 santimetre uzunluğunda, 13,4 santimetre genişliğinde ve 3,6 santimetre kalınlığında, en fazla 2,8 santimetre derinliğinde olup belirgin bir eğrilikte olmaksızın, merkezî levha muhtemelen daha büyük bir Afrika orman filinin dişinden kesilmişti. Güçlü Afrika çalı fili (*loxodonta africana*) antikitede bilinmiyordu.[26]

Haçı Fethetmek, Yeni Dâvûd

Ioustinianos'tan sonra ve saltanatına damga vuran batıdaki uzun seferine rağmen Doğu ve Batı Hristiyanları arasında bir yol ayrımı meydana geldi. Venantius Fortunatus'un altıncı yüzyıl ilahileri *Vexilla regis* ve *Pange lingua*'dan anlaşıldığı üzere Ravenna'da altıncı yüzyılda tasvir edildiği gibi haçını kullanan Asker İsa (Figür 20, s. 202) Franklara hitap etmeye devam etmişti. 800 yılından sonra Aachen'daki Charlemagne'ın sarayında aslanı ve yılanı çiğneyen İsa, Stuttgart ve Utrecht zeburları ve en azından üç fildişi kitap kabına oyulmuş olanlar gibi muhtelif

26 A. Cutler, "The making of the Justinian diptychs", *Byzantion* 54 (1984), 75–115; A. Cutler,"'Barberiniana: notes on the making, content, and provenance of Louvre, OA. 9063" içinde: E. Dassmann ve K. Thraede, ed., *Tesserae: Festschrift für Josef Engemann* (Jena, 1991), s. 329–39.
R. Viladesau, *The Beauty of the Cross* (Oxford, 2006), s. 37–41. Vidaescu, s. 41, şöyle kaydeder: "Haç, savaşta Tanrı'nın şanlı zaferinin aracıdır (*Pange Lingua* 1; *Vexilla Regis* 7)". Ayrıca bakınız: H. Kessler, "Evil Eye (ing): Romanesque art as a shield of faith" içinde: C. Hourihane, ed., *Romanesque Art and Thought in the Twelfth Century* (Princeton, 2008), s. 107–35. Douce fildişi Oxford, Bodleian MS Douce 176'nın üst kapağıdır.

kitapların içlerinde resmedildi. Belki de Charles'ın kendisi için üretilen Douce fildişi, İsa'nın hayatından sahnelerin süslediği Yeni Ahit tarafından çevrelenen Eski Ahit motifini merkeze yerleştirir. Venantius ve Charlemagne arasında Franklar bir imparatorluk kurmuşlar ve batıda İslâm'ın ilerleyişini durdurmuşlardı. Öte yandan imparatorluğun doğusundaki Romalılar mağlubiyet şokundan mustariplerdi fakat bir toparlanma başladığında haç ön plana çıkmıştı.[27]

Zafer getiren haçın (*stauros nikopoios*) askerî düşünce için merkeziyeti Maurikios ve Herakleios'un saltanatlarında açık hale gelmiştir. 591 yılında imparator altın bir mızrak üzerinde yükseltilen Gerçek Haç'ın bir parçasının ardında at sürmüştü. İsa'nın çarmıha gerildiği ve 614 yılında Sâsânîlerin Kudüs yağmasında ele geçirilen ahşabın kurtarılması Herakleios'un savaşları için bir motivasyon değildi ve 622 ilâ 628 yıllarında oluşturulan literatürde yer almaz (bilhassa, *Persian Expedition* ve Pisidialı Georgious'un *Heraclias*'ında). Fakat müzakere edildikten sonra çarmıhın kurtarılması ve önce Kudüs'e daha sonra "Yeni Kudüs" olarak anılan Konstantinopolis'e naklinde, haç Herakleios'un hikâyesinin temel motifi haline gelmişti. Pisidialı Georgios'un daha sonraki şiirlerinde, Herakleios'un ve II. Konstans'ın sikkelerinde ve muhtelif tarihî çalışmada haç, Hristiyan zaferinin sembolü olarak sunulmuştu. Gerçekten de Herakleios'un sikkelerinin arka yüzünden haçları çıkarması ve "üç imparatorun figürleriyle değiştirmesi, yani kendisi ve iki oğlu", Nikiulu Ioannes'e göre kimilerinde imparatorun ölümüne yol açtığı şeklinde bir inanışa sebep olmuştu (Figür 29): "Herakleios'un ölümünden sonra, bu figürleri silmişlerdi."[28]

27 R. Viladesau, *The Beauty of the Cross* (Oxford, 2006), s. 37–41. Vidaescu, s. 41, şöyle kaydeder: "Haç, savaşta Tanrı'nın şanlı zaferinin aracıdır (*Pange Lingua* 1; *Vexilla Regis* 7)" Ayrıca bakınız: H. Kessler, "Evil Eye(ing): Romanesque art as a shield of faith" içinde: C. Hourihane, ed., *Romanesque Art and Thought in the Twelfth Century* (Princeton, 2008), s. 107–35. Douce fildişi Oxford, Bodleian MS Douce 176'nın üst kapağıdır.

28 J. W. Drijvers, "Heraclius and the *restitutio crucis*: notes on symbolism and ideology" içinde: G. J. Reinink ve B. H. Stolte, ed., *The Reign of Heraclius (610–641): Crisis and Confrontation* (Leuven, 2002), s. 175–90; C. Mango, "Deux études sur Byzance et la Perse sassanide, II: Héraclius, Šahrvaraz et la Vraie Croix", *Travaux et mémoires* 9 (1985), 105–18; D. Woods, "Mu'awiyah, Constans II and coins without crosses", *Israel Numismatic Research* 19 (2015), 169–235, John of Nikiu, 176'yı kaynak gösterir.

Figür 29: Herakleios ve iki oğlunun altın sikkesi (solidus), İstanbul Arkeoloji Müzeleri.

Giritli Andreas (takribî 660–740), askerî işlevinin küçük fakat önemli bir rol oynadığı haçın yüceltilmesi üzerine en azından üç vaaz yazmıştır: "Her şey bir yana haç imparatorların ve dindar generallerin ve orduların zaferleri, rakiplerin yenilgisi ve büyük Dâvûd'a göre inananları koruyan gerçek silahtır –keza İsa, gerçek olandır ve haç İsa'nın silahıdır." Vaaz, makamın kutsallığını ve Dâvûdî doğasını vurgulamak için Herakleios tarafından sunulan yeni bir imparatorluk tarzını (*basileus*) vurgular ve Mezmurlar 90 (91)'e atıfta bulunur.[29]

İmparatorluk makamının Dâvûdî doğası Constantinus'un Hristiyanlık da dâhil olmak üzere *pontifex maximus* (imparatorluğun tüm kültlerinin baş rahibi) unvanını elinde tutmasında gizliydi. Söz gelimi mor boyalı bir parşömen üzerine altın harflerle yazılmış bir imparatorluk siparişi olan Sinop İncilleri'nde, altıncı yüzyıldan beri bu açıkça belirtilmişti. Dâvûd, Sina Dağı'ndaki çağdaş bir apsis mozaiğinde buna oldukça benzer bir şekilde, imparatorluk kostümü içerisinde beş resimli yaprağın dördünde tasvir edilmişti. Ioustinianos'un emri üzerine çölde ilahi bir kale ve derin bir dua güç merkezi olarak inşa edilen, Sina Dağı'nda, Azize Katherine Manastırı'ndaki apsiste yer alan tecelli mozaiğinin zemininde, Dâvûd'un ender bir altıncı yüzyıl temsili bulunabilir (Levha 30). Dâvûd, imparatorun mor kaftanı (*khlamys*) ve

29 M. De Groote, "Andrew of Crete's *Homilia de exaltatione s. crucis* (*CPG* 8199; *BHG* 434f.): editio princeps", *Harvard Theological Review* 100 (2007), 443–87, 473–5'te.

*diadem*i içerisinde gösterilir. Ioustinianos'un özelliklerini paylaşır gibi gözükmektedir. Dâvûd'un büstü İsa tasvirinin hemen altındadır ve Romalılar 1.3'te özetlenen soy taslağına göndermede bulunur: "Tanrı, oğlu Rab'bimiz İsa Mesih'le ilgili bu müjdeyi peygamberleri aracılığıyla Kutsal Yazılar'da önceden vaat etti. Rab'bimiz İsa Mesih beden açısından Dâvûd'un soyundandır." Ayakta duran İsa'nın üzerinde, içinde haçın görüldüğü bir diğer disk vardır. İmparator Dâvûd'tur fakat İsa'dır da aynı zamanda. Keza onun insan biçimindedir. Haç, İsa'nın onu imparatordan ayıran ilahi doğasını ortaya koyar ve İsa'nın ölüm üzerindeki zaferinin sembolüdür. Sahnenin görsel retoriği yalnızca Dâvûd'un Eski Ahit figürü olarak adlandırılacağı Paulos Silentiarios'un Ayasofya tasvirinde, müellif tarafından yaratılan karmaşık imaj da dâhil olmak üzere çağdaş yazılarda bulunabilecek herhangi bir şey kadar ilgi uyandırıcıdır. Kilisenin narteksinde yükselen Silentiarios'un mezmurlarıdır: "Mesih'in kulaklarına hoş gelen melodik bir ses." "İlahi sesin övdüğü görkemli bir ışık olan alçakgönüllü Dâvûd, İsa'nın atası, Dâvûd'un Meryem'den doğan çok söyleyen evladı" olarak tanımlanır.[30]

1902 yılında, Kıbrıs'ın kuzey sahilinin yakınlarında Dâvûd'un hayatından sahnelerin yer aldığı dokuz gümüş levha keşfedilmiştir. İmparatorluk gümüş damgalarını taşıyan levhaların 613 ilâ 630 yıllarında, yani Herakleios'un saltanatı sırasında üretildikleri tespit edilmiştir. Araplar 649 ve 654 yıllarında Kıbrıs'a saldırdıklarında, öteki hazinelerle birlikte on yıllarca bu levhaların gömülü kalması ihtimaller dahilindedir. Levhalar üç boyuttadırlar: Dört küçük, dört büyük ve bir tanesi ise oldukça büyüktür. Küçük üç levha Dâvûd'u bir aslan ve daha sonra bir ayıyla mücadele ederken ve oturduğu sırada bir elçi ona yaklaştığında arp çalarken gösterir. Dördüncü küçük levha (Figür 30)

30 A. Grabar, *Les peintures de l'évangéliare de Sinope (Bibliothèque nationale, suppl. gr. 1286* (Paris, 1948); K. Weitzmann, "The mosaic in St. Catherine's Monastery on Mount Sinai", *Proceedings of the American Philosophical Society* 110/6 (1966), 392–405. Paulos Silentiarios'a ilişkin bilgiler (429–37 satırlar) şu yorumdan alınmıştır: R. Macrides ve P. Magdalino, "The architecture of *ekphrasis*: construction and context of Paul the Silentiary's poem on Hagia Sophia", *Byzantine and Modern Greek Studies* 12 (1988), 47–82, 65–7'de. Bu eser içerisinde dokuzuncu yüzyılda Dâvûd'un, Paskalya'dan sonraki pazar gününde yani 31 Aralık 562 tarihine denk gelen tarihte yortusunun yapıldığı kaydedilmiştir. Bu ise söylevin teslimi için önerilen tarihtir.)

Figür 30: Dâvûd'un bir askerle konuştuğunu ve Eliab ile yüzleşmesini gösteren Dâvûd Levhaları, Metropolitan Museum of Art.

Dâvûd'u bir askerle konuşurken gösterir: Muhtemelen kardeşi Eliab ile yüzleşmesini (1 Samuel 17:28–30) ya da bir Mısırlıyla karşılaşmasını (1 Samuel 30.11–15) tasvir eder. Sonraki iki levha insanların bir araya geldiği göklerdeki güneşi ve ayı ortaya koyar. Orta boyutlu levhalar güçlü bir şekilde bir imparatorluk bağlantısını önerir. Dâvûd'un hayatından bir sahneyi, imparatorluk sarayını tasvir etmek için sıklıkla kullanılan mimari bir biçem olan sıra kemerli bir lentonun önüne yerleştirir. İki sahnede Dâvûd merkeze konulmuştur. Samuel'den yağlanmayı [dini bir törenin parçası] ve Saul'dan ise silahlarını ve zırhını alır. Öteki iki "saray sahnesinde" onur koltuğu birinde Dâvûd'u bir tahtta otururken kabul eden, diğerinde ise kızının Dâvûd ile evlenmesine nezaret eden Saul'a gider. En büyük levha üç bölümde bir sahne sunar: 1. Samuel 14.41–51'deki Dâvûd'un devle mücadelesi hikâyesi (Levha 18).

En üst sahnede Dâvûd ve dev oturtulmuş bir figüre, Dâvûd'un sapanı için taşlar topladığı nehre yaklaşırlar. Hepsi de küçük levhaların ikisinde de gösterildiği gibi gökyüzünde, güneşin ve ayın altındadırlar. Fakat burada Tanrı'nın eli Dâvûd'un muzaffer olacağına işaret ederek gök kubbenin ötesine uzanır. Dâvûd'un yıkılmış devin arkasında durduğu ve omuzlarından başını ayırdığı sonuç kısmını işleyen aşağıdaki sahnede bu apaçık şekilde ortaya konur.

En büyük gümüş levhanın orta sahnesi bir teke tek mücadele sahnesidir. Levhaya bakan kişinin solunda kalan Dâvûd, sağ taraftaki devle karşılaşır. Dâvûd tek başına durur. Kalkanlı Filistinliler tarafından

çevrelenmiştir. Bir kalkan yerine yalnızca sapanını ve pelerinini tutar. Aslında onun ne silaha ne de zırha ihtiyacı vardır çünkü Tanrı tarafından korunur. Tüm levhalarda olduğu gibi Dâvûd burada da *nimbate*yle, yani başının etrafında ilahi bir ışık halesiyle gösterilmektedir. Dâvûd'u, 627 yılının aralık ayında Sâsâni General Razates ile Ninova Savaşı'nda teke tek bir mücadeleye giren İmparator Herakleios ile özdeşleştirmek için ilgi uyandıran sebepler bulunmaktadır. Herakleios'un olağanüstü cesareti ve ilahi olarak nasıl korunduğuna ilişkin düzenli olarak hikâyeler dolaşıyordu. Razates ile savaşmasından bir yıl önce, "dev bir adam bir köprünün ortasında imparatorun karşısına çıktı ve ona saldırdı fakat imparator onu vurup nehre attı." Sâsânîler hayretle baktılar ve "*caesar*ın savaşta ne kadar cesurca durduğunu ve böyle bir kalabalığa karşı nasıl tek başına savaşıp darbeleri bir örs gibi nasıl önlediğini" anlatıp durdular. Herakleios tam da bu zamanda, yani en büyük zaferine ulaştığında, yeni bir imparatorluk tarzı olarak Eski Ahit kralları için kullanılan *basileus*u kalıcı bir biçimde benimsemeye başladı. 630 yılının kasım ayında Herakleios yeni doğan oğlunu Dâvûd olarak isimlendirdi.[31]

Herakleios'un kutsal kral ve kozmik fatih imajı Pisidialı Geogios'un *Heraclias* isimli eserinde bulunur. Bu eser içerisinde şöyle sorar: "İlahi kapının kendisinden geçmedikçe nasıl oldu da şehirler gibi çöllerden geçtiniz?" İmparatorun çizmelerini tasvir eden Georgios bu çizmelerin Sâsânî kanıyla değil de imparatorun kendi kanı, teri ve gözyaşlarıyla kirlendiğini gözlemler.

> Ah şimdi sen gerçek moru gösteriyorsun
> çünkü o ölümsüz boyayla kızıllaşır
> senin terinle dindar bir şekilde ıslanmış

31 K. Weitzmann, *The Age of Spirituality: Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century* (New York, 1977), s. 475–83 (Dâvûd Levhaları), 491–2 (Sinop İncilleri); S. Spain Alexander, "Heraclius, Byzantine imperial ideology, and the David Plates", *Speculum* 52 (1977), 217–37. R. E. Leader, "The David Plates revisited: transforming the secular in early Byzantium", *Art Bulletin* 82 (2000), 407–27 Dâvûd Levhaları'nın imparatorluk bağlamında dikkate alınmadığı bir okuma sunar –ki bunun, şu anda New York Met'te tutulan (en büyüğü dâhil altı) ve Nicosia'daki Cyprus Museum'da bulunan (üç) levhanın ilgilileri ve araştırmacıları için ikna edici olmadığı kanıtlanmıştır. Herakleios'a ilişkin alıntılar Theophanes tarafından muhafaza edilen Pisidialı Georgios'tan yapılmıştır. Bakınız: Theophanes, AM 6116, 6118, çev. Mango ve Scott, s. 445, 449.

mor olmasına rağmen beyaz kalır
ve senin yeni ve büyük başarılarınla parlar
ne kadar giyilirse o kadar parlak hale gelir
selam sana kozmik yeniden doğuşun generali![32]

Herakleios'tan sonra Yeni Roma mağlubiyetin şokundan mustarip olduğu için vurgu, imparatordan ilahi olarak şevk duyan, ruhani saflığı Hristiyan imparatorluğun hayatta kalması için önemli bir hale gelen her bir askere kayar. Keşişler ve azizler gibi ruhani savaşçılar için geliştirilen fikirler, askerlere nakledilmiştir. Saf, tövbekâr ve iffetli olan kimseler adakları için ruhani ödüllerini almaya ve en nihayetinde şehitlik tacını giymeye hazırlanmışlardı. Bu fikir Konstantinopolis'te tartışılmış ve sonucunda reddedilmiş olsa bile İslâm içerisinde benimsenmiştir ve cihadın en erken formülasyonuna zemin oluşturmuştur.

Yedinci yüzyılda Hristiyanlar ve Müslümanlar haç ve ilgili tasvirlerin gücü konusunda uzlaşamasalar da savaşın kutsallığı hususunda temel olarak anlaşmaya varmışlardı. Yedinci yüzyıl sona erdiğinde, ortaya çıkan anlaşmazlığın kilit konusu yaşayan şeylerin tasviriyle alakalıydı ve kutsal imajlar ya da ikonlara (*eikones*) ilişkin Doğu Hristiyanlığı içerisinde bir tartışma alevlenmişti. Genel olarak ikonaklazm olarak bilinen ikonlar üzerindeki tartışma, Yeni Roma'yı bir kez daha pek çok kişinin çözüldüğünü düşündüğü kristolojik meselelerle yüzleşmeye zorlamıştı. İkonlara hürmet ya da onların yok edilmesi, topyekûn ekonomik ve siyasal bir dönüşümle birlikte, radikal bir entelektüel yeniden düzenlemeden geçen otorite ve bilgi konularına alternatif bir cevaptı. Bilgiyi neyin oluşturduğuna ilişkin yeni bir anlayış ortaya çıktı. Bu sistem içerisinde otorite ve Ortodoksluk meselesi her şeyden önemli hale geldi.

İkonalara ilişkin bu kavga bağlamsız değildi. İmparatorlar, ruhban sınıfı ve keşişler arasındaki siyasal bir zemindeydi. Bu mücadele piskoposları direniş merkezleri olarak hizmet veren manastırlarla *abbas*lara karşı koymuştu. Hristiyanlar imajların prototipleriyle ilişkili olduklarını anlıyordu ve bu yüzden antik putlar bilinen ya da bilinmeyen

32 *Georgio di Pisidia, Poemi, I: Panegirici epici*, ed. Agostino Pertusi, *Studia Patristica et Byzantina* 7 (Ettal, 1959), s. 249. Ayrıca bakınız: Mary Whitby, "A new image for a new age: George of Pisidia on the emperor Heraclius" içinde: E. Dąbrowa, ed., *The Roman and Byzantine Army in the East* (Cracow, 1994), s. 197–225, özellikle s. 215 ve 219'da.

tetikleyiciler tarafından canlandırılabilecek doğaüstü şeytani güçler için bir depo görevi görüyordu. Yenileri olmadığı için sağlam kalan heykeller haç işaretiyle damgalanmıştı. Bu bir putu Hristiyanlaştırmak için yapılan bir şey değil, daha çok bir *apotropaion*, yani şeytani güçlerin girmesini ve çıkmasını önlemek için bir işaretti Konstantinopolis'in başat yapılarının yarı mitolojik bir anlatısı olan *Parastaseis Syntomoi Khronikai* heykelleri iyi ve kötü, tamamlanmış ya da tamamlanmamış talih anlatıcıları olarak yorumlar. Tarihte ise açık bir ilgi görmemiştir. Şehrin kuruluşundaki herhangi bir zamandan daha az bir nüfusa sahip Konstantinopolis halkı geçmişleriyle bağlarını kaybetmişlerdi. Şehir peyzajını açıklamak için fantastik kurgular yaratmışlardı. Theodosius Obeliski ve Arcadius Sütunu'nun dünyanın sonunu ve kıyamet gününü önceden haber verdikleri düşünülüyordu. Bu, şimdilerde bizim Bizans olarak adlandırdığımız dünyaydı.[33]

33 Averil Cameron ve J. Herrin, ed., *Constantinople in the Early Eighth Century: the Parastaseis Syntomoi Chronikai* (Leiden, 1984); C. Mango, "Antique statuary and the Byzantine beholder", *DOP* 17 (1963), 55–75; S. Bassett, *The Urban Image of Late Antique Constantinople* (Cambridge, 2004); B. Anderson, "Classified knowledge: the epistemology of statuary in the *Parastaseis Syntomoi Chronikai*", *Byzantine and Modern Greek Studies* 35 (2011), 1–19; P. Chatterjee, "Viewing the unknown in eighth-century Constantinople", *Gesta* 56 (2017), 137–49. MS ikinci yüzyıldan beşinci yüzyıla tarihlendirilen *Greek Magical Papyri* heykellerin pek çok büyülü kullanımını muhafaza eder. Ayrıca bakınız: P. Stephenson, *The Serpent Column: A Cultural Biography* (Oxford, 2016).

KAYNAKÇA

Tüm eserler her bölümün dipnotlarında geçtikleri ilk yerde tam olarak alıntılanmış ve daha sonra kısaltılmışlardır. Yaygın olarak kullanılan kısaltmalar aşağıda listelenmiştir. Benzer yöntem mevcut İngilizce çeviriler için de uygulanmıştır.

Kısaltmalar

CAH	*Cambridge Ancient History*
CJ	*Codex Justinianus*
CTh.	*Codex Theodosianus*
DOP	*Dumbarton Oaks Papers*
EHB	*Economic History of Byzantium, from the Seventh through the Fifteenth Century*, ed. A. Laiou (Washington, DC, 2002), 3 cilt
OCD	*Oxford Classical Dictionary*, üçüncü edisyon, ed., S. Hornblower ve A. Spawforth (Oxford, 2005)
ODB	*Oxford Dictionary of Byzantium,* eds A. Kazhdan and A.-M. Talbot (Oxford, 1991), 3 cilt
PLRE	*The Prosopography of the Later Roman Empire*, eds A. H. M. Jones, J. Morris and J. R. Martindale (Cambridge, 1971–92), 3 cilt
PNAS	*Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*
JRS	*Journal of Roman Studies*

İngilizce çevirisi kullanılan kaynaklar

Cassiodorus, *Variae The Letters of Cassiodorus*, çev. T. Hodgkin (Londra, 1886).

Daniel the Stylite "Life of St. Daniel the Stylite" içinde: *Three Byzantine Saints*, çev. E. Dawes ve N. Baynes (Londra, 1948), s. 1–84.

De Cerimoniis Constantine Porphyrogennetos, The Book of Ceremonies, çev. A. Moffatt ve M. Tall (Canberra, 2012), 2 cilt.

Easter Chronicle Chronicon Paschale 284–628 ad, çev. M. Whitby ve Mary Whitby (Liverpool, 1989).

Evagrius *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasicus*, çev. M. Whitby (Liverpool, 2000).

John of Ephesus *The Third Part of the Ecclesiastical History of John of Ephesus*, çev. R. Payne Smith (Oxford, 1860).

John of Nikiu *The Chronicle of John of Nikiu*, çev. R. H. Charles (Londra, 1916).

Libanius, *Oration* G. Downey, "Libanius' Oration in Praise of Antioch (Oration XI)", *Proceedings of the American Philosophical Society* 103 (1959), 652–86.

Malalas *The Chronicle of John Malalas*, çev. E. Jeffreys, M. Jeffreys ve R. Scott (Melbourne, 1986).

Mango, *Art* C. Mango, *The Art of the Byzantine Empire, 312–1453: Sources and Documents* (Englewood Cliffs, NJ, 1972).

Marcellinus Comes *The Chronicle of Marcellinus Comes*, ed. ve çev. B. Croke (Sydney, 1995).

Menander Protector *The History of Menander the Guardsman*, çev. R. C. Blockley (Cambridge, 1985).

Nicephorus *Nikephoros, Patriach of Constantinople: Short History*, çev. C. Mango (Washington, DC, 1990).

Philostorgius *Philostorgius, Church History*, çev. P. R. Amidon (Atlanta, GA, 2007).

Procopius, *Wars Prokopios: The Wars of Justinian*, çev. H. B. Dewing, gözden geçiren: A. Kaldellis (Indianapolis, 2014).

Procopius, *Secret History Prokopios: The Secret History with Related Texts*, çev. A. Kaldellis (Indianapolis, 2010).

Sebeos *The Armenian History attributed to Sebeos*, çev. R. Thomson ve J. Howard-Johnston (Liverpool, 1999), 2 cilt.

Simocatta *The History of Theophylact Simocatta*, çev. M. Whitby ve Mary Whitby (Oxford, 1986).

Socrates *The Ecclesiastical History of Socrates Scholasticus*, çev. A. C. Zenos içinde: P. Schaff ve B. Wace, ed., *Nicene and Post-Nicene Fathers* (New York, 1890), cilt 2.

Sozomen *The Ecclesiastical History of Sozomen*, çev. C. D. Hartranft içinde: P. Schaff ve B. Wace, ed., *Nicene and Post-Nicene Fathers* (New York, 1890), cilt 2.

Theodoret, *Letters The Ecclesiastical History, Dialogue, and Letters of Theodoret*, çev. B. Jackson içinde: P. Schaff ve H. Wace, ed., *Nicene and Post-Nicene Fathers* (New York, 1890), cilt 3.

Theophanes *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, ad 284–813*, çev. C. Mango ve R. Scott (Oxford, 1997).

Theophilus of Edessa *Theophilus of Edessa's Chronicle*, çev. R. Hoyland (Liverpool, 2011).

Zosimus *Zosimus, New History*, çev. R. T. Ridley (Canberra, 1982).

DİZİN

A

Aachen (Almanya) 482
Abbâsîler 447
Abdera (Polystylon Yunanistan) 410
Abdullah b. Sa'd, Mısır valisi 369
Abdülazîz, Mısır valisi 454
Abdülmelik, Emevî halifesi 378-81, 384-5, 437, 442, 444, 446, 454
  yapı faaliyetleri 384, 444
  askerî seferler 380-4, 436-8
  sikke basımı 381, 443, 446-7
Abu Mena (Mısır) 17, 77, 406
Abundatios, general 215
Abydos (Türkiye) 26, 34, 345
Aelia Eudoxia, II. Theodosius'un karısı 216, 232
Aetius, Flavius, general 230, 238, 250, 254
Aetius, *praefectus praetorio* 191
Agapetos, *Ekthesis* 461-4
Agathias, şair ve tarihçi 317, 320, 435
Agintheus, II. Theodosius'un generali 244
Agrippina, Cladius'un karısı 347
A. H. M. Jones 125, 128, 170, 171, 223, 491
Aidisios, Iamblikhos'un öğrencisi 143
Aiginalı Paulos 81
Aila (Akabe, Ürdün) 154, 442
Aiskhines, hatip 189
Akabe *bakınız* Aila
Akakios, Konstantinopolis piskoposu 261, 271-2
Akakios Ayrılığı 271, 283-4
Akragas (Sicilya) 413-4
Alabasandria, dişi şeytan 78
Alan Cameron 118, 123, 130, 222, 469, 472
Alanlar 226, 227, 237, 248
I. Alaric, Vizigotların kralı 168, 214-5, 225-6
Aleksandros, *akoimetos* 103-4
Aleksandros, Diospolis piskoposu 295
Aleksandros, İskenderiye piskoposu (*daha sonra* Papa I. Aleksandros) 120
Aleksandros, *praefectus praetorio* 463
Ali, Muhammed'in damadı 373-4

al-Marj *bakınız* Barka
altın madenciliği ve eritme 56-7, 62-3, 228
Amalasuntha, Ostrogotların kraliçesi 303, 312
Amanos Dağları 150, 377
Amaseia (Amasya, Türkiye) 26, 404
amfora 155, 157-8, 160-2, 164, 405, 408-9, 412, 420
Amida (Diyarbakır, Türkiye) 129, 228, 278, 327
Amman *bakınız* Philadelphia
Ammonios 93, 122-3
Amorion (Anadolu) 26, 150, 374, 402-4
Ampelius, Attalus'un oğlu 226
ampulla 17, 77, 406
Amr, Arap general 364, 366, 369
Amun Tapınağı 182
Anadolu:
  ziraat ve köy hayatı 52-3, 95-9, 421-3
  iklim değişikliği 52-3
  nakliye ve iletişim 150-1, 401-2
  ayrıca bakınız Kappadokia; Galatia; Lykia; Tauros Dağları
Anastasia, IV. Konstantinos'un karısı 385
Anastasia Martina *bakınız* Martina, Anastasia
Anastasia, Maurikios'un kızı 326, 343
Anastasioupolis (Galatia) 95-6
Anastasioupolis (Mezopotamya) *bakınız* Dara
Anastasioupolis (Suriye) *bakınız* Resafa
Anastasius, Doğu Roma imparatoru:
  tahta çıkışı ve taç giyme töreni 272-4, 286
  saltanat 64-5, 129, 272-86, 289-90, 298, 418-9, 469-71, 481
  idari ve ekonomik reformlar 276-7, 282-4, 397-8, 470-1
  ayaklanmalar ve iç karışıklıklar 275-6, 278-80, 469-70
  askerî seferler 275-7, 291-2
  yapı ve restorasyon faaliyetleri 191-2, 275-8
  dinî politikalar 278-82
  ölüm 282-4
  defin 198
Anastasius Paulus Probus Moschianus 286
Anastasius Savaşı (502–506) 278-9
Anastasius Suru *bakınız* Trakya'nın Uzun Surları
Anatolios, *magister militum* ve *patricius* 228-9, 240, 244, 248, 250
Andriake (Lykia) 401
Anicius Olybrius *bakınız* Olybrius Anicius
Ankara *bakınız* Ancyra
Ankhialos (Pomorie, Bulgaristan) 25, 332, 385
Ankon (İtalya) 305
Ankyra (Ankara, Türkiye) 26, 96-7, 150, 351, 376, 400-2, 404
Anoup (Oksyrrykhos tarım işçisi) 87-9, 93, 106, 130
Antakya:
  kuruluş ve erken gelişim 115
  Diocletianus tarafından yeniden inşası 117-9

dördüncü yüzyıl 116, 119
beşinci yüzyıl 248-9
altıncı yüzyıl 289-92, 296-7, 308, 339-40, 436-8
yedinci yüzyıl 348, 352, 362, 380, 436-7, 443
modern zaman 115, 436-7
özellikleri: zirai hinterland 94-6, 116
hamamlar Renkli görsel 4
piskoposluk 172, 256
seremoniler ve kutlamalar 195
iklim 116
sütunlu caddeler 111-2, 173, 436-7
deprem ve sismik aktivite 248, 289-90, 339-40, 435-7
atölyeler 119
yangın 289-90, 436-7
yüksek eğitim 142-3
Yerleşim 172-3
sikke basımı 397-8, 437-8
manastırlar 102, 339-40
veba 339-40, 432-3, 436-7
toplam nüfus 115, 339-40
dinî hayat 102, 115-8, 212, 281-2, 436-8
isyanlar ve sivil huzursuzluk 246, 278
tapınaklar 119-21
nakliye ve iletişim 150-2
tykhe (kişileştirme) 115-6
su tedariği ve sanitasyon 116-7, 189, 436-7
simgesel yapılar ve mekânlar: hamamlar 116-8, 436, Renkli görsel 4
katedral 436
Aziz Vaftizci Yahya Kilisesi 437
Daphne (banliyö) 116-7
Hipodrom 116-7, 137, 289
"Rinceau'dai Kuş Evi" 436-7, Renkli görsel 22
Orontes Adası 117-9
Saray 116
liman (denizin yanındaki Seleukeia) 151
Aziz Symeon Türbesi 258-9
stadyum 117-8
surlar 437-8
Antakyalı Aziz Kyprianos 234
Antakyalı Ioannes, tarihçi 212, 237, 263, 265, 267, 273, 275
Anthemios, *praefectus praetorio* 81, 178, 222, 224, 243-4
Anthemius, Batı Roma imparatoru 257, 260, 294
Anthologia Graeca (şiir derlemesi) 137, 184, 222, 273, 277, 320
Antiokhos, hadım 225
Antiokhos Khuzon, *praefectus praetorio* 242
Antiokhos Strategos, keşiş ve tarihçi 349, 358
Antiokhos Strategos *bakınız* Strategos, Antiokhos
Aphrodisias (Türkiye) 26, 247
Aphrodite Köyü (Mısır) 91, 93-4, 107
Aphthartodoketai doktrini 320
Apion (Oksyrrykhos şehrinden bir aile) 87-90, 93, 129-30
apokaliptizm 44, 459
Apollinariosçuluk 211

Apollinopolis Magna (Edfu, Mısır) 17, 107-8
Apollon (tanrı) 118, 189, 269, 416
Apollonia–Arsuf (İsrail) 163, 418
Apsimar, İmparator III. Tiberios 377, 383-5, 467
Aptal Aziz Symeon 438
Aquileia (İtalya) 254
Aquileialı Rufinus 201
araba yarışı 471
Arcadia, Arcadius'un kızı 70, 217
Arcadius, Doğu Roma imparatoru:
aile geçmişi ve doğum 70-1
tahta çıkış 183-4, 207, 209-10
saray ve saltanat 209-22
karı ve çocuklar 70-1, 216-7, 224
Got isyanları 185, 215-6, 477
Kyreneli Synesios 123-4, 212
dinî politikalar 217-20
Konstantinopolis'te inşa faaliyetleri 183-4, 221-2, 247
yabancı politikası 222
ölüm 70-1, 221-6
defin 198
heykeller anma töreni ve ölüm sonrası itibar 185, 203-4, 244-8, 474
Arcadius, II. Theodosius'un oğlu 70-1, 232-3
Ardabur, Aspar'ın oğlu, *magister militum* ve konsül 251-2, 257-61, 285
Ardabur, *magister militum* ve konsül 228-30, 244-5, 251-2
Ardagast, Slav general 334
Areobindos, Afrika'da vali 309-10
Areobindos Dagalaiphos, konsül 294-5
Areobindos, konsül ve *patricius* 229
III. Ardaşir, Sâsânî kralı 356, 359
Ariadne, I. Leon'un kızı 199, 258-9, 261-2, 266, 273-4, 280
Ariminum (Rimini, İtalya) 305
Aristoboulos, Maurikios'un elçisi 329
Arius 120, 121, 122, 213, 259 *ayrıca bakınız* Ariusçuluk
Ariusçuluk 122, 211, 250
Arkhelais (Kappadokia) 150
Arles (Fransa) 227
Armenia 228-9, 291, 322, 324, 327, 330-1, 343-4, 346, 349, 352, 365, 368-71, 373, 376, 380, 382, 404, 417
Arsinoe (Fayyum, Mısır) 364
Artabanes, *magister militum* 309-11
Artaksata (Dvin, Armenia) 319
Arvad Adası (Suriye) 370
Askalon (Aşkelon, İsrail) 27, 401, 439
Asklepiodotos, *praefectus praetorio* ve konsül 234, 242
Asklepios Tapınağı 115
Aspar, *magister militum* ve *patricius missorium* 191, 229-30, 238, 240, 244, 248, 250-4, 257-61, 263, 271, 285, 287, 478
Asparuh, Bulgar hanı 378
astroloji 457
astronomi 123, 223
Asvan *bakınız* Syene
Aşkelon *bakınız* Askalon
Ataulf, Vizigot kralı 225, 227, 228
Athalaric, Ostrogot kralı 303, 311
Athenais *bakınız* Eudoxia, Aelia
Atina:
Akropolis 408-9

Agora 336-7
Attalos Stoası 408-9
Tholos 338
Surlar 338
Attalus, gasıp 226-7
Attila, Hun lider 240, 250, 254, 259, 263, 265, 267
Augustina, Herakleios'un kızı 366
Augustulus, Batı Roma imparatoru 41
Augustus, imparator 41, 55, 173, 175, 207, 289, 366
Aurelianos, *raefectus praetorio* ve konsül 197, 215-6, 218, 242
Autun (Fransa) 146
Avarlar 318, 322, 332-4, 340, 351, 354, 386, 411
avcılık 181
Avitus, Batı Roma imparatoru 257
Avkat (Beyözü, Anadolu) 404
Ayasofya (Konstantinopolis): 79-80, 130, 174, 180, 188, 191, 219, 280-1, 293-5, 315-6, 336, 341, 356, 359, 365, 386, 435, 466, 473, 480, 485
altar ve örtüsü 315-7
inşası ve yeniden inşası 129, 179, 294-6, 336, 385
kubbe 294-6, 314-5
piskoposluk sarayı 466
yeniden adanış seremonisi 314-6
Azarmidoht, Sâsânî kraliçesi 360
Aziz Ambrosius, Milano piskoposu 76
Aziz Antonios 101
Aziz Artemios 80
Aziz Dalmatos 102
Aziz Demetrios'un Mucizleri (yedinci yüzyıl derlemesi) 19, 332-3, 411
Azize Euphemia 198
Azize Katherine Manastırı (Sina Dağı) 20, 29, 457, 484
Aziz Hieronymus 190
Aziz Homologetes Isaakios 102, 217
Aziz Hypatios 103, 244
Aziz Ioannes 201, 453
Aziz Ioannes Khrysostomos:
Çilecilik 217-8, 228, 234, 470
kiliselerin inşatı 133-4
diyakoz Olympias 102-4, 221-2
hayatının erken safhaları 145-7
Eutropios 214-7
güçten düşmesi, sürgünü ve ölümü 225, 235-6
Homologetes Isaakios 102, 217
Nestorios 234-6
piskopos olarak 217-20
vaaz ve retorik 145-6, 196-7, 202-3, 217-8, 245-6
rölikleri 198, 478
şöhret 145-6 202, 220-1
kadınlar 220-1
Antakya'da ve Konstantinopolis'te 213-4
gösteri üzerine 217, 228, 470
I. Theodosius'a ilişkin 202, 245-6
zenginlik üzerine 98-9, 217-8
Aziz Leontios 280
Aziz Markos, havari 29, 120, 443
Aziz Menas 85
Aziz Nikolaos 401
Aziz Pakhomios 101
Aziz Petros 196
Aziz Phokas 196
Aziz Polyeuktos 33, 294, 295

Aziz Sergios 18, 19, 33, 77, 99, 100, 194, 278, 283, 295, 331
Aziz Stephanos 147-8, 197, 439
Rölikleri 198, 235
Aziz Sysinnios 78
Aziz Theodoros Teron 404
Aziz Yakup, havari 450

B

Baalbek *bakınız* Helioupolis
Babylon 364
Bağdat Kırı (Türkiye) 259
Bahîrâ 455
bakır madenciliği ve üretimi 62-3, 65-7, 276-7, 424, 443
Bakire Meryem, (*theotokos*): 78, 235, 261, 270, 344, 355, 357, 418-9,
bal 61, 80, 415
Balear Adaları 21, 312
Balentinos, gasıp ve general 367-9, 462
Barberini koleksiyonundaki fildişi 19, 44, 273, 482
Bardanes, Philippikos Bardanes, Doğu Roma imparatoru 385
Barka (el-Marj, Libya) 364
Barkalı Ioannes, Roma generali 364
Barsauma, Nisibis metropoliti 479
Basiliskos, gasıp 79, 194, 259, 260, 262-5, 271, 284, 286, 299, 462
Bauto, Flavius, *magister militum* 217
Bavit (Mısır), Aziz Apollonios Manastırı 29, 78, 453
I. Bayan, Avar kağanı 332
bedevi 361
V. Behrâm, Sâsânî kralı 228
Behrâm Çûbîn, Sâsânî general 330-1
beklenen yaşam süresi 67
Belgrad *bakınız* Singidunum
Belisarios, general:
tahta meydan okuyucu olarak 105, 301-2, 308
sonraki hayatı ve ölümü 313-4, 318-9
Narses 105, 305-6, 311-2
Nika İsyanı 293, 313-4
Kuzey Afrika seferi 74, 298-301, 313-4
Prokopios 288, 299-301, 304-6
İtalya'da Gotlarla savaşları 302-5, 309-15
Sâsânîlerle savaşları 290-1, 308
Beni Salama 163
Berberiler 311
Berina, I. Leon'un karısı 199, 260, 262, 263, 265, 266, 267
Berytos *bakınız* Beyrut
Bet Eli'ezer *bakınız* Hadera
Bethlehem (Filistin) 362
Bethsaida (İran) 358
Beyözü *bakınız* Avkat
Beyrut *bakınız* Berytos
Biglentia, Ioustinianos'un kız kardeşi 309, 320
Bitalianos 282, 284-5, 287, 309, 471, 478
Bitalianos, *magister militum* ve konsül 282, 284-5, 287, 309, 471, 478
Bitola *bakınız* Herakleia Lynkestis
Bizye (Vize, Trakya) 372
Bleda, Hun lider 240
Bodrum *bakınız* Halikarnassos
Boethius, senatör 285

Bolkardağ (Türkiye) 63
Bonifatius, Afrika kontu 238
Bonos, *magister militum* 344
Bonos, Phokas'ın generali 345-6, 354
Boran, Sâsânî kraliçesi 360
Bordeaux (Fransa) 150
Bostra (Ürdün) 362
Bowersock, G. W. 439-40
Britanya:
  defin uygulamaları 58, 154
  Beslenme ve sağlık 61, 430
  kurşun üretimi 58, 61
  kirlilik 61
  Sakson istilaları 226-7
bronşit 68-9
Brytai (festival) 470
Bulgarlar 360, 378, 452
burç grubu *bakınız* astroloji
Burgonlar 305
burun kesme 104, 383
Butrint (Bouthroton, Arnavutluk) 407-9
buzul 50, 56, 427-8
Büyük İskender, Makedonya kralı 115, 120, 452
Büyük Pompeius 276
Büyük Theoderic, Ostrogotların kralı 271-2, 279-80
Byzantion *bakınız* Konstantinopolis
Byzantionlu Stephanos, Ethnika 147-8

C

Câbiye (Gabitha, Suriye) 363
cadılık 125
I. Caelestinus, papa 236
Caesarius, *praefectus praetorio* ve konsül 216
Caligula, imparator 117
Candidianus, II. Theodosius'un saltanatı sırasında saray muhafızları komutanı 236-7
Capidava (Romanya) 406-7
Caput Vada (Libya) 300
Cartagena *bakınız* Kartaca Nova
Cassiodorus, *praefectus praetorio* ve âlim 303, 307, 425-6, 491
Castorius, coğrafyacı 392
Catania (Sicilya) 133, 414
Cebele, Gassânî kralı 361, 363
Cebelitarık Boğazı 152, 185, 312
Ceraş *bakınız* Gerasa
Cerbe 31, 156, 377
Ceuta, Septem 152, 368
Charlemagne, imparator 393, 482-3
Chemtou (Tunus) 133
Cicero, *De Oratore* 142
cihat 387
circus hizipleri 308, 341, 343, 461
Classe (Ravenna'nın limanı) 149, 392-3
Claudianus, şair 214-5
Claudius, imparator 287, 347
Claudius Gothicus, imparator 287
Clementinus, konsül 280
Codex Iustinianus (kanun derlemesi) 191
Codex Theodosianus 63, 142, 213, 215, 222-3, 242, 249, 491
collatio glebalis (toprak vergisi) 255
Commodus, imparator 470
Constans, gasıp Constantinus'un oğlu 208, 227, 370, 376, 483
Constanţa *bakınız* Tomis
Constantia *bakınız* Salamis

I. Constantinus, imparator:
Doğum 208
erken askerî kariyeri 199-200
Licinius'a karşı savaşlar 165
Konstantinopolis'in kuruluşu 165-6
Konstantinopolis'in idari teşekkülü 166-7, 169-70
yapı faaliyetleri 174-7, 188-9, 198, 221-2, 446-8
dinî politika 120-2, 483
şehirlerin statüsü 125-7
elçilerin seyahati ve hasılatı 146-7, 173
imparatorluğun taksimatı 207-8, 248-9
ölüm 208
defin 198, 446-7
heykeller ve anma 165, 176-7, 245-6
II. Constantinus, İmparator 122, 200, 208
Constantinus, Britanya ve Galya'da gasıp 226
II. Constantius, imparator 167, 183, 198, 200, 208
Constantius 167, 183, 198-200, 208-9, 227-8
Constantius, *praefectus praetorio* 187
Córdoba (İspanya) 446
Córdobalı Ossius 120
Corippus, şair 310-1, 320-1, 328, 336, 465-6, 468
Corpus Iuris Civilis (yasa derlemesi) 298, 336

Ç
Çandır Kalesi (Türkiye) 259
çeyiz 83
çiçek hastalığı 68 *ayrıca bakınız* veba ve salgın hastalıklar
Çin 13, 217, 307, 342, 360, 426, 428-30
çocuk doğumu ve çocuk yetiştirme 66-70, 77, 82-5, 105
ayrıca bakınız evlat edinme; çocuk eğitimi

D
Damaskios, filozof 143, 268
Damaskos 362-4, 370, 443-5
Büyük Camii 445
Damaskoslu Aziz Ioannes 341, 444
Dara (Anastasioupolis, Mezopotamya) 278-9, 291, 308, 318-9, 323-4, 331, 343
Dariali Gorger *bakınız* Hazar Kapıları
Dastagard (İran) 355-6, 358
Dauid, Herakleios'un oğlu *bakınız* Tiberios, *augustus*
Davit Saharuni, Ermeni prens 365, 368
Dâvûd, Kutsal Kitap'taki bir figür 18-9, 44, 359, 479, 482, 484-7
Dâvûd Levhaları 18, 44, 359, 486-7
De Administrando Imperio (onuncu yüzyıl belge derlemesi) 360, 371, 375-6
De Ceremoniis (onuncu yüzyıl metni) 195, 261, 274-5, 366, 464-5, 468
decurio 45, 90, 128-9, 141, 172
demir üretimi 65
Demosthenes, hatip 189

deprem ve sismik aktivite 433-8
Antakya 248-9, 279-90, 296, 339, 435-6
Konstantinopolis 160, 176-9, 187-8, 239, 257, 435
Girit 416
Kıbrıs 417-8
Gerasa 443
Stoboi 407
Didymoteikho *bakınız* Plotinoupolis
Diocletianoupolis (Kastoria, Yunanistan) 410
Diocletianus, imparator 118-9, 140, 189, 207
Diodorus Sicilus, tarihçi 120
Dionysos, tanrı 18, 118, 437
I. Dioskoros, İskenderiye piskoposu 93, 256
Dioskoros'un Hayatı 253
Diospolis 297, 444
Dipylon 338
Diyarbakır *bakınız* Amida
Domentzia, Phokas'ın kızı 343
Domentziolus *magister officiorum* 343
Domitianos, Maurikios'un danışmanı 326, 335
Domitianus, imparator 470
Domnus, Antakya piskoposu 256
Donatistler 241
Dor (Filistin) 27, 419-20
Doros (Kırım) 384
Dorylaion (Anadolu) 26, 150, 402
Dubrovnik (Ragusa, Hırvatistan) 149
Dürres *bakınız* Dyrrakhion
Dvin *bakınız* Artaksata
Dyrrakhion (Dürres, Arnavutluk) 24, 149, 272

E

E. A. Thompson 250
Ebû Bekir 362
Ecnâdeyn Savaşı 362
Edessalı İbas 314
Edessalı Theophilos 346, 355, 369, 379, 428
Edessa (Mezopotamya): 283, 325, 362
Edessa Okulu 142-3
Edfu *bakınız* Apollinopolis Magna
Edirne *bakınız* Hadrianopolis
Edix Hill (Cambridgeshire) 430
Edward Gibbon 288
Egnatia Yolu 149, 150, 407
eğitim 10, 95, 104, 110, 140-1, 143-4, 234, 241-2, 267-8, 287, 423
Eirenaios, Tyros piskoposu 255
Eirene, IV. Leon'un karısı 18, 33, 187-8, 198-9
ekmek 72-3, 93, 145, 300, 337, 350
Ekskoubitores (imparatorluk muhafızı) 175, 258, 260, 284
ekümenik konsiller:
birinci için *bakınız* Nikaia Konsili (325)
ikinci için *bakınız* Konstantinopolis Konsili (381)
üçüncü için *bakınız* Ephesos Konsili (431)
dördüncü için *bakınız* Khalkedon Konsili (451)
beşinci için *bakınız* Konstantinopolis Konsili (553)
altıncı için *bakınız* Konstantinopolis Konsili (630)
Elaia (Türkiye) 196

Elaiussa Sebaste (Türkiye) 68
Elias, Kherson valisi 20, 281, 385
Elphidos, Phokas'ın saltanatı sırasında darbe lideri 343-4
Emesa (Homs, Suriye) 362, 363, 438
Emevîler 378-9, 417-8, 437-48 *ayrıca bakınız* Abdülmelik; Velîd; I. Marvân; II. Marvân; Mesleme; I. Muâviye; II. Muâviye Süleyman; Yezîd
ensest 347, 348, 368, 472
Ephesos:
  Agora 114
  Panormos (liman) 399
  Artemis Tapınağı 177, 440
Epitome Khronon: 212, 320, 432-3
  II. Hüsrev'e ilişkin 356-7
  Konstantinopolis'e ilişkin 187-8, 354-7, 432, 469
  II. Theodosius'un sarayına ilişkin 231-2
  Herakleios'a ilişkin 349-50
  Maurikios'a ilişkin 342-3
Ephesos Konsili (431) 236, 271
Ephesos Konsili (449) 256
Epiphania Eudoksia, Herakleios'un kızı 347, 355, 359
Epiphania Eudoksia *bakınız* Epiphania Eudoksia
Epitome Khronon 187, 197, 213, 231-2, 260, 320, 342, 344, 348, 350, 354, 356, 433, 469
Erythrai (Ionia) 247
Erzurum *bakınız* Theodosiopolis
eskatoloji *bakınız* apokaliptizm
Esved, Arap lider 361
Euagrios Pontikos 123
Eudaimon, *eparkhos* 292-3
Eudokia, II. Ioustinianos'un kızı 345, 347, 355, 359-60, 365, 367, 473
Eudoxia, III. Valentinianus'un kızı 70, 129, 197-8, 216-20, 222-3, 230, 232-5, 238, 249, 254, 299, 479
I. Eugenius, papa 372
Eugenius, gasıp 200, 201, 202, 203, 209, 210, 214
Eukhaita (Anadolu) 26, 281, 404
Eunomiosçular 241
Euphemios, Konstantinopolis piskoposu 279-81
Euphrasios, Antakya piskoposu 290
Eutropios, *decuriō* 127-9
Eutropios, konsül 214-6
Eutykhes, *abbas* 255, 256
Eutykhios, Konstantinopolis piskoposu 314-6, 320-1, 339-40
Eutykhios, Ravenna *eksarkhos*u 393
Evagrios 253, 255, 323, 328, 330, 339, 428, 432
evlilik 17, 83, 107, 108, 224, 233, 254, 258, 309, 326, 348, 361, 368

F

Fabia Eudokia, Herakleios'un karısı 347, 367, 473
Fabia Eudoxia *bakınız* Eudoxia, Fabia
Farrukh Hormisdas, Sâsânî general 359
Fausta, II. Konstans'ın karısı 367
Fayum *bakınız* Arsinoe
III. Felix, papa 271
Fenerbahçe *bakınız* Hieria
Filistin Kaisareiası 162, 246, 358, 362-3, 419, 444

fitne (Arap iç savaşı) 373, 378, 437
Flacilla, I. Theodosius'un karısı 70, 232, 253-4
Flacilla, II. Theodosius'un kızı 70
Flavius, *comes orientis* 19, 130, 208, 240, 242, 251, 253, 259, 272, 286, 287, 310, 321, 436, 444, 468, 471
Flavius Anastasius Paulus, Doğu Roma konsülü 286
Flavius Dalmatius, *caesar* 208
Flavius Hypatius, Batı Roma konsülü 286
Flavius Tauros, *praefectus praetorio* 242
Flavius Zenon, general ve *patricius* 240, 253, 259
Florentinus, şair 239
Franklar 306, 483
Frigidus, savaş 168, 202, 210, 214, 215, 310, 328
fuhuş 296
Fustat (Mısır) 443, 447

G

Gabitha *bakınız* Câbiye
Gainas, Got general 186, 214-6, 218, 247
Galata *bakınız* Sykai
Galatia (Anadolu) 95-6, 128, 150, 301, 351, *ayrıca bakınız* Ankyra
Galerius, imparator 189
Galla, I. Theodosius'un karısı 70
Galla Placidia *bakınız* Placidia, Galla
Galya 208-9, 227, 257
Gallus, *caesar* 208-9
Gassânîler 361, 363
"Geç Antik Küçük Buz Çağı" 51
Geiseric 237-8, 254, 257, 260, 298-9
I. Gelasius, papa 283
Gelimer, Vandal kralı 299-301, 306
gemi batığı 162, 179, 419-20
Genç Stylites Symeon 339
Gennadios, Kartaca *eksarkhos*u 337
Geoponika (zirai bilgi derlemesi) 74
Gepidler 318, 322, 338
Gerasa (Ceraş, Ürdün) 18, 163, 277, 440, 441-2, 444
Gerçek Haç 349, 357-8, 447, 467, 483, *ayrıca bakınız* rölik
Germanos, *caesar*
Germanos, *magister militum*, II. Ioustinianos'un kuzeni 284, 301-3, 309-3, 320, 325
Germanos, Markianos'un saltanatı sırasında *patricius* 341, 343
Germanos, Maurikios'a karşı gasıp 329
Germanos Postumos, Germanos'un oğlu, *magister militum* 312
Gigantomachy (mitolojik savaş) 177
Girit 371, 384, 414-5
  Kiliseler 133-4, 414-5
  deprem ve sismik aktivite 416, 435
  ticaret 157, 414-5
  şarap üretimi 157, 414-5, 423
Giritli Andreas 484
Goda, Sardinya Adası'nda general 299
Gontharis, Afrika'da isyan lideri 309
Gordia, Maurikios'un kız kardeşi 326
Gortyn (Girit) 69, 157, 162, 415, 416
Gotlar:
  Hadrianopolis Savaşı (378) 102, 209-10
  Roma'nın düşüşü (476) 41

Hunlar 42
Anastasius'un saltanatı sırasındaki istilalar 278-9
Zenon zamanındaki askerî çarpışmalar 271-3
Arcadius'un saltanatı sırasındaki isyanlar214-5
din 212, 257, 261
İtalya'da yönetim 41, 272, 285, 302-5
Roma kuşatması (410) 42, 167, 225
Gotlar İspanya'da 311-2, 351
Ioustinianos saltanatı sırasında İtalya'daki savaşlar 302-5, 309-11
Gozo (ada) 365
Gratianus, Batı Roma imparatoru 49, 209, 245-6
Gratianus, Britanya'daki gasıp 226
Gratianus, I. Theodosius'un oğlu 70, 194
Gregoria, III. Konstantinos'un karısı 19, 359, 364, 366-7, 439
I. Gregorius, büyük, papa 326
Grönland 54-6, 427, 428
Gubba, keşiş 246
Gunthamund, Vandal kralı 299
gümüş damgalar 99, 401
güneş aktivitesi 51

H

Hadera (Bet Eli'ezer, İsrail) 163
hadım 105, 106, 215, 233, 302, 305, 312, 322, 468
Hadis 455
Hadrianopolis (Edirne) 25, 33-4, 102, 149, 209, 214, 279, 333
Hadrianus, imparator 33, 65, 117, 188, 191-2, 279, 409
Hadrianus Kütüphanesi 409
Hadrumetum (Sousse, Tunus) 159
hagiographia 101, 234
Haimos (Balkan) Dağları 180, 378
Halep (Suriye) 26, 27, 436
Halikarnassos (Bodrum) 162
Hama (Suriye) 442
Hamwic (Hampshire) 446
Hârûn ibn Yahyâ 149
Hatip Menandros 142, 267
hayvanlar 45, 155, 172, 180, 403,
Hazar Kapıları (Dariali Gorger, Gürcistan) 278, 291, 319, 452
Hazarlar 360, 380, 385
Hazelton (Gloucestershire) 62
Helena, I. Constantinus'un annesi 198, 219, 235, 479
Helios, II. Theodosius saltanatı sırasında *magister officiorum* 229-30, 241
Helioupolis (Baalbek, Lübnan) 27, 29, 357
Helladios 122
Henotikon, "Yeniden Birleşme Fermanı" 270, 280, 286
Hera 437
Herais, Aurelia, Oksyrrykhos'taki bir dul 84, 107
Herakleia Lynkestis (Bitola, Kuzey Makedonya) 19, 135, 149, 272, 352, 404, 407-8, 472
II. Herakleios, Doğu Roma imparatoru (Heraklonas) 367
Herakleios, Afrika kontu 225-6
Herakleios, Apsimar'ın kardeşi 384-5
Herakleios, Doğu Roma imparatoru:
aile geçmişi 328, 465
hayatının erken safhaları 343-4

tahta çıkışı 328, 344-5, 465, 473
evlilikler ve çocuklar 344-5, 347, 358-9, 365, 369, 460, 473-4
saltanatı 324, 344-66, 375, 386-7, 397-8
askerî seferler ve savaşlar 108, 348-56, 360-3, 374, 483
inşa ve restorasyon faaliyetleri 358, 386, 414
dinî politika 366, 375, 448, 483
ölüm 365-6, 474
cenaze 366-7
halef 367-8
anma ve şöhret 473-4, 484-5
Herakleios, II. Konstans'ın oğlu 373, 380
Herakleios Konstantinos, Herakleios'un oğlu *bakınız* III. Konstantinos
Hera, tanrıça 437
Hermanaric, Aspar'ın oğlu 257-8
Hermes, tanrı 118
Hermogenes, Ioustinianos zamanında elçi 142, 291-2
Heruliler 302, 305-6, 318
Hesykhios, Kyreneli Synesios'un babası 78, 131
Hesykhios, piskopos yardımcısı 197
Hırvatlar 359
hıyarcıklı veba 307-8, 336, 356, 401, 430, 434, 458
Hierapolisli (Mabbug) 280, 284
Hierapolisli Philoksenos 284
Hieria (Fenerbahçe, Türkiye) 194, 365, 473
Hierios, *praefectus praetorio* 242
Hierokles, *Synekdemos* 147, 148, 405
Hilderic, Vandal kralı 299, 300
Hippolu Augustinus 237
Confessiones 97
Hippo Regius (Cezayir) 132, 238
History to 720 (kayıp tarihî kaynak) 379, 382, 459
Histropolis (Romanya) 404, 405, 406
homoiousios yanlıları 217
Homologetes Maksimos 366, 368, 370-2, 456, 457
Homs *bakınız* Emesa
Honoria, Galla Placidia'nın kızı 228
I. Honorius, papa 365, 371
Honorius, Batı Roma imparatoru:
aile geçmişi ve doğumu 70, 194
tahta çıkışı 207, 209, 213
saray ve saltanat 209-10, 214, 222, 474
Got istilası 225-7
gasıplar 226-8
heykeller ve anma 185, 244-6, 474
Horasan 330
Hormisdas, papa 283-4
IV. Hormisdas, Sâsânî kralı 295, 325, 330, 333
Hortatory Chapters (dokuzuncu yüzyıl metni) 463
Hosios, *magister officiorum* 215
Hristiyanlık:
ve mahşer 201, 448-56
"Kralların Kralı" olarak İsa 381
kristolojik anlaşmazlıklar 119-23, 210-1, 217, 234-6, 247, 254-7, 263, 270-1, 278-80, 314-5, 366, 371-2, 379-80
tapınakların kiliseye dönüşü 269-70
ihtida 454-5

erken kilisenin gelişimi 115, 172, 212-3
erken tarihî kaynaklar 213-5
eğitim 102-5, 142-5
kuluçka dönemi 77
şehitlik 199-201, 352-4, 356-8, 486
asker İsa 252-5, 482
kehanet 269-70
Hac 76, 150-1, 278-9, 446-7
alay 119
imparatorlukta ihtida oranı 209-10
diriliş 49-50, 134-5, 145-6, 437-8
imparatorların rolü 477-85
semboller ve sembolizm 49-50, 76, 134, 201, 327-9, 381, 391, 418-9, 436-7, 481-2
ayrıca bakınız İncil; kilise inşaatı; ekümenik; konsiller; ikonlar; manastırlar ve manastır hayatı; ibadet; rölikler
Huneric, Vandal kralı 238, 254, 299
Hunlar 215, 238, 248
Gotlar 42
imparatorluğun istilası 238-9, 253-4, 332
din 212
Sirmium kuşatması (441) 338
Hydatius, piskopos ve khronographia yazarı 254
Hypatios, II. Theodosius'un generali 103, 244

I

Iamblikhos, filozof 143
Iberia (Gürcistan) 290, 373, 375, 380, 417
Ikaria (Yunanistan) 269-70
Ikonion (Konya) 26, 53
Illous, Isaurialı general 258, 262, 265-8, 272
Indakos Kottunes, Isaurialı general 258-9
Ino Anastasia, Tiberios II. Konstantinos'un karısı 325-6
I. Innocentius, papa 222
I. Ioannes, Antakya piskoposu 237
IV. Ioannes, papa 371
Ioannes "Athalarikhos", Herakleios'un oğlu 347, 352, 365
Ioannes bar Penkaye 450-1
Ioannes, Batı Roma imparatoru 229-30, 244-5
Ioannes, Bitalianos'un yeğeni 309-10
Ioannes, I. Theodosius'un oğlu 70-1, 194
Ioannes Khrysostomos 98, 102-3, 133, 146, 196, 198, 202-3, 215, 217-22, 225, 228, 235-6, 246, 470, 476, 479, *ayrıca bakınız* Khrysostomos
Ioannes Klimakos 457
Ioannes Krykis *bakınız* Krykis
Ioannes Malalas 64, 118, 181, 193, 212, 231, 232, 233, 234, 243, 248, 253, 255, 257, 258, 260, 273, 282, 288, 289, 296, 297, 320, 435
Ioannes Moskhos, *Leimonarion* 459
Ioannes Moskhos *bakınız* Moskhos, Ioannes
Ioannes "Mystakon", *magister militum* 327, 330-1, 333
Ioannes, Selanik piskoposu 411

Ioannes Skholastikos, Konstantinopolis piskoposu 321, 340, 466
Ioannes Skykhopolites *bakınız* Skykhopolites, Ioannes
Ioannes Stobaios *bakınız* Stobaios, Ioannes
Ioannes Talaia, İskenderiye piskoposu 271
Ioannes Troglyta, *magister militum* 310
Ioulioupolis (Anadolu) 150
I. Ioustinianos, Doğu Roma imparatoru (Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus):
aile geçmişi 283-4, 287
doğumu 287
hayatının erken safhaları 175, 283-4, 287
evliliği 285, 295
saltanatı 194, 289-319, 337-8, 461-2
Konstantinopolis'teki hayatı 194-5, 295
idari yönetimi 90-1, 166-7, 191-2, 293, 321, 393-4, 462, 464
inşa ve restorasyon çalışmaları 149, 194-5, 289-90, 294-5, 314-5, 318, 338, 447
askerî seferler ve savaşlar 290-1, 298-308, 316-8, 336-7, 436, 479
dinî politikaları 313-5, 319, 339
isyanlar ve iç huzursuzluklar 291-3, 313-4, 316-7
saltanatının sonları 316-7, 336-7, 339-40
ölümü 319, 336
halefi 320-1
portreler, anma, şöhreti 287-9, 336, 479-80
II. Ioustinianos, Doğu Roma imparatoru 18, 367, 377, 379-80, 382, 446, 452, 465, 467-8
I. Ioustinos, Doğu Roma imparatoru 129, 175-6, 283-5, 287, 289-90, 294, 477
II. Ioustinos, Doğu Roma imparatoru 320, 336, 395, 410, 431, 465
Ioustinos, konsül, Germanos'un oğlu 311-2, 324-5
Ioustinos, Maurikios'un oğlu 326, 342
Iovianus, imparator 198, 200, 209, 227
Iovius, *praefectus praetorio* 225
Isauria'daki Seleukeia 351
Isidoros, *praefectus praetorio* 80, 143, 178, 224, 243, 294
Isidorus Hispalensis 351
Isokasios, *quaestor* 259
Isokrates, hatip 189
Isthmia Hamamları 401, 404
Iuansher, Iberia prensi 373, 375
Iuliana Anicia, augusta 294
Iulius Caesar 55, 189
Iustiniana Prima (Tauresion, Kuzey Makedonya) 287, 317

İ

İbn Hanbel, âlim 455
İbn Sayyâd, Arap lider 361
İlyas, Kutsap Kitap'taki bir karakter 49, 50
İncil:
İşler 115, 448
Korinthoslular 462

Daniel 452-3, 455
İşaya 199
Ioannes 201
Krallar 49
Luka 201
Malakhi 49
Matta 115
Çölde Sayım 379
Atasözleri 462
Mezmurlar 133, 201, 269, 315-6, 483
Vahiy 201, 453
Samuel 484-5
Selanikliler 452
İskenderiye:
kuruluş ve erken gelişim 119-20
dördüncü ve beşinci yüzyıllar 120-3
altıncı ve yedinci yüzyıllar 108, 344-5, 349-50, 369-70, 443-4
özellikleri: piskoposluk 120, 172
seremoni ve kutlamalar 195
garnizonlar 443
kurşun kirliliği 57-9
edebî kültür ve eğitim 123
sikke basımı 245-6
manastırlar 102
camiler 443
felsefe ve felsefi eğitim 122-3
veba 306-7, 427
toplam nüfus 120-1
limanlar 160
dinî hayat 76, 120-3
tersaneler 370, 442-3
sosyal sınıflar 123
tapınaklar 122
ticaret 151-2, 158-60
nakliye ve iletişim 154, 401
tykhe (kişiselleştirme) 119
simgesel yapılar ve mekânlar:
Caesareum 124
Aziz Markos Kilisesi 443
Aziz Theonas Kilisesi 443
Eunostus Limanı 160
Büyük Liman 160
Pharos (fener) 160, 443
Serapis 122-3
İskenderiyeli Athanasios 101
İskenderiyeli Hypatia 123
İskenderiyeli Isidoros 80
İskenderiyeli Theon 123
İskitler 216
İslâm 44-5, 376, 381, 387, 436, 442, 448-9, 452-6, 459
cihat 353, 361, 387, 488
ayrıca bakınız Kur'an
İspanya:
Tarım 158-9
şehirler 111-2, 446
Gotlar 311-2, 355
metal üretimi 54-5
Müslüman yönetimi 446-7
kirlilik 54-5

J

Jabal Abu Dukhan *bakınız* Mons Porphyrites
J. B. Bury 226
J. H. W. G. Liebeschuetz, *The Decline and Fall of the Roman City* 42, 220, 395

K

kabakulak 68

Kadıköy *bakınız* Khalkedon
Kâdisiye Savaşı (636) 363-4
Kahire 93, 443
Kairouan (Tunus) 446, 447
Kaisareia 144, 151, 163, 232, 246, 281, 317, 344, 348-9, 358, 362-3, 370, 419, 444
Kaisareialı Basileios 63, 101, 144
Kaisareialı Eusebios 120, 121
Kaisareialı Prokopios:
  Belisarios'a ilişkin 288, 299-300, 304-6
  kıtlık ve salgına ilişkin 306-7, 427
  Geiseric ve Afrika'daki Vandal yönetimine ilişkin 237, 298-9
  İtalya'daki Got savaşlarına ilişkin 302-6, 311
  Ioustinianos'a ilişkin 288, 291-2, 310, 318, 393-4
  posta hizmetine ilişkin 150-1
  II. Theodosius'a ilişkin 223-4
  şehir hayatına ilişkin 393-4
  volkanik patlamalara ilişkin 425
  De Aedificiis 288
  De Bellis 288
  Historia Arcana 288
Kallinikos (Rakka, Suriye) 291, 319
Kallinikos, Ravenna *eksarkhos*u 337
Kalliopas, Ravenna *eksarkhos*u 372
Kamulina (ikon) 466
Kaper Koraon 99, 100, 168
Kappadokia 150, 232, 234, 325, 344, 348, 370-1, 383, 385, 422, 450
Kappadokialı Ioannes, *praefectus praetorio* 293, 297, 299
Kardarigan, Sâsânî generali 327
Karnak 181, 183
Karnak (Mısır): 181, 183
Karolenjler 165
Kartaca:
  erken dönemleri 160
  Vandal yönetimi 238-9, 249-50, 298-9
  Vandal yönetiminin sonu ve imparatorluğa dönüş 298-302
  Berberi isyanları 301-2, 309-11, 328, 366
  Müslüman yönetimi 384, 445-6
  özellikleri: hamamlar 239-40
  eksarkhosluk 366
  mezarlıklar 238
  sikke basımı 445-6
  toplam nüfus 111-2
  dinî hayat 371
  ticaret 154-5
  nakliye ve iletişim 151-2
  villalar 131-2
  simgesel yapılar ve mekânlar: Alianae (banliyö) 239
  Dominus Iulius mozaiği 131, 133
  liman 160
  tiyatro 238
Kartaca Nova (İspanya) 30, 312
Kassar (Sicilya) 414
Kastoria *bakınız* Diocletianoupolis
Kaukanai (Punta Secca, Sicilya) 75-6, 300
I. Kavâd, Sâsânî kralı 277-8, 291-2
II. Kavâd, Sâsânî kralı 356
kehanet 159, 268-9
Keldani kehanetleri 143, *ayrıca bakınız* kehanet

keşiş 101, 102, 124, 280, 341, 349, 450, 455, 456
Khalkedon 26, 34, 103, 150, 194, 196-7, 216, 219, 235, 255-6, 263, 270-1, 280-2, 284-6, 314, 339-40, 344, 350, 354-5, 359, 366-8, 371-2, 374, 379, 453, 457
Khalkedon itikadı 339, 366, 372
Khalkedon Konsili (451) 235, 255, 256, 270, 280, 286, 314, 340, 359, 453
Kharito, Tiberios II. Konstantinos'un kızı 325
Kherson (Kırım) 372, 383-5
Khrysaphios, II. Theodosius'un saltanatında *praepositus sacri cubiculi* 233, 239, 253, 254
khrysargyron (işlem vergisi) 169, 283
Kırk Şehitler 467
kırmızı astarlı seramik 417-8
Kısa Pepin, Frank kralı 393
kıtlık 42, 226, 238, 304, 449, 450-1, 458
Kilikia 28, 112, 150, 155, 158, 220-1, 266, 349, 351, 379, 384-5
Kilikia Kapıları (dağ geçidi) 28, 150
kireçlenme 69, 71
Kirkesion (Suriye) 27, 380
kirlilik 53-4, 81, 427
Kition (Kıbrıs) 417-8
Klysma (Kulzüm, Mısır) 29, 443
Kodissa, Tarasis'in (Zenon) babası 258
Kolophonlu Nikandros 80
Komentiolos, *magister militum* 329, 330, 333, 334, 335, 342
komünal (senobitik) manastır hayatı 101, 103
II. Konstans, Doğu Roma imparatoru 367-8, 375-7, 397, 400-1, 409, 415-6, 442, 483
Konstantina, Maurikios'un karısı 28, 325-6, 342, 344
III. Konstantinos, Doğu Roma imparatoru (Herakleios Konstantinos) 367
IV. Konstantinos, Doğu Roma imparatoru 367, 377, 379, 385
Konstantinos, *praefectus praetorio* 187
Konstantinopolis (Byzantion, İstanbul):
Byzantion 125-6
Constantinus tarafından Konstantinopolis olarak yeniden kurulması 41, 165-6
Constantinus'un hâkimiyeti altında inşası 173-6, 189, 198, 221
Theodosius'un hâkimiyeti altında inşası 177-9, 181-3, 245
Gainas önderliğinde Got isyanı (400) 215-6
Nika İsyanı (532) 291-3, 313-4, 365
Ioustinianos hâkimiyeti altında inşası 194-5, 294-5, 365
II. Ioustinos hâkimiyeti altında inşası 465-6
Maurikios hâkimiyeti altında inşası 466-7
Avar ve Sâsânî kuşatması (626) 193, 354-5
Herakleios hâkimiyeti altında yeniden inşası 358, 386
Arap saldırıları ve kuşatmaları 371, 374, 378, 401
özellikleri: tarım 74, 423

hamamlar 175, 189-90, 358, 465
piskoposluk 172
genelevler 296
seremoniler ve kutlamalar 194-6
sarnıçlar ve rezervler 191-2
iklim 74, 425
sütunlu caddeler 173-4
kuraklık 319
depremler ve sismik aktivite 160, 176-8, 187-8, 239, 258, 314
eğlence ve boş zaman faaliyetleri 137
yangınlar 186-8, 195, 221, 239, 258, 293, 343-4, 465
balıkçılık 173
çeşmeler 190-2
garnizonlar ve kışlalar 174-6
hükümet yönetimi 166-73
yüksek eğitim 142, 241-2
yerleşim 173-4
konum ve düzen 173
sikke basımı 244-5, 397-8
Yeni Roma olarak 41-4, 165-6, 172
dinî hayat 210-2, 217-8, 254-5, 261-2, 278-80
isyanlar ve iç huzursuzluk 275, 278-80, 291-3, 341, 343
türbeler ve ayazmalar 76, 194-5
sokak aydınlatması 242
ticaret 151-2, 155, 157, 160-2
nakliye ve iletişim 148-50
tykhe (kişileştirme) 119, 165, 247, 238
villalar ve kır malikâneleri 194
simgesel yapılar ve mekânlar:
Aetius Sarnıcı 191-2
Altın Kapı 174, 177, 186
Anaplous (Rumelihisarı) 74
Antiokhos Sarayı 176
Arcadius Forumu 177
Arcadius Sütunu 185, 247
Augoustaion 174-5, 218-9
Aziz Kosmas ve Damianos Kilisesi 355
Aziz Laurentius Kilisesi 196-7
Aziz Mamas Sarayı 258
Aziz Polyeuktos Kilisesi 294-5
Aziz Serigos ve Bakkhos Kilisesi 295
Azize Eirene Kilisesi 186
Basilica Cistern (Yerebatan Sarnıcı) 191
Binbirdirek Sarnıcı 191
Bous Forumu 79, 178
Bozdoğan Kemeri 189
Büyük *Nymphaion* 190-1
Büyük Saray 174-5, 273, 358, 468, 472
Capitol 177, 187, 241
Constantinus Forumu 176-7
Constantinus Sütunu 165, 176-7, 187
Dalmatos Manastırı 102-3, 384
Deuteron Sarayı 466
Hadrianus Su Kemeri 188, 190, 278
Haliç 173
Hebdomon Sarayı 187-8
Helenianae Sarayı 186
Hipodrom 137-8, 174, 187, 273
Hormisdas'ın Evi (Boukoleon Sarayı) 194, 295-6
I. Theodosius Forumu 178, 183-4
II. Theodosius Forumu 185-6

imparatorluk *mausoleum*u 198-9, 365, 367-8
Kainoupolis 187
Karia revakı 468
Kırk Şehitler Kilisesi 466
kumaş pazarı (*Prandiara*) 187
Kutsal Havariler Kilisesi 198-9, 365, 472-4
Kutsal Soros 261-2
kütüphane 264
Kynegion 385, 470-1
Lausus Sarayı 176, 264, 343
Leon Forumu 186
Magnaura 175-6, 358, 468
Markianos Forumu 186
Markianos Sütunu 187
Mese (Divan Yolu) 174-6, 185
Milion 466
Mokios Sarnıcı 191
Nero Limanı 466
Onopodium 175-6
Pege 76, 194-5
Philadelphion 177-8
Pınarca 279
Rhesion Kapısı 177-8
Senato 166-7
Sigma 186
Sophia Limanı 465
Sophiai Sarayı 466
Sophianai Sarayı 466
Stoudios Manastırı 79, 103
Surlar 177-9, 187, 371, 396
Sykai (Pera) 384
Tauri Forumu 177-8, 183-4, 190, 193 465-6
Theodosius Limanı (Yenikapı) 155, 160-1, 179-81, 186, 435, 466
Theodosius Obeliski 181-3,
Theodosius Sütunu 177-8, 183
Topkapı Sarayı 187, 199
Tribunal 175
Valens Su Kemeri 188-90, 278
Xylocercus Kapısı 177
Zeuksippos Hamamları 175, 189, 293
Konstantinopolis Konsili (381) 121, 172, 210-1, 270
Konstantinopolis Konsili (553) 314, 381
Konstantinopolis Konsili (680) 379, 381
Konstantinos Lardys, Maurikios'un danışmanı 341-2
Konstantinos Porphyrogennetos, imparator 265-6
Konya (Ikonion) 53
Koptoslu Khristodoros 189
Korčula (Hırvatistan) 149
Korinthos 125, 246, 405, 409-10, 422
Korkyra (Korfu) 24, 148
Korydalla (Kumluca, Türkiye) 98
Korykos (Türkiye) 26, 112
Kos (Yunanistan) 371
Kosmas Indikopleutes, *Khristianike Topographia* 147
Kosmas ve Damianos, aziz(ler) 96-7, 354
Kostolac *bakınız* Viminacium
Kotyaion (Phrygia) 232, 276
Koutsopetria (Kıbrıs) 417, 418
kozmograf 391
köpek 71, 135, 156, 181, 323
Krum, Bulgar Hanı 379
Krykis, Ioannes Yeşillerin lideri 343
Ksanthos (Lykia) 401
Kserkes, Pers kralı 377

Ktesiphon 28, 119, 151, 325, 349-50, 356-7, 359, 363
Kubrat, Bulgar Hanı 360-1, 368, 378, 384
Kudüs 101, 195-7, 232, 281, 349, 357-9:
  Mescid-i Aksâ Camii 370, 445, 448-50
  Aziz Sion Kilisesi 196
  Kubbetü's–Sahre 447-8
  Golgotha 196, 229, 448
  Kutsal Kabir 446-7
  Zeytin Dağı 196, 370
  Tanrı'nın Annesi'nin Yeni Kilisesi 447
  Tapınak Dağı 447
  surlar ve kapılar 446-7
Kulzüm *bakınız* Klysma
kumar 296, 470
Kumluca *bakınız* Korydalla
kuraklık 112, 319, 427
Kur'an 361, 448, 449, 455, 456
Kureyş (Arap kabilesi) 373
kurt, parazit 73, 146
Kutrigurlar 318
Kutsal Sion Manastırı (Lykia) 98
kuyruklu yıldız 204, 216, 284
"Küçük Buz Çağı" 50, 51
Kyle Harper, *The Fate of Rome* 52
Kyrene (Libya) 29, 152, 156-8, 164
Kyrillos, İskenderiye piskoposu 124, 236-7
Kyros, İskenderiye piskoposu 79, 179, 222-3, 232, 242-3, 359, 364, 366, 369
Kyrrhos (Suriye) 27, 250, 255
Kyrrhoslu Theodoretes 213

L

lahit 367
Lahmîler
Lakît, Arap lider 361
Larnaka (Kıbrıs) 417, 418
Las Médulas (İspanya) 56
Lateran Konsili (649) 371-2
Lazike 290, 308-9, 311, 330, 354, 372
I. Leon, kasap, Doğu Roma imparatoru 160, 261-2, 277
Leontia, I. Leon'un kızı 260-1, 266
Leptis Megale (Lebda, Libya) 31, 155, 156, 159, 413
Libanios, hatip 94, 111, 117-9, 144, 246, 436
Liber Pontificalis (biyografi derlemesi) 173, 376
Libius Severus 257
Licinius, imparator 166, 189
Ligninines, Anastasius'un generali 276
Lod-Diospolis (Filistin) 444
Lombardlar 318, 322, 335, 393
Londra 58, 61, 78, 82, 87, 93, 121, 139, 154, 167, 190, 208, 218, 226, 292, 307, 321, 393, 410, 425, 456, 468, 491-2
Longinos, *magister officiorum* 266-7
Longinos, Zenon'un kardeşi 276
Loupianos, II. Theodosius'un generali 244
Lübnan 65, 157, 430
Lykhnidos (Ohrid, Kuzey Makedonya) 24, 272
Lykia (Türkiye) 98, 383, 401, 422, 450

M
Mabbug *bakınız* Hierapolis 280
Machiavelli, Nicolò, *Prens* 464
Magnentius, gasıp 183, 200, 208
Magnus Maximus *bakınız* Maximus, Magnus
Magundat *bakınız* Sâsânî Anastasios
Mainz (Almanya) 227
Maiorianus, Batı Roma imparatoru 128, 257
Makedonios, II. Theodosius'un generali 244
Makedonios, Konstantinopolis piskoposu 280-1
Makedoniusçuluk 211
Malatya *bakınız* Melitene
Malkhos, tarihçi 254, 263-5, 267, 271-2
Mamikonian, Hamazasp, II. Ermeni prensi 331, 373
Mardaitai 376-8, 380
Marina, Arcadius'un kızı 70, 217
Mark, Britanya'da gasıp 227, 316
Markos, İncil yazarı 29, 120, 443
Maroni Petrera (Kıbrıs) 418-9
Mar Saba 349, 456
Martina, Anastasia, Herakleios'un karısı 347-8, 358, 365-8, 473
Martinos, Herakleios'un oğlu 366, 368
I. Martinus, papa 371-2
Martyroupolis (Silvan, Türkiye) 327, 329
Matasuntha, Athlaric'in kız kardeşi 311
Maurianos, astrolog 264
Maurikios, Doğu Roma imparatoru:
II. Ioustinos ve Tiberios II. Konstantinos saltanatları sırasında yaşamının erken safhaları 175-6, 324-5
tahta çıkış ve taç giyme 325
evlilik ve çocuklar 325-6, 342
saltanat 325-35, 343, 397, 462, 464
yapı faaliyetleri 467-8
düşüşü ve ölümü 335, 341-2, 349, 386, 364, 471, 477
Phokas tarafından ailesinin katli 342-3
Mauros, *patricius* 385
Maximus, Magnus, gasıp 182, 200, 203, 209-10, 254, 257
Medeba 438, 447
Medine (Arabistan) 28, 361, 373, 378, 443, 445
Mediolanum (Milano) 49, 305
Mekke (Arabistan) 341, 373, 374
Melitene (Malatya, Türkiye) 349, 363
Meliteneli Zakharias 280
Memnon, Ephesos piskoposu 237
Meninks (Cirba, Tunus) 31, 156
I. Mervân, Emevî halifesi 379
II. Mervân, Emevî halifesi 437
Mesembria (Nessebar, Bulgaristan) 333
Mesleme, Emevî general 385
Messina Boğazı 277
Miafizitizm 256
Milano (Mediolanum):
Capella di Sant'Aquilino (imparatorluk *mausoleum*u) 49, 112, 195, 208, 244, 305
şehir surları 112

Basilica di San Lorenzo Maggiore 49
Batı Roma İmparatorluğu başkenti olarak 49, 213, 225, 474
Miletos (Lykia) 422
Miletoslu Isidoros 294
Milvian Köprüsü Savaşı 304
Minouskianos, sofist 142
missorium 251, 253
Modestus, Konstantinopolis *eparkhos*u 191
Monembasia (Yunanistan) 410
Moneta (tanrıça) 245
monofitizm ya da monofizit kristoloji 271, 279-80
monotheletismos ya da monotheletismos kristoloji 366, 371, 456
Mons Porphyrites (Jabal Abu Dukhan, Mısır) 176
Montanistler 241
Moorlar 302
Mopsouestia (Kilikia) 26-7, 384
Mopsouestialı Theodores 314
Moundos, Gepid general 291-2, 294, 302-3, 317-8
Muâviye, Emevî halifesi 363, 369-71, 373-5, 377-8, 443, 448, 450
II. Muâviye, Emevî halifesi 378
mucize 401, 411
Muhafız Menandros 317-8, 322
Muhammed (peygamber) 361, 373, 384, 445, 448-9, 456
mureks 156
Mushegh, Mamikonian, III. Ermeni generali 331
Mu'tasım-billâh, Abbâsî halifesi 402
Müseylime, Arap lider 361
Mütevekkil–Alellah, Abbâsî halifesi 455
Myra (Lykia) 98, 401
Mzez, Ermeni patrik 375, 377

N

Nahal Amram (Ürdün) 442
Naissos (Niš) 25, 149, 287
Nakolaion (Phrygia) 127
Napoli 303-5, 309, 374, 425
Narbonne (Fransa) 227
Narses, hadım ve Ioustinianos'un saltanatı sırasında *magister militum* 106, 168, 305-6, 311-2, 322
Narses, Maurikios'un saltanatı sırasında *magister militum* 330, 342
Natrun Vadisi (Mısır) 29, 162
Nazianzoslu Gregorios 144, 194
Nebridios, Konstantinopolis *eparkhos*u 221
Neo-platonizm 122
Nero, imparator 55, 347, 467, 470
Nessana (Filistin) 454
Nestorios, Konstantinopolis piskoposu 124, 234-7, 255-6
Niger, Pescennius, imparator 127
Nikaia (Anadolu) 26, 34, 96, 121-2, 150, 211, 217, 270
Nikaia İtikadı 121-2, 217
Nikaia Konsili (325) 121, 270
Nika İsyanı (532) 292, 336, 462
Niketas, Herakleios'un kuzeni 344-5, 349, 358, 465, 474
Niketas, Şehrbârâz'ın oğlu 356-7, 360
Nikiu (Mısır) 124, 234, 350, 361, 364, 369, 483, 492

Nikiulu Ioannes 231, 233, 234, 255, 256, 346, 364, 368, 369, 483
Nikolaos Mystikos, Konstantinopolis piskoposu 225
Nikomedia (Bithynia) 26, 34, 120-1, 144, 150, 219, 351, 353, 397, 405
Nikomedialı Eusebios 120
Ninova Savaşı (627) 355, 487
Niš *bakınız* Naissos
Nisibis (Nusaybin, Türkiye) 143, 229, 278, 290-1, 308, 319, 322-3
Notita Urbis Constantinopolitanae (beşinci yüzyıl metni) 191
Notitia Dignitatum (beşinci yüzyıl metni) 22, 244-5, 249
nötron cam 398
Nuh (Kutsal Kitap'taki bir figür) 391
Nusaybin *bakınız* Nisibis
Nyssalı Gregorios 144

O

Oak Konsili (403) 103, 219
Odovacer, İtalya kralı 41, 262, 272, 478
Ohrid (Kuzey Makedonya) 272
Oksyrrykhos (Mısır) 29, 82, 84, 91, 129, 195
okuryazarlık 140
Olybrius, Anicius, Batı Roma imparatoru 254, 260, 294
Olympias, kadın diyakoz 102-3, 221
Olympios, filozof 122-3
Olympios, Ravenna *eksarkhos*u 372
On İki Havari'nin İncili 452
Onogurlar 360
Oreibasios, medikal üzerine uzmanlaşan âlim 143
Orestes, praefectus augustalis 124
Organas, Onogurlar'ın lideri 360
Origo Constantini Imperatoris (anonim eser) 167
Orkistos (Phrygia) 26, 127, 402
Orontes, nehir ve vadi 17, 94, 115-7, 119, 188-9
Orosius, tarihçi 226-7, 392
Osimo *bakınız* Vetus Auximum
Osman, halife 369, 373
Ostrys, Got general 260
Otranto (İtalya) 148, 149, 305
Ourbikios, askerî meseleler üzerine eser kaleme alan yazar 273
Oviedo (İspanya) 130
oyun 136, 403, 407, 471

Ö

ölü yakma 62
I. Ömer, halife 369

P

Paionios, Arcadius'un saltanatı sırasında general 126
Palermo (Sicilya) 303
Palmyra (Suriye) 290
Pamprepios, filozof ve şair 264, 267-8
pandomim 219, 258, 326, 470
Panionlu Priskos 212, 250
Panopeus (Yunanistan) 110
Panopolisli Kyros 79, 222-3, 232, 242-3
Panospolisli Nonnos 118
Papirion (kale) 259-60, 262, 266
papirüs, tarihsel kaynak olarak 17, 84, 85, 87, 89, 93, 107-8, 129, 454
ayrıca bakınız Patermouthis Arşivi

Paralios 267-8, 280
Parastaseis Syntomoi Khronikai (sekizinci yüzyıl metni) 489
parazit 73
Parnassos (Yunanistan) 150
Parthenon 269-70
Patermouthis Arşivi 84-5, 93
Patricius, Aspar'ın oğlu 229, 257-8, 260, 263, 379, 472
Patricius Traianus 379
Paulina, Zenon'un karısı 240
Paulos, Maurikios'un oğlu 81, 84, 93, 115, 194, 196, 200, 285, 316, 326, 368, 485
Paulos Silentiarios 194, 316, 485
Pausanias 110-1
Pelousion (Mısır) 29, 307, 350, 428, 438
Pempo (Mısır) 89-90
Pergamon (Türkiye) 26, 115, 125, 143, 163, 398-9
Perinthos (Trakya) 34, 127
Pescennius Niger *bakınız* Niger, Pescennius
Pessinous (Anadolu) 26, 402
Peter Brown 11, 15, 97
Petra (Ürdün) 281, 308, 311, 435
Petronius, Satyricon Liber 98, 254, 257
Petronius Maximus, Batı Roma imparatoru 254, 257
Petros, Herakleios'un generali 364, 372
Petros, Maurikios'un kardeşi 326, 334-5, 342
Petros, Maurikios'un oğlu 326
Petros Mongos, İskenderiye piskoposu 271
Petrus Sabbatius *bakınız* I. Ioustinianos, Doğu Roma imparatoru
Petterius, Flavius, Arsinoe *pagarkhı* 444
Phabios, Herakleios'un oğlu 347
Phaeno *bakınız* Khirbat Feynan (Ürdün)
Philadelphion (Ürdün) 33, 177, 178
Philagrios, Herakleioslar zamanında haznedar 365, 367-8
Philippikos Bardanes, Doğu Roma imparatoru 385
Philippikos, *magister militum* 326-8, 341-2, 348
Philippoupolis (Plovdiv, Bulgaristan) 25, 149
Philostorgios, tarihçi 203-4, 213, 223, 228
Phintias (Sicilya) 413
Phlabianos, Konstantinopolis piskoposu 256, 281
Phlorentios, II. Theodosius zamanında general 241-2, 244
Phoibammon, Aurelios (Aphrodite Köyü'ndeki bir toprak sahibi) 82, 92-3, 96, 107
Phoibammon (Oksyrrykhos şehri vatandaşı) 91
Phokas, Doğu Roma imparatoru 196, 287, 329, 337, 341-6, 348, 386-7, 397, 462, 465, 471-2, 475, 478
Photios, Konstantinopolis piskoposu 213, 231, 265-6
Piazza Armerina (Sicilya), Villa Romana del Casale 132-3, 414
Pisidialı Georgios 345, 352-4, 356, 358, 376, 459, 483, 487
Pitsunda *bakınız* Pityous
Pityous (Pitsunda, Abhazya) 28, 220
Placidia, Galla 70, 193, 226-8, 230

Placidia, III. Valentinianus'un kızı 254, 260
Platani Vadisi (Sicilya) 414
Plinta, konsül 244, 251, 258, 285
Plotinoupolis (Didymoteikho, Yunanistan) 410
Poitiers (Fransa) 467
Polystylon *bakınız* Abdera
Pomorie *bakınız* Ankhialos
Pompeius, Anastasius'un yeğeni 189, 276, 286, 294
Pontoerakleia (Bithynia) 246
Porphyrios, araba yarışçısı 17, 137, 138, 174
Poundbury (Dorset) 61
praefectus praetorio, rolleri ve güçleri 169-70
Praiekta, Ioustinianos'un yeğeni 309
Prens Adaları (Marmara Denizi) 365
Priskos, *magister militum* 212, 231, 233, 244, 250, 254-5, 258, 329, 333-5, 343-4, 348-9, 472
Probus, Anastasius'un yeğeni 286, 293-4
Probus Magnus, Doğu Roma konsülü 286
Procopius, Valens döneminde ortaya çıkan gasıp 209, 225, 254, 279, 288, 290, 293-4, 299-304, 306, 308-9, 311, 313, 318, 394, 426, 429, 492
Proculus, *eparkhos* 182
Proklos, filozof 270
Psenyris (Mısır) 444
Pseudo–Dionysios, Areopagite 457
Pseudo–Martyrios, Ioannes Khrysostomos'un bir destekçisi 220
Pseudo–Methodios 451, 452, 453
Ptolemaios *Matematike Syntaksis* 123, 147
Ptolemais 27, 131, 145, 153, 156
Pudentios, Tripolis'teki isyanın lideri 299
Pulcheria, Arcadius'un kızı ve Markianos'un karısı 70, 197, 199, 217, 224, 229-30, 232, 234-6, 250, 253-4, 257, 479
Pulcheria, I. Theodosius'un kızı 193
Punta Secca *bakınız* Kaukanai
Pyrrhos, Konstantinopolis piskoposu 367-8

Q

Quinisext (*penthekte*) Konsili (691–692) 381
Quodvultdeus, Kartaca piskoposu 229, 238

R

Rab'bimiz İsa Mesih'in Ahiti (beşinci yüzyıl metni) 449, 452
Radegund, Poitiers başrahibesi 467
Ragusa (Dubrovnik, Hırvatistan) 149
Rakka, Kallinikos 291, 319
Ramla (Filistin) 444-5
Ravda Adası 443
Ravenna:
  Ravenna Aziz Andreas Kilisesi 201
  Bölge 392
  San Vitale Kilisesi 479
  *eksarkhos*luk 336, 393
  yüksek eğitim 392
  darphane 244
  veba 432

liman (Classe) 149-50, 392
ticaret 392-3
Via D'Aglezio 392
Ravennalı kozmograf 391-2
Razates, Sâsânî general 355, 487
Recitach, Theoderic Strabo'nun oğlu 272
Reichenau Manastırı (Almanya) 165
Resafa (Suriye) 17, 77, 278, 331
Ricimer, *magister militum* ve *patricius* 257, 260
Rimini *bakınız* Ariminum
Rodos 26, 297, 371
Roma:
Constantinus'un imparatorluğu taksimatı 208
Vizigotlar tarafından kuşatılması (410) 167, 225-6
Vandallar tarafından kuşatılması (455) 253-4
Ostrogotlara düşmesi (476) 41
Got savaşları sırasında 304
537–538 kuşatması 304-6
546 kuşatması 309-10
II. Konstans'ın ziyareti 373
özellikleri: piskoposluk 172
seremoni ve kutlamalar 195
eğlence ve boş zaman faaliyetleri 470
yiyecek 60-1, 66-7, 71-2
idare 167
toplam nüfus 112-2
ticaret 411-2
nakliye ve iletişim 148-9
tyke (kişileştirme) 119, 165, 247
su tedariki 56-7
simgesel yapılar ve mekânlar: Crypta Balbi 411-2
Forum 476
Milvian Köprüsü 304-5
Porta Portuensis 245
Trastevere 245
Surlar 112-3
Porta Portuensis 119
Trastevere 119
surlar 112-3, 304, 309-10, 396
"Roma Sıcak Dönemi" 51
Romulos, Anthemios'un oğlu 266
Rozheban *bakınız* Razates
rölik 278, 474, 479, kutsal *ayrıca bakınız* Gerçek Haç

S

Sabelliusçu(luk) 121
Sagalassos (Türkiye) 26, 74
Salamis (Constantia, Kıbrıs) 126, 151, 419
Salona (Dalmatia) 230, 303, 312, 351
Samiriyeliler 317
Samos (Yunanistan) 392-3
Samosatalı Loukianos 152
Samuel (Kutsal Kitap'taki bir figür) 486
sanduka/tabut ve lahit 58
Saprikios, II. Theodosius'un generali 244
Sardeis (Türkiye) 26, 246, 396-399
Sardeisli Eunapios 212
Sardinya 299, 301, 446
Sarus, Honorius'un generali 227
Sâsânî Anastasios 349
Saturninus, general ve konsül 216
Scipio Africanus, general 327
Sebeos, piskopos ve tarihçi 330-1, 343, 346, 349-50, 369, 370-1, 492
Secâh (Arap lider) 361

sel 158, 427
I. Seleukos Nikator 115
Selinous (Sicilya) 413
Septem (Ceuta) 152, 368
Serapis Tapınağı 115
Serdika (Sofya) 25, 149, 287, 312
Serena, Stilicho'nun karısı 214
Sergia, Konstantinopolis'te manastır sorumlusu 103
Sergiopolis *bakınız* Resafa
I. Sergios, Konstantinopolis piskoposu 347
Severinus, papa 371
Severos, Antakya piskoposu 106, 268, 280
Severus, Libius, Batı Roma imparatoru 257
Sırplar 359
sıtma 68
Sibylla 268
Side (Pamphylia) 158, 246-7, 413
Sideli Philippos, tarihçi 213
sikke ağırlıkları 398
Sikyonlu Eutykhides 115
Silvan *bakınız* Martyroupolis
Simoka(t)tes, Theophylaktos, tarihçi 320, 323-4, 327-8, 330, 333, 342
Simplicius, papa 271
Sina Dağı (Mısır): 457, 475, 484
Sinalı Anastasios 457
Singidunum (Belgrad) 149, 239, 287, 317-8, 322, 332, 334, 351
Sinop İncilleri, (altıncı yüzyıl metni) 484, 487
Siraküza (Sicilya) 300, 303, 367, 374, 375, 377, 414-5
Sirmium (Sremska Mitrovica, Sırbistan) 149, 208, 287, 318, 322, 333, 338-9, 404
Sisebut, Vizigotların kralı 351
Sittas, *magister militum* 291, 292
Skampia (Elbasan, Arnavutluk) 272
Skupi (Kuzey Makedonya) 149
Skykhopolites, Ioannes, konsül 469
Skythia 391
Skythopolis (Filistin) 27, 444
Slavlar 318, 332, 334, 340, 351, 354, 378, 382, 386
Smaragdos, Ravenna *eksarkhos*u 337
Smirat 19, 131
Smirat (Tunus) 131
Smyrne (İzmir, Türkiye) 26, 246, 374, 377
Sofya *bakınız* Serdika
Sokrates Skholastikos 213, 216, 219, 223-4, 216
Solomon, Afrika'da *magister militum* 302, 310
"sonsuz barış" (532) 292, 436
Sophia, II. Ioustinos'un karısı 33, 294, 295, 315, 321, 323, 325-6, 466, 467, 485
Sophronios, Kudüs piskoposu 358, 362, 366
Soteriukhos, Kaisareia piskoposu 281
Sousse *bakınız* Hadrumetum
Sozomenos, tarihçi 122, 213, 223-4, 226, 228
Spalathos (Split, Hırvatistan) 149
Splendour of God's Glory Bright (ilahi) 50
Split *bakınız* Spalathos

Sremska Mitrovica *bakınız* Sirmium
"Staurotheis İsyanı" (511–512) 280
Stephanos, Herakleios'un yeğeni 19, 20, 33, 147-8, 197-8, 235, 352, 439, 472-3
II. Stephanus, papa 393
Stilicho, Flavius, *magister militum* 213-5, 222, 225, 478
Stoboi (Kuzey Makedonya) 17, 133, 134, 149, 272, 404, 407-8
Stotzas, Afrika'daki isyanın lideri 302
Strabon, coğrafyacı 147
Strategikon (askerî el kitabı) 328, 334, 351
Straton (Mısır) 444
Stuttgart Zeburu 482
Stylites Daniel 74, 79, 119, 254, 261, 263
Stylites Ieshu 259, 262, 265-7
Stylites Symeon 258, 328, 339
Sueviler 226
Suriyeli Leontios, Phokas'ın haznedarı 345
Süleyman, Emevî halifesi 295, 444
Süleyman'ın Amentüsü 78
Süleyman (Kutsal Kitap'taki bir figür) 295, 444
Süryani Mikhael 426
Syene (Asvan, Mısır) 84, 86, 158
Sykai (Galata, Türkiye) 191, 196, 383
Sykeon (Galatia) 96-8, 349
Sykeonlu Aziz Theodoros 95, 98
Symeon, Bulgar hanı 119, 258, 328, 339, 438, 453, 464
Symeonios, *magisterianos* 100, 168
Symeon Kepha 453
Symmachus, konsül 285

Ş

Şâhin, Sâsâni general 348-50, 353-5
Şâpûr, Sâsânî kralı 360
şehir hayatı 102, 407
şehitlik 340, 353, 357, 488
Şehrbârâz (Sâsânî general, daha sonra Sâsânî kralı) 348-9, 353-7, 360-1, 400
şeytan 76, 78, 96, 97, 253

T

Tabula Peutingeriana ya da Peutinger Haritası 165
Taginae Savaşı 312
Takona (Mısır) 89- 91
Tarasis *bakınız* Zenon, imparator
Tarentum (Sicilya) 374
tarım ve besin üretimi 71-6, 158-9, 421-3
  iklim değişikliği 51-3, 90-1, 306-7
  toprak sahipliği 87-94
  villalar ve kır malikâneleri 130-4
  ayrıca bakınız kıtlıklar ve gıda kıtlıkları
Tarsos (Kilikia) 26-7, 115, 150, 198, 209, 266, 329, 349, 422
Tatianos, *praefectus praetorio* 187
Tattimuth, general 299
Tauresion *bakınız* Iustiniana Prima
Tblisi *bakınız* Tiflis
Teias, Ostrogotların kralı 312
T. E. Lawrence 99
Tervel, Bulgar hanı 384-5
tetrarkhia 338
Thannuris (Suriye) 291
Thebaili Olympiodoros 135, 212, 225-6, 231

Thebais 87, 130, 253, 276
Themistios, filozof ve hatip 144, 190
Theodadath, Ostrogotların kralı 303, 307
Theodemir, Ostrogotların kralı 271
Theoderic Strabo *bakınız* Strabo, Theoderic
Theodora, I. Ioustinianos'un karısı 194, 288, 294-6, 308, 314, 320, 336
Theodora, II. Ioustinianos'un karısı 384-5
Theodoros Anagnostes 281
Theodoros, Ermeni general 369
Theodoros, Herakleios'un haznedarı ve generali 362-3
Theodoros, Herakleios'un kardeşi 346, 354, 361-2, 365
Theodoros, Herakleios'un yeğeni 365
Theodoros, I. Kalliopas, Ravenna *eparkhos*u 372
Theodoros, II. Konstans'ın kardeşi 373
Theodoros, İskenderiye *eparkhos*u 363, 365
Theodoros, Phokas'ın saltanatı zamanında *praefectus praetorio* 373
Theodoros Rstuni, Ermeni prens 369, 370, 373
Theodoros Synkellos, hatip 354
Theodosiopolis (Erzurum, Türkiye) 229, 278
Theodosios, Herakleios'un oğlu 347, 356, 369
Theodosios, Maurikios'un oğlu 325-6, 341-3, 349
Theodosius, Ataulf'un oğlu 224-5
Theodosius Limanı (Yenikapı) 33, 156, 160-1, 179-80, 187, 435, 466
Theodoulos, II. Theodosius'un generali 244
Theoktiste, Maurikios'un kız kardeşi 326
Theophanes Homologetes, khronographia yazarı 213, 225, 281, 333, 346
Theophilos, İskenderiye piskoposu 122, 124, 145, 219, 236, 346, 355, 369, 379, 428
Theophylaktos Simoka(t)tes *bakınız* Simoka(t)tes, Theophylaktos
theotokos bakınız Meryem, bakire
Thoukydides 428, 429
Thrasamund, Vandal kralı 239, 299
III. Tiberios *bakınız* Apsimar
Tiberios, *augustus* (Dauid, Herakleios'un oğlu) 368-9
Tiberios, II. Ioustinianos'un oğlu 385-6
Tiberios, II. Konstans'ın oğlu 373, 380
Tiberios, II. Konstantinos, Doğu Roma imparatoru 175-6, 320-1, 336, 339, 395, 465
Tiberios, Maurikios'un oğlu 326, 342
Tiberius, imparator 470
Tiflis (Tblisi, Gürcistan) 355
Timasios, general 215
I. Theodorus, papa 371
I. Theodosius, imparator:
  geçmişi ve hayatının erken safhaları 183-4
  askerî kariyerinin erken safhaları 199-200
  karısı ve çocukları 70-1, 194, 198, 209
  tahta çıkışı 209
  saltanatı 133-4
  Konstantinopolis'te 194

Konstantinopolis'teki faaliyetleri 177-9, 181-3, 245
doğuda ve batıda oğullarının general olarak atanması 207, 209, 213
rakipler ve gasıplar 181-2, 209-10
dinî politikası 121-2, 209-10
kutsal röliklerin toplanması 196-7
askerî seferler 201
Frigidus Savaşı (394) 167, 201-3, 209-10, 309-10, 328
ölümü 43, 70, 213-4,
defini ve anıtsal faaliyetler 198, 213
heykel, ölümden sonra anma ve şöhret 183-4, 203-4, 207, 245-7, 252, 475
II. Theodosius, Doğu Roma imparatoru:
aile geçmişi, doğumu ve bebekliği 70-1, 215-6, 225-6
augustus ilan edilmesi 215-6
imparator olarak tahta çıkışı 221-2
evliliği, çocukları, kişisel hayatı 70-1, 222, 232-4, 239-40, 248-9
saray ve saltanatı 103-4, 135, 203-4, 222-44, 248-9, 478-9
idare ve kanunlar 62-3, 135, 142, 212, 223-4, 239-45, 248-60
imparatorluğun barbarlar tarafından işgali 225-7
askerî seferler 228-30, 478
III. Valentinianus'un Batı Roma imparatoru olarak atanması 229-31
dinî politikalar 235-6, 241, 256, 448
saltanatının sonları 239-45, 248-9, 253
ölümü 70, 249
cenazesi 198
heykel, ölümden sonra anma ve şöhret 185-6, 222-4, 244-6, 476, 478
III. Thothmosis, firavun 181
Tomis (Constanţa, Romanya) 334, 404-6
Tong Yabgu, Batı Türkleri kağanı 355, 359-60
Toros Dağları 26, 63, 112, 150
Totila, Ostrogotların kralı 309, 312
Tourslu Gregorius 325
Traianus, imparator 57, 117, 176, 184, 379, 405, 470
Trakya'nın Uzun Surları *bakınız* Anastasius Suru
Tralleisli Aleksandros 81
Tribigild, Got general 215
Tribonianos, *quaestor* 168, 293, 298
Trier fildişi 18, 146, 197-9, 208
Tripolis (Libya) 27, 299, 369, 372, 435
Trisagion (ilahi) 195, 280-2, 328
Troilos, sofist 224
Trokondos, Isaurialı general 258, 262
Trullo Konsili (691–692) 381
tsunami 160, 434, 458
tuğla 65, 402-3
tuğla damgaları 402
Tuleyha, Arap lider 361
Tunus 19, 446-7
tuvalet 113-5, 396
Tyana (Kappadokia) 150, 385
tykhe 19, 115, 119, 306
Tzathios, Lazike kralı 290
Tzazo, Gelimer'in kardeşi 301

U

Ulpianus, hukukçu 462
Utrecht Zeburu 482

"Uykusuzlar Manastırı" (*akoimet*[os]-oi) 103

Ü

"Üç Bölüm" tartışması 314
üzüm 60, 74, 94, 132, 135, 155, 164, 427, 433

V

Vaftizci Yahya 79-80, 197
  Başı 196
Vahan, Herakleios'un generali 363
Valamir, Ostrogotların kralı 271-2
Valens, Doğu Roma imparatoru 27, 33, 102-3, 122, 189, 191-2, 200, 209, 214, 217, 273, 279, 384, 466
I. Valentinianus, Batı Roma imparatoru 49
II. Valentinianus, Batı Roma imparatoru 49, 209-10, 252
III. Valentinianus, Batı Roma imparatoru 230-1, 248, 253, 299, 475
Valerius, Aelia Eudoxia'nın kardeşi 234
Vandallar 226, 238-9, 248, 252, 254, 257, 260, 298, 301-3, 313, 336
Vedi Feynan (Ürdün) 423
Venantius Fortunatus, şair 467, 482
Venedik 149, 178
Vesuvius Dağı, patlamalar 425
Vetus Auximum (Osimo) 305
Vigilius, papa 314, 315
Viktor, Konstantinopolis *eparkhos*u 93, 297
Villa Romana del Casale (Sicilya) 132
Viminacium (Kostolac, Sırbistan) 287, 332
Vitigis, Ostrogotların kralı 304-7
Vitruvius 60-1
Vize *bakınız* Bizye

W

Whitby (Yorkshire) 154, 197, 217, 232, 237, 255, 258, 260, 263, 295, 323-4, 327, 328-31, 335, 344, 346, 350, 352-3, 355-6, 467, 469, 473, 488, 492
W. Kaegi 346, 362, 370, 373

Y

yağış 52
Yahudi 115, 241, 285, 317, 371, 458
yakacak odun, üretim ve kullanım 65, 66, 72
Yakup, peygamber 197
Yassıada Batığı (Türkiye) 162
yassı solucan 73-4
Yaşlı Herakleios, Kartaca *eksarkhos*u
Yaşlı Plinius 59, 61
Ye'cûc ve Me'cûc 452
"Yeniden Birleşme Fermanı" *bakınız Henotikon*
Yermük Savaşı (636) 363
Yesdegusnaph, Sâsânî yüksek memuru 318
yetersiz beslenme 69
I. Yezîd, Emevî halifesi 378
York 58, 61, 120, 123, 154, 164-5, 167, 292, 392, 410, 457, 487, 492
"Yunan Ateşi" 377
Yusuf, peygamber Yakup'un oğlu 197
yüksek eğitim 141

Z

zamanın sonu *bakınız* apokaliptizm
Zara (Zadar, Hırvatistan) 149

Zaros (Girit) 415
zatürre 68-9
Zekeriya, Vaftizci Yahya'nın babası 197
Zenon, Doğu Roma imparatoru (Tarasis):
aile geçmişi ve kökenleri 258-9, 262
askerî kariyeri 167, 258-9
evlilikleri ve çocukları 259-60, 272-3
iktidara gelişi 167, 259-60, 477
imparator olması167, 262, 477
Basiliskos'un isyanı 194, 262-4
Basiliskos'un yenilgisinden sonra tekrar tahta gelmesi ve saltanatı 262, 264-9, 285-6, 402
Konstantinopolis'teki yapı faaliyetleri 193
dinî politikası 270-1, 278-9, 286
Gotlarla mücadelesi ve ilişkileri 271-2, 276
ölümü 272-3
cenazesi 198, 272-3, 368
Zeus, tanrı 118, 437
Zosimos, tarihçi 166, 212, 221, 226
Zuknin Manastırı Süryani Kroniği (sekizinci yüzyıl metni) 454
Zübeyir, Mekke halifesi 378

ROMA İMPARATORLUĞU BATI'DA ÇÖKERKEN DOĞU'DA BİZANS NASIL YÜKSELDİ?

Doğu Akdeniz 4. ve 7. yüzyıllar arasında iklim değişikliği, savaşlar, veba, dinî çekişmeler, Klasik Antik Çağ'ın sonu ve İslâm'ın yükselişi gibi büyük çalkantılara ve dönüşümlere tanık oldu. Bu çarpıcı kitapta Paul Stephenson bize, çevre bilimi ve Konstantinopolis halkının geride bıraktığı maddi kayıtlardan beslenen bir Doğu Roma İmparatorluğu portresi sunuyor.

En güncel bilgiler ve araştırma yöntemleriyle kaleme alınan *Yeni Roma* sadece imparatorlar, piskoposlar, generaller ve bürokratlardan bahseden alışılagelmiş merkeziyetçi tarih anlayışının dışına çıkıyor: Tarihi ve arkeolojik veriler ışığında günümüz İstanbul, Antakya, İzmir, İskenderiye, Roma şehirlerinin antik sütunlu caddelerinden geçen, sohbet eden, âşık olan, boşanan, hastalanan, yaralanan ve ölen sıradan insanların dünyalarını tarihsel gerçekliğe bağlı kalarak renkli bir şekilde ele alıyor. Bugün Bizans olarak adlandırdığımız dünyanın beşiğinde yaşayan saray mensuplarından, kilise görevlilerinden, insan ile doğanın mücadelesinden, salgınlardan, kuraklık ve deprem gibi doğal afetlerden, istilalardan etkilenen; dünyevi ve dinî hayat arasında sıkışan fakat geçimini topraktan çıkaran küçük insanları anlamaya davet ediyor. MS 395-700 yılları arasındaki Bizans dünyasına odaklanan *Yeni Roma*, Roma'nın hangi parçalarının doğuya göç ettiğini ve onlara ne olduğunu açıklamak için modern bilimsel yöntemleri geleneksel tarihle birleştiriyor.

2022 yılının en iyi tarih kitapları arasına giren Kronik Antik Dünya Tarihi Serisi'nin yeni kitabı ***Yeni Roma: Doğu'daki Roma İmparatorluğu*** (395-700) Constantinus tarafından kurulan ve kuruluşundan bir asır sonra dahi idari otoritesi dışında diğer şehirlerle rekabet edemeyen küstah Konstantinopolis'in Antik Çağ'ın sonunda imparatorluğun diğer büyük şehirlerini nasıl dize getirdiğini anlatıyor. ***Yeni Roma*** şehir hayatının kalbinin attığı heykellerle süslü kamu hamamlarına, revaklı caddelerine, kiliselerine, evlerine bir yolculuk sunuyor.

Kronik
kronikkitap.com kronikkitap
ISBN: 978-625-6989-24-5
9 786256 989245